

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KØBENHAVN
FØR OG NU

KØBENHAVN FØR OG NU

Redigeret af

SVEND AAKJÆR, MOGENS LEBECH *og* OTTO NORN

under Medvirken af

CHR. AXEL JENSEN

BIND I

INDLEDENDE AFSNIT
SLOTSHOLMEN
HAVNEN

ALFRED G. HASSINGS FORLAG

KØBENHAVN 1949

Omslagsbillede:

Udsigt fra Asiatisk Kompagnis Plads mod Slotsholmen og Bremerholm.

Maleri 1846 af C. W. Eckersberg, Bymuseet.

FORORD

Der er gaaet en Snes Aar, siden F. Zachariae afsluttede Udgivelsen af sit historisk-topografiske Tidsskrift: FØR OG NU, et Billedværk om Hovedstaden, hvis Værdi er ubestridt. For en Privatmand maatte det regnes for intet mindre end en Bedrift at have skabt en saa omfattende og velillustreret Skildring af København, navnlig dengang da Billedmaterialet var anderledes svært tilgængeligt end nu. Værket opnaaede ogsaa med det samme stor Popularitet og er forlængst udsolgt i Boghandelen.

Naar Hassings Forlag for at imødekomme den stadig stigende Interesse for vor gamle Hovedstad besluttede sig til at udgive et nyt stort historisk-topografisk Billedværk om København, og i den Anledning erhvervede samtlige Forlagsrettigheder til Zachariaes FØR OG NU, var det dog ikke i den Hensigt at foranstalte en egentlig Nyudgave af dette. I KØBENHAVN FØR OG NU har man ganske vist i udstrakt Grad benyttet Hovedideen i Zachariaes Værk, Sammenstillingen af ældre Motiver med tilsvarende og helt moderne, og Vægten er ogsaa her i første Række lagt paa Billedstoffet. Man har naturligvis ogsaa vist Udviklingen i de sidste 20–30 Aar, som har medført saa omfattende Ændringer i Hovedstaden og dens nærmeste Omgivelser. Men netop denne Udvikling og dens Resultater har bevirket, at det nye KØBENHAVN FØR OG NU maatte tilrettelægges paa en noget anden Maade end det gamle FØR OG NU.

Redaktionen af KØBENHAVN FØR OG NU er i flere Henseender heldigere stillet end Zachariae. Dels foreligger der nu en langt større Litteratur om Københavns Historie end i hans Tid, og dels er Billedmaterialet, som allerede antydet, nu lettere at overse, samlet som det for Størstedelen er i Museer og Biblioteker. Og endelig har Redaktionen været i Stand til, indenfor de givne Rammer, at lægge en Plan for hele Værket, en Plan, efter hvilken man har forsøgt at tilmaale Byens Kvarterer en Behandling, der vel ikke kan være ligelig i Omfang for hvert enkelt, men maa være bestemt efter de respektive Bydeles historiske Interesse. Sammenligner man nærværende Værk med Forgængeren, maa man tage i Betragtning, at Zachariaes Værk, hvis Omfang oversteg det nyes betydeligt, i Hovedsagen kun behandlede den indre By, „Broerne“ og Frederiksberg og derfor kunde give disse Bydele en særdeles omfattende Behandling. Selvom KØBENHAVN FØR OG NU ikke er blevet til stykkevis som det gamle FØR OG NU, der af den Grund i nogen Grad maatte bære Præg af Improvisation, har det dog været vanskeligt nok for Redaktionen af KØBENHAVN FØR OG NU at afbalancere Behandlingen af de enkelte Bydele, men det er Redaktionen Haab, at det ved en omhyggelig Disponering alligevel er lykkedes i KØBENHAVN FØR OG NU at give en tilpas udtømmende Skildring af hele det københavnske Byomraades Udvikling, samtidig med at man har faaet Plads til et Rids af Forstædernes Opvækst.

Indholdet af Værkets seks Bind fordeler sig saaledes: I: Indledende Afsnit, Slotsholmen og Havnen. II: Gammel-København. III: Ny-København. IV: Christianshavn og Voldkvartererne. V: Østerbro,

Nørrebro og Vesterbro. VI: Frederiksberg, Brønshøj, Husum, Vanløse, Utterslev, Emdrup, Valby, Vigerslev, Amagerbro og Sundbyerne samt Forstæder.

Af æstetiske og praktiske Grunde er de enkelte Bind opdelt i Tekstafsnit og Billedafsnit. Man har valgt denne Inddeling, fordi det i et Billedværk, hvor de egentlige Tekstafsnit maa være forholdsvis korte, vil være umuligt at anbringe Illustrationerne i det rette Forhold til Teksten. Tekstafsnittene, der i større Træk redegør for Kvarterernes Historie og Udvikling, vil blive illustreret i Overensstemmelse med Indholdet, men den egentlige Gennemgang af de respektive Bydele vil man finde i Billedafsnittene med deres fyldige Billedtekster. Der er søgt truffet et skønsomt Udvalg af det foreliggende meget omfattende, for ikke at sige overvældende, Billedstof, saa Læserne skulde faa et virkeligt Indtryk af Bebyggelsens Mangfoldighed, baade før og nu. Som sagt er Hovedideen fra det gamle FØR OG NU – Sammenstillingen af ældre og nye Billeder, de sidste oftest Nyoptagelser – af samme Lokalteter i vid Udstrækning blevet bragt i Anvendelse i KØBENHAVN FØR OG NU. Men desuden har man i Værket mere indgaaende beskæftiget sig med særlig interessante Bygninger, offentlige som private, med arkitektoniske Enkeltheder af speciel Værdi og karakteristiske Interiører, kort sagt med alt, hvad der kan bidrage til at give Læseren en levende Forestilling om de Omgivelser, i hvilke Hovedstadens Borgere har levet gennem Tiderne. Ved Illustreringen har man i nogen Udstrækning kunnet bygge paa det Materiale, Zachariae efterlod, saaledes er en Del af de gamle Klicheer anvendt i det nye Værk, men der er i KØBENHAVN FØR OG NU navnlig benyttet meget helt nyt Billedstof, i første Række stammende fra Bymuseet, men ogsaa fra de øvrige Museer, Det kgl. Biblioteks Billedsamling og fra Privateje. Der er desuden foretaget en omfattende Nyfotografering, som i Hovedsagen er sket ved Fotograf Erik Hansen. I Værkets sidste Bind vil man finde en nærmere Redegørelse for de anvendte Billedsignaturer.

Til at udarbejde Tekstafsnittene har Redaktionen kunnet sikre sig Medarbejderskab af følgende Forfattere: Ekspeditionssekretær i Københavns Havnevæsen, cand. jur. Bent Bergsøe, Arkitekt Peter Bredsdorff, Forfatteren Carl C. Christensen, Arkitekt H. H. Engqvist, Forfatteren Mogens Lebech, Konservator Peter Linde, Rigsarkivar Axel Linvald, Museumsinspektør Steffen Linvald, Dr. phil. Vilhelm Lorenzen, Oberst Niels Maare, Museumsinspektør, cand. mag. Jan Neiiendam, Dr. phil. Georg Nørregaard, Professor, Dr. phil. Albert Olsen, Arkivar, cand. mag. Gunnar Olsen, Statsbibliotekar Erling Stensgård, Forlagssekretær, cand. mag. Jens Sølvsten og Havearkitekt C. Th. Sørensen.

Mogens Lebech, der har forestaaet Billedredaktionen, har tillige udarbejdet Billedunderskrifterne i Tekstafsnittene og samtlige Tekster i Billedafsnittene, mens Forlagssekretær Jens Sølvsten har deltaget i Tilrettelæggelsen af Værket og det almindelige Redaktionsarbejde.

Lederen af Bymuseet, Magister Chr. Axel Jensen, har ført Tilsyn med Udgivelsen samt i det hele bistaaet Redaktionen med Raad og Daad.

I Værkets sidste Bind vil der findes et omfattende Person- og Stedregister samt som tidligere nævnt en Fortegnelse over de anvendte Billedsignaturer. Registrerne er udarbejdet af Mogens Lebech.

Ved Arbejdet med et saa omfattende Værk som KØBENHAVN FØR OG NU er det naturligt, at Redaktionen er kommet i Taknemmelighedsgæld til en Række Institutioner og Privatpersoner, som man har maattet ulejlig med Forespørgsler om Billedmateriale eller Oplysninger vedrørende historisk-topografiske Detailspørgsmaal. Redaktionen vil gerne herved rette en Tak til enhver, der paa den ene eller den anden Maade har ydet velvillig Bistand. Det vilde være uoverkommeligt at nævne dem alle. Særlig værdifuld har dog den Hjælpsomhed og Imødekommenhed været, som Redaktionen har mødt i Bymuseet og Universitetsbiblioteket, to Institutioner, man i udstrakt Grad har maattet benytte. Det bør

endvidere nævnes, at Arkitekt Knud Millech med aldrig svigtende Elskværdighed har ladet sin store Viden komme Værket til Gode, ligesom Forfatteren Carl C. Christensen og Byplanafdelingen i Stadsingeniørens Direktorat i adskillige Tilfælde har bistaaet Redaktionen. Endelig har Hr. Verner Sørensen med megen Beredvillighed stillet sin store Samling af københavnske Prospektkort til Raadighed for Værket.

Først og sidst maa Redaktionen imidlertid siges at staa i Gæld til F. Zachariae, hvis Værk danner Grundlaget for dens Arbejde. Det er altid betænkeligt at lave om paa noget kært og gammelt, ikke mindst i et Tilfælde som dette, hvor det maa siges, at FØR OG NU i sjælden Grad har opnaaet Popularitet. En og anden vil maaske ogsaa savne den Charme, der er over et Værk, som saa helt er præget af een Mand og hans Meninger, selvom alle ikke kan dele disse; Redaktionen maa saaledes se lidt mere nøgternt paa den Udvikling, som ikke lader sig standse, end den gamle Københavner Zachariae gjorde i sin Kærlighed til den By, han med Sorg saa forvandles. Det vilde heller ikke være tilfredsstillende kun at efterligne det gamle FØR OG NU. Skønt inspireret af dette, har Redaktionen søgt at løse Problemet paa sin Maade i det Haab, at der vil fremkomme et afrundet og anskueligt Billede af den Udvikling, som har formet vor gamle Hovedstad.

København, August 1949.

SVEND AAKJÆR.

MOGENS LEBECH.

OTTO NORN.

KØBENHAVNS ALMINDELIGE HISTORIE

Af GUNNAR OLSEN

Københavns Historie rummer Beretningen om de mange smaa daglige Ting, der gjorde, at Landsbyen *Havn* blev til Købstaden København, om de Forhold, som forklarer, hvorfor København kæmpede sig frem til en Førsteplads blandt de danske Købstæder, hvorledes den blev Hovedstad og kom ind i den Udvikling, som nu har gjort den til en Millionby.

Men Historien rummer tillige Beretningerne om det særlige, som skete i København, om de store Begivenheder, hvor Byens Skæbne stod paa Spil for kortere eller længere Tid fremover. Beretninger om Fjenders Angreb, om de Gange, da København maatte bøje sig under Fjendehaand og blive udsat for Plyndring og hvad andet, der følger med fjendtlig Besættelse. Men den fortæller ogsaa om Tider, hvor Københavnerne med Held værnede deres By og Ejendomme, og om Tider, hvor hele Landets Skæbne var afhængig af Københavns.

Og Københavns Historie fortæller om Stunder, hvor Danmarks indre Forhold blev afgjort i Byen, hvor der blev truffet Afgørelser mellem Konge og Stænder, mellem rivaliserende Hofkredse eller senere mellem politiske Partier om, hvem der skulde have det afgørende Ord i Danmarks Styre for Fremtiden. Og ind imellem kommer Beretninger om Oprør, om Pestepidemier, der hærgede blandt Byens Befolkning, om Brande, der lagde Gader eller hele Bydele i Grus, og om store Fester, der fik den hele By til at bruse af Jubel.

København dukker frem i Historien langt tilbage i Middelalderen, i KNUD DEN STORES Tid. SAXO fortæller, at Norges Konge, OLAF DEN HELLIGE, havde lagt sig med sin Flaade ved Øerne, og han var selv gaet i Land og holdt Ting med Folket. Da kom KNUD DEN STORE med sin Flaade ned gennem Sundet, og OLAF DEN HELLIGE flygtede skyndsomt og naaede med Nød og næppe bort. Først fra Valdemarstiden hører vi dog Navnet København. 1167 blev Byen angrebet af en norsk Flaade under ERLING SKAKKE og ORM KONGEBRODER, men ABSALON mødte dem med Sjællandsfarerne og hindrede dem i at gaa i Land. „Samme Aar,“ siger SAXO, „lagde ABSALON Grunden til en ny

Borg paa Sundholmen og omgav Øen med en Mur for at jage Vikingerne bort, og dette hans ringe Virke blev Landet til stort Værn; thi Sørøverne holdt ej mere af at ligge der i Nabolaget, og Landets Børn kunde fra nu af trygt færdes i Farvandet trindt omkring.“

Valdemarstiden var dog en rolig Tid for København, fordi ydre Fjender blev holdt paa tilbørlig Afstand. Men da Riget blev svækket under Borgerkrigene mellem VALDEMAR SEJRS Sønner, var Byens Fred forbi. 1249 blev den overfaldet af Lübeckerne, der gennem Aarhundreder skulde blive Københavns store Tugtemester. Vi hører, at der blev stukket Ild paa Borgen, paa Kirkerne og andre Bygninger, som forinden var blevet plyndret paa det skændigste, og Kirkens Mænd blev taget til Fange. Ti Aar efter maatte København igen friste en erobret Bys Skæbne. Byens Herre, Bisp PEDER BANG, var blevet forjaget af Kong CHRISTOFFER I; Han fik Fyrst JARMER af Rygen til at angribe Kongen. Den 18. April 1259 gik JARMER i Land ved København, og allerede den 20. stormede han Byen. Han brød over Volden ved dens nordvestre Hjørne, som efter den Tid kaldes Jarmers Gab, og som endnu mindes ved Navnet Jarmers Plads. Rygboerne plyndrede Byen i Bund og Grund og jævnedes Slottet med Jorden. Da Bisp PEDER kort efter fik København tilbage, beklagede han bittert den Ødelæggelse, han selv havde nedkaldt over Byen.

Forholdet mellem Borgerne og Bispen var ofte spændt, men kun een Gang, i 1294, førte det til Uroligheder. Bispen havde givet Borgerne en ny Stadsret, som ikke levnede dem Frihed af nogen Art, og i Haab om Kongens Støtte gjorde Borgerne saa Oprør. En Junidag samledes de til Møde ved Nikolaj Kirke, og de ivrigste angreb Slottet og beskød det med Armbrøster og Blider. Men Slottet holdt Stand. Kongen svigtede Borgerne, og de maatte slutte et ydmygende Forlig med Bispen.

I de følgende bevægede Aar under Rigets Opløsning og Genopbygning blev København Gang paa Gang revet ind i voldsomme Begivenheder. 1313 blev Byen angrebet af Lübeckerne, men Angrebet blev afværget, saa Angriberne maatte nøjes med at plyndre og brænde paa Amager. Samme Aar hedder det, „Kongen (ERIK

Staden Københavns ældste Segl. Efter et Aftryk fra 1377 (Efter P. B. Grandjean: Danske Købstadsegel). Seglet viser det ældste og eneste Billede af Absalons Borg, idet Fremstillingen dog maa regnes for skematisk, og det korsformede Hus indenfor Ringmuren næppe forestiller Borgens Hovedbygning, men snarere et Borgkapel. Af dette Seglbillede udviklede sig først efterhaanden Vaabenet med de kendte tre Taarne.

MENVED) lod mange Bønder hænge ved København.“ 1329 lykkedes det den holstenske Greve, JOHAN DEN MILDE, at tage Byen for Næsen af Kong CHRISTOFFER. Holstenske Pantelensmænd havde derefter Byen i deres Vold en Tidlang, og imens var Slottet en veritabel Røverrede; en Tid havde den svenske Konge, MAGNUS SMEK, Slottet i Pant. Disse hyppige Omskiftelser er næppe gaaet for sig uden voldsomme Begivenheder, men vi hører kun om en enkelt Kamp ved København i 1342, da VALDEMAR ATTERDAGS Marsk, FREDERIK v. LOCKEN, belejrede Slottet. Holstenerne gjorde da et voldsomt Udfald, og det kom til en haard Kamp ved „Blidebro“. Danskerne sejrede, men Slottet blev ved at være i Holstenernes Hænder til 1345, da VALDEMAR ATTERDAG kom i endelig Besiddelse af det. 1361 kommer København atter i Ildlinien. VALDEMAR havde udfordret Hansestæderne ved at erobre Gotland, og Lübeck sendte derfor en mægtig Flaade til Øresund for at erobre København, men den blev slaaet af Kongen. Syv Aar efter fik Lübeckerne en ny Chance, da der blev dannet en stærk Koalition mod VALDEMAR. Atter blev en lybsk Flaade sendt til Øresund, og denne Gang undgik København ikke sin Skæbne. I Københavns Nekrologium staar under 2. Maj optegnet: 1368 ødelagde Tyskerne København Slot i Bund og Grund. Ogsaa om denne Ødelæggelse savner vi Enkeltheder. Vi ved blot, at i 1369 sendte Hansestæderne Stenhuggere til København for at jævne Slottet med Jorden, og endnu en halv Snes Aar efter tales om øde Grunde i København.

Efter VALDEMAR ATTERDAGS Død kom Roskildebispens igen i Besiddelse af Byen, og der fulgte nu en lang Række fredelige Aar, som den kunde behøve til at læge de Saar, Krigene og Plyndringerne havde slaaet.

Freden varede til 1427. I Mellemtiden var der dog sket noget, som skulde blive af stor Betydning for Byens videre Udvikling. 1416 inddrog Kong ERIK AF POMMERN nemlig København efter Biskop PEDER LODEHATS Død. Kirken protesterede voldsomt imod Inddragelsen, som den ansaa for at være et stort Overgreb, men Kronen var nu den stærkeste, og den gav ikke siden København fra sig. Det var igen Hansestæderne, som angreb Byen 1427. Den store Flaade, de havde sendt til Øresund, blev imidlertid angrebet af danske Skibe og tog Flugten efter en kort Kamp. Men det følgende Aar kom Hanseaterne igen. Ikke mindre end 250 Skibe med 12000 Mands Besætning sendte de til Øresund. Den danske Flaade var endnu ikke udrustet, og Kongen var i Sorø, hvor han tøvede uden Lyst til at komme ind til sin betrængte Hovedstad. Staden var en Overgang grebet af Forvirring, men da greb Dronning FILIPPA ind. Hun opmuntrede Borgerne til at gøre Modstand, og det lykkedes i stor Hast at improvisere et Forsvar. Da Angrebet kom, mødte det et vaagent og kampberedt Borgerskab. Havnen var spærret med Tømmerflaader, og den hanseatiske Flaade maatte derfor indskrænke sig til at bombardere Byen. Artilleriet var endnu i sin Barndom, og om større Effektivitet var der ikke Tale, men Larmen var stor, hele 200 Kanoner skal have tordnet paa een Gang, og Borgerne har sandsynligvis været meget ængstelige, indtil de er blevet klar over, at det ikke var saa slemt, som det lød. Da Hanseaterne indsaa, at Kanonerne ikke kunde bringe nogen Afgørelse, forsøgte de at spærre Havnen ved at sænke Skibe i Indløbet, men ogsaa dette mislykkedes, og den store Flaade maatte sejle hjem med uforrettet Sag.

Efter dette Angreb havde Byen Fred for ydre Fjender i det meste af et Hundrede Aar. Den havde vist, at den havde Livskraft til at overleve Angreb, Brande, Plyndringer og fjendtlig Besættelse, nu fik den en Række rolige Aar til at trække Vejret og arbejde sig op til at blive den første blandt Danmarks Købstæder. I disse Aar blev Hverdagens Ensformighed brudt af Kongehusets Fester, som det nu var blevet Skik at fejre i Staden. Den første store Fest var CHRISTOFFER AF BAYERN'S Bryllup med DORTHEA AF BRANDENBURG d. 26. September 1445. Festen var pragtfuld, men ikke uden Misløyd, da man fandt, at Kongen gjorde mere Stads af de tyske Gæster end af de nordiske. Fire Aar senere stod DORTHEA atter Brud i København, nu med CHRISTIAN I, som blev kronet ved samme Lejlighed, og det var en mægtig Fest, som blev fejret i tre Dage med al den Pragt, København dengang kunde opvise; blomstersmykkede Gader og Huse, prægtige Optog under Klang af Kirkernes Klokker, Smæld af Trompeter og Trommers Hvirvlen. 1478 kom en ny storslaaet Fest, da Tronfølgeren, HANS, blev gift med CHRISTINE AF SACHSEN.

Christian I indstifter Københavns Universitet. (Maleri 1871 af W. Marstrand i Universitetets Festsal). Det var først efter, at Kronen havde overtaget København, Universitetet blev grundlagt i Aaret 1469. Billedet, der forestiller den højtidelige Indstiftelse i Frue Kirke, kan jo som slige Historiemalerier ikke være korrekt i Enkeltheder. Det maa ogsaa tages i Betragtning ved de i det følgende gengivne af samme Art.

Bruden blev modtaget af ikke mindre end 1200 Ryttere i brogede Klædninger. Siden fulgte stort Optog til Vielsen i Vor Frue Kirke, Middag paa Slottet, Dystridt og Uddeling af Gaver til de mange Gæster. For Københavns Borgere har disse Fester været Begivenheder af Rang.

Med CHRISTIERN II's Tronbestigelse 1513 sluttede den rolige Periode i Københavns Historie. De følgende Aartier hører til de mest bevægede i Byens lange Liv. Den blev en vigtig Brik i Magtkampen mellem Konge og Stænder. CHRISTIERN II, der vilde hæmme Adelen's stigende Magt, sluttede sig nær til Københavns Borgere og fik mellem disse sine mest trofaste Tilhængere.

Allerede Herredagen 1513, der gik forud for CHRISTIERN II's Kroning, var stærkt bevæget. Adelen søgte i Haandfæstningen at binde Kongen paa Hænder og Fødder, og Kongen satte sig imod at faa sin Magt indskrænket. Senere tales ligefrem om Oprør og Fordærv ved Mødet, men af større Omfang har Urolighederne næppe været. De første Aar af CHRISTIERN II's Rege-

ring forløb nogenlunde roligt, kun enkelte Begivenheder varslede om den Storm, der skulde komme. Størst Opmærksomhed vakte vel TORBEN OXES Henrettelse. Den gav Kongen Lejlighed til, overfor Adel saavel som Borgerskab, at vise, hvem der havde den stærke Haand. Snart efter blev Borgernes Opmærksomhed fanget af Forberedelserne til Krigen mod Sverige. Fremmede Landsknægte blev lagt i Kvarter i Byen, og Voldsomheder hørte til Dagens Orden. Sverigespolitikens Fiasko blev senere demonstreret over for Københavnerne, da en af Kongens fornemste Raadgivere, DIDRIK SLAGHECK, d. 24. Januar 1522 som Sonoffer for Sammenbruddet maatte vandre den tunge Gang fra Slottet til Gammeltorv for at kastes paa Baalet. De næste Akter i Dramaet om CHRISTIERN II blev udspillet i Jylland, hvor Adelen rejste sig til Oprør, men snart blev København igen Begivenhedernes Centrum. Oprøret nærmede sig Byen, og til sidst fandt Kongen det klogest at rejse til Holland for at søge Hjælp. Københavnerne tog med Sorg Afsked

Paa Reformationen monumentet, opstillet paa Bispetorvet, har Billedhuggeren Max Andersen med forskellige Relieffer vist Scener fra Reformationstiden. Det ovenfor gengivne viser „Bursproget paa Gammeltorv“, den 30. Oktober 1536, da en talstærk offentlig Forsamling af Adel, Borgere og Bønder godkendte den Beslutning, som Rigsdagen havde taget om Reformationens Indførelse.

med deres kære Konge, derimod synes Befolkningen at have næret ganske andre Følelser mod MOR SIGBRIT, som nu var Kongens vigtigste Raadgiver. Hun maatte hemmeligt, skjult i en Tønde, fortælles der, bringes om Bord i Kongens Skib for ikke at udsættes for Overlast fra Befolkningens Side.

København blev overladt til HENRIK GØYE, der lovede at holde den mod Kong FREDERIK i 4 Maaneder. Inden den Tid skulde CHRISTIERN II prøve at samle en Hær og erobre sit tabte Rige tilbage. Kort efter CHRISTIERN II's Afrejse blev Byen indesluttet til Lands og til Vands. Men HENRIK GØYE holdt sit Løfte fuldt ud og mere til. Til en Begyndelse var Stemningen høj hos de belejrede, og den steg, da man hørte, at CHRISTIERN II havde samlet en stor Hær i Tyskland, men da der kort efter meldtes, at den var spredt for alle Vinde, sank den atter, og Byen kapitulerede efter 8 Maaneders Belejring. Trods Kapitulationen stod der stor Respekt om København, den var en Faktor, man i høj Grad regnede med. Den nye Konge, FREDERIK I, forsøgte at vinde Borgerne ved at begunstige dem og Byen paa mange Maader.

Han skænkede dem Serridslev Bymark og gav dem Ret til selv at vælge Borgmestre og Raadmænd. Borgerne tog mod de Fordele, der blev budt dem, og mange affandt sig gladelig med Forholdene, men CHRISTIERN vedblev dog at have en stor Flok svorne Tilhængere med den temperamentsfulde AMBROSIUS BOGBINDER i Spidsen.

Paa denne Tid kom et nyt Uromoment ind i København, idet den lutherske Reformationen kom til Byen. En Tidlang havde de nye Tanker svært ved at faa Fodfæste, men i 1530 kom et Omslag, en stor Part af Borgerskabet gik over til Protestantismen, og der kom protestantiske Prædikanter i alle Kirkerne undtagen Vor Frue. Blandt disse var HANS TAVSEN. AMBROSIUS BOGBINDER gik fuldt ind for det nye, og hans stærke Temperament satte Præg paa Bevægelsen. Tredie Juledag 1530 stormede han saaledes i Spidsen for en Skare Tilhængere ind i Vor Frue „omstyrtede alle Helligbillederne, spyttede paa dem, slog dem med Næveslag og spottede dem med forargelige Skældsord, mens de sønder slog dem med deres Økser.“ Begivenheden frem-

Det hosføjede Træsnit, som findes i Hamelmanns Oldenburg-Chronicon fra 1599, viser Hovedstaden set fra Sejløbet mellem Sjælland og Amager under Belejringen 1536, men ikke i nogen nøjagtig Gengivelse. Yderst mod Rheden ligger Slottet omgivet af Mure og Runddeler ligesom selve Byen. Porten til venstre skal være Vesterport, og Kirken med det høje Spir formodentlig Frue Kirke. I Baggrunden viser Billedet Belejringshærens Lejr ved Serridslev, og Byen er iøvrigt paa alle Sider omgivet af Skanser, fra hvilke Kanonerne bombarderer den indebelejrede Stad.

kaldte en voldsom Reaktion fra katolsk Side, og Resultatet blev, at Vor Frue indtil videre blev lukket for begge Parter.

Det følgende Aar, 1531, gjorde CHRISTIERN II endelig et Forsøg paa at erobre Danmark igen. Spændingen var stærk i København, men da CHRISTIERN II rettede Angrebet mod Norge og sluttelig blev ført til Sønderborg som Fange, kom den ikke til Udbrud. Spillet var dog ikke endt endnu. Da FREDERIK I døde 1533, kunde Stænderne ikke enes om et nyt Kongevalg. Ved den store Herredag i København 1533 besluttede man at udsætte Valget et Aar, og det gav CHRISTIERN II's Tilhængere nye Chancer. Samtidig kom det til et kraftigt Opgør mellem Katolikker og Lutheranere. Katolikkerne havde Magten i Rigsraadet, og de forbød HANS TAVSEN at prædike i København. Da det et Øjeblik saa ud til, at en værre Skæbne skulde overgaa ham, greb Københavns Almue ind for at beskytte den afholdte Prædikant, og det blev HANS TAVSEN, der maatte værne den katolske Bisp, JOAKIM RØNNOW, mod Borgernes Vrede.

1534 brød Oprøret ud. København indgik Forbund med Lübeck for at udfri CHRISTIERN II af Fængslet, og GREV CHRISTOFFER AF OLDENBURG kom til Danmark med en Hær. København aabnede snart Portene for ham, og AMBROSIVS BOGBINDER fik sammen med sine Tilhængere Magten i Byen. Det gik imidlertid ikke, som de havde haabet. CHRISTIERN II blev ikke befriet, i Stedet valgtes Hertug CHRISTIAN AF SLESVIG OG HOLSTEN til

Konge. GREV CHRISTOFFER blev slaet i Skaane og paa Fyn. Kampene trak over til Sjælland, snart var København og Malmø de eneste Byer i Grevens Hænder. I Juni blev København indesluttet til Lands og til Vands. Byen var imidlertid godt befæstet, den havde store Forraad af Vaaben og Proviant og Tropper nok til at holde Voldene besat. Føreren for de kongelige Tropper, JOHAN RANTZAU, vovede da heller ikke at storme den, men nøjedes med at holde den indesluttet. Borgerne levede i Haab om at faa Hjælp fra CHRISTIERN II's Slægtninge i Nederlandene. AMBROSIVS var i Nederlandene og kom hjem med sikre Løfter om Hjælp. Man kom nogenlunde gennem Vinteren, da det lykkedes nogle hanseatiske Skibe at komme Byen til Undsætning, men Foraaret 1536 blev Ringen igen strammet, og der blev Dyrtid, Mangel og til sidst Hungersnød. Borgerne ønskede Fred, jo før jo heller, men GREV CHRISTOFFER og AMBROSIVS vilde Krig til den bitre Ende. Da Kongens Tropper erobrede Amager, blev Situationen katastrofal. De menige Borgere samledes til Møde paa Gammeltovej og krævede Overgivelse, men Landsknægtene greb ind og anrettede et stort Blodbad paa Borgerne. Til sidst knækkede Hungersnøden Byen. Folk faldt døde om paa Gaderne, skønt de søgte at stille Sulden med Heste, Hunde og Rotter. Den 28. Juli kapitulerede Byen efter et Aars Belejring. Dens Skæbne blev dog ikke saa haard, som det var at vente, den nye Konge vilde Fred og Forsoning, men det var forbi med Borgernes politiske og militære Magt.

Studenterne drager ud til Københavns Forsvar under Belejringen 1658-60. (Maleri 1888 af Kristian Zahrtmann, Privateje).

Det var ikke blot Byens, ogsaa Landets Skæbne, som stod paa Spil, da Carl Gustav havde brudt sit givne Fredsløfte og uden Varsel paany overfaldt København. Skønt det syntes haabløst at gøre Modstand overfor den velrustede og sejrsvante Fjende, sluttede alle i Hovedstaden op om Kongen, der vilde dø i sin Rede, og hver Mand „gik til Volds“. Først for at arbejde paa Udbedring af de forfaldne eller halvfærdige Fæstningsværker, alle uden Forskel, høj og lav virkede med Hjulbørene og Skovlen. „Vi maatte selv gaa og trille med Hjulbørene om Dagen for at befæste det Sted, som vi skulde staa paa og forsvare,“ skriver Johan Monrad, som var indrulleret blandt Studenterne, i sine Erindringer. „Obersten og de andre Officerer gik hver med sin Hjulbør for ved os og trillede, for at ingen skulde være bedre end den anden.“ Siden fulgte den ofte trættende Vagtjeneste, afbrudt af Alarmeringer og Udfald.

Det følgende Aar blev Byen Skueplads for en Begivenhed, der skulde faa den største Betydning for Fremtidens Danmark. Paa et Stændermøde paa Gammeltorv blev Katolicismen afskaffet og Protestantismen sat i dens Sted som Statsreligion, og med denne Ændring mistede Kirken sin fordum saa store verdslige Magt og Rigdom.

Derefter kom en lang Række Aar, hvor Livet gik sin stille Gang, og Københavnerne var forskaanet for Krig og anden Uro. Aarene var dog paa ingen Maade lutter Idyl. Gang paa Gang blev Byen ramt af voldsomme Pestepidemier, som rev Borgerne bort i tusindevis. Vi kender ikke Byens Indbyggertal fra denne Tid, heller ikke Tallet paa dem, der døde i Pestaarene, men alting tyder paa, at Byen har været Genstand for den ene kraftige Aareladning efter den anden. Som Modvægt mod denne Bedrøvelighed kom en Række store Fester; blandt disse var FREDERIK II's Bryllup 1572. En samtidig Poet skildrer, hvorledes Gaderne var strøet med Græs og Urter, og Husene prydet med Maj (Bøgeløv), saa det var som at gaa i en Skov.

Meget utalligt Folk man der og saa,
udi alle de Gader og Stræderne staa,
udi alle de Vinduer paa Loft og i Døre,
de havde ej set slig Herlighed føre.

CHRISTIAN IV's Tid, der paa mange Omraader betød en forbløffende stor Udvikling for København, var ligeledes fattig paa store ydre Begivenheder. Borgerne havde Tid og Ro til at bygge sig skønne Huse og til at sætte Fart i Byens Erhvervsliv. Ligesom den foregaaende

Periode havde denne sine Skyggesider i Pestepidemier, der med faa Aars Mellemløb hærgede blandt Indbyggerne, des voldsommere jo større Byen blev – og sine Lyspunkter i de store Fester, blandt hvilke „det store Bilager“ i 1634, da den udvalgte Prins CHRISTIAN blev viet til Prinsesse SIBYLLE AF SACHSEN, overstraalet alle andre ved sin vanvittige Ødselhed. Enkelte Gange var Byens Fred truet, stærkest i 1645, da en svensk Flaade blokerede Byen, men det kom ikke til større Kampe, før Krigen sluttede.

Under FREDERIK III kom der atter store Begivenheder over København. Allerede Herredagen 1648, da Adelen skrev FREDERIK III's haarde Haandfæstning, skabte en stærk Spænding mellem Konge og Adel og øgede den, som længe havde hersket mellem Adelen og de øvrige Stænder. Faa Aar senere gav Spændingen mellem Konge og Adel sig et foreløbigt Udslag i den groteske Dina-Affære, hvor et løgnagtigt Kvindemenneskes Paafund nær havde skræmt Livet af Kongen og den mægtige Rigshovmester CORFITZ ULFELDT. Kvinden, DINA VINHOFERS, Løgnagtighed blev omsider gennemskuet, og hun blev halshugget, men CORFITZ ULFELDT var blevet saa bange, at han faa Dage efter flygtede fra Staden.

Saa kom den første Krig med KARL GUSTAV 1657. I Februar 1658 lammedes København ved Budskabet om, at KARL GUSTAV var gaaet i Land ved Vordingborg efter sit berømmelige Tog over de islagte Bælter. Fred for enhver Pris blev straks Parolen i den panikslagne Hovedstad, og Fred blev der. Prisen var Skaane, Hal-

Historiemaleren C. F. Lund har paa dette Billede søgt at skildre en Situation under Afgørelsens Nat, Natten mellem 10. og 11. Februar 1659. Svenskerne havde rettet et af deres Hovedangreb imod Bolværket eller Bastionen ved Vandkunsten. Det var her, det lykkedes fire Svenskere at bestige Brystværnet, men de blev straks hugget ned, den forreste af selve Generalvagtmeister Claus Ahlefeldt. Billedet viser til højre paa den hvide Hest Kong Frederik III, der var ilet til fra Slottet, som ses til venstre. Taarnet med de takkede Gavle laa paa Vandkunsten. (Sammenlign Bind 2, Side 229).

land og Blekinge med Bornholm, samt Bohuslen og Trondhjems Len, den dyreste Fred, Danmark nogen- sinde har sluttet.

Den lette Sejr gjorde KARL GUSTAV overmodig. I August 1658 landede han i Korsør med en Hær, han ventede aabenbart, at det skulde gaa lige saa let som sidst. Men det var en ganske anden Hovedstad, han denne Gang gik imod. Efter et Øjeblik Forbløffelse vaagnede Københavnerne til Daad. Al Tale om Kapitu- lation var forstummet, man vilde Kamp. Chancerne for et heldigt Forsvar syntes kun smaa. Voldene var i

en ussel Forfatning, Byen manglede Tropper og Pro- viant, den kunde tilsyneladende hverken klare en øje- blikkelig Storm eller en Belejring. Men Befolkningen satte sig for at klare alle Vanskeligheder, og FREDERIK III viste, at han for en Gangs Skyld formaaede at tage Situationen paa rette Maade. Da han blev opfordret til Flugt, svarede han med de kendte Ord fra JOBS Bog: Jeg vil dø i min Rede. Borgerne blev kaldt op paa Slottet, hvor han lovede dem store Friheder, og de lovede til Gengæld at ofre Liv og Gods for Byens Frelse. Paa faa Dage blev Byen sat i Forsvarstilstand. Voldene

Et samtidigt Flyveblad viser den sejrriige Kong Frederik III og hans Hovedstad, begge Dele primitivt tegnet, men dog saaledes, at man kan iagttage Byen og dens Omrids med Kastelet, Christianshavn og de svenske Skyttegrave udenfor Vesterport. Man ser ogsaa de svenske Stormkolonner og desuden spredte Svenskere i vild Flugt over den islagte Sortedamssø.

Den oldenborgske Maler Wolfgang Heimbach har paa et mere instruktivt end kunstnerisk udført Billede givet en Fremstilling af Arvehyldningen paa Slotspladsen den 18. Oktober 1660. Den røde Løber fører mellem opstillet Vagtmandskab og Tilskuere fra Slotsporten til Tribunen med de kongelige. Billedet har iøvrigt stor Interesse, fordi det viser de topografiske Forhold paa Datidens Slotsholm og tillige Datidens Københavntyper, som dog ses bedre paa de andetsteds i Værket gengivne Udsnit af Billedet.

blev udbedret, Proviant samlet fra de nærliggende Landsbyer og Forstæderne brændt af, for at Fjenden ikke skulde finde Ly i dem. „Nu sværger jeg dyre, at vi faar Modstand,“ skal KARL GUSTAV have udbrudt, da han fra Valby Bakke saa Flammerne fra de brændende Forstæder – og han fik Ret i sin Formodning. De energiske Forholdsregler skræmte KARL GUSTAV fra at forsøge en Storm straks, og det blev rimeligvis Københavns Redning, da Byen næppe trods al Entusiasme, vilde have været i Stand til at afslaa en Storm af Svenskernes krigsvante Tropper. Mens Svenskerne gik i Lag med en regelmæssig Belejring, blev Forsvaret organiseret, og Tropperne fik Lejlighed til at øve deres Kampdygtighed i flere heldige Udfald. Svenskerne forsøgte at tvinge København til Overgivelse ved at bombardere den, men selvom Kuglerne gjorde en Del Skade i Husene nærmest Volden, kunde Artilleriet dog ikke fremtvinge nogen Afgørelse. Hen i Oktober ventede man en Storm hvert Øjeblik, men før den blev forsøgt, kom en hollandsk Hjelpeflaade under Admiral OPDAM. Den bragte Hjelpetropper, Proviant, Ammunition og andre Forraad, og dens Ankomst fik KARL GUSTAV til atter at lægge sine Stormplaner paa Hylden. Endelig midt paa Vinteren, Natten mellem den 10. og 11. Februar kom Stormen. Forsvarerne var imidlertid beredte. Det kom til en morderisk Kamp, hvor alle Fordelene var paa Danskernes Side. Svenskerne angreb med rasende Hefthighed, men kun et enkelt Sted lykkedes det nogle af dem at komme op paa Volden, hvor de straks blev hugget ned. Hen paa

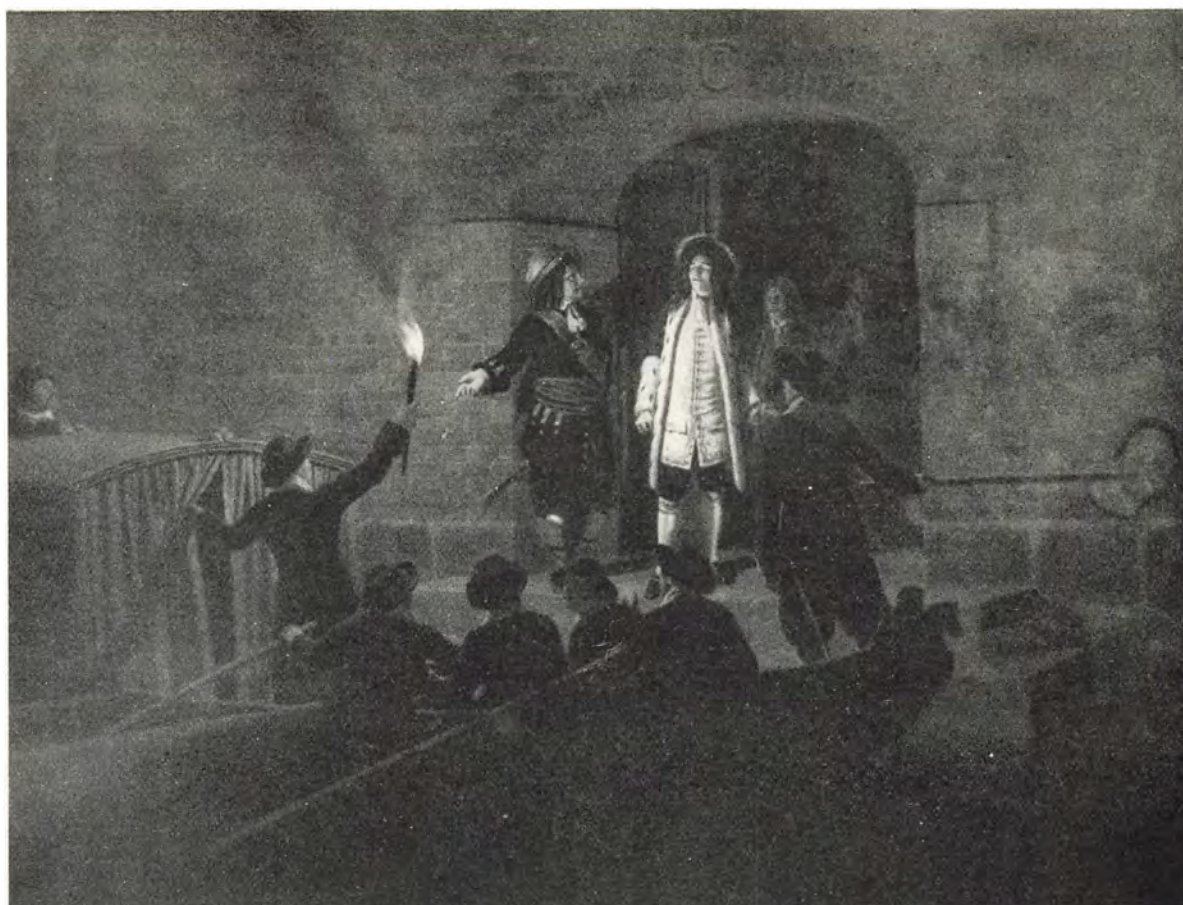
Morgenstunden var Angrebet overalt afslaaet. Hundreder af Svenskere var faldet foran Voldene, mens Københavns Tab indskrænkede sig til en Snes Mand.

Dermed var den største Fare for København ovre, men der forestod endnu haarde Tider for Hovedstaden. Hen paa Vinteren kom der Dyrtid og Proviantmangel. Bystyret fik en ny Institution „De 32 Mænd“, der skulde fungere som Priskontrol og Forsyningskommission, men trods alle Anstrengelser led mange Nød, mens andre drog Fordele af deres Medborgeres Mangler. „Her turde vel være en Part Skindere og Prangere, som skulde været vel tilfreds om de havde suget den fattiges Blod; her turde vel og være de fundne, som skader aldeles intet af denne Krig og denne Belejring, men mangan fattig Mand og hans Børn forvinder den aldrig,“ hedder det hos en samtidig Forfatter. Belejringen blev lang og trang, først i Maj 1660 fik den Ende, men Københavns Borgere saa den blive hævet med Bevidstheden om, at det var dem, som havde frelst ikke alene deres egen By, men hele Danmarks Rige fra Svenskernes Vold.

I Efteraaret 1660 kom i København det Stændermøde, som skulde blive bestemmende for Danmarks Regeringsform en Tid lang fremover. Adelen, Gejstligheden og Borgerstanden blev kaldt sammen for at drøfte, hvorledes, der bedst kunde raades Bod paa Krigens Tab. Midt under Mødet gik man fra de finansielle Problemer over til at drøfte de forfatningsmæssige. Borgerne og Gejstligheden ønskede, at Adelens Magt skulde stækkes, men Adelen gav nødtigt sine nedarvede Rettigheder fra

Griffenfeld føres som Fange fra Københavns Slot. (Maleri af F. C. Lund, Aalborg Museum).

Blandt de Begivenheder, der vakte mest Opmærksomhed i Enevældens første Aartier, var Arrestationen og Domfældelsen af Griffenfeld, den københavnske Borgersøn, der var blevet Rigets mægtigste Mand, og hvis Fald derfor følte desto dybere.

sig. Et Øjeblik tegnede det til et voldsomt Opgør. Stadens Porte blev lukket, og Borgervæbningen kaldt under Vaaben, men Adelen bøjede sig for Truslerne, og Resultatet af Mødet blev, at den politiske Magt blev lagt i Kongens Haand. Enevælden var indført. I det ydre blev Statsomvæltningen manifesteret ved Arvehyldingsregeringsakten, som fandt Sted paa Slotsholmen d. 18. Oktober 1660. Her fik Københavnerne Lejlighed til at se, hvorledes Rigets mægtige svor Kongen Troskabsed.

Enevælden betød en ny glimrende Periode for København. Den blev begunstiget paa næsten alle Maader fremfor Rigets andre Byer, og den voksede, saa den efter nogle Aartier havde lige saa mange Indbyggere som Kongerigets andre Provinsbyer tilsammen, nu blev Byen for Alvor Kongens København.

Udadtil betød det ny Styre en Styrkelse af Danmarks Magt. I den næste Krig med Sverige, den skaanske Krig 1675-79, kom København aldrig i Farezonen, hele Kriggen udkæmpedes udenfor Danmarks Grænser. Derimod var København paa et hængende Haar blevet overrasket i Aaret 1700, da FREDERIK IV havde begyndt Krig med Hertugen af Gottorp. En hollandsk-engelsk Flaade viste sig i Sundet, lagde sig paa Københavns Rhed og demonstrerede oven i Købet med et Bombardement, som dog ikke gjorde nogen Skade. Værre var det, at den unge svenske Konge, KARL XII, i Ly af denne Flaade gik over Øresund og i Land ved Humlebæk. Han havde stor Lyst til at gaa løs paa København, hvor man traf energiske Forsvarsforanstaltninger, men før det kom til

Kamp, blev der sluttet Fred, og Svenskerne trak sig tilbage til Sverige.

Ved Aar 1700 havde København o. 70.000 Indbyggere, men deres Tal blev stærkt reduceret af Pesten 1711, den frygteligste Epidemi, der nogensinde har ramt Hovedstaden. Indbyggerne døde i Tusindvis i de varme Juli- og Augustdage, man har ikke helt nøjagtige Tal paa Ofrene, men sandsynligvis er omtrent $\frac{1}{3}$ af Byens Indbyggere, ca. 23.000, bukket under for Pesten. Næst denne Katastrofe var den største Begivenhed i disse Aar vel den russiske Hærs Besøg i 1716, da 20.000 Mand var anbragt i Teltlejr uden for Byen, mens deres Fører, PETER DEN STORE, imponerede Københavnerne ved sine bizarre Indfald, blandt hvilke hans Ridt og Zarinaens Køretur op i Rundetaarn hører til de mest kendte.

Næppe var Byen saa nogenlunde kommet til Kræfter efter Krig og Pest, før den blev ramt af en ny Katastrofe, den store Brand i 1728, der rasede i fire Dage og lagde $\frac{2}{5}$ af Byens Huse i Aske og nødvendiggjorde et nyt langsommeligt og kostbart Genrejningsarbejde.

Indenrigspolitisk herskede der under Enevælden en næsten absolut Ro; ved Hoffet og i Regeringskredse kunde alskens Intriger vel finde Sted, og Mænd kunde dukke frem eller trænges i Baggrunden, men Menigmand, de jævne Borgere, ænsede det kun lidt og tænkte ikke paa at gribe ind i Tingenes urokelige Gang. Struenseetiden 1769-72 bragte dog et Brud paa Ensformigheden. Den tyske Læge gennemførte i sin korte Regeringstid saa mange Reforme og udstedte saa mange

Forordninger, at det var ved at tage Vejret fra Folk. Bl. a. var Trykkefrihedens Indførelse et glimrende Mid- del til at gøre Folk interesserede i Tingenes Gang. En økonomisk Krise med Dyrtid og Nød blandt Fattig- befolkningen øgede Uroen, Indskrænkningerne i Poli- tiets Myndighed gjorde den ikke mindre. Der blev stadigvæk klaget over „den gemene Mands, Pøbelens og Matrosernes voldsomme Adfærd og Ubændighed, som ingensinde blev undersøgt eller straffet“. Nu og da kom det til større Episoder, som da 2400 norske Matro- ser, der ingen Mad fik, gik i Demonstrationstog fra København til Hirschholm, eller da Fodgarden Jule- aftensdag 1771 nægtede at efterkomme en Befaling om Korpsets Opløsning. De holdt Christiansborg besat og afstedkom voldsomme Tumulter i hele Byen. Det var dog kun et Forspil for de Begivenheder, der kom, da en Sammensværgelse Natten til den 17. Februar gen- nemførte en Hofrevolution, arresterede Dronningen, STRUENSEE og hans Tilhængere. Da Nyheden med Ly- nets Hast spredte sig blandt Befolkningen, gik den helt over Gevind af lutter Glæde og Begejstring. Tusinder strømmede ned til Slotspladsen for at ønske Kongen til Lykke med Befrielsen. Om Eftermiddagen kørte Kon- gen i Paradevogn gennem Byen. Folk samledes i store Skarer om Kongens Vogn. I Vinduer og paa Tagene stod de og skreg som besatte og „formuende Folk stod uden for Vinkældrene for at drikke Vivat og raabe Hurra“. Om Aftenen var Byen illumineret, og Folk af- fyrede Geværer og Rakter for at give Glæden Luft. Men den fælles Fryd havde værre Følger. Man stormede GABELS Gaard paa Østergade, som Rygtet havde sat i Forbindelse med STRUENSEES Planer, og plyndrede den. Et stort Vinlager i Kælderen blev drukket og bidrog til at sætte Folks Stemning op. De vendte sig nu mod By- ens Utugtshuse, der blev maltrakterede paa det grun- digste. Ialt blev 60 Huse plyndrede, og Skaderne vur- deredes siden til ca. 85.000 Rdl. Perioden sluttede den 29. April 1772, da STRUENSEE og Grev BRANDT blev henrettet paa Østerfælled. Københavnerne i Tusindvis overværede det blodige Skuespil. Den barbariske Hen- rettelsesmetode gjorde dog en anden Virkning end til- sigtet. Folk blev rystet af Raaheden, og det blev ikke den ventede Festdag for København.

Under GULDBERGS Styre faldt København atter til Ro i sine gamle Folder, og den næste Hofrevolution i 1784, da GULDBERG blev styrtet, forløb i al Stilfærdighed. Der blev ikke foretaget en eneste Arrestation, og der forekom ingen Uroligheder i Byen.

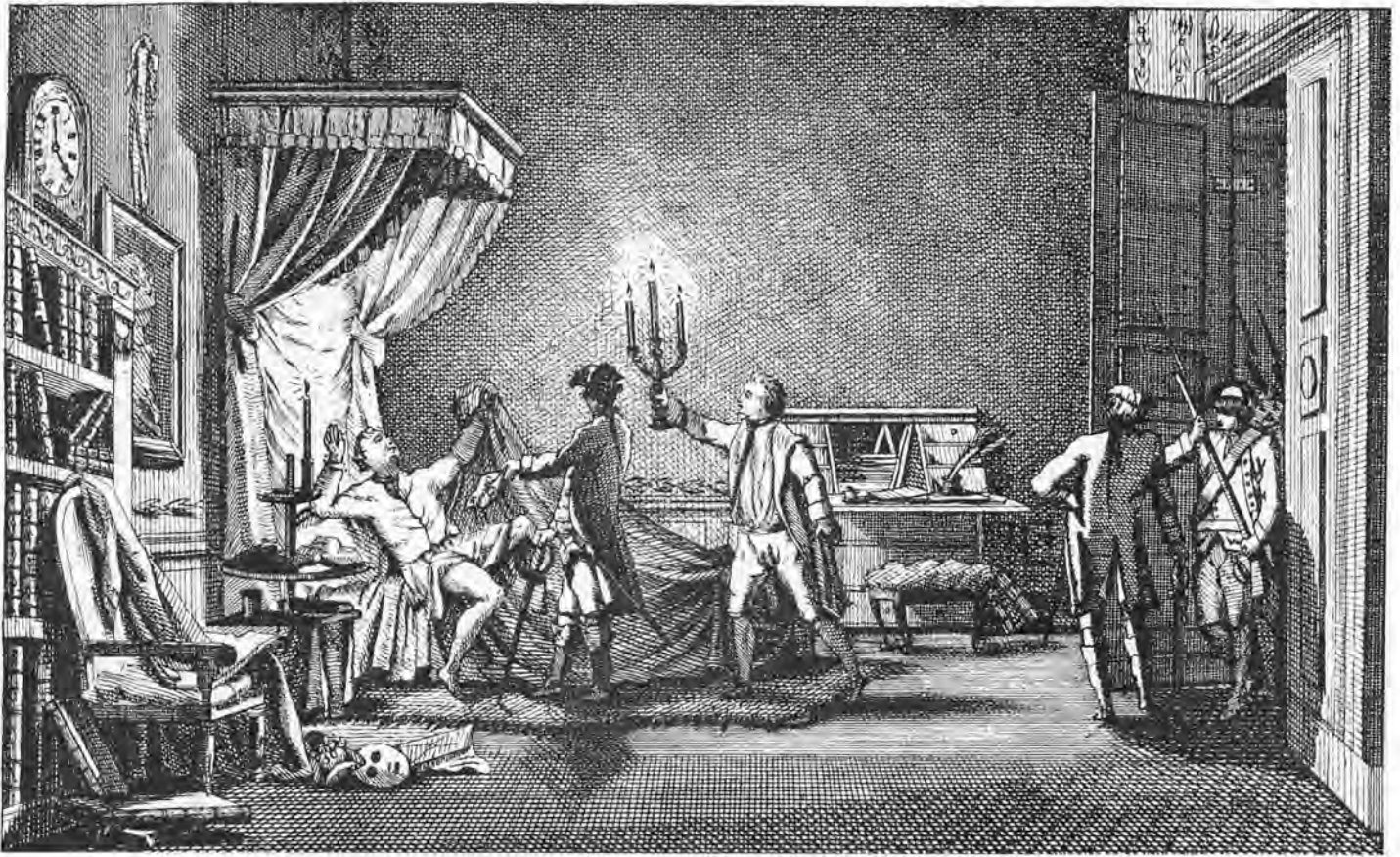
Heller ikke den franske Revolution gav større Gen- lyd i København; dog kom det Tid efter anden til Arbejderuroligheder i Byen. Mest omfattende var den store Arbejdsstandsning i 1794. Det begyndte med, at 3-400 Tømrersvende nedlagde Arbejdet; efter mange forgæves Forhandlinger førtes de strejkende Tøm- rersvende af Militæret til Kastellet, og de, der ikke lovede at arbejde, blev idømt Fængselsstraffe; de blev for en Del benaadet, men nu nedlagde andre Haandværks-

svende deres Arbejde. Omsider lykkedes det en nedsat Kommission at bringe Gemytterne til Ro, til Dels ved at give efter for Svendenes Krav.

De store Begivenheder i Halvfemserne var ellers Ilde- brandene. Christiansborg brændte den 26. Februar 1794, og i Dagene fra den 5. til den 7. Juni 1795 havde København sin anden store Brand. 55 Gader med ialt 941 Huse og Gaarde blev Ildens Bytte.

Længe lykkedes det Danmark at holde sig uden for de europæiske Krige, som fulgte den franske Revolu- tion, og som fortsattes med NAPOLEON som Frankrigs Leder, men det voldte større og større Vanskeligheder. For at undgaa Englands Overgreb mod Danmarks Handel sluttede vi derfor 1800 sammen med Sverige, Rusland og Preussen det væbnede Neutralitetsforbund. Tidligt paa Foraaret 1801 stod en engelsk Flaade ind i Øresund, den 30. Marts sejlede den mod København. Den danske Flaade var ikke udrustet, man maatte i Hast improvisere et Forsvar. De utiltaklede Krigsskibe blev slæbt ud i Kongedybet og forankrede mellem Tre- kroner og Kastellet, mens frivillige meldte sig i stort Tal. Skærtorsdag den 2. April angreb den engelske Flaade under Admiral NELSON, der lovede at feje Mod- standen til Side i Løbet af en Time. Kampen kom til at vare fra Kl. 10 Formiddag til 4 Eftermiddag. Da var de fleste danske Skibe skudt i Stykker, men Englæn- derne havde ogsaa lidt store Tab, og det var NELSON, der indledte Vaabenstilstandsforhandlingerne, og han udtalte sin uskrømtede Beundring for den danske Mod- stand. Politisk blev Slaget paa Rheden uden Betydning. Danmark maatte gaa ind paa Englands Betingelser, men det tapre Forsvar udløste en stærk patriotisk Be- gejstring i København, og Danmarks Ære som Orlogs- nation var blevet hævdet.

Igen fulgte nogle fredelige Aar, hvor hele Landet, og navnlig København, tjente store Penge, men da NAPO- LEON og Zar ALEXANDER havde besluttet Fastlands- spærringen, greb England ind igen. Da Kravet om Ud- levering af den danske Flaade blev afslaaet, gik engelske Tropper i Land i Vedbæk og indesluttede København. Voldene, der i KARL GUSTAVS Tid havde ydet Byen Værn, var nu ikke meget værd i militær Henseende. Englænderne stillede Krav om Overgivelse og truede i modsat Fald med Bombardement. Den 2. September 1807 om Aftenen begyndte Beskydningen. Forsvaret stod magtesløst, man maatte indskrænke sig til at be- grænse Skadernes Omfang. Mange Huse blev skudt sammen, andre brændte. Brandkorps og Soldater kæm- pede energisk mod Ilden, og den første Nat lykkedes det at slukke alle Brande. Bombardementet fortsattes de følgende Nætter, og for hver Nat blev Ødelæggelserne større. Brandkorpset formaaede ikke længere at holde Ilden nede; den 4. September kom Vor Frue Taarn i Brand, det styrtede sammen, og hele det omliggende Kvarter stod i Flamme. Folk flygtede til Christians- havn, der ikke blev naaet af Bomberne. Efter 3 Nætters Beskydning var det klart, at man manglede ethvert

Et samtidigt Stik (Efter Før og Nu) viser Arrestationen af Struensee paa Christiansborg, Natten mellem den 16. og 17. Januar 1772, en Begivenhed, der satte Punktum for hans i flere Henseender fremsynede Regimente. Ved at formaa den sindssyge Christian VII til at delegerere sig hans Enevoldsmyndighed havde Struensee en Overgang været i Besiddelse af diktatorisk Magt.

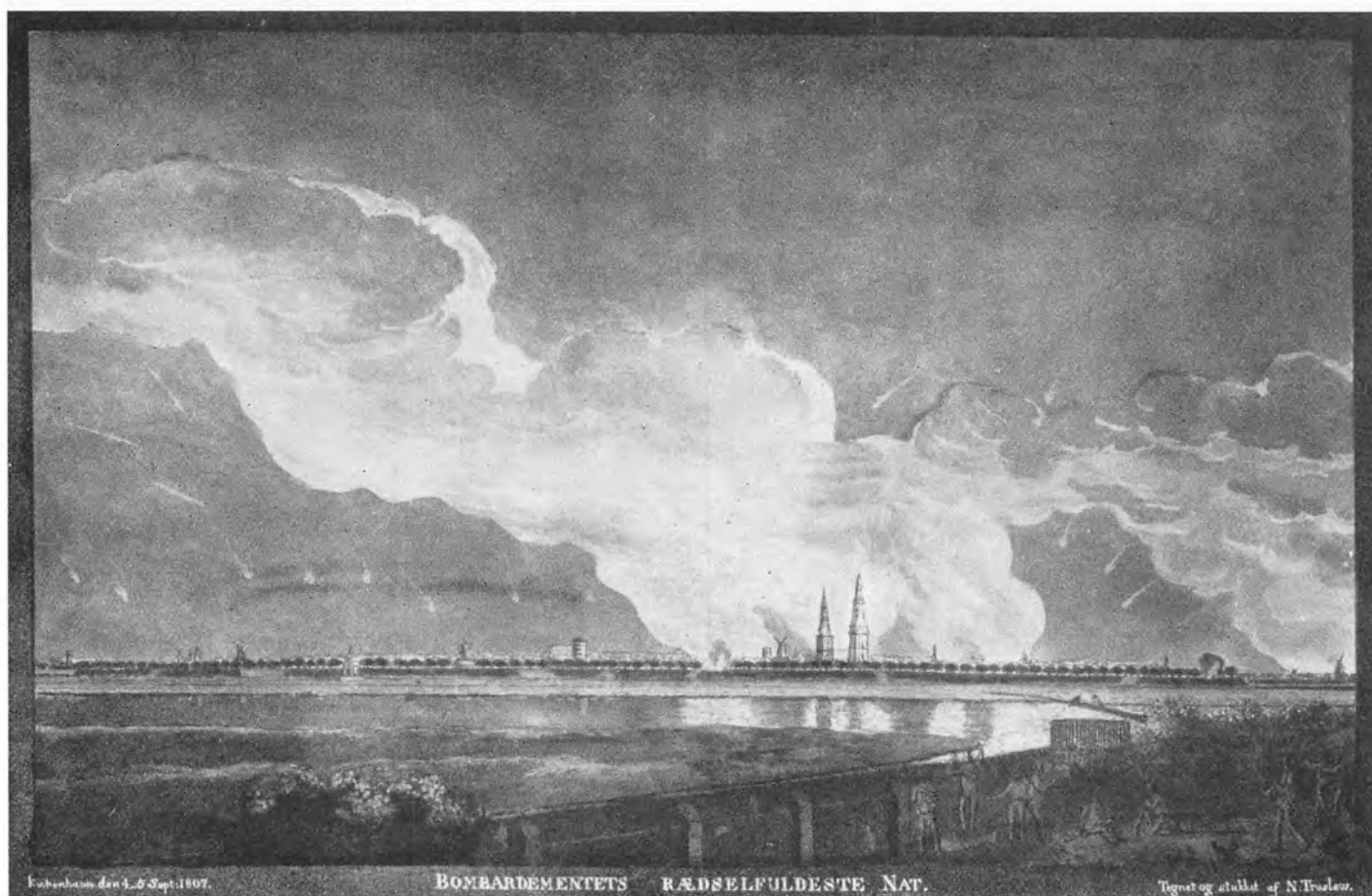
Middel til at gøre effektiv Modstand og til at begrænse Katastrofens Omfang. Den 7. September kapitulerede Byen. Man maatte gaa ind paa at udlevere Flaaden og Forraadene i Marinens Arsenaler. Englænderne maatte holde Kastellet og Holmen besat i seks Uger. 19 Linieskibe, 12 Fregatter og 8 Brigger blev Englændernes Bytte. Under stor Forbitrelse saa Borgerne Englænderne føre dem bort, og lige saa megen Bitterhed vakte det, da Englænderne ødelagde 4 Nybygninger paa Holmen. Ved Bombardementet var 1071 Ejendomme ødelagt eller beskadiget, de ødelagte Bygningers Værdi blev ansat til 3 Mill. Rdl., Løsøret til 700.000 Rdl.

København fik ikke Fred til Genopbygning af det ødelagte; tværtimod, efter Bombardementet fulgte 7 Aars Krig med England og 2 Aars med Sverige. Krigene fremkaldte et hektisk Liv i København, med Fester og Løssluppenhed, det Liv, som GRUNDTVIG angreb i „Maskerdeballet i Danmark“; nu og da bragte heldige Kapertogter Borgerne til at juble, men i Reglen maatte de høre om Tab; næsten hele Københavns Handelsflaade gik tabt under Krigen.

Efter Krigen kom der fattige og stille Aar for Hovedstaden. Den voksede ikke som før. Provinsbyerne synes paa mange Maader at have overfløjet den. De litterære Interesser beherskede den offentlige Mening, Politik gav man sig ikke af med, og social Gæring mærkede man ikke meget til trods Tidens Fattigdom. Det var dog

utvivlsomt social Misfornøjelse, der gav sig Udtryk i den saakaldte „Jødefejde“ 1819. Fejden gav sig Udtryk i Rudeknusninger og personlige Forulempelser, men Optøjerne blev hurtigt bragt til Standsning af det nidkære Politi. Samme kvalte ogsaa en meget beskeden Frihedsbevægelse i Fødslens, og Hovedmanden, Dr. DAMPE, blev idømt livsvarigt Fængsel. Efter 1834 kom det politiske i Forgrunden, og i København opstod en Frihedsbevægelse, men først efter FREDERIK VI's Død kom den stærkere til Orde, de politiske Møder blev Tidens Begivenheder. I 1845 blev der saaledes i København holdt et skandinavisk Studentermøde, hvis Højdepunkt blev ORLA LEHMANN'S Ridehustale.

Gennem Fyrreerne blev Frihedskravet stærkere. Da Februarrevolutionen brød ud i Paris 1848, rejste der sig et stærkt Røre i København. Foreløbig kom Stemningen frem i store Møder, i det første Kasinomøde den 11. Marts og Hippodrommødet den 12. Marts, hvor man rejste Kravet om en fri Forfatning. Begivenhederne i Slesvig fremskyndede Begivenhederne i København. Da det rygtedes, at Slesvigerne havde gjort Oprør, sammenkaldtes der i Hast et Borgerrepræsentantskabsmøde den 20. Marts, hvorfra man stillede Krav om, at Kongen tog Ministre, der havde Folkets Tillid, og opfordrede Kongen til „ikke at drive Nationen til Fortvivlelsens Selvhjælp“. Den uforblommene Trusel om Revolution havde dog ikke megen Realitet bag sig. Samme Aften

Som saa mange andre Billeder fra Englændernes Angreb paa København i 1807 viser ogsaa dette, et Stik af N. Truslew (Bymuseet), „Bombardementets rædselsfuldeste Nat“, Natten mellem den 4. og 5. September, da Beskydningen naaede sit Højdepunkt, og store Dele af Kvarteret omkring Frue Kirke tillige med selve denne blev ødelagt. Det var den Nat, som ned slog Forsvarernes Mod, saa Overgivelsen fulgte. Og med den Bortførelsen af Flaaden, saaledes at det uigenkaldeligt var slut med Danmarks Stilling som Stormagt paa Havet.

holdtes det 2. Kasinomøde, og næste Dag gik et Folketog paa 15.000 Mennesker fra Raadhuset paa Gammeltorv til Christiansborg for at overbringe FREDERIK VII Borgerrepræsentationens Opfordring. Borgerne sang Fædrelandssange, mens de drog af Sted, og indtog paa ingen Maade en truende Holdning. Da Folk fik Meddelelsen om, at Kongen havde afskediget det gamle Ministerium, brød de ud i vild Jubel. I den følgende Tid var Hovedstaden grebet af en længe ukendt Begejstringens og Samlingens Aand. „Nu er endelig Timen kommen, da det ser ud, som om der engang skal handles. — — Nu er Dage Aar, Timer Maaneder, nu er det værd at leve,“ hed det i et Brev fra Hovedstaden. Denne Begejstring holdt ikke i det lange Løb, men den blussede op, da de sejrige Tropper vendte hjem i 1849 og 1851.

I 1848 samledes den grundlovgivende Rigsdag i København, den 25. Maj vedtoges den nye Grundlov, og den 5. Juni 1849 blev den underskrevet af Kong FREDERIK VII.

Under de uendelige politiske Tovtrækninger i 1850erne var det just ikke altid Begejstring, der prægede København. Kun i faa Tilfælde gav Stemningerne sig kraftige Udslag som Nytaarsnat 1860, da Folk demonstrerede foran Christiansborg mod Grevinde DANNER og Konseilspræsident ROTTWITT.

Da Krigen kom i 1864, var Stemningen i København en ganske anden end i 1848. Folk nærrede Mistillid til saavel Kong CHRISTIAN IX som til Regeringen, og man imødesaa med Ængstelse de kommende Begivenheder. Da Meddelelsen om Dannevirkes Rømning Natten mellem 5. og 6. Februar 1864 naaede Hovedstaden, slog Ængstelsen over i Forfærdelse og Panik. Man rettede Beskyldninger om Forræderi mod Kongen og Officererne, og det kom til voldsomme Demonstrationer mod CHRISTIAN IX og Konseilspræsident MONRAD, først efterhaanden lagde den ophidsede Stemning sig. Den senere Modgang i Krigen bar Københavnerne med nogenlunde Ro, man var optimistisk længst muligt, men da Als var tabt, og en østrigsk Flaadeafdeling kunde ventes til de danske Farvande, slog Stemningen om, og den offentlige Mening krævede Fred.

Efter Krigen kom Københavns store befolknings- og bebyggelsesmæssige Ekspansion. Den stærke Tilstrømning af Mennesker i Forbindelse med Industriens hastige Udvikling og Ophævelsen af det gamle Lavssystem skabte talrige sociale Problemer. Under Indtryk af Pariserkommunen 1871 opstod et stærkt socialistisk Røre i København. „Den internationale Arbejderforening for Danmark“ blev stiftet, og dens Organ „Socialisten“ bragte voldsomme Artikler mod Borgerskabet. Her og

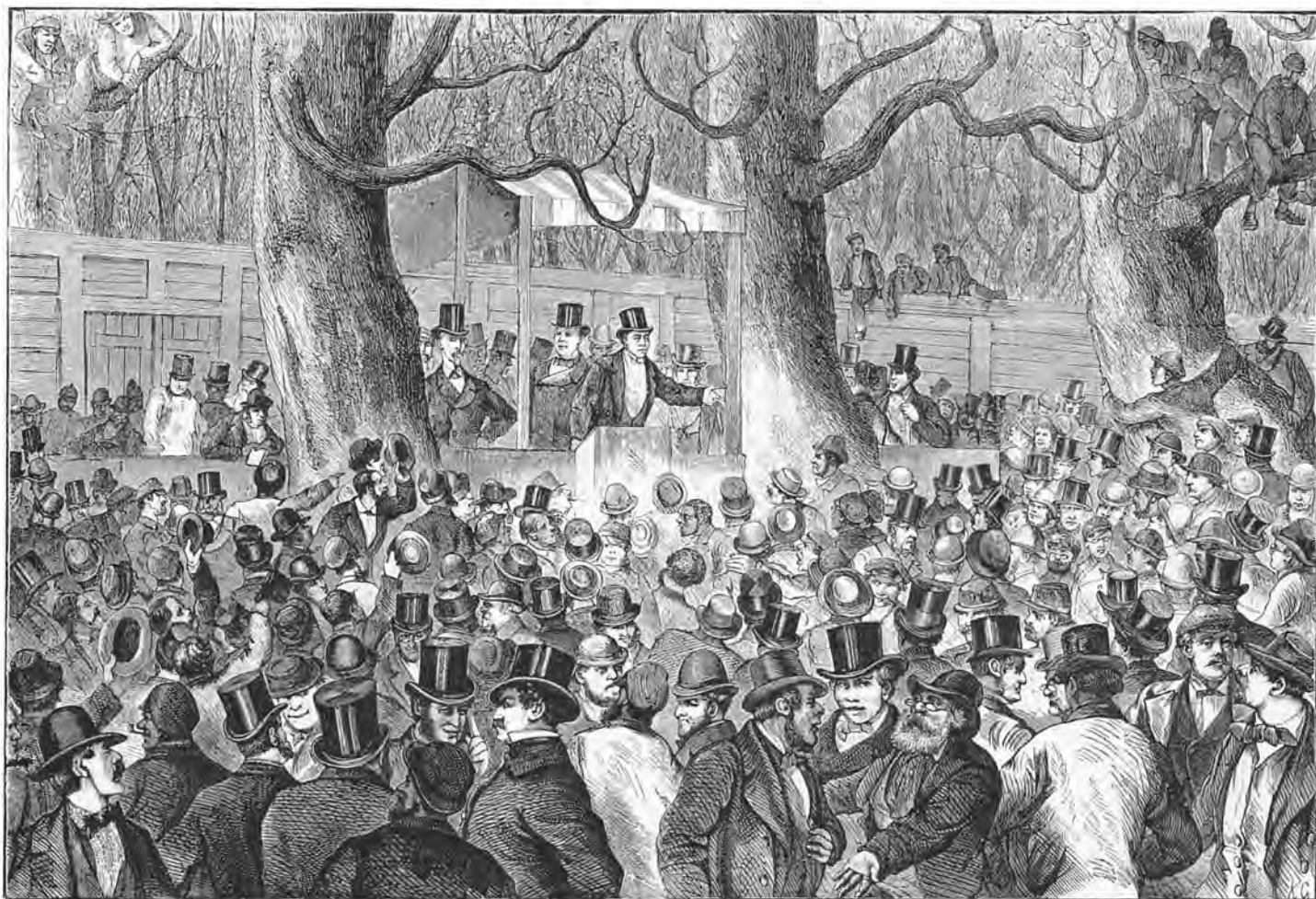
H. G. F. Holm har tegnet Koleralejren paa Glaciset, hvor nu Vandværket ligger (Akvarel i Bymuseet). Man havde længe hævdedet, at København var en meget usund By, og Hovedstaden havde været hærget af flere mindre Epidemier, inden den frygtede Kolera i Juni 1853 angreb Byen. Den kostede 4700 Mennesker Livet. Især paa Ladegaarden og Almindeligt Hospital var Tilstandene ubeskrivelige, og det, at Pesten navnlig hærgede Adelgade-Bydelen og Bredgade-Kvarteret, tilskrev man, at Terrænet tildels var opfyldt ved Renovation.

der udbrød Strejker. De heftigste hos „Burmeister og Wain“. Bevægelsens Førere var PLO, BRIX og GELEFF. Begivenhederne kulminerede i „Slaget paa Fælled“ 5. Maj 1872. PLO havde indkaldt til et Møde; Politiet forbød det og arresterede de 3 Førere. Arbejderne mødte alligevel op i stort Tal. Politiet greb ind imod dem, og yderligere blev Husarerne sat ind. Arbejderne forsvarede sig med Sten og Snustobak, som de kastede i Øjnene paa Betjentene, men Mødet blev splittet, og mange Arbejdere arresteret. Derefter blev Internationale opløst, Førerne straffede, og den voldsomme Bevægelse døde hen, for senere at blive afløst af en bedre funderet og mere besindig Bevægelse.

København voksede i disse Aar op til at blive en Storby, og en By, hvor der altid skete noget. Af Begivenheder, der fangede hele Befolkningens Opmærksomhed, forekom i disse Aar Christiansborgs Brand d. 3. Oktober 1884 og den store Industriudstilling 1888. Provisorieaarenes stærke Spænding gav sig derimod ikke særlig voldsomme Udslag i København, størst Røre vakte sagtens Attentatet paa ESTRUP 1885.

Og Byen voksede stadig, Mennesker formelig væltede ind i den; da den første Verdenskrig kom, havde Indbyggertallet naaet en halv Million. I Augustdagene 1914 var alle grebet af Ængstelse og Spænding. Kom

Danmark med i Krigen eller ikke? Hos nogle gav Spændingen sig Udslag i Handling, dels lavede man Run paa Bankerne, og dels hamstrede man. Københavnerne fik Verdenskrigen at føle paa mange Maader, gennem Gullaschtid, gennem Dyrtid, Fattigdom og Bolignød, men det er næppe muligt at pege paa enkelte Dage og enkelte Begivenheder fremfor andre. Derimod fik København nogle særdeles bevægede Dage under Paaskerisen 1920, da Kongen den 29. Marts afskedigede Ministeriet ZAHLE. I Forvejen var Atmosfæren ladet med Spænding, talrige Strejker og Demonstrationer havde fundet Sted. Nu blev Spændingen yderligere sat i Vejret. Socialdemokraterne truede med Generalstrejke, adskillige Arbejdere gik i Strejke, saaledes Typograferne ved de borgerlige Blade, og der forekom Tumulter og Demonstrationer af stort Omfang, som dog ikke fik alvorligere Følger. Krisen blev da løst ad Forhandlingernes Vej. Socialdemokraterne var betænkelige ved at sætte Sagen paa Spidsen, og i borgerlige Kredse nærrede man alvorlig Ængstelse for Følgerne af en Generalstrejke. Lørdag d. 3. April gik Borgerrepræsentanterne til Amalienborg, først Socialdemokrater og Radikale, siden de Konservative med en Opfordring til Kongen om at afværge Krisen og udnævne en Regering, der havde parlamentarisk Støtte. Kongen gav efter, og General-

Fra Valghandlingen i Københavns 5. Kreds paa Rosenborg Exerцерplads den 25. April 1876. (Efter Ill. Tidende 1875-1876). Den sidste Fjerdedel af det 19. Aarhundrede stod i Provisoriestridens Tegn. Men i København førte samtidig den nyligt opdagede Socialisme sin sejre Kamp for at faa Indflydelse paa Landets og Hovedstadens Styre. Efter udstaaet Fængselsstraf naaede Pio inden sin Bortrejse at blive opstillet til Folketingsvalget i 1876. Han ses paa Tribunen længst til venstre, men Højrekandidaten vandt som sædvanligt. Først i 1884 blev den første socialdemokratiske Rigsdagsmand valgt i 5. Kreds.

strejken blev afblæst. Enkelte Strejker varede dog lang Tid, saaledes Havnestrejken, der kostede det danske Samfund Millioner og atter Millioner.

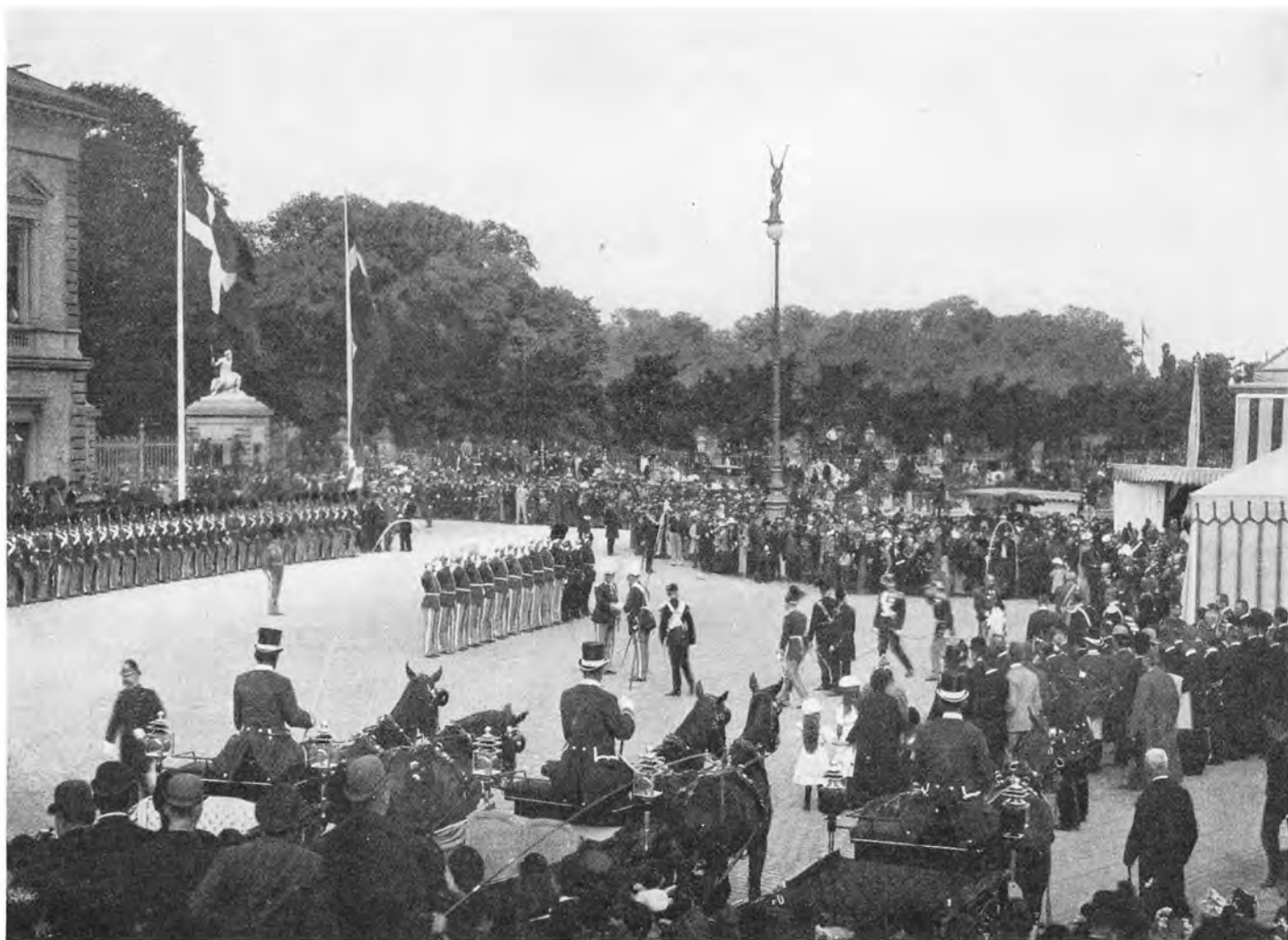
Tyverne bragte vekslende Kaar for Københavnerne, men Byen voksede stadig i Folketal og Velstand. Den økonomiske Krise i 1930erne bragte Byen en aldrig før set Arbejdsløshed, men de dermed forbundne sociale Vanskeligheder fremkaldte ikke større Uroligheder udover lidt Spektakler paa Grønttorvet nu og da.

Af Landbrugskrisen fik Københavnerne et Indtryk gennem det af L.S. arrangerede Bondetog den 29. Juli 1935, da 50.000 Bønder gik til Amalienborg for at gøre Kongen opmærksom paa Landbrugets slette Kaar. Saa-vel Toget til Amalienborg som det senere Møde i Idræts-parken gennemførtes uden Episoder af nogen Art.

Da den nye Verdenskrig brød ud, var København paa det nærmeste en Millionby. Krigsudbruddet fremkaldte ikke stærkere Reaktioner hos Københavnerne, man regnede med, at Danmarks gode Vilje til at holde sig uden for Konflikten var et tilstrækkeligt Værn. Som et Lyn fra en klar Himmel kom derfor den 9. April 1940 over Byen. Denne for Danmark saa tragiske Dag fik

for København et Strøg af Tragikomik, idet Byen blev besat af en Haandfuld Tyskere, der paa Grund af 5. Kolonne-Virksomhed og manglende dansk militært Beredskab kunde sejle ind i Havnen og besætte hele Byen, kun paa Amalienborg mødte de tapper Modstand. Hele Affæren var saa fantastisk, at man endnu ikke er blevet klar over, hvordan den kunde finde Sted.

Den 9. April indledte den mest bevægede og dramatiske Periode i Københavns Historie. De første Par Aar gik det dog forholdsvis roligt. De enkelte Episoder, der forekom mellem Befolkningen og Værnemagten blev relativt let glattet ud, gennemgaaende vist den fra Regeringens Side saa stærkt anbefalede „rolige og værdige“ Optræden, selvom der dog var visse Befolkningsdele, der optraadte alt andet end værdigt. I 1942 kom enkelte Varsler om det, der skulde komme. Sabotagen begyndte saa smaat, Frikorps Danmarks Orlov gav Anledning til voldsomme Demonstrationer, blandt hvilke Slaget ved K.B. Hallen var den kraftigste. Efter Danmarks Tilslutning til Antikominternpagten demonstrerede Studenter og andre mod SCAVENIUS og Tyskerne. I Løbet af 1943 øgedes Begivenhedernes Tempo. Sabo-

Zar Alexander III af Rusland modtages paa Københavns Toldbod af sin Svigerfader Christian IX. Zaren ses midt i Billedet i dansk, Christian IX i russisk Uniform. De store Fredensborg-Dage kastede Glans over Byen, men i den samme Periode fandt den bitre Provisoriestrid Sted, og Kongen var langt fra populær i alle Kredse af Befolkningen.

tagen voksede i Omfang. Mangfoldige Ting viste, hvor svært det var at holde den officielle Maske og vedblivende betragte Besættelsestropperne som Repræsentanter for en os venligsindet Nation.

Det blev dog ikke København, men de store Provinsbyer, som gennem Folkestrejker og voldsomme Demonstrationer skabte Forudsætningerne for Bruddet. I København var Atmosfæren ogsaa spændt. Sabotagen mod Forum gav i dobbelt Forstand Genlyd over hele Byen. Den 29. August 1943 kom saa Udløsningen. Tyskerne slog til over for det danske Militær, og en Række drastiske Forholdsregler med Undtagelsestilstand og Spærretid blev gennemført. Tidligt om Morgenen blev Københavnerne vækket af Skydning og Eksplosioner. Rundt i Byen var Værnemagten ved at nedkæmpe de smaa danske Garnisoner og Depoter. Flere Steder blev der ydet heftig Modstand saaledes ved Garderkasernen og paa Holmen, hvor Flaadens Mandskab naaede at faa sænket de danske Skibe, før Tyskerne fik fat i dem. Alle-rede nu erfarede Tyskerne, at Københavnerne ikke lod sig imponere af Trusler og drastiske Forholdsregler. Københavnerne gik nysgerrigt rundt og kiggede paa

Kampstederne, trods Faren for at blive beskudt, og selvom tyske Motorcyklister nu og da ryddede Gaderne paa en meget voldsom Maade.

Efter den 29. August kom den lange Tovtrækning mellem Tyskerne og Københavnerne. Værnemagten prøvede med Støtte af Gestapo at kue Byen ved Vold og Terror. Udgangsforbudet nyttede ikke stort. Sabotagen fortsatte uanfægtet, ja, voksede i Omfang fra Uge til Uge. Kollektive Bøder til Byen – den største paa 5 Millioner Kr. efter Bombeattentatet mod Restaurant Tosca – battede heller ikke. For hver Foranstaltning, Tyskerne traf, drev de blot flere og flere over i den aktive Modstands Rækker, navnlig Jødeaktionen i Oktober 1943 betød meget i denne Henseende.

Mens den aktive Modstand voksede, og mens Stemningen hos de brede Lag vendte sig stærkere og stærkere mod Tyskerne, fandtes der dog dem, som saa deres Fordel i at bekæmpe deres egne Landsmænd; de fandt sammen i Schalburg- og Sommerkorpserne eller opererede enkeltvis som Stikkere. Og disse blev nu sat ind for at bryde Befolkningens Moral og om muligt vende Stemningen mod Modstandsfolkene. Schalburgtaget og

Pigtraadsspærringer i Ordrup. (Fot. 1914, Damgaard).

Mens det er vanskeligt at finde Billeder, som illustrerer ældre Tiders historiske Begivenheder, gælder noget andet i Fotografiens Tidsalder. Paa disse Sider vises karakteristiske Scener fra dette Aarhundredes Hovedstad, her en af de Pigtraadsspærringer, der blev etableret omkring København ved Udbruddet af første Verdenskrig.

Fra Syndikalistspektaklerne paa Grønttorvet i November 1918. (Fot. Damgaard).

De Højkonjunkturer, som var Følgen af Danmarks neutrale Stilling under Krigen 1914-18 medførte ikke i samme Grad øgede Indtægter for hele Hovedstadens Befolkning. Arbejdslønnene svarede efterhaanden ikke til Prisniveauet, og der blev stigende Uro i Arbejderkredse. Kulminationen kom i 1918, efter at mange Fabrikker det foregaaende Aar var lukket paa Grund af manglende Tilførsler, og den russiske Revolution var heller ikke uden Virkning. I Februar stormedes Børsen, og i November fandt de bekendte Grønttorvsøptøjer Sted.

Clearingmordene blev organiseret, og den Tid kom, da Københavnerne maatte se den ene kendte Bygning blive ødelagt efter den anden, mens Mord paa kendte Personer blev en daglig Begivenhed.

Den egentlige Styrkeprøve mellem Københavnerne og Tyskerne kom med Folkestrejken i Dagene fra den 30. Juni til 4. Juli. Gennem længere Tid var Situationen blevet skærpet. Den ene Værnemagervirksomhed efter den anden gik i Luften, og Schalburgtagene fulgte efter. Studentergaarden og Borgernes Hus blev ramt af denne Natten til den 24. Juni; den følgende Nat brændte Tivoli. Saa fulgte Dekretet om Spærretid fra Kl. 8.

Københavnerne besvarede det med at nedlægge Arbejdet Kl. 12, frisk Luft vilde de have, sagde de. Desuden trodsede de aabent Forbudet. Folk gik i Gaderne, og Frihedsbaalene blussede overalt i Byen, Tyskerne skød paa de spadserende, hver Aften havde en lang Række døde og saarede. I nogle Dage var Situationen uvis, men den 30. Juni om Morgenen nedlagde Sporvognsfolkene Arbejdet. Faa Timer efter var Folkestrejken en Kendsgerning. København sydede af hektisk Liv, Folk strømmede hjem fra Arbejde eller greb de sidste Chancer i Butikkerne. Tyske Patrouiller susede gennem Gaderne. Frihedsbaalene flammede atter, og store Barri-

Borgerrepræsentationens radikale og socialdemokratiske Medlemmer med Jens Jensen, Stauning og Hedeboel i Spidsen paa Amalienborg Plads den 3. April 1920. (Fot. Damgaard).

Under Paaskekrisen 1920, da Kongen havde afskediget Ministeriet Zahle, og det i den Anledning trak op til Generalstrejke, gik Flertallet af Københavns Borgerrepræsentation i Deputation til Amalienborg for at opfordre Kongen til at danne et Forretningsministerium.

Fra Festlighederne i Anledning af Kronprinseparrets Bryllup i Maj 1935. Kortégen passerer Kongens Nytorv. (Fot. Damgaard).

Allerede i Aarene inden Besættelsen oplevede København en Række Festligheder med Kongehuset som Midtpunkt. Trods Paaskebegivenhederne i 1920 fejredes Kongens 50-Aars Fødselsdag det følgende Efteraar med et stort Fanetog. Ogsaa ved Kongeparrets Sølvbryllup i 1926 hylledes Majestæterne paa en Køretur gennem Byen, og en særlig Stemning beherskede Dagene omkring det nuværende Kongepars Hjemkomst fra Brylluppet i Stockholm 1935.

kader blev bygget paa Vesterbro og Nørrebro. Tyskerne fyrede løs hist og her, men syntes at være i Tvivl om hvordan de skulde tage Situationen. Stemningen var ophidset blandt Folk, og Værnemagere og Tyskervenner fik Kærligheden at føle paa en meget kraftig Maade, saaledes blev „Buldog“ paa Nørrebro afbrændt. Omsider besluttede Tyskerne sig til at slaa haardt, der blev spærret for Gas, Lys og Elektricitet, og da det ikke havde nogensomhelst Virkning, fulgte Lørdag d. 31. Ind- og Udrejseforbud og Standning af alle Tilførsler, mens Forlydender om endnu haardere Forholdsregler blev sat i Omløb. Da Barrikadebygningen fortsatte paa Trods

af Truslerne, blev der sat Kanoner og Flyvere ind i Kampen mod de genstridige Københavnere. Det var sikkert med en vis Forbløffelse, Tyskerne erfarede, at der blev stillet Betingelser for Arbejdets Genoptagelse, men da Søndag, Mandag og Tirsdag gik, og Arbejdet trods mange Opfordringer vedblev at hvile, indsa Tyskerne, at de havde trukket det korteste Straa, og at Borgerne ikke lod sig kue af Trusler eller Terror, og de bøjede sig derfor for Frihedsraadets Krav: Schalburgkorpset blev fjernet, og Spærretiden ophævet.

Det blev ikke sidste Gang, Folkestrejken blev taget i Brug. Særlig effektivt blev den gennemført i Dagene

Shellhusets Brand set fra Syd. (Fot. Statens civile Luftværn). Til de mest opmuntrende Begivenheder under Tyskernes Besættelse af København 9. April 1940–5. Maj 1945 hører, foruden Folkestrejken i 1944, Englændernes heldigt gennemførte Luftbombardementer, af Burmeister & Wain paa Christianshavn i 1943 og navnlig af det berygtede Gestapo-Hovedkvarter, Shellhuset, i Marts 1945. Et Skaar i Glæden var dog det, at den franske Skole paa Frederiksberg ved en Fejltagelse blev ramt, og et stort Antal Børn omkom.

efter den 19. September, da Tyskerne var gaaet til Aktion mod det danske Politi og havde sendt saa mange, de kunde faa fat i, til de tyske Koncentrationslejre. Frihedsraadets Parole om to Dages Folkestrejke blev øjeblikkelig fulgt og gennemført uden Vaklen. Folkestrejken var nu blevet et effektivt Vaaben i Frihedsraadets Haand, et Vaaben, som Tyskerne aabenbart havde Respekt for.

Tiden efter den 19. September bragte Forhold i København, ingen paa Forhaand vilde have drømt om. Byens Bærme lukkede af Politiets Forsvinden, Tyverier og Røverier antog et Omfang som aldrig før. Samtidig rasede Kampen paa Liv og Død mellem Gestapo og Modstandsbevægelsen. Ved Dag og Nat smældede Skuddene i Gaderne, og Razziaer og Massearrestationer indgik som faste Bestanddele i Døgnet Begivenheder. Tunge Drøn meldte Dag og Nat om Sabotage eller Schalburgtage.

Jo nærmere Befrielsen kom, desmere skærpedes Kampen. En værdifuld Hjælp fik Modstandsbevægelsen gen-

nem Royal Airforces Bombardement af Shellhuset. Den hele By saa med uforstilt Glæde dette forhadte Sted gaa op i Luer, men de forholdsvis store Tab blandt Civilbefolkningen, især ved den franske Skole, lagde en Dæmper paa Glæden.

Spørgsmaalet var tilsidst, hvorledes Befrielsen vilde komme. Vilde Tyskerne kapitulere uden Kamp eller skulde der slaas endnu haardere Skrammer i Hovedstadens snart noget hærgede Fysiognomi? Det gik bedre, end nogen havde turdet haabe. Den 4. Maj kom Budskabet om Kapitulationen til Byen og udløste en endeløs Jubel, og den første frie Dag, den 5. Maj, kom til at staa som den største Glædes- og Festdag, København nogensinde har oplevet.

Efter Befrielsen fulgte den lange Række af Glædesfester. Længe, længe levede Hovedstaden i Begejstringsrus, der slørede Mindet om de mørke Dage, der havde været. Først lidt efter lidt gik det op for den, at skønt Krigen var endt og vundet, laa der en lang Arbejdsdag forude, før Freden var vundet lige saa sikkert som Krigen.

DEN ØKONOMISKE UDVIKLING

Af ALBERT OLSEN

Naar det under Roskildebispen hørende lille Fiskerleje Havn i den tidlige Middelalder blev til København – portus mercatorum – skyldes det først og fremmest det rige og blomstrende Handelsliv, som Sildefiskerierne i Øresund havde skabt. Lejet laa ved en fortrinlig Havn, hvor det faldt de søfarende Købmænd naturligt at søge ind med deres Skibe. Betingelserne for en indbringende Handel var ogsaa til Stede, da Oplandets verdslige og gejstlige Jordejere kunde betale de Varer, som Købmændene førte med sig, deriblandt flandersk Klæde og rhinske Vine med Korn og andre Landbrugsprodukter. De tyske Købmænd har i Byens første Aar været dominerende, men allerede fra omkring Aar 1200 er en Købmandsklasse bestaaende af københavnske Borgere vokset op, og deres Handel har ikke været indskrænket til selve Byen, idet de sammen med Hanseaterne i et Par Aarhundreder handlede i Malmø, paa Markedet i Skanør og i Feddet paa Dragør, hvor de havde Ret til at købe og sælge alle Varer, skære Klæder etc. De deltog tillige i Sildefiskeriet. Disse danske Købmænd, hvoraf en Del utvivlsomt var tyske Liggere, som befandt sig saa vel i København, at de tog Borgerkab, søgte naturligvis at udnytte denne Borgerret til at skaffe sig en Fortrinsstilling over for Tyskerne, hvilket ogsaa lykkedes dem. De tyske Gæster blev først trængt ud af Detailhandelen, idet en Gæst ikke maatte handle med Gæst og heller ikke med Bønder. Torvehandelen reguleredes, Handel paa Skib og Bro med Varer, undtagen Korn, Kul og Træ, blev forbudt og henvistes til Boder eller Herberger, som de fremmede Købmænd maatte leje hos københavnske Borgere. De fleste Indskrænkninger i Gæsternes Handelsret findes allerede i Jacob Erlandsens Stadsret af 1254. Hansekøbmændenes Rettigheder indsnævres endnu mere i Stadsretterne af 1294 og 1443. De fik en vis Stabelret, men maatte afholde sig fra at hverve Kunder paa Gaderne eller reklamere for deres Varer i deres Boder, højest maatte de hænge et Skilt op. Alle disse Restriktioner blev imidlertid ikke overholdt, og i hele det 14. Aarhundrede var deres Position stærk. De fik i 1382 deres egen tyske Kompagnibygning, og deres

Varer fyldte Pakhusene ved Stranden. Da Markederne i Skanør og Falsterbo tabte i Betydning, søgte stadig flere af dem til København. De fik imidlertid snart Konkurrenter i de nederlandske Byers Købmænd, med hvem de laa i forbitret Kamp paa de skaanske Fed. Hanseaterne havde i 1384 Held til at trænge Nederlænderne ud, derfor søgte disse nu i større Grad end tidligere til København.

Da Sildefiskeriet i Nordsøen tog et voldsomt Opsving, mistede Nederlænderne Interessen for de skaanske Fed, og Arenaen for de indbyrdes Kampe blev henlagt til Danmark, hvorfra Hanseaterne søgte at holde dem ude. Allerede 1440 var Spillet endt, og i 1448 havde Amsterdam sikret sig betydelige Handelsprivilegier og Ret til uhindret Passage gennem Sundet. Hanseaternes svækkede Stilling benyttede man sig af fra dansk Side til at stække deres Magt; 1475 kom der Forbud mod at Gæster overvintrede, og de tyske Gilder blev opløst. Den københavnske Handelsstand vendte sig nu ogsaa mere mod Holland. Forbindelsen styrkedes ikke mindre derved, at mange af Leverancerne til Hær, Flaade og Hof kom fra Amsterdam, og København var kongelig Residensstad fra 1416. Der opstod endvidere en trekantet Samhandel Nederlandene–Norge–Danmark, idet Hollænderne købte Tørfisk og Træ i Norge og afregnede med rede Penge og egne Varer, medens Norge atter brugte Pengene til at købe Korn i Danmark. Denne Udvikling kom i høj Grad København til Gode, og danske Købmænd drev allerede i det 15. Aarhundrede Søhandel og Fragtfart paa nederlandske Havne. Blandt Rederne finder vi saa prominente Folk som den ærværdige Biskop PEDER af Roskilde, der synes at have delt sin Tid ligeligt mellem Studiet af den hellige Skrift og internationale Fragtrater, og fremtrædende Adelsmænd, som drev Søhandel alene eller i Kompagni med københavnske Købmænd med egne Skibe til langt op i det 16. Aarhundrede. MOGENS GYLDENSTJERNE var saaledes i 1550'erne fælles om et Skib med BØRGE TROLLE, JOACHIM BECH og tre københavnske Borgere. BØRGE TROLLE havde et Skib sammen med nogle Købmænd i København. CLAUS BILLE og andre vilde vove

deres store Fartøjer til en Middelhavsfart, „om der er nogen i København, som da vilde med“ og saa fremdeles. Handelen laa altsaa i baade Adelen og Borgerkabets Hænder. De arbejdede sammen, men Købmændene saa ikke med alt for stor Begejstring paa de adelige Konkurrenter, der praktisk talt havde Købmandsrettigheder paa lige Fod med dem. Under KRISTIAN II søgte de i Forbindelse med Kongen at slaa Adelen ud, og der indførtes for en kort Tid en borgerlig Lovgivning efter hollandsk Mønster. Da Kong KRISTIAN blev fordrevet, faldt Lovgivningsværket i Stumper og Stykker. Under Grevens Fejde gjorde københavnske Købmænd i 1534 et Forsøg paa med lybsk Hjælp at sikre sig Stilling som uafhængig Hansestad. Atter maatte de bide i Græsset, og Adelen kunde nu en længere Periode fortsætte sin Egenhandel uanfægtet.

Byens Opvækst, Hoffet og det voksende Storborgerskab gav ogsaa Haandværket bedre Chancer. Overklassens Damer og Herrer klædte sig fornemmere og boede bedre end hidtil, og selv om en Del af Arbejdet gik til Udlandet, blev der dog en god Stump til Rest, som sammen med Arbejde for de lavere stillede Tjenestemænd og Arbejderbefolkningen sikrede de indfødte Haandværkere et om end karrigt tilmaalt Levebrød. Priserne paa Haandværksvarer fastsattes af Magistraten, hvortil Haandværkerne ikke havde Adgang, ligesom der ogsaa ret hurtigt kom Takster paa Levnedsmidler. Haandværkerne kunde altsaa ikke skrue Priserne i Vejret, det var et Privilegium som forbeholdtes Købmændene – deres Forhold til Stat og Stad og mellem Mester, Svend og Lærling indbyrdes ordnedes efterhaanden for de fleste Fags Vedkommende ved Lavskraaer, at hvilke den første er de københavnske Skrædderes fra 1275.

Det lille københavnske Samfund skulde imidlertid komme ind i en langt rigere økonomisk Udvikling, efter at Opdagelserne havde skabt en Vare- og Pengerigelighed som ingensinde tidligere, og Amsterdam var blevet den førende Handelsstad i hele Nordeuropa. Samtidig fik Byen et nyt Befolkningsislæt som Følge af de politiske og religiøse Kampe, der førtes mellem Nederlændernes Herre – Spanien – og de syv nordlige Provinser, og som resulterede i, at disse i 1572 erklærede sig for uafhængige som „De forenede Nederlande“. Mange Protestanter flygtede fra de af Religionsforfølgelser hærgede sydlige Provinser. Emigranter strømmede til Udlandet og først og fremmest til Holland, men nogle kom ogsaa til Danmark, der blev en Ark, som tog de „Skibbrudne“ op, vel at mærke hvis de ikke var Papister, og hvis de skrev under paa de 25 Trosartikler, som i 1569 blev sat op for at værne den rette kristne Tro. Naturligvis formindskede disse religiøse Krav Tilstrømningen, men nogle kom der dog. Blandt de første var en Possementmager „religiøs Emigrant“ fra Nederlandene, der nedsatte sig i København og fik det vanlige Emigrantprivilegium – Frihed for Skat, Vagt, Hold og anden borgerlig Tynge i 10 Aar. Foruden Haandværkere kom Skippere, Søfolk

og Købmænd. Alle der, førte Penge, Handel og Vandel ind i Landet, blev modtaget med særligt „Behag“.

De Fremmedelementer, der kom til København, betød et værdifuldt Tilskud inden for den økonomiske Virksomhed, men det betød endnu mere, at Holland, der var blevet Kornhandelens Centrum, nu blev langt mere interesseret i det danske Marked. Hvad KRISTIAN II og Købmændene ikke havde formaaet – at slaa Adelen ud af Handelen – tog Hollænderne nu paa deres egen Kappe. De solgte deres Korn paa de sydeuropæiske Markeder og kunde daarligt vente med deres Dispositioner, til det passede de danske Herremænd selv at bringe det frem paa Markedet. De hollandske Kornkøbmænd sendte derfor Opkøbere til Danmark eller gjorde danske, særlig københavnske Købmænd til deres „Faktor“er, som disponerede paa deres Vegne og handlede for hollandsk Regning. Derved tjente de store Penge, og københavnske Købmænd fik et Format, de ikke havde haft tidligere, medens Adelen nu i det store og hele holdt op med at drive Handel og brugte de Penge, der indtjentes ved stigende Priser paa Landbrugsprodukter, til Luksusforbrug og et storstilet Byggeri.

Under disse overordentlig gunstige Konjunkturer var det naturligt, at den Tanke opstod, om man ikke i Danmark som i andre Lande kunde fratage Hollænderne en Del af den kommercielle Overmagt, de sad inde med, ved at føre en økonomisk Politik, der var kopieret over den hollandske. Det vrimler i det danske Regeringskancelli med hollandske Prospekter, og Fremgangsmaaden synes at være den simple: „Saadan en Ting maa vi ogsaa have“. Planerne støttedes kraftigt af hollandske Projektmagere og Købmænd, der saa Muligheder for at skabe sig et godt Levebrød i Danmark. 1616 springer Kompagnipolitikken ud i fuld Blomst med Oprettelsen af det dansk-ostindiske Kompagni, opbygget efter hollandske Mønstre, og faa Aar efter fulgte Silkeværket. 1621 kom en Toldrulle, der lagde en Værdiafgift paa importerede Varer undtagen Raastoffer. 1622 forbydes Indførsel af fremmed Lim for at bremse op for „den skadelige Begærlighed Indbyggerne har efter at hente Varer i Udlandet“. 1625 udstedtes en ny rent merkantilistisk Toldrulle med lav Indførselstold for Raavarer og høj Told paa Færdigvarer. 1622 oprettedes Saltkompagnier, der skulde importere Salt direkte, uden om Holland, paa Defensionsskibe, der kunde sættes ind i Tilfælde af Krig, og som fik store Begunstigelser paa udenlandske Skibes Bekostning.

Men Danmark havde ikke tilstrækkelig Kapitalkraft eller teknisk Viden til at tage en Kompagni- og Manufakturpolitik op med Udsigt til Held, ej heller raadede man over nogen Reserve af Raastoftilførsler fra selve Landet. Hertil kom saa, at Krig og faldende Konjunkturer paa Landbrugsprodukter fra o. 1630 bevirkede en økonomisk og politisk Tilbagegang, der endte med de skaanske Provinsers Afstaaelse 1660. I disse Aar var Staten finansielt lammet, hvilket dog ikke betød, at de københavnske Storkøbmænd, der havde modtaget

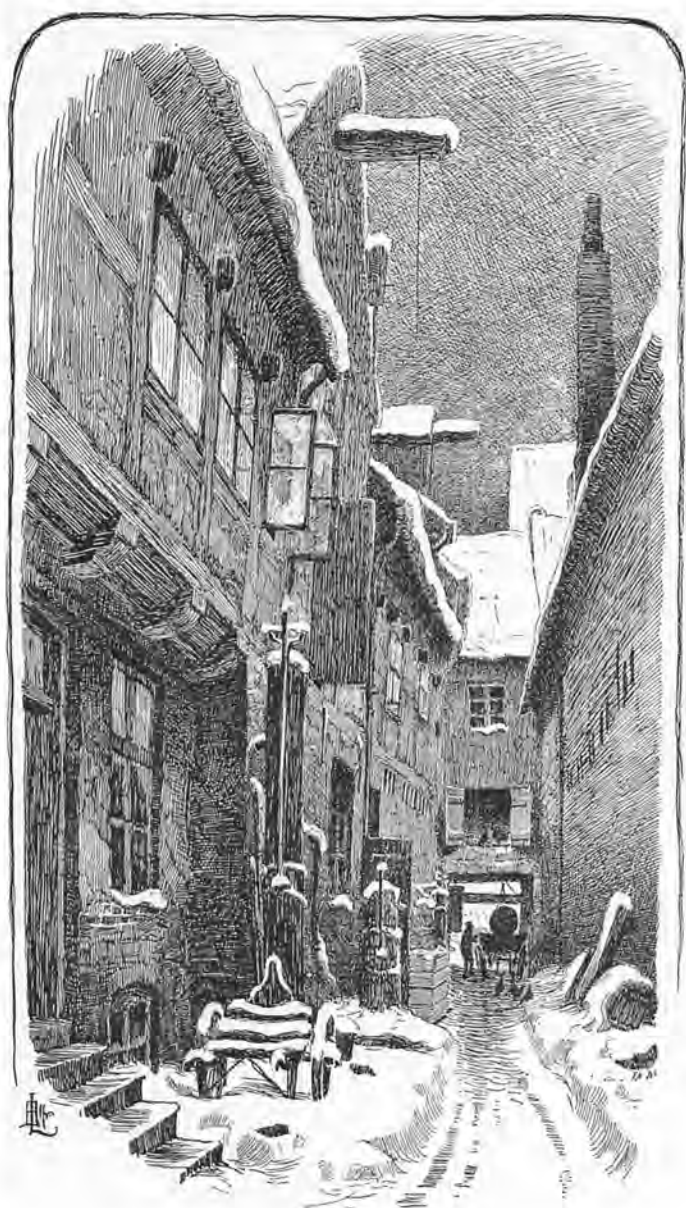
Det ældste Billede af Københavns Havn, Grundlaget for Byens Anlæggelse og Opvækst, har Resen gengivet efter Braunius' berømte Atlas fra 1587. Det viser dog kun Indsejlingen til den oprindelige Havn ved Gammel Strand, men iøvrigt Sejlløbet mellem Byen og Amager, hvor nogle Skibe ligger opankret i den saakaldte Grønnegaards Havn, af Christian III skænket Borgerskabet, fordi den gamle Havn var blevet for lille. Iøvrigt ses paa Billedet fra venstre forskellige Økonomibygninger paa Slotsholmen og i Midten selve Slottet. Derefter følger Kancellibygningen paa Slotspladsen, Holmens Bro og Ankersmedjen, som senere blev Holmens Kirke, samt her bagved den kullede Nikolaj Kirke. Længst til højre Østerport paa sin oprindelige Plads (udfor Østergade).

et ret kapitalstærkt Emigrantelement fra Tyskland under 30-Aarskrigen (1618–48), var paa Fallittens Rand, tværtimod. Selv om Kompagnihandelen paa Indien og Saltkompagniet maatte indstille Virksomheden med Tab, hvoraf Staten bar sin Part, saa gik Kompagni- eller Privathandelen paa de nordlige Farvande nogenlunde, og de Tab, der maatte konstateres paa Silkeværket og en noget bedre Klædefabrikation var ikke ruinerende. En Indtægtskilde havde de københavnske Købmænd endvidere haft i Statsleverancerne til Hær, Flaade og Hof, som de for en ikke ringe Del var i Stand til at financiere. KRISTIAN IV følte i høj Grad Trykket af disse Kreditorer, naar han beder Rentemestrene om at betale en Købmand Penge „saa vi for hans Overrenden kan blive forskaanet“ og bittert beklager, at han „siddet i uskiftet Bo“ med den københavnske Købmand RASMUS JENSEN HELLEKANDE „og de andre gæve Danne-mænd“. Ogsaa Adelen, der under de faldende Konjunkturer og de Ulykker, Svenskekrigene førte med sig, ikke kunde klare Skærene, sad nu i Lommerne paa Købmændene og havde pantsat deres Øksne og Avl, lang Tid før Leverancerne kunde finde Sted. Der foregik saaledes en Forskydning i Forholdet mellem Adel og Borger, hvilket var en medvirkende Aarsag til Enevældens Indførelse i 1660. Københavns Storkøbmænd var stærke nok til sammen med Kongemagten at berøve Adelen dens Privilegier, men ikke stærke nok til at tilsikre sig selv Andel i den politiske Magt. København opnaaede ganske vist et Slags Fribrev af Enevoldskongen, men det betød i Realiteten uhyre lidt.

Enevoldsregimet medførte ingen Forandring i den økonomiske Politik. Man fortsatte ufortrødent Kampen mod Hollænderne, der holdt haardt paa at drive Han-

del i Kongens Riger og Lande paa samme Vilkaar som dansk-norske Statsborgere, hvorved Kongen „mod det, som Gud og Naturen alene Regenten frit lader, bliver bundne og hindrede i at gøre Os vore Indtægter nyttige“. Der uddeltes Monopoler for at stimulere Erhvervslivet, og man pustede Liv i delvis hendøde Foretagender. 1670 genoptog det ostindiske Kompagni efter at have ligget dødt i 20 Aar sin Virksomhed. 1671 dukkede et vestindisk Kompagni op, og 1672 udstedtes en stram merkantilistisk Toldrulle.

Der kommer nu ogsaa mere Liv i Manufakturerne, allerede fra 1650erne oprettedes Sæbesyderier, Oliemøller, Læderberederi, Skibsværft etc., ligesom der foregik nogen Klædefabrikation, dog inden for meget beskedne Rammer. Endvidere grundlagde hollandske og vesttyske Jøder Tobaksmanufaktur – de første Jøder, der kom til Danmark, nedsatte sig i Glückstadt 1672, og i Slutningen af Aarhundredet anglede man stærkt for at faa kapitalstærke Jøder til København. Da Nederlandene 1672 kom i Krig med Frankrig, søgte man paany at faa hollandske Købmænd og Haandværkere til Danmark, „hvilke nu formedelst den besværlige og farlige Tilstand berettes at staa beredt til at flytte“, men religiøs Intolerance fra den danske Kirkes Side lagde som tidligere Hindringer i Vejen – her er et slaaende Eksempel paa, at Historien kan gentage sig. I 1680erne viste man større Forstaaelse for dansk Erhvervsliv gennem de Privilegier, som de fra Frankrig fordrevne Huguenotter, „de Reformerte“, fik. Disse Indvandrere anlagde Manufaktur eller arbejdede som Svende, og der anlagdes en Række nye, bl. a. et Sukkerraffinaderi, et Stivelsesværk og Limsyderi, vist ogsaa et Glaspusteri. Manufakturernes skulde oprettes efter

Gaardinteriør fra Magstræde 12. (Tegning af Alfred Larsen. Efter Larsen og Schiødt: Gamle københavnske Huse).

En af Hovedstadens ældste Industrier, Brygningen, var fra gammel Tid knyttet til bestemte privilegerede Gaarde. Der var mange af dem og enkelte bevarede helt ned i vor Tid deres Karakter fra Christian IV's Tid, saaledes den her afbildede fra et Hjørne af Byen, der undgik Ødelæggelse i begge de store Brande.

hollandsk Mønster og lave lige saa gode Varer som i Holland. Naar Tekstilfabrikationen fraregnes, havde de fleste af dem et beskedent Omfang. Kompagnierne og private Købmænds Søhandel gik ogsaa bedre under de store Søkrige i Slutningen af Aarhundredet mellem England, Holland og Frankrig.

Atter forsøgte man som i 1620erne at slaa Hollænderne ud fra det dansk-norske Marked gennem en næsten prohibitiv Toldpolitik og haardhændet Skibspolitik. Men atter mislykkedes Forsøget, idet Holland i 1688 fik Konge fælles med England, og mod de to Rigers forenede Overmagt maatte Danmark give op, en Traktat af 1701 bekræftede Nederlaget. Men dansk Handel havde ikke desto mindre vundet frem, og selv

om adskillige Manufakturer forsvandt lige saa hurtigt, som de dukkede op, blev der en lille solid Blok tilbage. Den store nordiske Krig, der sluttede 1721, paaførte dansk Handel betydelig Skade, men man slap igennem uden større Katastrofe og fortsatte i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede med Udstedelsen af nye Privilegier, hvorved Satsene i Toldrullen af 1701 gjordes illusoriske. 1732 indtraadte en Reaktion i Manufakturpolitiken, men saa fulgte Forbud og Toldforhøjelser Slag i Slag, særlig ved Forordningerne af 17/11 1736 og 16/7 1745. Disse Bestemmelser kodificeredes i en Toldrulle af 1762, med hvilken Beskyttelsespolitikken naaede sit Højdepunkt. Hvad Søhandelen angik, havde man allerede trængt Hollænderne tilbage i 1721, da Traktaten af 1701 udløb, og 1730 udgik der Befaling om, at alle hollandske Skibe i Danmark skulde behandles som fremmede. Hermed var Hollændernes Magt i Danmark definitivt brudt, og deres Stormagtstid er forbi, først og fremmest Englænderne, men ogsaa Franskmandene havde nu overtaget den kommercielle Førstilling i Europa.

Ogsaa dansk Søhandel fik en om end lille Bid af Kagen. Det ostindiske Kompagni opløstes efter nogle haarde Aar i 1729, Farterne ophørte dog ikke, men dreves med partikulære Skibe, hvori „Kongen, Kronprinsen og hele Hoffet“ deltog. 1732 stiftedes saa det med store Privilegier udstyrede Asiatiske Kompagni. Den vestindiske Handel, hvortil der hørte et Sukker raffineri, lavede op. 1734 udstedtes en ny Kompagnioktroj, men kort Tid efter blev Handelen givet fri. Dansk Handel gik saa afgjort frem, ikke mindst under de store Søkrige mellem Frankrig og England 1756-63, navnlig tog Sukkerhandelen paa Vestindien til, og St. Thomas blev gjort til Frihavn, ligesom danske Skibe fik et godt Tag i Fragtfarten paa Middelhavet i Kraft af den Neutralitet, det lykkedes at bevare Aarhundredet igennem. Da Krigen var forbi, kom Tilbageslaget til at ramme alle Kompagnierne, deriblandt det i 1747 oprettede Almindelige Kompagni, der som særligt Felt havde Handelen fra Baltikum til Middelhavet og Monopol paa Handelen paa Grønland - Island og Færøerne. 1781 frigaves Handelen paa Island, og samtidig stiftedes et Guineisk- og Østersøkompagni, der gik ned efter 7 Aars Levetid. Den vestindiske Handel skrumpede kendeligt ind. For at stive Foretagendet af blev København eneste Stabelplads for vestindiske Produkter, og Handelen maatte kun drives med i Danmark-Norge byggede Defensionskibe. Det asiatiske Kompagni fik ikke sit Monopol fornyet 1772, og der blev givet Tilladelse til private Ekspeditioner. Saa kom der atter gode Aar med den amerikanske Frihedskrig (1776-83), daarlige Aar efter Krigens Ophør, og endelig en sidste større Opblomstring i 1792 under Napoleonskrigene; den varede ved indtil 1798. Hermed var den sidste Fase i den blomstrende Handelsperiode forbi. Danmark fik, efterhaanden som Kampene mellem Frankrig og England skærpedes, ikke Mulig-

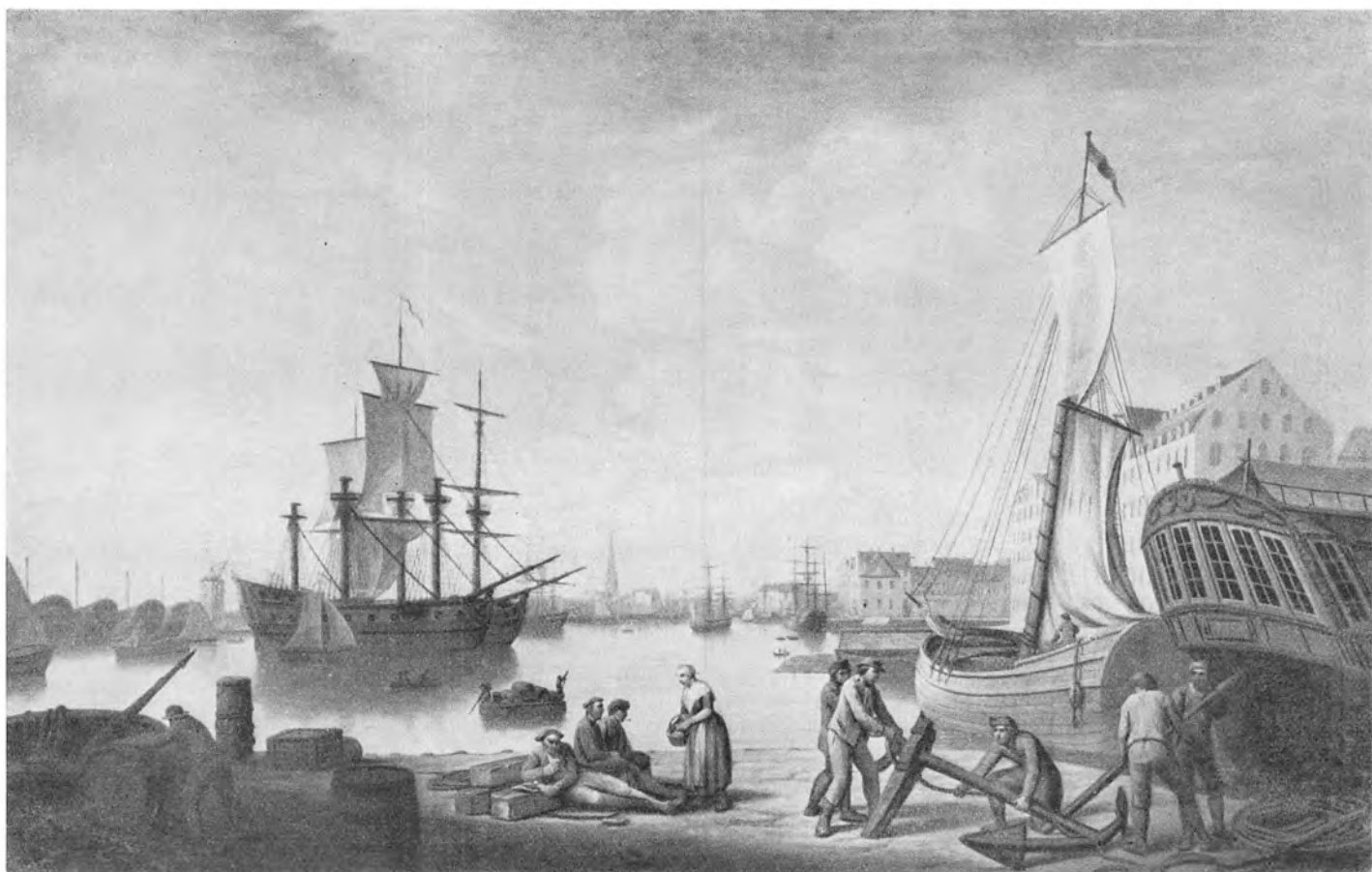
Det Gamborgske Familiebillede, malet af Karel van Mander III (Frederiksborgmuseet), giver en god Forestilling om en velhavende københavnsk Borgerfamilie paa Christian IV's Tid. Det selvfølende Familiecoverhoved var en kendt Vinhandler.

heder for at drive en indbringende Mellemandel. England beherskede i stigende Grad Søvejene og slog dermed Fundamentet under dansk Storhandel bort.

Den Udvikling, der her er skildret, kom i det store og hele Hovedstaden til Gode. Allerede fra det 17. Aarhundredes Slutning havde denne haft en værdifuld Stabelret og blev fremdeles begunstiget paa Provinsens og Norges Bekostning. Her fandtes Manufakturer, som man uden for København skulde aftage visse Industri-varer fra, her havde de store privilegerede og ofte med Monopolret forsynede Kompagnier og Handelsforetagender deres Domæne, og her fandtes en Kreditoplagsret for uundværlige oversøiske Produkter. Provinskøbstæderne og Norge maatte hente deres oversøiske Forbrug i København, for Købstæderne i Danmark blev kun Handelen med Korn, hvorpaa der var Monopol for Sydnorge 1736–88, og den svindende Øksenhandel tilbage, og af denne Eksporthandel dirigeredes stadig en Del af københavnske Købmænd. Norges økonomiske Afhængighed af København var navnlig værdifuld, fordi det norske Træ i det 18. Aarhundrede solgtes til England og andetsteds; den Valuta, som herved indtjentes, havnede for en Del i Hovedstaden og skaffede derved denne den til Storhandelen fornødne fremmede Mønt. København, hvor Militær, Hof, Embedsetat, Universitet og Bank havde til Huse,

betragtedes derfor ikke med Urette som en stor Edderkop, der havde sine Fangarme ude alle Vegne og sugede Næring og Velstand til sig fra det øvrige Monarki. Den blomstrende Handelsperiodes Guldstrøm gik saa godt som udelukkende til København. Hertil kom ikke blot alle ost- og vestindiske Varer, men ogsaa de fleste europæiske – i 1783 indførtes i København for 2.249.000 Rdl. europæiske Varer, i Provinsen kun for 259.000. Her havde den indbringende Transithandel med vestindisk Sukker sit Sæde, 1781 beløb Værdien af den samlede Udførsel fra København ialt 3.130.400 Rdl., hvoraf alene de 2.683.000 faldt paa vestindiske Varer.

Hvad Manufakturer angik, fandtes saadanne i alt væsentlig kun i København, og det var nu som tidligere kun Tekstilfabrikationen, som havde et nogenlunde betydeligt Format. En ny Industri af Betydning – Skibsbygning – kom dog til under den blomstrende Handelsperiode. Gennem Privilegier af forskellig Art sikredes der dem anselige Tilskud og andre Begunstigelser op til den hel- eller delvise Monopolstilling, de indtog i Kraft af den prohibitivt prægede Toldlovgivning. 1736 oprettedes den første danske Bank, Kurantbanken. Denne havde som et af sine fornemste Formaal at financiere Storhandel og Industri. Teoretisk skulde Industrien saaledes have haft alle Muligheder for at beherske det dansk-norske Hjemmemarked. Men det

Havnen set i Retning mod Syd omkring Aar 1780. (Maleri af Erik Pauelsen, Bymuseet). Samtidig med at Christian IV anlagde de to Bydele Christianshavn og Ny-København, gav han Havnen den Udvidelse mod Nord, som indtil vore Dage var tilstrækkelig. Havnebilledet her fik i Slutningen af det 18. Aarhundrede, i den saakaldte „florissante Tid“, sin særlige Karakter ved Opførelsen af den kendte Række store Pakhuse, som her ses til højre i Billedet. Bag dem ses Husrækken paa Skt. Annæ Plads med Søkvæsthuset og til venstre herfor Christianshavn med Frelsers Kirkes Spir. Derefter følger Orlogsfartøjerne i Flaadens Leje. Skibene til højre i Forgrunden, deriblandt det ene med det karakteristiske høje Agterspejl, ligger i det lille Bassin, „det røde Hav“, som skar sig ind mellem Toldboden og Pakhusene. De gunstige Konjunkturer i Slutningen af det 18. Aarhundrede kom især Hovedstaden til Gode. Saavel Privat- som Kompagnihandelen blomstrede som aldrig før, og i 1783 indkom saaledes til Københavns Havn over 5200 Skibe.

blev ved Teorien. I hele den merkantilistiske Periode fandt der en betydelig Indsmugling Sted, navnlig af engelsk Klæde, som det danske aldrig kom paa Højde med. Men hvad der var endnu vigtigere, Hjemmemarkedet havde kun ringe Afsætningsforhold at byde, fordi de brede Lag i By og paa Land ikke gik klædt i Tøj fra Manufakturterne, men i hjemmegjort Vadmelstøj. Købmændene i de danske og norske Provinsbyer aftog derfor langt mindre Partier, end man havde regnet med. Manufakturterne bidrog derfor i højere Grad end Handelsselskaberne til at bringe det merkantilistiske System i Miskredit. Struensee søgte 1771 at komme Manufakturterne til Livs, men de slap med Skrækken, og Tilskudspolitikken fortsattes indtil 1797, selv om Tilskud og Privilegier gennemgaaende blev mindre i 1780-erne, og et Generalmagasin, der havde støttet Manufakturterne ved Opkøb af deres Varer, ophævedes.

Manufakturpolitikken førte til Indskrænkninger i Lavenes Rettigheder, da de Privilegier, Manufakturterne fik, gik paa tværs af Lavenes Eneret, og naar dette var Tilfældet, maatte Lavene altid vige for Industrien. Tekstilmanufakturterne beskæftigede baade Mænd, Kvinder

og Børn samt Hjemmearbejdere, en Arbejdsform, som ikke kunde etableres efter Lavsordningen. Hvor et Industriprivilegium ikke stod i Vejen, fortsatte Haandværket under de gamle patriarkalske Lavsformer indtil sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede, da det umulige i for alle Svende at blive Mestre førte til, at Svendene giftede sig. En Del af disse gifte Svende, der ikke havde Raad til at betale Omkostningerne ved Indtrædelse som Mester i Lavet, fik tildelt Frimesterskaber med Ret til at arbejde egenhændigt uden Hjælp af Svende eller Lærlinge. De var ilde set af Lavsmestrene, der drev en livlig Jagt paa „Bønhase og Fuskere“, og som for Resten ogsaa havde Besvær med deres egne Svende, navnlig indenfor Byggefagene, og i 1790erne, efter den franske Revolutions Udbrud, fandt der store Strejker Sted i København. Man var nu som før afhængige af udenlandske Lavssvende, idet Tilgangen af Lærlinge var forbavsende ringe, hvortil ogsaa Stavnsbaandet havde bidraget (1733–88), idet dette havde bundet Ungdommen til Godserne og hindret Tilgang. I København fandtes inden for Lavene, inklusive de faatallige Handelslav i 1727 1709 Lærlinge, i 1798, da Byen

Dønninger fra Revolutionen i Frankrig mærkedes ogsaa i det københavnske Næringsliv, og i 1794 fandt den Begivenhed Sted, som man i Almindelighed betegner som den første københavnske Strejke. Før i Tiden havde man ogsaa kendt Arbejdsnedlæggelser, men Tømmer-svendenes Aktion blev saa bekendt, fordi det lykkedes dem at gennemføre deres Krav, der iøvrigt ikke var af egentlig økonomisk Natur. Man ser herom Bind 4, Side 152. (Samtidigt Kobberstik).

havde en ca. 100.000 Indbyggere, kun 2729 Lærlinge, 5037 Svende og 3636 Mestre. Antallet af Arbejdere i Tekstilmanufaktur i hele Landet – hvoraf de allerfleste fandtes i København, androg 1796 5205. Haandværksdriften var stadig dominerende i Forhold til Industrien, ikke mindst fordi den havde et solidt Grundlag i Forsyningen af den stærkt voksende Bybefolkning, mens Industrien delvis var en Drivhusplante, selvom der fandtes levedygtige Skud imellem.

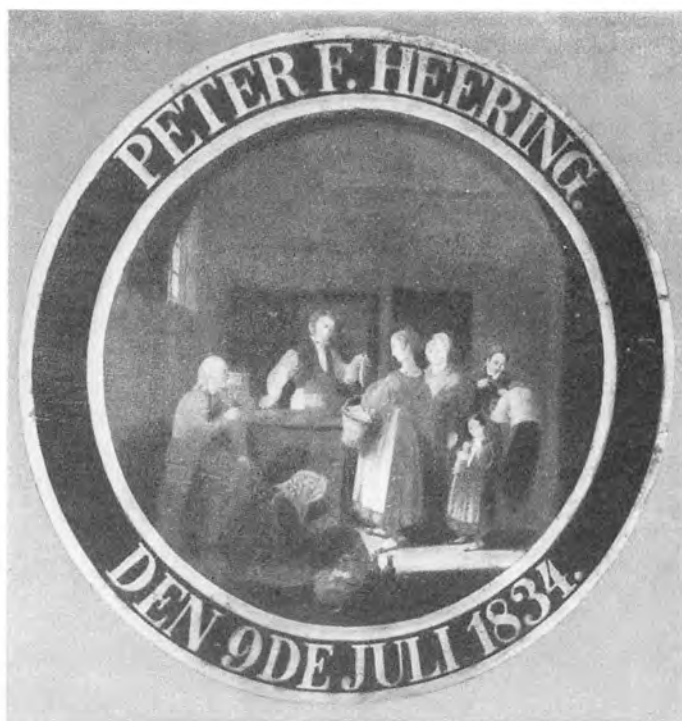
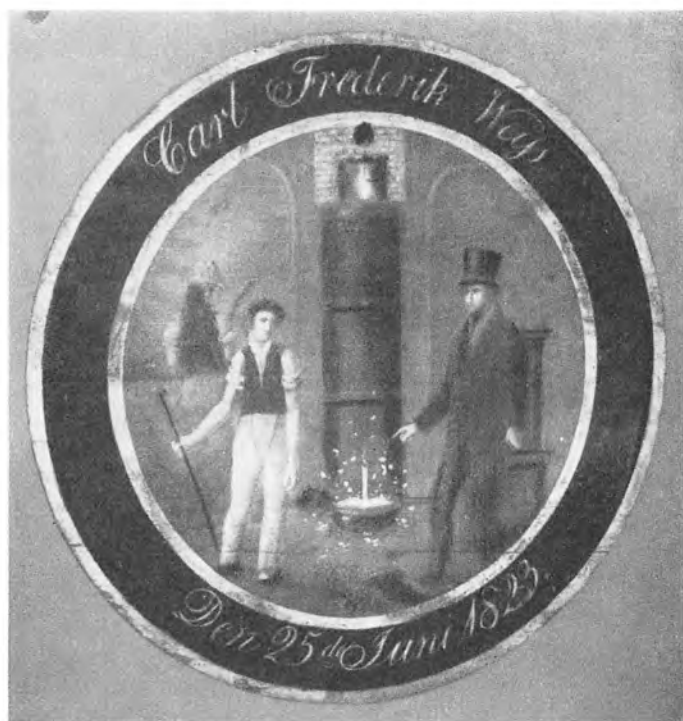
I 1780erne blev, takket være gode Konjunkturer og Afsætningsmuligheder, Korn- og Øksenhandel givet fri. 1793 udvidedes Kreditoplagsretten for en Række Nationer, og Toldforordningen af 1797 slog definitivt det merkantilistiske System over Ende. Industribeskyttelsen nedsattes til 5–24 pCt. paa Haandværksvarer og 5–10 pCt. paa Færdigvarer og Halvfabrikata. Frilagre blev tilladt, og det asiatiske Monopol bortfaldt, naar kinesiske Varer undtages. Klæde maatte dog ikke indføres de første fem Aar. 1798 ramtes dansk Handel af en Krise i Hamborg, der i ret stor Udstrækning var blevet københavnsk Handels Financier, efter at Hollands Betydning svandt ind. Saa gik det atter frem, men i 1801, efter Slaget paa Reden, tvang Englænderne os til at modificere vore Neutralitetskrav. 1806 kom saa Fastlandsspærringen og 1807 Bombardementet af København, der tvang os ind i en uheldig Alliance med Napoleon og i Krig med England.

Krigsaarene 1807–14 gjorde det af med Københavns store Udenrigshandel, og den danske Handelsflaade mindskedes kendeligt. Industrien, der havde klaret Aarene efter 1797 bedre end ventet, fik efter 1807, da Krigstilstanden begyndte og Indførslen af Fabrikvarer stoppede op, en Højkonjunktur. Man kunde under den voksende Varemangel afsætte mere, end man kunde

producere, endvidere udstedtes der generelle Forbud mod Import af Industri- og Haandværksvarer. Krigens Financiering, Varemangel og daarlig Finanspolitik førte til en enorm Prisstigning og Bankerot i 1813, de store Handelsfirmaer ramlede som Korthuse, og da Norge ved Kielerfreden blev forenet med Sverige, mistede Danmark et vigtigt Afsætningsmarked.

Aarene efter Nederlaget var trange Aar, den københavnske Storhandel nu en Saga blot. 1818 blev Pengevæsenet endelig stabiliseret, men en Deflationsproces, der varede ved til omkring 1840, gjorde i Forbindelse med Arbejdet paa at sanere Finanserne Forholdene trykkende for Erhverslivet. Særlig haardt gik det ud over den københavnske Industri. Den rene Krigsindustri bukkede omgaende under, men ogsaa bedre funderede Foretagender decimeredes, idet de ikke kunde staa sig i Konkurrencen med England, der samtidig med Napoleonskrigenes Ophør kastede store Partier Industrivarer ud paa Verdensmarkedet til lave Priser. 1827–29 produceres der i København kun 67.000 Alen Klæde aarlig mod ca. 200.000 i Krigsaarene. Sukkerindustrien, der under Krigen havde manglet Raastoffer, fik en kraftig Støtte gennem Indførselsforbud og Eksportpræmier indtil 1823. Skibsbygning og Papirindustrien klarede sig nogenlunde, og Regeringen støttede hist og her med Toldbegunstigelser. Haandværket kom i disse Aar til at betyde relativt mere end før og nød derfor nu en større Bevaagenhed fra Regeringens Side. En Haandværkerforordning af 1800 gav Svendene enkelte Lettelser i Forholdet til Mestrene, bl. a. gjordes det lettere at blive Mester, men Lavene bevaredes ellers ret uændrede, og det regnedes i deres Favør, at de varetog visse sociale Funktioner som bl. a. Hjælp i Sygdomstilfælde. Samtidig blev Frimesterinstitutionen

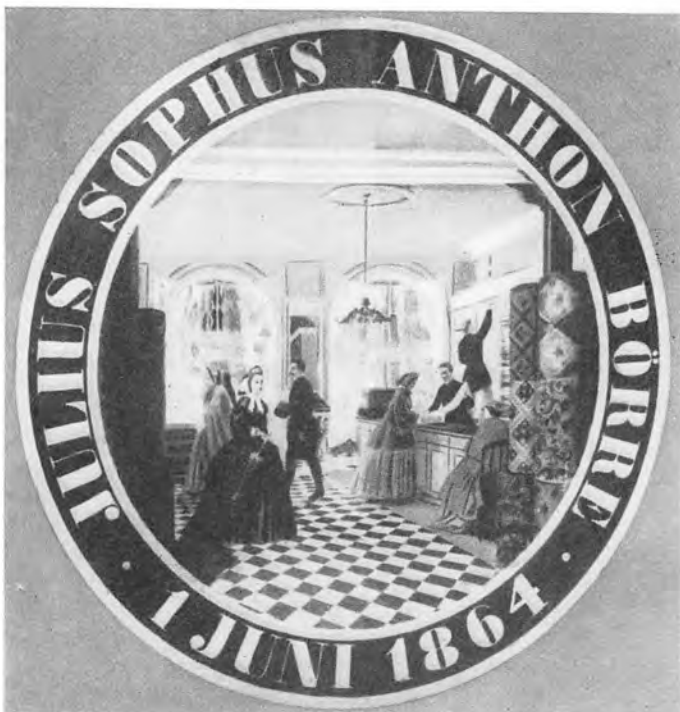

En Række malede Skydeskiver paa Den kgl. Skydebane giver interessante Interiører fra Hovedstadens Næringsliv i det 19. Aarhundrede, deriblandt fra nogle af de ældste industrielle Foretagender i København, øverst til venstre saaledes det første Billede fra et Jernstøberi. Ved Siden af et Interiør fra P. F. Heerings Urtekrammerbod paa Hjørnet af Boldhusgade og Admiralgade. Her til venstre Interiør fra den Bagerbutik, der virkelig forhen fandtes paa Nørregade, og til højre en Tømmerplads ved Frihedsstøtten.

udvidet, men allerede indskrænket igen 1821. Lavenes gode Tid hørte op i 1830'erne, da Konjunkturerne bedredes, og Industrien igen fik fastere Fodfæste. København vandt nu ind, hvad man havde sat til i Størrelse i Forhold til Provinsbyerne, der under de daarlige Erhvervsaar 1801-40 var vokset 53,6 pCt. i Indbyggerantal, medens Tilvæksten i København kun var 20 pCt.

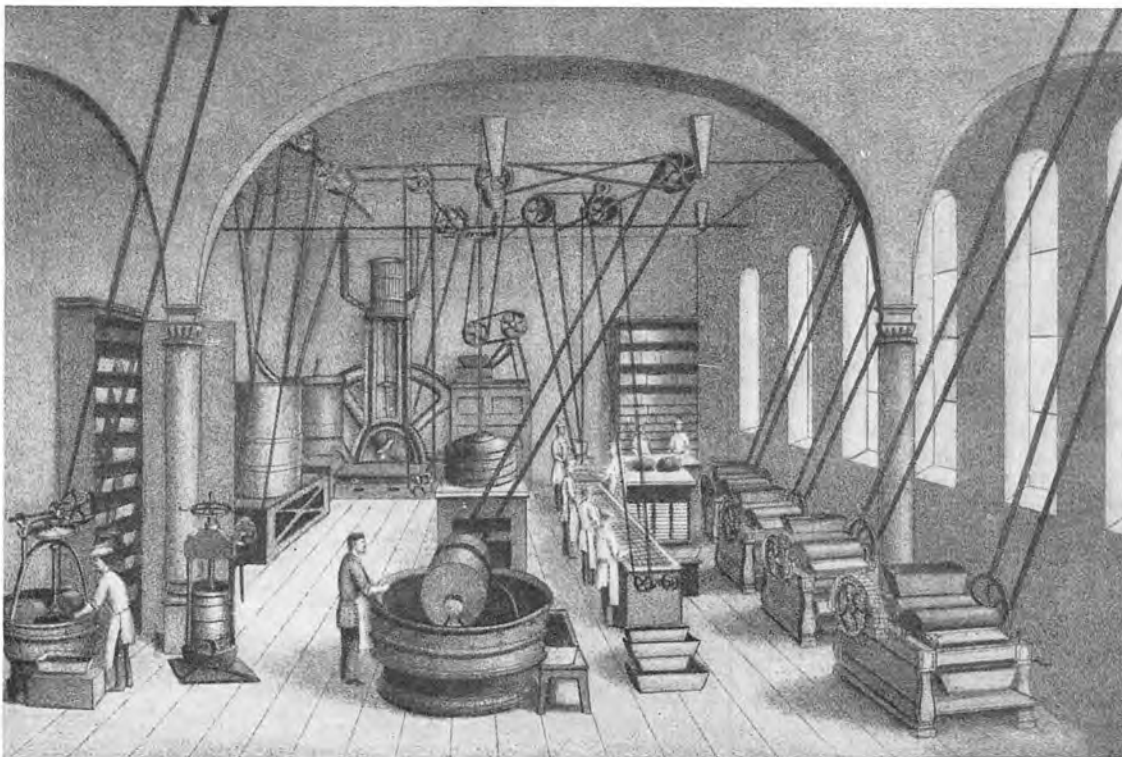
Tiden efter 1840 prægedes af økonomisk Liberalisme, der fulgte i den politiske Liberalismes Kølvan; Det danske Monarki fik Stændersamlinger 1834 og Grundloven af 5. Juni 1849, der proklamerede Indførsel af Erhvervsfrihed. En Toldlov af 1838 gav Lovgivningen en mere frihandelsvenlig Retning og nu begyndte ogsaa, samtidig med at Industrien tog et Opsving, Diskussionen om Lavsvæsenets Afskaffelse. Tanken blev ikke mødt

Øverst til venstre ses her et Interiør fra Tegners litografiske Etablissement, og ved Siden deraf et Interiør fra Rubens Kattuntrykkeri. Nederst til venstre en Klædekræmmerbutik og til højre atter et tilsyneladende ret beskedent Jernstøberi. Isak Hendel Ruben var en Søn af Hendel Jacob Ruben og uddannet i dennes Kattuntrykkeri, det første her i Landet, oprettet 1780. Han fortsatte Virksomheden og anlagde i 1859 de kendte Bomuldsvæverier paa Rolighedsvej, hvor i den nyeste Tid Boligkomplekset „Hostrups Have“ er opført.

med Begejstring, hverken blandt Mestre eller Svende, der frygtede for, at Næringsfriheden vilde betyde, at de paa Naade og Unaade blev udleveret til Kapitalen. 1857 gennemførtes Loven om Næringsfrihed, og 5 Aar efter skulde den træde i Kraft. Overgangstiden blev ikke blid for Svendene, men slog dog ikke saa stærkt i København i de store Fag, hvor Svendelavene fortsatte som kombinerede Sygekasser og Fagforeninger,

medens Mesterlavene blev staaende som Mesterorganisationer. Industrien begyndte saa smaat at anvende Dampmaskiner, og der anlagdes en Række industrielle Virksomheder – I. C. Jacobsens Ølbryggeri (Carlsberg), Burmeister og Lundes Maskinfabrik er fra denne første Tid. 1840'ernes Industri blev ofte grundlagt som Aktieselskaber, men de fleste af disse havde dog ikke megen Levkraft. I 1857 satte en stor Krise ind, den

Øverst til venstre: Marstrands Bageri i Hyskenstræde. Til højre: R. W. Brøndums Brænderi i St.Kongensgade. Til venstre: Interiør fra Brdr. Cloëtta's Chokoladefabrik. (Alle efter Malmgreen: Danske industrielle Etablissementer Aar 1887).

Byens ældre industrielle Foretagender maatte naturligvis alle finde Plads indenfor Voldene og bidrog ligesaa selvfølgelig til at øge Overbebyggelsen. Paa det nederste Billede bemærker man de mange Remtræk, som var karakteristiske for ældre Tidens Maskindrift.

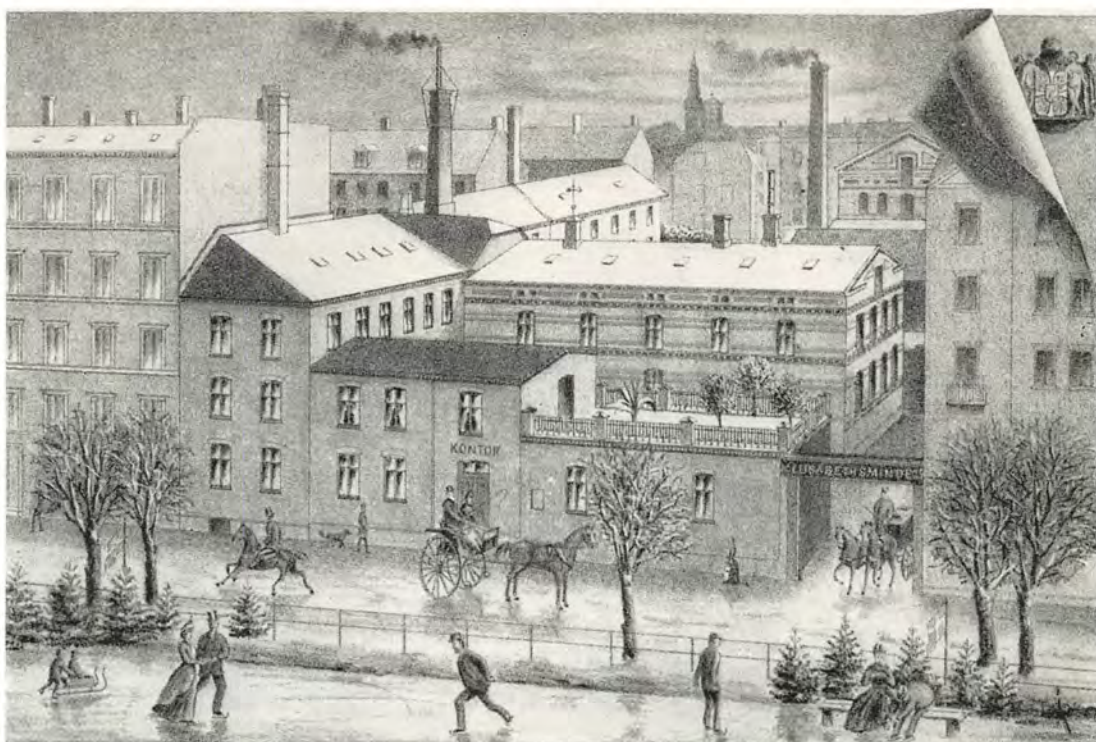
varede ved til 1859. Men samtidig hermed stiftedes Privatbanken i København, og det blev den, der i 1860erne var med til at stifte de første større industrielle Aktieselskaber i Danmark; senere kom Landmands-

banken i 1871 og Københavns Handelsbank 1873, af hvilke navnlig den første drev en omfattende Emissionsvirksomhed. Landbrugspriserne var stigende efter 1846, da England havde afskaffet Korntolden, og Bearbej-

Til højre: Chokoladefabrikken Elisabethsminde i Nørre Søgade. (Efter Malmgreen). Herunder: General Motors' og Lauritz Knudsens Fabrikker paa Nørrebro.

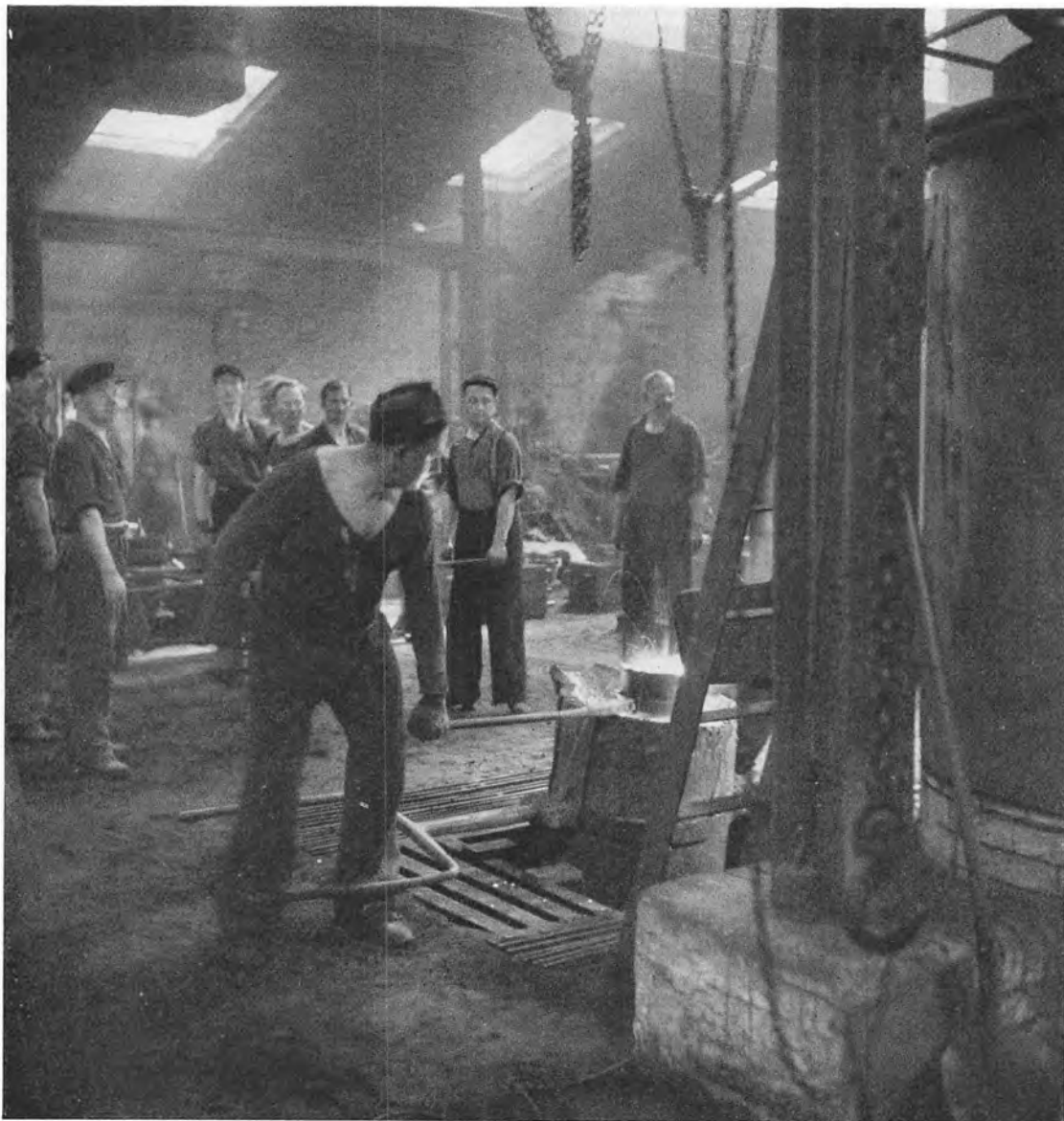
Efter at Demarkationstvangen var ophævet (sammenlign Bind 4), fandt adskillige Fabrikker deres Plads mellem Voldene og Søerne, som man dengang syntes langt udenfor Byen.

I nyere Tid søges Industrien samlet paa særlige Omraader, saaledes i Kvarteret ved Tagensvej, hvor man oprindeligt regnede med, at det spillede en Rolle, Fabrikkerne kunde lægges i Nærheden af Banen. De Kolonihaver, det nederste Billede viser, er længst forsvundet, og de to Virksomheder, navnlig General Motors, betydeligt udvidet.

delse af Jorden paa mere intensiv Vis bevirkede, at Husfliden svandt bort blandt Bønderne i de fleste Egne af Landet, hvilket gav Tekstilindustrien bedre Muligheder. Hertil kom saa andre Omstændigheder, der var

til Fordel for københavnsk Handel og Industri. Kampene om Slesvig 1848-50 havde skabt større Uvilje mod Hamburg, som var mange Provinskøbmænds Hovedforbindelse, og de søgte nu i større Grad til København.

Interiør fra Titans Støberihal paa Tagensvej. (Fot. 1946, Gutenberghus).

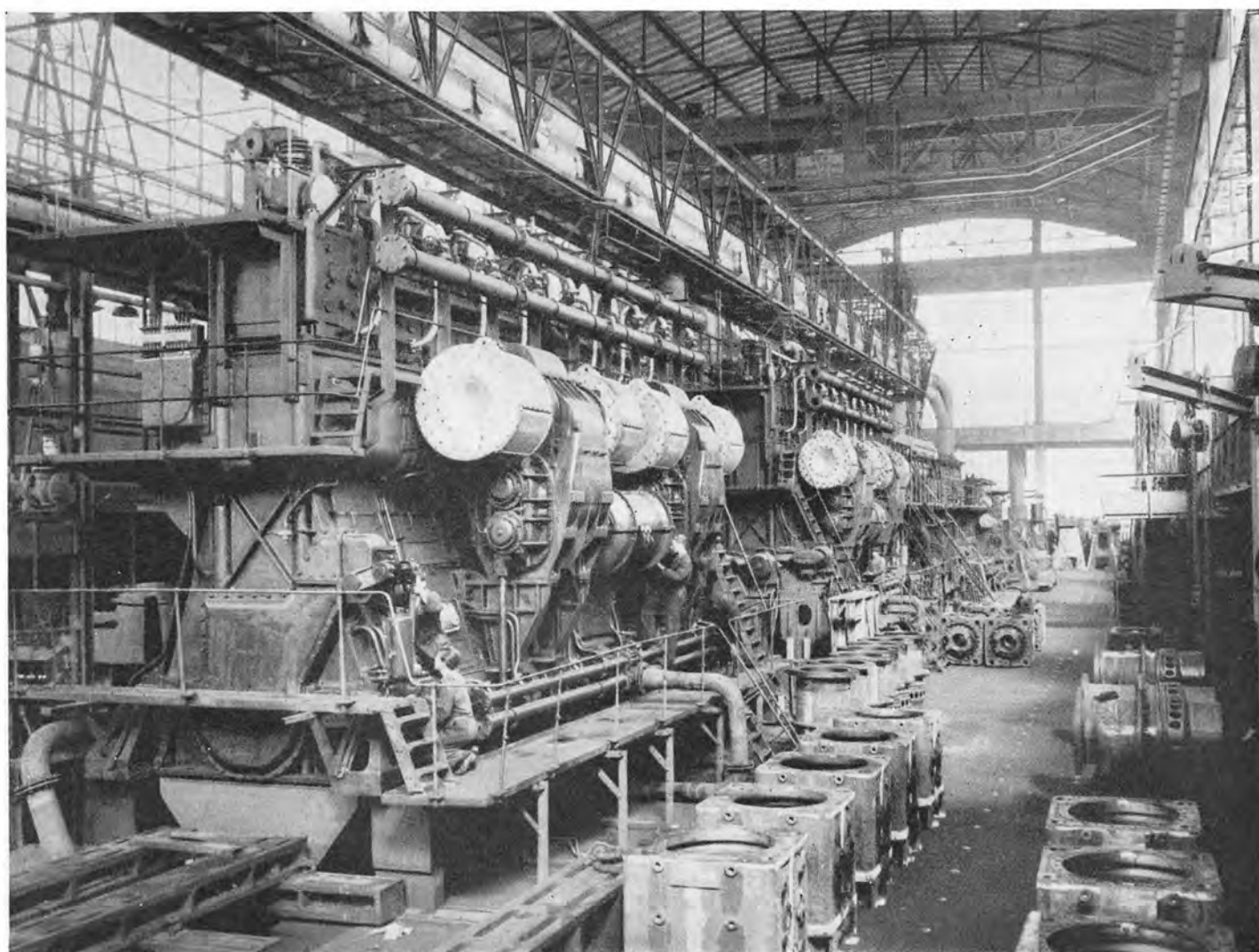
Selvom man i Støberivirksomheden har taget mange forskellige mekaniske Hjælpemidler i Brug, og blandt andet befordrer de ofte flere Tons tunge Støbeskeer med flydende Jern ved Hjælp af Taljeværker og Løbekraner, sker det dog ogsaa, at Arbejderne med Haandkraft transporterer mindre Støbeskeer fra Ovnene til Formerne. Det er en saadan Situation, som Billedet viser, samtidig med, at det gengiver den særlige Stemning, som hersker under Støbningen. Hallens bløde dæmpede Lys svøber de menneskelige Skikkelser i et male- riske Skær.

I disse Aar saa de første Jernbaner, der anlagdes for engelsk Kapital, Dagens Lys, den første af Betydning blev Banen fra København til Roskilde, som paabegyndtes 1844 og snart forlængedes til Korsør. Gennem Jernbanerne sluttedes intime Forbindelser mellem Hovedstaden og Provinsen, og København blev nu for første Gang i Landets Historie et virkeligt økonomisk Centrum i Danmark. Næsten samtidig med Jernbanernes Opstaaen skete en Overgang fra Sejlskibsfart til Dampskibstrafik, og ogsaa dette blev til Gavn for Hovedstaden, hvis fortrinlige Havn var i Stand til at tage Dampskibe, mens disse som Regel var for store til at kunne gaa ind i de smaa Provinshavne. København fik paa denne Maade en stærk Stilling i den indenlandske Omsætning som Ind- og Udførselshavn for hele Riget. Toldloven af 1863, der var ret liberalt præget, og som gjaldt i 45 Aar til 1908, da Toldsatserne atter sattes 15–20 pCt. ned, viste sig at være en Fordel for Handelen, og det samme var Tilfældet med Ophævelsen af Sundtolden i 1857. Den københavnske Industri høstede ogsaa Gavn af Tabet af Hertugdømmerne. Den fortrinlige

holstenske Industri havde siden 1838, da man indførte en delvis Toldenhed mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, været en ganske haard Konkurrent paa det danske Marked, og denne Konkurrence slap man nu af med.

Fra 1874 satte en Agrarkrise ind paa Grund af de store amerikanske Korntilførsler, der nu viste sig paa det europæiske Marked, hvilket bevirkede den Omlægning af dansk Landbrug til industriel Husdyravl, hvis Linie dansk Landbrugsproduktion har fulgt siden. Selve Agerbrugsarbejdet lagdes om, og Landet var ikke mere i Stand til at beskæftige sit ikke ubetydelige Befolkningsoverskud, der derfor maatte udvandre eller søge til Byerne, først og fremmest København. Dette kunde kun ske gennem en stadig voksende Industrialisering og Storhandel. Medens kun 9,1 pCt. af den danske Befolkning i 1834 boede i København og 11,1 pCt. i 1870, saa var Procenten steget til 16,5 i 1890 og 20,3 i 1911, samtidig med, at Landets Befolkning som Helhed i samme Periode var inde i en stærk Vækst.

I 1850 beskæftigedes i København 7475 Personer ved

Interiør fra Maskinhal hos Burmeister & Wain. (Fot. B. & W.). Skønt den menneskelige Arbejdskraft naturligvis stadig er en nødvendig Forudsætning for al industriel Virksomhed, spiller Maskinerne efterhaanden en større og større Rolle, og ofte er de af et helt eventyrligt Format som f. Eks. den paa Billedet viste Dieselmotor. B. & W. blev det Firma, som herhjemme udnyttede Tyskeren Rudolph Diesels epokegørende Opfindelse og først bragte den til Anvendelse i større Skibe, nemlig i Ø. K.s berømte „Selandia“ fra 1912.

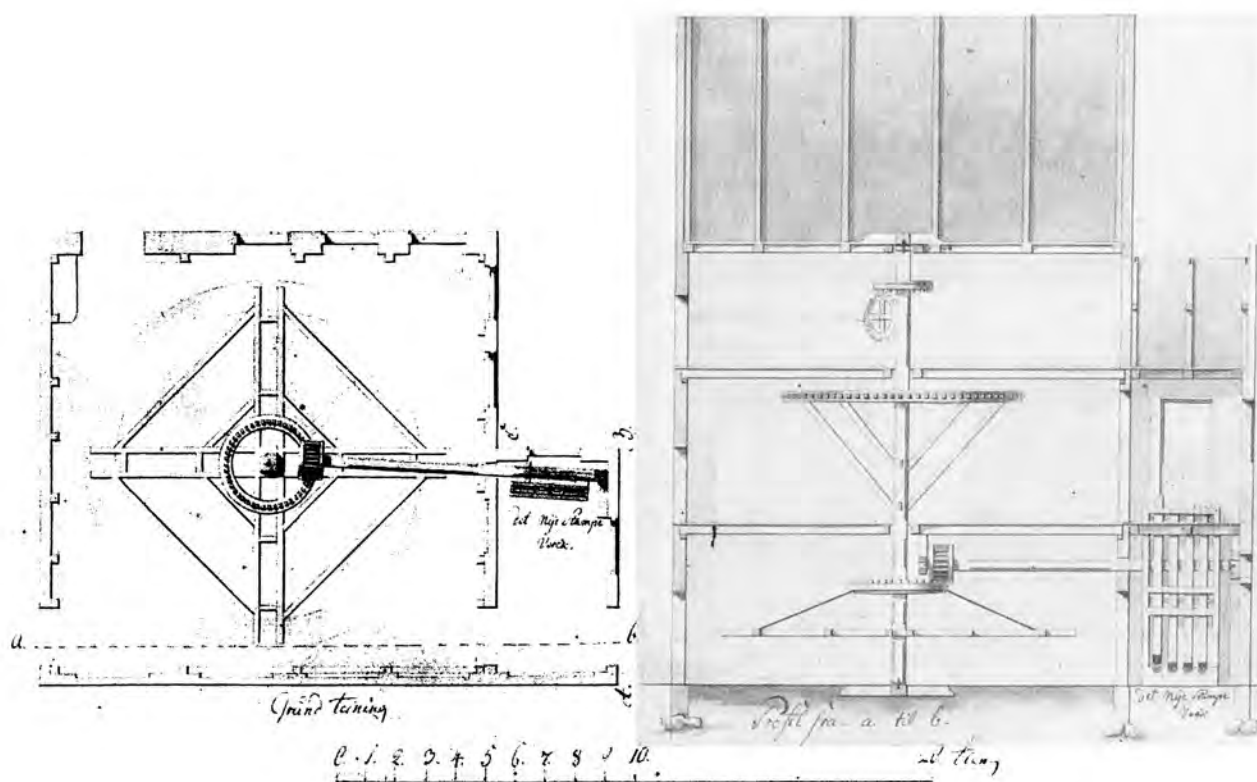
Handel, svarende til 5,79 pCt. af Byens Befolkning, 1901 var Procenten 9,01 og 1916 9,75 eller 62.100 Personer. Antallet af Hovedpersoner er kun vokset 2 Gange fra 1886 til 1916, medens Medhjælpernes Antal er blevet firedoblet, hvilket viser, at Stordriften er gaaet frem. Det skyldes foruden enkelte Stormagasiners Opstaaen bl. a. en Række store Engros-Firmaer og Handelselskaber, af hvilke det største er Østasiatisk Kompagni, grundlagt 1897. Indførslen af Varer til København har været faldende i Forhold til hele Landet, fra godt 50 pCt. i 1850 til 44 i 1926, men deres Værdi er meget stor sammenlignet med Provinsbyerne. Transitomsætningen gik praktisk talt helt over Hovedstaden, der fik en udmærket Frihavn 1894, medens kun en Trediedel af Udførslen faldt paa København, de to Trediedele (Landbrugsvarer) udførtes over Provinshavne. Handelsflaaden var paa 34.000 Registertons i 1850, 44.000 Registertons i 1880 og 420.000 Registertons i 1915. Sejlskibstonnagen er saa godt som forsvundet og erstattet med en Dampskibsflaade, efter 1920 ogsaa af Motorskibe.

Inden for Industrien opstod Stordriften først i større Grad efter 1889, hvor der fandtes godt 30 Bedrifter med over 100 Arbejdere, i 1914 var Antallet af saadanne naaet op paa 146. 1882 arbejdede 8000 Personer i Storbedriften, 1914 ialt 42.000 Arbejdere og Funktionærer. Samtidig er Mekaniseringen skredet stærkt frem inden for Industrien, fra 4000 Hestekræfter i 1882 til 30.000 i 1914. Smaa-bedriften beskæftigede i 1882 ca. 60 pCt. af den industrielle Arbejdskraft, Storbedriften Resten. I 1914 var de to Tal byttet om. Til de private Aktieselskaber kommer de kommunale Værker (Gas, Elektricitet etc.), som har gjort Kommunen til Stadens største Arbejdsgiver. Storbedriften har dog ikke opslugt de smaa, som i denne Periode begyndte at installere elektrisk Kraft, hvilket gjorde disse Smaa-virksomheder og Værksteder mere konkurrencedygtige, og sammen med de naturlige Funktioner (Reparation etc.), de stadig har, bevarede den dem for den Undergang, man tidligere havde spaaet dem. Udviklingen er i det store og hele den samme i Mellemkrigsaarene. 1935 fandtes

38 pCt. af de i Landet indenfor Industri og Haandværk beskæftigede Personer i Hovedstaden mod 33 pCt. i Pro- vinsbyerne, og af Danmarks 10.189 Engrosforretninger havde de 4110 hjemme i København. 30 pCt. af Landets Skibe paa over 20 Registertons hører til i København, og en Fjerdedel af det Gods, Statsbanerne befordrer, er gaaet til eller fra København.

Vi kan altsaa konstatere, at den økonomiske Udvik- ling i det sidste Aarhundrede har været enorm og helt har forandret Byens Struktur. Der er – iøvrigt gennem Aarhundreder – klaget over, at Hovedstadens Vækst har været alt for stærk, i Virkeligheden er den, som vi

har set, naturligt betinget. Der er vist heller ikke megen Grund til at tro, den vil ændre sig stort i den kommende Tid, selv om der maaske gennem en bevidst Decentrali- sationsproces kan skabes lidt kraftigere Vækst for Køb- stæderne. Den Rationaliseringsproces og Mekanisering, som Landbruget vil komme til at gennemgaa, betyder øget Tilgang for Industrien. Landets Befolknings- overskud vil søge til København og Købstæderne og sætte disses Befolkningstal i Vejret; og denne Udvikling lader sig ikke standse af mere eller mindre romantiske prægede Ønsker om at bremse op for Vandringen fra Land til By.

Plan og Snit af Bygning med Hestemølle i Den kgl. Porcelænsfabrik paa Købmagergade. (Tegning fra ca. 1800 i Fabrikens Arkiv). Hestemøllen var gennem Aarhundreder den hyppigst anvendte Drivkraft ved industriel Virksomhed. Bemærk Maskineriets Enkelthed.

BYENS UDVIKLING OG VÆKST

Af PETER BREDSORFF

København ejer bogstaveligt talt ikke et Middelalderhus, men alligevel taler vi om en hel Middelalderbydel. Og vi gør det med fuld Ret. For ganske vist er Bebyggelsen fornyet adskillige Gange igennem de sidste 500 Aar, men Gadenettet i den gamle Bydel er stort set uforandret. De krogede Linier, vi maa følge i den indre By, de sære Sving vi slaar den Dag i Dag, er trods Ildebrande og Saneringer i stor Udstrækning bestemt af Vilkaar, som var raadende i den tidlige Middelalder – for Hovedgadernes Vedkommende f. Eks. en Grøft, som i sin Tid førte Vand til et Par Vandmøller eller en Strandbred, som forlængst er fyldt op og bebygget. For Smaagadernes Vedkommende maaske en Klostermur, et Stendige eller en Række Trær.

Den middelalderlige Fæstningsring, som dannede Byens Grænse helt frem til CHRISTIAN IV's store Byudvidelser i 1600-Tallet, formodes at være lagt fast allerede samtidig med, at ABSALON opførte den beskyttende Borg paa en Holm ude i Stranden. ABSALONS Voldlinie fulgte stort set Vester Voldgade–Nørre Voldgade–Gothersgade. Hermed var skabt Rammerne for en By endnu større end Roskilde, som i den ældre Middelalder – i hvert Fald o. 1300 og muligvis helt frem til o. 1400 – var Landets betydeligste By. Det var, som om Byomraadet blev gjort saa rummeligt i klar Erkendelse af Stedets usædvanlig gode Betingelser for Opvækst af en international Handelsby.

Den gamle Voldlinie synes foruden store ubebyggede Arealer ind mod Landsiden at have omsluttet og sammensluttet to helt forskellige Bydannelser, to Tyngdepunkter, hvorom den videre Byudvikling er sket: Dels en højereliggende, ældre By paa Terrænet Syd for Vestergade – den har fra endnu tidligere Tid været omgivet af en primitiv Voldgrav eller Møllekanal – og dels et nyere Markeds- eller Torvekvarter ved Stranden (ved nuværende Amagertorv-Nikolaj Kirke), formentlig i Tilslutning til en Færgeplads og Anlægsplads for Skibe samt en Bro over til Borgen paa Slotsholmen.

Det ældste Gadenet blev præget af denne oprindelige Todeling af Byen. Fra Nord førte Nørregade mod den indgrøftede gamle By og Gammeltorv, mens Køb-

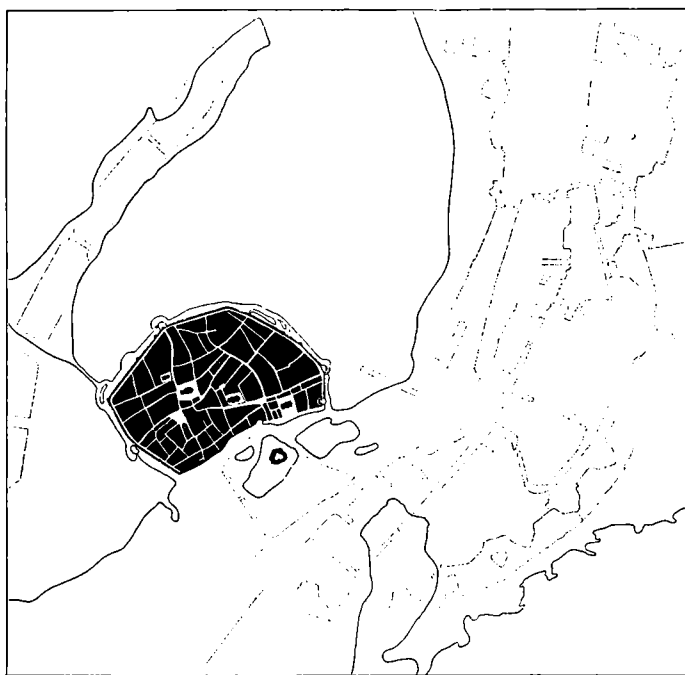
magergade søgte mod Østertorv, Færgepladsen og Borgen. Byens Hovednerve blev dog den tværgaaende Linje Vestergade–Vimmelskaftet–Østergade, som fortsatte Roskildevvej ind i Byen og forbandt de to Hovedtorve. Med disse faa Hovedlinier var Middelalderbydelens karakteristiske, forvredne Gadenet lagt fast. Mere tilfældige Bagstier og lokale Genveje udviklede sig naturligt til sekundære Gader, efterhaanden som Bebyggelsen skred frem.

Mest koncentreret maa Bebyggelsen have været omkring Torvene og i Gaderne ned til og langs med Stranden, hvor Købmændene holdt til. I andre Gader boede Haandværkerne – hver Slags i sin Gade, næsten lige saa smukt ordnet som i deres bestemte Staderækker paa Torvet. Den Rigdom af Kirker og Klostre, som vi kender fra saa mange andre Middelalderbyer, havde København ikke. Henimod Reformationen var der i Byen 4 Kirker og 2 Klostre, mens Roskilde havde henholdsvis 13 og 5, og Viborg og Ribe noget i samme Retning.

Foruden Kirkernes og Klostrenes anselige Anlæg og Adelens Gaarde har vel ogsaa enkelte borgerlige Huse rejst sig af Grundmur og med Tegltag allerede i Middelalderen. Fra Roskildebispens Jordebog o. 1370 ved vi, at der i alt fandtes 560 Grunde i Byen, og stort set synes de hver kun at have givet Plads til een Familie. Derimod forekom det ofte, at en Familie ikke selv ejede sin Grund. Som i andre Lande, hvor den germanske Retsopfattelse trængte igennem, var Ejendomsretten til Jorden oprindelig i stor Udstrækning adskilt fra Bygningerne, men efterhaanden overgik Lejemaalene til Arvefæste eller fast Jordskyld. En særlig Type var Lejeboderne, smaa enetages Huse, bygget paa Spekulation, ofte paa de større Gaardes Grunde som Randbebyggelse mod Side- og Baggader. Oprindelig blev Boderne lejet ud af private Borgere, af Kirken, Adelen eller Kronen, senere blev de solgt enkeltvis eller i Grupper.

Udfra Jordebogens Oplysninger om de 560 Grunde har man anslaaet, at Byen sidst i 1300-Tallet havde 3–4000 Indbyggere. Hundrede Aar senere var Tallet steget til 8–10.000, og nu var Arealet inden for den gamle Voldlinie ved at være brugt op. Sidst i 1400-

De fire Planer paa denne og følgende Side viser Byens Udvikling igennem tre Aarhundreder. (Efter Fra Bispetid til Borgertid). Nuværende Kystlinjer er indtegnet med Punktering.

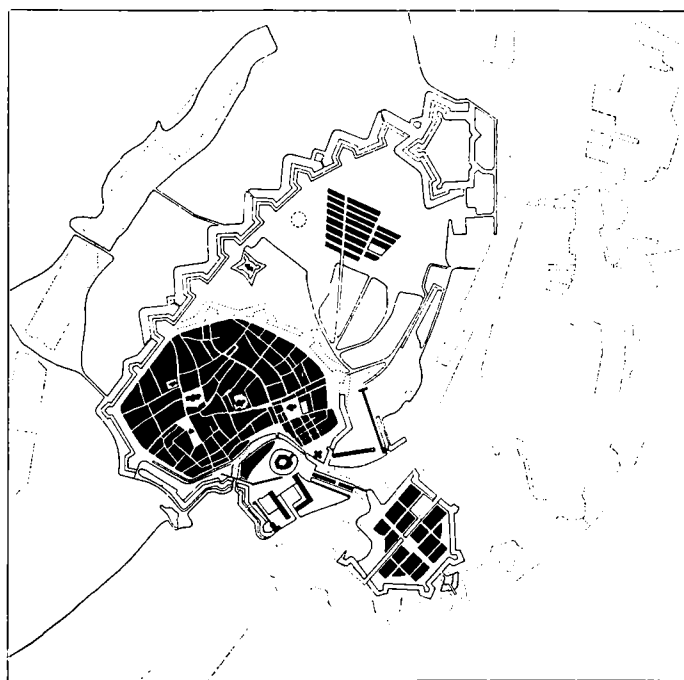
Planen herover viser Københavns Udstrækning ca. 1535. Byen ligger endnu inden for Absalons Vold, der dog er erstattet med Bymurene. Slottet ses isoleret paa sin Holm og til højre derfor Bremerholm, endnu dengang adskilt fra Byen ved Dybet. Gadenettet vil i Hovedtrækkene kunne genfindes ogsaa paa de følgende Kort.

Tallet blev den hidtil ubebyggede Byjord „Rosengården“ (mellem Nørrevold, Købmagergade og Møntergade) udstykket og kort Tid efter fulgte den store Ejendom „Vingaarden“ (mellem Østergade og Stranden). I Begyndelsen af 1500-Tallet blev der navnlig skabt Plads til ny Bebyggelse ved Opfyldninger ud i Stranden og i de indre Havneløb. Saaledes opstod Magstræde, Snaregade og lidt senere Dybensgade og dens nærmeste Omgivelser. Ved Reformationen blev endelig Graabrødre- og Skt. Klare-Klostrenes store Haver i det væsentlige udstykket.

Ved Midten af 1500-Tallet kneb det for Alvor med Byggegrunde. I 1567 blev det henstillet til Borgerne at bebygge de endnu ubebyggede Grunde, der fandtes rundt om i Byen, og samtidig blev det tilladt at bygge uden for Voldene, I de nærmest følgende Aar voksede da Københavns første Forstæder op som en ejendommeligt Blanding af Lysthaver og Lejeboder. Den faste Befolkning herude synes at have bestaaet af Værtshusholdere samt Daglejere og andre Fattigfolk.

Omkring 1600 var Arealet inden for Middelalderens Fæstningsvold altsaa forlængst fuldt udnyttet, og det maatte for en ung Konge med Storsyn, Fantasi og Byggelyst som CHRISTIAN IV være en selvfølgelig Op-gave at sørge for Udvidelsesmuligheder.

Anlægget af Christianshavn var hans første, store Udvidelse. Hvorfor valgte han netop at lægge denne første Byudvidelse ude i Vandet, naar det dog kunde

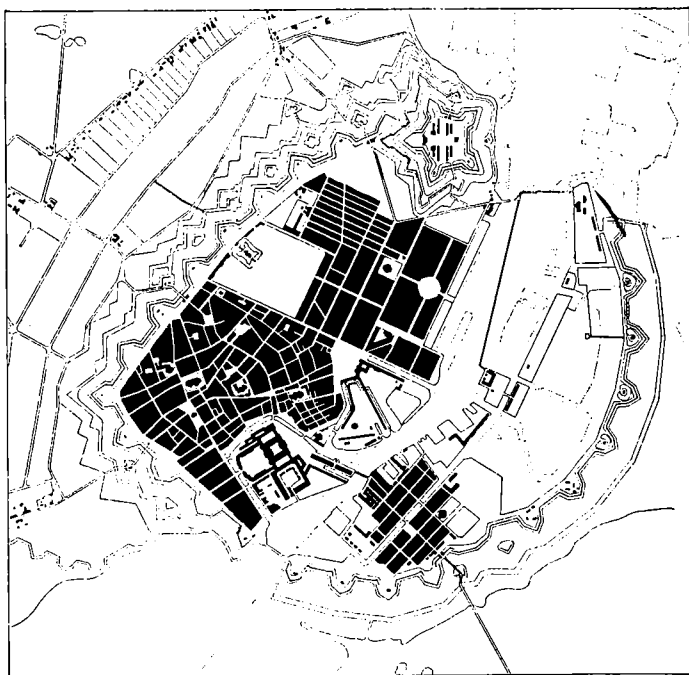

København ca. 1650, efter Christian IV's Udvidelser. Bymuren er erstattet med et Voldanlæg og den ny Østervold anlagt op til Urups Kastel. Christian IV's gamle Østervold er angivet med Punktering. Bemærk iøvrigt den udvidede Slotsholm med det gamle Slot, Tøjhushaven, Børsen, Knippelsbro, Skipperboderne Syd for Nikolaj og Christianshavn i dets første Skikkelse. Endvidere den nu landfaste Bremerholm med bl. a. den lange Reberbane, Rosenborg med Kongens Have, det vifteformede Gadenet i den gamle Forstad og Nord herfor Nyboder.

synes saa meget enklere at udvide ind mod Landsiden og f. Eks. inddrage Søerne i en ny Fæstningslinie? Vi maa her huske paa to Omstændigheder. Dels var Byens naturlige Havnemuligheder i Tidens Løb blevet forringet ved Opfyldninger mellem Holmene og den gamle Strandlinie, og dels laa baade de nye Anlægspladser (direkte ud til det dybe Refshaleløb) og Byen som Helhed ret ubeskyttet for Angreb fra Sø- og Amagersiden. CHRISTIAN IV's Plan gik ud paa at skabe en Tvillingby vis-à-vis København, som skulde vende sin befæstede Ryg mod Amager, ligesom København vendte sin mod Sjælland. I det beskyttede Havneløb mellem de to Byer skulde Nordens store Handels- og Flaadehavn ligge.

Vanskelighederne ved at bygge i Vand kunde ikke skræmme en Konge, der kendte og beundrede Amsterdam. Denne By var o. 1600 i rivende Vækst, godt paa Vej til at blive Europas største Handelsby. Netop i Amsterdam lod CHRISTIAN IV sine Bygmestre uddanne, og efter amsterdamsk Mønster grundlagde han sine Handelskompagnier og byggede sin Børs. Amsterdam var vokset op i en Sump, og det hæmmede den ikke det mindste, at alle Husene skulde bygges paa Pæle, som maatte rammes 12-18 m ned for at naa fast Bund.

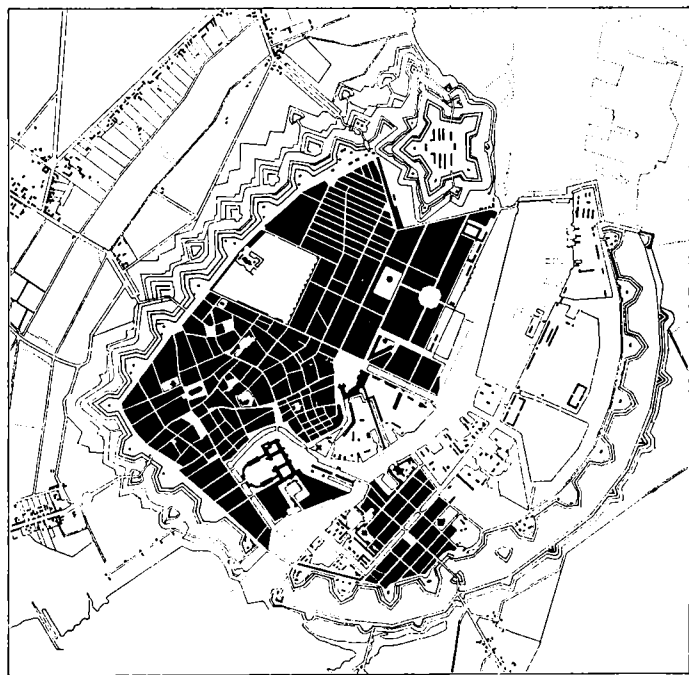
I Sammenligning hermed var Anlægget af Christianshavn som Legeværk at betragte. Herude paa det lave Vand var det jo netop særlig let at skabe en Købmandsby efter amsterdamsk Forbillede, gennemskåret af

København ca. 1750. Ruses Kastel er anlagt og hele Voldanlægget ombygget, ligesom Christianshavns Vold er forlænget mod Nord. Indenfor den det nye Orlogsværft, mens Bydelens Boligkvarterer ikke er synderlig udvidet. Gadenettet i den gamle By er lidt mere regelmæssigt som Følge af Reguleringen efter Branden 1728. Man ser det nye Christiansborg og mellem det og den forlængede Vestervold Frederiksholm-Kvarteret. Baade Ny-København og Amalienborg-Kvarteret er nu udbygget. Læg ogsaa Mærke til de regulerede Søer og Bebyggelsen ved Blegdamsvejen.

Kanaler, som kunde give direkte Tilsejling til de fleste af de nye Købmandsgaarde og med en bred Fæstningsgrav eller ligefrem aabent Vand omkring. Arbejdet blev paabegyndt i 1617, men Opfyldningen af selve Byggegrundene og Piloteringen maatte de byggende dog selv klare.

Ved Knippelsbro blev den nye Købstad sat i Forbindelse med Slotsholmen. Her havde Kongen allerede i sine første Regeringsaar før 1600 gennemført sit beundrede Anlæg med Søarsenalet og den heri indbyggede Tøjhushavn. Da Broforbindelsen til Christianshavn kun kunde placeres Nord herfor, maatte Knippelsbro udføres som en Klappbro. Hermed var i Virkeligheden Havnens Karakter af „Flodhavn“ fastslaet for Aarhundreder frem i Tiden – det første Skridt henimod en regulær Sydhavn var taget. Selv om Knippelsbro var et teknisk Vidunder for sin Tid, blev den dog lige fra Starten en saa alvorlig Hæmning for Skibsfarten, at der fra nu af blev Trængsel paa alle Havnepladser Nord for Broen. I 1621 maatte Kongen saaledes overlade det nyoprettede Islandske Kompagni en helt ubeskyttet Havneplads Nord for Byen (den sydlige Del af den senere Amaliegade). I 1624 drog han Konsekvensen af Havnens Ekspansionsbehov mod Nord og lod Indsejlingen beskytte med to Blokhuse, et paa Refshalegrundens yderste Spids og et andet paa Sjællandssiden overfor (som faa Aar senere blev indrettet til Toldbod). Med denne primitive Søbefæstning var Havnens Nord-

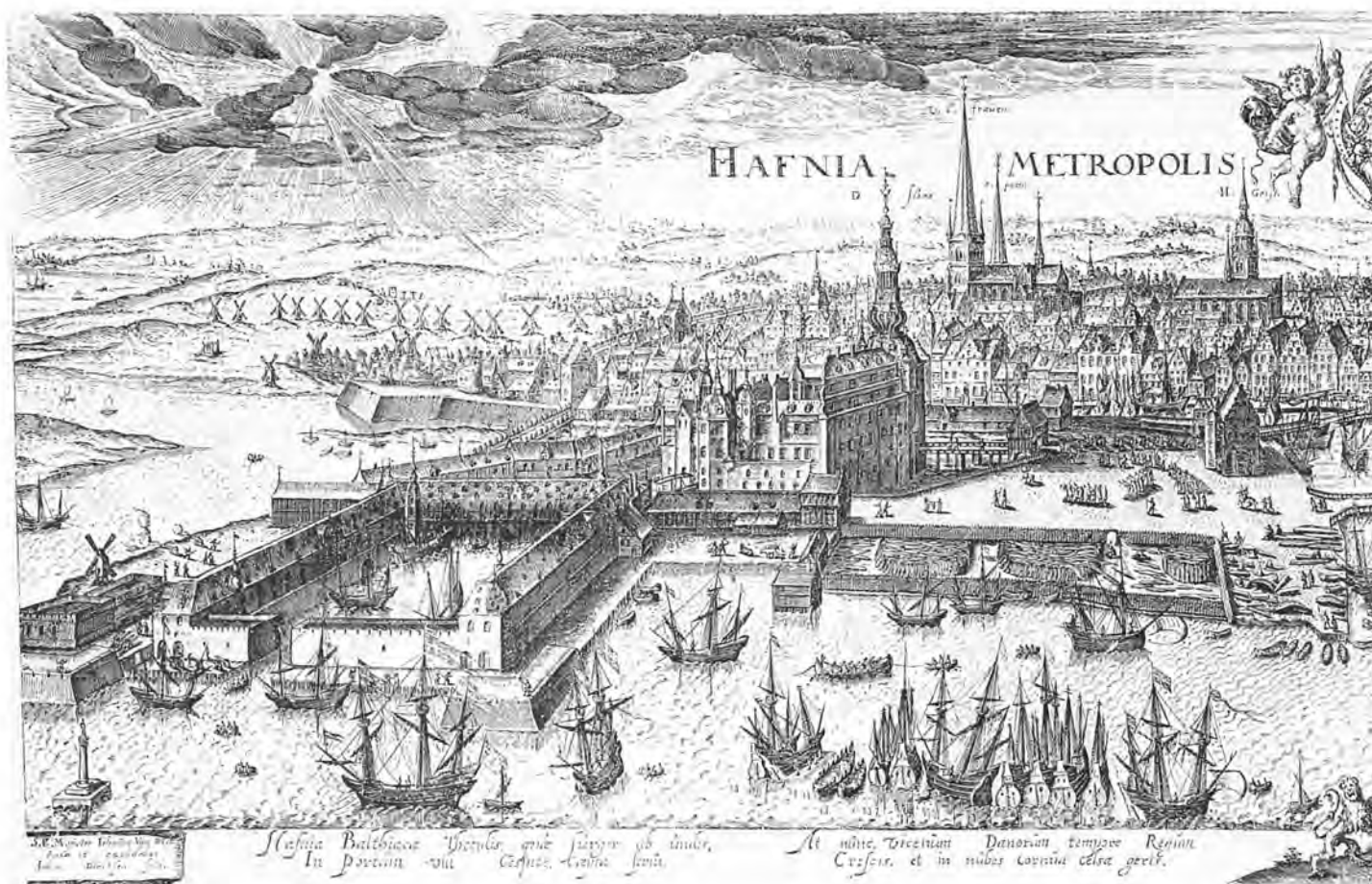
København ca. 1850, Voldenes København i sin sidste Skikkelse. Ændringerne er ikke saa iøjnefaldende som efter de foregaaende Hundredeaar, men i Betragtning af, at Byens Folketal siden 1750 var steget fra 70.000 til 125.000, forstaar man, at der maa være bygget i Højden i Stedet for i Bredden. Paa Christianshavn har de maritime Etablissementer bredt sig, saavel som de civile Handelspladser, og Nyboder har faaet en større Udvidelse. Bemærk Forstadsdannelsen ved Byens Hovedudfaldsveje. Den tog Fart efter Demarkationsservitutternes Lempelse 1755.

grænse fastlagt for en lang Fremtid, og samtidig begyndte Kongens Planer om ogsaa at udvide selve Byen og Landbefæstningen nordpaa at tage Form.

Undertiden skildres CHRISTIAN IV's Byplanarbejder i Hovedstaden som Fuldførelsen af et storslaet Program, der skulde have foresvævet ham allerede fra hans unge Aar. Intet kan være mere forkert. Den ene store Disposition fødte saa at sige den næste. Havde Christianshavn foresvævet Kongen allerede o. 1590, var Tøjhushavnen næppe blevet placeret Syd for Broforbindelsen til Amager. Og havde Ny-København foresvævet ham o. 1615, var han vist aldrig gaact i Gang med Christianshavn.

Det er rigtigt, at Kongen allerede i 1606 opkøbte Arealerne Nord for Byen, det senere Ny-København, men han købte dem alene til sit private Brug. Rosenborg var i sin Start hverken mere eller mindre end et Herregaardsanlæg, en primitivt befæstet Lyst- og Avlsgaard for Kongen. Før i Begyndelsen af 1620erne har han næppe set, hvad hans Erhvervelser kunde bruges til. I 1623 blev Ladegaarden til Rosenborg nedlagt (efter at en ny var anlagt ude ved Skt. Jørgens Sø), men først fra et Projekt o. 1627 ved vi med Sikkerhed, at Tanken om en helt ny Bydel, et Ny-København, har foresvævet Kongen.

Den første Begyndelse til den nye Østervold blev gjort i 1629, og samtidig paabegyndtes Jordarbejderne til „Skansen ved Toldboden“, det senere Kastel. I

Wijcks Prospekt af „Danmarks berømmelige Hovedstad“ viser denne i Aaret 1611, efter at Christian IV vel havde sat sit Præg paa Byen, men inden hans store Udvidelser af denne. Den herover gengivne Halvdel af Sticket domineres især af Slotsholmen med dens Bebyggelse, foruden Slottet den nye Tøjhushavn, hvis fjerde Længe dog maa betragtes som et indtegnet Projekt. Langs Gammel Strand ligger en Række prægtige Renæssancehuse, og bag dem ses Vor Frue Kirke med det høje Spir og til højre derfor Helligaands Kirke. Til venstre fører Løngangen fra Slotsholmen over til Taarnet ved Vandkunsten, man ser Volden og udenfor denne de mange Vejmøller paa Vesterbro.

1630erne opførtes Nyboderkvarteret med sine 620 Rækkehuse til Marinens Personel, men stort mere skete der ikke i CHRISTIAN IV's Regeringstid. Hans storstilede Planer om at lade alle Bydelens Hovedgader straae ud fra en stor Centralplads var forlængst opgivet, da Fortifikationsingeniøren AXEL URUP kort før Kongens Død fik Overledelsen ved Fæstningsanlæggene.

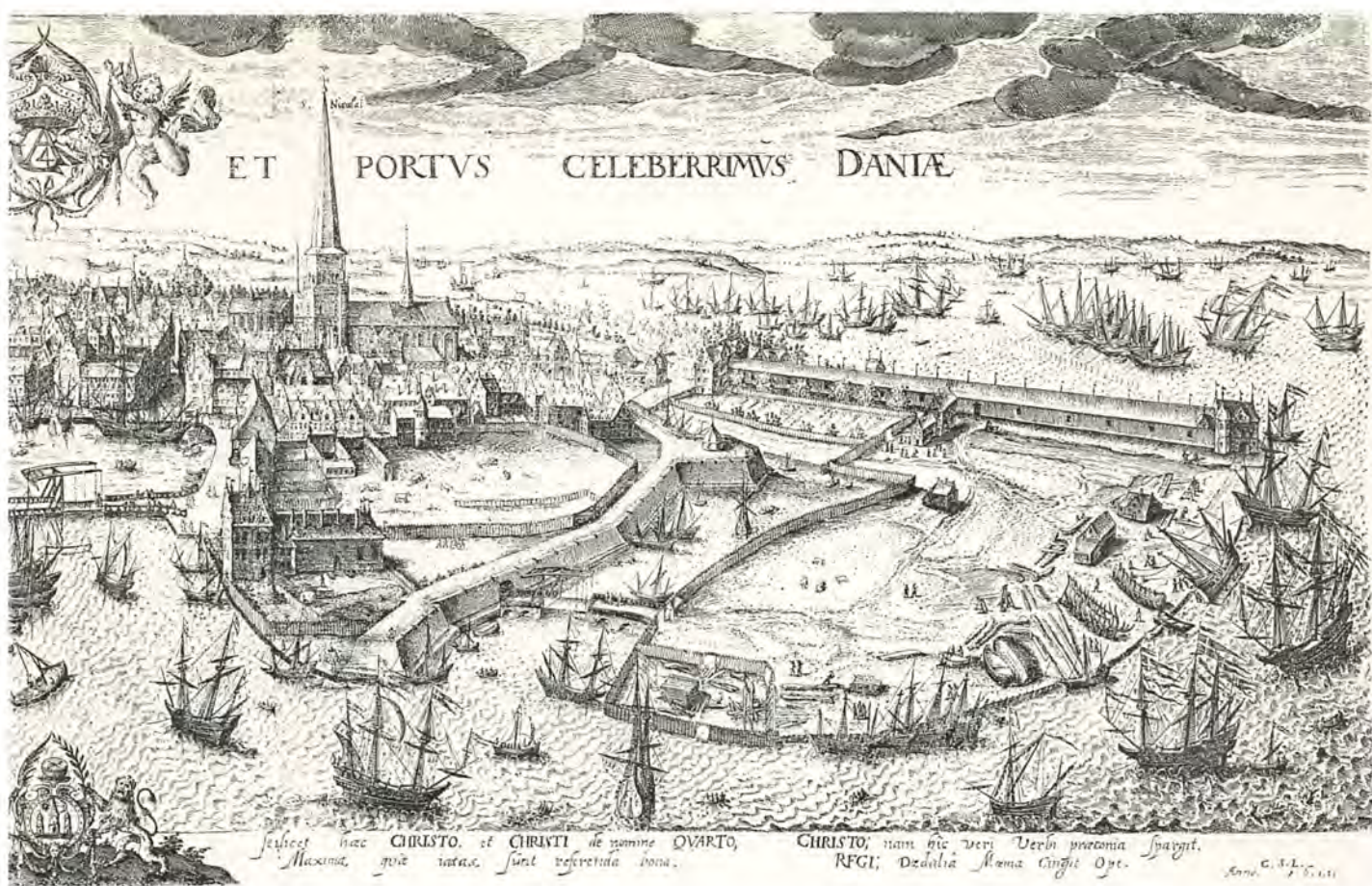
URUP fremlagde i 1649 en klar og velgennemarbejdet Byplan for hele Bydelen. En ny, snorlige Gade (Gothersgade) skulde anlægges efter Sløjfningen af den gamle Østervold. Vinkelret paa denne og med lige stor indbyrdes Afstand skulde den nye Bydels Længdegader udgaa. Ved Hjælp af en Kanal et Stykke bagved og parallelt med den ydre Kajgade mod Havnen skulde Havnefronten tredobles, og hertil kom en tværgaaende Kanal, helt ind til Nyboder. Saaledes havde URUP tænkt sig Ny-København som et stort og blomstrende Handelskvarter.

I visse Henseender maa 1649-Planen opfattes som en Generalplan for hele Byens Udvikling. Bl. a. omfattede den en Regulering af de gamle Forstæder udenfor Vesterport og Nørreport, og uden for den nye Østervold var projekteret helt nye Haveforstædskvarterer til Erstatning for de private Haver, der var blevet inddra-

get ved CHRISTIAN IV's store Arealerhvervelser i 1606. Endelig omfattede Planen en regulær Byudvidelse mod Syd – Frederiksholmkvarteret – som skulde fremkomme ved Opfyldning af Kalvebod Strand, imellem Slotsholmen og Vestervold (der skulde fortsættes ud i Vandet). Ogsaa dette Kvarter tænktes udformet som i de hollandske Købmandsbyer med Kanaler paa langs og paa tværs.

Da man i Enevældens første Aar planlagde de storstilede Udvidelser af Fæstningen til Christianshavnsiden, syntes helt nye, store Udvidelsesmuligheder at aabne sig her. En Forlængelse af Christianshavns Vold mod Syd, ud i Kalvebod Strand, som blev gennemført allerede i 1660erne (omtrent samtidig med den tilsvarende Forlængelse af Vestervold) medførte saaledes straks Planer om en sydlig Udvidelse af Christianshavn.

Ved samme Tid maa ogsaa Tanken om en storstilet Udvidelse mod Nord være fremsat. Vi kender tidligst denne Tanke fra et Perspektivkort som Københavns Præsident, PEDER RESEN, udgav i 1674. Kortet er en Blanding af Virkelighed og Fremtidsfantasi, men der synes i høj Grad at have ligget officielle Projekter til Grund for det. Her møder vi altsaa Forslaget om den dristigt svungne Forlængelse af den christianshavnske

Højre Halvdel af Wijcks Stik fra 1611 viser især Bremerholm, der ved Anlægget af Christian IV's første Østervold blev delt i to Dele. Udenfor (til højre) ligger det egentlige Orlogsværft med Beddings- og Bradebænke, og i Baggrunden den lange Reberbane, der støder op til Sejlhuset (ved nuværende Charlottenborg). Indenfor Volden den kgl. Urtehave, hvor siden Skipperboderne blev opført, og den store Ankersmedje, der blev ombygget til Holmens Kirke. Ved denne den ældste Holmens Bro. Højbro, gengivet paa Billedets anden Halvdel, fører fra Slotsholmen over til Højbrostræde, idet Højbro Plads endnu ikke eksisterer. Til højre for Store Færgestræde endelig Nikolaj Kirke.

Befæstning mod Nordøst og Nord til et Punkt paa Refshalegrunden vis-à-vis Kastellet, hvor den skulde sluttes af med et nyt Orlogsværft direkte ud til Havnens Indsejling. Inden for denne Fæstningskrans skulde der ved Opfyldning skabes et stort Ny-Christianshavn, øjensynlig ogsaa en udpræget Købmandsby med Kanaler og et vældigt Torv. Ifølge RESEN skulde Oprettelsen af det nye Orlogsværft samtidig medføre, at Gammelholm kunde gøres fri til borgerlig Bebyggelse.

Med de paa 1674-Planen viste Udvidelser vilde den borgerlige Bebyggelse faa langt mere end dobbelt saa store Arealer til Raadighed som hidtil. Det skulde imidlertid gaa helt anderledes. Med Enevældens Indførelse i 1660 var man kommet ind i en Periode, hvor netop den borgerlige Bebyggelse hurtigt sank ned til at blive betragtet som et andenrangs Tilbehør til Byen.

Straks efter Svenskebelejringens Ophør og den høflige Afskedigelse af Borgervæbningen blev Byen lagt i en militær Spændetrøje saa stærk som ingensinde tidligere. Og aldrig saa snart var dette sket, før hvad man kunde kalde „Udhulingen indefra“ begyndte. Den borgerlige Udfoldelse, som 1649-Planen med sine Kanal-kvarterer og Haveforstæder var skabt til, og som endnu paa RESENS Tid syntes at skulle faa gode Vilkaar,

maatte gennem et Par Aarhundreder nøjes med de beskedne Arealer, der kunde blive tilovers mellem Kongemagtens, Aristokratiets, Centraladministrationens og navnlig Flaadens og Militærets Anlæg.

Belejringen 1658-60 og det mislykkede Stormangreb havde afsløret Befæstningens svage Punkter, og store Bestræbelser blev sat ind paa at forstærke Byens Forsvar. Forstæderne, som med deres Haver og Forlystelsestabilissementer havde spillet stor Rolle for Befolkningen i den ret tætbebyggede By, var blevet brændt af, da Svenskerne nærmede sig, og de blev *ikke* genopført. Tværtimod blev der nu uden for Voldene udlagt et stort permanent Glacis og Demarkationsomraade, som skulde holdes fri for Bebyggelse, for at en angribende Fjende ikke skulde kunne finde Dækning. Efter Belejringen blev det endog forbudt Borgerne at komme ud paa de Volde, som de lige havde forsvaret saa tappert, og skue udover de tabte Herligheder.

Da Forstæderne blev brændt af, havde ogsaa FREDERIK III's Dronning mistet sin anselige private Lysthave ved Vesterport. Mens Tabet af Haverne for Borgernes Vedkommende var definitivt, skaffede Dronningen sig imidlertid Kompensation ved straks i 1660 at erhverve et vældigt Areal *indenfor* Voldene, bl. a. om-

fattende hele det Islandske Kompagnis Grund. Her anlagde hun sig en ny Have og opførte Lystslottet Sophie Amalienborg. Vi kan med fuld Ret betragte dette kongelige Grundkøb som det første Trin i Ud-hulingen. Naar vi i Dag konstaterer, at Kvæsthusbroen og Toldbodomraadet ikke alene savner et naturligt Bagland af Forretningsbebyggelse, men ogsaa passende Tværforbindinger ind til Byen, maa vi føre Manglerne tilbage til dette frimodige Grundkøb. Ifølge URUPS Plan skulde nemlig baade Dronningens Tværgade og Prinsensgade have været ført ud til Havnen.

Efter at Sophie Amalienborg var brændt i 1689, tilkøbte FREDERIK IV sig Grunden videre nordpaa (saa den nu strakte sig fra nuværende Skt. Annæ Plads til Toldbodvej). Paa dette store Areal lod han den svenske Arkitekt TESSIN (d. y.) projektere et nyt kongeligt Slot til Afløsning af det gamle paa Slotsholmen. Slots-byggeriet blev dog opgivet i denne Omgang paa Grund af Konjunkturerne.

I 1740 valgte CHRISTIAN VI at opføre sit Pragtslot paa Slotsholmen. En afgjort Mangel ved denne traditionelle Placering var det unægteligt, at det her var udelukket at forene Slottet med en fornem Bydel i den ny Tids Aand med sammenkomponerede Facader og sluttede Pladsanlæg. Kvarterer af denne Art var jo gennem det sidste halve hundrede Aar blevet opelsket i de fleste betydende europæiske Residensstæder. Ved Slotsholmen kunde der imidlertid kun med Prinsens Palæ (1744) og den nærmest tilstødende Bebyggelse opnaas lidt af det Naboskab, som passede for en Enevoldskonges Slot. Hvad var da naturligere, end at Kongen lod sin store Lysthave og Exerцерplads i den nordlige Bydel udlægge til et aristokratisk Kvarter af den Art, som nu engang hører til i en ordentlig Hovedstad?

Det var netop det, der skete i 1749. Hofarkitekten, NIKOLAI EIGTVED, som Kongen i 1730erne havde ladet uddanne i Europas Hovedstæder, udarbejdede Gadeplanen med Amaliegade som den centrale Avenue, der fra Nord og Syd stiledede mod et monumentalt Pladsanlæg, Amalienborg Plads. Herfra udgik Tværgaden Frederiksgade, som mod Vest skulde afsluttes med en prægtig Kuppelkirke, helt af Marmor. De fire Grunde omkring Pladsen (samt Frederiksgades to Hjørnegrunde mod Bredgade) blev reserveret til grevelige „Hoteller“, men det synes at have været Kongens Hensigt, at der i Kvarteret iøvrigt skulde kunne bygges ogsaa af borgerlige, blot de vilde underkaste sig EIGTVEDS Byggeforskrifter og Censur. De fleste af de Næringsdrivende, der meldte sig som Liebhave, faldt imidlertid fra, da de blev stillet over for de strenge arkitektoniske Krav, og Kvarteret blev hurtigt præget af Aristokratiet, som efterhaanden daarligt taalte Næringsdrivende som Naboe. Det nye Kvarter, Frederiks-staden, blev stort set bygget færdigt i Løbet af 1750erne under EIGTVEDS Tilsyn og tildels ogsaa efter hans Tegninger. Det maa siges, at han udnyttede det begrænsede

Areal godt. Som Bygningskunst hører Kvarteret til den europæiske Rokokos bedste Arbejder.

Frederiksstaden var dog kun et enkelt omend meget iøjnefaldende Led i Københavns Forvandling til en kongelig By. I Frederiksholmkvarteret f. Eks. blev den paatænkte borgerlige Karakter ogsaa opgivet snart efter Enevældens Indførelse. Først blev den kongelige Materialgaard, herefter Hestgardekaseren og saa Kongens Bryghus placeret her, og endelig søgte man paa de resterende Grunde at fremtrylle lidt aristokratisk Bebyggelse, passende for Tilkørslen til Slottet.

Allermest slaaende er maaske de christianshavnske Projekters Skæbne. De forskellige Planer fra 1600-Tallets Slutning til store regulære Byudvidelser paa denne Side af Havnen blev i Begyndelsen af 1700-Tallet afløst af ganske andre Planer, hvorefter Orlogsværftet herovre skulde knyttes sammen med en stor Marineby, et Supplement til eller maaske snarere en Afløser af Nyboder. Til private Formaal blev der kun tilovers nogle Pladser at opfylde i umiddelbar Tilslutning til det eksisterende Christianshavn og Havneløbet. De nye Projekter blev dog kun virkeliggjort, forsaavidt som de vældige Arealer faktisk for Fremtiden blev beslaglagt af Marinen – til Flaadestation, Orlogsværft, Arsenal, Kaserer o. s. v. Men samtidig beholdt Flaaden rigtignok Orlogsværftet paa Bremerholm (indtil 1860erne) og i Stedet for at bygge en Marineby paa det nye Terræn, foretog man i 1700-Tallets anden Halvdel store Udvidelser af Nyboder!

Efter dette kan det ikke undre, at Landmilitæret langtfra havde nok i sin Garnisonsby paa Kastellet, men ogsaa maatte have Kaserer, Mønstringspladser, Magasin- og Forvaltningsanlæg inden for Byens Rammer – og i Realiteten efterhaanden ogsaa fratog Byen dens ældgamle Ejendomsret til sine Fællede, der nu blev mægtige Exerцер- og Manøvrepladser.

Under Enevoldskongernes Bestræbelser for at omforme København til en pragtfuld og respektindgydende Residensby maatte den gamle Bydel med dens brogede Bebyggelse og dens krogede Gader virke som en haabløs Forhindring. Allerede i 1600-Tallet var man i højere Grad begyndt at anvende Vogne til Trafik i selve Byen (bl. a. som Følge af de tekniske Forbedringer, der nu var sket med Hjulet). Og lige saa daarligt som de smalle Gader med de fremspringende Karnapper og Bislag passede til Trafikken med Kareter og Karosser, egnede de sig til den nye Tids stadige Gennemmarch af Tropperegimenter. Udenlandske Teoretikere som ALBERTI og PALLADIO havde da ogsaa forlængst fastslaaet, at Hensynet til den kørende Trafik og de til militære Enheders Bevægelsesfrihed krævede retlinede Gader.

1700-Tallets store Ildebrande medførte i forbavsende ringe Grad en Omformning af det gamle Gadenet til den nye Tids Behov. Det manglede ikke paa Lyst til og Planer om at benytte disse Lejligheder til en radikal Omformning af Byen. Katastroferne var imidlertid af saa overvældende Omfang, at man simpelthen ikke

Resens Perspektivplan af København og Christianshavn 1674. Skønt den snarere er et Projekt, en „Generalplan“, til en storstilet Udvidelse af Byen, blev Planen stukket i Kobber og udbudt til Salg for fire Mark Stykket. Oprindelig var den dediceret til Griffenfeld og forsynet i øverste højre Hjørne med hans grevelige Vaaben, men dette blev siden udraderet af Kobberpladen. Planen viser de stedfundne Udvidelser af Byen paa Sjællandssiden, her tildels dog ogsaa projekterede Anlæg som Boligkvartererne paa Bremerholm og ved Amalienborg Have. Bemærkelsesværdig er den viste Udbygning af Christianshavn til udstrakte Boligkvarterer. (Sml. Bind 4, Side 36).

magtede mere end selve Genopbygningen. Man maatte tage Hensyn til, at de gamle Gaders Brolægning eksisterede, de gamle Huses Fundamenter ligeledes, samt at alle Ændringer vilde koste store Erstatninger til de Ejere, hvis Grunde det maatte gaa ud over.

Ved den store Ildebrand i 1728 nedbrændte Hovedparten af Middelalderens København totalt. En Kommission for Gadernes Regulering, som blev nedsat snart efter, fik Besked om at holde sig paa Jorden med sine Forslag, og disse gik da i Hovedsagen ogsaa kun ud paa at gøre de snævraste Gader noget bredere. Kommissionen undlod ikke at meddele, at hvis Pengespørgsmaalet havde været mindre afgørende, kunde den nok have haft Lyst til at foreslaa Anlæg af store Stjernepladser, brede Avenuer tværs igennem Byen etc. Af væsentlige Ændringer gennemførtes kun Anlægget af Kulturvet tæt inden for Nørreport samt Gennem-

bruddet af Frederiksberggade fra Vesterport til Gammelortov (hvormed altsaa „Strøget“ var etableret).

Naaede man saaledes ikke store Resultater m. H. t. Gadereguleringer og Pladsanlæg, medførte Branden dog alligevel, at man kom det barokke Byideal et godt Stykke nærmere. Det brogede Bybillede, som maa have baaret Præg af gradvis Fornyelse gennem Aarhundreder, blev pludselig ombyttet med et nyt, mere regelmæssigt. Alene Samtidigheden maatte give alle de genopførte Ejendomme et stærkt fælles Præg i det Ydre. Men hertil kom bevidste Bestræbelser fra Myndighederne for at sætte det eftertragtede Tidens Stempel: *régularité* og *égalité* paa de nye Facader – Typetegninger, Forsøg paa at foreskrive ensartede Højder, etc.

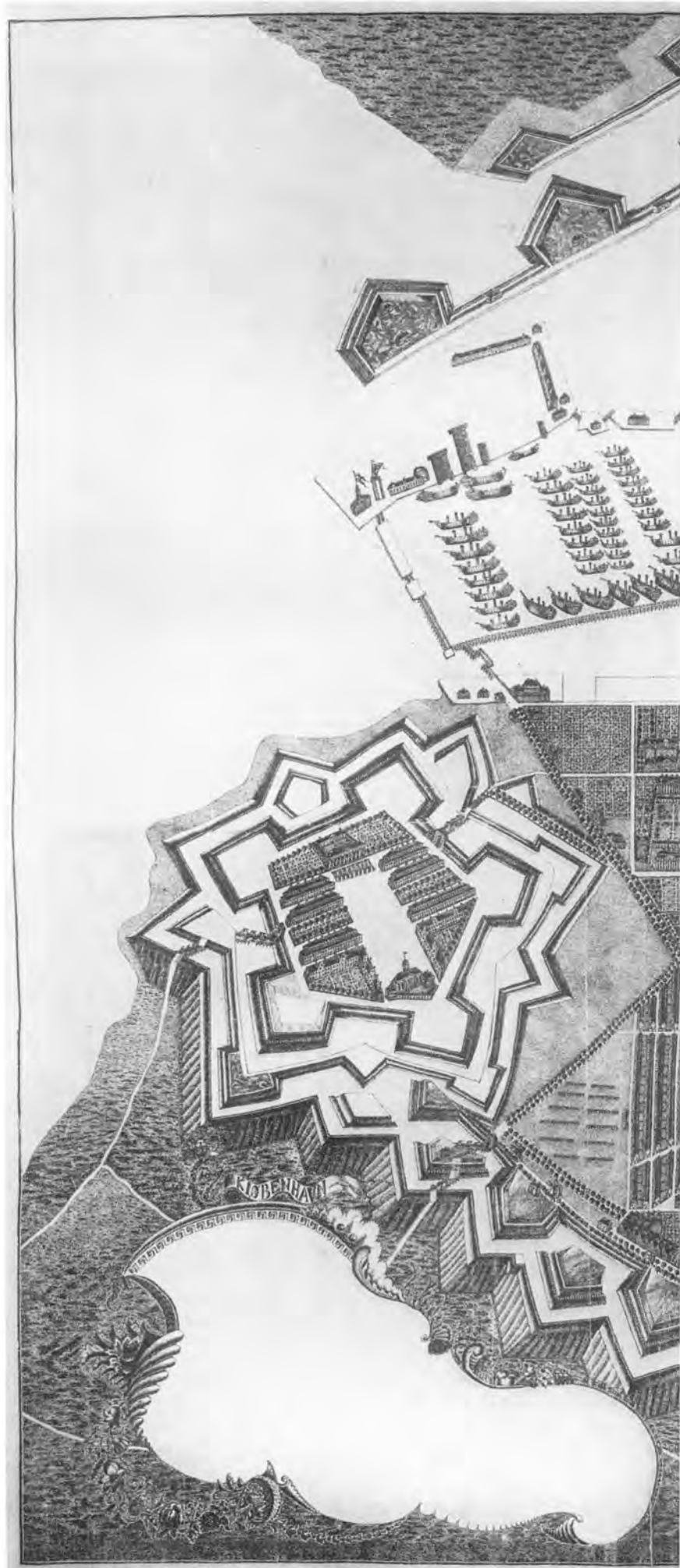
Samtidig med at denne Brand saaledes totalt ændrede Byens Fysiognomi, satte den et meget vigtigt – indtil fornylig ret upaaagtet – Skel m. H. t. Boligformen:

Dette aldrig før i sin Helhed reproducerede Kort maa stamme fra omtrent samme Tid som Geddes saakaldte „eleverede Kort“ og gengiver som dette Byen set i Fugleperspektiv, men fra Nordvest.

Kortet svarer altsaa til den foran Side 43 gengivne skematiske Plan, men er mere levende end denne, idet navnlig de forskellige Monumentalbygninger er indtegnet i deres virkelige Skikkelse. De almindelige Huse maa derimod opfattes som Signaturer.

Stort set faldt Byen dengang i tre Dele, Gammel-København, Ny-København og Christianshavn, hvortil paa sin Vis maa føjes Voldterrænet med Kastellet. Naar man ser bort fra de nyere Kvarterer, Skipperboderne og Frederiksholm, er der en iøjnefaldende Forskel paa Gammel-København med dets snørklede middelalderlige Gadenet og de to andre Omraader med de lige afstukne Gader. Til den gamle Bydel slutter sig foruden de allerede nævnte Smaakvarterer, tillige Slotsholmen med Christian VI's Christiansborg og Bremerholm med de forskellige maritime Virksomheder og Bygninger.

Ny-København falder i flere Dele. En stor Plads optager Rosenborg med Kongens Have, samt (til venstre derfor) Terrænet omkring Stokhuset med Pladsen, hvor senere Sølvgades Kaserne blev bygget. Nyboder er endnu ikke udbygget til det endelige Omfang. Til højre for Rækkehusene ligger Adelgade-Borgergade-Kvarteret og ud mod Havnen den nye Frederiksstad med Amalienborg-Palæerne og Marmorkirken, der er indtegnet efter et af de ældre Projekter. Paa den anden Side Havneløbet ses Flaadens Leje og Nyholm, samt de dengang opførte Bygninger paa Orlogsværftet. Størstedelen af Omraadet indenfor Christianshavns forlængede Voldlinje ligger stadig under Vand. Man bemærker dog mellem Flaadens Leje og det gamle Christianshavn saavel Christiansholm som Bjørnsholm (Wilders, Krøyers og Grønlandske Handels Plads).

Man kan faktisk datere Lejekasernens Gennembrud til Brandaaret 1728. Før Branden var København en By af Enfamiliehuse. En Familie var ganske vist noget andet end nu – baade Bedsteforældre og Tanter, Svende og Kommiss'er hørte i Reglen med. Husene kunde variere fra store Gaarde ned til smaa Boder – de tidligere omtalte Lejeboder var i Tidens Løb gaaet over i privat Eje. Allerede i Aartierne nærmest før Branden ser det ud til at være blevet ret almindeligt at leje Overetagen ud til særskilt Beboelse – det maa allerede da være begyndt at knibe med Plads inden for CHRISTIAN IV's Fæstningslinie. Efter Branden blev de fleste Grunde bebygget med virkelige Etagehuse – karakteristisk nok navnlig de smaa Bodegrunde. Ifølge Holberg fik København ved Genopbygningen dobbelt saa mange Lejligheder som før. Givet er det, at hvis der før havde været knapt med Boliger, saa blev der nu for en Periode et betydeligt Boligoverskud – som dog hurtigt blev beslaglagt af den stadigt voksende Befolkning.

Det er interessant at sammenholde denne Ændring af Boligtypen med det enorme Arealforbrug til Stats- og lignende Formaal, der fandt Sted paa samme Tid. Et Forsøg paa at fantasere sig til, hvordan København havde udviklet sig, hvis Enevoldskongerne ikke havde gjort den (men f. Eks. Fredericia) til Residensstad, Hovedgarnison og Flaadecentrum, kan naturligvis kun blive luftigt Tankespind. Men Tanken har Perspektiv.

En stor By var København nok blevet under alle Omstændigheder. Og den borgerlige Bebyggelse vilde have faaet anderledes frit Spillerum, end den fik paa de beskedne Arealer, der blev tilovers mellem Statsetablisementerne. Maaske havde man kunnet klare sig til 1800-Tallets Midte – hvor den gamle Fæstningslinie alligevel maatte opgives som forældet – uden at bygge nævneværdigt i Højden? Maaske havde København da (ligesom de hollandske og engelske Byer) kunnet bevare sin Karakter af Enfamiliehusebebyggelse? Under alle Omstændigheder er den voldsomme Udfoldelse af militære Anlæg inden for Voldene en vigtig Forudsætning for at forstaa Byen, som den blev. Uden at kende til dette, forstaaer man ikke, hvorfor Lejekasernebyggeriet inden for Voldene begyndte allerede i 1700-Tallet, og dette Byggeri – og hele det tekniske, juridiske og finansielle Apparat samt den almene Indstilling, som det skabte – danner igen Baggrunden for det senere Etagehusbyggeri uden for Voldene.

Allerede ved Midten af 1700-Tallet syntes det igen at knibe med Plads. Det blev efterhaanden mere almindeligt at indrette Beboelse i Kælderetagerne, og i 1755 blev Demarkationsservitutten uden for Voldene lempet. Herude, hvor der før kun maatte bygges en etages Bindingsværkshuse, blev det nu tilladt at bygge Huse i et Par Etager, blot de afstukne Gadelinier blev fulgt. Ligesom i de ældre Forstæder, der forsvandt godt hundrede Aar tidligere, var det en blandet Befolk-

ning, Daglejere, Værtshusholdere o. s. v., der slog sig ned herude.

Med den anden store Brand i 1795, der tildels ramte de samme Kvarterer som 1728-Branden, blev Bygningshøjderne skruet yderligere op: 4 Etager blev nu noget ganske normalt og 5 Etager ikke mere nogen Sjældenhed. De traditionelle Forhaabninger om en omfattende Udvidelse og Regulering af Gaderne led den sædvanlige Skæbne. Udlægningen af Højbroplads (først og fremmest som Brandbælte) blev det mest bemærkelsesværdige Resultat af Reguleringsbestræbelserne.

En tredie Storbrand – i Forbindelse med Englændernes Bombardement – raserede i 1807 hele Bydelen mellem Frue Kirke og Kulturvet, som netop havde undgaaet Flammerne i 1795. Foruden Reguleringerne omkring Frue Kirke ved dens Genopbygning, blev Hauser Plads et Resultat af denne Ildebrand.

Efter de sidste to Brande genopstod Byen mere homogen i Arkitekturen, mere enkel i Udsmykningen og mere afdæmpet i Farverne end nogensinde. Af dette „klassiske København“ er endnu saa store Partier tilbage, at de præger den gamle Bydel, giver den en klar og stærk Karakter helt forskellig fra fremmede Storbycentres brogede Mangfoldighed.

Efter Krigen med England, Afstaaelsen af Norge og Statsbankerotten fulgte en trang og stille Periode. Mens Genrejsningen efter Branden 1795 var gaaet let fra Haanden, gik det langsomt efter Bombardementet. Da Genopbygningen endelig var afsluttet, var det ogsaa Slut med Byggemulighederne. End ikke uden for Voldene var der nogen nævneværdig Reserve, idet man netop efter Bombardementet atter havde skærpet Demarkationsbestemmelserne. Selv om Befolkningen ikke voksede hurtigt i denne Periode, saa voksede den – og maatte følgelig knibe sig yderligere sammen.

Tiden o. 1840 blev paa flere Maader et Vendepunkt i Københavns Udvikling. Byen fik paa det Tidspunkt sin nye friere Forfatning med en folkevalgt Borgerrepræsentation. De forbedrede Konjunkturer medførte en stærkt forøget Handel og Skibsfart. Og hvad man ikke hidtil havde troet muligt: industrielle Virksomheder blomstrede op – uden Statstilskud, f. Eks. Baumgarten & Burmeister (senere B & W) i 1843, Carlsbergbryggerierne i 1847. Hele denne erhvervmæssige Ekspansion medførte naturligvis en stærk Tilflytning udefra, som der paa ingen Maade var Plads til. 1840erne blev vel det Tiaar, hvor der blev bygget flest nye Etager paa ældre Huse, stoppet flest nye Side- og Baghuse ind paa snævre Gaardspladser og indrettet flest nye Lejligheder i fugtige Kælderetager. De hygiejniske Forhold var ubeskrivelig daarlige, Jorden var forgiftet af Latrin og Affald, Luften af en kvalmende Stank.

Omkring Aarhundredets Midte var Situationen blevet saa uholdbar, at der vel maatte være sket en Udvidelse af Byen med Flytning af Fæstningen, hvis ikke Militæret netop paa det Tidspunkt havde erkendt, at selve Befæstningssystemet var forældet. Sidst i Fyrreerne var

de militære Myndigheder begyndt at tænke paa at supplere Befæstningen med et nyt, stærkt System af frem-skudte Forter, helt uden om Forstæderne, som det man forlængst havde gennemført omkring en Række andre europæiske Storbyer. Samtidig vilde man gøre det gamle, indre System mere effektivt og gennemførte derfor skærpet Byggeforbud for Arealerne mellem Voldene og Søerne. Hermed var imidlertid Begrundelsen for det brede Demarkationsomraade uden for Søerne (ud til Jagtvejen) faldet bort, og i 1852 maatte man frigive hele dette Omraade til Bebyggelse.

Det var paa høje Tid, den overfyldte By fik Luft. Da den asiatiske Kolera i 1853 naaede København, gjorde den en uhyggelig Høst netop i de tættest beboede Kvarterer, mens en Evakuering af Beboerne fra de samme Kvarterer til Teltlejre og Barakker syntes at have en tydelig forebyggende Virkning.

Indtil dette Tidspunkt var Forstadsbebyggelserne ved Byens Hovedadgangsveje, Strandvejen, Frederiksborgvej og Roskildevej blevet holdt nede paa et meget beskeden Niveau af Demarkationsservitutterne. Østerbro var den svagest udviklede Forstad, karakteristisk ved sine yndige Lyststeder. Nørrebro var den største. Her fandtes bl. a. nogle betydelige Fabrikker og Manufakturur. Vesterbro var præget af sine Slagterier, Reberbaner og Tømmerpladser samt af sine markedsagtige Sommerforlystelser. Helt uden for Demarkationslinien laa Frederiksberg – FREDERIK III's Ny-Hollænderby – med sine Gaarde og Beværtninger samt Slottet med den populære Have.

Den Bebyggelse, der fra 1852 fulgte paa det tidligere Demarkationsterræn, fik nærmest Karakter af en Eksplosion. Alt, hvad der kun knebent eller slet ikke havde kunnet rummes inden for Voldene, blev nu væltet ud over Forstadsomraadet – høje Huse og Villakvarterer, Fabrikker og Oplagspladser, offentlige Værker og Institutioner. Bebyggelsen blev dog ikke drysset vilkaarligt omkring paa det store frigivne Omraade, snarere skyllede den som en Flodbølge ud ad Adgangsvejene Vesterbrogade og Nørrebrogade og dannede umiddelbart uden for Søerne to store By-Plamaser, Vesterbro og Nørrebro.

Hvis man vil forstaa Brokvarterernes Udvikling, maa man gøre sig klart, at den store, jævne Befolkning var henvist til at færdes til Fods. I den gamle By havde Afstandene været overkommelige, saa noget System af offentlige Trafikmidler fandtes der ikke at bygge videre paa. Det frigivne Terræn uden for Søerne maatte altsaa betragtes som liggende meget langt ude, og man maatte økonomisere stærkt med Pladsen i de nærmest Byen liggende Dele af Vesterbro og Nørrebro. Under Halvtredsernes og Tresernes Diskussioner om Anvendelsen af Demarkationsterrænet *inden for Søerne* (hvis Frigivelse allerede nu kunde forudses) betragtedes det som en given Sag, at hele dette Omraade maatte bygges til med høj Bebyggelse. Ved at bevare f. Eks. Voldterrænet som et aabent Bælte, vilde man „til Skade

for Udviklingen skabe to Byer i Stedet for at give den ældre By en umiddelbar Udvidelse, og man vilde tvinge mange til at bo i Udkanten af Forstæderne“ (Sløjfningskommissionen, 1865). Endnu i Begyndelsen af Halvfjerdserne gav det Anledning til heftig Kritik blandt Medlemmerne af Arbejdernes Byggeforening, da Bestyrelsen købte det store Areal „langt ude ved Farimagsvejen“.

Holder man disse Afstandshensyn sammen med den Kendsgerning, at en tæt Etagebebyggelse var den i Forvejen anvendte og anerkendte Boligform inden for Voldene, med at Bygningslovgivning, Kreditgivning o. s. v. kun var indstillet paa denne Bebyggelsesform, samt med at det paa den Tid regnedes for en Menneskerettighed for Grundejerne, at de kunde udnytte deres Grunde mest muligt, med mindst mulig Indblanding fra det Offentlige – saa forstaaer man lidt af det, der skete paa Broerne straks efter Demarkationsservituttens Ophævelse. Allerede i 1853 blev de tætbebyggede Gader Murergade, Tømmergade, Smedegade paa det inderste Nørrebro anlagt, og kort Tid efter fulgte det indre Vesterbro med Viktoriagade, Gasværksvej, Absalonsgade, Dannebrogsgade samt det inderste Frederiksberg med Danmarksgade og Schönbergsgade.

Nogen større, samlet Planlægning fandt der ikke Sted fra Myndighedernes Side. Nævnes maa dog den store Kloakplan, som blev udarbejdet i 1856 af den fremragende moderne Stadsingeniør L. A. COLDING – men først gennemført en Menneskealder senere. En Komité, der ved samme Tid skulde udarbejde en samlet Bebyggelsesplan for Forstæderne, nøjedes med at antyde visse ønskelige Gadelinier, som i Hovedsagen svarede til de Gadeudlæg, der allerede var foretaget af private Grundejere. De vigtigste selvstændige Træk i denne og en følgende Plan var Hovedlinierne Ryesgade (fra Nørrebrogade til Østerbrogade) og Svendsgade (fra Vesterbros Torv til Vesterfælledvej). Denne sidste maatte senere opgives og erstattes med den sydligere Parallelforbindelse til Vesterbrogade: Istedgade.

Selv den simpleste Form for Bygningslovgivning savnedes i de første Aar. Nogle midlertidige Byggebestemmelser fik man i 1854, men først i 1856 en egentlig Bygningslov. De efter en nutidig Opfattelse aldeles utilfredsstillende Bestemmelser om ubebygget Areal, „Lysafstande“, o. s. v. muliggjorde en Bebyggelse, der paa Grund af den konsekvente Udnyttelse af Byggeretten ofte maa karakteriseres som mere trist, solfattig og sundhedsfarlig end de langt ældre, men mere tilfældigt bebyggede Slumkvarterer i den gamle By.

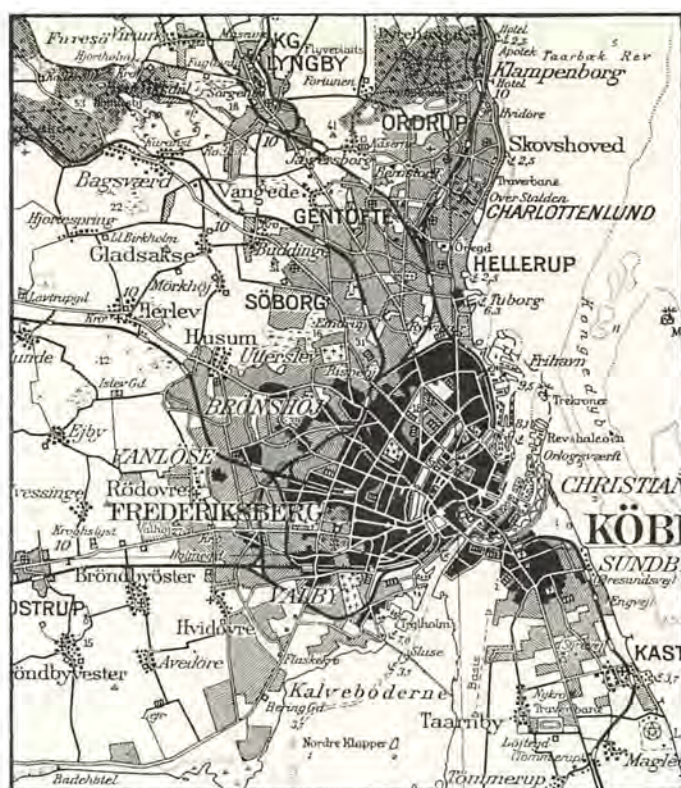
Hellere end at fordømme denne Periodes Dispositioner bør vi imidlertid prøve at forstaa dem. Navnlig maa vi forstaa, at præcis de samme Kræfter, som udløste Byens Ekspansion, stort set *maatte* forhindre, at den blev ledet af en Planlægning i Nutidens Forstand. Det kommunale Selvstyre, Frikonkurrencen, den uhæmmede private Ejendomsret, den mindst mulige Indblanding fra det Offentliges Side i Borgernes Anliggender var

Fugleperspektiv af København i 1860'erne set fra Nord.

Farvelitografi i Bymuseet.

Planerne paa denne og næste Side viser Hovedstadens Udvikling gennem det sidste 100 Aar. Herover til venstre Voldenes København ca. 1850, til højre Byen, som den i vore Dage har rakt sine Fangarme ud i det tidligere saa aabne Bondeland, og opslugt adskillige af de nærmestliggende Landsbyer. (Begge Planer gengivet i Udsnit efter Geodætisk Instituts Hjemstavnskort over København).

jo altsammen Forudsætninger for Afskaffelsen af Enevældens Tvangsregulering af Samfundet, Skridt paa Vejen frem til det moderne Samfund. Hvad der set fra vor egen fortrinlige Tid kan tage sig ud som samfundsfjendske Erhvervs- eller Privatinteresser, var dengang en Side – omend maaske en Bagside – af Fremskridtet. For den nye Industriarbejderklasse var Livsvilkaarene i den tredje Fjerdedel af forrige Aarhundrede umenneskelige: meget Arbejde, lidt Mad og Søvn, ingen Fritid. Arbejdstiden var 12–16 Timer daglig – i Reglen ogsaa om Søndagen – for Børnene (fra 6 Aar og opefter) dog „kun“ 10–12 Timer. Tanken om et Vesterbro planlagt i 50erne og 60erne med Sol i Stuerne, Luft mellem Husblokkene og rigelige grønne Omraader er simpelthen noget Vrøvl.

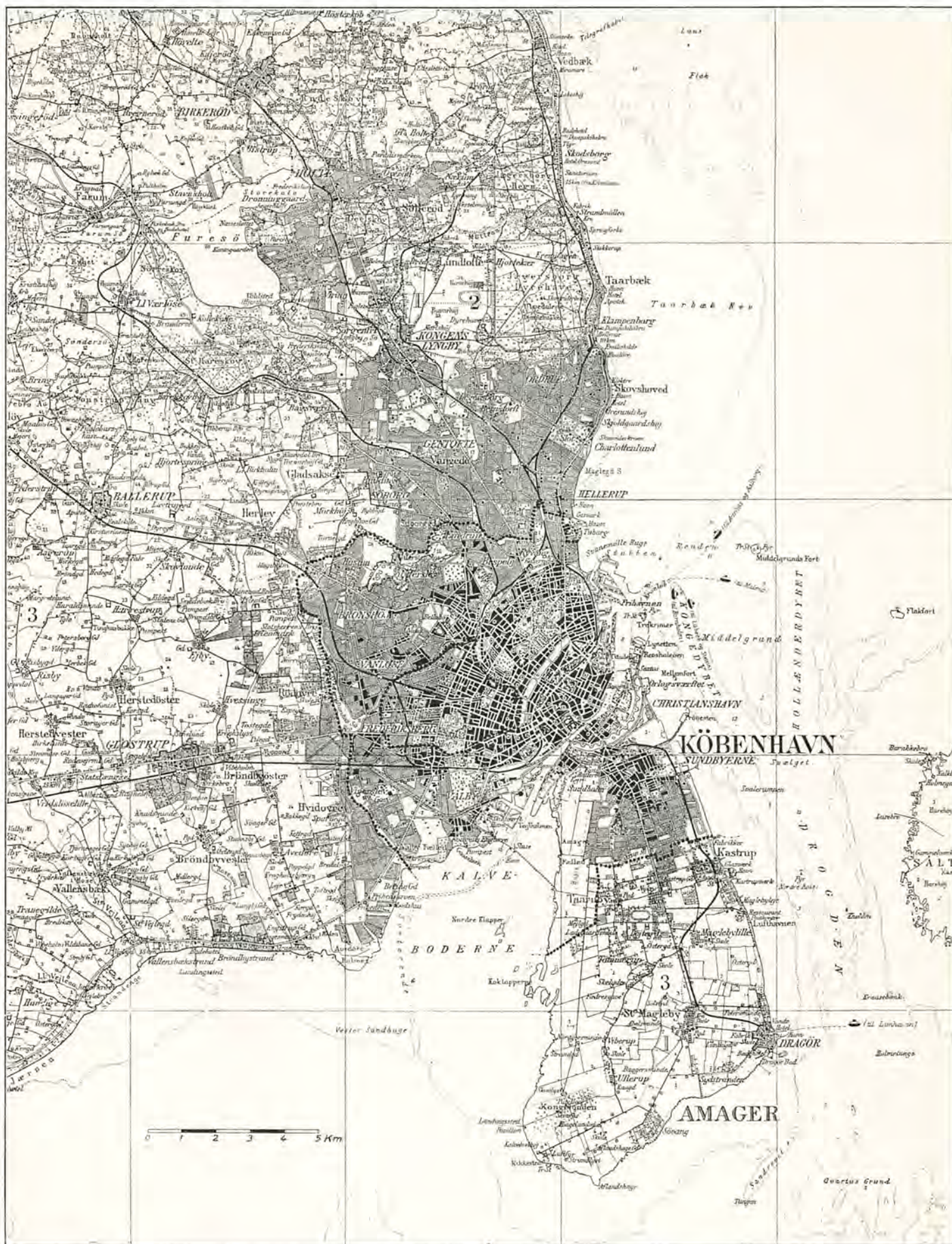
Hvis selve Voldterrænet og Omraadet inden for Søerne var blevet frigjort for den militære Baandlæggelse samtidig med det ydre Demarkationsterræn, var der næppe blevet noget Grønt tilbage omkring den gamle Bydel. Det viser baade Militærets egen Bebyggelsesplan fra 1865 og nogle tidligere fra privat Side fremsatte Planer.

Først i 1867 blev den endelige Dødsdom fældet over den gamle Fæstning, og selve Voldterrænet blev herefter afhændet til Kommunen. I sidste Øjeblik havde der fra forskellig sagkyndig Side rejst sig stærke Røster for at omdanne Fæstningsværkerne til et sammenhængende Parkbælte. Resultatet blev et Kompromis – Østre Anlæg, Botanisk Have, Ørstedsparken og Tivoli blev

udlagt til Parkareal, mens der navnlig omkring Frederiksborggade og Vestre Boulevard blev udlagt betydelige Arealer til Etagebebyggelse.

Et andet og højest ejendommeligt Kompromis blev gennemført for de private Arealer mellem Voldterrænet og Søerne. Efter Erfaringen fra Frigivelsen af Demarkationsomraadet uden for Søerne – Savnet af en samlet Planlægning og Grundejernes Kæmpegevinst ved Bortfaldet af Servitutterne – var der en vis Stemning for, at Staten skulde ekspropriere de private Arealer inden for Søerne, mens Byggeforbudet endnu var i Kraft, udarbejde en samlet Gade- og Bebyggelsesplan og herefter sælge til privat Bebyggelse. En saadan Manipulation lod sig dog ikke gennemføre i Liberalismens Glansperiode. Det blev til, at Grundejerne skulde afgive Halvdelen af Værdiforøgelsen ved Servituttens Bortfald til Staten. Begge Parter blev herved lige interesserede i den stærkest mulige Udnyttelse af disse Arealer. Nansensgadekvarteret er et typisk Udtryk for dette Kompromis.

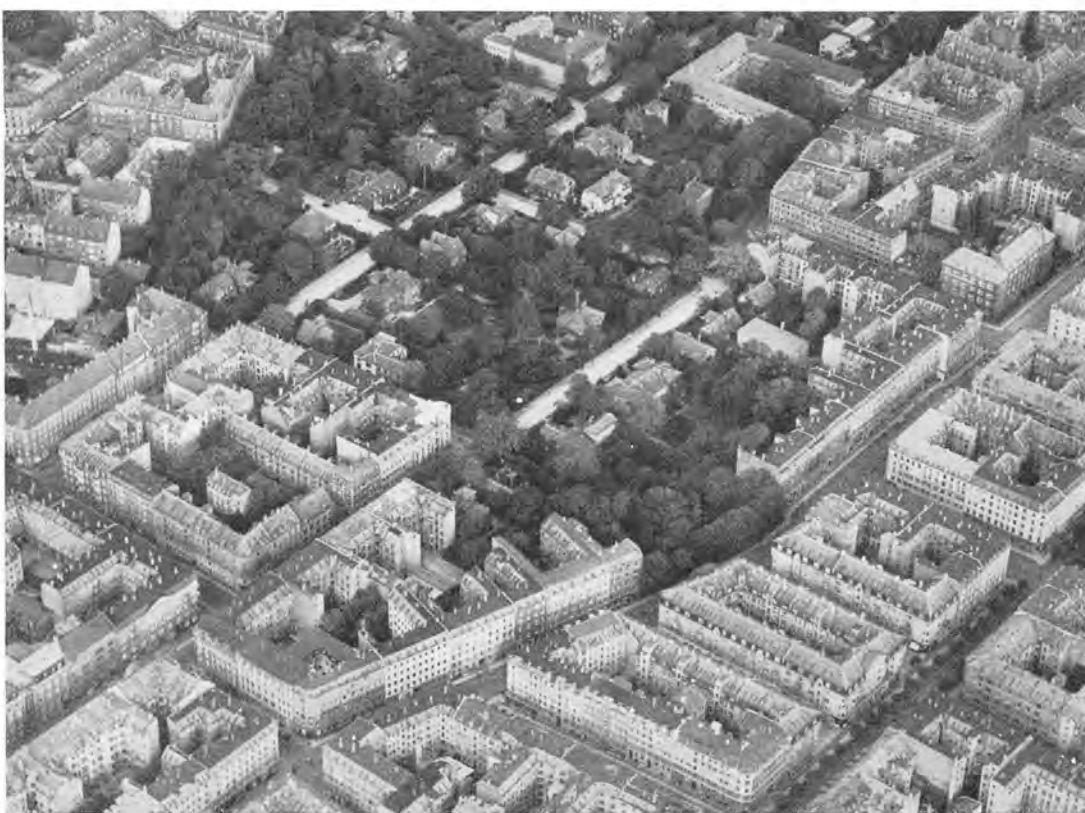
For hele den sidste Halvdel af 1800-Tallet blev Etagehuset altsaa den typiske Bebyggelsesform. I Begyndelsen foretoges Udstykningen i dybe Karreer med forholdsvis smalle Grunde, saaledes at hver Bygherre kunde opføre et Forhus med en eller to Opgange, mens Resten af Grunden mere eller mindre opfindsomt blev udnyttet med Side-, Mellem- og Baghuse. Senere – i 80erne – kom man til det Resultat, at de dybe Karreer alligevel ikke var saa økonomisk en Form, som

Kort over Københavns-Egnen fra 1940. (Efter De indlemmede Distrikter. Byplanmæssig Udvikling 1901-41). Hovedstadens Kommune-grænse er angivet med punkterede Linjer, og det ses, at den sammenhængende bymæssige Bebyggelse har bredt sig ogsaa udenfor de ved Aarhundredskiftet indlemmede Distrikter, Sundbyerne, Valby-Vigerslev, Vanløse, Brønshøj, Utterslev og Emdrup.

Vesterbro mellem Istedgade – til venstre – og Vesterbrogade – til højre. (Fot. 1939, Dansk Lufttaxa). Billedet viser i Forgrunden den ældste og mest uheldige Bebyggelse af Byens Yderkvarterer, med høje Etagehuse og snævre Baggaarde langs de ensformigt lige Gader. I Forgrunden ses Skydebaneparken, der indtil vore Dage laa som en for den store Offentlighed utilgængelig Oase i Forstadens Stenørken. Øverst til venstre det nyere Anlæg, Enghaveparken, tildels omgivet af noget mere hensigtsmæssig Bebyggelse.

Rosenvænget. (Fot. 1937, Nowico). Mens Størstedelen af den ældre Forstadsbebyggelse fra de sidste Aartier af det 19. Aarhundrede ikke var væsensforskellig fra det allerede forhaandenværende Etagebyggeri inden for Voldene, men blot projicerede dette op i en større Maalestok, opstod dog samtidig andre Kvarterer, præget af en dengang helt ny Boligform, Villabebyggelsen, saaledes især Rosenvænget paa Østerbro og Villakvartererne paa Frederiksberg. Men laa disse Kvarterer oprindelig i fine Omgivelser, saa er de nu forlængst indklamret af høj Etagebebyggelse.

man først havde troet, og man gik over til den modsatte Yderlighed, ganske smalle Karreer, kun bestaaende af Forhuse. Samtidig blev det almindeligt, at den enkelte Byherre opførte adskillige Opgange, ofte en halv Karré under eet.

Forstadsbebyggelsen havde imidlertid ogsaa andre Former end de spekulationsbyggede Lejekaserner for

den ubemidlede Del af Befolkningen. De bedrestillede havde stærkt udtalte Ønsker om at flytte ud fra den overfyldte og beklumrede gamle Bydel. For dem var Idealet vel et Landsted fjernt fra Byen, men det praktisk opnaelige en Villa i Byens Nærhed. Mens Etagehusbyggeriet uden for Voldene blot var en konsekvent Videreførelse af en Boligform, som forlængst havde sejret,

Kvarteret omkring Genforingspladsen med Hille-rødgade, Hvidkildevej og Borups Allé. (Fot. 1935, Dansk Lufttaxa).

Hovedstadens gamle Omraade, inklusive Frederiksbergs, blev i alt væsentligt udbygget paa privat Initiativ, uden at Myndighederne havde Beføjelse til at regulere Forholdene efter nogen bestemt Plan. Anderledes med de ved Aarhundredskiftet indlemmede Distrikter, hvor der i vid Udstrækning er arbejdet efter en bevidst og omfattende Planlægning. Selve Bebyggelsen har ogsaa skiftet Karakter. Bemærk paa Billedet de forskellige Byggeformer, i højre Halvdel Karreer, langs Hvidkildevej Række-huse og ved Hillerødgade Villaer.

En Del af Vanløse – til højre – og Rødovre – til venstre – set fra Syd. (Fot. 1947, Nowico).

I Forgrunden ligger Damhussøen, som fortsætter paa den anden Side Trærækken i den som Folkepark udlagte Bagsøen, Led i de „grønne Omraader“, der strækker sig langs hele Kommune-grænsen. Ned mod denne ligger i Vanløse, et af de ved Aarhundredskiftet indlemmede Distrikter, et større Villakvarter, men som det vil ses, overskrider Villabebyggelsen her som andre Steder Kommuneskellet og har bredt sig langt ud i de til Hovedstaden grænsende Kommuner. Og trods det, disse endnu ikke er indlemmet, er Bebyggelsen præget af Naboskabet med København.

repræsenterer 50-ernes Villakvarterer paa Østerbro og paa Frederiksberg en klar Nyskabelse, ikke skabt specielt af København, men skabt af 1800-Tallets Industrialisme. Villakvarteret, hvor de mere velstillede Byfolk søgte Tilflugt i grønne Omgivelser og mellem ligestillede Naboer, dukkede samtidig op ogsaa i andre Lande som et fast Led i Industritidens Omformning af de

store Byer. I Princippet er Villaservittuterne de samme overalt: Forbud mod generende Virksomhed, Bevaring af Bebyggelsens aabne Karakter og – navnlig i de ældre Servittuter – Sikring af en vis social Standard. Behovet for Villagrunde beskyttet ved saadanne Bestemmelser var naturligvis en anvendelig Basis for Grundspekulation lige saa vel som Behovet for billige

Smaalejligheder. En af Periodens virkelige Storspekulanter, Raadmand F. C. BÜLOW, spillede lige talentfuldt paa begge Strengene. Samtidig med at han var Hovedmanden i Udstykningen af Lejekasernekvarteret paa det indre Nørrebro, udstykkede han hele det frederiksborgske Villakvarter mellem Bülowvej og H. C. Ørsteds Vej.

Det er karakteristisk, at den første Hestesporvognsline (1863-65) netop kom til at forbinde Frederiksberg og Østerbro med Centrum, altsaa fik sine Kunder fra Villakvartererne. Efterhaanden som Etagebebyggelsen voksede udefter, og Arbejderbefolkningens Levestandard blev forbedret, fik det voksende Sporvejsnet en uomtvistelig Betydning for Byens Udbredelse. En tilsvarende Betydning fik Jernbanerne specielt for den velhavende Befolkningens Udflytning til Villakvartererne mod Nord, først ved Charlottenlund Station og snart herefter Hellerup og Gentofte. Mens København til 1870erne maatte karakteriseres som en „Fodgængerby“, blev Byudviklingen i den følgende Menneskealder snævert sammenknyttet med „Massetransportmidlerne“, Sporveje og Jernbaner. Først et Stykke ind i dette Aarhundrede mærkes Cyklens byspredende Virkning. Denne simple Formel giver os Nøglen til en bedre Forstaaelse af en Mængde karakteristiske Træk i Byens nyere Udvikling. Dels de store, iøjnefaldende, saasom det forrige Aarhundredes koncentrerede Etagebebyggelse paa Broerne, Industrikvartererne fra Tiden omkring Aarhundredskiftet i et Bælte heromkring (tildels bestemt af Godsbaneordningen), de vidtspredte Parcelkvarterer siden Begyndelsen af dette Aarhundrede. Og dels utallige Smaatræk: At Fabrikker lidt uden for Byen (som ved Tuborg og Kastrop) maatte bygge egne Arbejderboliger, at de talrige Byggeforeninger fra o. 1900 klumpede sig sammen ved det daværende Sporvejsnets yderste Udløbere, o. s. v.

Tiden omkring Aarhundredskiftet kom ligesom Tiden o. 1850 til at danne et vigtigt Skel i Københavns Udvikling. Byen var nu nogenlunde bygget ud til den daværende Kommunegrænse (ved Ringbanen mod Nordvest og Vestre Kirkegaard mod Sydvest) og betydelige Omraader – Brønshøj, Emdrup, Utterslev, Husum, Vanløse, Vigerslev, Valby og Sundbyerne – blev indlemmet. Mens det gamle Byomraade syntes at passe meget godt med, hvad Hestesporvognslineerne kunde klare, gik man netop o. 1900 over til elektrisk Drift og kunde herved betjene et langt større Omraade

med Sporveje. Inden Indlemmelserne havde Københavns Kommune opkøbt betydelige Arealer af Udvildelsesomraadet og fik dels herigennem, dels ved en positiv Byplanpolitik, en langt større Indflydelse end tidligere paa Udformningen af baade Vejnettet og Bebyggelsen. Mens det hidtidige Byomraade i vid Udstrækning var udbygget med 5-etages Bebyggelse, adskillige Steder med en tilfældig Iblanding af Industri, blev de indlemmede Distrikter hovedsagelig bebygget med Villaer, Rækkehuse og halvhøje Etagehuse, næsten ren Boligbebyggelse.

Allerede ved Aarhundredskiftet møder vi hele Karreer udformet som Randbebyggelse omkring et fælles grønt Anlæg, og opført af en enkelt eller nogle faa Bygherrer. I det store kommunale og støttede Byggeri efter den første Verdenskrig blev denne Bebyggelsesform dominerende, for i Trediverne at afløses af mere aabne, ofte ret skematisk udformede Stok-, Blok- og Vinkelbebyggelser. Det støttede Byggeri, som har været dominerende i de seneste Aar, bliver gennemført i stadig større Enheder, ofte hele „Byer“ planlagt under eet.

For Villakvarterernes Vedkommende er der ikke sket nogen større Udvikling i Forhold til de ældste Udstykninger fra 1850erne. Blot er selve Villaformen ikke mere noget Privilegium for et Mindretal af Velhavere. Ved Parcelforeningssystemet (Villagrunde „paa Afbetaling“) er ogsaa de mindre velhavende kommet med. Systemet medfører imidlertid, at Kvarterernes Udbygning tager lang Tid. I mere end tyve Aar kan Parcelkvarteret henligge som en ufærdig Sammenblanding af Havelodder, Lysthuse og færdige Villaer. Den enorme Udbredelse, som Cyklen har faaet i den københavnske Trafik, har gjort sit til Parcelkvarterernes Spredning over et mange Kilometer bredt Bælte omkring Byen.

Ifølge Statistikken bestaar „Hovedstaden“ af København, Frederiksberg og Gentofte Kommuner. I Praksis strækker Storkøbenhavn sig nu langt herudover. 1930-ernes S-Baneanlæg havde allerede fra Starten et stort Klientel af Udflyttere, f. Eks. til Lyngby og Holte, og Elektrificeringen satte yderligere Fart i Udflytningen. Nøjagtig det samme maa vel blive Tilfældet med de nye S-Baner mod Vest, til Ballerup og Glostrup, og senere til Køge Bugt og Farum. Sker der ikke nye Indlemmelser, vil maaske om en Menneskealder mere end Halvdelen af Storkøbenhavns Befolkning bo uden for Københavns Kommune.

BORGERHUSE I KØBENHAVN

Af H. H. ENGQVIST

Naar man vil søge at danne sig et Billede af Københavns borgerlige Bebyggelse gennem Tiderne, maa man gøre sig klart, at de tre store Bybrande i 1728, 1795 og 1807 raserede den indre By med Undertagelse af Kvarteret omkring Østergade, og at det derfor er forbundet med meget store Vanskeligheder at faa et blot nogenlunde fyldestgørende Overblik over de forskellige Hustyper før 1728. Af den middelalderlige By er alene Gadenettet tilbage og af 1600-Tallets Huse er kun bevaret et Faatal. Vi maa beklage Tabet af mange pragtfulde Bygninger især fra CHRISTIAN IV's Tid; men vi maa samtidig ikke glemme, at vi ogsaa kan takke disse voldsomme Ildsvaader for, at København idag i de genopbyggede Kvarterer ejer barokke og klassicistiske Byhelheder af en sjælden Harmoni og Skønhed.

Købmanden Borgmester MATHIAS HANSENS Gaard paa Amagertorv er ikke blot den ældste bevarede Renæssancegaard i København (opført 1616); den er tillige – trods en temmelig haardhændet Ombygning af Stueetagen – med sine høje svungne Gavle og de graa Sandstensbaand i det røde Murværk en statelig Repræsentant for den borgerlige Bygningskunst paa CHRISTIAN IV's Tid. Det tre Stokværk høje Hus mod Gaden var kun en Del af Gaarden; langs det vestlige Naboskel laa indtil omkr. 1890 et 13 Fag langt Sidehus, der ligesom Forhuset havde tøndehvælvede Kældre, – og i Forlængelse heraf yderligere et 7 Fags Bindingsværkshus i to Stokværk med Svalegang. Herudover fandtes flere mindre Bygninger paa Grunden, bl. a. et Bindingsværk-Tværhus. Gaarden var saaledes et Komplex af Bygninger, hvis Anvendelse det i Dag næppe er muligt at gøre nøjere Rede for. Saa meget kan dog siges med nogenlunde Sikkerhed, at Forhuset og det grundmurede Sidehus udgjorde Beboelsen – muligvis med et Trappetaarn i Hjørnet mellem de to Længer. I Forhusets Stueetage laa et Par Stuer, i 2. Etage formentlig Sal og Kamre, mens man maa regne med, at 3. Etage og Tagetagen blev anvendt som Lagerlofter. I Sidelængen fandtes bl. a. Køkkenet og sikkert enkelte daglige Beboelsesrum.

I Strandgade paa Christianshavn, der heldigvis aldrig har været hærget af nogen Storbrand, findes en

Del Bygninger fra første Halvdel af 1600-Tallet. Bedst oplyst er Strandgade 30 – en Købmandsgaard, hvis Hovedbygning oprindeligt omfattede et grundmuret to Stokværk højt Hus mod Gaden og en hermed sammenbygget 8 Fags Bindingsværkslænge af samme Højde langs Grundens nordøstre Skel. Huset mod Gaden har den Dag i Dag bevaret meget af sit oprindelige Præg med vandrette Baand og Gesimser af Sandsten, kurvehanksbuede Stik med Sandstenskvadre og kunstfærdige Bjælkeankre af Smedejern. Derimod er den store Kvistgavl mod Gaden taget ned engang i forrige Aarhundrede, ligesom ogsaa Adgangsforholdene er ændrede, idet den oprindelige Gangdør, hvoroptil der førte en udvendig Trappe, i 1710 blev afløst af den nuværende Port. I Nabogaarden Nr. 32, der er nogenlunde samtidig med Nr. 30 og har haft ganske samme Plan og Rejsning som denne, findes den oprindelige Gangdør med dekoreret Sandstensindfatning. Ogsaa de nederste Partier af Kvistgavlen med Rester af svungne Sandstensbaand er bevaret her.

Fra Gangdøren førte en Forstue tværs gennem Huset med Udgang til Gaarden (bevaret i Nr. 32); til venstre i Forstuen var en Dør til Dagligstuen og til højre Døre til to mindre Rum, hvoraf det mod Gaden har bevaret en Kamin, i hvis Sandstensoverligger der – foruden Ejerens Initialer – staar Aarstallet 1636. Den gennemgaaende Dagligstues Bjælkeloft var støttet af en Drager og dekoreret med religiøse Skriftsprog, Fugle, svungne Blade og Efterligninger af Intarsia; ved Bagvæggen stod Ovnen – sikkert en Bilægger, der blev fyret fra den store aabne Køkkenskorsten i Sidehuset. For at komme op i 2. Stokværk maatte man ud i Gaarden og op ad Trappen til Sidehusets Svalegang (Svalen er bevaret i Nr. 32); her fandtes Døre til to Rum i Sidehuset og et Par Trin førte op til en Forstue i Forhuset, hvorfra der var direkte Adgang til Salen, der laa over Dagligstuen, og til to store Kamre.

Foruden det vinkelbyggede Vaaningshus optoges Grunden af enetages Bindingsværksbygninger, der dels laa langs Naboskel, dels paa tværs af Gaarden, indeholdende et Bryggeri, Stalde, Vognporte og Brændehus

Husrække fra Lille Kongensgade 25-29. (Akademiets Opmaalingstegninger).

Af Borgerhuse fra den gotiske Periode er intet bevaret, men af mindre anselige borgerlige Renaissancehuse stod til indtil for 30-40 Aar siden en Række i Lille Kongensgade. De var opført i Christian IV's Tid, men Grundene, hvorpaa de stod, var i sin Tid udstykket til Opførelse af „Kongens nye Boder“, en Rækkehusbebyggelse, der formodentlig har haft mere primitiv Karakter.

m. m. Indkørslen til Gaarden var dengang som nu fra Wildersgade.

De to næsten ens Gaarde optog tilsammen en af de oprindelige Storgrunde. Nr. 32 er muligvis paabegyndt af MIKKEL VIBE i 1624; begge Gaarde var i alle Tilfælde færdige i 1635.

Strandgade 14 – den saakaldte Rohdeske Gaard – paa Hjørnet af Torvegade er ligesom Nr. 30 og 32 en Vinkelbygning, hvor Køkkenet har ligget i den smalle Længe mod Torvegade. Oprindelig var den kun to Stokværk høj over Kælderen og havde Spidsgavle mod begge Gader. Ogsaa Strandgade 44 – opført omkr. 1664 af JOAKIM IRGENS – er en Vinkelbygning, hvis Side-længe mod Baadsmadsstræde bl. a. har indeholdt Køkkenet. Ved Branden i 1795 forsvandt Stenbukkens Gaard ved Gammel Strand – en af de største og smukkeste Gaarde i Byen, der laa, hvor nu Højbroplads 19 ligger. Den havde Længer mod tre Gader foruden en Længe i Gaarden, og i alle Tilfælde ud mod Stranden var den tre Stokværk høj med muntert svungne Gavle og sirlige Hængeskarnapper. I Hjørnet mellem Længerne mod Stranden og Store Færgestræde var der i Gaarden et spirprydet Trappetaarn.

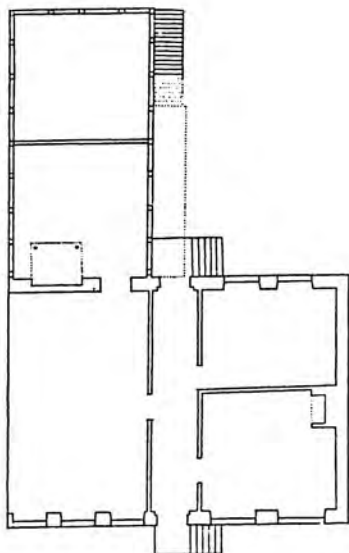
Man skelnede i ældre Tid mellem *Gaarde*, *Huse* og *Boder*. Hidtil er kun *Gaardene* omtalt, og vi har set, at disse – ligesom Gaarde paa Landet – foruden Vaanings-

huset omfatter forskellige andre Bygninger omkring en Gaardsplads, hvortil der altid fandtes en Indkørsel. Det synes ogsaa i 1600-Aarene at være karakteristisk, at Boligen ikke blot optager de underste Etager i Gadelængden, men ogsaa den hermed sammenbyggede Side-længe, der bl. a. indeholder Køkkenet.

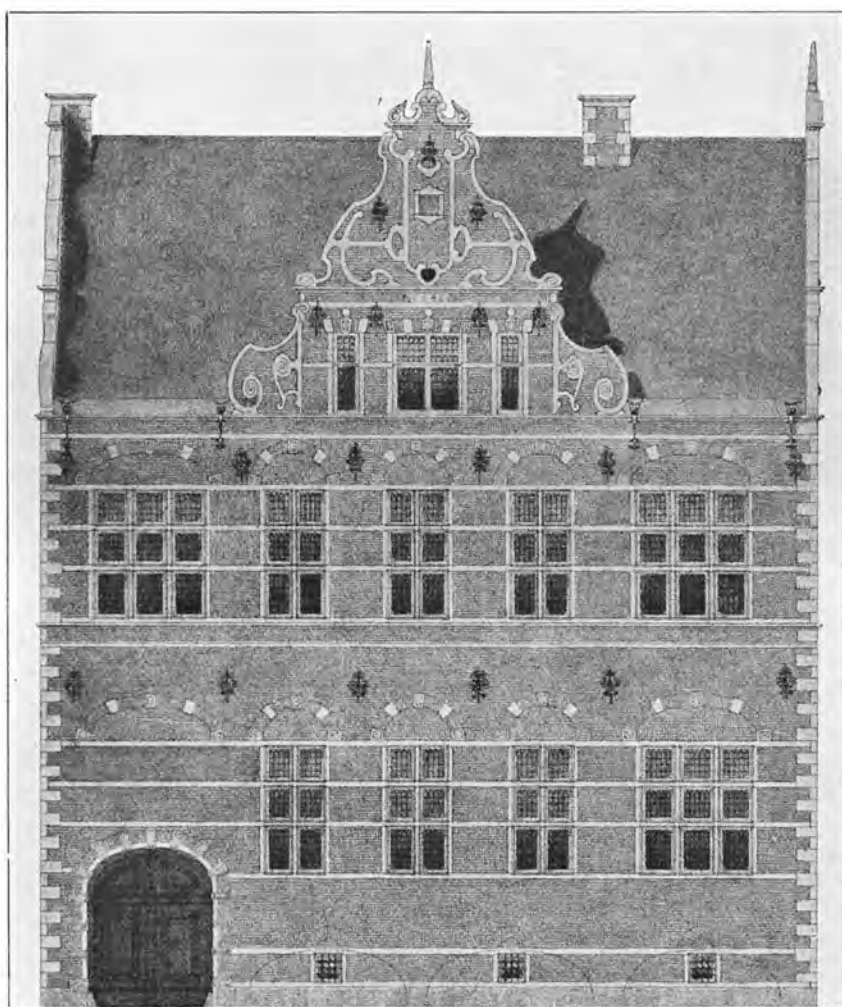
Husene var derimod Enkelbygninger – undertiden med et lille Sidehus eller et Udhus paa Gaardspladsen, der ikke var tilgængelig for Køretøjer. Og i Modsætning til, hvad der var Forholdet for *Gaardenes* Vedkommende, ser det ud til, at Køkkenet i *Husene* som oftest har ligget i Forbygningen.

Der eksisterer næppe mere noget Eksempel paa denne Kategori fra Renæssancetiden; for dog at give en Illustration, vil vi gennemgaa det store velbevarede Gavthus Strandgade 28, da mange *Huse* har været af denne Type. Medens Strandgade 28 i sin dekorative Udformning nøje svarer til Nabogaardene (Nr. 30 og 32), viser den højt rejste Gavl med de elegante svungne Sandstensbaand og fremfor alt det stejle Tag, der ligger paa tværs af Gaden, at vi staar over for en helt anden Bygningstype. Alt hvad vi hidtil har beskæftiget os med, har været Langhuse, – Bygninger hvis Tag ligger parallelt med Hovedfacaden. Langhusene er ældgamle paa dansk Grund, medens Gavlhusene synes at vinde Indpas i Middelalderens senere Del under Indflydelse fra Nord-

Den for en Snes Aar tilbage forsvundne Efterslæg-
tens Gaard, Østergade 52, var en fuldgyldig Repræ-
sentant for det mere herskabelige Boligbyggeri fra
Christian IV's Tid. Amagertorv 6, saavel som flere
Huse i Strandgade er bevarede Sidestykker. (Delvis
rekonstrueret Opmaalingstegning).

Planen herover - af Strandgade 30 - viser, hvor-
ledes den siden saa udbredte Anlægstype: Forhus
med Sidehus allerede var saa tidligt udformet.
(Efter Engqvist: Københavnske Borgerhuse).

tyskland og Holland. Forklaringen paa Typens temme-
lig store Udbredelse i Aartierne før og efter 1600 maa
sikkert søges i, at de smalle Grundstykker, der var Re-
sultatet af de store Grundes stærke Opdeling ved Mid-
delalderens Slutning, blev langt bedre udnyttet med det
dybe Gavlhuse end med Langhuset. Der er ikke noget,
der tyder paa, at Gavlhustypen kun fandt Anvendelse
som Hus; paa de smalle dybe Grunde, der gik igennem
fra Gade til Gade, kunde Gavlhuset udmærket være
Vaaningshus (med Pakhuslofter) i en Gaard, idet Ind-
kørslen kunde foregaa fra Baggaden. Dette maa bl. a.
have været Tilfældet paa mange af Grundene mellem
Gammel Strand og Læderstræde, og det har muligvis
ogsaa været Tilfældet med Strandgade 28, der gaar
helt igennem til Wildersgade.

Strandgade 28 er det ene af tre ganske ens Gavlhuse,
der blev opført omkring 1626 paa en Storgrund til-
hørende Adelsmanden SIVERT GRUBBE. Medens de to
sydligste i 1769 blev sammenbygget til eet stort Hus -
nuværende Nr. 26, har Nr. 28 som nævnt bevaret de
oprindelige Proportioner og tildels ogsaa den oprindelige
Rumdelling. Fra Gangdøren, der var i 2. Fag, traadte
man ind i en gennemgaaende Forstue, hvorfra der var
Udgang til Gaarden. Den forreste Halvdel af Forstuen
var to Fag bred, medens den bageste Del kun optog
Faget nærmest Naboen; i den inderste Ende af den

brede Del maa Trappen - formentlig en Spindeltrappe -
have ligget. Den nuværende trefags Stue mod Gaden
har været Husets Dagligstue og tofags Stuen mod Gaar-
den sikkert Sengekammeret. I de to andre Fag mod
Gaarden fandtes dengang som nu Husets Køkken. Af
den store aabne Køkkenskorsten, der laa i det inderste
Hjørne op mod Dagligstue og Kammer, er kun Rester
tilbage. 2. Stokværk, der gentager Stueetagens Rum-
deling, maa have været anvendt som Sal og Kamre.
Husets Indretning har tilsyneladende intet tilfælles med
Gavlhuse i Tyskland og Holland; derimod har Stue-
etagen stor Lighed med Boderne, som skal omtales
længere fremme. De to smaa Gavlhuse Magstræde 17
og 19 fra omkr. 1630 er saa stærkt ombyggede, at det
ikke uden en nøjere Undersøgelse er muligt at bestemme
deres oprindelige Indretning.

Et storslaaet Anlæg bestaaende af 7 ens Huse blev
omkr. 1650 opført af Storkøbmanden HENRIK MÜLLER
mellem Børsen og Knippelsbro. Ejendommen gik ind-
til Nedrivningen i Aaret 1900 under Navnet „De seks
Søstre“ (det 7. Hus nærmest Børsen var ombygget paa
et tidligere Tidspunkt). Husene, der var paa to Etager
foruden Kælder og Loft, dannede to og to en Helhed,
kronet af en fælles Kvistgavl. Hvert Hus havde sin gen-
nemgaaende Forstue, der laa i Faget nærmest Midt-
aksen gennem Kvistgavlen; mod Gaden fandtes en to-

Gaardinteriør fra Lille Strandstræde 14. (Fot. H. H. Engqvist). Medens Amagertov 6, Renaissancegaarden, paa veritabel Herregaardsvis skal have været forsynet med et Vindeltrappetaarn, som dannede Forbindelsen mellem de forskellige Stokværk, skete denne i Strandgade 30, og vistnok ogsaa i Efterslægtens Gaard, ad en Svalegang, tilbygget den Bindingsværks-Sidelænge, som sluttede sig til Forhuset. Anderledes var Forholdet i Lille Strandstræde 14, en ganske vist i det 18. Aarhundrede ombygget Gaard, som imidlertid har bevaret adskillige Træk fra sin Førsteopførelse i Tiden omkring 1660, saaledes en Udbygning i Vinklen mellem For- og Sidehus, der rummer en Spindeltrappe.

Den vinkelbyggede Hovedbygning med Trappetaarn i Hjørnet mellem Længerne synes at have været almindelig i Christian IV's København. Bl. a. har den store Renaissancegaard Amagertov 6 tilsyneladende haft sin Spindeltrappe liggende i et Hjørnetaarn. Ogsaa den af Christian IV opførte Admiralgaard, Store Kongensgade 21, havde Trappetaarn. I Strandgade 30, og maaske ogsaa i Efterslægtens Gaard, var Adgangen til Salen derimod ad en aaben Trappe til Sidehusets Svalegang.

fags Dagligstue og et etfags Kammer, og mod Gaarden et stort Køkken med aaben Skorsten og et Kammer (Spisekammer?). 2. Stokværk havde samme Rumdeling – dog med den Forskel, at det store Rum – Salen – mod Gaden gik hen over Forstuen, saa det blev tre Fag langt, og endvidere at der paa Køkkenets Plads var et Værelse. Som det var almindeligt dengang, fandtes der en „Lejekælder“ i Kælderetagen. Trappen til „Salen“ (den gamle Benævnelse paa 2. Etage) maa sikkert have ligget i den bageste Del af Forstuen.

Vi staar her over for et storstilet Spekulationsbyggeri udelukkende beregnet paa Udlejning af de enkelte Huse. Bebyggelsen omtales da ogsaa af en samtidig – trods Husenes Størrelse – som Lejeboder, og det er klart, at de i Princippet ikke adskiller sig fra de smaa simple Rækkehuse, der omtales i det følgende Afsnit. Forinden skal blot gøres opmærksom paa den paafaldende Lighed mellem HENRIK MÜLLERS Huse og flere af de andre Bygninger, der er behandlet ovenfor. De to Gaarde Strandgade 30 og 32, de tre Gavlhuse Strandgade 26 og 28 samt de smaa Gavlhuse i Magstræde danner Grupper af ganske ens Huse og Gaarde, hvoraf de to første er opført af Personer, der næppe har haft i Sinde at bosætte sig paa det dengang noget øde og afsidesliggende Christianshavn. Der er saaledes

ingen Tvivl om, at disse Gaarde og Huse er bygget med Udlejning for Øje – en Opgave, de Herrer har paataget sig enten fordi de har ment, at det vilde blive en god Forretning eller maaske nærmere for at takkes Kongen.

Den tredje Bygningsgruppe – Lejeboderne – har været meget udbredt. Det var sammenhængende Rækker af ganske ens Huse – ofte kun i én Etage, næsten altid uden Kælder og almindeligvis opført af Bindingsværk. Vi finder dem i Smaagaderne, i nyanlagte Kvarterer og ikke sjældent som en Randbebyggelse paa de store Gaardes Grunde, hvor disse laa ud til Side- og Baggader. De enkelte Huse blev lejet ud til Smaafolk, og det har utvivlsomt været en god Kapitalanbringelse at være Ejer af saadanne Boderækker. Undertiden blev de opført i filantropisk Øjemed, som en Art privat Fattigforsorg. Ogsaa Kongerne optraadte som Storbygherrer paa dette Omraade. FREDERIK I lod saaledes i 1529 opføre 23 Boder i Lille Kongensgade, som han bl. a. skænkede bort til sine Hoffolk, og omkr. 1614 byggede CHRISTIAN IV ca. 100 Skipperboder paa Arealet Syd for Nikolaj Kirke. Den største samlede Bebyggelse af denne Art er Nyboder, der oprindeligt omfattede 619 Huse opført 1631–39. En enkelt Række i Skt. Paulsgade har bevaret de oprindelige Dimensioner og i Hovedsagen ogsaa den oprindelige Indretning.

Gammel Mønt set imod Kristen Bernikows Stræde. (Tegning ca. 1856 af Carl Neumann).

I København er der nu ikke mere, i Modsætning til i forskellige af Provinsbyerne, bevaret knægtbyggede Bindingsværkshuse. Enkelte gamle Huse af denne Type er først forsvundet i ret ny Tid, som f. Eks. Pilestræde Nr. 21.

Det skyldes vel den Omstændighed, de store Brande ikke berørte Gammel Mønt, at et saa gammelagtigt Gadebillede kunde bevares helt ned i det 19. Aarhundrede. Dets Uregelmæssighed forhøjes yderligere af Gaarden til venstre med Havemuren, den saakaldte Admiral Geddes Gaard, hvis Hovedbygning laa trukket tilbage paa Grunden, et Forhold, der synes at have været mere almindeligt før i Tiden.

Selvom det i Dag næppe er muligt at fremvise en eneste af de private Boder i uændret Stand, præger Bodebebyggelsen stadig i høj Grad Byen. Vi kender saaledes alle disse Rækker af ensbrede firefags Huse, der i Opbygningen er yderst forskelligartede. I de ikke brændte Kvarterer danner Boderne ikke sjældent Kørenen i disse Huse. De er forhøjet undertiden baade to og tre Gange; men den meget lavtliggende Stueetage forraader Husets Alder, og ved Nedrivninger kommer det tydeligt frem, hvorledes Etage er bygget paa Etage efterhaanden som Behovet for Boliger steg.

Som Eksempel kan nævnes den sydvestre Husrække i Skt. Annæ Gade mellem Wildersgade og Overgaden neden Vandet. Her ligger seks ens brede Huse, hvoraf nogle er blevet til ved Paabygning af oprindelige enetages Boder, medens andre er nybyggede helt fra Grunden i 1700-Aarene. Et enkelt meget lavt toetages Hus giver – til Trods for at det er forhøjet med en Etage – et godt Indtryk af disse Huses oprindelige meget smaa Dimensioner.

Bodernes Indretning synes at have været meget ensartet: en Gang til Gaarden langs Naboskel, en trefags Stue mod Gaden, og et tofags Kammer og et etfags Køkken med aaben Skorsten mod Gaarden. Stuen opvarmedes af en Bilægger med Indfyring fra Køkkenskorstenen.

Hvis man betragter de gamle Prospekter af Byen – frem for alt det berømte Stik efter v. Wijcks Maleri fra 1611 – vil man genkende de fleste af de i det foregaaende omtalte Bygningstyper; der er dog een, som endnu ikke er nævnt, fordi der ikke mere findes noget Eksempel paa den i København – det er de to og tre Stokværk høje Bindingsværkslænger med knægtbaarne Etagefremspring. De repræsenterer det gamle i Forhold til de grundmurede Renæssancebygninger. Bl. a. i Køge, Randers og Aalborg findes endnu gode Eksempler paa denne Bygningstype.

Var Materialet mangelfuldt for 1600-Tallets første Halvdel, er man endnu daarligere stillet hvad angaar den sidste Del af Aarhundredet; ja, det er i Virkeligheden først efter 1728, at man faar fast Grund under Fødderne. Der er dog ingen Tvivl om, at Gavlkvisthuset, der bliver næsten eneraadende i de Kvarterer, der genopbygges efter den store Brand, finder sin Form i Aarene omkring 1680. Fra Afbildninger kendes bl. a. den Stormske Gaard Slotsholmsgade 8, opført 1696 (eksisterer endnu paabygget med en Etage efter 1830), den Rabenske Gaard i Stormgade og Christof v. Plessens Gaard i Bredgade fra omkr. 1686 (Hotel Phoenix), – store nøgterne 12 Fags Huse i to Etager med Gavlkvist over fire Fag. De svære Gesimser, der afslutter

Nybrogade set fra Hjørnet af Stormgade. (Maleri ca. 1840, Bymuseet).

Ved Genopbygningen efter Branden 1728 blev det de saakaldte Gavlkvisthuse, der kom til at præge Gadebilledet i saa overvældende Grad, at man har givet Typen Betegnelsen: Ildebrandshuse. Det betyder dog ikke, at den ikke var ældre end Branden, og der kendes adskillige Eksempler paa dens Anvendelse før i Tiden. Et velbevaret Gavlkvisthus fra 1681 findes endda stadig i Nyhavn. (Se Bind 4, Side 20). De Huse, som blev bygget efter Branden, var almindeligt uden videre Udsmykning, men der findes dog ogsaa mere fornemme Repræsentanter for Typen. Billedet her giver vel ingen rigtig Forestilling om de smukke Bygninger paa Hjørnet af Knaebrostræde og Nybrogade, men de vil findes afbildet Bind 2, Side 221.

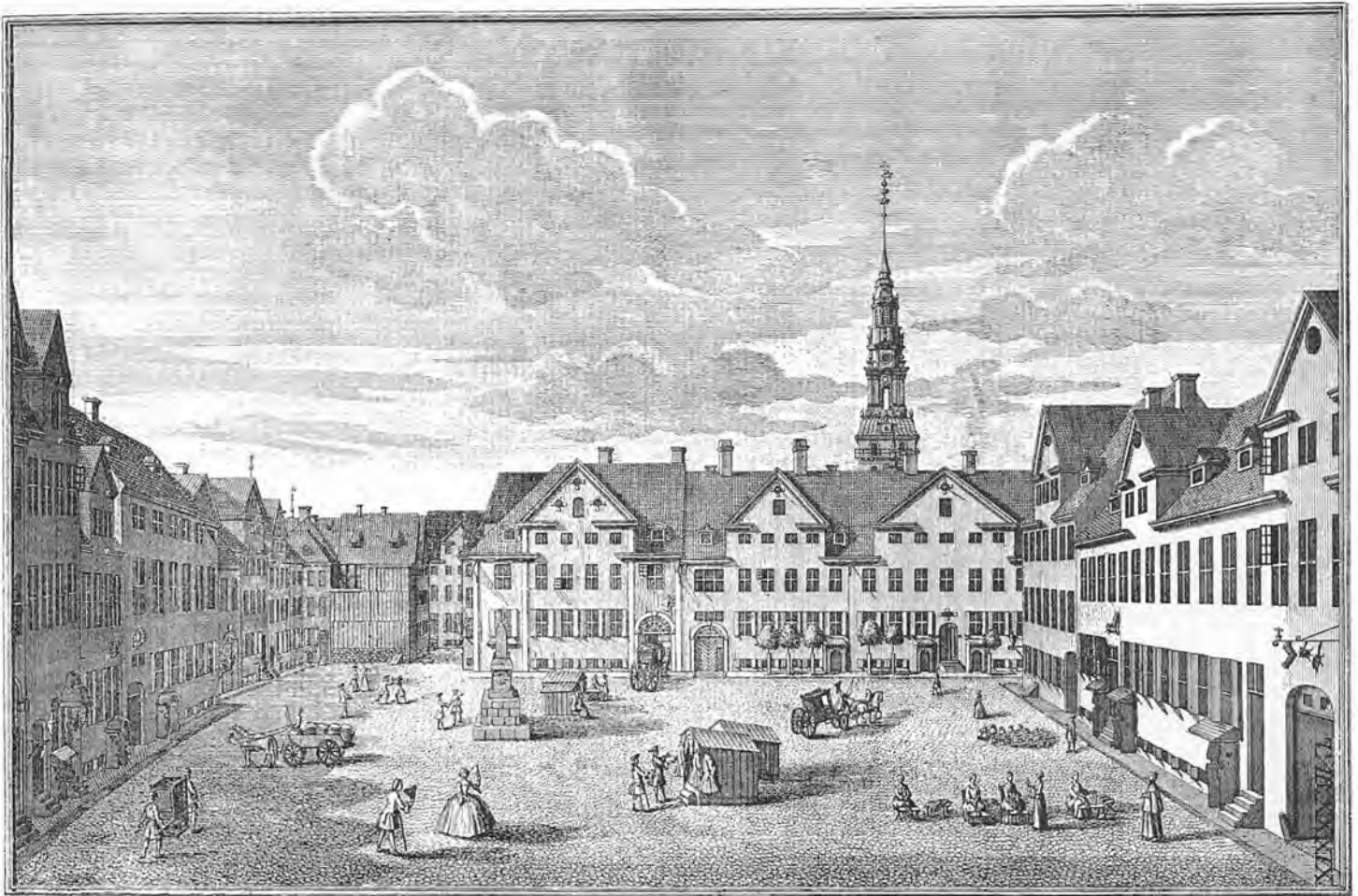
Gavlkvisthuset er Baroktidens Hustype.

Murenes glatte Flader og indrammer Kvistens Trekantfelt, dominerer, medens den dekorative Udsmykning er koncentreret i Gavlfeltet (ophængte Guirlander o. lign.) og Portstikket (Vederlagssten og Stikkvadre). Murværket er ofte af smaa mørkerøde Sten med meget omhyggeligt udførte lige Vinduesstik med stærkt skraanende Sider. Af Borgerhuse fra denne Periode er det lille Gavlkvisthus Nyhavn 9 fra 1681 det eneste, der har bevaret sin oprindelige Karakter. Med de smedede Bjælkeankre og den gesimsløse Gavlkvists stejle, let svajede Taglinier har det i sit Væsen mere Slægtskab med Renæssancens Huse end med de nys omtalte barokke Adelsgaarde.

Fra denne Periode kendes ogsaa flere store Bindingsværksgaarde, hvis øverste Stokværk – som en Mindelse om tidligere Tidens knægtbyggede Huse – sprang ganske lidt frem foran Stueetagen, idet Tømmerstykkerne i Bjælkelagshøjde var profilerede, saa de dannede et gennemgaaende Gesimsbaand. Var de saaledes saare enkle udadtil, kunde Gaardsrummet til Gengæld være meget indtagende med maleriske Smaalænger og Svalegange med udsvefede Stolper og Brystværnsbalustre. Den Collinske Gaard mellem Bredgade og Store Strandstræde og den Grønbeckske Gaard i Slotsholmsgade, der desværre begge er nedrevne i forrige Aarhundrede,

ejede ualmindelig charmerende Gaardinteriører fra denne Tid.

Bag den langt senere grundmurede Facade Store Strandstræde 14 findes endnu temmelig godt bevaret en vinkelbygget Bindingsværksgaard med et firkantet Spindeltrappetaarn i Hjørnet mellem Fløjene; Bygningen, der var Vaaningshuset i en stor Gaard, er formentlig opført omkr. 1650–60. Bedst kendt er Borbergade 25, der blev undersøgt af Bymuseet ved Nedtagningen omkr. 1943. Her omfattede Hovedbygningen en 16 Fag lang Længe langs Gaden og en Sidelænge paa fem Fag (Gaardens øvrige Bygninger var ombygget og fornyet i senere Tider). Mod Gaden havde der været to trefags Gavlkviste og mod Gaarden en Svalegang. Den oprindelige Plan har tilsyneladende været saare enkel – udelukkende opdelt med gennemgaaende Tværskillerum. I Stueetagen fandtes saaledes tre store Rum – de to adskilt af en Forstue ud for Gangdøren, der var anbragt i Gaardsidens midterste Fag; i 2. Stokværk, der kun havde været tilgængeligt fra Svalegangen, laa en stor Sal paa 11 Fag og en mindre paa 5, medens Sidelængen indeholdt et enkelt Rum i hver Etage. Køkkenet har enten ligget i Kælderen eller i en lavere Sidelænge. – Boder af samme Type som Renæssancetidens blev stadig opført.

Graabrødretorv ca. 1750. Efter Stik af J. J. Bruun. Billedet viser Torvet omgivet af en Række jævne „Ildebrandshuse“, af hvilke de fleste dog nu er forsvundet. Kun paa Sydsiden af Torvet er de efter Branden opførte Bygninger for Størstedelen bevaret.

Af de Kvarterer, der blev genopbygget efter den store Brandkatastrofe i 1728, er adskilligt bevaret, og det er fra nu af muligt at danne sig en nogenlunde fyldestgørende Oversigt over de forskellige Bygningstyper. Først maa vi dog gøre os klart, at der er sket en meget betydningsfuld Ændring i de enkelte Huses Anvendelse. For 1600-Aarenes Vedkommende er der ingen Tvivl om, at saavel *Gaarde* og *Huse* som *Boder* var Eneboliger. Bortset fra en lille Kælderlejlighed, der lejedes ud til fremmede, blev de enkelte Huse – store som smaa – beboet af een Familie med Paarørende og Tyende. Overgangen fra Eenfamiliehuse til Huse med flere Lejligheder synes at være foregaaet i Aartierne efter 1700, og urimeligt er det ikke at formode, at Branden i 1728 har været medvirkende til denne Forandring – i alle Tilfælde er der ingen Tvivl om, at den var Anledningen til, at Omslaget blev saa voldsomt.

Tager vi nu først Boderne, som fra gammel Tid optog en temmelig stor Del af Byens Areal, saa var disse fra at være udlejede til Smaafolk efterhaanden gaaet over til at blive Beboernes Ejendom. Efter 1728 opfører de enkelte Ejere smalle Etagehuse paa deres Grunde – som oftest fire Fag brede, indeholdende 3–4 Lejligheder over hinanden (Kælder, Stue og to Etager). Undertiden blev der yderligere bygget et Halvtagshus op mod

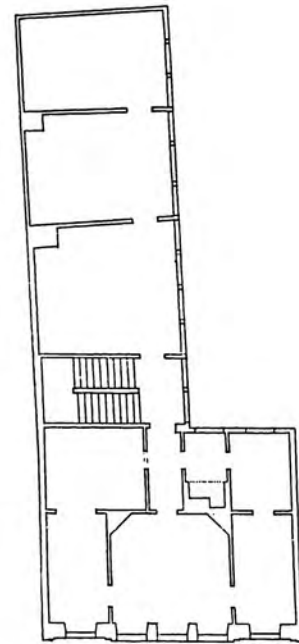
Grundens Bagskel, ligeledes med flere Lejligheder, saa det er klart, at de enkelte Ejendommers Kapacitet blev mangedoblet. Disse Rækker af ensbrede Huse, der trods Forskellighed i Højde og Udformning, har et fælles Stilpræg, finder vi den Dag i Dag mange Steder i København. Husrækken paa Graabrødretorv hører til de bedst kendte. Det er nævnt, at en lignende Udvikling fandt Sted i de ikke brændte Kvarterer; her foregik Om- og Paabygningen blot over et langt større Tidsrum, og Bebyggelsen savner Ildebrandskvarterernes Helhedspræg. Lejlighederne i de nye firefags Huse gentager den gamle Bodeplan – blot faar den store Stue mod Gaden i Etagerne hele Husets Bredde. Trappen er som oftest placeret smal og stigeagtig stejl i den bageste Del af Gennemgangen til Gaarden. Som nævnt blev der samtidig med Forhuset eller i de følgende Aartier mange Steder bygget Baghuse med meget enkle Lejligheder, blot bestaaende af en trefags Stue og et etfags Køkken, der samtidig var Forstue og eneste Adgang til Dagligstuen. Trappen blev her lagt i et aabent Trappehus mellem For- og Baghus med Døre til samtlige Lejligheder.

Paa bredere Grunde opførtes Huse med to Lejligheder i hver Etage; de enkelte Lejligheder havde samme Plan som Firefagshusene, de var blot spejlvendt om

De Huse, som blev bygget efter Branden 1728, var almindeligt uden videre Udsmykning, men der findes dog ogsaa mere fornemme Repræsentanter for Typen som det her afbildede Nørregade 13 fra 1734 med den halvrunde Fronton og de lange Pilastre, graapudsede i Kontrast til de røde Murstensflader. (Fot. 1911, Bymuseet).

Forhuset Nørregade 13 udmærkede sig ved at have en symmetrisk Rumsuite mod Gaden, saaledes som ogsaa den samtidig opførte Magstræde 6, hvorfra ovenstaaende Plan stammer. Ejendommen paa Nørregade var indrettet med en Lejlighed i hver Etage, hvilket først blev almindeligt efter Branden.

det fælles Trapperum. Hjørnehusene havde en mere kompliceret Plan; ogsaa her var i Reglen to Lejligheder pr. Etage liggende paa hver Side af Trappen; men Adgangen til Køkkenerne, der i de normale Planer var fra Trapperummet, foregik i disse Huse ofte ad en Svalegang mod Gaarden. Svalegangen, der paa det Tidspunkt var en gammeldags Foreteelse, fandt ogsaa Anvendelse i enkelte Langhuse paa Grunde, der var saa smalle, at der kun var Plads til en enkelt Række Rum i Dybden; den havde da samme Mission som i Hjørnehusene: at forbinde Køkkenet, der laa i en kort Sidebygning, med Trappen i Husets modsatte Gavl. I Huse med noget større Lejligheder er Porten eller den gennemgaaende Forstue anbragt ved den ene Gavl; mod Gaden findes da en større og en mindre Stue og mod Gaarden et Kammer og et Køkken, det sidste ligesom Dagligstuen med Dør til Trappen.

De fleste Ildebrandshuse er præget af en næsten monumental Enkelthed med Gavlkvisten som det mest fremtrædende Fællestræk; den kraftigt profilerede graa Hovedgesims, der gentages i Gavlkvistens Trekant, danner en storartet Kontrast til de glatte Murfladers røde Sten. Gangdøren har som Regel – ligesom Gavlkvistens Hejseluge – rundbuet eller kurvehanksbuet Stik undertiden med profileret Vederlag og Slutsten. Vinduerne

var oprindelig smaarudede med fire lige store Rammer, ikke sjældent med udvendige Skodder i Kælder og Stue. Af gamle Billeder kan man se, at der har været udsvejfede Bislag om Kældernedgangene og svungne Baldakiner over Dørene til Butikkerne, der dengang ikke havde Udstillingsvinduer, – og ud fra Tagene stak lange Vandspyere udformet som skrækindjagende Dragehoveder.

De glatte Murflader er dog ikke eneraadende; Nyhavn 65 fra 1737 og Nørregade 13 fra 1734 har saaledes lange Pilastre gaaende fra Sokkel til Gesims. Nyhavns husets Pilastre er i Murens Materiale, medens de i Nørregade staar graapudsede mod det røde Murværk. Og som en væsentlig Afvigelse fra det normale krones Midtpartiet det sidste Sted af en stor oval Fronton prydet med ophængte Guirlander.

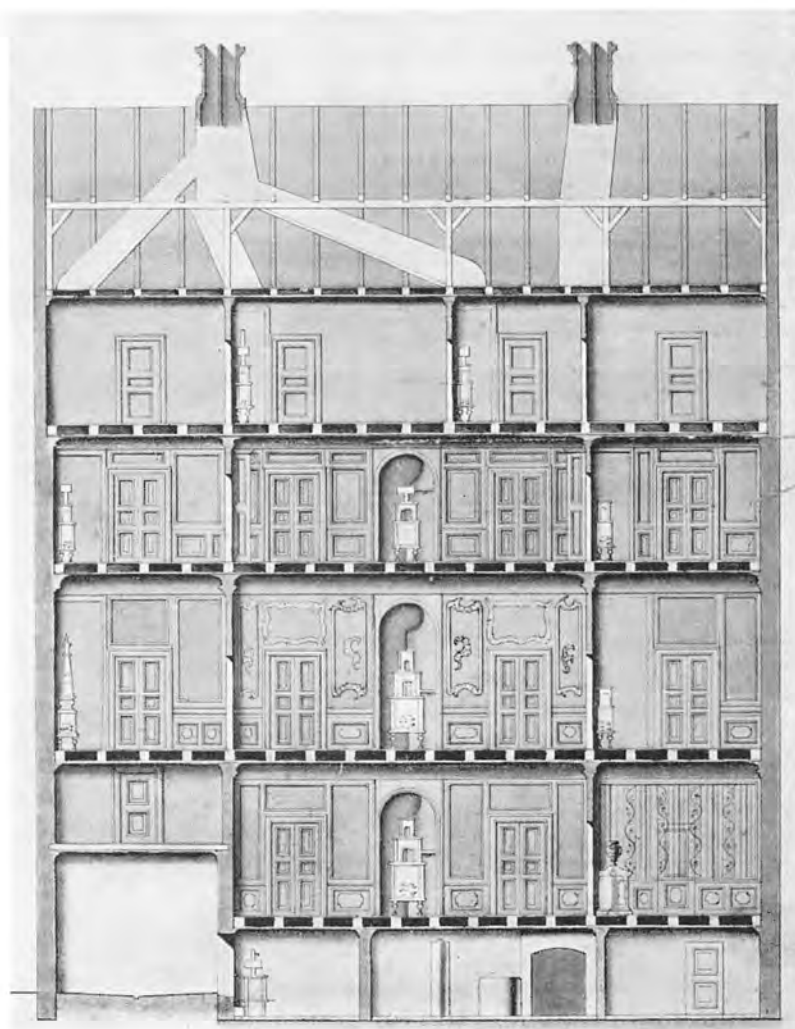
Som en Rettesnor for Genopbygningen udarbejdede Overlandbygmester J. C. KRIEGER i 1729 en Mønsterbog med Overslag, Planer og Facadetegninger til tre grundmurede Bygninger. Det ser imidlertid ikke ud til, at KRIEGER'S Forlæg har været benyttet i særlig stor Udstrækning; den rige Facadedekoration med Kvaderlisener, knækkede Vinduesindfatninger og ophængte Guirlander, der var karakteristisk for denne Arkitekt, træffer man kun sjældent i det jævne Byggeri. Enkeltvis

Snit af den omkring Aarhundredskiftet nedrevne Ejendom Amaliegade 7. (Ældre Opmaalingstegning. Tilh. Marie og M. B. Richters Fond).

Naturligvis var Hovedstadens Ejendomme før den første store Brand 1728 af højst forskellig Størrelse, men én Ting var fælles for det altovervejende Flertal af dem, de var saa godt som alle En-Familiehuse, bortset fra at der maaske her og der kunde findes en selvstændig lille Kælderlejlighed. Dette Forhold ændredes fuldstændigt efter Branden, da Byen, som Holberg skriver, fik dobbelt saa mange Køkkener og Værelser.

Skønt det hævdedes, at dette Byggeri ikke kunde svare Regning, var det dog den Vej, Udviklingen gik. Etagbyggeriet med en Lejlighed blev almindeligt, og Husene voksede til tre-fire Etagers Højde.

Det kunde dog fremdeles ske, at en Nybygning, selv i flere Etag, kun var beregnet paa at rumme én Familie, saaledes det her afbildede Hus i Amaliegade, der blev opført midt i 1760erne. Trods det fornemme, men ens Udstyr og Indretning af de respektive Stokværk, viser det, Huset kun havde ét Køkken, at det drejede sig om en Herskabsejendom, ikke i nogen Maade beregnet paa Udlejning. (Sammenlign Bind 3, S. 328).

fandt disse dekorative Elementer ganske vist Anvendelse paa en Del Huse. Valkendorfgade 36 (opført 1739) har saaledes Kvaderlisener, og flere forsvundne Bygninger har haft knækkede Vinduesindfatninger; men i det store og hele er det den nøgterne Stil fra de sidste Aartier af 1600-Tallet, der præger Ildebrandshusene.

En temmelig almindelig Variant af det smalle Gavlkvisthus er det saakaldte falske Gavlhus. Nede fra Gaden ligner det et rigtigt Gavlhus; men kommer man lidt til Vejrs, viser det sig, at Tagrygningen ligger parallel med Gaden. Det forvirrende er blot, at Gavlkvisten har faaet samme Bredde som Facaden. Graabrødretorv 3 er en god Repræsentant for denne Type. En særlig Udformning finder vi i det meget smukke Hus Skt. Gertruds Stræde 8A, hvor den ualmindelig stejle og kraftige Gavltrekant gør det ud for Gavlkvisten.

Der er næppe Tvivl om, at langt de fleste Ildebrandshuse skyldes Haandværksmestrene selv. Vi kender dog een Arkitekt, der har opført en Del Borgerhuse: det er PHILIP de LANGE, der indvandrede – vistnok fra Holland – kort efter Branden. Den reformerte Kirkes Præstebolig i Aabenraa opført 1730–33 er et af hans første Huse. Hel traditionelt i sin Hovedform er det en meget velproportioneret Bygning med den brede firefags Gavlkvist over det fremspringende Midtparti.

Karakteristisk for Arkitekten er de volutformede Vinduesindramninger, der sammen med Portpartierne accentuerer Yderfagene. Præsteboligen indeholder to Lejligheder, hvis Adskillelse ligger i Bygningens Midtakse og fortsætter paa langs gennem den fælles Sidelænge, der deler Gaarden i to Halvdele. Den enkelte Lejlighed har en stor og en mindre Stue mod Gaden, en Stue og et mørkt Sengekammer mod Gaarden, og endnu en Stue og Køkkenet samt en Vognport i Sidelængen. En magelig treløbs Trappe ligger mod Gaarden i Fagene nærmest Porten. Salsetagen svarer til Etagen nedeunder, idet der paa Portens Plads er to Kamre og over Køkkenet og Vognport en Stue. Boligformen svarer til 1600-Tallets Gaarde – en Enebolig i to Etag, hvor Køkkenet sammen med et Kammer (eller Stue) optager Sidehusets underste Etag.

Den storartede Gaard Magstræde 6 opførtes 1733–34 med LANGE som Arkitekt. Trods en grim Ombygning af den tidligere rundbuede Port er Facaden af en sjælden Ynde og Sikkerhed. Det fremspringende Midtpartis glatte Murflade krones af en stor halvrund Fronton, medens Yderfagernes Vinduer er anbragt i forsænkede Blændinger, der ligger ganske lidt tilbage for Sidepartiernes Murplan – et fint Fladespil, der foroven afsluttes af Hovedgesimsens store Hulkehl.

Saa vel Forhuset som den lange Bindingsværksside-længe har en Lejlighed i hver Etage med en fælles Trappe i Sidehusets Fag nærmest Forhuset. Forhusets Lejligheder er meget elegant udstyrede med Snedkerarbejde, der skyldes Hofsnedkeren DIDRIK SCHÄFFER. Mod Gaden danner en trefags Sal flankeret af to etfags Kamre en symmetrisk Rumsuite efter fransk Mønster; en buet Aabning i venstre Kammers Bagvæg fører ind til en Alkove – et temmelig stort Sengekammer, der grundet paa Beliggenheden bag Sidelængen er uden Vinduer. Mod Gaarden findes yderligere en lille Forstue (paa det Tidspunkt en sjælden Foreteelse, idet man regnede Trapperummet som Forstue), et lille Køkken og endnu et Kammer. Baade i Plan og Opbygning minder Magstrædehuset om Nørregade 13, der dog er langt mere gammeldags og tungt i det.

Som en helt fremmed Fugl virker PHILIP de LANGES Hus for Hofkonditor ZIEGLER; den rige sandstensklædte Facade mod Stranden er nu helt enestaaende i Københavns borgerlige Bygningskunst.

Af større Gaarde fra denne Periode er ikke mange tilbage. Det Berregaardske Palæ (nuværende Assistenshus) fra omkr. 1730 var oprindeligt et trefløjet Anlæg, der aabnede sig ud mod Nybrogade; med de murede Vinduesindfatninger og de tre store Gavlkviste mod Gaarden er det af en enkel, stærk Virkning, der ikke adskiller sig nævneværdigt fra det lille traditionelle Borgerhus. Heller ikke den Barchmannske Gaard paa Hjørnet af Ny Kongensgade og Frederiksholms Kanal, hvis to Bygninger er opført saa sent som i 1740erne, viser – bortset fra Mansardtaget – noget nyt.

Om Ildebrandshusenes Konstruktion skal siges, at kun de større og fornemmere Bygninger blev opført helt af Grundmur, f. Eks. Aabenraa 32–34, det Berregaardske Palæ og Hofkonditor ZIEGLERS Hus – begge i Nybrogade. I Almindelighed var kun Gadesiden grundmuret, medens Gavle, Gaardsider og Skillerum, samt Side- og Baghuse var af Bindingsværk. Eksempler herpaa er bl. a. Nyhavn 65, Valkendorfs-gade 36 og Magstræde 6, ligesom de fleste af de smalle Etagehuse havde denne Konstruktion. Helt af Bindingsværk var især det udprægede Spekulationsbyggeri; selvom meget heraf senere er ombygget med Grundmur, findes stadig baade Hjørnehuse og almindelige Langhuse, der repræsenterer denne – paa det Tidspunkt – simple Byggemaade. Her skal nævnes Fiolstræde 16 fra 1734; en i øvrigt ret imponerende Bygning med tre Gavlkviste og kraftigt profilerede Trægesimser. Et noget simplere Hus fra omkring samme Tid finder vi paa Hjørnet af Landemærket og Pilestræde. Af almindelige Langhuse er Snaregade 6, opført 1733 som et 15 Fags Hus i to Stokværk med to Gavlkviste mod Gaden, et godt Eksempel.

Arkitekten NICOLAI EIGTVEDS Opførelse af Prinsens Palæ 1742–44 blev Indledningen til en ny Epoke i dansk Bygningskunst. For det borgerlige Byggeris Vedkommende sker der dog ingen mærkbar Ændring i de nær-

mest følgende Aar; først da Frederiksstaden midt i 1750erne begynder at rejse sig, kan man tale om en borgerlig Rokokobebyggelse, og det er først efter denne Tid, at man kan spore nogen Indflydelse i de jævne Borgerhuse. Frederiksstaden blev som bekendt anlagt som en storslaaet Manifestation af Enevoldsmagten i Anledning af det oldenborgske Kongehus' 300 Aars Jubilæum. EIGTVED fik Ledelsen af dette vældige Arbejde, og han skabte en enestaaende harmonisk Bydel med Amalienborg og Frederikskirken som kunstneriske og størrelsesmæssige Dominanter. Det var EIGTVEDS Tanke, at de enkelte Borgerhuse skulde underordne sig Helheden, intet Hus maatte træde særligt frem og Facaderne var nærmest at opfatte som Vægge i Gaderummet. Gesimserne skulde ligge i samme Højde og Vinduerne danne gennemgaaende Baand. Gavlkvisten, der i over hundrede Aar havde præget det københavnske Hus, blev bandlyst, og det blev paalagt de byggende i Stedet for at forsyne deres Huse med lave Trekantfrontoner. Da det viste sig vanskeligt at faa tilstrækkelig Ensartethed i Bebyggelsen, blev det bestemt, at Bygherrerne kunde henvende sig til EIGTVED og hos ham gratis faa udarbejdet en Facadetegning til deres Huse.

Facadeskemaet i de Eigtvedske Borgerhuse er altid tredelt – med et trefags Midtparti og Sidepartier med en, to eller tre Vinduesakser alt efter Grundens Bredde. I Højden lader han Borgerhusene gentage Palæernes Opdeling blot med mindre Dimensioner. Stueetagen opfattes saaledes som en Underetage, og Murfladen udformes ofte som en Sokkel med Kvaderfugning, der foroven afsluttes af Kordongesimsen i Højde med Bjælkelaget. Herover ligger den høje Beletage og øverst under Hovedgesimsen den lave Mezzanin. Til Trods for at de fleste af Husene var Etagehuse med een Lejlighed i hver Etage, giver de Indtrykket af at være Eneboliger med daglig Beboelse i Stuen, Festsuite i Beletagen og Tjenerværelser i Mezzaninen.

Noget helt for sig selv er de to Femfagshuse Amaliegade 15 og 17, hvis sandstensklædte Facader er ualmindelig rigt udformede. I disse Huse er det Sidepartierne, der springer frem, yderligere akcentueret ved Beletagens høje buede Vinduer og Profilerings af Vinduesrammerne. Den for Rokokoens saa karakteristiske Op-løsning af Murfladen i Planer, der ligger ganske lidt tilbage for hinanden, finder vi her gennemført mere levende end i noget andet Borgerhus – med de usymmetrisk svungne Kartoucher anbragt – ligesom løst hængt – kravlende ud over Murfyldningernes Kanter og henover Vinduesrammernes Profiler. En Balustrade med Vaser afslutter Facaden foroven; set nede fra Gaden skjuler den næsten det temmelig lave Tag, og man faar herigennem et godt Indtryk af, at Rokokoens – i Mod-sætning til Barokken, der opfattede Husene kubisk – betragter Facaderne som Gaderummets Begrænsning.

Til Trods for at de sandstensklædte Facader uden Tvivl var Idealet, hører de til Undtagelserne; i Almindelighed vandskurede man Murværket og fik herved

Amaliegade set fra Skt. Annæ Plads. (Tegning ca. 1850 af H. G. F. Holm, Bymuseet). Frederiksstadens Borgerhuse opført af eller under Paavirkning af Eigtved er typiske Rokokoborgerhuse med deres trekantede Frontspice og Tredieetagen lavere end de to andre. Den forreste Bygning til venstre var 1757 Gehejmraad v. Ostens, den til højre Admiral Grev Laurvigens.

en Farve og Materialevirkning, der nærmede sig Sandstenen, og man brød saaledes endelig med den traditionelle brogede Farveholdning, der siden Renæssancen havde været paa Mode.

Amaliegade 13, 14 og 16 er gode Eksempler paa den nye Bydels mere borgerlige Huse, der i deres Enkelhed ikke staar tilbage for de nysnævnte smaa „Palæer“. Desværre er de alle noget skæmmede af senere Ombygninger; Nr. 13 og 14 er saaledes forhøjede, medens Nr. 16 i de seneste Aar ved en Skæbnens Ironi er blevet forsynet med den Gavlkvist, som EIGTVED havde kæmpet for at udrydde.

Uanset om der var Forskel i de enkelte Lejligheders Omfang, blev 2. Etage (Beletagen) nu regnet for den fornemste – sikkert efterlignende Forholdene i Palæer og Slotte, hvor denne Etage indeholdt Paraderummene. Men saadan havde det ikke altid været; i de første Etagehuse (omkr. 1728) var det Stuen, der – uden Tvivl som en Mindelse om dennes tidligere Anvendelse som den egentlige Bolig – havde det bedste Udstyr, og saaledes maa have været betragtet som den fineste.

En Del af Frederiksstadens Borgerhuse synes at være

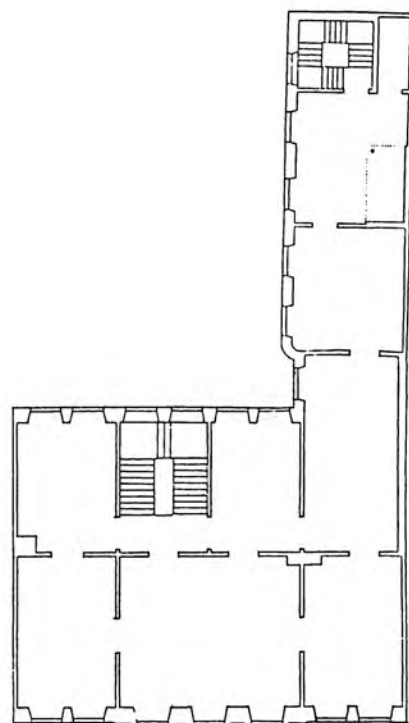
opført af Haandværkere, der var knyttet til det kongelige Byggeri – uden Tvivl med Udlejning for Øje. Ejeren har i flere Tilfælde selv beboet Stueetagen, medens hans Værkstedbygning laa trukket tilbage paa den dybe Grund. Beletagen – og undertiden ogsaa Mezzaninen – blev lejet ud til en fornem Person, der ikke selv havde eget Hus. Til hans Lejlighed hørte desuden Stalde og Vognporte, Have og maaske en lille Havepavillon. Disse Borgerhuse er saaledes en Krydsning mellem Gaarden og Lejehuset.

I Almindelighed bestaar Ejendommenes Hovedbygning af Forhuset og en temmelig smal Sidefløj. Mod Gaden ligger i Beletagen altid en symmetrisk Rumsuite med Salon i Midten og Kabinetter til Siderne ganske svarende til Facadens Tredeling. Mod Gaarden findes over Porten et mindre Værelse, herefter et tofags Trapperum med en magelig og smukt udformet Trappe og i Hjørnet op til Sidefløjen et Sengekammer. I Sidefløjen ligger Køkken, Spisekammer og Køkkentrappe.

I det store og hele svarer denne Plan f. Eks. til Aabenraa 32–34, den er blot mere afklaret og harmonisk. Mest bemærkelsesværdigt er Sengekammerets Udform-

Lille Strandstræde 14, fra hvilken der foran er gengivet et Gaardinteriør, bevaret fra dens første Tid, Midten af det 17. Aarhundrede, blev i 1770erne ombygget af den daværende Ejer, Brigader William Halling. Som Arkitekt benyttede han Hans Næss, en af Jardins Elever, og det blev Ny-Klassicismen i dens første Udformning, Louis-seize-Stilen, der kom til at præge Facaden med Rosetter og Guirlander. (Fot. ca. 1910, Hude).

Planen herover stammer fra Amaliegade 16 og viser den for Tidens Byggeri karakteristiske Udformning af Sidehuset, som iøvrigt holdt sig i Brug helt ned i vort Aarhundrede.

ning til et femkantet Rum, hvor Vinduet er placeret i en skraa Ydermur mellem Forhus og Sidebygning. Denne Nydannelse træffes første Gang i Amaliegade 15 og 17, og vi har Lov til at formode, at den skyldes EIGTVED.

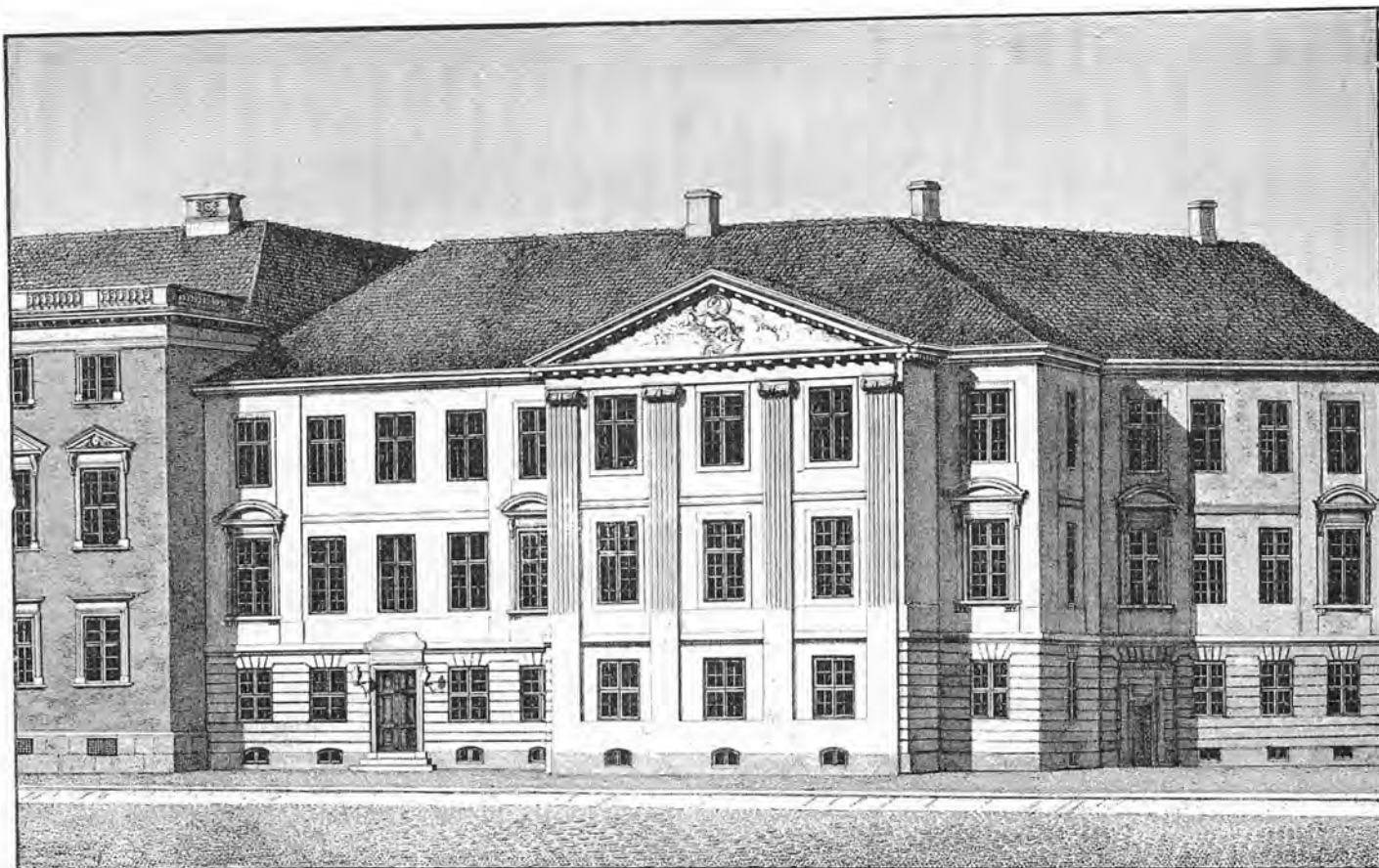
Der blev i Aartierne efter 1750 bygget en Del Huse, som tydeligt nok bærer Rokokoens Stilpræg; men bortset fra et Faatal (bl. a. Nyhavn 63, 1756), der er helt Eigtvedsk i sit Facadeskema, mangler de fleste den Finhed, der kendetegner Frederiksstadens Huse. Bygmestrene har nok formaaet at efterligne Kartoucher og Vinduesrammer; men Hovedform og Proportionering virker ofte helt barok, og ikke sjældent træffer man den af EIGTVED bandlyste Gavlkvist. Som Eksempel kan nævnes Vollmeisters Gaard, St. Kongensgade 45 fra 1756 og Baron Boltens Gaard, Gothersgade 8 fra 1767.

De fleste Smaahuse fra denne Periode er temmelig stilløse; alene Vinduernes slanke Proportioner og det store Mansardtag afslører deres Alder. Som den Afvigelse, der bekræfter Reglen, skal nævnes et pudsigt lille Trefagshus, St. Kongensgade 104, der med stor Flid søger at efterligne Frederiksstadens Huse; det har saaledes ikke blot fremspringende Midtparti (paa et Fag),

men ogsaa fladbuede Vinduer med murede Indfatninger i Midtaksen og af disse er „Beletagen“s en Grad finere end de øvrige.

Hvad angaar Smaahusenes Indretning, saa adskiller de sig som oftest ikke fra Ildebrandshusene; der er dog en Tendens i Retning af at lægge Køkkenet eller et enkelt Værelse i en lille Sidebygning. Iøvrigt bliver mange ældre Huse paabygget med baade een og to Etager i denne Periode.

I Frankrig vendte man sig som bekendt omkring Midten af Aarhundredet med Væmmelse mod Rokokostilen og søgte tilbage til Antikken, og knapt 10 Aar efter at Frederiksstadens Huse var begyndt at tage Form, kom Nyklassicismen til København. Det første Hus i den nye Stil blev opført 1764 for Købmanden H. F. BARGUM af den indkaldte franske Arkitekt N. H. JARDIN („Det gule Palæ“, Amaliegade 18). Af andre Huse fra denne Periode, der er blevet kaldt den jardske Klassicisme, skal nævnes Lille Strandstræde 14, hvor dog kun Facaden er ny (1774-76), Kongens Nytorv 18 (1767-68) og Antonigade 9 (1766), alle efter Tegning af HANS NÆSS, der var Informator ved Kunst-

Harsdorffs Hus, Kongens Nytorv 3-5. (Efter Før og Nu). Som Eigtved var Foregangsmand for Byggeriet i Frederiksstaden, blev det Harsdorff, som satte sit Præg paa Byggeriet efter Branden 1795. Det blev helt igennem præget af Klassicismen. Det første Borgerhus, han havde opført, var hans egen Ejendom paa Kongens Nytorv, bygget paa Fundamenterne af en ældre Bygning (sammenlign Bd. 2, Side 160), men iøvrigt af Arkitekten tænkt som et Mønsterhus: „Husets uvendelige Udziringer, saavel som Distributionen skulde blive noget ganske nyt og saaledes, at det kunde tjene som til Mønster for Publicum i Borgerhuses Anlæg og Indretning“. Forsaauidt var Bygningen delt i to, nemlig et mindre anseligt Hus og den større Hjørnegaard.

akademiet. Disse Huse følger i det væsentlige Rokokotidens Facadeskema; men de er mere opløbne i Forholdene, og i Stedet for de løst henkastede usymmetriske Kartoucher optræder nu ovale eller runde Medaljoner med Guirlander og – anbragt mellem Etagerne – Murfelter med antikke Ornamenten og Motiver som væsentlige Led i Facadekompositionen. Et andet Træk, der bl. a. findes paa „Det gule Palæ“, er de fremspringende Saalbænke støttet af smaa simple Konsoller; Strandgade 10 fra 1775 er et Eksempel paa en saare enkel Facade, hvor denne Detalje som eneste dekorative Led – bortset fra Portindfatning og Kordongesims – er anvendt til Akcentuering af de tre midterste af Husets fem Vinduesakser. Amaliegade 8 og den Heeringske Gaard, Overgaden neden Vandet, begge fra 1785, udmærker sig ved ualmindelig slanke Proportioner, der giver dem en egen yndefuld Holdning.

I de navnløse Borgerhuse finder vi den samme Enkelhed; karakteristisk for disse er det fremspringende Midtparti, der fortsætter i en Kvist, hvis Tagskæg ligger i Højde med Mansardtagets Knæk. Det er Gavlkvisten, der stadig spøger, idet Trekantfeltet dog er erstattet af et helvalmet Tag, der svarer til Mansardtagets øverste Tagflader.

Et af de smukkeste Eksempler paa denne Type er Sundorphs Hus, Ved Stranden 10 (1796-97). Lignende Huse findes bl. a. i Pilestræde og paa Købmagergade, hvor de gør sig bemærket ved at have fem normale Beboelseslag; man mærker, at Voldene begynder at trykke Bygningerne i Vejret. Ogsaa Planerne følger Rokokotidens; men Sidelængerne vokser i Længde, og ikke sjældent omkranses hele Gaarden af Side- og Baghuse, der i en helt anden Grad end tidligere udformes til en klar arkitektonisk Helhed.

Vi har i det foregaaende set, hvordan flere store Arkitekter – hver paa sin Maade – søger at præge den borgerlige Bebyggelse: KRIEGER gennem sin lille Mønsterbog, PHILIP de LANGE, der selv bygger en Del Borgerhuse, og EIGTVED, der suverænt dikterer Frederiksstadens Facader for at skabe den eftertragtede Ensartethed. Men for dem alle gælder det, at de kun i ringe Grad faar Kontakt med det store almindelige Byggeri.

I 1771 blev Arkitekten C. F. HARSORFF Professor i Arkitektur ved Kunstakademiet, og da det paa den Tid var almindeligt, at Haandværksmestrene søgte Akademiets Skoler, fik HARSORFF mere end nogen anden før eller siden Indflydelse paa Borgerhusenes Udformning.

At han lagde Vægt paa denne Side af Arkitekturen, ser vi af hans Ansøgning til Kongen om at maatte faa Grunden Syd for Charlottenborg overdraget; han skriver heri bl. a. om den Bygning, han agter at opføre: „Husets udvendige Udziiringer saavel som Distributionerne skulle blive noget ganske nyt, og saaledes at det kunde tiene til Mønster for Publicum i Borgerhuses Anlæg og Indretning“.

Harsdorffs Hus, som det almindeligvis kaldes, stod færdigt i 1780. I Virkeligheden er det to Ejendomme: et femfags Hus nærmest Charlottenborg og en Gaard omfattende den pilastersmykkede Risalit og den tilbagetrukne Del af Bygningen. Den uregelmæssige Facade til Trods er Bygningen af en fin Helhed, og samtidig skabte den storartet Balance og Harmoni i denne Side af Kongens Nytorv; en Harmoni, der desværre siden hen atter er sat over Styr.

Betragter man Facaden nøjere, er det tydeligt, at den kan danne Forbillede for tre afvigende Hustyper: to almindelige Huse paa henholdsvis fire og fem Fag, samt en større femfags Bygning med fremspringende pilasterprydet Midtparti, idet man dog til dette Skema maa medregne det østre Hus' ene Yderfag.

Ogsaa HARSORFF bygger videre paa Rokokotidens Facadeskema med lodret Tredeling og kvaderfugtet Underetage; nu er det blot Sideakserne, der almindeligvis fremhæves ved Indfatninger om 2. Etagens Vinduer, kronet med konsolbaarne Frontoner. Fra Perioden mellem 1780 og 95 findes en Del Huse, der er umiskendeligt Harsdorffprægede; f. Eks. Amaliegade 49, opført af Tømremester ANDREAS HALLANDER 1788-89. Det er dog først ved Genopbygningen af de nedbrændte Kvarterer efter 1795, at man for Alvor fornemmer HARSORFFS store og gavnlige Indflydelse. Haandværkerne stod virkelig rustet til at tage denne Kæmpeopgave op, og man maa beundre den Sikkerhed, hvormed de mestrede Husbygningen, enten det nu gjaldt de ganske enkle Smaahuse, hvor en Murfylding mellem Etagerne var den eneste Dekoration eller de større Gaarde, hvor alle de klassicistiske Motiver var bragt i Anvendelse. Og saa godt disse Facader – til Trods for, at de hver især har deres Særpræg – gaar sammen til Helheder. Hvad enten man befinder sig i Vestergade med de store Købmandsgaarde eller i Kvarteret omkring Nikolaj Kirke, hvor smalle Huse staar tæt Side om Side paa de smalle Bodegrunde, betages man af Bebyggelsens stilfærdige Harmoni. Beundringsværdig er ogsaa Udnyttelsen af den i 1795 indførte Regel om, at Hjørnehusene skulde have en skraa Afskæring paa 5 Alen, – ved at give Hjørnefaget den rigeste dekorative Udsmykning fik Gadekrydsene Karakteren af smaa arkitektoniske Pladser.

Af stor Betydning for Helheden er Murfladernes ensartede Behandling. Med Frederiksstadens Huse vandt de graa Facader Indpas, og efterhaanden blev det almindeligt – trods vild Protest fra mange Borgeres Side – at kalke Husene hvide eller graa. Idag er de

olienmalede Facader næsten eneraadende i de klassicistiske Kvarterer.

Der er næppe Mening i at fremhæve et Hus for et andet, overalt i Byen kan man glæde sig over sobre og velproportionerede Bygninger fra disse Aar. F. Eks. paa Højbro Plads ligger en Række, hvoraf det pæne Nr. 9 (1796-99) næsten er en Gentagelse af den tilbagetrukne Firefagsfacade paa Harsdorffs Hus. Vestergade Nr. 5 fra 1796 er et yndefuldt og karakteristisk Hus, hvor de tre Midterfag er trukket tilbage med Kvadernurværk under Kordongesimsen og et forsænket Murfelt med en klassisk Bort mellem 2. og 3. Etage. Porten er placeret i det ene Yderfag og symmetrisk med denne en Rundblænding med et almindeligt Vindue. Herover er Beletagens Vinduer fremhævet med Indfatninger og konsolbaarne Trekantfrontoner. Et ligeledes meget almindeligt Motiv er den konsolbaarne Sandstensbaldakin over Kældernedgangen.

Hjørnehusene virker ofte meget stærkt. Storartet i al sin Enkelhed er Admiralgade 21, hvor Hjørnefaget alene har dekorativ Udsmykning (1798-99). En af de fornemste Hjørnegaarde er Kronprinsessegade 2 (1801); dens slanke velproportionerede Holdning og de smukt udformede Enkeltheder gør det til et af de bedste Huse i Staden. Af større Gaarde kunde nævnes Højbroplads 21 (opført 1798-99 af Tømremester A. HALLANDER) med lange gennemgaaende Pilastre mellem alle Vinduesfagene. Gammeltorv 18 og 22 (1796-97) har begge et med Pilastre smykket fremspringende Midtparti. Nr. 18, der har en Trekantfronton over Pilastrene, minder meget om den midterste Del af Harsdorffs Hus, selvom det virker baade grovere og mere klodset.

Efter Aarhundredskiftet bliver Husenes Facader efterhaanden enklere, Tredelingen forsvinder og hermed Akcentueringen af Yderfagene. De enkelte Fag faar nu alle samme Størrelse, og Højden bliver ens i de forskellige Etager; det er, som man endelig har taget Konsekvensen af, at der er Etagehuse med ganske ens Lejligheder. Som en Mindelse om Tredelingen trækkes Yderfagene undertiden lidt fra de øvrige, hvilket giver en egen stilfærdig Rytme. Materialebehandlingen undergaar ogsaa en Ændring, idet det bliver almindeligt at lade Facaden over Kordongesimsen staa som blank Mur, medens Kælder og Stueetage pudses og oliemaales. Det er især i de Kvarterer, der blev genopbygget efter Englændernes Bombardement i 1807, vi træffer disse Empiretidens klare og nøgterne Huse.

Fiolstræde, Peder Hvidtfeldts Stræde samt Dele af baade Nørregade og Krystalgade præges saaledes helt af denne Stil. Som Eksempel kan nævnes Krystalgade 22 fra 1825, hvor det dekorerede Kordonbaand af Sandsten er den eneste Udsmykning og Krystalgade 6 fra 1835, der har rundet Hjørne, hvilket giver En et stærkt Indtryk af, at Klassicismen opfattede Husene rumligt og ikke blot som Facader i Gaden. Hermed være absolut ikke sagt, at man ikke interesserede sig for Rummet, hvilket den arkitektoniske Ordning af Gaardene er et

Et Fotografi fra 1865 af Krystalgade (Bymuseet) viser Klassicismen i dens senere enkle Udformning med de ganske glatte Facader. Bebyggelsen stammer fra Overgangen mellem det 18. og 19. Aarhundrede.

tydeligt Bevis paa. Den skraa Mur mellem For- og Sidehus, som dukker op første Gang i Frederiksstaden, gives nu ofte en kvartcirkulær Form, som ikke sjældent gentages mellem Side- og Baghus. Havde Ejendommen to Sidelænger, fik man et helt symmetrisk Gaardsrum med Kvartrundinger i alle fire Hjørner. I Snaregade 10 danner Side- og Baghus tilsammen en kæmpemæssig halvrund Niche, som set fra Forhusets Port er af en storartet Virkning (opført omkr. 1806). En fritliggende halvcirkulær Bygning i Borgergade viser ogsaa Tidens Kærlighed til de klare geometriske Former.

Selvom Arkitekten C. F. HANSEN næsten udelukkende beskæftigede sig med det offentlige Byggeri, er der vist ingen Tvivl om, at han indirekte kom til at præge den borgerlige Arkitektur. Det lille Hjørnehus Hauser Plads 22 (omkr. 1810), hvis Gaard aabner sig med en Mur ud mod Gaden, virker – omend lidt naivt – helt Hansensk.

Lejlighedernes Planer er af Sidehustypen, idet Sidehuset har en Tendens til stadig at blive længere. Det Rum i Hjørnet mellem For- og Sidehus, der tidligere blev anvendt som Soveværelse, bruges nu som Spise-stue, og det bliver mere end noget andet Rum Genstand for en arkitektonisk Bearbejdelse. I større Lejligheder faar Stuen saaledes ofte ovalt Grundrids, hvorover Væg-

gene bygges op med Pilastre og Nicher. Soveværelserne flyttes ud i Sidebygningen, og for at disse ikke skal blive Gennemgangsrum, kommer man ind paa at lægge en lang mørk Gang bag dem, som fører ud til Køkkenet. Denne Lejlighedstype er uhyre udbredt i København, og den gentages i det uendelige helt op paa denne Side af Aar 1900. I større Ejendomme med Sidehuse og Baghus, findes en Plantype med to store Lejligheder i Forhuset og en Del af Sidebygningerne, samt to mindre – og mindre fine – Lejligheder i den bageste Del af disse og i Baghuset; de sidste med eneste Adgang fra de store Lejligheders Køkkentrappe. Ogsaa de smaa Huse skyder enkelte Rum ud i en Sidelænge; men de bliver ofte en Karikatur af Typen, idet Sidelængen gøres næsten lige saa bred som Grunden, og Vinduet til Hjørnestuen kommer til at sidde i en dyb Niche. Der findes ogsaa Huse, der nærmest har Karakteren af Lejekaserner med fire smaa Lejligheder paa hver Etage, bestaaende af Køkken, Stue og Kammer. Lejlighederne ligger to og to Ryg mod Ryg med Vinduer enten til Gade eller Gaard, idet Køkkenet er placeret nærmest det fælles Trapperum, saa man maa gennem dette for at komme ind i Stuen og videre ind i Kammeret. Var der yderligere Mellembygning og Baghus

Ejendommen Store Strandstræde 1 (Fot. H.H. Engqvist) blev opført af den kendte Bygherre, Tømrermester Tybjerg i 1850erne i Stedet for den Collinske Gaard, en Bindingsværksejendom fra Christian IV's Tid. (Se Bind 3, Side 250-52). Som Ejendommen endnu staar, er den en Repræsentant for Hovedstadsbyggeriet omkring Midten af forr. Aarh., stadig i Klassicismens Aand, men med en noget overdaadig Anvendelse af Kvaderfugningen.

paa Grunden, kunde en enkelt Ejendom huse op mod 40-50 Familier.

Efter Aarhundredskiftet begynder Voldenes Spændetrøje for Alvor at gøre sig gældende. Der bygges Etager paa Husene, Gaardene fyldes yderligere op med Bygninger, og Folk klumper sig sammen fra Kælder til Kvist - ja, selv Hanebaandslofterne blev indrettet til saare primitiv Beboelse. Det var saaledes intet Under, at Koleraen i 1853 greb saa uhyggeligt voldsomt om sig. Paa dette Tidspunkt var Fæstningsværkernes Nedlæggelse dog allerede besluttet, og Demarkationslinierne ophævet Aaret i Forvejen. Bebyggelsen paa Broerne skød i Vejret med rivende Hast; men desværre gjorde man den Fejl, at sætte den indre Bys Bebyggelsesgrad som Norm for dette Nybyggeri, der derfor allerede fra Starten - set med vore Øjne - havde Karakteren af Slum. En meget uhyggelig Hustype er de saakaldte Korridorhuse, hvor en Række ganske smaa Lejligheder

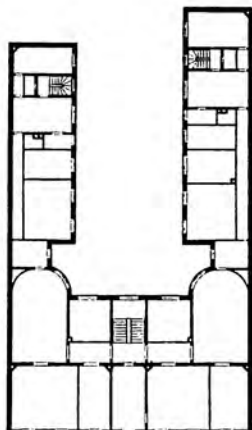

Vester Boulevard 10 (Fot. 1948, København Før og Nu) hører til den ældste Bebyggelse i de nye Voldkvarterer og stammer fra 1870erne. Bygmesteren V. Klein havde i Nabolaget projekteret en Kæmpekarré i fransk Nyrenæssance (Sammenlign Bind 4, Side 266), men holdt sig ved Opførelsen af de enkelte Ejendomme, der blev betroet ham, til klassicistiske Motiver, anvendt over hele Facaden i en hidtil ukendt Maalestok.

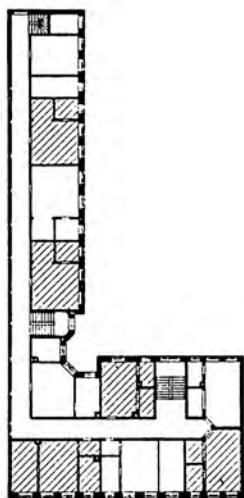
er placeret paa hver Side af en lang Midterkorridor. Der skabes dog ogsaa i disse Aar fornuftige Boligformer, hvortil fremfor alt Lægeforeningens Huse maa regnes. De en- og toetages Rækkehuse med Smaalejligheder i frie Omgivelser taler om stor Fremsynethed.

Omkring 1850 sker der en Vending i den arkitektoniske Opfattelse, Empirens Enkelthed forlades til Fordeel for en ikke sjældent temmelig overdekoreret Pudsarkitektur - Senklassicismen. Mange af de klassiske Motiver tages op igen; men de faar en fladeagtig og ofte gnidret Behandling. Kvaderfugningen, der tidligere var begrænset til Stueetagen, tværes nu ud over hele Facaden, og alle Vinduer forsynes med profilerede Indfatninger - ens inden for samme Etage; men aftagende i Finhed opefter. Selvom denne Periode ikke kan maale sig med de foregaaende, findes der mange gode Huse, der udmærker sig ved et forfintet Ydre, som ikke er uden Holdning og Charme. Bl. a. i Fredericiagade og

Husrækken vis-à-vis Ørstedsparken i Nørre Farimagsgade repræsenterer det herskabelige Byggeri fra 1880erne. Det er et Udsnit af Facaden paa Nr. 13, som ses paa Billedet. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Plan af Ejendom i Rosenvængets Sideallé, Nr. 3, opført 1885, viser det fra Frederiksstadens Byggeri kendte Skema med Forhus og Sidehus(e). (Efter Fra Bispetid til Borgertid).

Plan af Ryesgade 58, opført 1884, et Eksempel paa de berygtede „Korridorhuse“.

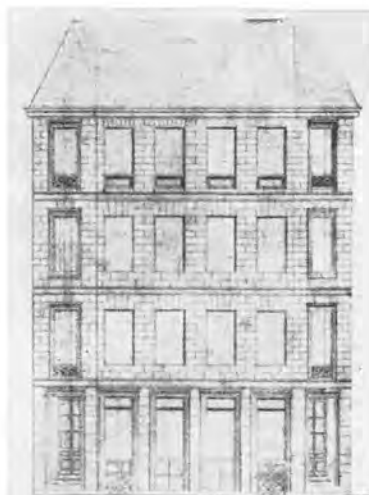
Gernersgade dominerer disse pudsede senklassicistiske Huse en Del af Gadebilledet; Graabrødre Torv 15 og 17 fra henholdsvis 1852 og 1857 samt Nybrogade 28 fra 1852 er ogsaa meget karakteristiske. Fra disse Aar finder vi de første Huse, hvor Butikkernes Udstillingsvinduer gives en arkitektonisk Udformning, som et Led i den samlede Facadekomposition. Et af de fineste Eksempler herpaa er Kunstdrejer Schwartz' Hus, Sværtegade 3, der er opført omkring 1845 efter Tegning af Arkitekten H. C. STILLING. Ogsaa i Store Strandstræde 1 fra 1853 er dette nye Problem løst paa en smuk Maade.

Flere af disse Huse fra 50erne har gotiserende Detaljer, medens andre er mere renaissanceagtige; endnu er Helheden dog præget af Klassicismen; men hermed er ogsaa den sidste Udløber af Traditionen brudt, og i Aarene efter følger Stilefterligningerne Slag i Slag uden nogen fast Linie.

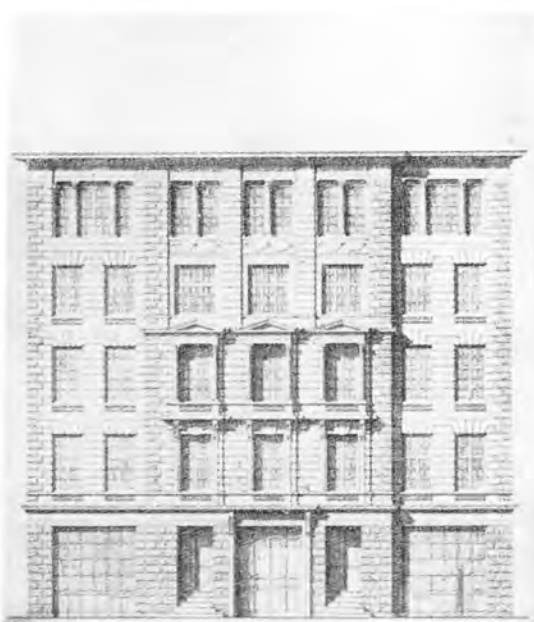
Bedømmelsen af det sidste Aarhundredes Arkitekturudvikling er endnu langt fra afklaret, og det skorter paa Detailundersøgelser og Redegørelser for den hastigt skiftende Smag, hvis Resultater har været et stort Antal „særprægede“ Bygningsværker.

For at afrunde nærværende Afsnit og give et Udblik saavel over de skiftende Arkitekturmoder som over de nyopdannede Boligtyper bringes der paa de efterfølgende Sider en Række Billeder, der skulde antyde Udviklingen fra Eklekticismen over „nationale“ Periode og Funktionalismen til de sidste Dages mindre outrede Byggeri.

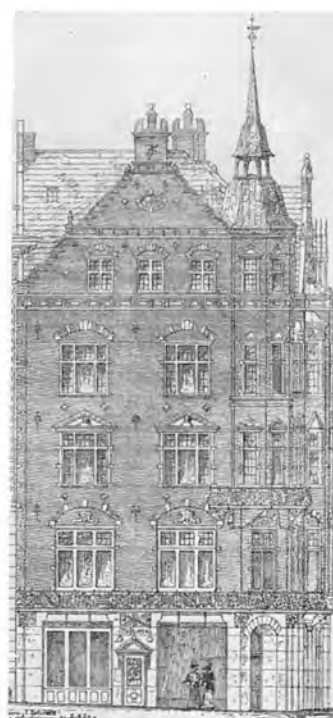
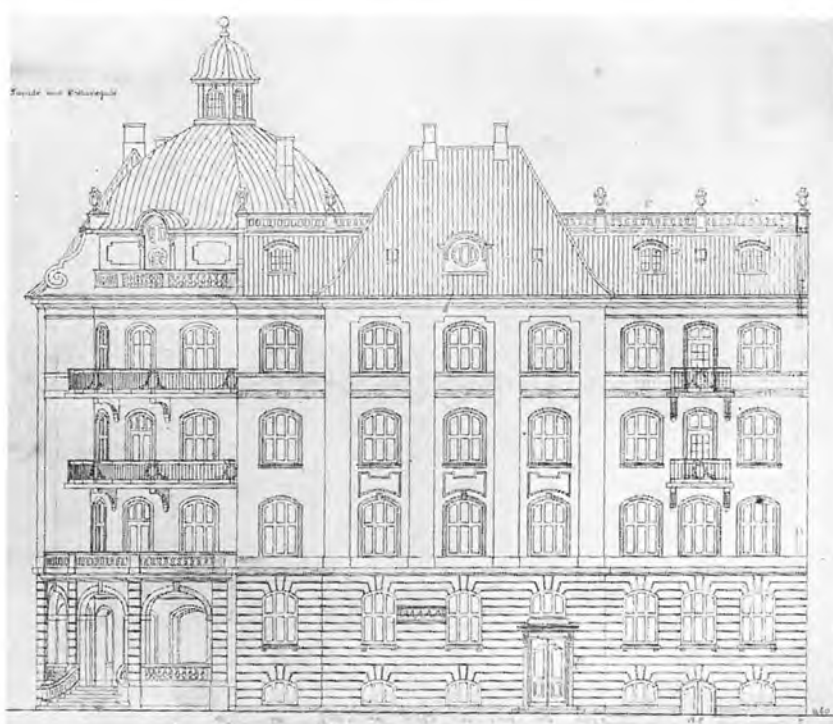
Lader Hovedstadens forskellige Hustyper sig rubricere og beskrive, er det vanskeligere i Billeder at give et Indtryk af deres indre Udstyr og Livet, der levedes i dem. Paa nogle faa Sider sidst i dette Afsnit søges der kastet Strejflys over denne Side af Hovedstaden i Fortid og Nutid.

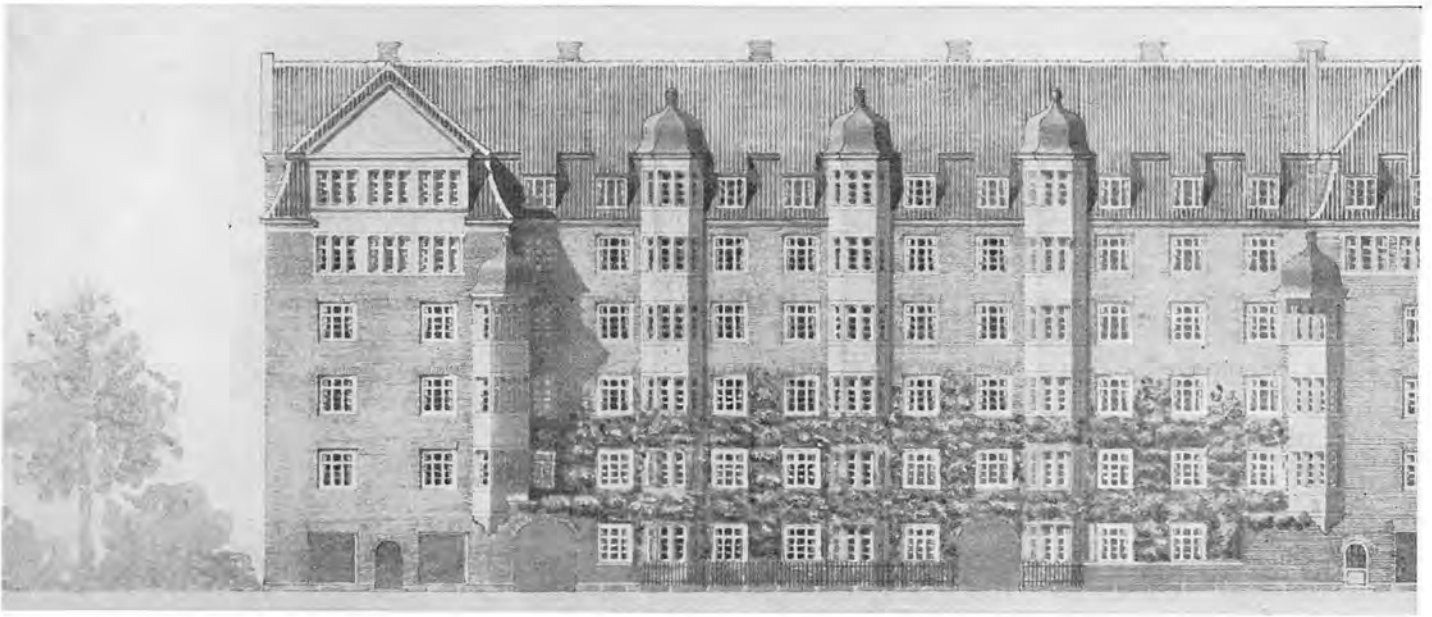
Til venstre: Skt. Annæ Plads 1-3, opført 1849 i senklassisk Stil for Grosserer Fibiger af G. F. Hetsch. Til højre: Ejendommen Højbroplads 2, opført 1854 i Schinkelsk Klassicisme af Henrik Tybjerg for Firmaet Lund og Thorsen.

Til venstre: St. Kongensg. 63, opført 1875 i italiensk Renæssance af V. Klein. Til højre: Ejendommen Skindergade 31-35 - Vimmelskafte 42 (Jorcks Passage), opført 1893-95 i fransk Renæssance af Vilh. Dahlerup.

Til venstre ses Ejendommen Østerbrogade 1, opført 1903 af A. Clemmensen i Palæstil. Til højre: Ejendommen Gammeltorv 2, opf. 1898-99 i nederlandsk Renæssance (Rosenborg Stil) af Aa. Langeland Mathiesen.

Hovedstadens Arkitektur var i 1850-erne endnu præget af Senklassicismen, herunder den Schinkelske Form af denne med den udbredte Anvendelse af Kvadermotivet. Ganske vist kom Gotik og Renæssance samtidig i Brug men kun ved fritliggende og betydelige Bygninger. Først i 1860-erne prægedes Boligbyggeriet af italiensk Renæssance, i de to følgende Aartier anvendt jævnsides med fransk. I 80erne bredte Gotikken sig ogsaa til Boligbyggeriet. Endelig afslutter i 90erne Ny-Rokokoen med dens Udløber Palæstilen Eklekticismens Periode indenfor Arkitekturen. Den nationale betonedes Stilart, Rosenborg-Stilen, var brugt i hele sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede.

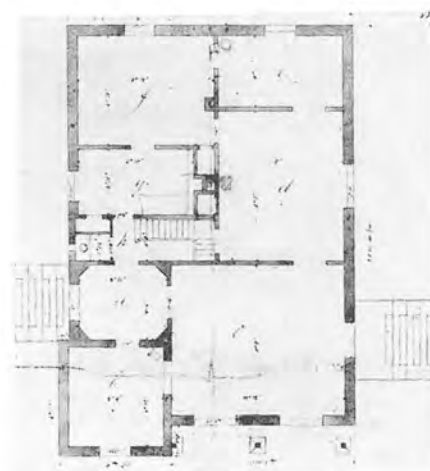
Omkring Aarhundredskiftet sker der et Skred. Arkitekterne havde hidtil betragtet Monumentalbyggeriet som deres Hovedopgave. Nu bliver Boligbyggeriet det væsentlige. Foregangsmand var Ulrik Plesner og A. Clemensen med deres Etageejendomme, opført under engelsk Paavirkning, men præget af den hjemlige Murstensbarok. Diskussionen om Frue Kirkes Spir og en Omvurdering af C. F. Hansen bringer Ny-Klassicismen paa Mode. Endelig vinder den franske Arkitekt Corbusiers Tanker Indpas i 1930erne, og Funktionalismen sætter Slutstenen paa den Udvikling, som var indledt først i Aarhundredet, da man begyndte at ofre selve Boligproblemerne større Interesse.

Herover: Aaboulevarden – de berømte „Aahuse“, opført 1897–98 af Ulrik Plesner, paa sin Vis det 18. Aarhundredes „Ildebrandshuse“ projiceret op i en større Maalestok. Herunder : „Munkevangen“, Bebyggelse ved Frederikssundsvejen og Borups Allé. Moderne socialt Boligbyggeri ved Aug. Hansen og Knud Rasmussen. Samtlige Arkitekturtegninger paa disse to Sider gengivet i Maalestok 1:300.

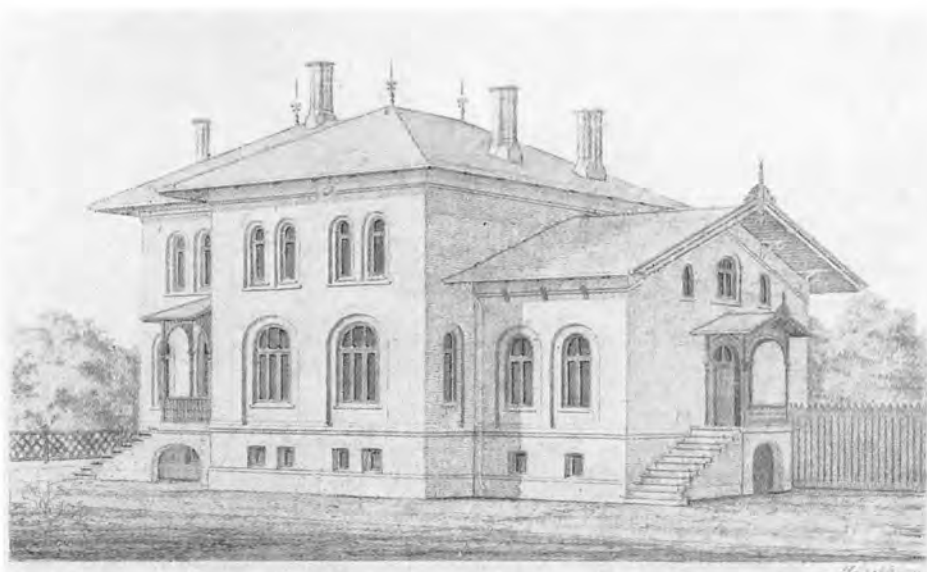

Villa, der senere fik Navnet „Taarnborg“, Nr. 3 paa nuværende Taarnborgvej, opført 1847 ved J. D. Herholdt for Kap-tajn Bülow. Til venstre Opstalt mod Syd, til højre Plan af Stueetagen. Planen viser Bestræbelser for efter engelsk Forbillede at opnaa en bedre Boligindretning.

Den ovenfor afbildede Villa paa Taarnborgvej kan betragtes som Stammoderen til hele det københavnske Villabyggeri, som det udfoldede sig igennem sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede. Slægtskabet med den her til højre afbildede Villa paa Hjørnet af Thorvaldsensvej og Ørstedsvej er tydeligt, selvom dette ved H. S. Sibbern ca. 1860 opførte og siden nedbrudte Hus kun er ringe i æstetisk Henseende. Men det var typisk for sin Tid. Lige saa typiske Repræsentanter for Villabyggeriet efter Aar 1900 er de nedenfor afbildede. Til venstre P. S. Krøyers Villa Bergensgade 10, opført 1897 ved Ulrik Plesner under tydelig Paavirkning af Barokken, til højre Otto Benzons Villa, Kristianiagade 1, opført 1896-97 i Palæstil med A. Clemmensen som Arkitekt.

Tegningerne paa denne og de to foregaaende Sider er (med Undtagelse af Gammeltorv 2, som er reproduceret efter „Arkitekten“ Bind 1) gengivet efter Originaler i Akademiets Samling af Arkitekturtegninger. Naar undtages Planen er Maalestocken ca. 1:170.

Øverst: Villa, Bülowsvej 22, opført 1897 med Karl Thoning som Arkitekt. (Fot. 1949, København Før og Nu ved J. Sølvsten). I Midten: Villa i Hellerup, Bakkedal 7, opført ca. 1935 med Mogens Lassen som Arkitekt. Nederst: Villa, Valby Langgade 7 A, opført 1934 med Th. Havning som Arkitekt.

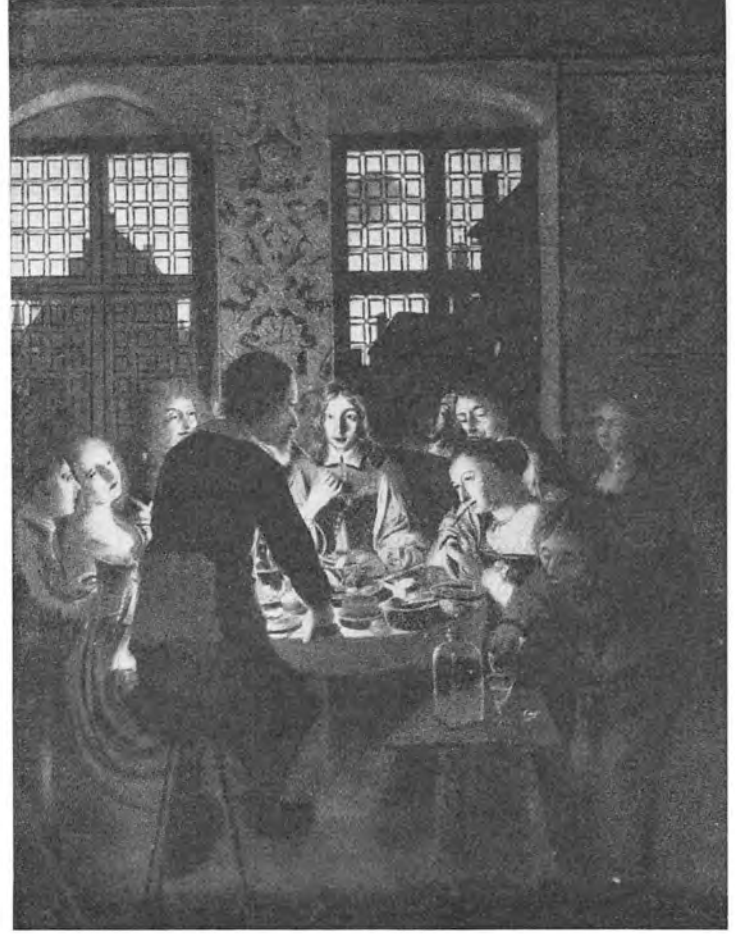
Billedet af den moderne Bebyggelse nederst Side 77 viser ikke blot Nutidens Byggestil, men antyder tillige, hvorledes man placerer vore Dages Etagehuse, saa Sol og Luft faar bedre Adgang til de enkelte Bygninger. Bag de ofte prangende Facader fra Slutningen af forrige Aarhundrede skjulte sig tiest daarligt indrettede Lejligheder og trange Gaardsrum. Et Skridt fremad var de mere aabne Karreer omkring grønne Anlæg, og siden slog man Hul paa Karreen, saa Gaarden laa aaben mod Solen. Banebrydende i saa Henseende var Henning Hansen med „Solgaarden“ paa Østerbro. Ved det endnu senere anvendte Stokbyggeri er Karreerne helt opløst og de enkelte Længer ligger hver for sig, Billederne foran Side 56-57 viser Eksempler paa disse forskellige Byggeformer.

Er der med det moderne Etagebyggeri skabt virkelig gode og sunde Boligvilkaar for et stort Antal af Hovedstadens Befolkning, saa har Parcel- eller Villabyggeriet gennem hele det sidste hundrede Aar bidraget til, at et stadig voksende Antal af Københavnerne lever med let Adgang til Sol og Luft. Man regner det øverst paa foregaaende Side afbildede Hus for at være den første egentlige Villa i Storkøbenhavn. Den blev endnu bygget med Demarkationsservitut, Forpligtelse til i givet Tilfælde at skulle nedbrydes af Hensyn til Hovedstadens Forsvar. Men efter Demarkationslinjens Ophævelse blev der skabt udstrakte Villakvarterer, især paa Frederiksberg og Østerbro. Og Udviklingen er fortsat siden, saaledes at det københavnske Parcelbyggeri rækker langt ud over det ved Aarhundredskiftet udvidede Hovedstadsomraade. Sammenlign Billedet nederst Side 57.

Hvad angaar Villabyggeriets Arkitektur, saa har den i alt væsentligt fulgt de samme Linjer som Etagebyggeriets. Der blev i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede bygget Villaer i alle Stilarter, mere sobre og enkle Bygningsværker saavel som Huse med Taarne og Spir og andre Falbelader. Et særlig udartet Eksempel var den tyrkiske Villa paa Strandvejen.

Ogsaa i den Henseende har Villabyggeriet fulgt Etagebyggeriets Tendens, at den egentlige Funktionalisme i Løbet af 30erne blev afløst af en mere afdæmpet Stil, præget af hjemlige Byggeidealer. Villaen i Valby Langgade er et Eksempel herpaa.

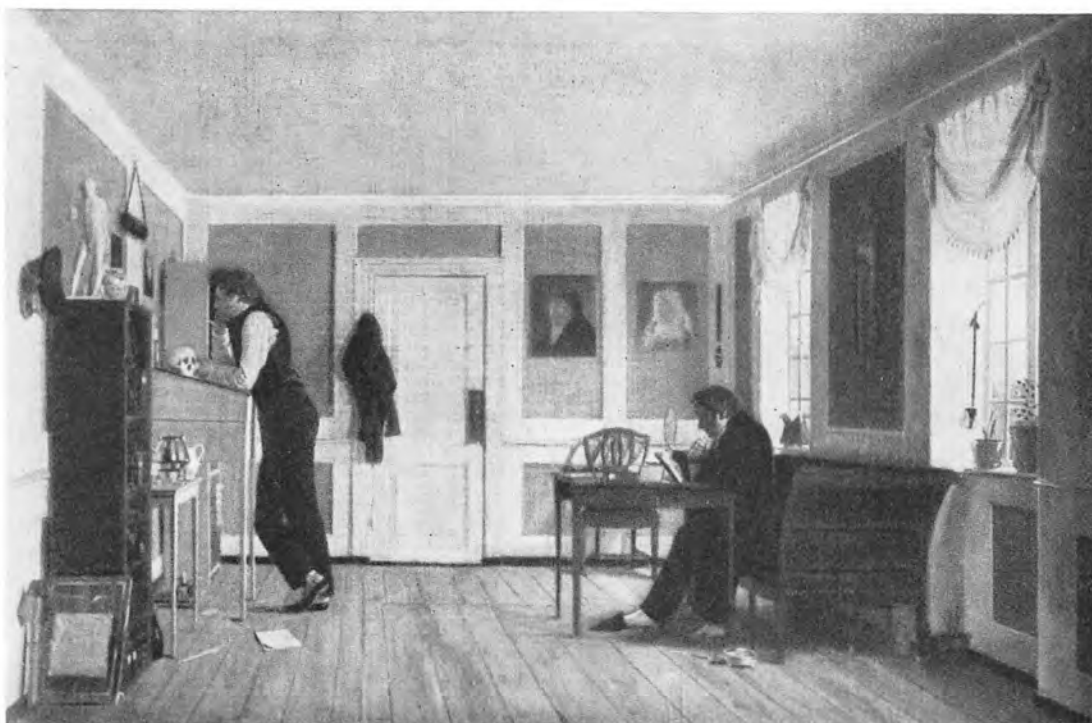

Herover, til venstre: Slotskriveren, til højre: Bordtale. (Begge Malerier fra 1653 af Wolfgang Heimbach, det første paa Rosenborg, det andet i Gotha-Museet).

Til venstre: Det Peltke Familiebillede. (Maleri 1758 af Johan Hørner).

Et Interiør fra Amaliegade. (Maleri ca. 1830 af V. Bendz). Det er en typisk Stue fra den klassicistiske Periode med dens lisenprydede Vægge, hvis Felter er beklædt med Papir, og dens enkeltformede Møbler. Fra samme Tid er ogsaa Billedet herunder til venstre. (Maleri af Em. Barentzen) med dets lyse Stemning, trods de drapperede Gardiner i stærk Modsætning til det ellers kønne Billede fra Klunke-tiden, præget af 8oernes Forkærlighed for Plyds og Tæpper. (Maleri af Viggo Johansen).

Genrebilleder med danske Emner er sjældne fra det 17.-18. Aarhundrede, men man har vist Lov til at se saadanne i nogle af Wolfgang Heimbachs Arbejder. De er i hvert Tilfælde malet i den Periode, han virkede i København og kan meget vel illustrere Interiører fra Datidens borgerlige Hjem med de smaarudede Vinduer, og Væggene dækket af Gyldenlæders-tapeter eller Paneler. Billedet til venstre forneden paa

foregaaende Side er egentlig en Portrætgruppe, men saavel Personernes Paaklædning som Møblernes Form og de malede Vægtapeter viser tydeligt, at det er malet i Rokotiden lidt efter Midten af det 18. Aarhundrede. Tilsvarende Interiører fra en Lejlighed i Magstræde findes nu i Nationalmuseet. (Se Bind 2, Side 248). Trods alt synes Interiører og Mennesker paa denne Side ikke saa væsensforskellige fra Nutidens.

Herover til venstre: En Tjenestepige i sit Køkken (Maleri 1869 af Carl Bloch, Amalienborg); til højre: Den dovne Pige smykker sig til Bal (Maleri 1807 af C. W. Eckersberg). Til venstre: Værtshus (Maleri af Aksel Jørgensen).

Som Hovedstadens Huse var forskellige gennem Tiderne, har Tilværelsen altid formet sig forskelligt for disses Beboere i Forhold til deres sociale Standard.

Eckersbergs Billede kan forsaavidt siges at have Almengyldighed til alle Tider, men Blochs af den ensomme Tjenestepige i det dystert oplyste Køkken er malet i

en Tid, da slige Væsener tit var henvist til at bebo et usselt Rum, uden direkte Adgang til Lys og Luft. (Se f. Eks. Bind 4, Side 177).

Og Aksel Jørgensens Billede fra det forsvundne Holmensgade-Kvarter staar i den stærkeste Kontrast til de Scenerier fra det højere Selskabsliv, som Billederne

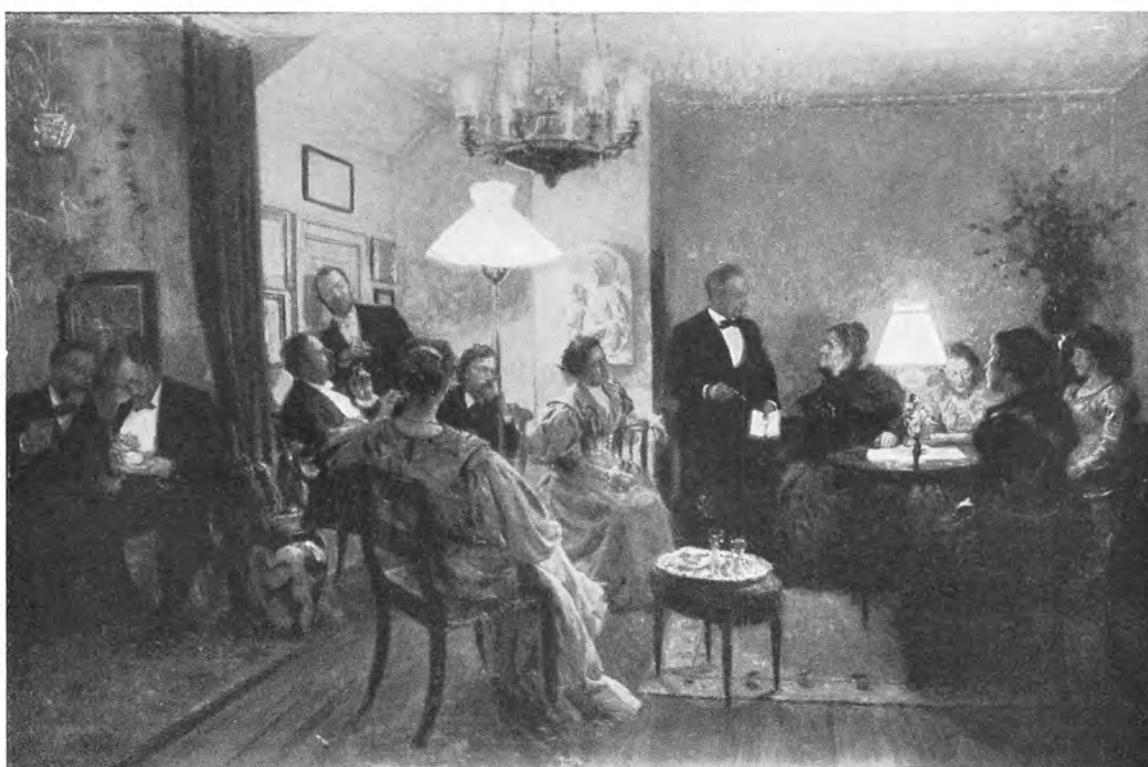
Aftenselskab hos Vekselerer Martin R. Henriques i dennes Lejlighed i Tordenskjoldsgade 1. (Maleri 1868 af Edv. Lehmann).

Blandt Personerne, overvejende Medlemmer af Familien Henriques, ses Niels W. Gade som Nr. 2 fra højre.

Aftenselskab i mit Hjem. (Maleri 1899 af Viggo Johansen, Kunstmuseet).

De tilstedeværende Herrer er fra venstre: Lægen Julius Petersen, Maleren Valdemar Irminger og Grosserer Oscar Wandel, Kunsthistorikeren Karl Madsen, Maleren Vilhelm Hammershøj og Filosofen, Professor Harald Høffding.

paa denne Side viser. Fortidens Selskabelighed var af en noget anden Karakter end Nutidens, og for godt et Hundrede Aar siden, da et Begreb som Restaurantliv næppe kendtes, i langt højere Grad koncentreret om Hjemmene. De selskabelige Sammenkomster hos det mere kultiverede Borgerskab var ofte præget af den ud-

bredte Interesse for Musikken. Marstrand (Se Bind 3, Side 249) og Lehmann (Se ovenfor) har begge malet Billeder af musikalske Aftenselskaber.

Nyere er de Skildringer af den københavnske Selskabelighed, som Krøyer og fremfor alle Viggo Johansen har givet.

Københavnsk Familie ved Aftenteen. (Fot. ca. 1900). Stuen med dens Udstyr er typisk for Tiden, der svor til Møbler, udført i Efterligning af en eller anden Stilart fra fordums Dage. Til Herreværelser anbefaledes specielt Gotik eller Renæssance!

Moderne københavnsk Interiør. (Fot. ca. 1940, Sv. Türck). Den ny Tid ytrede sig ved Afskrælning af alle Ornamentter. Møblerne skulde være hensigtsmæssige uden al overflødig Udsmykning. Det samme gjaldt Væggene, hvis Rigdom af Fotografier og andre Billeder forsvandt.

Det gik med det 19. Aarhundredes Interiører, som det var gaaet med den udvendige Arkitektur. Ude af Stand til at skabe en selvstændig Stil, forfaldt man til slet og ret Stilefterligning. Gotik, Renæssance, Barok, Rokoko, Empire, alt efterlavedes fabrikmæssigt. Hertil kom

Klunketidens Forkærlighed for det „pittoreske“, som gjorde Stuerne til støvfyldte Raritetskabinetter. Reaktionen indtraf først et Stykke ind i vort Aarhundrede med Funktionalismen, der vilde gøre Stuer og Møbler mere hensigtsmæssige.

BYENS LIV

PAA GADER OG TORVE

Af JAN NEIIENDAM

Gammeltoiv (Forum, det gamle Marked) var allerede før ABSALONS Tid Midtpunktet i Landsbyens Liv. Alle Varer bragtes til Torvs eller samledes i Salt-, Klæde- og Skrædderboderne lige i Nærheden; efterhaanden bredte Handelen sig mod Vimmelskaflet og ned ad Skraaningen mod Sejllobet. Den langstrakte Plads fik Navnet Østertov (Forum Orientale). Omkring det første Raadhus (paa Skoubogades Østside) laa Udsalgene i lave, sammentømrede Boder, der ikke adskilte sig meget fra Bispebyens øvrige Huse, med Gavl mod Gaden og store bevoksede Grunde foran og bagved. Svin og Høns fyldte Landsbybilledet med Dagliglivets Lyde; der var ikke langt mellem Møddingerne, og stod Blæsten kraftigt ind fra Øresund, bredte „den onde Stank“ sig. Gennem Aarhundreder holdt den sig i de kringledede Gader, som trak deres skarnfyldte Furer inden for Bispens Volde. Var Grunden end snavset, bød selve Gadebilledet efterhaanden paa brogede og afvekslende Syn; Huse og Dragter straaledede i de stærkeste Farver, fra en Yderlighed til en anden, leverbrunt, kanariegult, papegøjebrønt, himmelblaat, kraprødt.

I Middelalderen faldt Natten paa efter Naturens Love i højere Grad end senere hen, da det kunstige Lys holdt den ude. Til Gengæld begyndte ogsaa Dagen før. Byens myldrende Liv, der sugede Næring til sig fra alle Kanter i Oplandet, saa virksomt og broget, døde hen og blev borte, naar Natten kom. Det havde Vorherre bestemt, og saadan stod der i Byens Lov: „Finder Vægter nogen Mand vafrende paa Gaden om Natten, da skal han lede hannem til sit Herberg; har han ej Herberg, da skal han sætte Borgen for sig, eller han skal være i Stadens Gemme til anden Dagen, da han maa gøre Skel for sig. . .“ Først paa CHRISTIAN V's Tid lød i Gaderne de gode, formanende Vægtervers:

„Om du vilt Tiden vide,
Husbonde, Pig' og Dreng,
da er det paa de Tide,
man føjer sig i Seng.
Befal dig Herren fri,
vær klog og snild,
vogt Lys og Ild,
vor Klok' er slagen ti“.

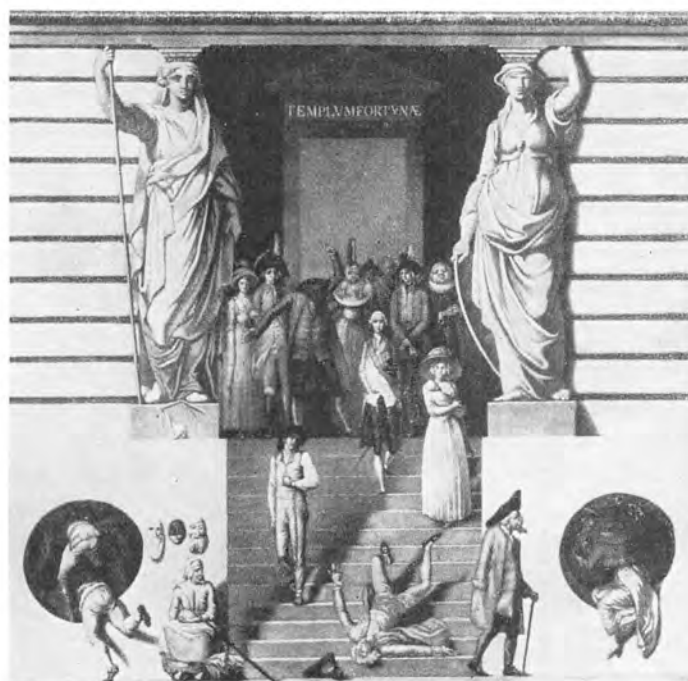
Mange syntes med Henrik i „Maskerade“ (II, 3): „De ønske Folk udi Sang en roelig Søvn hver Time paa Natten og tillige med deres Skraal vække dem op af Søvn“. Det var ogsaa HOLBERGS private Mening, da han boede ved Gammeltoiv, hvor Vægterne samledes foran Raadhuset før Nattevagten. I deres mørkeblaa Vams med det kongelige Navnetræk, med den tykke Kabuds og Morgenstjernen blev de kendte Gadefigurer. Tre farlige Fjender havde den lovligt paabudte Nattero: Tyven, Ilden og den galne Nattevandrer, der fyldt til Randen med Livsmod fra Ølkonens Hus gav sig til at grassere i Byen. Selv Konger kunde deltage i sligt og vække farlige Frasagn om natlige Optøjer. Nogen Natteravn er derimod H. C. ANDERSENS Justitsraad KNAP saa sandelig ikke, da han ved Galochernes Tryllekraft træder tilbage i Kong HANS' Tid midt paa Østergade, sølet, uden Fortov, med slukkede Lygter; kun foran et Madonnabillede dører et svagt Lys; Folk ser for den gode Justitsraad ud, som kom de fra Maskerade, selve Sjællands Biskop marcherer frem i Optog med Trommeslagere og Drabanter. Forvirret søger Justitsraaden mod Højbro – den er ikke til at finde (skønt den faktisk eksisterede), og for Enden af Østergade finder han Østerport, som han anser for et Stille. Scenen skifter fra Gadens let komiske *clair obscur* til et Ølhus, han finder ind i. Samtalen strander snart paa gentagne Misforstaaelser, man tror, han er drukken. Situationen er ved at blive ubehagelig, da Galocherne til alt Held gaar af. Med dem er Kong HANS' Tid forsvundet, og Justitsraaden ligger i Sølet paa Østergade, i sin egen Tid, 1838. Han har maattet sande det gamle Ord: „Altid rejser sig Kiv i Ølkones Hus“ – Sæderne var som bekendt grove i Middelalderen og Pestilenser, Himmeltegn, Krig og Drukkenskabens Djævel Samtalens Emner, der gav Folkelivet Indhold. Natten selv var fyldt med Larm og Lyde, egnet til at sætte Skrak i letbevægelige Sind, med klaprende Skodder, skratende Skilte og Vejrhaner, hylende Katte og tudende Køtere. Overtroen havde overalt sine puslende Vætter ude. Af og til hørtes vel en Serenades sentimentale Toner; hos HOLBERG belønnes den rigtignok med en Potte

En Arrestation. (Maleri fra det 18. Aarhundrede, Bymuseet).

Til de saa sjældne københavnske Genrebilleder fra det 18. Aarhundrede hører de paa denne og modstaaende Side gengivne, begge efter Originaler i Bymuseet og begge visende Scener af de ældre Tiders Retshaandhævelse. Holmens Vagt slæber af med en Arrestant fulgt af en Skare nysgerrige. Selvfølgelig kan en Arrestation ogsaa i vore Dage fremkalde Gadeopløb, men det var ikke blot i slige Tilfælde, man forhen fik Indblik i Strafferetsplejen. Ogsaa selve Straffenes Eksekvering foregik i mange Tilfælde i fuld Offentlighed, og Kagstrygninger, ja, Henrettelser fandt til helt ned i det 19. Aarhundrede Sted paa aaben Gade. En yndet Folkeforlystelse var det ogsaa at se paagrebne Skøger „bære Sten af By“. Kendt er Historien om den franske Gæst, der 1629 fra sit Vindue i Skoubogade saa „tre hvide og tykke Skøger, der var afklædte til Bæltstedet, bundne sammen og ledsagede af en Bøddel med et Ris i Haanden, som gik for at vise dem, omkring paa Byens Gadehjørner“.

Dette Billede, en Illustration til Johannes Ewalds: Lykkens Tempel efter Maleri af Abildgaard (Kobberstiksamlingen), har i denne Forbindelse kun Interesse, fordi det blandt Figurene oven for Trappen viser en Kvinde spændt i den saakaldte Feddel. Det var et Straffeinstrument af Form omtrent som en Violinkasse, forsynet med Huller til Anbringelse af Delinkventens Hals og Haandle, altsaa paa sin Vis beslægtet baade med den spanske Kappe og Gabestokken og som disse beregnet paa at udstille vedkommende Synder til Spot og Spe i alle Folks Paasyn.

over Hovedet: „Dette lugter min Troe i det ringeste ikke af Rhinsk-Viin“ (Den Vægelsindede, II, 17).

Under Trykket af den middelalderlige Dagligdags jævne, strenge Livsforhold skattede man til Gengæld de festlige Tider, naar Kongen var i Byen og med sine Riddere kastede Glans over Tilværelsen, og til daglig sørgede Kirken med sin farverige, stemningsfyldte Højtid, sine Processioner med gyldne Kors og duftende Røgelse, sine Mariafigurer og udskaarne Helgenbilleder for at bringe Afveksling, at kaste et Skær af Lys, Fest og Opbyggelse over dem, der arbejdede. Ved Fastelavn og Midsommer, ved Lavenes Fester og Familielivets vekslende Begivenheder slog man sig løs, nød Livet, sugede til sig, hvad Øjeblikket bragte. Ind imellem flammede Heksebaal om Kap med lokale Ildebrande, selv paa Gammeltorv tændtes Baalet uden Hensyn til de letfængelige Huse; Afstraffelser af enhver Art var sikre paa Befolkningens levende Deltagelse, snart haalig, snart medlidende. Paa Torvet skete Halshugning, og „Bysens Kag“ truede med Vanære. Ogsaa Tinget, der først laa paa Torvets østre Side, mellem Skindergade og Vimmelskafte, samlede Tilskuere: den anklagede sad paa en Sten, Tingmændene, Fogden og Vidnerne inden for de fire Tingstokke.

Naar Byens Vagtklokke ringede ved Solopgang, aabnedes Portene og Havnens Bom; Bispens væbnede Folk, der havde holdt Nattevagt, tog hjem paa Borgen, og deres Plads besattes med nye Bommænd og Vægtere. Snart hørtes de kendte Lyde fra Dagens Gerning, fra

Billedet, der er en Pendant til det paa modstaaende Side, viser en Kvinde i Gabestokken, det Fortidens Straffeinstrument, der kom i Brug overfor mindre Forseelser, saasom Gadeuorden og Skændsmaal og blandt andet ofte anvendtes mod de stridbare Fiskerkoner ved Gammel Strand. (Sammenlign Bind 2, Side 217).

En Gabestok af ganske speciel Karakter havde den initiativrige Politimester Himmerich paa eget Initiativ ladet konstruere umiddelbart før den første store Brand i 1728. Men den var beregnet paa at virke afskrækkende paa de Skøger, der i Forvejen var dømt til Spindehuset. Det var en saakaldt „Drille, hvorudi de i Utugt befundne Kvinder kunde omdrejes paa offentlig Plads, nemlig Nytorv“, det vil sige et Kæmpfuglebur, hvori den arme Synderinde skulde udstilles, mens en af hendes lige saa skyldige Medsøstre blev sat til at dreje det rundt. De var begge forsynet med høje, fjerprydede Narrehuer, som de skulde beholde paa under den følgende Transport til Tugthuset.

Smedjer og Stalde, Køer og Faar dreves paa Græs, og Peblingene i deres sorte Kapper strømmede op ad Bakken ved Dyrkøb mod Vor Frue Skole, mens Kannikernes Sang lød fra Kirken ligeved. Hist og her saas Tiggermunken paa sin hjælpsomme Vandring fra Hus til Hus; han talte venligt med Børnene, lindrede de syges Smarter og samlede Smuler til sig selv i Pose og Sæk, som han dog gerne aabnede for andre. Senere fik de verdslige Stoddere deres Tiggertegn at bære, med Byens Vaaben, de tre Taarne over Bølgelinier med Sol og Maane mellem Spir.

De rummelige Kirkegaarde blev tidligt Scenen for et broget Folkeliv – det var de eneste Lufthuller inden for Voldene. Man forlagde Arbejdspladsen derud, tømte sine Spande over det frodige Krat eller skød Genvej til Hest og Fods mellem Gravene. Den evige Hvile var forbeholdt Folk af Stand, med Hovedet trygt inde under Kirkens Hvælvinger, mens Pladsen udenfor – de dødes Have – fyldtes med Lyst og Glæde ved Markedstid. Paa Ligtogenes Udstyr kendtes det straks, om det var et fornemt Lig eller ej; Begravelser fandt Sted tidligt paa Eftermiddagen. Da de gamle Urtegaardes Dage omsider ebbede ud, kom Turen til „Assistens“ til at være Valfartssted og Promenade. Ikke sjældent laa der Madpapir paa Ligstenene, Minder om det oprømte Folkeliv i det grønne. Søndag Morgen kunde det hændes, at et Bryllupstog bugtede sig gennem de smalle Gader, med Trommer, Trompeter, Fløjter og Giger, med beredne Svende, som lod Bøsserne knalde.

Werlauff fortæller i sine kendte Erindringer, hvorledes i hans Barndom „saaes hyppigen nogle gaae i den saakaldte spanske Kappe, en Slags rødmalet Tønde med Jernbeslag, som blev baaret af Delinkventen, undertiden efter Omstændighederne endogsaa med en Kobberhat paa Hovedet . . .“ Vægtere, der havde sovet paa deres Post, maatte paa denne Maade vandre gennem Staden! Englænderen Howard fandt Skikken mærkværdig og bringer den som eneste Illustration til sit Værk om Fængsler 1784.

Fiskerkoner ved Gammel Strand. Man vil den Dag i Dag kunne finde Typer, som Carl Bloch malede dem for et Par Menneskealder siden (Billedet til venstre fra 1875 er paa Kunstmuseet, det til højre i Privateje). Men Skovserkonerne har holdt til ved Gammel Strand længere tilbage i Tiden. Fisketorvet fandtes her allerede i det 17. Aarh. og har vel altid været her ved Byens ældste Havn.

Fra CHRISTIAN IV's Tid kendes en Præsts Jeremiade over Torvelivet i Byen; Tonen er en Blanding af Else Skolemesters Salvelse og Ildebrandsforfatteren REISERS vidtløftige Lamenteren: „Kand ikke med Ord udsiges eller beklages dend store Guds Fortørnelse og Utuct, Vognmænd bedrive paa Amagtorff baade om den hellige Søndag og de andre Dage. Om Morgenen ved sex slet saa forsamler de dennem ved Posten sammesteds, de Vognmænd heraff Byen, Helsingøer, Raaskylde, Kiøge, der suær og bander de saa forfærdelige, Jorden maae grue derved. Ingen erlig Mands Tyende, Piger besynderlige, kunne hente en Spand Vand aff Posten, disse utuctige Companer jo taler dem saa ubluelige til, det er Skam at eftersige, tager utuctelige til dennem, med anden stor Letfærdighed, de øve . . . Med deres Kaal, Rødder og Løg drive de nu igen om Søndagen deres Kiøb og Handel paa Amagtorff og andre Steder saa frit som de gjorde før Kgl. Maj.s Brev udgik derimod . . . item de ager med deres Øllsluffer og Kærrer saa frit den hellige Herrens Dag som de andre . . .“

Samtidig med at bygge Byens tredje Raadhus lod CHRISTIAN IV Nytorv anlægge. Det indrettedes fortrinvis til Kødsalg (som siden Graabrødretorv og

Nicolai Plads), alle inden- og udenbys maatte føre godt fersk Kød til Nytorv paa de to Torvedage, Onsdag og Lørdag; der forhandlede ogsaa smaa og store Kreaturer samt Grøntsager. Paa et Stik i Resens Atlas vrimler det med Grise, Køer og Heste, Kurvevogne fra Amager, Pindevogne og Sluffer med Vandtønder. Amagerne solgte deres gode Sager fra Vogn; der ses en Kone med den karakteristiske runde, udstaaende Krave og med Fjerkræ i sit Bur, mens Forgrunden er fyldt med samtalende Figurer, Bønder og Standspersoner i korte Kapper og med hvide Halskraver. I det 17. Aarh. rejstes Galgen paa Nytorv; mange borgerlige Straffe eksekveredes bag Raadhuset, som nævnes i flere Holbergske Komedier („Den pantsatte Bondedreng“, „Den 11. Junii“), og den navnkundige norskfødte Københavner sammenfattede i et Epigram Tvillingtorvens Betydning for Byens daglige Liv:

„Ceres og Themis om min Bolig sig forsamle –
nær begge Torve er min Bolig i vor By.
Hvis du vil grønne Retter have, søg det gamle,
men vil du ha' din Ret i Trætter, søg det ny“.

„Befindes nogen udi Bøtter, Baljer, Spande eller i anden Maade Menneskeskarn at udbære og det i Stran-

Paa Nytorv. Tegning af H. Tegner. (Efter Ill. Tidende 1880-81).

I ældre Tid foregik saa at sige al Handel paa Torvene, der i København som andre Steder var Købstadens Adelsmærke. Her faldt ikke alene Omegnens Bønder deres Varer, men ogsaa Byens egne Haandværkere stod til Torvs med deres Produkter. Efterhaanden som Byen voksede, fik den flere Torve, hvert bestemt til sit Formaal. Af disse er endnu Grøntorvet og det allerede nævnte Fisketorv ved Gammel Strand i Funktion, men en Scene som den afbildede kan man nutildags kun finde i Provsbyerne. I Hovedstaden har Købbyen afløst Nytorv og Gammeltorv.

den, paa Torvene, ved Volden eller paa andres Fortov at henkaste –“ medførte det endnu i 1647 streng Straf. Renovationsvognene er velkendt for CARL BAGGERS Nattevandrere:

„Nej, hvad er det for en Lugt?
Hører du Vognene rumle?
Skynd dig blot, hurtigt paa Flugt!“

Mod daarlig Brolægning og Gadesnavs kæmpede Myndighederne forgæves gennem Aarhundreder; generelt gjaldt Else Skolemesters Ord fra „Barselstuen“ (II, 7.), at „Gadernes Urenhed er saa stor, at den ikke kan fortælles, afmales eller beskrives“. Københavnerne kunde sige med Trojaneren i „Ulysses“ (II, 2): „I Julii Maaned er Gaderne upaaklagelige, men Resten af Aaret kand man neppe gaae ud uden Fare for at drukne i Skarn. Dog det er kun 11 Maaneder i Aaret, de gaaer snart. Kunde man gjøre saadanne Anstalter, at det aldrig skulde regne, da vilde jeg trodse nogen Bye at være saa reen som vores“. Bedre Folk færdedes i stigende Grad til Vogns, det var Karossernes og Portechaisernes Tid. „Hillemand hvor blev jeg overstænket af en forbandet Carosse, som kørte forbi. Man skulde tænke, her boede en Hob rige Folk i denne Bye, thi gaaer du paa Gaden, saa kand du ei komme frem for Heste, Vogne og spraglede Lakajer . . .“ siger en „Proprietarius“ i „11. Junii“, og Pernille i „Uden

Hoved og Hale“ (I, 3.) taler muntert om Vognenes Mængde i Højbrostræde. Det vrimlede med Sælgekoner, mest fattige Soldaterhustruer, som faldt alle mulige Varer, Østers, Tørv og Brænde. Visehandelen florerede; i „Hexeri og Blind Allarm“ (II, 3.) tilbyder en Dreng Leander en Vise om én, der gav sig Fanden i Vold paa Tysk og Dansk – og Leander føjer til: „Det er forskrækkeligt i denne Bye med disse Viser. Det er spaaet, at Verden skal forgaa af Ild – men vil det saa tage til, saa tror jeg, den vist vil forgaae af Viser“. Blandt Døgnets Rim i Kællingernes Kurve holdt CARL MIKAEL BELLMANS Poesi anonymt sit Indtog i vor Hovedstad, hans Toner og Ord lød fra Vinstuer og Kældere, hvor Venus og Bacchus havde hjemme. Især i Kvarteret omkring Nikolai Kirke var der fuldt op af handlende, Jøder, Frugtkoner og slesvigske Kniplingskræmmere. Det var Lommetyvenes Eldorado. Gaderne genlød af højrøstet Ordveksling mellem Henrik og Pernille – det er Tidens ægte københavnske Tale, der møder os i Komediernes. Trods alle Forsøg paa at dæmme op tog ogsaa Tiggeriet Overhaand. Med Eder og Skældsord trak Fattigfogderne – Stodderkongerne, som de kaldtes – af med deres usle Fangst – ofte afdankede hvervede Soldater – der ynkeligt skreg om Hjælp, mens Publikum ufortøvet tog Stoddernes Parti og befriede dem. „Tiggerne meddele hinanden deres erhvervede Viden-

Til venstre: Drikkebod i Slutningen af det 18. Aarhundrede. (Maleri af ukendt Kunstner, Øregaard). Herunder: Udenfor à Porta paa Kongens Nytorv. (Maleri 1883 af Vilh. Rosenstand). Gennem Aarhundreder førte Myndighederne i København en længe haabløs Kamp mod Bebyggelsen af Gadernes Fortove. I lange Tider herskede den Anskuelse, at hvad der udenfor de enkelte Ejendomme laa inden Tagdryppet, altsaa mellem Facaden og Rendestenen, var Husejernes Privatejendom, som de kunde benytte efter eget Tykke. Man maa jo huske, at ogsaa Fodgængertrafikken i Datiden foregik midt i Gaden og ikke langs Husrækkerne. Det var fristende at tage dette Areal i Anvendelse, og det blev gjort i stor Udstrækning, saa en broget Bebyggelse bredte sig langs Gaden, Kælderhalse, Skure, Bislag, samt ikke mindst Krambænke, Datidens Form for Butiksvinduer, som de kendes fra adskillige gamle Billeder (Se f. Eks. Bind 2, Side 114), og dertil Drikkeboder, primitive Fortovsrestauranter, af en Type som den, der er gengivet paa hosstaaende Billede.

Under Frederik II begyndte man saa smaat at regulere Fortovsbebyggelsen, men derved blev den paa sin Vis legaliseret, idet den blot skulde holdes indenfor passende Rammer, saaledes at den ikke generede Trafikken, og der skulde ydes Afgift af de Smaabygninger, der stod paa Byssens Grund. Først ved Hovedstadens ældste Bygningslov af 1683 blev saadan Bebyggelse forbudt, men uden større Sukces, og det synes heller ikke at have hjulpet, at Forbudet blev gentaget i Byggeforskrifterne ved Genopbygningen 1728, ja, endnu efter at der var lagt virkelige Fortove, Trottoirer, som man dengang sagde, var disse „optagne af Kælderskure, Trapper, Stole, Borde, Bænke, Gryder og utalligt andet Skramleri, saa man ikke skulde tro, at de var anlagte for Fodgængere“.

skaber og Erfaringer“, hed det. „De have forenet sig, sammenskudt en Kapital, uddelt Aktier (store Mønstre smitte) og tigge nu med Klem og Eftertryk. Kompagniet udsender Faktorer til de offentlige Pladser og udruste mindre Skibe, som seile indenskærs. I Vingaardstræde forhandler en blind Mand Jesu Navn og Guds Velsignelse“.

1681 var Gadebelysningen indført for at hindre og afværge Overfald. 500 Lygter brændte ved Tran. Opløb og Slagsmaal vedblev imidlertid at være en hyppig Foreteelse, f. Eks. mellem Lakajer og Studenter eller Officerer og Studenter (i Filosofgangen 1787, ved Posthuset 1793). Trods alt er der en Baggrund for Jacob v. Tyboes martialske Ordre til sine Soldater (V, 6): „Hvem I treffer udi sort Kjole, skal I støde ned. Naar vi saa har massaceret de fleste hid og did paa Gaderne, skal I formaliter beleyre Regensen, hvilken vi udi Hast kand erobre . . . Vi kommer i Dag at gaae i Studenter-Blod over Knæene“. Blodig var ogsaa den standende Kamp mod Hundene, de mest uberegnelige Trafikanter, af alle Racer, Farver og Omfang. Løb de løse om, var det Natmandens Sag at slaa dem ned paa Stedet. 1788 blev den portugisiske Gesandts lille Hund myrdet i Vimmelskafet, hvad der førte til ændrede Bestemmelser. Men Hundeplogen fortsatte, og Gadedrengene tog selvfølgelig Del i de Optøjer, den førte med sig.

Til højre: Udsalg af Gipsfigurer i Port.
 (Maleri 1830 af Friedländer, Øregaard).
 Herunder, til venstre: Æggekvone. (Ma-
 leri af A. T. Henrichsen, Bymuseet). Til
 højre: Amagerkvone. (Maleri 1881 af
 Erik Henningsen, Privateje).

Den kendte Skuespillerinde Julie Sød-
 ring fortæller i sin Skildring af Barn-
 domshjemmet i Adelgade, hvordan
 hun holdt sin lille Baggaardshave ved
 Lige ved Hjælp af Blomster, Kruse-
 mynte, Gyldenlak og Balsam, som hun
 fik af den gamle Amagerkvone, der sad
 i Porten med sine Grøntsager. Saa-
 danne Grøntbutikker var en alminde-
 lig Foreteelse Byen over, ligesom Por-
 tene i det hele taget var taget i An-
 vendelse af forskellige Handlende.

Paa Billedet til højre ser man en Gip-
 ser falbyde sine Figurer i et Portrum
 med Udsigt mod Rundetaarn.

Af de adskillige Fremstillinger af københavnske „Gadefigurer“ fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, som er Resultatet af et Samarbejde mellem C. W. Eckersberg og J. H. Senn, bringes paa denne Side Typer paa Torvebønder, hvis Klædedragt endnu et godt Stykke ind i Aarhundredet stadig bar det 18. Aarhundredes Præg, ligesom Troels-Lund har fortalt, hvordan Bønderne endnu i hans Barndom, 1840erne, gik med langt Haar, der hang ned paa Skuldrene. (Efter Akvareller i Bymuseet).

Det var en mærkelig blandet Odeur, som slog den spadserende i Møde. Vinden jog Skyer af Skarn og Støv gennem Gaderne, førte med sig Duften af Husdyr fra Baggaardene, sælsomt sammensat med Kanalernes Stank og Dunst fra Spildevand i de aabne Rendestene, som modtog deres Indhold fra Husene under Dække af fjæleklædte Tværender. De skar deres dybe, undertiden 10–15 Tommers Furer langs Fortovene med Afviserstenene som benbrækkende Fyrtaarne ved det plumrede Farvand. Forgæves udøste Nattevandrerne deres Forbandelser over dem, naar „Magistrats-Maaneskinnet“ svigtede; de alenhøje Stenpæle, der skulde hindre Vognhjul i at køre ned, hørte med til Gadebilledet, ligesom de tværgaaende Rendestensbrætter, som blev kastet til Side i Regnvej. Snart boblede Dyndet op mellem Brolægningens Sten, saa at Gaderne mere mindede om en Landsby end om en kongelig Residens. Det landlige Indtryk bestyrkedes af Duernes Kurren paa røde Tage, af Hønsenes Pikken, Hanernes Gal og af de grønne Træer foran Husene; Holbergs Kastanje og Regensens Lind bragte en Smule Friskhed ind i det lærde Kvarter, og mangen god Rus er baaret under Pæretræet ved HANS BLASENS besungne Ølstue i Nybrogade! Haandværkere og Detailhandlere trivedes ved Siden af hverandre, men der var endnu Rester af spore af Middelalderens Fordeling i bestemte Gader. Nørregade var Bryggernes, i Farvergade vajede de bro-

gede Kludeskilte, Silkekræmmerne boede ved Amager-torv, Hørkræmmerne paa Vestergade og ved Kultorvet. Gemytlige gyldne Bagerkringler og joviale Brændevinsankere lyste som Bomærker; mens de levende Husdyr i Gaarde og Stræder krydrede Atmosfæren med Duft og Lyd, øvedes der en malerisk Virkning af de stumme, heraldiske Væsener fra Haandværkernes Skilte. Først omkring 1800 afløstes de brogede Facader af mere dæmpede graa, de muntre Inskriptioner – der gav de passerende gode Ord med paa Vejen – af mere saglige omkring Butiksdøren. Endnu kendtes Udstillingsvinduer ikke. I 1840erne vakte LOUISE RASMUSSENS bevægelige Modefigur berettiget Opsigt i Vimmelskaftet (nuv. Nr. 38) – ligesom hendes fikse Reklamer for „mechaniske Patent-Damehatte“ var et almindeligt Samtalestof blandt Københavnerinder.

De fire Porte, som forbandt Byen med Omverdenen, var saa snævre, at kun een Vogn ad Gangen kunde køre igennem. Var den stærkt læsset, maatte Fodgængerne vente, til Passagen var fri. Enhver visiteredes for Accisens Skyld, og det var god Spøg at narre Posekiggerne. Som bekendt bragtes Portnøglerne hver Aften til Amalienborg, til FREDERIK VI, Arméens øverstbefalende; i Admiralsuniform viste han sig (som det ses i „Capriciosa“) ved Roret i Frederiksberg Haves Kanaler, hilst af Folkets ærbødige Jubel. ORLA LEHMANN mindedes fra sin Ungdom omkring 1830 Torvehandelen – stadig

Billedet til venstre, af samme Række som dem paa foregaaende Side, viser, hvorledes Hovedstadens Mælkeforsyning blev opretholdt af Omegnens Bønder, der tog mere eller mindre fast Stæde i en Port. Paa Billedet til højre ser man længst til venstre en Slavefoged, samt en Slave – bemærk Lænken – og i Midten en Politibetjent. Endelig længst til højre to Vægttere med deres karakteristiske Morgenstjerner.

paa Gammeltorv – hvor værdige Valbykoner med nedhængende blommererede Kyser sad omkring det tørre Springvand og falbød Fjerkræ til de ærbare Borgermadam; her saa man Bønder og Slagtere sælge Kød fra aabne Vogne og skidne Kludetelte. Det takkeligste Syn var de kønne Amagerkoner med deres Grøntsager paa Højbro Plads, det morsomste de højrøstede Fiskerkoner ved Gammel Strand (besynderligt, at man i vore Dage har fundet paa at rejse en underlig, bovlam Sten-dito midt iblandt de levende!) – mest malerisk var Kulsviernes smaa Pindevogne med skindmagre Krikker. Færdselen var tynd og træg i FREDERIK VI's Dage, og havde ikke Skarnagerens Skralde været eller Udraaberen, som i folkelige Toner tilbød „Pinne-Brænne“ og „Senge-Halø“, vilde Gadelivet have været næsten ængstelig tyst, mener den nationalliberale Ord- og Pennefører. Efter Midnat vilde den ensomme Vandrer, der forsigtigt listede sig langs det svage Lysskær i den mudrede Rendesten, i Reglen ikke se andet Livstegn end et ensomt Lys fra en flittig Students Kvist – eller høre anden Lyd end maaske en enlig Violin fra et Familiebal. Fremtidens ildfulde Tilbeder noterer, at en Klage i „Politivennen“ over et manglende Rendestensbræt omtrent betegnede en selvstændig Oppositions lovlige Grænse.

Tiden kunde dog ogsaa skildre sig selv ironisk. 1839 – den gamle Konges Dødsaar – giver „Kjøbenhavns sa-

tirisk-komiske Veiviser eller den skjælmske Ledsager i Danmarks Hovedstad“ livlige Udsyn over Dagens Færd: „Aabenraa. Her er en blomstrende Handel med kogte Kartoffler, stegte Aal og grillerede Faarehoveder; om Morgenen vækkes Beboerne ofte af disharmoniske Tercetter, Quartetter, Quintetter etc. udførte af Dilettanter og Dilettantinder, som fra Vognenes Troner udraabe Tørv, Pindebrænde, matte Fisk . . . Børsgade er ret livlig, hvortil Udlosningerne mest bestaaende af Gavntømmer, Brændsel, Stenkul bidrage meget . . . Kokkedrengene vandre med Kedlen over til Kjelderer, Kuskene varskoer, Kommissionairerne have Hastværk, kort, man kunde af denne Gades Livlighed let tro, at her er en blomstrende Handel . . . Esplanaden eller Grønningen. De kjøbenhavnske Lazaroner søge der om Sommeren deres Nattely, hvor da Guds milde Natur aabner Armene og indluller de ulykkelige til Glemselens Salighed. Naar man fra Østerport vandrer igennem Esplanaden kommer man til den venlige Brokkens Bod, som beskeden og til billig Pris mætter den hungrige og lædsker den tørstige. Avisfrierne og de efter Hymens Glæder længselsfulde Skjønne have ikke sjældent deres Stævnemøder i Esplanaden, især i Tusmørke . . . Fiske-torvet ved Gammelstrand er ingen klosterlig Stiftelse, endskjønt en smækfed Kone med ubesat Straahat paa kaldes Priorinden, og hvis Skarpsindighed har hævet hende til en Fredsmægleres Rang, naar Søstrene komme i

Fruentimmer paa Gaden i Blæst efter Regn, kaldte Eckersberg sit Genrebillede fra 1830, et blandt flere lignende. Man har bebrejdet Maleren, at han lod de afbildede Damer blotte sig uanstændigt!

Trætte eller i Haartotten paa hverandre. De vare i sin Tid en Skræk for de i Nærheden sig opholdende Vognmandskarle. Nu er de skredne frem med Tidens Oplysning og skjælde hinanden mere moderat ud. Saaledes sige de nu kun „Mær“ i Stedet for det forældede „Rakkermær“, eiheller fremvise de meer deres blottede Bag i Vredens Hede, men betegne kun, efter Velanstændighedens Forskrivter, deres Foragt for Modparten ved talende Mimik og Gestikulationer . . . *Gammeltorv* med et Springvand, hvor paa visse Festdage hule, forgyldte Messingkugler spille. Paa Torvedagene gaaer det ret livligt til med Handelen her. Svinerygge og Hoveder af firføddede Skabninger, Flæskesider, Gjæs, med og uden Hoved, hvoraf de første stundom skrige udmærket frisindet, Æg, Smør, Korn savnes ikke her. Madammen træffer mellem Bøndervognene sin Galan og Tjenestepigen sin Kavallér fra det sidste Dansebodsbal . . . *Højbro* adskiller Fiskerkonerne fra Skovshovedkonerne, tillige de levende Fisk fra de matte. Under den, hvor Lokummer ere indrettede, søge de Huusvilde i Vintertiden Beskyttelse mod Kulden, indtil Vægterpatrouillen annammer dem og indlogerer dem, hvor man med Lov skal Land bygge. *Højbroplads*. Naar de skjelmske Amagerpiger falholde deres Grønse, Gart-

nerne deres Frugter og Blomster, Schakkerjøderne paa Hjørnet af Læderstræde speculative gaae frem og tilbage paa Rendesteensbrættet, Kokkepigerne med de trinde Arme og funkende Øjne skride stolte fremad, bærende Torvekurven, de smægtende Syjomfruer gaae til deres Arbeid, Landsoldaterne have flokket sig paa Hjørnet af Østergade, kort: naar Kjøbenhavnerne have udsovet og Virksomheden begynder, giver denne Plads Stof til interessante Iagttagelser . . . *Kongens Have* besøges Formiddag og Eftermiddag meget af gamle Folk, i Middagsstunden af Ammer og Barnepiger med Patte og haardere Næringsmidler fortærende Glutter, om Aftenen af sværmeriske mandlige og qvindelige Væsener i den fremspirende Udviklingsperiodes Alder, egentlig Dreng- og Pigebørn, som gjerne ville lege sammen paa en mere moden Maneer, agere udvoxne Ynglinge og Ungmøer, spille Kjærester og ubevogtede drikke Maaneskin sammen i Kavallergangen. Hr. Drengen studerer i denne Tid det klassiske Lapseri og Jomfru Pigebarnet gaaer paa Tærnes Spidser og stopper sig ud overalt for at synes ældre. Der er sikkert ogsaa bestaaet mangt et Elskovseventyr i selve Haven, hvor om Sommeren og uden Betaling Øret qvæges ved en smuk Musik om Søndagen, og Herculespavillonen frembyder de Besøgende en behagelig Nydelse . . . *Volden* rundt om Staden er en yndet Spadseregang – (man tænker i vor Tid paa HUNÆUS' kendte Maleri fra St. Bededagsaften) – Kirsebærgangene langs nedenfor Voldene udenfor Portene ere meget romantiske. Hvor mangen en Lotte har ikke der trøstet sin Werther saa fuldkomment, at han aldrig i sine Dage har tænkt paa at skyde sig? – Dog maa hun eller han først have løst sig et Tegn hos Kommandantskabet . . . *Østergades* Lapsere kaldes i daglig Tale ørkesløse Dagdrivere af den fornemmere Slags, som efter nyeste Mode klædte, fordrive deres meste Tid med at spanke frem og tilbage paa Østergade, og med Uforsømmethed at overgave de forbigaaende Damer iflæng, dreie sig om efter dem for at mønstre deres Fødder og Gang etc. Benævnelsen hidrører nærmest fra, at Østergade rigeligst er besøgt af saadanne Fyrer, fordi at denne Gade formedelst dens mange Modebutikker meget er besøgt af Damer, ogsaa af smukke, som trippe igiennem den, kun for at lade sig overgaves. Om Aftenen, naar alle Katte ere graa, besøges den mere af Kjøbenhavns letfærdige, som ogsaa af dens løstgængende Skjønne, saavel som Herrer, og det er da her let at samle Elever til en Mængde Institutter for moralskfordærvede“. Det var den Tid, ERIK BØGH digtede om:

„Ak, mindes du de glade Dage,
da vi som Byens skønne Aander skred
fra Mini og til Pleisch og saa tilbage,
bestandig Østergade op og ned“.

Men ingen har skildret Gaden mere forelsket end ANDREAS VINDING: „Hyggeligt var der paa min Ungdoms Østergade. Den var Byens Dagligstue. Først omkring Aarhundredskiftet var den blevet rigtigt Strøg,

En Flyttedagsscene, som her gengives (Maleri fra 1831, Nivaagaard) hører til Marstrands talrige Skildringer af københavnsk Gadeliv i hans Dage. I sig selv er Situationen meget morsom med den arrige Vært, hvis Skældsord følger de bortdragende Lejere paa Vej, mens Afløseren, den tykke Madame, viser Flyttefolkene, hvor de skal op med hendes Kram. Og Billedet har kulturhistorisk Interesse ved det Indblik, det giver i det gamle København, den brogede By med malet Bindingsværk og udskaarne Bjælkehoveder, lad saa være Maleren næppe har gengivet Konstruktionen nøjagtigt. Læg ogsaa Mærke til Skiltet over Døren, samt til den Bærebør, Flyttefolkene anvender.

men saa til Gengæld ogsaa den vigtigste Del af det, og navnlig efter at den havde faaet Asfalt, var den Gaden, hvor hele Byen mødtes. I Østergades Krumninger syntes Livet for hvert Skridt at faa nyt Perspektiv. Det var en Gade, hvor man forelskede sig. Det var en Gade for Stævnemøder, hvor den, vi ventede eller den, vi søgte, kunde vise sig ved næste Drejning eller uventet smutte frem fra de smaa, snævre Sidegader, og pludselig stod vi da, ligesom tilfældigt, Ansigt til Ansigt. Hvor bankede ikke vore Hjerter i sød Forventning!

Det er ikke let i den gamle „skjælmske Ledsager“ at finde Træk, som endnu har Gyldighed. Aldeles forandret er ogsaa det Billede, hvormed den slutter: „Veien fra Citadellet forbi Lange Linje og Classens Have til gamle Kalkbrænderi er ligesom en Lysthavn. Et Vandfald styrter sig romantisk ned i Grøvten, som stedse om Sommeren frembyder sin Andemad, Fuglene synge og quidre og næbbes – kort alt er saa deiligt paa denne Vei, at Hjertet svulmer ved Tanken paa Guds Almagt og Godhed hos enhver, i hvis Barm det ikke er aldeles sammentrykt af Nærings- eller anden dyb Sjælesorg. Hos Marquetenderen paa gamle Kalkbrænderi erholder man en god, venlig og billig Beværtning, og det er en sand Fornøielse at gjæste dette Sted paa en god Sommersøndageftermiddag og i Haven at nyde sin Kaffe ledsaget ned i Maven af Klarinetens Toner . . .“ Med andre Ord, man hygger sig i „De

Fattiges Dyrehave“ som Kasketmagerfamilien Conradsen i HERTZ' Vaudeville.

Selv i en summarisk Skildring hører Borgervæbnings Manøvrer, Højesterets Aabning, Ladegaardslemmernes Parade, Tallotteriets Trækning, Flyttedagens Forvirring, Søndagsstrømmen gennem Frederiksberg Allé, de kongelige og borgerlige Kaneture med i Billedet; festlige og dagligdags Situationer lever bestandig i Skildringer af ECKERSBERG („Scener af Hverdagslivet“), KÜCHLER („Scene paa Nørrefælled efter Borgernes Revy“), MARSTRAND („En Flyttedagsscene“), KØBKE, BALSGAARD, RAADSIG og RØRBYE, og Dagens Replikker høres gennem FRITZ JÜRGENSENS Tegninger med de uforglemmelige Underskrifter. Gaden var dengang i højere Grad Hvermands Tumleplads – om Aftenen sad Godtfolk paa Trappen under Bislaget eller passiarede i Kælderhalsen med Naboer og Genboer. Jævne Koner sad strikkende i Gadedøren og lod Ungerne slaas eller rode i Rendestenen. Endnu omkring 1840 huggede man Brænde eller luftede ugenert sine Sengklæder paa Gaden; Omverdenen nikkede genkendende til Grosserens Overdyne og Justitsraadens Krølhaarsmadras. I Fyrrerne sattes Omnibusser i Gang (en hed „Napoleon“) og Tresserne bragte Sporvognen. De første var indført fra England – med aaben Bagperron og udvendig Trappe og Vinduer i maurisk Stil. 1895 saas den første Bil paa Københavns Gader; et kendt Fotografi fra

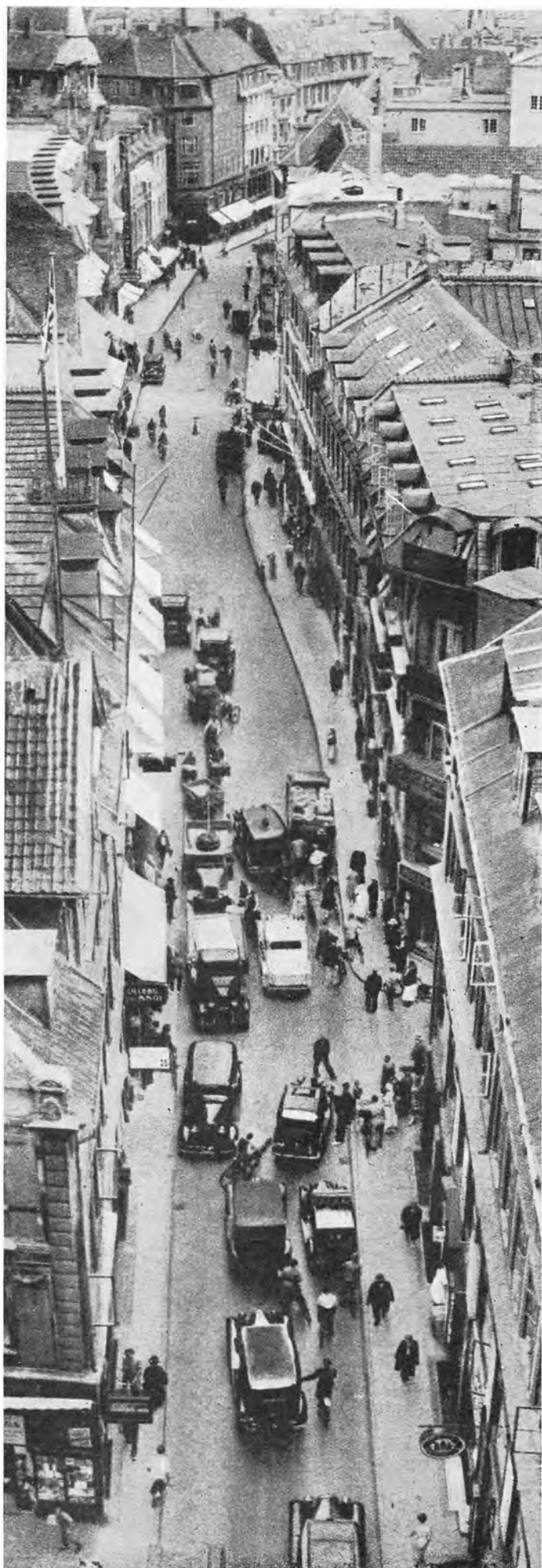
Trafik paa Østergade Børnehjælpsdagen 1911. Efterligningen af den røde Port hørte til et af Dagens Arrangementer. (Fot. Bymuseet). Nederst til venstre: Taxameterkusk paa Raadhuspladsen. (Fot. ca. 1905). Til højre: Taxachauffør. (Fot. 1909, Damgaard).

ALBERT SCHOU viste faa Aar senere CHARLOTTE WIEHE i sit hypermoderne Køretøj – K. 100 – midt paa det øde Kultorv. Alligevel holder hun graciøst Haanden paa Bremsen! Man kan ikke være forsigtig nok.

Heller ikke nu om Dage, hvor det først og fremmest

er Trafik i alle Former – ikke Handel og Hygge – der præger Gadens Liv. Alle har saa travlt, Sammenstød maa undgaas med deraf følgende Ubehageligheder. Kun om Aftenen og Søndag Morgen lader Stilheden og Tomheden de gamle Huses fine, enkle Flader og

Til højre: Trafikknude paa Købmagergade. (Fot. 1935. Efter BIT). Herover: Betjenten paa Risten (Fot. 1913, Damgaard). Herunder: Betjent med Stopskilt paa Gammeltorv. (Fot. 1923, Damgaard). Efterhaanden som Trafikken voksede og mere og mere prægede Gadelivet, blev Trængselen i de middelalderlige Gader større og større, og det, at Bilerne kom til, øgede Problemerne. Efter Forbilleder i Udlandet maatte man ogsaa i København fra 1880erne skride til Færdselsregulering.

Linjer træde frem som paa en Scene, hvor Spillet endnu ikke er begyndt. Tyskervældets Tid betegnede ogsaa i denne Henseende adskillige Skridt tilbage: Mørket rugede som paa Kong HANS' Tid, Droscherne kom til Verden igen, Varebiler forvandlede til Hestekøretøjer paa Gummihjul. Da alle Regler ved Politiets Fjernelse var sat ud af Spillet, samlede Akrobater, Tryllekunstnere og „stærke Mænd“ i Vinteren 1944-45 som i længst henfarne Dage igen nysgerrige Skarer om sig paa Pladser og Torve. De nye Sangklokker i Helliggejst har som paa HOLBERG'S Tid Tilhængere og Modstandere i Nabolaget, der længe havde vænnet sig til kun at lytte til Spurvenes Kvidren gennem Dagens Larm og i Natens Stilhed. Men Vagtparaden møder nu som før blot glade Ansigter. Storbyens Originaler – for nogle Aar siden usvigeligt sikre Figurer i Gadebilledet: Fløjte-Carl, „Frederik den Syvendes Søn“, Scheibelein, Jomfru Tidsfordriv, Krølle-Charles, og hvad de allesammen

hed – er gaaet til Bunds med Tiden, opslugt af Færdselen, som er ensrettet, for saa vidt den kun har ét Formaal: at komme af Sted. Ingen har Tid til at kigge efter eller tale med særprægede Medborgere, for hvem et og andet i Livet gik i Stykker, og som mærkes deraf. For faa Aar siden døde Raadhuspladsens muntre Tulle, Aviskonen foran B. T.s Hjørne, hun var den sidste markante Gadefigur, og Fiskerkonernes Toner med Islæt fra den gregorianske Kirkesang lever kun paa Gram-mofonplader. Lirekassemænd er blevet sjældne, hvem har Tid til at høre paa dem? Hovedstaden vaagner til Cykleklokkes Kimen og Sporvognenes Duren, Gadens Nutidsmusik. Torvehandelen er reguleret som saa meget andet. Pøsemændene og Skopudserne er dens Fløj-mænd, deres forretningsmæssige Udstyr ensartet, standardiseret. Parkernes Grønt og Postbudenes røde Frakker kaster endnu deres stærke Glimt af Farve ind i Gadens Liv. Naturen og Traditionen.

Den voksende Trafik umuliggør nuomstunder, at Haandværkere og Handlende ugenert lægger Beslag paa Fortovene, ja, selv paa Kørebanen, som det ofte var Tilfældet i Fortiden. Paa Klæstrups her gengivne Tegning bruger Kobbersmedene Fortovet som Værksted.

BYENS KOMMUNALE STYRE

Af AXEL LINVALD

Udviklingen af vor Hovedstads Bystyre har gennem Tiderne fulgt de samme Linjer som Landets øvrige Købstæders. Københavns ejendommelige Vilkaar, først som Bispestad, senere som Kongens og Regeringens Sæde og i de sidste Aarhundreder tillige som Landets eneste Storstad, har dog bestandig givet den en Særstilling og i væsentlige Henseender sat sit Præg paa dens kommunale Forfatning. Byens gamle Stadsretter og Privilegier i dens ældste Tilværelse og i nyere Tid de københavnske Kommunallove genspejler disse Forhold. I dem alle fremhæves de Magtfaktorer – Konge, Borgmestre og Raadmænd, menige Borgere og hele Menigheden – hvis Sammenspil og gensidige Rettigheder har været bestemmende for Byens Selvstyre.

1254 gav Biskop JAKOB ERLANDSEN København dens første Stadsret, den næste, fra 1294, skyldes Biskop JOHANNES KRAG. En ny og tredie udstedtes først, da Kronen var kommet i varig Besiddelse af Byen. Til Gengæld skulde den berømte Stadsret af 14. Oktober 1443, givet og tillagt Byen af Kong KRISTOFFER AF BAYERN – vort Lands store Købstadlov giver – forblive i Kraft lige til Enevældens Grundlæggelse.

Saalænge København var under Roskilde Bisp, varetog en Slotsfoged hans Interesser. Da Byen gik over i Kronens Besiddelse, traadte Lensmanden og den kongelige Foged i hans Sted. Som Sæde for Konge og Regering blev den i højere Grad underkastet Statsmagtens Kontrol end Landets øvrige Købstæder. Ligesom Lensmandens Myndighed – hvad der kun kunde være Borgerskabet kærkomment – efterhaanden udøvedes af Kongen selv og i hans Fraværelse af Statholderen paa Slottet, var det allerede fra Slutningen af det 16. Aarhundrede blevet almindeligt, at Byfogden blev udnævnt umiddelbart af Kongen. KRISTOFFER VALKENDORFS Betydning for København viser den Indflydelse, en virksom Statholder kunde gøre gældende. Byfogdens Forretninger var mange og vidtspændende. Først og fremmest fungerede han som Dommer og førte Tilsyn med den offentlige Orden og Sikkerhed. Mere og mere blev han udelukkende Retsbetjent.

Om de ældste Styrelsesforhold i Købstæderne ved man ringe Besked. Først fra det 13. Aarhundredes sidste Halvdel kendes et „Raad“; københavnske Raadmænd, „consules“, omtales i 1275. To Borgmestre, „proconsules“, nævnes første Gang i 1360. Fra KRISTOFFER AF BAYERNs Tid har det været gældende Praksis, at deres offentlige Indsættelse i Embedet tilkom Kongen, til hvem de ogsaa aflagde Troskabsløfte. Efter Reformationen og Grevefejden var det en given Sag, at de ogsaa blev udnævnt af Kongen. Alligevel har Borgerskabet øvet en vis Indflydelse paa deres Valg; uden Tvivl er de altid blevet udpeget blandt Raadets Medlemmer.

Byens Raad var altid en aristokratisk Institution. Borgmestre og Raadmænd tilhørte en faatallig Kreds, der havde fælles økonomiske Interesser og ofte var forbundet ved Slægts- eller Svogerskab. Kun velhavende Borgere fik Plads i Raadet, Haandværkere var altid udelukkede. Flertallet var Købmænd; alene Bryggere, Guldsmede og andre særligt ansete næringsdrivende blev anset for deres Lige. Som i alle Købstæderne har ogsaa i København den tyske Indflydelse været stærk. Udviklingen gik dog i national Retning. I Kong HANS' Haandfæstning blev udtrykkelig foreskrevet, at ingen fremmede maatte være Borgmestre eller Raadmænd, Byskrivere eller Byfogder, Toldere eller Kæmner.

Styrelsen var kollegial. Først sent og i ringe Grad fordeltes Forretningerne mellem Raadets Medlemmer. Ikke alene i Rang, men ogsaa i Indflydelse var Borgmestrene de fornemste.

Raadets Forhandlinger var hemmelige. Havde et Medlem røbet dets „Ærinde og Raad“, skulde han miste sin Hals og have sin Hovedlod forbrudt.

Raadet havde mange Opgaver. Udtil repræsenterede og varetog det Borgerskabets Interesser, indtil førte det Tilsyn med Byens Finanser og medvirkede ved Skatteligningen, bestyrede Skifte- og Overformyndervæsen, sørgede for offentlig Sikkerhed, for Brand- og Sundhedsvæsen, vaagede over Levnedsmidlernes Kvalitet og øvede Kontrol med Priserne paa de forskellige Haandværksvarer. Navnlig har denne prisregulerende

Valby Tingsted. (Fot. 1940, Lebech)
Raadhuset med dets utallige Kontorer og Filialer rundt om i Byen svarer til det moderne Storkøbenhavn, som det primitive Bystævne, Kredsen af destore Kampesten, hvorpaa Grandbrødrene sad, til den første og oprindelige Landsby. Allerede tidligt fik København sit første Raadhus, men endnu langt ned i Tiden blev Bytinget holdt i fri Luft paa Gammeltorv. Ethvert Spor af disse Forhold er nu borte, men indenfor Storkøbenhavns Kommunegrænse findes den Dag i Dag et veritabelt Bystævne, nemlig i Valby, i vore Dage dog brugt af Kaffe-vognens Gæster!

Myndighed og Indseende med Lavene lagt Beslag paa dets Arbejdskraft og voldt det mange Bryderier. Grænserne for dets kommunale Lovgivningsret er det vanskeligt at bestemme; adskilligt tyder paa, at den har været vidtrækkende. Deltagelse i Retsplejen var en af Bystyrets vigtigste Opgaver. Ligesom alle andre Købstæder havde København en Byret og en Raadstueret. I den første dømte Byfogden sammen med forskellige Tingmænd, deriblandt flere eller færre af Raadets Medlemmer. Raadstueretten, i hvilken den samlede Magistrat havde Sæde, havde sine egne Sager, men fungerede samtidig som Appelinstant. Dens Stilling svarede delvis til Landstingets.

Baade Borgmestre og Raadmænd oppebar et betydeligt Vederlag for deres Virksomhed i Byens Tjeneste. Først og fremmest var der tillagt dem særlige Lodder i Bymarken. „Raadmandsmarken“s Navn er et Minde om denne Lønningsform. Yderligere havde de Eneret til Fiskeri i Stadens Søer og til at holde en Vinkælder, hvor der udskænkedes Vin og anden „fremmed Drik“. Tillige oppebar de Vejer- og Maalepenge, fik deres Part af Borgerskabspengene og af Sportler af Domme, Skøder og andre Retspapirer. Særlig betydningsfuld var deres Fritagelse for den aarlige Byskat.

At dømme efter Privilegier og Lovbestemmelser har Byens Raad – i Forening med Byfogden – været nogenlunde eneraadende i Byens Styrelse. I Virkeligheden har dog ogsaa det samlede Borgerskab vidst at gøre sin Indflydelse gældende. Til en vis Grad var baade den lovgivende og udøvende Magt fordelt mellem Raadet og „Menigheden“. Ovenfor er nævnt, at det

københavnske Borgerskab havde Lejlighed til at deltage i Valgene af Borgmestre. Ogsaa med Byens Finansvæsen søgte det at øve Kontrol. Voldsomme Stridigheder var undertiden Følgen. Hvorom alting er, har de københavnske Borgere, som samlet Menighed eller gennem mere eller mindre tilfældige Udvalg, øvet Indflydelse paa vigtige Afgørelser. Ogsaa Haandværkerne fik Mulighed for at varetage deres Interesser. I de fleste Købstæder opstod efterhaanden en Slags Borgerrepræsentationer, „de 24 Mænd“. I København var Udviklingen langsommere. Forskellige Anliggender er dog paa Tinge blevet forelagt den samlede Menighed eller drøftet med skiftende Udvalg, undertiden 32 Borgere. Som fast Institution tilhører Hovedstadens „32 Mænd“ en følgende Tidsalder.

Middelalderen igennem og længe efter indbragte de kommunale Skatter og Afgifter ringe Beløb; mere betød Lejeindtægten af Stadens Jorder og Ejendomme. Mange Udgiftsposter, som i vore Dage er blandt de største, var Bystyret uvedkommende. De fattige var henvist til den private Godgørelse eller Kirkens Omsorg; om Skolevæsenet gjaldt i Hovedsagen det samme. Til Gengæld havde Byen store Militæruddgifter, til dens Befæstning og Borgervæbning og til Mandskabet, der skulde deltage i Rigets Forsvar. Stadens Retsvæsen krævede Penge; endnu flere medgik til Istandsættelsen af offentlige Bygninger eller til Nyopførelser, til Vedligeholdelsen af Byens Havn og Kanaler, til Forsyningen med Drikkevand, Gadernes Brolægning, Brandvæsen og meget andet.

Til Bistand ved den daglige Administration raadede

Borgerrepræsentationens Mødelokale paa Københavns Raadhus. (Fot. 1936, Nordisk Pressefoto). Københavns nuværende Raadhus, det sjette i Rækken, rummer naturligvis foruden et stort Antal Administrationskontorer, tillige Mødesale for Byens Styrelse, Magistrat og Borgerrepræsentation. Teksten i denne Artikel redegør for Tilblivelsen og Udviklingen af disse to Organer, mens de ledsagende Billeder refererer til de forskellige kommunale „Væsener“, som sorterer under dem.

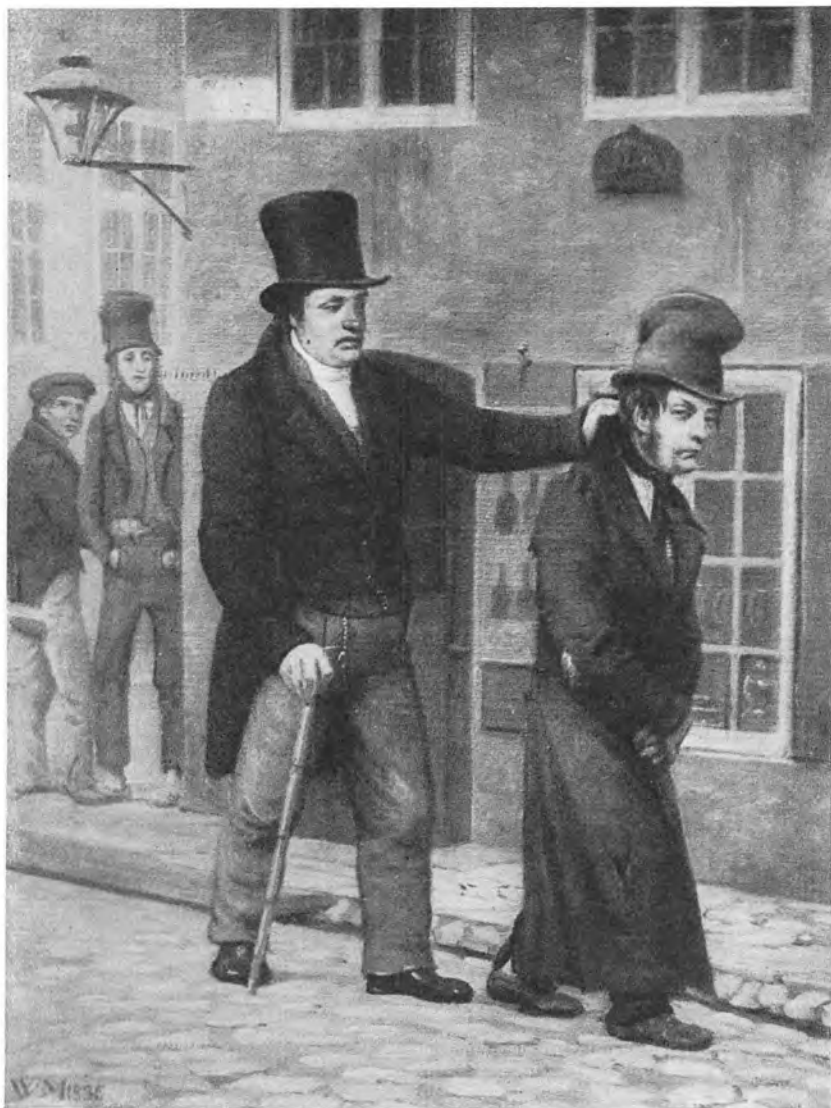
Bystyret over en – forholdsvis faatallig – Stab af Embedsmænd. *Byskriveren* var den fornemste af „Stadens Tjenere“. Allerede i 1292 var det blevet paalagt Raadet at føre en Ting- eller Stadsbog. Særlige Opgaver paa-hvilede i en senere Tid *Stadshauptmanden*, som var Kommandant over Byens Borgervæbning og i Krigstider Anfører for dens Kontingent til Rigets Hærmagt, desuden *Vagtmesteren*, der førte Befalingen over Vægterkorpset, som om Natten vaagede over Byens Ro og Borgernes Sikkerhed. Dagtjenesten varetoges af Bysvendene, som stod dels i Byens, dels i Byfogdens Tjeneste. En ikke uvæsentlig, men lidet estimeret Bestilling røgtede *Mestermannen*, Byens Bøddel.

Maaske de mest betroede Opgaver paa-hvilede *Kæmneren*. Embedet – allerede omtalt i Stadsretten af 1294 – gik oprindeligt paa Omgang mellem Byens Raadmænd, men blev efterhaanden et tvungent borgerligt Ombud. *Kæmneren* – eller *Kæmnerne*, i Regelen var der to – varetog Styrelsen af Byens Finanser og økonomiske Anliggender, passede dens Regnskabsvæsen og fungerede tilmed som offentlig Anklager. Embedet var baade omfattende og byrdefuldt, ulønnet, men med rige Muligheder for Misbrug. *Kæmneren* oppebar Skatterne,

men skulde ogsaa afholde alle Udgifter, ydede hyppigt Forstrækninger af egen Lomme, men forvarede lige-saa ofte større eller mindre Beløb af Byens Penge i sin private Kasse. Regeringens almindelige Revision af Landets Købstadregnskaber i 1618–19 afslørede artige Misligheder.

CHRISTIAN IV, Helten i vor Konge- og Nationalsang, lever i det danske Folks Erindring som Kongeslægts magtfuldeste og folkekæreste Skikkelse. Forgæves har to Menneskealdres historiske Forskning fremhævet hans personlige Svagheder og uskaansomt brudt Staven over hans Udenrigspolitik. I Virkeligheden turde det være et Spørgsmaal, om ikke den folkelige Tradition er kommet Sandheden nærmest. Selv hans Krige og ydre Politik vil kunne begrundes med alvorlige danske Livsinteresser. Københavns Historie i de første Aartier af det 17. Aarhundrede fortæller i hvert Fald om en Borgerstand, som økonomisk og politisk var i Opgang, som havde højtbegavede og maalbevidste Ledere, og som mødte virksom Understøttelse hos en Konge, der forstod dens Vilkaar

Mange Blade rundt om i dette Værk skildrer CHRISTIAN IV's Udvidelser af Byen og dens Havn, hans

Opretholdelse af den almindelige Ro og Orden var fra gammel Tid Bysens indre Anliggende. Bysvendene, der i den ældste Tid som Tegn paa Stadens Afhængighed af Biskoppen bar dennes Mærke, men siden kaldtes Stadens Tjenere, varetog forskellige Hverv i Forbindelse med Retsplejen, saasom Forkyndelse af Stævninger, Udpantninger o. l. Men det var Borgerne, selv, der paa Omgang opretholdt den almindelige Vagttjeneste for at hindre „Mord, Manddrab, Tyveri og slig anden Ulyst, Synd og Last“, og ikke mindst for at vække Byen, hvis den truedes af de gamle Tiders største Fare, Ildløs. Denne Borgervagt stod i det 16. Aarhundrede under Kommando af Stadens Vagtmester og en Vagtskriver. Først under Trediveaarskrigen, i 1627, dannedes der et fast Vægter- og Politikorps paa 140 Mand, der holdt Vagt om Natten, hvilket dog skete nok saa meget af Hensyn til de farlige Tider. Efter Enevældens Indførelse, da Borgervæbningen blev organiseret, var det fremdeles denne „lille Vagt“, som skulde opretholde Ordenen ved Nattetide, men 1668 afløstes denne Forpligtelse af en Afgift, for hvilken der lejedes et særligt Vægterkorps.

Herover: En Anholdelse. (Maleri 1835 af W. Marstrand). Til højre: Politibetjent og Gadedreng. (Farvelagt Tegning i Bymuseet).

I Aaret 1682 fik København sin første Politimester. Hans Ansættelse blev mødt med Misfornøjelse, og der var stadig Strid om hans og Magistratens Kompetence, ligesom Politibetjentene var ilde set og ofte blev beskyldt for at misbruge deres Myndighed. Politiet blev omorganiseret i 1701, da der oprettedes en Politiret og foruden nogle til den knyttede Funktionærer blev ansat 10 Politibetjente, i daglig Tale kaldt „Byens Folk“. Politiet og Politiretten omordnede flere Gange i Løbet af det 18. Aarhundrede, saaledes af Struensee, hvis Forordninger dog delvis blev ophævet efter hans Fald. Nogen egentlig Uniform havde Betjentene fra først af ikke, men de skulde helst gaa med en rød Kjole, og dette blev fastslaaet i 1801. Betjentene, hvis Antal voksede med Byen, skulde sørge for Ordenens Opretholdelse om Dagen. Om Natten tilkom denne Opgave Vægterne.

Bestræbelser for at fremme dens Handel og øvrige Næring og Opførelsen af de mange og store Bygningsværker – kongelige og borgerlige, kirkelige og militære – som den Dag i Dag er vor Bys Stolthed.

Ingensinde i dens Historie har Hovedstadens Borgere vist større Kraft og Vovemod end i Farens Stund i 1658, da deres heltemodige Modstand mod Svenskekongens Angreb frelste Land og Rige, og i 1660, da de i Forbund med CHRISTIAN IV's Efterfølger paa Tronen, Kong FREDERIK III, nedbrød Adelsvælden og

grundlagde et nyt Statsstyre, der svarede til Tidens Aand og Krav, den kongelige Arve- og Enevoldsmagt.

Rang og Titel som „kongelig Residents- och fri Rigsstad“ – hvad der klang af mere end det virkelig blev – Overtagelsen af det store Bistrup Gods, Byens kendte Vaaben, først og fremmest dog Grundlæggelsen af nye Former for det kommunale Selvstyre blev Borgerskabets Belønning og varige Vinding.

Allerede tidligt havde der vist sig Tegn paa, at Københavns Borgere følte sig utilfredse med deres Stil-

Nytaarsgratulanten. (Maleri ca. 1840 af D. Monies, Kunstmuseet).

Oprettelsen af Vægterkorpset som en fast Institution stod i Forbindelse med Oprettelsen af Københavns første Gadebelysning 1679, men iøvrigt var Korpset som allerede anført oprindeligt en Art Aflægger af Borgervæbningen. Natvægternes Opgave i Byen var dels at passe Lygterne, dels at afsynge de bekendte Vægtervers. Desuden skulde de holde Orden i Byen og frem for alt give Agt paa opkommende Ildebrande. Deres Lønning, paalignet Stadens Indvaanere opkrævede de selv rundt om i Husene.

Af Billedet ser man, hvorledes den jævne Københavner forhen anvendte Køkkenet til Opholdsstue.

Vægtere transporterer en Arrestant paa Stige. (En Tegning af Klæstrup, By-museet).

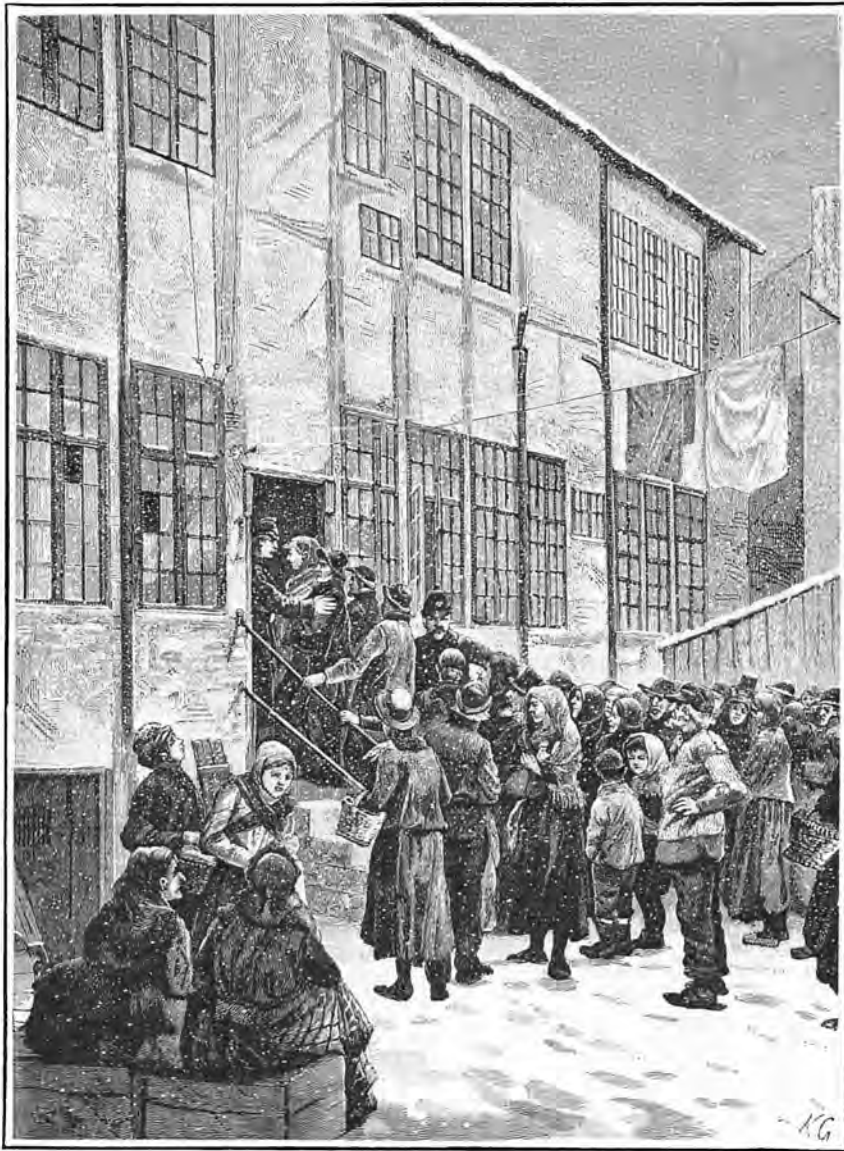
Vægterkorpsets Utilstrækkelighed blev Gang paa Gang gjort til Genstand for Paatale, baade i Alvor og Skæmt, og utallige Historier fortælles om deres Efterladenhed og de mange Puds, som lystige Nattevandrere spillede dem. Den paa Billedet viste Situation forekom hyppigt, hvis en genstridig Anholdt ikke vilde lade sig transportere til Raadhuset.

ling og Regeringens Skattelovgivning. I „Forsamlinger og Stemplinger“, hedder det i 1650, fremsatte de „med haarde och u-bekvemme Ord“ deres Fordringer om alle Stænders Lighed overfor nye Skattepaalæg. Udbrudet af den første Svenskekrig fremkaldte endnu mere vidtgaende Krav. I et Andragende, som man anmodede Magistraten om at forebringe Kongen, opstillede 66 Borgere et formeligt Program, deriblandt ogsaa Forslaget om Oprettelsen af et Byraad paa 24 eller 30 Medlemmer, som skulde vælges af Borgmestre

og Raad og have Ret til, „naar Fornødenhed det udfordrede, med Borgemestre och Raad Menighedens Nødtørft at overveje og derom med dem forhandle och slutte“.

Svenskernes nye Landgang – i August 1658 – bragte Begivenhederne i hurtigt Skred. Allerede 9. Februar havde Kongen givet Løfte om at forbedre Byens Privilegier, „saa I skal have Aarsag Os at takke og I selv deraf kan have Ære og andre Eksempel“. Efter Svenskernes mislykkede Storm og den hollandske Flaa-

Uddeling af Levnedsmidler til Nødlidende paa Christianshavns Politistation. (Træsnit i Ill. Tidende 1885-86).

Københavns Fattigforsorg betragtedes i Middelalderen ikke som noget kommunalt Anliggende. Det var Kirken, som tog sig af de nødstedte og kunde gøre det i Kraft af de rige Gaver, som den i samme Øjemed fik skænket. Et Led i Forsørgelsen var de forskellige Hospitaler, først og fremmest Helligaandhuset, der fra 1530 kom under verdslig Administration og levede videre under Navnet Vartov, der først i vore Dage er blevet til Gammel Kloster. Men ogsaa de under Christian IV oprettede Institutioner, Børnehus og Tugthus var Led i Fattigforsørgelsen, stiftet navnlig for at komme det overhaandtagende Betleri og Løsgængerer til Livs. Først i 1708 blev der udstedt en almindelig Fattigforordning for Hovedstaden, hvis Fattigforsørgelse underlagdes Direktionen for det Fattiges Væsen i Danmark, der 1771 blev afløst af en kgl. Direktion for „Plejeanstalten“ (det Fattiges Væsen) i København, som atter i 1781 blev afløst af Magistraten. Den fik under sin Forvaltning Almindeligt Hospital. Vartov, Opfostringshuset, Abel Cathrines Hospital og Skt. Hans Hospital eller Ladegaarden. Men allerede i 1790 blev Københavns Fattigforsørgelse underlagt en særlig Direktion, og dette Forhold bestod indtil 1857, da Bestyrelsen atter overgik til Magistraten. Den kommunale Forsorg maatte forhen ogsaa suppleres med privat Godgørenhed, til dels administreret af Politiet (Se Billedet).

des Undsættelse af Byen opfyldtes Tilsagnet. Københavns nye Privilegier af 24. Marts 1659 sikrede Oprettelsen af det lovede Byraad: Stadens 32 Mænd.

24. Juni 1661 – efter Enevældens Indførelse – udstedtes de endelige *Privilegier*, som indtil 1840 har været vor Hovedstads gældende Forfatningslov.

I Art. 2 hedder det:

„Præsident, Borgemester och Raad med Borgerskabet maa udvælge 32 af de bedste og fornemste Borgere her udi Staden, hvilke tillige med Præsidenten, Borgemester och Raad Stadens och Menighedens Bedste, saavel som dens Indtægt oc Udgift efter Tidens Beskaffenhed kan overveje og derom handle oc slutte. Af bemeldte 32 Borgere maa udvælges to, som tillige med Præsidenten och en af Borgemestrene maa altid have fri Tilgang til Os, Stadens og det gemene Anliggende at andrage.“

Torsdag 14. April 1659 afholdtes det første Byraadsvalg i København. Ikke alene Byens store Handelsmænd havde Stemme ved Valget, men ogsaa – hvad der var et Vidnesbyrd om Gennembrudets Styrke og Omfang – Haandværkslavens Oldermænd og Bisiddere. Som

yderligere Indrømmelser til Menigmand optoges flere Haandværkere blandt De 32 Mænd og tilmed 4 Haandværkere som raadgivende, ikke stemmeberettigede Medlemmer. Flertallet af de valgte tilhørte den velstaaende Købmandsstand og havde hjemme i de to af Byens rigeste Kvarterer, Strand og Snarens. Optagelsen af Haandværkere i Byens Raad var de jævne Borgeres Belønning for deres heltmodige Deltagelse i Kampen mod Rigets Fjende. I den følgende Tid gled Haandværkerne atter ud; 1689 døde den sidste.

I Enevældens to Aarhundreder har Hovedstadens Borgere sat ringe Spor i vort Lands politiske Udvikling. Alle vigtige Anliggender blev afgjort i Centraladministrationens Kollegier af de høje Regeringsherrer. Bortset fra Pestens Hærgninger 1711 og store Ildebrande i 1728 og 1795, fra økonomiske Kriser og Krigsjaarstrængsler var Byens Opgangslinje alligevel tydelig og næsten ubrudt. Indbyggerantallet fordobledes i Løbet af det 18. Aarhundrede, fra 50.000 til omkring 100.000. I „den glimrende Handelsperiode“ under de store europæiske Søkrige i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel indbragte Handel og Skibsfart uanede Rigdomme. For en videre

Skraldevogn i Knabrostræde. (Tegning ca. 1880 af L. Købke, Bymuseet).

Renligholdelsen af Byen og dens Gader, saavel som Brolægningen af disse, var Problemer, som igennem Aarhundreder forgæves søgte deres Løsning.

Brolægningen var oprindeligt en privat Pligt, som udøvedes ikke blot af Stat og Kommune, men udfor de enkelte borgerlige Ejendomme af hver enkelt Ejer! Og den blev derefter, uens og elendig, livsfarlig at befærde. Først efter Midten af det 18. Aarhundrede blev der i Forbindelse med Marmillods Virksomhed her i Landet for Alvor gjort Forsøg paa at etablere en mere ensartet Brolægning, men Magistraten stillede sig ofte vrangvillig i Forhold til den nedsatte Trottoirkommission. Saa sent som ned mod Midten af det 19. Aarhundrede var der ikke Tale om Anvendelse af tilhuggede Sten, og det var først efter at Asfalten var begyndt at spøge, man gik over til at bruge regelmæssigt tildannede terningformede Brosten.

Svineriet i Byen var fra de ældste Tider og ned til Midten af forrige Aarhundrede ubeskriveligt, trods det at Renovationen til Tider kostede Byen mange Penge.

Foran Skraldevognen paa Billedet gaar Kusken med sin Skralde, ved Hjælp af hvilken han hidkaldte de Husbeboere, der havde Affald, de vilde af med. Deraf Navnet: Skraldemand. Skralden bruges ikke mere, men forøvrigt er de anvendte Renovationsvogne stadig af omtrent samme Type som den afbildede. Det bør dog noteres, at der indenfor Storkøbenhavn, paa Frederiksberg, er Skraldevogne af en mere moderne og hygiejnisk Type i Brug.

Udvikling af den borgerlige Selvstændighed, om hvilken Brydningerne ved Tiden for Enevældens Indførelse bærer Vidnesbyrd, var der dog ingen Muligheder. Naar engang vor Hovedstads Historie i det 17. og 18. Aarhundrede bliver udtømmende udforsket, vil det dog sikkert vise sig, at det kommunale Selvstyre bestandig har forstaaet at gøre sig gældende. Ikke alene lod Enevælden Byens Myndigheder raade over den daglige Administration; en nærmere Gennemgang af De 32 Mænds Forhandlingsprotokoller lægger ogsaa for Dagen, at de jævnlige rejste Hovederne og uden Frygt gjorde deres Rettigheder gældende. Helt er Borgerfølelsen og Borgerviljen aldrig blevet knækket.

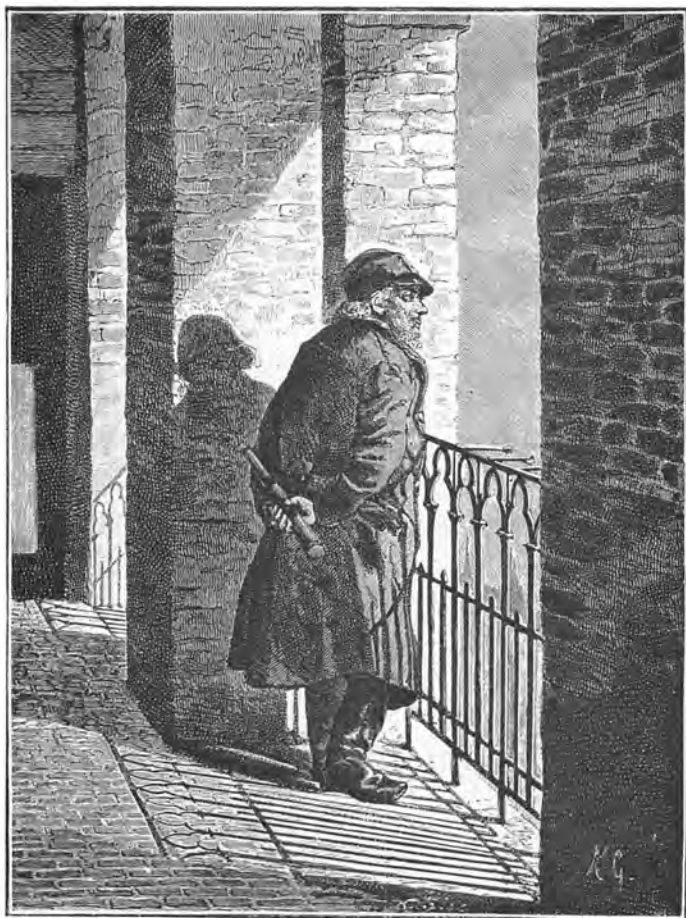
I det hele og store bevarede Bystyret, som det var blevet grundlagt ved Midten af det 17. Aarhundrede. Kun en kort Tid, mellem April 1771 og Oktober 1772, har Struensee sat den overleverede kommunale Forfatning ud af Kraft og erstattet baade Magistrat og Byraad med „et nyt Raad“, bestaaende af 11 Medlemmer, deriblandt 4 Raadmænd og 2 Borgerrepræsentanter, udnævnt af Kongen; senere, hed det, skulde Forsamlingen udpeges ved frie Valg. Struensees hurtige Fald

bevirkede, at „Revolutionen i Raadstuen“ blev en forbigaaende Episode.

Fraregnet dette korte Intermezzo bestod *Magistraten* af tre eller fire, senest to Borgmestre og seks à otte Raadmænd samt – indtil 1806 – af et tilsvarende Antal ulønnede Viceborgmestre og Viceraadmænd. Oprindeligt lededes Magistraten af en af Borgmestrene med Titel af Præsident, fra 1747 af en Overpræsident. Alle dens Medlemmer var kongevalgte, følte og handlede som kongelige Embedsmænd. Med skiftende Held kæmpede De 32 Mænd for at sikre Overholdelsen af en Bestemmelse fra 1691, at Raadmandstillingerne skulde besættes med Medlemmer af De 32 Mænds Forsamling. Utvivlsomt var det altid Regeringens Synspunkt, at Magistraten, naar De 32 Mænd hævdede afvigende Anskuelser, skulde beholde „favorem“ (Fortrinnet). Selv om Konge og Regering lyttede velvilligt til Borgerrepræsentationens Klager og Ønsker, blev det gældende Praksis, at De 32 Mænd ikke paa egen Haand og udenom Magistraten kunde indgive Andragender til Landets Centralstyre.

De 32 Mænd blev altid en Repræsentation for den

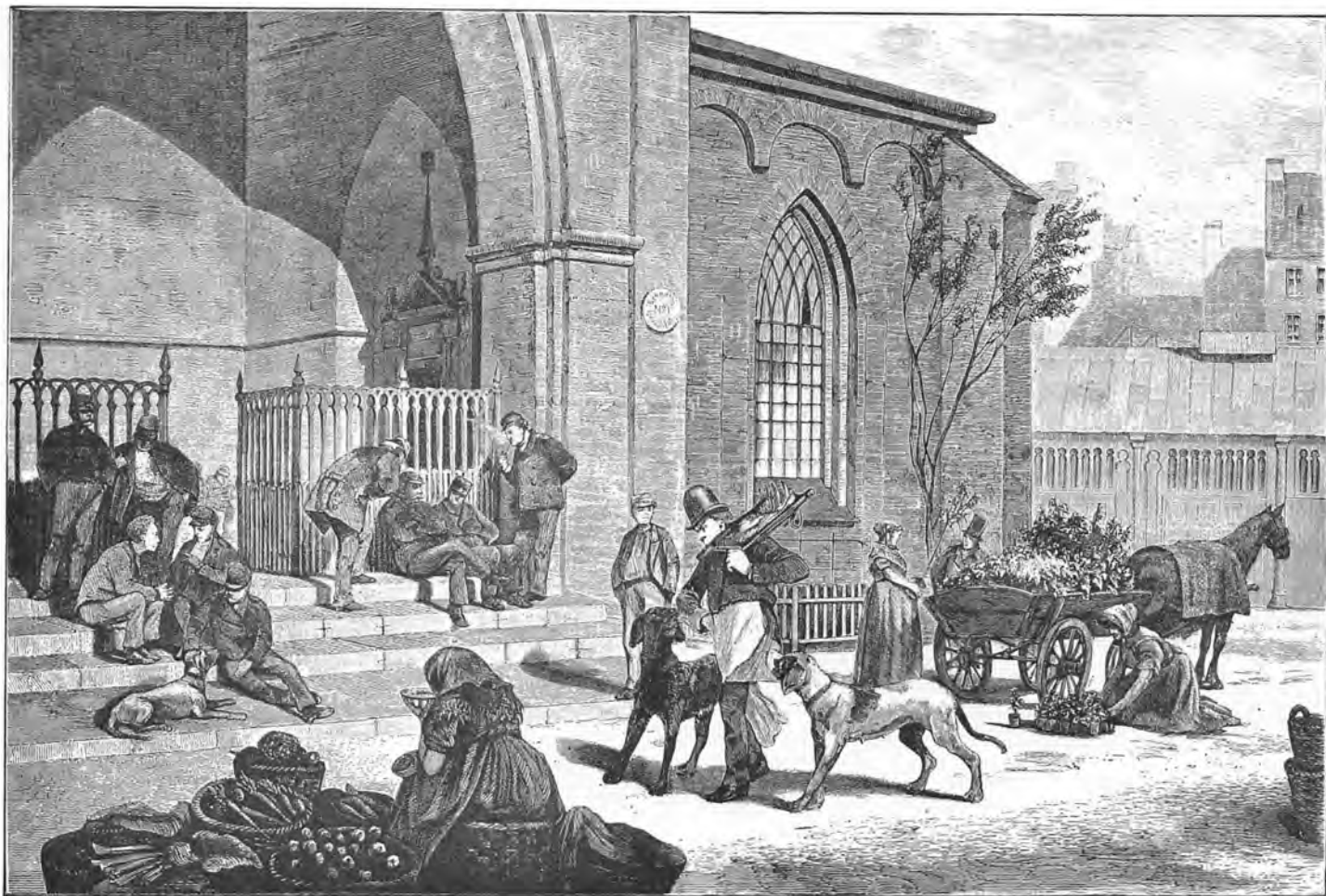
Fra Vægtergangen paa Nikolaj Taarn. (Træsnit i Ill. Tidende 1881-82). Herunder: Brandvagten ved Nikolaj Taarn mod Hvælvingen. (Træsnit i Ill. Tidende 1877-78).

De to Kæmpebrande, som hærgede Hovedstaden i det 18. Aarhundrede, viste tydeligt, hvor katastrofale Følger selv den mindste Ildløs kunde faa. Ikke fordi det var sjældent, at der opstod Brand i Byen, tværtimod det var en ret hyppig Foreteelse. Der registreredes f. Eks. 445 i Tidsrummet 1772-85. Men ingen af dem havde skæbnesvangre Følger. Men det er forstaaeligt nok, at man var paa Vagt mod Ilden, baade Dag og Nat, ikke mindst paa Baggrund af Datidens primitive Brandslukningsredskaber.

Slukningsarbejdet var fra gammel Tid et Bysens Fællesanliggende og blev til en vis Grad ved med at være det, saa længe der ikke fandtes et fast Brandkorps. Det var ikke, fordi Brandvæsenet ikke var organiseret. En Branddirektør, senere kaldt Brandmajor, fik Hovedstaden i 1680erne, og Slukningsmateriellet blev kraftigt øget gennem Tiderne. Allerede i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede omtales den første større „Ildsprøjte“. Men Forholdet blev stadig ved at være det, at ved Alarmering strømmede „Brandsvendene“ til fra alle Byens Kanter, enten de nu kom fra deres varme Seng eller fra deres daglige Dont.

Det var paalagt Vægterne fra Byens Kirketaarne at holde Udkig efter eventuelle Brande og i givet Tilfælde slaa Alarm.

Først 1820 blev Nikolaj Taarn indrettet som Hovedbrandvagt, hvorfra den første hurtige Udrykning kunde ske, men trods fremsatte Forslag om at etablere en virkelig Brandstation, realiseredes denne Tanke først, efter det ældste Vandværk var blevet anlagt.

Sprøjteøvelse. (Maleri ca. 1850 af Edv. Lehmann, Privateje). Hovedstadens Brandkorps omfattede i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, inden et egentlig Brandvæsen var etableret, over 4000 Mand, hvilken imponerende Styrke blev ledet af Officerer med Skærf og trekantede Hatte. Men Forholdet var ogsaa det, at blot der opstod Skorstensild, mødte et Opbud paa et Par Hundrede Mand.

velstaaende Middelstand. Det jævne Borgerskab mistede hurtigt sin Indflydelse paa Forsamlingens Sammensætning, og Valgretten gled over til Magistraten, som traf sit Valg mellem de af Byraadet indstillede Kandidater. I Virkeligheden har De 32 Mænd saaledes suppleret sig selv. Intet Under, at en oppositionel Stadskæmner i 1769 kunde beskylde dem for at udpege „deres egne yngre Svoger- og Broderskabs Anhæng.“ Først sent, ved Lavsforordningen af 21. Marts 1800, et Resultat af Tidens nye Ideer og sociale Uro, fik Haandværkere paany Sæde blandt De 32 Mænd. „Til desmere Udmærkelse for denne arbejdende Klasse af Borgere“ – erklærede Kongen – „ville vi, naar der bliver Pladser ledige iblandt Stadens 32 Mænd, at den halve Deel deraf skal besættes med Kunstnere, Fabrikører eller Haandværkere“. „Naar de dertil findes bekvemme“, skulde de ogsaa kunne udnævnes til Medlemmer af Magistraten.

Først fra 1840 har De 32 Mænd sørget for et officielt og offentligt Referat af deres Forhandlinger.

Paa Grundlag af de foreliggende historiske Arbejder er det vanskeligt at bestemme Omfanget af De 32 Mænds Indflydelse paa Byens Styrelse. En væsentlig Indskrænkning var det, at mange af Hovedstadens vigtigste Anliggender var underlagt særlige Direktioner og Kommissioner, sammensat af kongevalgte Embedsmænd, nogle Medlemmer af Magistraten og en eller to af De 32 Mænd. Det gjaldt baade Fattig- og Skole-

væsenet, Havne-, Brand- og Vandvæsenet. Navnlig paa to Omraader kunde De 32 Mænd gøre deres Vilje gældende, i Organisationen af Næringslivet og i Styrelsen af Stadens Finanser. Særlig betydningsfuldt var det, at baade Magistraten og De 32 Mænd – lige fra det 17. Aarhundrede – fordeltes i en Række Fællesudvalg, en Kommerceforsamling, der varetog Handelsstandens Interesser, et Forfatningsudvalg, som førte Forhandlingerne med Regeringen, og et Finansudvalg, der vaagede over Hovedstadens Finansforhold.

Ogsaa som samlet Myndighed har De 32 Mænd i Enevældens Tidsalder hævdet deres Myndighed i disse Anliggender, drøftet og afgivet Betænkninger om Byens Erhverv, undertiden ogsaa taget Initiativet til Reformen.

Paa Fastsættelsen af Byens Indtægter har De 32 Mænd haft ringe Indflydelse. Skatterne bestemte Regeringen; kun i Skatteligningen havde de væsentlig Andel. Til Gengæld var deres Samtykke nødvendigt, naar der skulde optages Laan og ved Bortforpagtningen af Stadens Jorder. Med Styrke hævdede de deres Medbestemmelsesret over Stadens Udgifter. Som Skatteborgernes Repræsentanter gjorde de, hvad de formaaede, for at værne Byens Kasse mod Attentater og for at holde Udgifterne nede. Først ind i det 19. Aarhundrede fik de dog Adkomst til at øve en virkelig kritisk Kontrol med Stadens Regnskaber.

Gammeltorv set mod Nørregade. (Maleri ca. 1850 af ukendt Kunstner, Bymuseet). Byens Behov af Husholdningsvand blev i den ældste Tid dækket af de gravede Brønde, dels private, dels offentlige som den her afbildede. Omkring Aar 1700 registreredes ialt 500 brugelige Brønde i Hovedstaden. Men da Hygiejnikerne undersøgte et lignende Antal i sidste Aarhundrede, fik kun fire offentlige og seksten private Brønde Attest paa at indeholde godt Drikkevand!

I Almindelighed virkede Bystyret stilfærdigt og uden at tildrage sig større Opmærksomhed. Det menige Borgerskab havde ingen Lejlighed til at gøre en mulig Misfornøjelse gældende, følte sikkert ogsaa ringe Trang dertil. Selv i vanskelige Tider, under Krigene ved det 19. Aarhundredes Begyndelse og den dermed følgende Pengekrise og sociale Forskydning, rejstes der ingen Krav om nye kommunale Forfatningsformer. Først sent og med store Mellemlum blev der fremsat Ønsker om ændrede Valgmaader. Ogsaa Magtbalancen mellem Magistraten og De 32 Mænd forblev nogenlunde uforstyrret.

Kun paa et enkelt Tidspunkt – ved Midten af det 18. Aarhundrede – kom det til en voldsom Konflikt mellem de to Forsamlinger.

For De 32 Mænd gjaldt det om at hævde deres Medbestemmelsesret over Byens finansielle Anliggender. For Magistraten var det magtpaaliggende at sikre sig imod, at Byraadet, skønt „subordineret“, traf selvstændige Afgørelser. I Hovedsagen sejrede De 32 Mænd. Ved et Forlig i 1765 gennemførte de, at det hensøvede

„Kommerccesocietet“ blev genoplivet, og fik ogsaa genoprettet et fælles Finansudvalg, som skulde drøfte ethvert Bevillingsspørgsmaal. Tre Aar senere blev det yderligere fastsat, at Beslutninger, truffet i dette Udvalg og godkendt af begge Forsamlingers Repræsentanter, kun kunde ændres med Samtykke af et Flertal baade i Magistraten og i De 32 Mænd.

Gennem denne Kommission synes det at være lykkedes De 32 Mænd saa nogenlunde at hævde deres Indflydelse i Hovedstadens Finanstyrelse.

Først trekvart Aarhundrede senere var Tiden inde for en yderligere og virkelig Udvidelse af det kommunale Selvstyre.

Historien gentog sig.

Ligesom Enevældens Grundlæggelse – tilvejebragt gennem et Forbund mellem Konge og Borgerskab – blev ledsaget af nye Privilegier for Hovedstaden og Indførelsen af De 32 Mænds Forsamling, danner *Liberalismens* Frembrud og Sejr Baggrunden for et nyt Afsnit i det københavnske Bystyres Historie. Tidsaanden var den drivende Kraft. Selv i konservative Kredse var det en almindelig Anskuelse, at et fornuftigt kommunalt Selvstyre var velforeneligt med den enevældige Statsform, og – da dennes Fald var en nærliggende Mulighed – et nødvendigt Led i Udbygningen af et fremtidigt Folkestyre. Økonomisk Fremgang øvede ringere Indflydelse. Virkningerne af de mange Krigsaar ved Aarhundredets Begyndelse, af Pengekrise og Handelslivets Stagnation, blev langsomt overvundet. Ganske vist voksede Hovedstadens Indbyggerantal, mellem 1801 og 1840 fra 101.000 til 121.000. Paa Baggrund af Købstædernes almindelige Vækst var København snarest i Tilbagegang. Medens Befolkningen i de øvrige Byer i det samme Aaremaal var vokset fra 10 til 11 % af Landets samlede Indbyggerantal, var Hovedstadens formindsket fra 11 til knap 10 %. Først 1870 var København naaet op paa 181.000 Indbyggere.

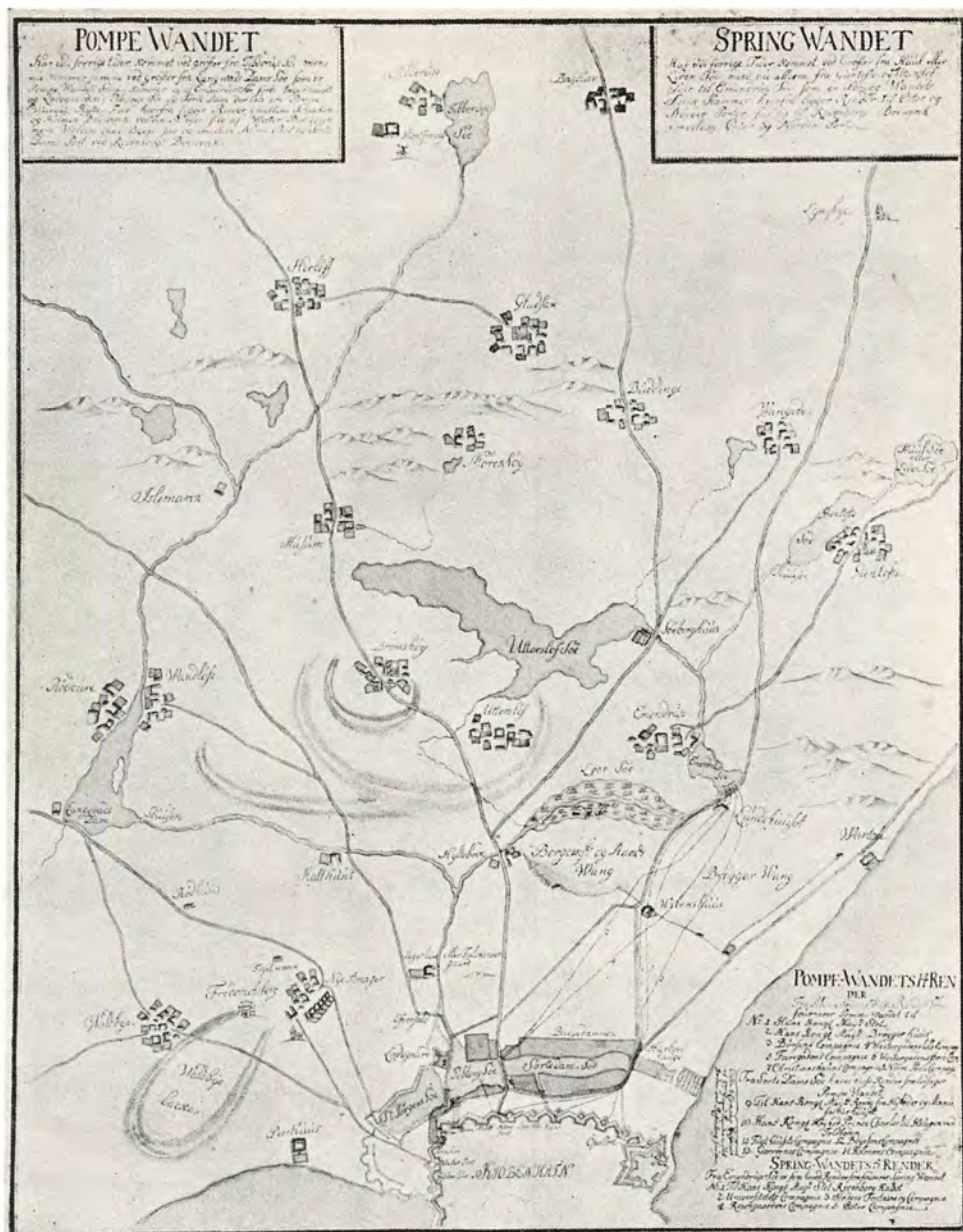
Nytaarsdag 1840 kunde Overpræsident KJERULF i Kong CHRISTIAN VIII's Navn meddele Stadens Magistrat og De 32 Mænd, der var samlet paa Raadhuset, den lige stadfæstede „Anordning angaaende Communalbestyrelsen i Kjøbenhavn“. 17 Aar senere, 4. Marts 1857, underskrev FREDERIK VII dens Afløser: „Lov om Bestyrelsen af Kjøbenhavns kommunale Anliggender“. I Hovedsagen har denne Lov været Grundlaget for Københavns Bystyre lige til 1938.

Købstæderne havde allerede faaet deres kommunale Selvstyre ordnet ved Loven af 24. Oktober 1837, Landkommunerne opnaaede det ved Loven om Sogneforstanderskaber og Amtsraad 13. August 1841.

Navnlig for Hovedstaden havde Reformernes Vej været lang og træls. Mange Aars Forhandlinger gik forud for Udstedelsen af Anordningen af 1840, i Cancelliet og i Bystyrets to Forsamlinger, i Roskilde Stænderforsamling og i dens Udvalg. Indenfor Regeringen øvede navnlig den store retslærde ANDERS SANDØE ØRSTED en afgørende Indflydelse; i vigtige Spørgsmaal

Kort over Hovedstadens Vandforsyning i 18. Aarhundrede. (Farvelagt Tegning i Bymuseet).

Med Byens voksende Størrelse maatte dens Vandtilledning øges, idet Brøndene ikke afgav den tilstrækkelige Vandmængde. I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede fik Byen sit mere komplicerede Vandforsyningssystem, der bestod dels af „Pumpevandet“, der kom fra Peblinge- og Sortedamssø, hvis Vandbestand atter næredes, dels „ved Grøfter fra Langvaddams Sø (Damhussøen), som er Pumpe-Vandets Spisekammer“ og fra Emdrup Sø, hvilken sidste sagdes at være „Springvandets Spisekammer“. Men iøvrigt atter havde Tilløb fra Genstofte og Utterslev Søer. Paa Grund af Emdrup Søs høje Beliggenhed kunde Trykket sætte Vandet op i Ledningsrenderne, deraf Navnet. Renderne var naturligvis af Træ, og som det viste sig, da de endelig i det 19. Aarhundrede blev afløst af et mere moderne System, og det nye kommunale Vandværk blev bygget, alt andet end hygiejniske. (Sammenlign Bind 4, Side 194).

var det Landets Konge CHRISTIAN VIII, der traf de endelige Beslutninger.

Om Hovedsagen var alle enige: at Bystyret skulde have forøget Indflydelse paa Stadens Finanser og Økonomi, Magistraten nyordnes og suppleres med valgte Medlemmer, og De 32 Mænd afløses af en Borgerrepræsentation, valgt efter nye Regler af flere eller færre af Byens Borgere.

Om Enkeltheder gik Anskuelserne vidt fra hinanden. Det nedsatte Stænderudvalg havde endda hyldet det vidtgaaende Princip, „at det i alle Anliggender, Stadens Eiendomme og Indretninger, Indtægter og Udgifter vedkommende, er Borgerrepræsentanterne, som tage Beslutning, hvorefter det er Magistraten, som bringer disse Beslutninger i Udførelse“. Selv en saa radikal Tanke, som at Borgerrepræsentationen skulde vælge den samlede Magistrat, havde sine Tilhængere. Særlige Vanskeligheder voldte Valgretsbestemmelserne. A. S. ØRSTED ønskede en lav Census; navnlig De 32

Mænd anbefalede højere Skattebetaling eller Besiddelsen af værdifuldere Ejendomme. Efterhaanden blev Spørgsmaalet kædet sammen med Valget imellem direkte og indirekte Valgmaade. Med lavere Census forbandt man Kravet om indirekte Valg, med højere kunde man gaa med til direkte.

Sammenlignet med Junigrundloven – som knap ti Aar senere grundlagde Folkestyret i vort Fædreland – var den københavnske Kommunallov af 1840 lidet demokratisk. Set paa Baggrund af forudgaaende Aarhundreders Styresæt betegner den afgørende Fremskridt. Med Rette understreger Anordningen, at København omsider havde opnaaet en folkevalgt Borgerrepræsentation. Med samme Ret fremhævede den Indførelsen af den direkte Valgmaade og Betydningen af, at Flertallet af Magistraten, de 6 Raadmænd, for Fremtiden skulde vælges af Borgerraadet.

Da Overpræsidenten, en af Borgmestrene og Formændene for Stadens 32 Mænd d. 2. Januar overbragte

Københavns første Gadebelysning blev etableret i 1680erne, fra først af som et kommunalt Anliggende. Der var allerede dengang over 500 Tranlygter i Byen, et Tal, der var øget til 1800, da de den 4. December 1857 blev afløst af 2200 Gaslygter, efter at Byens første Gasværk, Vestre Gasværk, var blevet opført ved Kallebostrand med Facade ud mod det senere Halmtorv. (Til venstre, Tegning 1893 i Bymuseet). Den ældre Belysning havde været saa sløj, at den ved festlige Lejligheder, f. Eks. ogsaa ved kongelige Kanefarter, maatte suppleres med Begfakler. (Herover til højre, Stik fra det 18. Aarhundrede).

Byens Tak for „den kongelige Gave“, svarede CHRISTIAN VIII med en Tale, i hvilken han gav Udtryk for de Forhaabninger, han knyttede til sit Reformværk, men tillige for Tanker, som pegede mod Fremtiden:

„Det har været mig særdeles tilfredsstillende at kunne paa Nytaarsdagen, den første i min Regeringstid, løse det Løfte, jeg har givet Dem, snart at se Deres Kommune-Anliggender ordnede ved Lov. Jeg har gerne indrømmet Byen alle de Friheder, jeg kunde tro at stemme med dens Vel, forvisset om, at derved vækkes levende Borgersind for Kommune-Anliggender . . . Havde man kunnet udvide Valgretten til alle Borgere, skulde det have været mig kært, men de af Kommune-Forvaltningen og Stænderforsamlingen anbefalede direkte Valg have gjort det fornødent at indskrænke Vælgernes Antal.“

Den nye Kommunallov fastslog, at Hovedstaden – under Kancelliets og Kongens Tilsyn – skulde styres af Magistrat og Borgerrepræsentation i Forening. Overpræsidenten og de tre Borgmestre skulde stadig udnævnes af Kongen, medens alle seks Raadmænd – af hvilke de tre skulde være Jurister – for tolv Aar ad Gangen skulde vælges af Borgerrepræsentationen. Denne skulde for Fremtiden bestaa af 36 Medlemmer, valgt

paa seks Aar – hvortil kom halvt saa mange Suppleanter – saaledes at en Sjettedel afgik hvert Aar. Halvparten skulde være Grundejere i Byen.

Valgret og Valgbarhed til Borgerrepræsentationen tilkom Næringsdrivende, som betalte mindst 5 Portioner Næringsskat, samt Grundbesiddere med en Ejendom der havde en Assuranceværdi af 4000, for Udenbysjendomme 6000 Rigsbankdaler. Afstemningen var direkte og hemmelig, almindeligt Flertal afgørende.

Repræsentanter for baade Magistraten og Borgerrepræsentationen skulde i lige stort Antal have Plads i Bystyrets Direktioner og Kommissioner.

9. April 1840 afholdtes Valgene til den første Borgerrepræsentation. De fastsatte Valgretsbestemmelser bevirkede, at kun 1929 Vælgere eller ca. 1,6 % af Hovedstadens Befolkning kunde bestemme dens Sammensætning. 1028 afgav deres Stemmer. Ordningen medførte, at selv de højeste Embedsmænd og ansete Akademikere, som ikke havde Grundejendom, hverken fik Valgret eller var valgbare. Saa frisindet var dog Stemningen i Hovedstaden, at en Række af den nye Tids Mænd, L. N. HVIDT og ALGREEN-USSING, DAVID, ORLA LEHMANN og BALTHAZAR CHRISTENSEN var mellem de nyvalgte.

National i Festbelysning paa et Tidspunkt, da det „hvide Lys“ endnu betragtedes som Luksus og nærmest anvendtes som Illumination. Først 1894 fik København sit første, kommunale Elektricitetsværk. (Træsnit i Ill. Tidende 1882).

14 Dage senere, d. 23. April, holdt Borgerrepræsentationen sit konstituerende Møde.

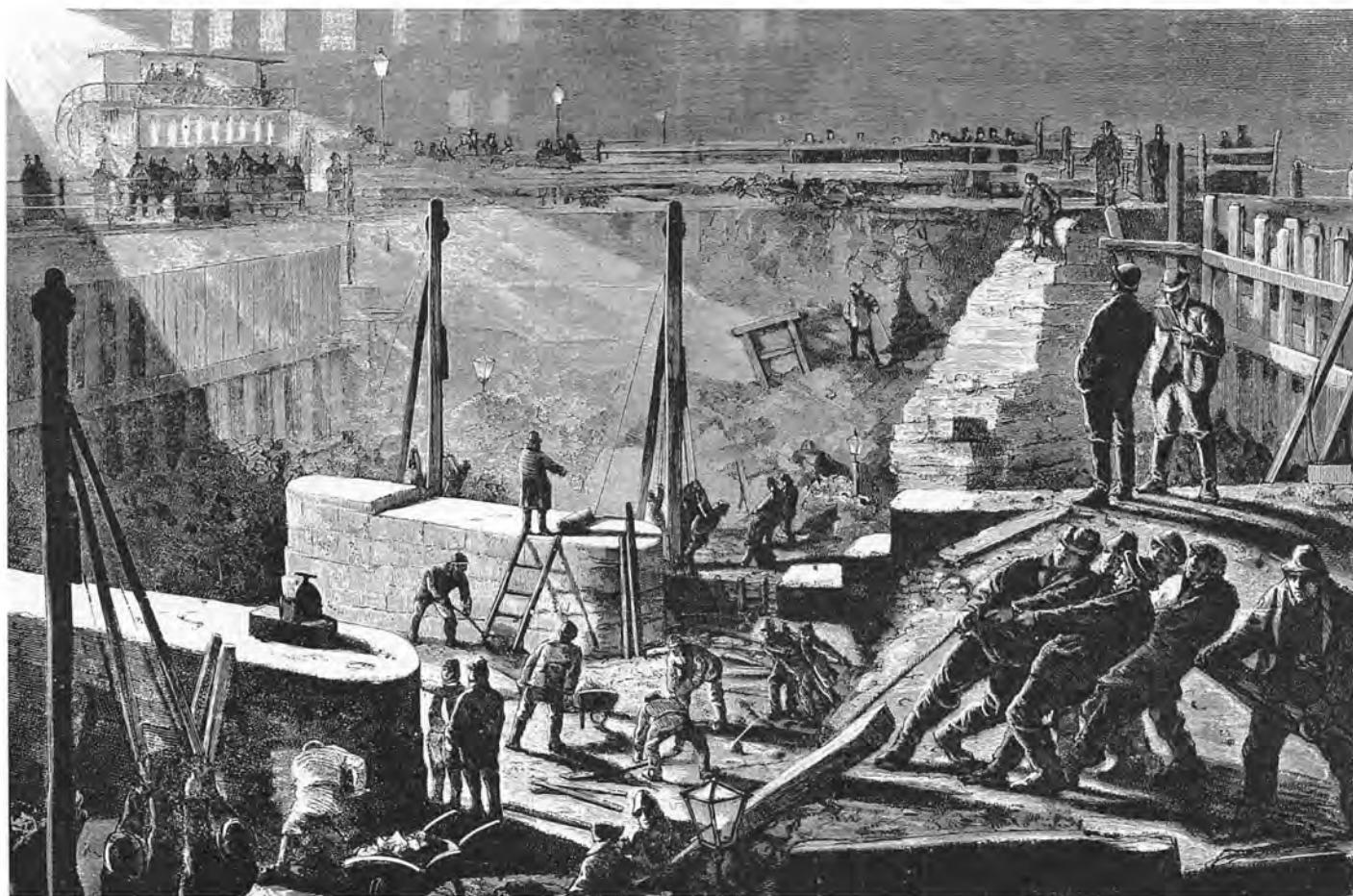
Anordningen af 1840 blev hurtigt utidssvarende. Valgretsbetingelserne voldte ringe Uvilje. Saa meget mindre, som de ikke udelukkede, at de nationalliberale Talsmænd for Tidsalderens offentlige Mening næsten uden Modstand sejrede ved Valgene. Mere misfornøjet var man med de snævre Grænser for det kommunale Selvstyre. Især følte det som krænkende, at Kommunens Budget skulde godkendes af Kancelliet, og Regnskaberne decideres af Regeringen, at alle vigtigere Beslutninger, om særlige Indtægter og Udgifter, om nye Lønninger og om Salg af faste Ejendomme, skulde forelægges Statsmyndighederne, og at næsten alle Byens Embedsmænd stadig blev udnævnt af Kongen. Indtil 1857 kunde Bystyret ikke give en Gade Navn; uden Indvendinger maatte det gentagne Gange parere kongelige Ordre. I næsten alle Stridsspørgsmaal fik Magistraten Regeringens Støtte mod den folkevalgte Borgerrepræsentation. Vigtige Omraader, Skole- og Fattigvæsen, Vand- og Brandvæsen, Vej- og Bro-lægningsvæsen, var stadig henlagt under særlige Bestyrelser, som var Magistraten sideordnet. For Byens Borgere var det ubehageligt, at

Administrationen var bureaukratisk, indviklet og langsommelig. Alle Sager, selv de mindste, blev behandlet i den samlede Magistrat, som bekæmpede Indførelsen af en Departementalordning, der vilde give hver af Borgmestrene et særligt Omraade, indenfor hvilket han havde Afgørelsen og Ansaret.

Kun paa eet Omraade skete der Fremskridt. I Overensstemmelse med et Løfte i Kommunalloven af 1840 fik Kommunen Ret til selv at udnævne en Række Embedsmænd og Funktionærer; Besættelsen af de vigtigste Poster var dog stadig forbeholdt Kongen

Ogsaa denne Gang faldt det vanskeligt at opnaa Enighed om en Forandring.

I Virkeligheden stod Kampen mellem Etkammer- og Tokammersystemet. Tilhængerne af det sidste tillagde Borgerrepræsentationen den besluttende, Magistraten den udøvende Myndighed. Ifølge det mest radikale Forslag vilde Borgerrepræsentationen ogsaa faa Adgang til at gribe ind i Administrationen. De mere konservative vilde give Magistraten Lejlighed til at henskyde Afgørelsen til Indenrigsministeriet, de mere radikale stillede Krav om, at Magistraten i alle Tvivlstillfælde skulde bøje sig for Borgerrepræsentationen.

Arbejde paa den ny Holmens Bro ved elektrisk Belysning. (Træsnit i Ill. Tidende 1878-79). Vedligeholdelsen af Højbro og Holmens Bro blev et kommunalt Anliggende, efter at de to Broer var kommet til at spille en Rolle som Led i Byens Trafiksystem. De to Broer var naturligvis fra første Færd af Træ, og kendt er Ulykken i 1756, da Holmens Bro brast under et Detachment Hestgardere, af hvilke flere druknede. Først sidst i 1870erne afløstes de gamle Træbroer af mere tidssvarende, konstrueret af Støbejern og Beton.

Baade i Borgerrepræsentationen og senere i Folketinget var Brygger J. C. JACOBSEN den haardnakkede Forkæmper for de radikale Tanker. Saa nær tog han sig Nederlaget, at han trak sig ud baade af Borgerrepræsentationen og af Rigsdagen.

Loven af 1857 førøgede Hovedstadens kommunale Selvstyre.

Staten bevarede sin Tilsynsret, som for Fremtiden udøvedes af Overpræsidenten, men samtidig blev i høj Grad indskrænket. Til Salg og Erhvervelse af faste Ejendomme eller Optagelsen af større Laan krævedes der stadig Indenrigsministeriets Samtykke. Mange Bestemmelser kunde lyde af adskilligt, men har kun haft ringe praktisk Betydning. Mere betød det, at Statsmyndighederne for Fremtiden var uden enhver Indflydelse paa Fastsættelsen af Byens Budget og Godkendelsen af dens Regnskaber. Ganske vist skulde Kongen stadfæste Valget af Borgmestre og enkelte Embedsmænd. Langt de fleste Udnævnelser var dog for Fremtiden lagt ubeskaaret i Bystyrets Haand. Da Grænserne mellem Magistratens og Borgerrepræsentationens Myndighed var nøje fastsat, fik det heller ingen Følger, at enhver Uenighed mellem disse Forsamlinger „kunde“ forelægges Indenrigsministeren til Afgørelse.

Overpræsidenten udnævntes af Kongen og bestyrede – i Lighed med Landets Amtmænd – alle Overøvrighedsforretninger. Loven sikrede ham yderligere en betydelig Indflydelse paa Fordelingen af Sagerne. Desuden var han Formand for Magistraten, kunde kræve enhver Sag sat under Forhandling og traf Afgørelsen i Tilfælde af Stemmелighed.

Loven – og „Vedtægten“ af 30. December 1857 – gav nøjagtige Forskrifter for Myndigheden, som tilkom den samlede Magistrat og de fire Borgmestre. Fortidens mange Stridigheder og Overvejelser om Administrationsordningen fik omsider deres Afgørelse. De særlige Direktioner og Kommissioner for Fattig- og Vandvæsenet, Vej- og Brolægningsvæsenet blev ophævet og deres Sager henlagt under Magistraten. Loven muliggjorde en yderligere Udwicklung i samme Retning. Departementalsystemet blev endelig fastslaaet og udformet.

Talrige Bestemmelser sikrede Borgerrepræsentationens Indflydelse og Selvstændighed, lagde Valget af Borgmestre og Raadmænd i dens Haand og fastslog, at Budgettet og alle dets enkelte Poster skulde være Genstand for Borgerrepræsentationens Forhandlinger og Beslutning. Ogsaa Regnskaberne skulde decideres i denne Forsamling. Nogen skarp Adskillelse mellem den

Sporvogne ved Dronning Louises Bro. (Fot. ca. 1905, Elfelt). Omnibusdrift mellem København og Frederiksberg blev paa privat Initiativ sat i Gang allerede i 1840erne. Det var ogsaa private Selskaber, der etablerede de første Sporvejslinjer i Byen. Byens første Sporvejslinie blev aabnet for Driften den 22. Oktober 1863. Den førte fra Frederiksberg Runddel ad Alleen til den gamle Trommesal. Koncessionen var givet til Løjtnant C. F. Garde, der repræsenterede et engelsk Selskab, og de første Sporvogne var bygget i England. De var som Omnibusserne forsynet med Vognstang, der sammen med Forspandet flyttedes ved Endestationen. Nørrebro's Sporvejs-selskab aabnede 1867 en Linie fra Kongens Nytorv til Nørrebro, og efterhaanden udbyggedes Nettet til at omfatte alle vigtigere Trafiklinier. Oprindeligt var Drivkraften naturligvis Hestekraft, og først omkr. Aarhundredskiftet blev Driften elektrificeret. Den var indført paa alle Linjer inden Udgangen af Aaret 1902, samtidig med at Sporvejsknudepunktet blev etableret paa Raadhuspladsen.

besluttende og udøvende Myndighed var ikke optrukket. Med Hensyn til den første laa Tyngdepunktet i den folkevalgte Forsamling, for sidstnævntes Vedkommende i Magistraten.

En Lov af 23. December 1865 gav endelig Valgret til alle Byens bosatte Borgere, som efter de gældende Bestemmelser var valgbar til Folketinget og desuden betalte Skat af mindst 200 Rigsbankdaler.

Vælgerkorpset udgjorde derefter omkring 10.000. Foreløbig vidnede Valgdeltagelsen kun i ringe Grad om Borgernes Interesser for deres Bys Anliggender. 1870-79 - har man udregnet - var Vælgertallet gennemsnitlig 12.326. Kun 1207 eller 9,8 % afgav deres Stemmer.

Til langt op imod Aarhundredskiftet var det national-liberale og konservative Borgerskab Herre over Byens Styrelse. Trods den gældende Valgcensus lykkedes det dog i 1893 de forenede Liberale og Socialdemokratiet

at gennemføre deres Liste. I 1898 vandt de Flertallet. I 1903 valgtes Formanden for de samvirkende Fagforbund, Maler J. JENSEN til Finansborgmester.

I Løbet af disse Aar blev København en stor By. Fra at være en Embeds- og Garnisonsby, en Haandværker- og Smaahandelsby, blev Hovedstaden i Løbet af disse Aartier en Industri- og Storhandelsstad. Med god Grund er Eftertiden gaaet i Rette med Datidens By-styre, som har Ansvar for 1860ernes og 1870ernes Gammelholm og Forstadskvarterer med deres Stenørkener, smalle Gader og usle Lejligheder. Paa Kredit-siden maa den til Gengæld fremhæve det Park- og Luftbælte, som siden Voldenes Fald har omsluttet den gamle By. Handlekraftige og vidtskuende Borgmestre i Forbindelse med en frisindet og moderne indstillet Borgerrepræsentation deler i Aarene op imod Aarhundredskiftet Æren for mere tidssvarende Gadeanlæg indenfor Byens ældste Kvarterer og i de nye i dens

Borgervæbningsmand paa Fælleden. (Maleri 1881 af Peter Møller, Bymuseet).

Københavns Borgervæbning var i ældre Tid ikke den mindst vigtige af Byens kommunale Institutioner, og en af dem, der havde Rod længst tilbage i Tiden, da det var Sædvane at alle vaabenføre Mænd mødte til Byens Forsvar. Borgervæbning er dog en nyere Betegnelse, som stammer fra Frederik VI's Tid.

I det 16. Aarhundredes Begyndelse stod Københavns vaabenføre Mandskab under Kommando af Magistraten, der var til Hest og førte adeligt Mærke! Siden førte Stadshauptmanden eller Stadsøbersten Befalingen, saaledes den kendte Frederik Thuresen under Belejringen 1658-60, da Borgerskabet værgede deres By Side om Side med de regulære Tropper, og Kongen blev dem paa sin Side megen Tak skyldig.

Men som de udstedte Privilegier ikke fik den forventede Betydning under Enevælden, blev Borgervæbningen 1663 unddraget Magistratens Overkommando og oprettet som et særskilt Korps, inddelt i Kompagnier efter de forskellige Kvarterer, hvert under en Stadskaptajn og alle med Stadsøbersten som øverste Befalingsmand. Og da København fra o. 1680 – ogsaa mod de givne Løfter – blev belagt med en fast Garnison, blev Væbningen mere og mere blot et Paradekorps. Samtidig var dens ordensmæssige Funktioner jo ogsaa blevet afløst.

Først omkring Aar 1800 reorganiseredes Væbningen og deltog atter i Stadens Forsvar 1807. Ved Lov af 1870 erstattedes den af den saakaldte Københavns Væbning, en af Hærens almindelige Forstærkningsafdelinger, som først ophævedes 1909.

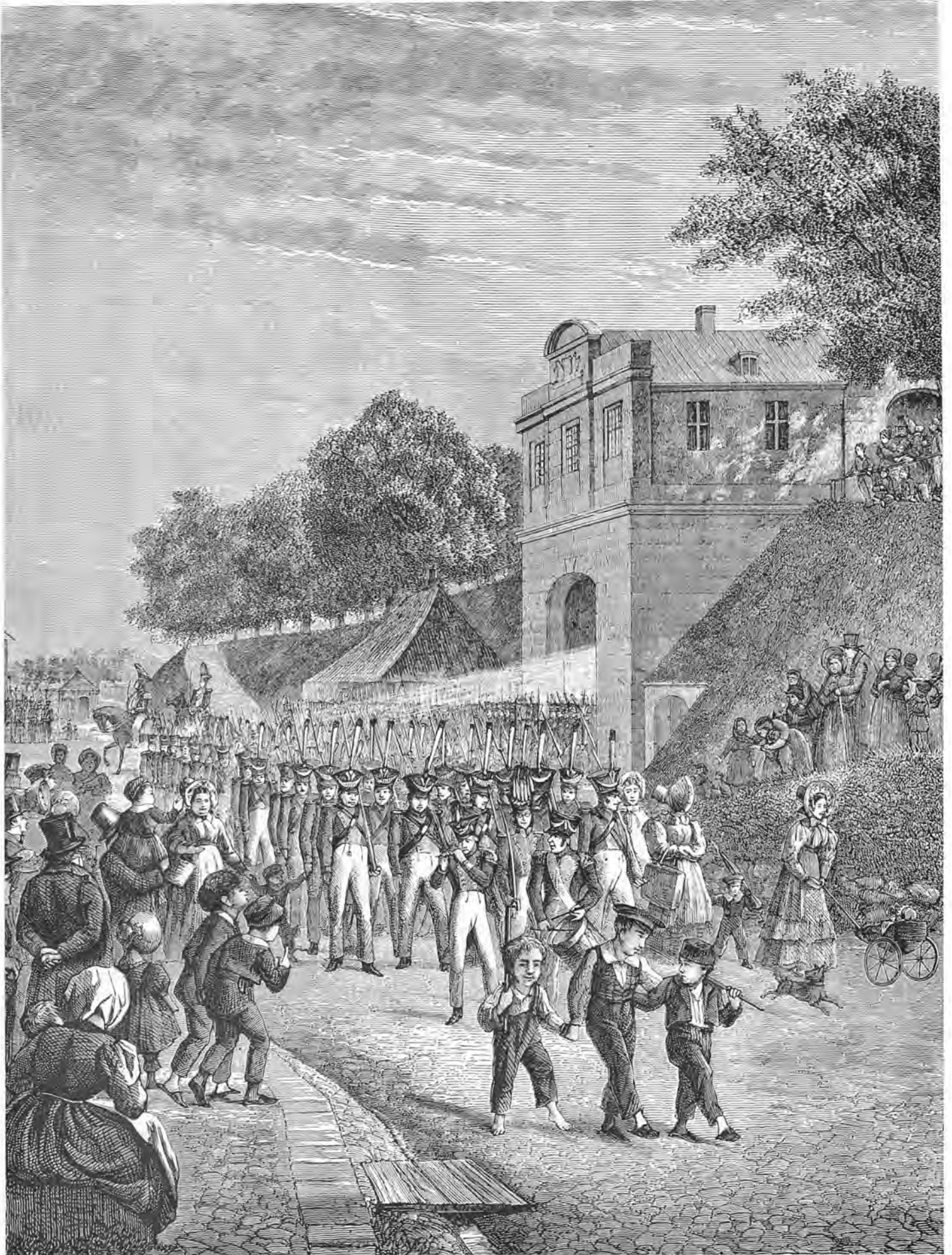
Yderkanter, for store Havneanlæg og for de omfattende Udvidelser af Hovedstadens Omraade – de største siden CHRISTIAN IV's Dage – i 1901 med Brønshøj Sogn og Valby, Aaret efter med Sundbyerne, hvorved Hovedstadens Grundareal voksede til det tredobbelte.

En yderligere Skildring, blot i enkelte Træk, af Hovedstadens rivende Udvikling i det sidste halve Aarhundrede, vilde sprænge Rammerne for dette Afsnit.

Det maa være tilstrækkeligt at fremhæve, at denne Vækst er foregaaet i fortsat Vekselvirkning med Bystyrets fortsatte Demokratisering. Nye Valgregler til Borgerrepræsentationen har efterhaanden udvidet og befæstet Folkestyret. I 1908 fik Kvinderne Valgret, indførtes Forholdstalsvalget til Borgerrepræsentationen og nedsattes Valgrets censis fra 1000 til 800 Kr. 16 Aar senere, i 1924, og ved nye Love, den sidste i 1939, udvidedes Valgretten til at omfatte alle Skatteydere, som har Valgret til Folketinget. Efter 1913 er Borgerrepræsentanternes Antal 55. Ogsaa Magistratens Sammensætning er blevet ændret. Siden 1908 vælges Raad-

mændene, siden 1917 ogsaa Borgmestrene ved Forholdstalsvalg. Fra 1917 har Socialdemokraterne haft Flertal i Borgerrepræsentationen, fra 1925 ligeledes i Magistraten.

Med Loven af 18. Marts 1938 afsluttedes et Aarhundredes Forfatningsudvikling, indledet med Anordningen af 1840. Hvad enkelte Fremskridtsmænd havde ønsket under Drøftelserne, som gik forud for dens Udstedelse, og siden kæmpet for under Forhandlingerne om dens Afløser, Loven af 1857, blev langt om længe endelig fastslaaet. Siden 1. April 1938 har Borgerrepræsentationen alene den besluttende Magt i Kommunens Anliggender, Magistraten til Gengæld den fulde administrative Myndighed. Samtidig blev Bystyret næsten eneraadende over Hovedstadens Ledelse. Overpræsidenten er udtraadt af Magistraten, varetager Overøvrighedsforretningerne og udøver paa Indenrigsministerens Vegne Statens almindelige Tilsyn med Kommunen. Som en naturlig Følge af disse Forandringer bestaar Magistraten af en Overborgmester – der som

Borgervæbningen ved Nørreport omkring 1840.

Træsnit efter Tegning af H. C. Ley.

Gadescene i Hundedagene. (Maleri 1833 af Wilh. Marstrand).

Til de kommunale Tjenestemænd hørte i ældre Tid, foruden Bøddelen og hans Svende, tillige „Rakkeren og hans Gesinde“, oprindelig regnet som uærlige paa Grund af deres Næring. Den bestod bl. a. i at fjerne selvdøde Dyr og rense „Hemmeligheder“. Til samme ildesete Kategori hørte ogsaa Skorstensfejterne, og det hjalp lidet, at allerede en Forordning af 1685 søgte at rehabilitere dem i det almindelige Omdømme.

Werlauff fortæller, at det ikke som i de mindre Købstæder var Skik i Hundedagene at sætte Kar med Vand ud paa Gaden, for at Hundene ikke skulde lide Tørst og blive gale. I Hovedstaden gik Natmanden med sine Folk derimod om og slog alle løsgaaende Hunde ihjel med Køller. Denne barbariske Skik blev dog omsider afskaffet, og i Stedet for søgte man nu at indfange de løse Hunde, hvilket heller ikke løb helt stiltødt af.

Billedet viser en kendt Københavnerfigur – Hundeopdrætteren – der har været ude at promenerer med sit Kobbelt og nu søger at redde en fremmed Hund, en hvid Spids, fra at blive Rakkerens Bytte.

Formand leder dens Forhandlinger og i Hovedsagen har overtaget Overpræsidentens tidligere kommunale Myndighed – fem Borgmestre og fem Raadmænd.

1840 og 1857 var København en stor Provinsby; siden 1900 er den blevet en Storstad. Med Frederiksberg og omliggende Kommuner er den en Millionby. Sammen med den sidste Menneskealders sociale Omvæltninger og deraf følgende Vækst i Byens admini-

strative Opgaver, som har forøget dens Budget (i 1947/48) til op imod 220 Millioner Kroner og Antallet af dens Tjenestemænd og Lønarbejdere til 34.162, har denne Udvikling ogsaa for Danmarks Hovedstad fremkaldt nye forfatningsmæssige og administrative Problemer, som endnu ikke har fundet deres Løsning, men kan forudses at ville føre Københavns Bystyre frem ad nye Veje.

PARKER OG HAVER

Af C. TH. SØRENSEN

Der findes i Stadsarkivet otte Kort over København, tegnede af Forfatteren CARL BRUUN og visende Stadens Plan til forskellige Tider, om ved 1500, 1620, 1650, 1700, 1750, 1800, 1850 og 1880. Fire af disse Kort er i noget revideret Skikkelse givet foran Side 42-43. Side 47 vises RESENS Perspektivplan fra 1674 og Side 48-49 et Perspektivkort fra ca. 1750, der begge er meget instruktive, ogsaa hvad angaar det her omhandlede Emne. Kort fra de øvrige opgivne Tidspunkter vil findes paa forskellige Steder i Værket.

Der vil være en vis Rimelighed i at lade denne Oversigt støtte sig til disse Aarstal, som ligger nær de mest bemærkelsesværdige Begivenheder paa de Omraader, der skal behandles her.

Omkring ved Aar 1500 havde Byen en helt anden Karakter end nu. Bebyggelsen var lav og tildels ogsaa spredt, og Haver fandtes alle Vegne, ja, indenfor Fæstningsmuren laa endnu paa dette Tidspunkt større ubebyggede „grønne Omraader“. Der var ikke Behov for Parker, hvis man overhovedet havde kendt Begrebet. Desuden kunde den Tids Mennesker let søge uden for Murene, hvor det grønne Land og Søerne Vest for Byen var ganske nær.

Kommer vi til 1620, er der i hvert Fald to Ting at berette om. I Aaret 1600 fik Universitetet sin første botaniske Have, som laa paa det nuværende zoologiske Museums Plads. Det var ikke noget stort Anlæg, formentlig har det maalt 70 × 35 m, altsaa dækket en god stor Villahave, og det har næppe været noget, der har betydet synderligt i Borgernes Tilværelse. Tænkeligt er det dog, at visse Udvalgte har faaet Adgang til den lille lune Have, hvor de har kunnet glæde sig over Synet af ukendte Planter, og hvorfra de ogsaa har kunnet bjerge lidt til de hjemlige Bede.

Med Rosenborg Have havde derimod CHRISTIAN IV skabt det Anlæg, som siden skulde blive Hovedstadens første offentlig tildængelige Park. Haven, som Kongen lod SEBASTIAN LOCKHAMMER udføre, var i første Række en Nyttehave. Der dyrkedes Grøntsager og Frugt, Lægeplanter og Urter til Krydderi paa Mad og Vin, ikke mindst det sidste. Der var et Destillérhus i Haven.

I Foraaret 1649 udfører Hans kongelige Majestæts Ingeniør OTTO HEIDER en Opmaaling, som meget klart viser Inddelingen af Kongens Have. Grænserne var meget uregelmæssige i Modsætning til senere. Mod Syd, hvor Gothersgade nu er Skel, gik den gamle Stadsgrav langt ind i Haven, mod Øst laa Grænsen delvis længere over mod Adelgade, mod Nord dannedes den af en bred Grav umiddelbart Nord for „Blaa Lysthus“ og mod Vest af den ny Befæstningslinie. Det nye Slot laa paa sin lille Holm med Hjørnebastioner ud i Graven, der helt omgav det. Nord for Graven var der en lang Staldbygning, og i Havens sydvestre Hjørne „boede Mester CASPER, Gartneren og Destillatøren“ i en lang Længe. Haven var simpelt inddelt i kvadratiske Kvartaler, og allerede dengang blev de endnu eksisterende Alleer plantet.

CHRISTIAN IV var meget interesseret i sin Have, og man kender hans Instrukser til Gartneren, til Fogderne og til en særlig Bestyrer, i visse Aar Lægen OTTO SPERLING. Der skulde dyrkes Grøntsager og Frugter til Kongens Bord og tillige til Holmen og Børnehuset. Lægeurter blev der lagt megen Vægt paa, herunder ogsaa paa Urter til Kongens Bade og Krydderier som ovenfor nævnt.

Mellem 1650 og 1700 sker der en rig Udvikling paa Havevæsenets Omraade, og meget tyder paa, at Borgere i dette Tidsrum faar en stedse større Interesse for Naturen, en Interesse som bl. a. giver sig Udtryk i, at man begynder at ligge paa Landet.

Som en Pendant til Rosenborg fandtes i sin Tid et Amalienborg med en stor „Dronningens Have“. Den har omtrent optaget Arealet mellem Bredgade og Amaliegade, Skt. Annæ Plads og Fredericiagade. Her byggedes et ret stort Slot i Aarene 1669-73, men det brændte ved en Fest i 1685, hvorved en Mængde Mennesker omkom.

Ser man paa Kortet fra 1700, saa adskiller dette sig væsentligt fra de foregaaende ved flere Ting. Kongens og Dronningens Haver dominerer i Byen, Fæstningsanlægget er nu fuldført, hele dette Voldanlæg har virket som et mærkeligt og smukt Kunstværk med sine fine græsklædte Jordformer. Det mest iøjnefaldende er

dog, at nu er Blegdamsvejen vist Vest for Søerne, og Arealet mellem Vej og Sø er opdelt i smalle Haver, og der ligger en Række Huse langs Vejen.

Særlig interessante Ting skete paa Frederiksberg. Herude laa en lille Landsby, Solbjerg, hvor man havde forsøgt en besynderlig Kolonisation, idet man havde flyttet en Del af de til Amager indkaldte Hollændere herud, for ogsaa her at skabe et Havebrugsomraade. Det gik imidlertid meget daarligt, og det er under Hensyn til Jordens Beskaffenhed ikke saa underligt; for en Gartner er „Frederiksbergjord“ den Dag i Dag noget dødt og vaadt Stads, som det er en Kamp at faa Trivsel i. Huse og Gaarde i Ny Amager eller Ny Høllønderby laa paa begge Sider af den nuværende Allégade, der var en bred Toft, nogenlunde som i vore Dage. Længst mod Syd, hvor Politistationen nu er, fandtes en lille Kirke af Træ, og Gaarden nærmest denne, altsaa den sydvestligste i Byen, tilhørte Kronen. Iøvrigt var en Del af Gaardene og Husene erhvervede af velstaaende Borgere, der boede her om Sommeren. Det var Forløberne for senere Tidens Landsteder og Lystgaarde. Her var blot Tale om mindre Ejendomme, som laa nær Byen. Trafikmidlerne har sat snævre Grænser for, hvor langt et Sommersted kunde ligge fra Byen, om en Borger skulde kunne have Glæde af det. CHRISTIAN V gav den omtalte Gaard til sine Døtre, men da de blev gift, fik Kronprins FREDERIK denne Ejendom. Allerede som Prins var FREDERIK IV meget interesseret i Havevæsen og Byggeri, og han indrettede herude ved „Prinsens Gaard“ en anelig Have. Den var ikke meget mærkelig i sit Anlæg, den synes overvejende at have været til Nytte, en pæn og ordentlig Have, hvor der var Bede til Blomster, Lægeurter og Grøntsager. Der har været dyrket Frugt, der var Fiskedamme og et Fasaneri.

En Rest af Prinsens Gaard er endnu de to Bygninger, der flankerer Indgangen til Frederiksberg Have fra Alleen og Runddelen. De er dog ombygget noget. Oprindeligt var der lukket mod Øst med en tværgaaende Længe. Nu har Haveselskabets Overgartner og Kontor m. m. til Huse i den sydlige, medens Inspektoratet for de offentlige (kongelige) Lysthaver logerer i den nordlige Fløj.

Kort før han blev Konge, foretog FREDERIK IV en stor Rejse rundt i Europa, den „store Tur“ som da hørte med til fyrstelig og højadelig Ungdoms Opdragelse. Der er bevaret en lille naiv Dagbog fra denne Rejse, og det ses deri, at Prinsen var meget optaget af alle de Oplevelser, som Tidens utrolige Udfoldelse af Bygnings- og Havekunst beredte ham. Han ønskede at være med, ogsaa i hans Land skulde der bygges og plantes efter den nye Mode. Det er tydeligt, at Italien forekom ham at være det mest attraaværdige Forbillede. Efter sin Hjemkomst søgte han Forbindelse med Arkitekten NICODEMUS TESSIN D. Y. i Stockholm og fik ogsaa fra denne et meget fantasifuldt og smukt Forslag til et lille Slot og en stor Have bag Prinsens Gaard. TESSIN havde selv nogle Aar før, i Firserne, foretaget

den „store Tur“; han var i Kraft af Evner og Fremtræden mere anset og respekteret end nogen anden Arkitekt i Norden. Hans Planer kom imidlertid ikke til Udførelse, hvad Grunden nu har været. I Stedet bygges der ved hjemlige Kræfter et mindre, senere udvidet Slot paa Bakken, og den store Have anlægges efter Planer af en ung Officer, HANS HENDRIK SCHEEL, der dog arbejdede paa Grundlag af Tessins Planer. Han har næppe været Kunstner, men han har som Officer lært at bygge og forestaa Befæstningsarbejder, og han har studeret, hvorledes man rundt i Europa anlagde Haver i „Le Notres Stil“. Begavet og dygtig som han utvivlsomt har været, har det ikke været vanskeligt for ham at tegne et Haveanlæg i Tidens Form. Det blev ogsaa et smukt Haveanlæg, indholdsrigt og fængslende, og det var et stort Tab, at det blev ødelagt 100 Aar efter. Her er det umuligt at redegøre for dets Opbygning, det maa tænkes som en Skov, der vinkelret og diagonalt gennemskæres af Alleer og Gange. Disse Alleer og Gange begrænsedes paa Siderne af Avnbøgehække, hvorover „Busketterne“s Træer har ludet frem. Alleerne var af Linde, som nok har været klippede i de første Aar. I Gangenes Skæringer var der Pladser af forskellig Form, men næsten alle med større eller mindre Bassiner, omhyggeligt og præcist formede i klippet Græs. Og saa var Gangene grønne, græsklædte. Der har sikkert været meget yndigt med disse Kontraster mellem skaaret og frit Grønt, hvor Lysets Spil varierede i det uendelige. Der var et fint Kaskadeanlæg foran Slottet, der var et Friluftsteater, Blomster, et Menageri, kort sagt, alt det, der hørte til en Fyrstes Have, som det hedder i Tidens store Værker om Havekunst. Det er særlig bemærkelsesværdigt, at SCHEEL paa sin Plan angiver, at et mindre Parti i Havens nordøstlige Del er beregnet til det gemene Publikum, naar det behager de høje Herskaber at promenere i Haven. Det siger os, at Haven fra første Færd var tilgængelig for Menigmand, og der er næppe Tvivl om, at den straks er taget i Besiddelse og har været et yndet Udflugtssted for Københavns Folk.

Hvad angaar Rosenborg Have, skete der det, at JOHAN CORNELIUS KRIEGER i 1711 blev Overgartner, og dermed begyndte Landets betydeligste Havearkitekt sin Virksomhed. Han havde været Gartnerlærling ude paa Frederiksberg, da Slotsgartner BRUHN under SCHEELS Ledelse forestod Anlægget af denne vældige Have, havde senere rejst i nogle Aar og tog nu fat herhjemme. Hans Gerning som Havearkitekt fik dog kun mindre Betydning for København som saadan, det var paa Frederiksborg og Fredensborg, han skabte sine Hovedværker, ude i Landet i det hele taget. Han omlagde vel Rosenborg Have, men denne har næppe i kunstnerisk Henseende været særlig interessant, fordi her var saa meget gammelt at tage Hensyn til. Som THURAS Fremstilling – og andre – viser os Haven, var den kun et Skolearbejde, der tydeligvis var bestemt af gamle Alleer og meget andet. Andetsteds ydede KRIEGER en

Den gamle botaniske Have i Krystalgade. (Maleri 1860 af Amalie Müller, Bymuseet). Der er kun ganske enkelte tilbage af det store Antal private Haver, som i ældre Tid prægede København, og bevirkede, at der dengang næppe i saa høj Grad var Behov for offentlige Parker som nuomstunder, saa meget mindre som nogle af de større Privathaver var tilgængelige for Publikum. Til de i den senere Tid forsvundne Haver hørte den tidligere botaniske Have ved Krystalgade, der i 1863 gav Plads for det nye Zoologiske Museum. De paa næste Sider gængivne Planer vil vise Forskellen paa før og nu, hvad Hovedstadens Haver angaar.

Indsats, der gør ham jævnbyrdig med Europas mest fremragende Havekunstnere. Ude paa Frederiksberg ombyggede han Kaskadeanlægget foran Slottet og viste her et Eksempel paa sin overlegne Kunnen.

Rosenborg Have blev vistnok offentlig tilgængelig fra o. 1700. THURA skriver i Danske Vitruvius, at „Stedet (er) for alle lystigt og behageligt, hvorfor den (Haven) og om Sommeren vrimler med Mennesker som forlyste sig med Spadseregang og Nattergalenes liflige Stemmer, som der paa rette Aarsens Tid i Mængde opholde sig, ligesom for at forøge Stedets Behagelighed“. Han bemærker dog, at Adgang er kun tilladt skikkelige Folk, og man maa kun færdes i Alleer og Hovedgange. Parterrer og Busketter har været hegnede særligt og forbeholdt Hoffet.

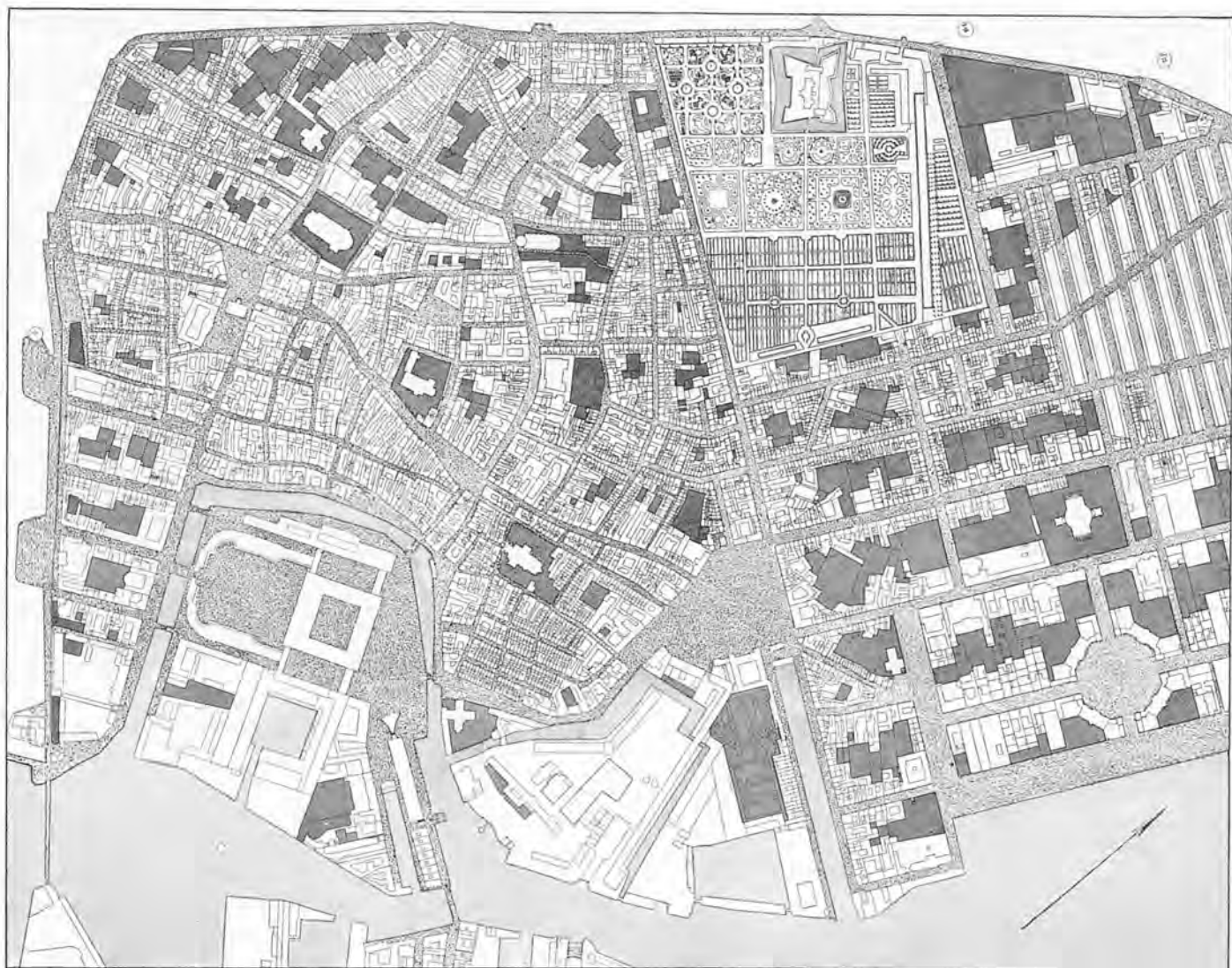
Under FREDERIK IV blev Dronningens Have ved det nedbrændte Amalienborg igen sat i Stand. Den ses paa gamle Planer – og der findes mange saadanne – at have været omgivet af brede Kanaler eller Grave, ganske som en typisk hollandsk Have. Hos THURA er selve Haven inddelt i 9 Hovedkvarterer, som igen er delt i fire hver. I Midten er et firdelt Bassin, der kan minde om det, der danner Centrum i Villa Lonte. Haven afgrænses mod Nord af en lang Række Bygninger. I Midten en lille pavillonagtig Bygning med et Midterrum og fire Udbygninger, derefter symmetrisk til hver Side Drivhus, Pergola, Kabinet(?), Pergola igen og endelig Stald. Nord for denne Bygningsrække var en stor Exercerplads. KRIEGER har formodentlig staaet for denne Haves Indretning, men den bestod kun kort, allerede 1749 overdroges hele Grundarealet til Kommunen, og her byggedes i de følgende Aar Frederiksstaden, det senere Amalienborgkvarter.

Paa Kortet fra 1750 ses, at Rosenborg stadig er det dominerende Haveanlæg i selve Staden, som Frederiksberg er det udenfor, men der er ogsaa kommet et anseeligt Haveanlæg ved Blaagaard. Amalienborg Have er forsvundet. De udstrakte Volde betød sikkert meget som Spadseremuligheder for Befolkningen.

Rykker vi frem til 1800, er der havemæssigt ikke sket saa meget inden for Voldene. Her presser Bebyggelsen stærkt paa, Byen har naaet 100.000 Indbyggere mod ca. 60.000 ved forrige Aarhundredskifte, og der begynder at blive daarlig Plads. Vi maa tænke os, at det grønne, som vi nu tillægger saa stor Betydning, var blevet meget indskrænket. Flere og flere Haver forsvandt med Tiden.

Paa denne Tid sker der en Ændring i Opfattelsen af Haven, den saakaldte engelske Havestil vinder Indpas, og man begynder overalt at anlægge Haver i den Manér, samtidig med at man omdanner de gamle Haver efter den nye Mode. Hos os maatte Frederiksberg Have først holde for. Den var først anlagt i 1699, og netop hundrede Aar efter begyndte Slotsgartner PETER PETERSEN at omdanne den til „en engelsk Hauge“. Resultatet er blevet meget populært. Alle elsker Frederiksberg Have, som den er nu, men det var alligevel Vandalisme. Den oprindelige Have bevaret til vore Dage havde været en stor Seværdighed. Det, der prægede den nye Have mest, var Kanalerne. Slotsgartner PETERSEN forbandt en Del Bassiner og Damme i den oprindelige Have til sammenhængende Vandløb. Han havde meget Besvær med at faa Arbejdet udført, der maatte indkaldes hollandske Kanalgravere, før der kom Gang i Sagerne.

Medens man i FREDERIK IV's Tid havde holdt Folket borte fra Haven, naar de kongelige brugte den, saa

Paa denne Plan, der er tegnet efter Geddes Kort 1757, er Haver og Kirkegaarde markeret med den mørke Skravering. Dog er denne Signatur ikke bragt i Anvendelse m. H. t. Byens dengang eneste offentligt tilgængelige Park, Kongens Have. Det vil bemærkes, at Haverne findes i størst Udstrækning langs Byens Udkanter, i Gammel-København saaledes i de Dele, der senest er blevet udlagt til Bebyggelse, ikke blot i Ny-København, men ogsaa i Yderkanterne af Gammel-København. (Original i Stadsingeniørens Direktorat).

kunde Menigmand iagttage FREDERIK VI's og hans Families Færden i Frederiksberg Have. Alle kender Billeder af Kongen og den kongelige Familie paa Søndagssejladserne ad Havens Kanaler.

Det er ikke meget betegnende at kalde denne Haveform engelsk eller landskabelig, den er i Virkeligheden ingen af Delene, det er bedre at tale om den romantiske Have. Hensigten var at skabe et Slags Landskab, hvor man søgte at fortætte en Stemning eller mange Stemninger. Derfor var et vist dødt Udstyr nok saa vigtigt som Planterne og det, en Have ellers bygges af. Man byggede Templer for Kærlighed og Venskab, Eremit-hytter, Grave, Monumenter for Trofasthed og meget andet. Men har man mon noget Sted i Verden haft en Stemningshave med noget saa fint som en kongelig Familie roende i de stille Vande? Frederiksberg Have var blevet en Folkepark for Storbyen, som den har været det siden. Og nu sørgedes der ogsaa for mere materielle Fornødenheder, idet en Konditor TADDAI

faar Ret til at servere fra et Telt „eller lignende Indretning“, som det hedder. Øl og Brændevin maatte dog ikke udskænkes for den simplere Klasse. Hans Efterfølger var ANTHON JOSTY, hvis Slægt har været Traktører i Haven lige til vore Dage.

Noget senere omlagdes Rosenborg Have. Her fremkom Slotsgartner PETER LINDEGAARD med en Plan, som blev approberet af Kongen Juleaftensdag 1822, og der arbejdedes saa med Omlægningen indtil 1827. Fra 1819 har der været fri Adgang overalt i Haven og hele Aaret, den blev nu helt Byens offentlige Park. Militærmusikken spillede om Søndagen, og i Aarene før Tivolis Oprettelse arrangerede GEORG CARSTENSEN store Fester, hvorunder der dog toges Entré.

Tivolis Oprettelse i 1843 maa ses som en meget stor Begivenhed, og det maa erkendes, at denne forholdsvist lille Have har betydet mere i Byens Liv end nogen anden Park. GEORG CARSTENSEN, som skabte dette „Etablissement“ havde aabenbart sit Forbillede fra London,

Denne Plan viser, at der nu overhovedet ikke er en eneste tilbage af de mange private Haver, der omkring Midten af det 18. Aarhundrede lavede op i Bybilledet. Skraveringen dækker her kun Haver eller Anlæg, som hører til Kirker og offentlige Bygninger, og som Privathaver kan alene Anlæggene ved Amalienborg siges at tjene. Indenfor det gængs Omraade er Kongens Have stadig den eneste største Park. Af mindre Anlæg kan nævnes Bibliotekshaven paa Slotsholmen samt Anlæggene ved Helligaands og Petri Kirker.

hvor „Vauxhall's“ i lange Tider havde dannet et væsentligt Islæt i Bylivet. Det var temmelig smaa Haver med en Del barnlige Forlystelser, Musik og mange Beværtninger. Allerede PEPY besøgte Vauxhall Gardens i Aaret 1666 og fortæller om Turen paa en saadan Maade, at det bliver en klart, at Ligheden med en Tivolitur i vore Dage er temmelig forbløffende, og det synes, at man i disse londonske Forlystelseshaver til en vis Grad har kunnet opleve dette samme mærkelige, som er saa karakteristisk for vort Tivoli, nemlig at alle Samfundsklasser befinder sig vel derinde.

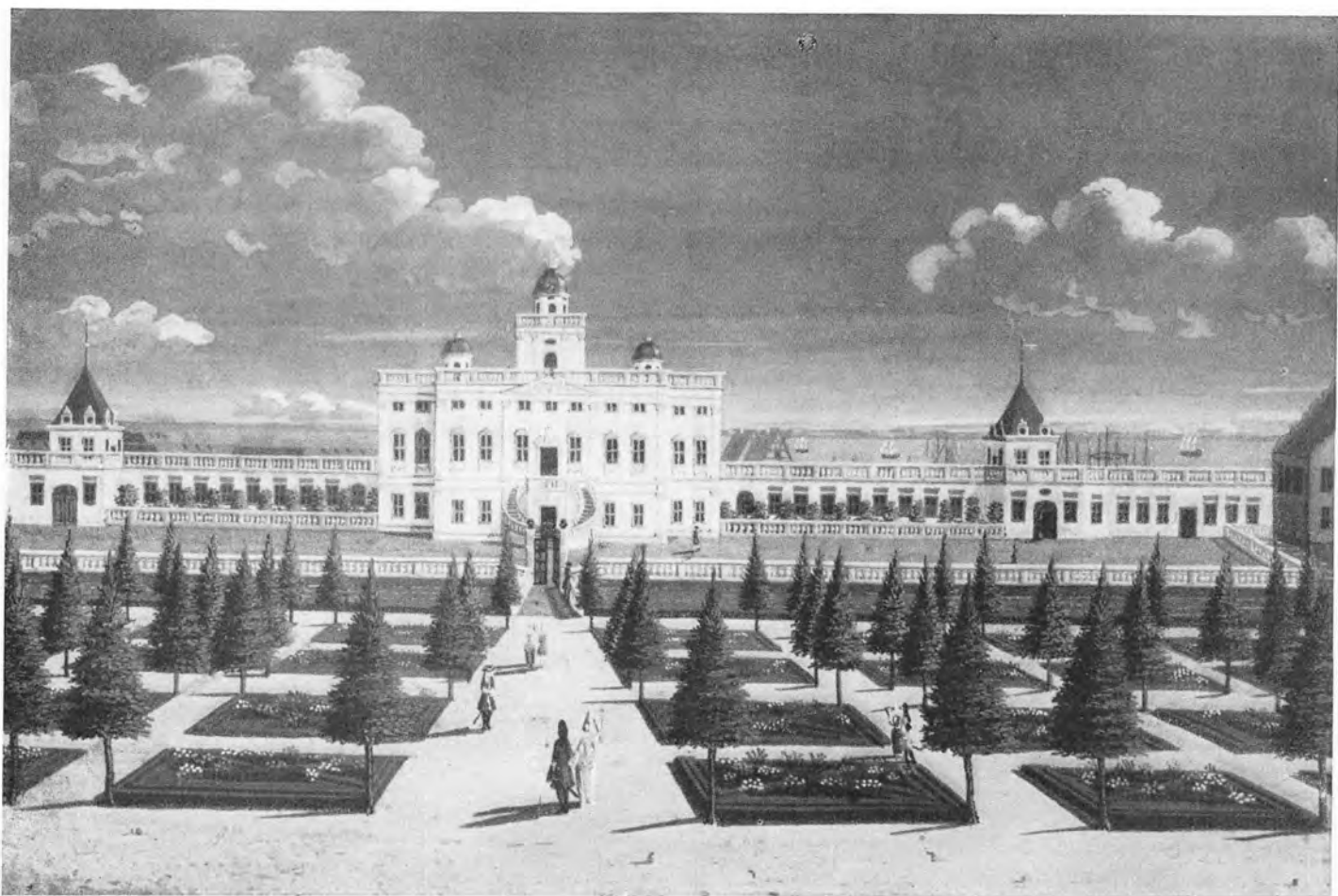
Kortet 1850 viser Byen i Udvikling uden for Voldene, Forstæderne er ret bebyggede, men Arealerne nærmest Voldene inden for Søerne er ikke meget bebygget, men foran hver af Byens tre Porte strækker sig brede Dobbeltalleer, anlagt i 1780erne. I en Runddel, en Udvidelse af Alleen foran Vesterport, stod Frihedsstøtten. Fra Rotunden førte en Sti ned til Byens første Jernbanestation, og mellem denne og Stadsgraven laa Tivoli.

Dette var allerede da en ret stor Historie med Restauranter og Thepavilloner, Koncertsal, Teater, Rutschebane o. m. a.

Men paa dette Tidspunkt er der iøvrigt ikke sket nogen Udvikling i Byens Parker. Den kommer først, da den gamle Befæstning nedlægges, og Kommunen overtager Arealerne i 1867. Eftertiden maa dybt beklage, at man ikke bevarede disse skønne Voldanlæg, saaledes som en senere mere forstaaende Tid har søgt at værne om Voldene paa Christianshavn. Men det har man ikke forstaaet den Gang, da det føltes som en vidunderlig Befrielse, at denne trange Grænse nu kunde falde, at Byen uhindret kunde vokse sammen med Forstæderne. En Del af Voldarealet bevarede man dog som grønt Omraade, trods det, at der var Planer nok om en fuldständig Bebyggelse af det.

Det første, man tog fat paa, var Anlægget af en ny Botanisk Have, som blev indrettet i Aarene 1871 til 1874. Der var megen Uenighed om Udformningen, men

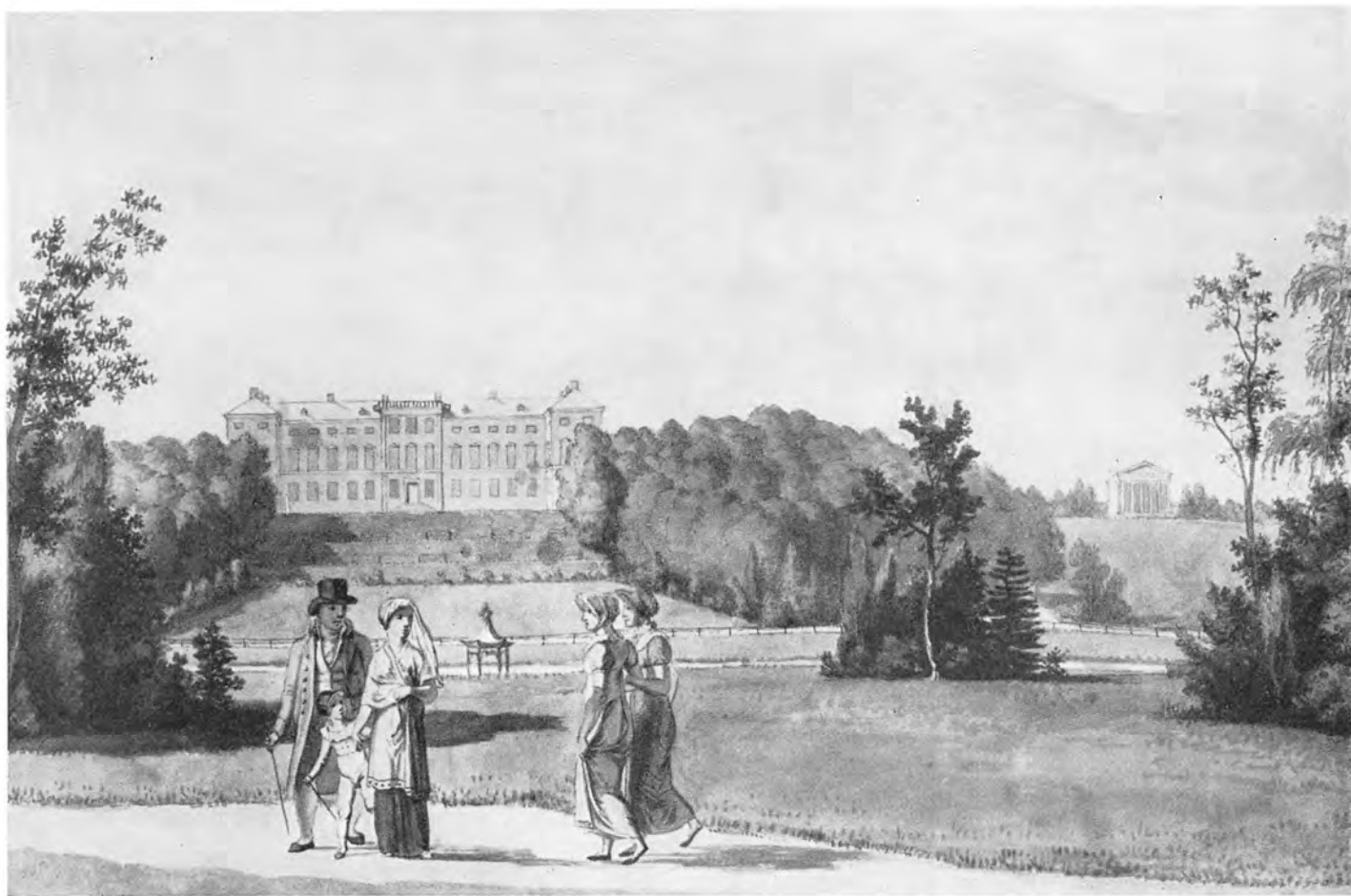
Amalienborg Slot og Have set fra Øst. (Akvarel af J. J. Bruun, Rosenborg). I det 17. Aarhundrede fik Hovedstaden de første større og paa et noget senere Tidspunkt offentligt tilgængelige Parkanlæg, nemlig Haven ved Rosenborg eller Kongens Have, som den blev kaldt i Modsætning til Dronningens Have ved Amalienborg. De var begge anlagt i Datidens traditionelle Havestil med klippede Træer og Hække, stift arrangerede Blomstergrupper osv., men mens Amalienborghaven forsvandt ved Anlægget af Frederiksstaden, inden de nye Havemoder trængte igennem, blev Kongens Have omlagt i den nye Stil. Se nærmere om begge Anlæg i Bind 3.

endelig blev Planlægningen overdraget den kongelige Haveinspektør H. FLINDT, medens Brygger J. C. JACOBSEN tegnede de store Drivhusanlæg. Det blev Universitetets fjerde Botaniske Have, den første er der fortalt om i det foregaaende, den anden laa ved Amalienborg, den tredje laa ved Charlottenborg, hvor der endnu findes ubetydelige Rester af den.

I de samme Aar omdannes de øvrige Voldarealer til Parker. Mod Syd skaber H. FLINDT Ørstedsparken og Aborreparke, mod Nord OVE HØEG-HANSEN Østre Anlæg. Ogsaa nu gaar man ud i Verden for at lære af det, der er Mode. I samme Tidsperiode var det, at Baron HAUSMANN havde skabt de store Boulevarder i Paris, og han havde samtidig arbejdet med Parkanlæg i et rent ud fantastisk Omfang. Han omdannede „Skovene“ Boulogne og Vincennes til Parker og anlagde paa ny Jord Parkerne Buttes Chaumont og Montsouris og meget, meget andet. Det var Arbejder, der i Kostbarhed og Omfang udmærket kan maale sig med, ja, overgaar Versailles. Desværre vejer de i kunstnerisk Henseende kun lidet til. HAUSMANN anbragte en Vej- og Broingeniør som Leder af disse Arbejder, og selv om han arbejdede med mange Havearkitekter, er det dog tyde-

ligt, at A. ALPHAND prægede det hele. Hans Værk imponerede Samtiden, det skulde efterlignes over alt, og i Virkeligheden har alle disse tusindvis af Parker, der i Aarene fremefter blev anlagt i Europa og Nordamerika med, deres Forbillede i ALPHANDS. Byen Paris udgav et meget vægtigt Værk om, hvad der var udført, „Les Promenades de Paris“, og det fik stor Udbredelse Verden over, ogsaa FLINDT ejede det, og det er iøjnefaldende, at Ørstedsparken har sit Forbillede i Buttes Chaumont. Nu kan det naturligvis siges, at Formen ikke har saa stor Betydning. Det afgørende er, at disse Parker har været Københavns Befolkning til megen Glæde, og det havde maaske ikke i den Henseende betydet saa meget, at de ogsaa havde været Udtryk for en selvstændig Kunstners Opfattelse.

Efter at Byens Styre i Halvfjerserne havde præsteret den store Kraftanstrengelse, som Voldomraadernes Omdannelse til Parker var, gik der forholdsvis lang Tid, før der skete mere. I 1905 holdtes der Konkurrence om Planer til et Parkanlæg paa Blegdams Fæled. Det var for Faget som saadant en meget stor Begivenhed. Der var stor Deltagelse, men Resultatet var ikke rigtig tilfredsstillende, og det var heller ikke godt, at Arbejdet

Frederiksberg Slot set fra Nord. (Akvarel af C.W. Eckersberg 1809, Kobberstiksaml.). Ogsaa Frederiksberg Have var fra første Færd anlagt i den franske Stil, og her bevirkede endda de særlige Terrænforhold, at der kunde arrangeres de dengang saa yndede Kaskadeanlæg paa Bakkeskraaningen foran Slottet. Men ogsaa her trængte den nye Tid frem, omend det varede relativt længe, før man i 1798 skred til Havens Omlægning i den foretrukne landskabelige engelske Stil med fritstaaende Trægrupper, store Plæner og romantisk Islæt, saasom Grotter og Vandfald, samt de forskellige Lysthuse, deriblandt det kinesiske paa Øen og Apistemplet, som ses til højre for Slottet.

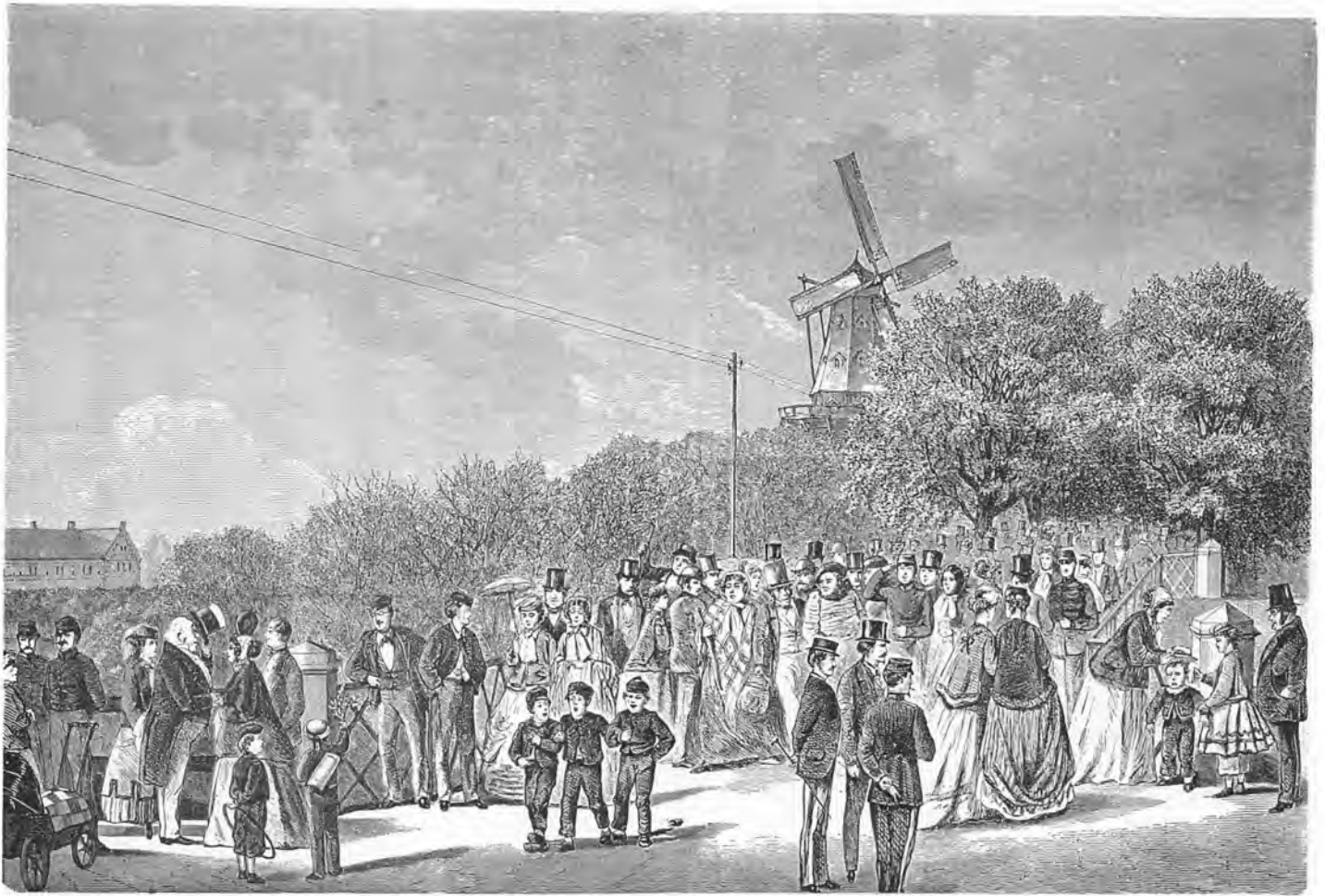
blev overdraget en af Dommerne, Landskabsgartner EDV. GLÆSEL. Han formede nu her en Park i den internationale Form, som Parker fik hele Verden over, og den blev en stor Gave til Byens Befolkning. Masser af Mennesker henter her daglig Sundhed og Rekreation for Sjæl og Legeme, den er, som Byens andre Parker en særdeles nyttig Ting. Om ved samme Tid skabes en Række mindre Anlæg. E. ERSTAD-JØRGENSEN tegner Anlægget paa Kongens Nytorv med de fine Buksbomparterter og en lille Park Syd for Assistens Kirkegaard „Haveanlægget ved Hans Tausensgade“. Det er interessant, fordi der her for første Gang regnes med, at Børn skal have gode Legemuligheder i en Park. Stads-gartneren – V. FABRICIUS HANSEN – tegner Haveanlæg ved Glyptoteket, lidt senere (1911) Lersøparken og om ved 1918 istandsættes Kastellet's Volde og Plantninger og det tilliggende Langelinieanlæg.

Ved samme Tid arbejdes der – under E. ERSTAD-JØRGENSENS Ledelse – med Istandsættelse af Voldene paa Christianshavn. Arbejdet er fortsat siden, det blev iværksat ved privat Initiativ, særlig virksom var „Voldkomiteen“s Formand, Grosserer CHR. HOLM. Nu var man klogere end i FLINDTS Dage, her blev Voldene ikke

omdannet til Parkanlæg i ALPHANDS Manér, Arbejdet har gaaet ud paa at genskabe Voldenes fine Jordformer, samtidig med at de er indrettede efter en moderne Folkeparks Krav. Og det lader sig gøre, Byen har næppe noget Sted yndigere Legeplads end Soppstedet ved Torvegade.

Jo nærmere vi kommer vore Dage, des mere sker der under Byens Parkforvaltning, det vil ikke være rimeligt at nævne alle de smaa Ting, der er gennemført, skønt de mange mindre Anlæg gør maaske, naar alt kommer til alt, mere Nytte end de store Anlæg.

Enghaveparken er et af de mest bemærkelsesværdige Anlæg i København. Det er formet af Stadsarkitekt POUL HOLSØE om ved 1930, og det er en udtalt Brugs-park i en fin arkitektonisk Form. Her er meget fine Legepladser, som søges meget fra de tæt bebyggede Kvarterer, her er Musiktribuner, mange Siddepladser og interessante Blomsterplantninger. Senere har den nuværende Stadsgartner JACOB BERGMANN omdannet Utterslev Mose mellem Brønshøj og Søborg til et Slags Parkanlæg, et tilgængeligt Naturreservat kan man maaske kalde dette Stadens sidste store og værdifulde „grønne“ Omraade.

Nørrevold Store Bededagsaften. (Træsnit i Ill. Tidende 1867-68). Til højre ses Gothersgades Mølle. Trods Skildvagter og Forskrifter var Voldene en meget yndet Promenade, og som bekendt var navnlig Tilstrømningen paa Store Bededagsaften stor, en Tradition, der endnu tildels hævdes i vore Dage. Der havde dog været en Periode i det 17. Aarhundrede, da Borgerne følte sig meget brøstholdne ved at være nægtet Adgang til de samme Volde, som de saa mandeligt havde værget mod Svenskerne.

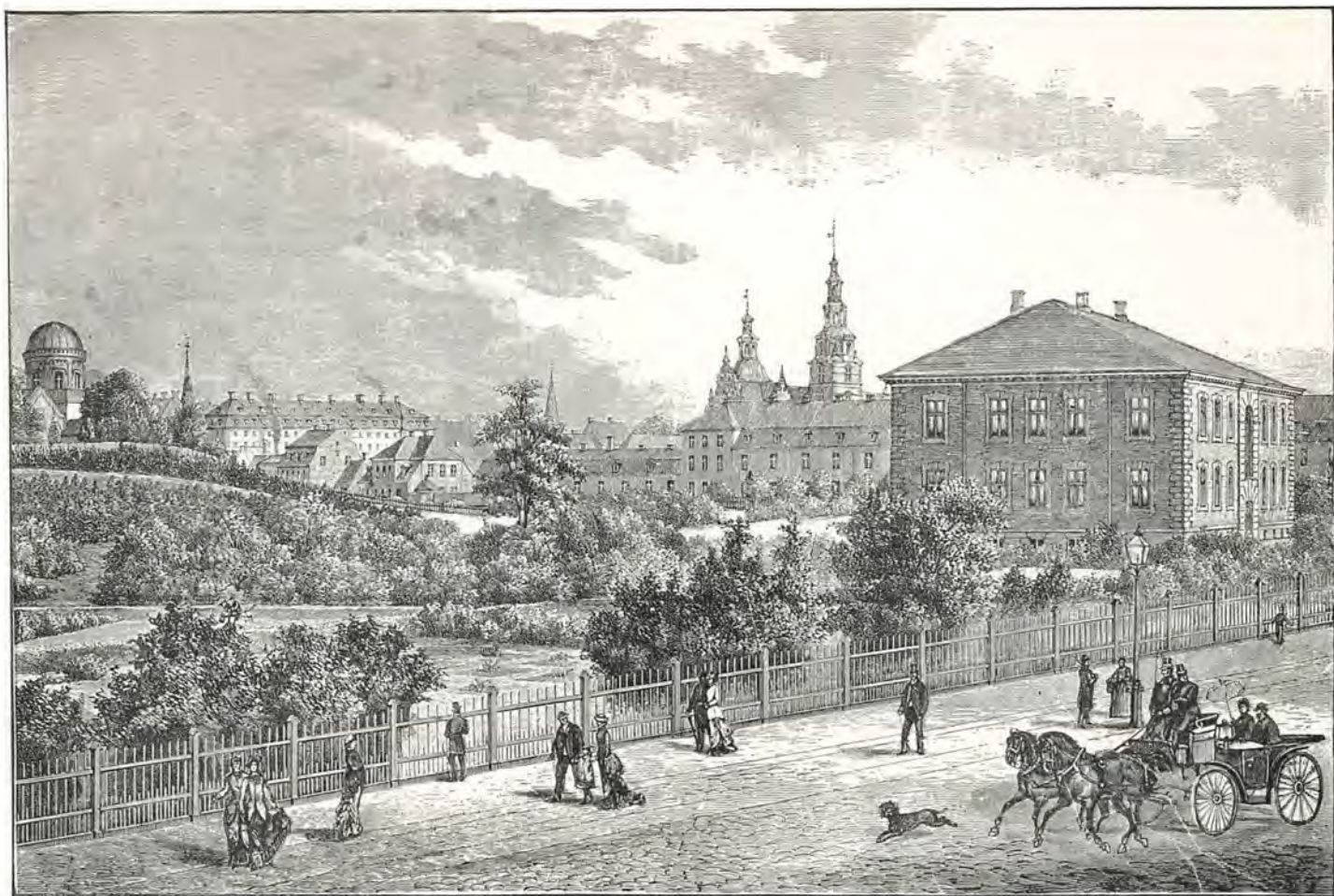
Københavnerne lader sig ikke mere nøje med Liv i det frie indenfor Byomraadet, de vil bort fra Byen, som alle Storbyers Indbyggere vil ud i det, man kalder den fri Natur. Da Jernbanen til Roskilde aabnede for 100 Aar siden, regnede man med Valby som en Udflugtsstation, hvortil man rejste i stort Tal for at besøge Frederiksberg Have og Søndermarken. Fra 1859 kunde man ogsaa besøge Zoologisk Have, som fik Husly i Brune Dyrehave Vest for Slottet. I 200 Aar har Frederiksberg Have nu været Byens kæreste Udflugtspark, selv om den ikke har kunnet hidlokke saa mange Besøgende som Dyrehaven med Gøglet og Seværdighederne paa „Bakken“. Her har Udviklingen været nok saa stor, siden OEHLENSCHLÄGER skrev sit poetiske Skt. Hans Aftens Spil. Da Banen derud blev aabnet i 1863, steg Besøget i rent fantastisk Maalestok. Men endnu mere er det steget, efter at Badestrandene ved Bellevue er aabnede i Tredivernes Begyndelse.

Brugen af Parkerne, Livet i det Grønne har forandret sig overordentligt i Aarene siden 1700. Publikum bliver mere og mere aktivt. Oplevelsen ved at besøge Frederiksberg og Rosenborg Have har sikkert været at se dette mærkelige, som der ikke var Mage til ellers i Byen.

Disse store Haver med Træerne, Springvande, Figurer, Blomster, Dyr og meget andet. Og sidst men ikke mindst, man kunde se Landets mægtige færdes der i festlige Dragter, Væsener, der syntes at høre til en hel anden Verden end en selv, maaske man endog kunde opleve at se de kongelige, det var en Lyksalighed.

Forskellen udlignes, Dragterne bliver ens eller i hvert Fald mindre forskellige, og man ser ikke slet saa meget i fyrstelige Personer, ja, man undser sig ikke for at synge Nidviser om de ukrænkelige, og hvor er det sød Vellyst at sladre om en ung Dronnings uforsigtige Elskovshandler. Man er ikke helt saa nøjsom, det er ikke nok, at et Besøg i en af Haverne maaske giver Mulighed for at se en kongelig Person, Haverne er heller ikke saa fine og mærkelige mere, nærmer sig Lighed med Skove, desuden læser man, at den „franske“ Have er en vederstyggelig Ting, kun Naturens rene Skønhed er ædel.

Der maa ske noget i Haverne, eller hvor man nu ellers søger Hvile og Adspredelse. Som Bylivet bliver mere og mere forskelligt fra Tilværelsen paa Landet, man kan vel sige mere løsrevet fra Aarstidernes Skiften, saa stiger Kravene til Underholdning, til Fritidsliv med en Styrke og en Hurtighed, som man skulde forsværge

Udsigt fra Kunstnerhjemmet i Gothersgade mod Botanisk Have og Nørre Voldgade. (Træsnit i Ill. Tidende 1880-81). Sammenholdt med Billedet paa forrige Side giver dette et Indtryk af den Omvæltning, som Voldenes Forsvinden medførte. De to Billeder gengiver saa nogenlunde det samme Omraade før og efter Voldsløjfningen. Skønt det ikke lykkedes at bevare Fæstningsterrænet som et grønt Bælte rundt om hele den gamle By, blev dog betydelige Dele af det udlagt som Park.

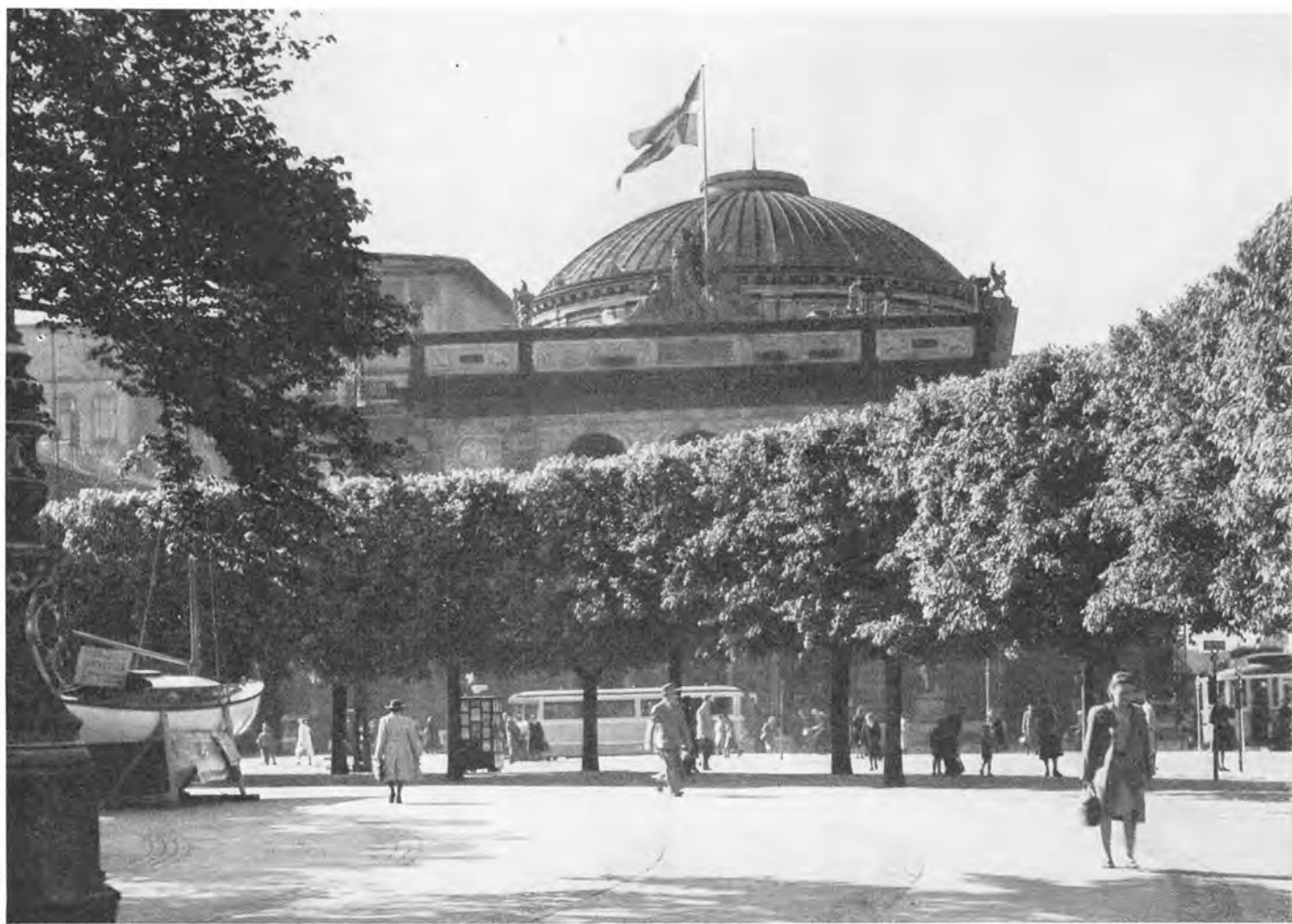
– og forsaavidt ogsaa forsvor i Halvfjerserne – thi den Tids Parker, ja, hele Byens Parkpolitik kom helt til kort overfor Udviklingen. Det, man lavede den Gang, passer egentlig kun til de gamle, der skal spadsere og hvile. Til de noget yngre maa der være Kolonihaver, og til Børn maa der være Legepladser.

Kolonihaven betyder maaske langt mere end Parkeerne, i hvert Fald for en meget stor Del af Befolkningen. Først i 1891 kommer Bevægelsen, der var begyndt i Aalborg, til København, og Begyndelsen her er, at Torveassistent P. HANSEN faar gennemført et Lejemaal af 5 Tdr. Land ved Guldbergsgade og her indrettes en Havekoloni. 1896 var der omkring 3000 Haver ved Byen, nu er der antagelig en Snes Tusinde. Men hertil kommer saa, at mindre Villahaver, de saakaldte Parcelhaver, faar en Betydning, som maaske langt overgaar Kolonihavernes. Tilsyneladende er Forskellen ikke saa stor, den ligger i dette, at Kolonihaven er et lejet Jordstykke, hvor Brugeren maa være forberedt paa at blive sagt op, naar Jorden skal bebygges eller bruges til andet Formaal, Parcelhaven er Brugers Ejendom, oftest købt med ringe Udbetaling og maanedlige Afdrag paa Købesummen, og her er det Drømmen at

bygge eget Hus med Tiden. Denne Bevægelse tog særlig Fart i Tyverne, nu er Jorden optaget saa langt ud, at Udstykningen foregaar med noget mindre Hast. Kolonihavens rekreative Værdi er sikkert større end nogen anden Parkforms, det vilde være lønnende for det offentlige at støtte Bevægelsen saa stærkt som muligt. Der har længe været Planer om Indretning af permanente Kolonihaveparker, der har i nogle Aar været saadanne Anlæg i Kalundborg og Helsingør, nu indrettes der ogsaa en permanent Havekoloni i Lersøparken ved Bispebjerg.

Indretning af Legepladser for Børn tog ogsaa sin Begyndelse i Halvfemserne i forrige Aarhundrede. Allede ved Ørstedsparkens Anlæg foresloges det at indrette Legeplads dér, i ganske ringe Maalestok, men det vakte de største Betæneligheder i Borgerrepræsentationen. Dog, tyve Aar efter maatte alle forstaa, at det var nødvendigt, og de første tre Legepladser blev anlagt, i Ørstedsparken, Østre Anlæg og Kongens Have.

Nu findes der i Hundredvis af Legepladser i Storkøbenhavn, ikke alene kommunale, men ogsaa i vid Udstrækning ved Boligbebyggelser. For en tyve, tredive Aar siden begyndte man at indrette Haveanlæg ved Etageboliger. Som Enhederne blev stedse større, fik

Et Anlæg af paa een Gang gammel og ny Oprindelse er Krinsen paa Kongens Nytorv. (Fot. 1948, København Før og Nu). Oprindelig optog den Torvet i næsten hele dets Udstrækning for derefter helt at forsvinde o. 1750. Men i 1855-56 blev „Hesten“ atter omgivet med en mindre „Krins“, hvortil i 1916 føjedes den nuværende, større, en dobbelt Række Lindetræer Pladsen rundt.

dette mere og mere Betydning, gode Legepladser maatte blive et mere og mere betydningsfuldt Element, et af de vigtigste, og nu er det lovfæstet, at der skal etableres Legepladser i Forbindelse med ethvert mere omfattende Boligbyggeri. Spørgsmaalet om Børns Adgang til og Mulighed for at lege i det fri, er dog stadig et uløst Problem i Storbyen, idet Maalet maa være, at Byens Børn faar de samme Legemuligheder, som findes paa Landet, det vil sigc Mulighed for skabende Leg. Det eneste, Bybørn i Almindelighed faar Adgang til i den Retning, er Sand, og det er alligevel meget begrænset, hvad Udløsning dette kan give. Ved Emdrupvej er der af Arbejdernes Andels Boligforening arrangeret en Skrammellegeplads, som synes at virke tilfredsstillende.

Selv om Københavns Kommune har iværksat en særlig Art Kolonihavebrug for de Unge, „Den unge Mands Kolonihave“, saa er det dog meget sjældent, at Ungdommens Aktivitet søger Udløsning i Havedyrkning. Umiddelbart efter at være vokset fra Legepladsen interesserer Ungdommen sig for Sport, og der er det

mærkelige, at medens det er ret svært at faa tilstrækkelige Midler til gode Legepladser, og endnu sværere at faa offentlig Støtte til en bedre Indretning af Havekolonier, saa vises der stor Rundhaandethed overfor Sporten. Idrætsanlæg i mange Former, lige fra store Stadionanlæg til simple Boldpladser, findes i alle vore Byer, og de præger ikke mindst København og Byens Nabolag.

Friluftsliv udenfor Byen betyder dog mere og mere. Badning har faaet en umaadelig Betydning, Badelivet med Leg i Vand og Dasen i Solen spiller en Rolle, som det var umuligt at forudse for faa Aartier siden. Nær Byen søger man til Badestrande i Køge Bugt, paa Amager, men først og fremmest til Charlottenlund og Bellevue ved Klampenborg. Her vil mange daglig eller næsten daglig bade i Vand og Sol, der ferieres længere borte, særlig langs Nordkysten mod Kattegat. Her maa det forudses, at Fremtidens Rekreatiomsomraader udbygges og forbindes med Storkøbenhavn ved Hurtigtog med stor Kapacitet, saaledes at en halv Times Rejse fører en til disse skønne og sunde Kyster.

FORTIDSFUND

I HOVEDSTADENS JORD

Af PETER LINDE

Det Terræn, som nu bærer Danmarks Hovedstad, er i fjerne Tider blevet dannet og formet af Indlandsisen. Flere Gange har Isen skudt sig ned over Nordsjælland, men sidste Gang den forsvandt for en 15–20.000 Aar siden, gav den Landskabet den Skikkelse, som det i det store og Hele nu har. Overfladen bestaar af det stenede, usorterede Ler, Moræneleret, og det smukt lagdelte Sand, Bakkesandet, som er aflejret af Isens Smeltevandfloder. Men underneden de svagt bølgende Bakker og Dale er der en fast Kalkklippe, som stadig bærer Spor efter Isens tunge Skuren hen over den. Ved Raadhuset, hvor Gadens Asfalt ligger 5 Meter over daglig Vande, blev det ved en Dybdeboring fornylig konstateret, at Kalkens Overflade træffes 22,5 Meter under daglig Vande.

Oven paa de nævnte Naturdannelser breder der sig inden for den ældste Bydels Omraade nogle mægtige, udstrakte Aflejringer, som er afsat i Løbet af den historiske Tidsperiode. Aflejringerne er Resultater af menneskelig Foretagsomhed gennem flere Hundrede Aar og de bestaar for Størstedelen af alt muligt Affald, der er blevet muget ud fra Byggepladser og Boliger, Værksteder, Køkkener og Stalde, det er Skraldespandenes og Lossepladsernes Foragteligheder, som er blevet spredt og trampet sammen, saa at Byens Terræn derved stadig er vokset ivejret. Naar man nuomstunder erstatter gamle Huse med nye, saa bliver disse „Kulturlag“ bortgravet og brugt til Fyld paa andre Steder, man tørlægger og højner for Eksempel Amagers lave Strandenge dermed.

I alle de nævnte Lag og Aflejringer kan der stundom forekomme Sager, der er saa mærkelige, at Museumsfolk forsigtigt sanker dem op og udstiller dem i fine Montrer til almindelig Beskuelse. Der er efterhaanden gjort mange storartede Fund i Københavns Undergrund, og i det følgende skal der fortælles noget om disse Fund.

Det kan dog først nævnes, at man i Moræneleret og i Bakkesandet har man fundet Planterester og Dyre- rester fra Istiden eller fra Perioderne forud for Istiden. Ved Svanemølleviadukten kom to Kranier for Dagen, det ene var af en Hvalros, det andet af en Næbhval.

Paa Vodroffsvej er der opgravet en Kindtand af en Mammut. Ogsaa det gyldentskinnende Rav kan man træffe indlejret i Moræneleret.

Under Boulevardbaneudgravningen kom man jo paa hele Strækningen langt ned i Moræneleret. Paa det Sted, hvor Nørreport Station skulde indrettes, kunde Arbejderne pille store Mængder af Ravklumper ud af Jordvæggen. De største Stykker blev solgt til Kunst-drejere, som dengang, det var i 1914, endnu arbejdede i ægte Materialer, og det var ikke saa lidt, disse over-raskende Fund indbragte Finderne.

De mange Dyreknogler, som ligger i „Kulturlagene“ oven paa Moræneleret stammer for Størstedelen fra Husdyr eller fra det Dyre- og Fuglevildt, som er blevet nedlagt paa Jagtture. Knoglerne er kasserede som Levninger fra Maaltider lige fra Stenalderen og op til Nutiden.

Da Naturen langt om længe havde faaet Istiden over-staaet og Forholdene ordnet saadan, at Menneskene kunde komme og slaa sig ned her paa Stedet, saa kom de. Fundene fortæller det. Allerede det gamle Kunst-kammer havde faaet fat i en Ting fra Stenalderen fundet i København, det var en Flintdolk, den var i Aaret 1730 blevet fisket op af Peblingsøen. Sidenefter er der stadig kommet Stenalderfund for Dagen, naar der er blevet gravet i den københavnske Jord. Da man i 1890erne anlagde Frihavnen, tilbragte Arkæologen H. N. ROSEN-KJÆR megen Tid nede i de dybe Bassin-Udgravninger, og takket være hans Paapasselighed blev en Mængde værdifulde og interessante Oldsager samlet op og bragt ind til Museet. ROSENKJÆR konstaterede, at der paa det Terræn, som blev overskyttet af Øresunds Vand, engang havde været en lille Ferskvandssø, hvis Bund har ligget omkring 5 Meter under daglig Vande. Søen var efterhaanden groet til og blevet til Mose. I selve Mosedyndet fandtes blandt mange andre Ting en fint tilskaaret Benspids med indsatte smaa, skarpe Flintstykker. En „Københavnner“ i Mulleruptiden har altsaa været saa uheldig at miste sit Værktøj, medens han var paa Fiskefangst ved den lille Sø, og 8000 Aar efter kommer der saa en rigtig Københavnner og er saa heldig at finde det.

Blandt de utallige større og mindre Genstande, som gennem Tiderne ved Udgravninger er fundet i Københavns Jord, er ogsaa den ovenfor afbildede Skakbrik af Hvalrostand, som nu gemmes i Nationalmuseet. Den stammer fra Tiden omkring Aar 1200 og forestiller en Biskop i fuldt Ornat til Hest paa en vælig Ganger, — skulde altsaa give en samtidig Forestilling om Byens Grundlægger Absalon, et Billede, der ikke helt svarer til Bissens Statue paa Højbro Plads. Men vi har nu Saxos Ord for, at den fromme Herrens og Landets Stridsmand ogsaa optraadte i fuld krigersk Udrustning med Sværd og Ringbrynje, saa Rytterstatuen er næppe helt uden Bund i Virkeligheden. Men ved højtidelige Lejligheder, i farvestraalende Processioner, kan Bispen vel være redet gennem sin By, omtrent som Figuren viser.

Men i Mellemtiden var der jo unægtelig sket adskilligt her i Verden.

Inden for det gamle Byomraade er der i nyere Tid gjort store samlede Fund af Flintsager. Ved Grundgravninger er man flere Steder kommet gennem Kulturlagene ned paa selve den sandede Strandbred, som Stenalderfolkene har opholdt sig paa. Her vrimler det med Flintskærver, Affaldet fra Tilhugningen af Økser og Spyd og andet Værktøj, men hist og her ligger der et færdigt og brugeligt Stykke Flintværktøj, som maa være blevet glemt eller tabt af Flinthuggeren. Saadanne Værkstedsfund er gjort paa Hjørnet af Frederiksberggade og Nytorv og paa Hjørnet af Frederiksberggade og Kattesundet samt under Fortovet omkring den nu forsvundne „Muslingskal“ paa Raadhuspladsen. Enkelte smukke Flintøkser og Flintspyd er opgravet i Farvergade, paa Amagertorv, paa Østergade, i Løvstræde, i Regnegade, i Grønnegade, paa Nørregade. Ogsaa ude i Forstæderne og i Yderdistrikterne kan man træffe paa slige Sager fra den ældre eller den yngre Stenalder.

Broncealderen og Jernalderen har ikke været nær saa gavmilde mod Museumsfolkene som Stenalderen, det er yderst lidt, disse Perioder har rakt op til de Forskere, der fulgte Arbejdsmandens Spade med spændt Opmærksomhed. Man maa dog antage, at her har været beboeligt og beboet gennem hele Perioden mellem Køkkenmøddingtiden og Middelalderen.

Ved Anlægget af Idrætsparken paa Østerbro blev der sløjfet en lille lav Høj, som viste sig at rumme en Begravelse. Ved Skelettet laa der en smuk Flintdolk, som maa antages at være en 3-4000 Aar gammel. Lignende Begravelser er truffet ved Bispebjerg Mølle og paa Tuborgs Grund ved Strandvejen. Ude ved Vibenshus skal der være blevet sløjfet en Grav fra Broncealderen, men der var ingen Sagkyndige parat til at redde Gravgodset. En Stridsøkse af Bronze er fundet ved Bjørnsdal paa Vesterbro, og et langt, fintformet Spydblade af Bronze blev for ikke saa længe siden fundet ude ved Strandboulevarden i en Byggegrund i Nærheden af Skolen.

Det er dog først fra Middelalderens Dage, at Fundene bliver saa mangfoldige og indholdsrige, at de kan fortælle noget rigtigt om Menneskene og Forholdene i de forbigangne Tider. Især ved Absalons Befæstningsanlæg og øvrige Byggeri kom der Gang i Byens Udvikling, og det kom som lige sagt til at afspejle sig i Jordfundene. Men samtidig med at den lille By blev rig og smuk, blev den jo en stor Fristelse for Røverne sydpaa, og Gang paa Gang maatte Borgerne se deres By og deres Huse blive plyndret og ødelagt, og Gang paa Gang maatte de ufortrødent gaa i Arbejde med Genopbygningen. Alle slige voldsomme Begivenheder har naturligvis sat sig Spor i Jordlagene; mellem udjævnede Lag af Murgrus og Aske og forkullet Træ kan der ligge Vaaben og Værktøj og andre tabte og glemte Ting, saa er Spørgsmaalet kun, om skønssomme Folk opdager det og faar det forsigtigt bjerget frem og faar afleveret det paa rette Sted, nemlig Nationalmuseet eller Bymuseet.

De store Ruinkomplekser, som vore Dage har set dukke frem af den københavnske Jord, skal ikke omtales nøjere i dette Afsnit. Der maa dog lige nævnes nogle af de vigtigste, ogsaa fordi der, samtidig med at det gamle Murværk blev gravet frit, blev fundet Smaating i Jordfylden, Smaating netop af den Art, som dette Afsnit skulde give Besked om.

Paa Slotsholmen blev Absalons Borg og Københavns Slot genfundet, saadan at Grundplanerne nu er kendt i mange Enkeltheder. Af Absalons Befæstningsanlæg er Byvolden og Bygraven kommet tilsyne ved Gennemførelsen af Boulevardbanen samt ved Grundgravningen til Belysningsvæsenets Bygning i Gothersgade og i nyeste Tid ved en Undersøgelingsgravning inde i Vartov Grønnegaard. Der er ogsaa iagttaget Rækker af Palisadeværk, Egepæle sat ned i Jorden med ganske kort Afstand. Byportene tillige med Broerne foran baade Nørreport og Vesterport og nogle af Taarnene i Fæstningskransen er ogsaa blevet nøje stedfæstet, ligesom Resterne af deres Fundamenter og Murværk er blevet opmaalt, teg-

Øverst: Muret Middelaldergrav fra Nikolaj Kirke. Nederst: Fællesgrav for fundne Skeletdele fra Nikolaj Kirkegaard. (Begge Fot. 1914, Bymuseet).

Det er endnu ikke hundrede Aar siden, man ophørte at begrave Folk paa de gamle Kirkegaarde i den indre By. Før den Tid og igennem Aarhundreder har Slægtled efter Slægtled af Københavnerne fundet deres sidste Hvilested rundt om de Gudshuse, hvori de i levende Live havde søgt aandelig Husvalse, hvis ikke de blev begravet inde under selve Kirkegulvet. Var det i Middelalderen saa i en af Datidens murede Grave med det skraatstillede Tag. En Gravgiste af denne Type ses paa det øverste Billede, fundet under Udgravningerne ved Opførelse af den nye Nikolaj Kirkebygning, men opstillet her til Foto-grafering!

Ved Grundudgravninger her og paa de tidligere Kirkegaarde andetsteds i Byen er gennem Aarene utalte grinende Kranier og guldene Knogler kommet for Dagen, sørgelige Rester af Fortidens Københavnerne og grumme Vidnesbyrd om al menneskelig Forkrænkelse. Nogle af disse Knoglerester er vel for Spotpris blevet solgt til medicinske Studerende og andre Lysthavende, men det store Flertal er dog pietetsfuldt blevet anbragt i dertil indrettede Fællesgrave, hvor de saligt hensovede venter videre paa Dommens Dag.

net og fotograferet. Den skønne „Brønd“, som CHRISTOFFER VALKENDORF i Aaret 1584 lod sætte i Østre Vold „mangen Mand og Fattig til stor Gavn og Bedste“ er ogsaa kommet for Dagen tilligemed CHRISTIAN DEN FJERDES Løngang, der førte gennem Volden over Graven henimod Rosenborg. Sankt Clemens Kirke og den omgivende Begravelsesplads er næsten helt ryddet, efterhaanden som den ældre Bebyggelse har maattet vige Pladsen for en mere moderne, men der har stadig været Fagmænd parat, hver Gang de ærværdige Fortidsminder blev blottet. I Vor Frue Kirkes Korparti kom den skønne højgotiske Kapelkrans fri af Jordmasserne. Nikolaj Kirkes Grundmure blev omhyggeligt undersøgt ligesom Graabrødrenes Kloster og Sankt Claras Kloster og Karmelitternes Kloster nu er blevet nøjagtigt placeret

i Byplanen, ogsaa Terrænformer, Smaasøer, Grøfter og Vandløb har man efterhaanden faaet Rede paa. Det rigtig gamle København er forholdsvis godt kendt nu takket være de arkæologiske Undersøgelser, som ofte er foretaget under højst gunstige Forhold.

Det er imidlertid de forholdsvis smaa, flyttelige Fortidsminder, som her skal omtales og hentes frem til Besigtigelse, og det vil da saa være rimeligt, at man først ser paa de Ting, som har haft med Byens Bebyggelse at gøre, altsaa arkitektoniske Detaljer, som paa Grund af deres Lidenhed og Uanselighed maaske ikke vilde blive særlig bemærket, i det Øjeblik Hovedstadens Bygningshistorie skulde behandles, alligevel formaar de smaa Ting at føje værdifulde Træk til Helheden. Det maa straks siges, at det er de færreste af de Ting, der

Træbrønd under Christiansborg, fundet ved Udgravningerne til det nyeste Slot (Fot. Nationalmuseet). Under Christiansborg findes stadig en gammel, stensat Brønd, den saakaldte „Absalons Brønd“, som endnu ned i det 19. Aarhundrede leverede Vand til Slottets Forbrug. Men ved Udgravningerne til det tredje Christiansborg fandt man en endnu ældre Brønd, en saakaldt „Holkbrønd“, dannet af en udhulet Egestamme og fyldt med Brudstykker af Søjler og Bygningsrester fra Ødelæggelsen af Borgen i 1368.

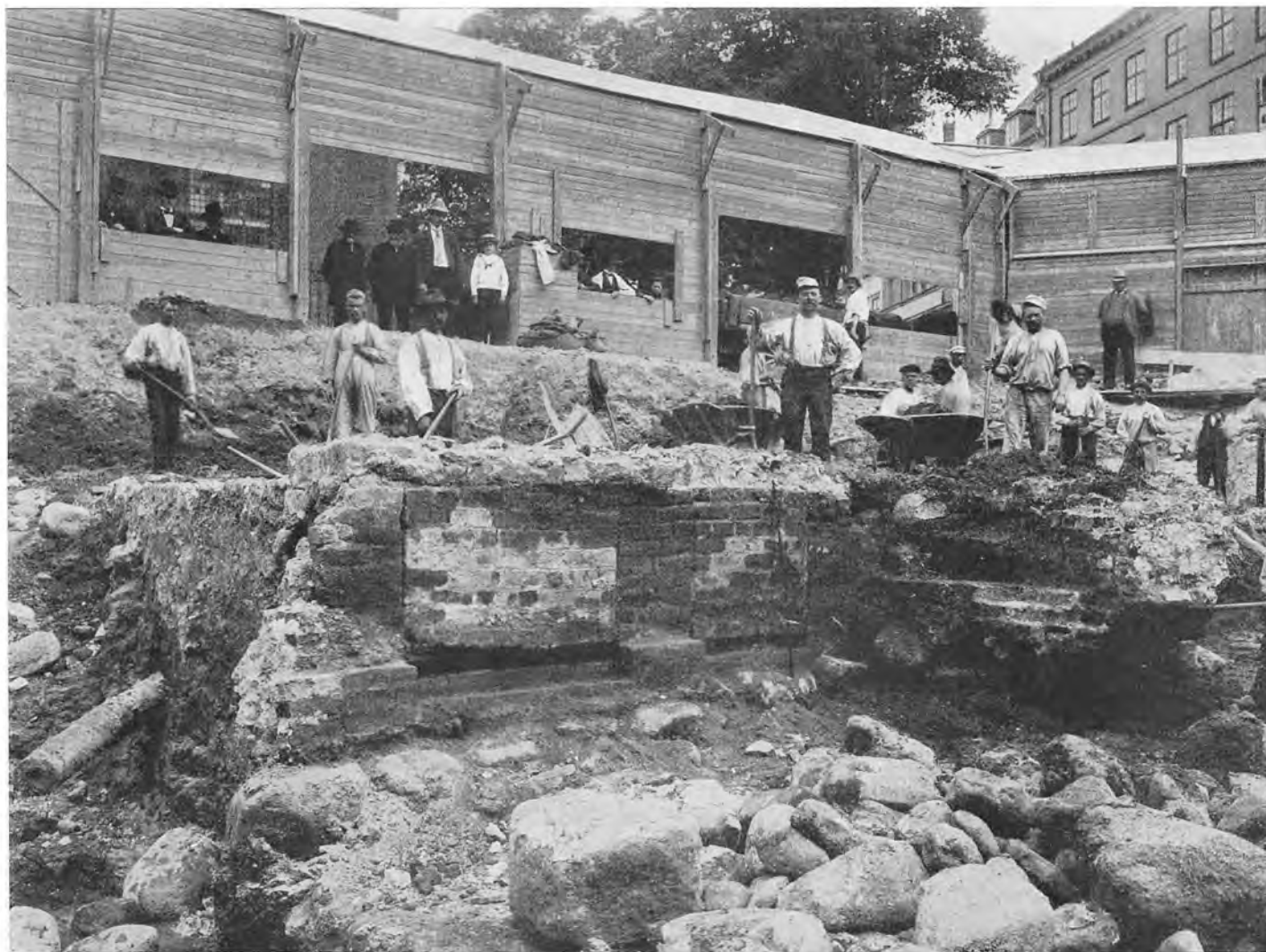
kommer frem af Fyldlagene, som med Nøjagtighed kan dateres paa Aar og Dato. Yderst faa Ting bærer Aars-tal eller Ejernavn eller andre Inskriptioner, det bliver Arkæologernes opøvede Skøn og Viden, der kommer til at afgøre, hvilken Tidsperiode Genstandene skal placeres i.

Først og fremmest maa da nævnes de Ting, som har at gøre med Bygninger og Boligers Indretning.

De første Mursten, som er anvendt her i København er sikkert blevet formet og brændt paa et Teglværk, der omkring Aar 1200 laa mellem nuværende Graabrødretorv og Skindergade. De var mere buttede i Formen end vore moderne Mursten, havde nærmest Form som Rugbrød. Man fik mange Eksemplarer at se, dengang Terrænet tæt op til Absalons Kridtstens-Ringmur blev undersøgt. De rigtige, store, røde Munkesten, som blev anvendt Middelalderen igennem, finder man ofte løst i Fyldjorden, men hyppigt er de brugt for anden eller tredie Gang, saa at et Stykke fremgravet Murværk, der lige straks ser helt ærværdigt, middelalderligt ud, ved nærmere Eftersyn kan vise sig at være langt yngre. Et ypperligt Middel til at bestemme et

Stykke Murværks Alder har man i Iagttagelsen af Skiftegangen, det System Stenene er lagt efter, Middelalderen igennem lagde man stadig skiftevis to Langsider og en Kortsider fremad. I Renaissancens senere Dage blev der indført en Mængde Mursten til Danmark sydfra, nogle af disse Sten er stemplet med et indtrykt Mærke, man finder saaledes hyppigt Mursten og Tagsten, som er betegnet med en nøglelignende Figur og Bogstaverne S P, det er Varer fra Sankt Peters Teglværk i Bremen. I Kórpartiet af Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn kan man se mange Sten, der er stemplet med et A inden for en hjertelignende Figur. Gamle Mursten kan dog ogsaa stundom bære Mærker, der ikke forsætligt er paatrykt dem, det kan være Mærker efter en Teglværkarbejders Fingre, og de kan være saa skarpe og tydelige, at man kunde studere „Fingeraftrykkene“, hvis det havde Interesse. Hyppigst er det dog Aftryk af Dyrefødder, idet Heste, Hunde, Hjortedyr og Kreaturer har trampet hen over de nyligt formede Sten og har efterladt Spor, som ved Lerets Brænding er blevet uforgængelige. I Aaret 1909 blev Ejendommen Købmagergade Nr. 9 ombygget, og ved den Lejlighed fandtes der en Mursten af gulbrændt Ler, som bærer Aarstallet 1571 ridset ind, medens Leret endnu var blødt, det er vistnok een af de ældste kendte daterede gule Mursten.

Under Udgravningen af Absalons Borg paa Slots-holmen aabenbarede der sig midt i Ruinklompekset en Brønd, der bestod af en mægtig jordgravet, udhulet Egestub, sikkert den første og ældste Brønd i Borg-anlægget. Ved Oprensningen af den kom der store Overraskelser for Dagen, nemlig Søjler og Kapitæler og Buesten af Granit og Sandsten, og det var tydeligt nok Bygningsdele, som havde hørt til Arkitekturen i Absalons Borgkapel, de overmaade skønne og ærværdige Minder er altsaa nøjagtigt saa gamle som selve København. Et stort Kapitæl af samme Art og muligvis ogsaa stammende fra samme Sted, eller fra den første Vor Frue Kirke, blev 1839 fundet i Kannikestræde, det er nu i Nationalmuseet. Et meget fint ornamenteret Granitkapitæl blev 1886 fundet i Grunden Amagertorv Nr. 10, det er ligesaa gammelt som de nylig nævnte, men er trods sin rigere Udformning ikke saa kraftigt knejsende og ikke saa højtidsfuldt alvorligt i sin Stemning. Et Kalkstenskaptæl, som blev fundet i Badstuestræde Nr. 11, fremtræder trods sin stærkt forslaaede Tilstand som et karakteristisk Arbejde fra den gotiske Tid. Da det var nyt og helt, har man set det som ottekantet og smykket med Figurer, af dem er kun een bevaret, det er Himmeriges Portner, den hellige Petrus med sin store Hovednøgle. Særlig interessante er to Fragmenter af Bislagsten, der i Formen har svaret ret nøje til dem, der endnu staar paa Plads foran et lille gammelt Hus i Kirkestræde i Køge. En Byggegrund paa Amagertorv havde gemt det ene Fragment, det andet, som bærer Aarstallet 1609 sammen med et udslidt Vaabenskjold, laa under den forrige Ejendom paa Købmagergade

Da Grunden i 1904 blev gravet til Laane- og Diskontobankens nye Bygning paa Hjørnet af Valkendorfs-gade og Amagertorv, kom betydelige Rester af gammelt Munkestensmurværk, solide murede Kældere til Syne. Det var Levn af en middelalderlig Bygning. (Efter Før og Nu).

Nr. 9. Ganske mærkeligt er det Fund, som blev gjort, dengang Efterslægtens Gaard paa Østergade var blevet brudt ned til Terrænhøjden. Hele Fundamentet stod paa et Lag af fint tildannede, klingende haarde Lavasten. Det var Bestanddelene af en hel Husgavl fra Gotikkens sidste Dage. Det ejendommelige Materiale viser hen til Rhinegnene, herfra er det i færdig Tilstand blevet importeret til Danmark. Den gamle Husgavl har i flere Henseender lignet Facaden af en moderne Forretningsejendom opført af Jernbeton.

Glaserede Fliser til Gulvbelægning forekommer ret almindeligt, de kan være gule og grønne og brune, men de kan ogsaa være udført i en mere kunstfærdig Teknik, saaledes at der i fordybede Ornamenter er indlagt Pibeler, hvorved Mønstret baade danner Relief og Farvespil.

Af Postgaardens Grund paa Købmagergade optoges for nogle Aar siden en søndret Stenplade, som ved Sammensætning viste sig at være rigt udhugget, ligesom den endnu bærer smukke Spor af Farve og Forgyldning. Stenen, der foruden Aarstallet 1550 viser to adelige Vaabenskjolde, som er ført af Ridderen OLUF NIELSEN

ROSENKRANTZ og hans Hustru IDE MUNK til Vallø, har i sin Tid været indmuret over Indgangen til deres store Adelsgaard, der stod paa samme Sted. Af slige Hus-tavler og Indskrifter er mange dukket frem af Byggetomterne, men de fleste hører langt yngre Tider til, de har nemlig været knyttet til den store Genopbygningsperiode efter Ildebranden 1728 og skal derfor ikke nøjere omtales her.

Nogle Arkitekturfragmenter af Klæbersten fremkomne i Vingaardstræde og paa Vestergade er sikkert bragt fra Norge til Danmark som Ballast i Skibe. Stykkerne har tydeligt nok hørt hjemme i middelalderlige norske Kirker.

Vinduesruder af gammelt, grønligt, buklet Glas mangler ikke i Fundene. Ved Nicolai Kirke gemte Jorden nogle smaa, dybtblaa Rudestumper, det var de fattige Rester af Kirkens store, brogede Ruder.

Den senere Middelalders og Renaissancetidens Ovne var prægtige Opbygninger af Brændtlers-Kakler, det vil sige firsidede Plader med en eller anden pyntelig Udsmykning paa Ydersiden. Tillige var Opbygningen gjort fin og festlig med Gesimser og Topstykker i allehaande

Eksempler paa Fundsager fra Københavns Jord. (Efter Tegninger af P. Linde). Foroven: Kakler fra det 16. Aarh. Af saadanne Brændtlersrelieffer opbyggedes Datidens Kakkellovne, hvis Navn Sproget har overført til senere Tidsaldres Jernovne. I Midten et Par Topstykker. I nederste Billedrække til venstre: Stenkiste fyldt med Mønter, nedlagt i Belejringstiden 1658-60, fundet paa Bispegaardens Grund ved Studiestræde. I Midten: Foldeknive og Barberknive. Til højre: Fodtøj. De spidssnudede Saaler viser den senere Middelalders elegante „gotiske“ Mode. De andre Typer stammer fra Renæssancetiden, i hvilken man indførte Brugen af bredsnudet og tyksaalet Fodtøj.

Former. Kaklerne er som oftest dækket med en skøn, dyb, grøn Glasur, men ogsaa andre Farver ses anvendt, især hvidt og gult og violet, stundom ogsaa blaat. Da Ovne af Støbejern blev mere almindelige, kunde der ovenpaa den firkantede Jernovn være opstillet en Overbygning af Kakler, og de dertil anvendte Kakler var da gerne uglaserede, men overstrøgne med Grafit, saa at de fik samme Karakter som Støbejernet.

Det er en Mangfoldighed af hele og skaarede Kakler, den københavnske Jord allerede har givet fra sig, et helt Skulpturmuseum at se paa. Reliefferne kan vise Ornamenten i gotisk Stil eller i Renæssancetil eller i den saare indtagende Stil, der herskede lige netop i Brydningstiden. Man ser ogsaa Figurer, Reliefbilleder, der nøje svarer til vedkommende Tids Idéverden, det kan altsaa være Helgener og fromme Scener omgivet af gotisk Løvværk, eller klassiske, verdslige Emner indrammet af Renæssancens ornamentale Arkitektur. Det er

en Rigdom over al Maade. Der er saa godt som ikke en eneste Byggegrund i København, der ikke har beriget Museerne med Kakler eller i hvert Fald Fragmenter af Kakler, og det er tilsammen blevet en festlig Repræsentation af de skiftende Tidens Forraad af Ideer og Emner, og man maa indrømme, at Pottemagere og Kakkelfrændere i København for en tre-fire Hundrede Aar siden har været overmaade dygtige, stundom endog ypperlige Kunstnere.

CHRISTIAN DEN FJERDES og FREDERIK DEN TREDIES Tid har ikke blot efterladt sig det rige Udvalg af Kakler fra Lerovne, men ogsaa en Mængde mere eller mindre fuldstændige Kaminopbygninger af Sandsten. Slige Kaminer bestod af to bærende Sidepartier og en herpaa hvilende Stenbjælke. Det var sædvanligvis altsammen udarbejdet i den mest frodige og festlige Renæssancetil, og Stenbjælken bar næsten altid Ejerens og hans Hustrus Vaaben eller Bomærke paa hver Side af et

Rester af den gamle Nørreport, opført under Christian III, men som Følge af Fæstningens Udvidelse i det 17. Aarhundrede indrettet som Krudttaarn og tildels skjult af Volden, blev lagt frit under Voldsløfningen i 1873. De gamle Ruiner afgav et romantisk Skue, men Herligheden varede kun kort, for de blev fuldstændig fjernet, og saaledes gik det ogsaa det omtrent samtidig udgravede Hanetaarn, hvis Omkreds dog stadig er markeret i Brolægningen paa Nørrevoldgade omtrent ud for Larslejstræde. (Træsnit i Ill. Tidende 1873-74).

Midtfelt, der saa enten var udfyldt med en from Sentens eller blot et Aarstal. I Politikens Hus paa Raadhuspladsen opbevares en saadan Kaminbjælke med Aarstallet 1648 og to Bomærkeskjolde, der henviser til en rig Brygger, der sammen med sin Hustru ejede Grunden i nogle Aar lige efter CHRISTIAN DEN FJERDES Død. Berlingske Tidendes Hus i Pilestræde gemmer nogle Sidefigurer fra en lignende Kamin, ligesom der hist og her i Hovedstaden findes indmuret saadanne skønne Brudstykker, fremkommet ved Grundgravninger eller Ombygninger. Nationalmuseet og Bymuseet opbevarer adskillige. Der er fundet Kaminrester i Silkegade, Pilestræde, Badstuestræde, paa Købmagergade, Nørregade, Amagertorv og i Gothersgade, i den sidstnævnte Gade Nr. 36 er der inde i Gaarden opstillet Cementkopier af en Sandstenskamins Sidepartier fundne ved Kloakgravning.

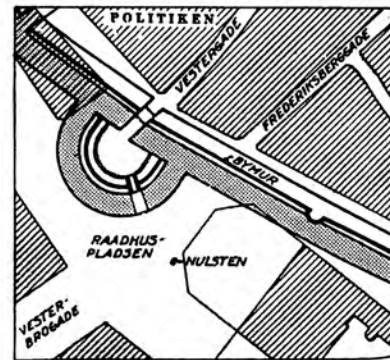
Foruden Ovnkakler kan de københavnske Kulturlag

gemme en Masse Keramik af anden Art, det er saadanne Ting, som har hørt til i Køkkener og ved Borddækning, Ting som Fade, Skaale, Potter, Krukker, Kander og Bægre foruden Tranlamper og Lystager og meget andet Husgeraad af Ler og Stentøj og Fajance. Hertil kommer ogsaa Sager af Glas saasom Flasker, Ølglas og Vinglas og Apparater til kemisk Brug og meget andet. Lertøjet kan være kønt og interessant dekoreret med Pibelpersbegitning, de store Fade har ydet de kunstfærdige Pottemagere en udmærket Tumbleplads for dekorativ Fantasi og Evne, man ser store Fugle, Blomster og Ranker fylde Fladen og af og til indgaar et flot tegnet Aarstal paa en ypperlig Maade i Dekorationen, det er sædvanligvis Aarstal fra CHRISTIAN DEN FEMTES Tid, man læser paa slige Fade. Lertøj af en ældre Art med paalagte Rosetter dannet af halvt udtværede smaa Lerklumper er sjældne, men et Fund paa Nørregade berigede Nationalmuseet med adskill-

Udgravningerne paa Raadhuspladsen i 1941, set mod Politikens Hus. (Fot. Politiken).

Ved forskellige Lejligheder har man udgravet Dele af Byens gamle Befæstning paa Raadhuspladsen, deriblandt Byens sidste Vesterport, der stod saaledes, at Nulstenen nu viser dens Udmunding i Broen over Stadsgraven. Resterne af den tidligere Vesterport ligger derimod gemt under Asfalten udenfor Vestergade, men da man i 1941, ved Anlægget af den store Underjordiske, foretog en større Udgravning, stødte man paa Rester af de murede Piller, der havde baaret Broen fra Vesterport over Stadsgraven, ligesom man kunde iagttagte et Stykke af selve den gamle Bymur og endelig den plankeklædte Bund af det Mølleløb, der havde hørt til den gamle Vandmølle ved Vesterport. Man havde lagt svære Bjælker og Planker, for at Mølle vandet ikke skulde skære sig for langt ned i Jordlagene.

Kortskitse, der viser Beliggenheden af den middelalderlige Vesterport med foranliggende „Bolværk“. (Efter Mogens Lebech: Raadhuspladsen).

lige Eksemplarer, der allesammen laa paa Bunden af en middelalderlig Brønd. Stentøjet, som er indført til Danmark fra Köln eller mindre Steder ved Rhinen, er for Størstedelen Renaissancearbejde fra den gode Periode lidt før 1600. Det er sjældent af finde saadanne Ting hele og ubeskadigede, men selv Smaaskaar kan røbe den store haandværksmæssige, ja kunstneriske Dygtighed, der har præget Fabrikationen. Her gælder det gamle Visdomsord, at kun Daaren ved ikke, hvor meget det halve er mere end det hele.

Fajanceskaarene, som med deres overvejende hvide og blaa Farver let skiller sig ud fra den sorte Jord, stammer for største Delen fra Holland eller mere sydlige Egne, det er jo først ret sent, den københavnske Fajancefabrik kommer igang. Men selvom Ordet Fajanceskaar lyder af det bare ingenting, saa er der dog ogsaa indenfor denne Kategori god Mening i at tale om skønne Skaar. Der kan normalt ikke graves i den københavnske Jord, uden at der dukker keramiske Skaar frem. Museernes Samlinger viser, hvor storartet et Resultat, der er kommet ud af Museumsfolkernes Paa-passelighed paa dette lille Omraade.

Foruden de keramiske Ting, der i gamle Dage har været forholdsvis billige, blev der naturligvis ogsaa i Husholdningerne brugt Ting af Træ. Af Dyndet i de tilkastede Stadsgrave har man heldigt optaget baade Bøtter og Baljer og drejede Daaser og Buddiker af mange Slags. Mere fornemt har det jo været at anvende Sølv, Sølv tallerkener, Sølvkrus, Sølvbægre og Sølvskeer. Slige fornemme Kostbarheder er virkelig ogsaa hentet frem af de mørke underjordiske Magasiner. En Sølv tallerken og et Sølvbæger med det kronede danske Vaaben indgraveret blev allerede i Aaret 1716 opgravet uden for Østerport. Sagerne har sikkert tilhørt Kong FREDERIK DEN ANDEN personligt. En Sølv tallerken med forgyldte koncentriske Jagtfriser og FREDERIK DEN ANDENS Monogram fandtes nogle Aar før i Kastelsgraven. Nogle ituklippede Sølv tallerkener med samme Monogram og Aarstallet 1579 blev i 1867 fundet paa Hjørnet af Læssøesgade og Blegdamsvej. Der er ingen Tvivl om, at jo disse dyrebare Ting er gemt tilside af uretmæssige Ejere, som har ranet dem paa Københavns Slot. I 1921 kom der en lille Sølvskat for Dagen ved Gravning i Rosengaarden Nr. 7. Skatten bestod

Udsigt over Jarmers Taarn mod Skt. Peders Stræde og Vester Voldgade. (Fot. 1948, København Før og Nu).

Ruinen af Jarmers Taarn er den eneste synligt bevarede Rest af Københavns middelalderlige Befæstning med dens Mure og Taarne. Som Modellen herunder viser, var Ruinerne oprindelig af større Omfang, kun selve Taarnet fik Lov at blive staaende, og det holdt endda haardt. Var heller ikke blevet til noget, hvis det ikke havde vist sig, at det ikke vilde komme til at ligge i Vejen for Boulevardens Ridesti. Siden indgik Ruinen som Led i et mindre Anlæg, og det tør vel forhaabes, at dette sidste Minde om den middelalderlige Byfæstning kan bevares ogsaa i Fremtiden.

af fire Sølvskeer, hvoraf een har indgraveret Navnet JØRGEN RASMUSSØN, en anden Aarstallet 1637. Under et Arbejde i Bispegaardens Grund fandtes en Sølvske med indgraverede Initialer, som gør det troligt, at Skeen har tilhørt Ærkebiskop HANS SVANES Hustru MARIE født FUIREN. I Store Kannikestræde er fundet en Sølvske med Navnet HINDRICH VAN MØSSØN, en københavnsk Borger, som vides at have været Broder i Det danske Compagni 1594. Ogsaa i Gothersgade og ved Thorvaldsens Museum har Gravninger bragt Sølvskeer for Dagen.

Genstande af Tin fortæres jo let, naar de ligger i Jorden i mange Hundrede Aar, men der er alligevel naaet en Del smukke Krus og Skeer op til vore Dage. Et middelalderligt Tinkrus med et Jesumonogram indvendig i Bunden er fundet i KOPPS Grund ud til Læderstræde, og et usædvanlig flot og rigt graveret Krus fra CHRISTIAN DEN FJERDES Tid blev fundet paa Bunden af en Brønd, dengang ILLUMS Bygning paa Østergade blev opført.

Knive og Gaffer og Skeer er der en Mangfoldighed af i Fundene. Knivenes Skafter er udskaaet i Træ,

Hjortetak, Ben eller Elfenben, de kan ogsaa være meget fine med Perlemor indlagt i Ibenholt eller med indslaaede Messingornamenter. Paa Knivklingen er der sædvanligvis et Smedemærke, men endnu er ingen af saadanne Mærker tydet. Gafferne er altid togrenede, naar deres Alder er over en 2-300 Aar. De kan naturligvis have ligesaa nydelige og kunstfærdige Skafter som Knivene. Skeerne var i Renaissancetiden enten af Træ eller Horn eller af Tin eller af Messing eller af Sølv eller af Guld. Mellem de københavnske Jordfund er Guldskeer ganske vist ikke repræsenterede, men alle de andre Materialer forekommer, og de billigste af dem endda i en saadan Mængde Variationer, at der er nok til lange Tidens Betragtninger og Overvejelser. Det maa i det store og hele siges, at Sager hørende til den her omtalte Kategori i Virkeligheden har ladet sig saa omfattende repræsentere, at det slet ikke er til at nævne og remse op. Hele det daglige Livs Forraad af huslige Smaasager, især fra det 17. Aarhundrede, har den københavnske Undergrund aabenbaret, det vilde være vanskeligt at sige, hvad der endnu mangler.

Ogsaa de gamle Københavneres Hatte og Sko kan

Brugsgenstande fra Slutningen af det 17. Aarh., fundet i Fylden i Stadsgraven ved Reformert Kirke. (Efter Bruun: Kjøbenhavn).

pilles op af Fyldlagene. Saadan fandtes der ved Raadhusgrundens Udgravning et stort Antal Hatte og Huer, bredskyggede Filthatte, grove Kabudser og strikkede Huer. Parykker og Fletninger manglede ikke i Fundet. Samme Sted blev der opsamlet en Mængde Handsker og Vanter med Frynser og Broderier og Strømper med meget indviklede, pyntelige Mønstre i Strikningen. Læderfodtøj bevares godt i fugtig Jord, derfor kunde man i Farvergade finde spidssnudede Sko fra Dronning MARGRETHES Tid. Dengang var der ikke Hæle paa Fodtøjet, en Sko var blød og føjelig, nærmest som en Strømpesod. Fra Reformationstiden kendes ret velbevarede Sko baade til Voksne og Børn. Dengang var Snuderne paa Fodtøjet brede som Oksemuler, og Overlæderet kunde være pyntet med udhuggede eller indprikkede Mønstre. En typisk Oksemulesko er fundet i Admiralgade, en Renaissancesko med høj Hæl og lang firkantet Snude i Store Kongensgade. Stumper af en Lædervams er fundet i Gothersgade og Tøjstrimler med tætsiddende Knapper.

Forinden vi betragter de to store Hovedgrupper, Vaaben og Værktøj, for saa endelig at slutte af med et

Overblik over Møntfundene fra København, er der en Mængde Sager, som især dyngevis er hentet op fra de ældgamle Stadsgraves mudrede Bund, Sager, som har været benyttet til huslige Sysler, Sager til personligt Brug og Sager, hvis Bestemmelse gør det vanskeligt at faa dem indordnet i et praktisk System. En lille nyttig Ting var Ildstaalet, som svarede til vore Dages Fyrtøjer; der er fundet mere end tyve Ildstaalet, og de er allesammen lidt forskellige, fordi de enkeltvis er smedet af forskellige Smede, som hver har haft sit eget Tag paa Arbejdet. Nøgler, som er tabt og bortkommet for en 3-400 Aar siden, genfindes nuomstunder, uden at nogen kan ane til hvilke Laase, de har hørt. Hængelaase af de mærkeligste Faconer og Konstruktioner er hentet op af Mudderet. Saa er der endvidere Fløjter af Træ eller Ben og drejede Trommestikker og smaa fint forarbejdede Solure og Taskelaase af Jern, ja saa mangfoldige og saa forskelligartede Sager har Fortiden forbeholdt en skøn som Efterslægt. En Taskelaase fra Egmont H. Petersens Grund i Gothersgade har som Pynt et lille Elskovssymbol, et Hjerter gennemstunget af en Pil; altsaa selv et lidet Kærlighedsminde har fjælet sig i Dybet under Hovedstaden. Spillebrikker af Hvalrostand eller Elfenben, Messingbeslag til Bøger, Kamme af Horn eller Træ eller Ben, det er ogsaa Ting, som det daglige Liv i det gamle København har efterladt os, og om alle de her opregnede Genstande tør det siges, at de som haandværksmæssige Frembringelser staar beundringsværdigt højt, mange er sande Kunstværker.

Den Gruppe af Sager, som kan indordnes under Betegnelsen Vaaben, er særlig rig og mangfoldig, og nogle af de Sager, som kan nævnes i den Sammenhæng, er særlig interessante, fordi de med stor Sandsynlighed kan henføres til bestemte historiske Bataljer.

Ved Grundgravning til Lysstationen i Gothersgade kom man 1890 ned i den gamle Voldgrav, og her fandt man et Sprængstykke af en Malmkanon med en smukt cisereret Delfinhank. Stykket er fra CHRISTIAN DEN FJERDES Tid. En Pibe af en endnu ældre Smedejernsslange kom frem ved Oprensning ude paa Rheden. Et større lignende Stykke blev optaget fra Havbunden inden for Lynetten. Disse to Kanoner er fra før Aar 1500. Af Krudtkamre til slige gamle Kanoner er der fundet et ved Boulevardbaneudgravningen, et i Niels Juelsgade, et ved Skt. Jacobs Kirke paa Østerbro, og et i den nu opfyldte Tøjhushavn, Bibliotekshaven.

Det ældste Skyts var af Sten eller Bly. En Stenkugle er fundet i Knabrostræde og en i Belysningsvæsenets Grund, den er sammen med nogle Jernkugler indmuret i Hjørnet af Vognmagergade og Lønporten. To Blykugler fandtes 1902 under Gravning ved Thorvaldsens Museum. Paa et Hus paa Nørregade ved Siden af Bispegaarden er der oven over Porten indmuret en Knippekugle af den Slags, der brugtes i Krig til Søs, en lignende er fundet i Bredgade Nr. 6.

Stykker af Ringbrynjer er fundet ved Østervold og

Spade og Gravko har ogsaa kunnet fremdrage Sager af nyere Oprindelse fra Københavns Undergrund, saaledes er som Fyld fundet flere Indskriftssten fra Tiden umiddelbart efter den første store Brand 1728, deriblandt den her gengivne Sandstenstavle (Fot. Bymuseet), dobbelt interessant, fordi den sad paa en Ejendom, opført i Stedet for det Hus, hvor Branden 1728 opstod. Man fandt den, da Bristol, nu Absalons Gaard, skulde bygges paa Grunden. Som det fremgaar af den lange rimede Inskription, der med let Modernisering af Retskrivningen lyder:

Stat Læser, læs og græd, se hver en Tøddel tegnet.
Du ser udi mit Skilt den ganske Stad staa blegnet
ved Ildens store Magt, som ikke tusind Aar
kan vinde op igen, som skete ved det Saar.
Min Formand brændte først ved en foragtet Praase,
da moksen København gik over udi Ild.
Bedrøvet Læser, føl, om ej Din Sko med Hose
kan føle Brandens Vold. Gud dømte, ti nu stil'.

Iøvrigt er Tavlen et Brændevinsbrænderskilt af den sædvanlige Type med et Dyr, her en Kamel, snusende til de forskellige Destillationsapparater. Øverst findes et primitivt Billede af Byen.

under Gutenberghus i Gothersgade. Et Skulder- og Overarmsparti af en Pladerustning er opgravet af det gamle Vandløb, der fulgte Løngangsstræde. En Hjelm kom sammen med en Masse andre Sager op af den dybe Udgravning i Gothersgade, der hvor Børneasylet laa. Et smukt Tohaandssværd fra Tiden omkring 1550 blev 1885 fundet ved Ladegaardsaaens Udløb i Peb-lingesøen. Et Dolkfæste af Træ med indskaarne Cirkler har ligget i Grunden under Neyes Hus i Vimmelskaftet, og et Dolkfæste af Ben kom frem, da man ombyggede „Forgyldte Nøgle“, Nørregade Nr. 5.

Ved Opførelsen af Raadhuset blev Udgravningen ført tilbunds i en gammel Voldgrav, som har ligget aaben dengang Svenskerne belejrede København, og under Gravearbejdet blev der opsamlet en Mængde Sager, der ganske utvivlsomt maa være Minder om det afgørende Stormangreb Natten mellem den 10. og 11. Februar 1659. Gravdyndet var et helt Arsenal, her laa Spydblade og Lansespidsler og Sabler og Dolke og itubrudte Geværlaase, her var Nøgler til at spænde Flintlaasene med, her var Tænger til at støbe smaa Blykugler i, og her var Gaffler til Anlæg for de tunge Geværer, her var Fodangler og her var Sporer og

Bidsler og Hestesko og alleslags Spænder til Uniformer og Seletøj, Krudthorn og Patronhylstre manglede ikke, her var ogsaa Skærf og Uniformsdele, og altsammen var det sunket tilbunds i Voldgravens mudrede Dyb hin afgørende Nat, for længe, længe efter at blive løftet op i Lyset og respekteret som dyrebare historiske Minder om en rasende Kamp, der gav Sejren til Danmarks Hovedstad.

Som en Overgang til den næste Gruppe, den næstsidste i Systemet, staar den omtrent helt bevarede Trillebør, som engang i FREDERIK DEN ANDENS Dage har været brugt ved Befæstningsarbejdet paa Stadens nordre Vold. Trillebøren er flikket sammen af forskelligt Slags Træ, der er anvendt baade Eg og Ask og Fyr i den. Ved Voldens Opførelse maatte Borgere og Bønder efter kongelig Befaling møde hver med sin Trillebør for at udføre Jordarbejdet, det er da ikke saa mærkeligt, at een af disse Hundreder af Trillebøre er blevet glemt og efterhaanden dækket af Jorden. For at slippe saa nemt som muligt fra det slidfulde og uvante Voldarbejde er Børene lavet saa smaa som muligt, det fundne Eksemplar er betydeligt mindre og spinklere, end de der nu anvendes.

Men nu maa de nævnes, de Ting, som Menneskene har gjort Brug af, naar Husene skulde bygges, og de skulde indrettes og udstyres med alt, hvad Tilværelsen i sin Tid har krævet. Fundene lader os ane og fornemme lidt af Stemningen paa Fortidens Værksteder og Arbejdspladser, hvor flittige, taalmodige og ærlige Haandværkere med faste, sikre Hænder brugte Værktøjet saa dygtigt, at Arbejdet altid vækker Respekt og Beundring. Der er genfundet ikke saa faa af alle de Redskaber, som i Tidens Løb er tabt eller glemt eller maaske smidt bort i Vrede, i Fuldskab eller i Fortrydelse. Museets Samlinger af københavnske Jordfund rummer Snedkerens Høvl og Sav og Stemmejern og Bor af mange Slags, Smedens Hamre og Tænger og File, Skomagerens Læster, Knive og Syle og Naale, Malerens Pensler og Farvekopper, Murerens Murske og Fugejern, Tømmermandens skarpe Økser, Barberens Foldemkniv og hans Instrumenter til Aareladning og Kop-sætning, Skrædderens Saks og Pressejern og Naale og Fingerbøl, Glarmesterens Krøsel, Bødkerens Baandjern, Rebslagerens Kroge, Drejerens og Billedskærerens Huljern, altsammen er det der og mere til.

Eet Stykke Værktøj er dog glemt i denne Opremsning, og det endda det allervigtigste, fordi det var ganske uundværligt for alle Fag, uundværligt for alle, der dyrkede Haandværk eller Kunst eller Videnskab, uundværligt for Soldater og Søfolk og Fiskere, uundværligt for Landsstrygere og Lazaroner, ja hvor kunde man dog glemme den lille vigtige Ting, som Fyldlagene ganske sikkert endnu gemmer paa i Tusindvis, skønt der allerede er samlet mange op og lagt fint paa Række i Museerne, ja hvor kunde man glemme den kære, den helt uundværlige Kridtpibe.

Skulde man dømme efter de Møntfund, som kendes, er Københavns Grund et forholdsvis sent bebygget Territorium. Ingen af Folkevandringstidens rige Skatte af romerske Denarer eller Solidi er betroet til den sandede Jordbund. Ingen Viking eller Købmand har fjælet sine hjembragte Rigdomme af kufiske Drachmer og angelsaksiske Penninge under store Sten ved Havnen. Men da ABSALON har bygget Borg derude paa den lille Strandholm, kendes det paa Fund af Mønter, de

kommer først enkeltvis og sparsomt, siden hen i Flok og Følge. Det er ikke noget Tilfælde, at den ældste Mønt er fundet ved Undersøgelsen af ABSALONS Borg. Mønten stammer fra KNUD DEN SJETTES Regering og er præget i Roskilde. Ogsaa den næste Mønt i Rækken er fundet ved Bispeborgen. Den lille Mønt er henført til VALDEMAR SEJR, Ribe, men kan for den Sags Skyld godt være præget i Roskilde. I Modsætning til disse to Mønter er de forholdsvis faa Møntfund paa Slots-holmen fra nyere Tid og uden Betydning. Det gælder her som overalt i den gamle By, at Fylden er blevet endevendt saa mange Gange, at tabte eller hengemte Mønter vanskeligt har kunnet forblive ubemærkede til vore Dage. En tredie Mønt fra Valdemartiden, præget i Ribe efter 1234, er fremdraget i Kommunitetsbygningen. 1891 fandtes en Mønt fra ERIK MENVEDS Tid i Vestervold ud for Skt. Peders Stræde. Møntpræget viser et P og et Vandmøllehjul. Biskop JOHANNES KRAGS Møntmester hedder Peder Pram, og da Mønten er præget i Roskilde, saa er det maaske Møntmesterens Navn, der er antydnet ved Bogstavet. En samtidig Mønt blev fundet 1919 ved Grundgravning til K. F. U. K. i Store Kannikestræde. Samme Aar optoges en Mønt af Telefonhusets Grund paa Nørregade, den er præget af MAGNUS SMEK i Lund. To Kobbersterlinge blev opgravet henholdsvis i Farvergade under Logihuset Holger Danske og under Østergade Nr. 7-9. 1907 var Didrik Badskærs Gang forsvundet, og i den store Byggegrund fandtes blandt mange andre Ting en Søsling fra 1524. Ved Vibenshus er fundet en Søsling fra 1525, og samme Mønt præget i Ronneby fandtes i Mikkil Bryggersgade Nr. 3. En Mark 1535 er allerede i 1844 optaget af Jorden uden for Vesterport, en lignende i nyere Tid ved Vibenshus. Ved det store Jordarbejde til Studenterforeningens nye Bygning i 1909 fandtes en 4 Skilling 1535 og samme Mønt optoges sammen med en Skilling fra FREDERIK DEN ANDEN i Studiestræde Nr. 36-40, Grundtvigs Hus. Af Møntfund stammende fra nyere Tid er der ikke gjort saa faa ret righoldige. Det drejer sig da om nedgravede Skatte, især fra Belejringens Tid 1658-59.

Ja, hermed er der saa fortalt om de vigtigste og almindeligste Fund fra Hovedstadens Undergrund.

SLOTSHOLMEN

Af JAN NEIIENDAM

Det var Sildefiskeriet i Sundet, som tidligt i Middelalderen gav Vækst til den lille Markedsplads i Støvnæs Strandherred, der som Udhavn for Roskilde By laa godt gemt bag Amager. Til den førte Landevejen fra Midtsjællands Bygder, og fra den gik Søvejen travl befærdet over til Skaaneøret, Brændpunktet i den store europæiske Sildehandel. Kong VALDEMAR DEN FØRSTE bød sin Fostbroder ABSALON en betydningsfuld Gave, da han (vistnok 1158) skænkede ham *Havn* med omliggende Gaarde som Udtryk for sin Taknemmelighed for god Hjælp. Stedets Beliggenhed forpligtede; det laa ved Rigets Hovednerve mod Øst, paa Vejen til Ærkesædet i Lund og med store strategiske Muligheder. Borgerkrigenes ulykkelige Tid var forbi, men Vendernes Plyndringstogter ikke.

Uden for Sjællands Kystlinie, som spores under Løngangsstræde og Gammel Strand og videre bag Det kgl. Teater i en Bue over mod Toldbodgade, laa dengang nogle sivbevoksede Smaaholme, der kun hævede sig lidt over dagligt Vande. Nordligst, under Holmens Kanal, kom Bremerholm, derefter den trekantede Strandholm – Saxo kalder den *insula maritima* – paa Slotsholmens Grund og inden for den endnu et Par mindre Holme under Ridehuset og Thorvaldsens Museum. Længere mod Vest, omkring Stormbroen, laa der tre Sandbanker. Farvandet udgjorde Købmændenes ældste Havn; paa det smalleste Sted, ved Højbro, hvor den unge Statsmand og Biskop nu tumler sin vælige Gang, har han ladet slaa en svær Vindebro af Egebjælker med risdækket Vej paa begge Sider, og her har hans Folk aset med at føre Jord og Sten over til Holmen. Fra Broen til Amagers Kyst maalte Afstanden godt halvanden Kilometer, saa der var god Plads til at bygge, naar Grunden først var sikker. En Mønt fra Kong KNUD DEN SJETTES Dage er det ældste historiske Vidnesbyrd, der er fundet paa Slotsholmen; men før hans Tid, ti Aar efter Blodgildet i Roskilde, var det, som Saxo fortæller, at ABSALON 1167 lagde Grunden til Borgen og omgav Øen med en Mur for at jage de vendiske Sørøvere bort. Dette hans ringe Virke blev ikke blot Landet til stort Værn, men skabte Grundlaget for Byens Trivsel. Nu holdt Sørø-

verne ikke mere af at ligge i Nabolaget, og Landets Børn kunde fra nu af trygt færdes i Farvandet. Saxo fortæller ogsaa, at Bispen gik paa Vikingejagt for fulde Sejl lige fra Badstuen; Sørøvernes Hoveder blev sat paa Stage langs Muren. Dette gruelige Syn jog Røerne stor Skræk i Livet og hjalp svært til at rense Havet for Vikinger. Et mere humant Præg har Beretningen om Roskildebispens Modtagelse af Ærkebisp ESKIL, der havde nedlagt sit Embede og var paa Vej til Clairvaux. Da den gamle ikke kunde sove for kolde Fødder, lod ABSALON en Mursten gennemvarme, lagde den i en Kasse med Huller og stillede den i Sengen hos den taknemmelige Ærkebisp, der derved genfandt sin Nattero.

Borgens cirkelformede Mur var af Kridtsten med store Kampesten som Fundament og Mellemfyld, godt halvanden Meter tyk og næsten otte Meter høj, kronet med Tinder. Diameteren var 56 Meter, Arealet indenfor ca. en kvart Hektar. Hvad der er levnet, findes endnu paa Stedet, i vort mærkeligste Museum, de overdækkede Ruiner under Christiansborg, hvor man paa samme Tid har Fornemmelsen af at gaa i frisk Luft og dog beskyttet mod Kulde og Væde. I den dybe Stilhed høres otte hundrede Aars Historie; Lag for Lag viser Rigsborgens Træk sig efter skiftende Tiders Behov. Som Perler i Loftet blinker Dagens Lys ned gennem Brolægningens massive Prismer; Perlerne minder om Livets Fortsættelse deroppe. Hvor engang Borgen rejste sig ved Maageskrig og Aareslag, fører nu moderne Trafikmidler Landets Mænd og Kvinder til Tingsal og Kontor; der styres, handles og forskes i Rigsdag og Ministerium, paa Børs, i Arkiv, Bibliotek og Museum. I Slotsholmens daglige Liv baade skabes og skrives der Historie; det samme Tag skærmer Landets politiske Centrum og de synlige Minder fra Middelalderen, da dets Styre tog Form. I et eneste Blik ser vi ABSALONS og vor Tids Danmark. De tunge Kampesten nederst i Bispens Ringmur angiver Holmens oprindelige Højde, omtrent en halv Meter over dagligt Vande; Sundets Bølger har skyllet mod Murens Fod. Kridtstenskvadrenes Yderside er svagt krumhugget, men paa lange Partier ses kun Kampesten. Netop fordi Tiderne handlede ilde mod Muren, virker dens Rester stærkt. Dette

Detalje af den ved H. H. Engqvist for Daells Varehus udarbejdede Model af København ca. Aar 1500. Man ser til højre det middelalderlige Slot indenfor Voldgraven paa Slotsholmen (Sammenlign Planen Side 16), til venstre de senere saakaldte Skarnholme og i Baggrunden Gammel Strand, Højbro, Nikolaj Kirke og Dybet mellem Byen og Bremerholm.

var Begyndelsen til vort København. Især ud mod Slotspladsen er der kun Stumper af Ringmuren tilbage; de kigger frem mellem senere Lag. Fundamenterne til Hovedbygningen gik til Grunde, da Christiansborg blev anlagt for godt to hundrede Aar siden; mod Ridebanen ses Spor af Baggers, Bryggers og to Brønde. Den ene – med Navnet „Absalons Brønd“ – stammer fra det 16. Aarh. og var op til vor Tid kendt for sit gode Vand; den anden, under det nuværende Slots Taarn, er dannet af en ældgammel, udhulet Egestamme; Fjender havde fyldt den med Søjlestumper og Sandsten i romansk Stil, maaske Minder om Borgkapellet. Risbelægning og Egepæle vidnede om, at Adgangen var fra Højbro siden; dens ældste Navn var Bliethebro (1342), medens Betygelsen Høwbro kendes fra 1433.

Ærkebisp ABSALON skænkede Borg og By til Roskilde Bispestol, men forbeholdt sig Ret til selv at raade i sin Levetid; Paverne stadfæstede flere Gange denne Ordning. Efter ABSALONS Død forestod urolige Tider, og Borgen blev Centrum ogsaa i indre Kampe. Med VALDEMAR SEJRS Død „faldt Kronen af de Danskes Hoved“; Broderstrid begyndte mellem ERIK PLOV-PENNING og ABEL. Lybækkerne blandede sig i Sagen, og 1249 hærgede en lybsk Flaade København. Roskildebispen PEDER BANG udstedte Interdikt over sit Stift fra Borgen, hvorpaa CHRISTOFFER DEN FØRSTE indtog den og Bispestolens Gods. Men støttet til Vendernes Fyrste JARMER vendte Bispen tilbage, og de fremmede Voldsmænd tilføjede Borgen stor Skade 1259. Under de indre

Stridigheder sidst i samme Aarhundrede stod Borgerne paa ERIK MENVEDS Side og der udbrød Oprør mod Biskop ERIK KRAG, som opholdt sig paa Slottet, og hvis Stadsret man ikke var tilfreds med. „Førført af Djævelens List“ samledes man ved Aftentid foran Borgen, nogle særligt ophidsede skød med Armbrøste skarpe Pile mod Muren. Striden endte dog med Forlig. Men fra o. 1330 residerede holstenske Riddere som Høvedsmænd i København, og Borgen var nu i mange Aar tabt for Bispestolen. 1343 overtog VALDEMAR ATTERDAG den, støttet af Bispen, som var taknemmelig for hans Kongegernings hidtidige Resultater. Tyve Aar efter blev Borgkapellet Vidne til den betydningfulde Begivenhed, at den norske Konge holdt Bryllup med den taaarige Kongedatter MARGRETHE. VALDEMAR ATTERDAG havde faaet pavelig Tilladelse til Kapellets Indretning; til Stede ved „det store Hof“, som blev Begyndelsen til Unionen mellem de nordiske Lande, var Sveriges Kongepar.

Erobringen af Visby havde imidlertid ophidset Hansestæderne mod den danske Konge, og 1367–68 sluttede de Forbund med de mecklenburgske Hertuger, de holstenske Grever, nogle jyske Stormænd samt Sverige, hvorfra MAGNUS SMEK var fordrevet. Maalet var Danmarks og Norges Fald, og et daarligt Varsel var det, at VALDEMAR ATTERDAG forlod sit Rige. „*Dat hus to Kopenhagen, dat shall man breken*“ hed det i Overenskomsten. Maj 1368 begyndte Katastrofen; Byen ødelagdes i Bund og Grund, og stenfyldte Skibe sænkedes i Havnen. Borgens Forsvar lededes af to Riddere;

Bislagssten fra Københavns gamle Slot. (Fot. Nationalmuseet). Det gik det middelalderlige Københavns Slot næsten paa samme Maade som Forgængereren, Absalons Borg. Af det mangfoldigt brogede Kompleks er der nu heller ikke levnet andet end nogle Grundmure og Fundamenter under det nye Christiansborg. Men det var ikke Fjendehaand, der lagde dette Bygningsværk øde. Det var paa Kongens eget Bud, det faldt for at give Plads for det første Christiansborg. Man er ogsaa bedre underrettet om dets Udseende, som kendes fra forskellige Billeder, Opmaalinger og Modeller. Af dets ydre Udsmykning er bevaret et Par store Bislagssten med Reliefportrætter af Kong Hans og Christiern II's Dronning, som nu gemmes paa Nationalmuseet, og som i sin Tid stod ved Trappen, der førte fra Slotsgaarden op til Riddersalsfløjen.

Stenen med Kong Hans' Billede er fra 1503, udført af Adam van Düren, Bygmester ved Lunds Domkirke. Det habsburgske Vaaben under Dronning Elisabeths Portræt er ikke fuldført. Arbejdet er vel afbrudt ved Christiern II's Flugt 1523. Dette Relief skyldes sikkert Københavneren Morten Bussert, kendt som Billedhugger og Bygmester.

for første Gang lagdes der nu Voldgrav uden om den. Hansestædernes Bytte var stort; en Kiste med kostbare Sølvsager, hellige Silkeornater og Kongens Ringrendingsrustning var derimellem. Næste Aar kom halvhundrede Stenhuggere fra tyske Byer, og med tysk Grundighed blev Borgen nedbrudt. Den gamle Brønd fyldtes med Søjleskafter og Kapitæler, Hovedbygningens Teglstensmure væltedes, Ringmurens Kvadre spredtes over Pladsen eller hældtes i den nye Voldgrav. ABSALONS Værk var ikke mere, og Stralsundfreden 1370 gjorde Lybækkerne til Danmarks Herrer.

Mod det 14. Aarhundredes Slutning genopførtes langsomt *Københavns Hus*. Hovedæren havde Dronning MARGRETHES Kansler, Roskildebispen PEDER JENSEN LODERHAT. Gruslaget fra den nedbrudte Borg brugtes som Underlag, saa ABSALONS lave Strandborg blev til en Borgbanke med Lerskrænter; den lukkede Gaard, der nu laa 4 m over dagligt Vande, var omgivet af to Ringmure. Hen over Resterne af ABSALONS Baggers ligger nu Spor af Riddersalsfløjen med Kampestensfundament og Teglstensmurværk. I Kreds fra NV rummede Slottet: Blaataarn, Raadstuefløj, Riddersal, Køkken, Kapel, Drabantus og Kongefløj. Blaataarn, der vistnok stammer fra ERIK AF POMMERN'S Tid, var bygget sammen med den yderste Tindemur langs Graven. Efterhaanden som Pladsen inde i Slottet blev for snæver, udfyldtes Skraaningen mellem de to Mure – den yderste ved Bankens Fod, den indre paa dens Top – saa at de nye Yderfacader kunde bygges paa den ydre Ringmur;

det skete under CHRISTOFFER AF BAYERN med Riddersalen, som var 16 m bred og 40 m lang. Efter Roskildebispens Død krævede ERIK AF POMMERN med Forstaaelse af den gode Beliggenhed Slottet og Byen tilbage. Fra nu af var København Kongens By og udviklede sig hurtigt til Rigets virkelige Hovedstad, Residens for Konge og Kancelli. Slottet var stadig Hovedpunkt i Kampen mod Hansestæderne; herfra ledede den engelskfødte Dronning PHILIPPA Forsvaret i 1428, dets Kanoner besvarede den tyske Ild, og bagefter var Krigsfolkene Dronningens Gæster. Omkring 200 Kanoner var i Virksomhed ved denne første Artillerikamp i Norden, men Krigen fortsattes med vekslende Held endnu i flere Aar. Den almindelige Misfornøjelse med Kong ERIKS selvraadige Styre gav sig et pudsigt Udtryk, da Ridderen OLUF AXELSEN THOTT, en mægtig Herremand og stor Grundbesidder i København, paa Højbro standede en grøn Karm, hvori Kongens Frille, CÆCILIA, sad; han gav hende med sit Sværd tre Slag paa Bagen og „befol hende at sige hendes Herre, at hun engang skulde skille ham ved Danmark“. Det hævdes, at ERIK AF POMMERN tog Hr. OLUF'S Ord alvorligt og ansaa sig for undsagt af ham. Men kort efter var det, Kongen drog til Gotland for ikke mere at gense sit Land og sin Hovedstad.

Roskildebispen benyttede sig af Lejligheden til endnu en Gang at inddrage Slottet med Tilliggende. Karakteristisk nok er de første Breve fra CHRISTOFFER AF BAYERN – under hvis Regering vi først hører om Fester

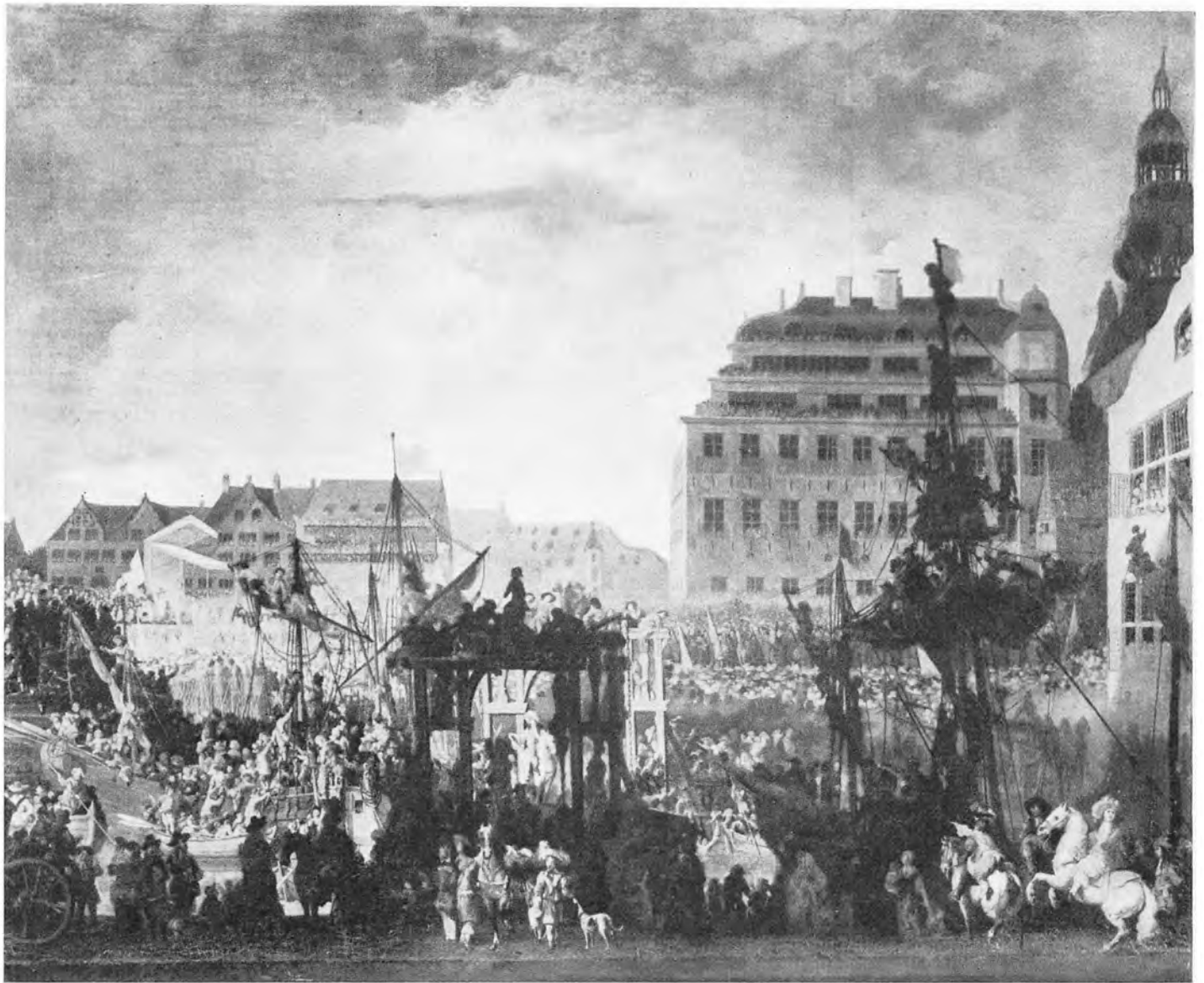

Billedet findes paa Frederiksborgmuseet, hvor det indgaar som Led i Slottets faste Udsmykning. Deraf det aflange Format.

Heinrich Hansen har paa sit Billede skildret den dramatiske Situation, da Borgmester Hans Nansen mødte Rigsraaden Otte Krag paa Broen over Graven omkring det gamle Københavns Slot. Herremanden truede med Fangehullet i Blaataarn, men Borgmesteren pegede advarende paa Frue Kirkes Taarn med Stormklokken. Anekdoten om det hidsige Ordskifte er samtidig, men Billedet altsaa Resultatet af en langt senere Tids Historiemaleri.

paa Slottet – udfærdiget i Byen København, ikke paa dens Borg. Dog, „Kronen kunde ikke vel miste samme By for dens Beliggenheds Skyld“, skriver ARILD HURT-FELDT, og allerede 1440 udsteder Kongen et Gavebrev fra Slottet, „in castro nostro Hafniensis“. Fra CHRISTOFFERS Tid begynder det store Vekselspil mellem Rigets og Slottets Historie. Han sørgede for at flytte Rigets Skatkammer dertil fra Kalundborg og modtog hanseatiske Sendemænd til Fest i den nye Riddersal. 14. Okt. 1443 udstedte CHRISTOFFER her Københavns ny Stadsret, og to Aar efter fejrede han Bryllup med den 14-aarige DOROTHEA AF BRANDENBURG. En kgl. Indbydelse giver et lille Tidsbillede: „Vider at Vi med Guds Naade ville holde vort Bryllup første Søndag efter Bartholomæi Dag næstkommendes her udi København. Thi bede Vi kærligen, at I rette Eder derefter, saa at I kommer hid til os Søndagen før Bartholomæi Dag det seneste, saa at I fare ind med Os imod Vor Fæstemø, at I for Vor Skyld reder Eder kostelig ud med kostelige Klæder, Smykker og andre saadanne Stykker og med Eders bespændte Karm og fagre Heste og vel udredte Svende og gøre Eder glade med Os den Tid over og vær Gud og Os velkomne. In Christo valet“. Nordens Adel mødte frem i al sin Pragt, og Brudeparret var omgivet af Slægtninge fra de tyske Hjemlande. I otte Dage var der „paa Turnering, Spil og Dans ingen Ende“. Men danske og svenske Deltagere ærgrede sig over, at Tyskerne „fik det bedste af Guld, Sølv og fagre Heste“. Udsendinge fra de vendiske og tyske Stæder deltog i Festen, og paa Kroningsdagen overrakte Lybæks Borgmester pragtfulde Gaver i Riddersalen; vigtige Forhandlinger fulgte efter. Ægteskabet blev lykkeligt, omend barnløst; tre Aar senere døde Kong CHRISTOFFER, og allerede 1449 klang Bryllupsklokkerne igen, da den unge Enkedronning ægtede CHRISTIERN AF OLDENBORG. Kongens ranke Skikkelse var synlig for alle, da han red frem over Højbro paa Vej mod Frue Kirke, Dronningen kørte i gylden Karm, iført guldindvævet Kappe og med udslaget Haar, bundet med gyldne Smykker. Fra Slottet dundrede Kanonerne, denne Gang festedes der i tre Dage. Af en Inventarliste ses, at der i JENS KAMMER-SVENDS Kælder var: 5 Fade Vin og $1\frac{1}{2}$ Læst Danziger Øl, Mel, Smør, Flæsk og Kød i Tønder, 21 levende Svin og desuden 8 smaa Kanoner, 5 Bøsser, 6 svære Geværer. Bryghuset rummede 4 Ølkar og $\frac{1}{2}$ Skippund Humle og tillige et Fad med engelske Pile og Tene til Armbrøster, thi Slottet var baade Residens og Værn. 1481 oplevede det første Gang en Konges Død, da CHRISTIERN DEN FØRSTE gik bort; snart efter voksede den vordende CHRISTIERN DEN ANDEN op dør. Hans ubeherskede Sind gav sig tidligt Udslag: „Han bestak dem, som Vagt holdt udi Københavns Slots Port, at de ofte hele Nætter og langt ud paa Nætterne holdt Porten aaben for ham, ud og ind ad Byen, hvor han sværmede, spøgede, ruttede –“, indtil Faderen, Kong HANS, tog ham alvorligt i Skole.

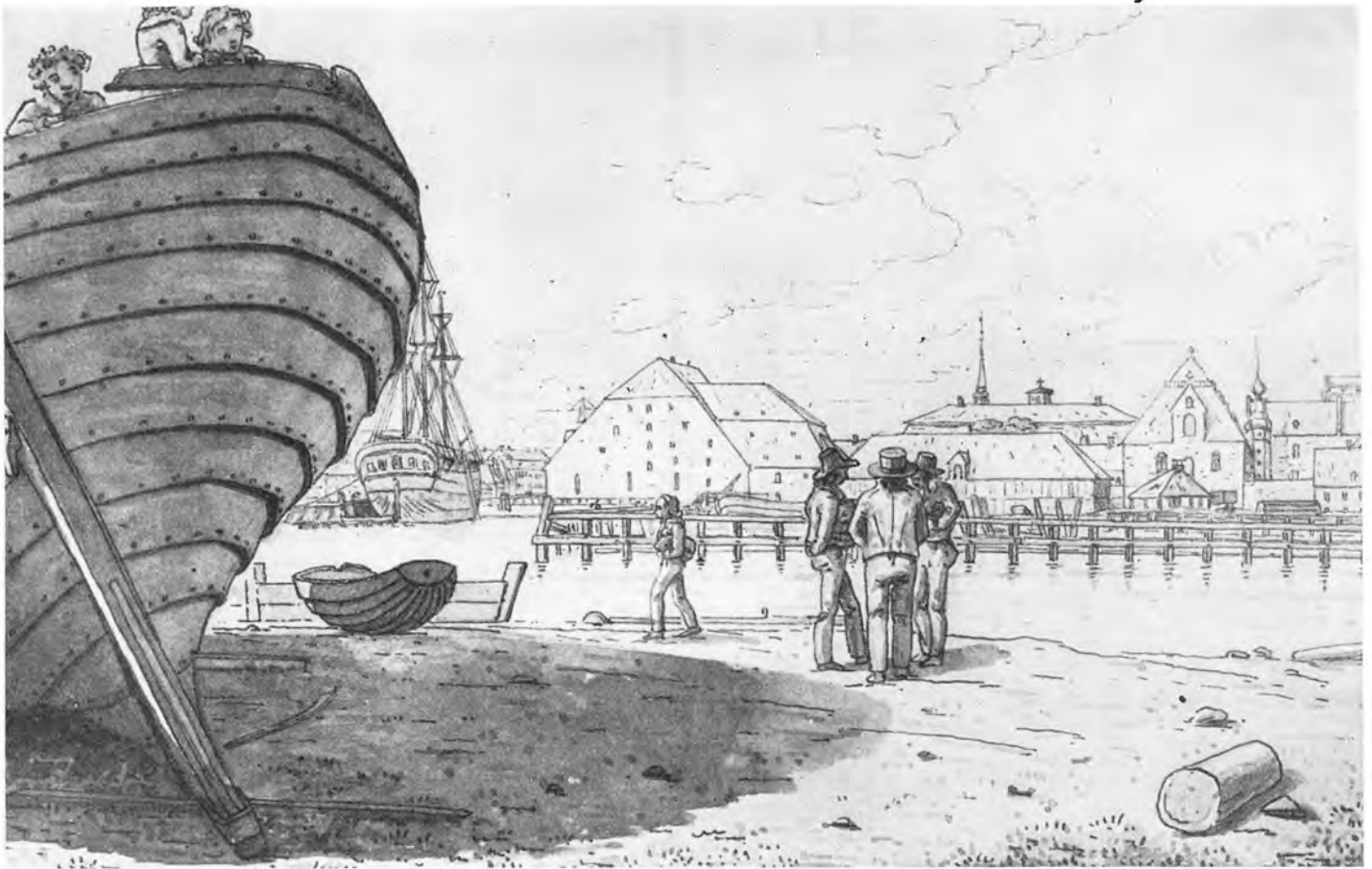
Endnu mod det 15. Aarh.s Slutning søgte Bisperne at gøre deres Krav gældende, men nu uden Held. Kongen

Mere autentisk end det modstaaende Billede er dette samtidige Maleri af Arvehyldningen paa Slotspladsen den 18. Oktober 1660. Man ser, hvorledes den tusindtallige Tilskuerskare har besat ikke blot Vinduerne i Husene ved Slotspladsen, men ogsaa Skibsmasterne og Stilladset paa Holmens Bro. Tribunen med Majestæterne ses til venstre i Billedet foran Husrækken, hvor nu Kancellibygningen ligger. Bygningen længst imod Slottet er det af Datiden saa højt berømmede Boldhus, som Rentemester Henrik Müller lod bygge, et kombineret Sports- og Værtshus. Det stod i Forbindelse med Slottet ved en Løngang til Brug for Majestæterne, „naar de vil forlyste sig hen at se, hvo der leger“. Til højre herfor ses først Proviantgaarden og Tøjhuset og derefter Slottets Kongefløj samt en Del af Blaataarn. Huset i Forgrunden til højre er den gamle Kancellibygning ved Kanalen. (Maleri af unavngiven paa Rosenborg. Fot. Rosenborg-Samlingen).

sad fast, og i disse Aar indledede mangen vigtig Handels-overenskomst paa Københavns Slot Frigørelsen for det hanseatiske Vælde, en Politik, som CHRISTIERN DEN ANDEN skulde fortsætte. En Sommerdag 1502 indtraf et dramatisk Optrin paa Højbro, da to berusede Adelsmænd yppede Kiv med Righofmester POUL LAXMAND, der just kom fra Kong HANS; dødelig saaret kastedes han i Vandet med de haanlige Ord: „I hedder LAXMAND, nu kan I svømme!“ Kongen inddrog den afdøde Stormands Gods, og Begivenheden fik vigtige Følger. Under Kampene med Hansestæderne var det maaske, at Bremerholm blev taget i Brug som Skibsværft. 1513 blev CHRISTIERN DEN ANDENS Haandfæstning vedtaget i København efter lange Forhandlinger, der endte med et Gæstebud hos Kongen; han spiste intet, skønt der

serveredes tyve Retter med Rødvin, Mjød og Øl. Salen var betrukket med sort paa Grund af Landesorgen for Kong HANS, og den nye Konges Humør har nok ogsaa været sort, naar han tænkte paa de Forpligtelser, Rigsraadet havde paatvunget ham. Kroningsfesten blev imidlertid pragtfuld, og næste Aar viedes Kongen til ELISABETH AF HABSBERG i Salen foran hendes Værelser. Denne Gang gaves der 33 Retter ved Festen, hvori Slotshøvedsmand TORBERN OXE nok har deltaget. Hans Skæbne er vel bekendt. Dommen over ham, foranlediget ved DYVEKES Død, afsagdes af tolv Solbjergbønder, forsamlet mellem fire Spyd som Tingstokke uden for Slotsporten, med de kendte Ord, en gammel Retsformular: „Ikke vi, men hans Gerninger dømmer ham“. I Slotskuppet holdt nogle Aar efter, paa Skt.

Udsigt fra Holms Plads paa Christianshavn imod Frederiksholms Kanal og Slotsholmen. (Tegning af M. Rørbye, Bymuseet). Slotsholmen fik i alt væsentligt sit Omfang i Christian IV's Tid. Begyndelsen blev gjort med Anlægget af den nye Orlogshavn mellem Proviantgaarden og det lange Tøjhus, hvis Gavl ses til højre i Billedet med det spirkronede Trappetaarn. Til højre herfor Rigarkivets nuværende Bygning. Paa Hjørnet af Frederiksholms Kanal det saakaldte Christian IV's Bryghus, først bygget som en Skanse til Forsvar af det nye Havneanlæg. Mellem Bryghus og Tøjhus Galejbygningen, hvor nu det kgl. Bibliotek ligger.

Johannes' Halshuggelsesdag, **POUL HELGESEN** en voldsom Prædiken over Teksten om Herodes' og Herodias' Grusomhed; det fremgik af hans Ord, at Kongens onde Gerninger – det stockholmske Blodbad – havde deres Rod i hans Forhold til **DYVEKE**. Talen vakte Kongens Vrede, og **SIGBRITS** Indflydelse steg. Ejendommeligt nok var denne lægekyndige hollandske Kvinde til Stede ved Tronfølgeren **HANS'** Fødsel paa Slottet, og hun blev hans Hofmesterinde og Plejemoder.

April 1523 forlod **CHRISTIERN** sit Slot for stedse. En halv Snes Aar senere, paa Vejen fra Norge til Sønderborg har han sikkert fra Skibet paa Københavns Rhed stirret ind mod det Slot, der engang var hans. De foregaaende Aar havde Frygten for hans Tilbagekomst medført Befaling om, at Volden og Graven om Slottet skulde udbedres, og under **CHRISTIAN DEN TREDJE** indvandt man større Plads i Kirke- og Kongefløjen mod Sydøst. Ydermurene byggedes omtrent midt i Graven; Kongefløjens Ydre var nu i det væsentlige uforandret til det 18. Aarhundrede, et femetages Hus, hvis hvide Mure saas langt bort, og hvorfra der var „en lystig Prospekt og Udsigt til Stranden, Holmen, Flaaden og anden mere Lyst, som kan ses, hvor Skibene mangfoldigen sejle af Øster- og udi Vestersøen hen og ud igen“.

Ind mod Gaarden var Hovedprydelsen en Karnap med Spir i straalende Farver. Slottet rummede paa én Gang Centraladministrationen (Kancelli og Rentekammer), Kongebolig og Rum for Adelens Døtre, der i stort Tal opdroges til ærbare Jomfruer ved Hove, hvor Bibelen var daglig Læsning. Hovedindgangen var tæt ved Blaataarn – det ydre Porthus' Fundamenter er fundet under **FREDERIK DEN SYVENDES** Statue – en Bro førte over Graven, men ud over denne hang „Hemmelighederne“ som paaklistrede Skabe, hvorunder Vandet slog. **TROELS-LUND** fortæller om den Borgvold af Renovation, der havde dannet sig under Hemmelighederne. **CHRISTIAN DEN TREDJE** befalede, at den skulde fjernes, saa at Vandet kunde gaa lige op til Muren. Men ingen tænkte paa, at ogsaa selve Graven blev forpestet. Et kunstfærdigt Sejerværk viste Planeternes Gang, og Kongen havde store Planer om en „Vatterkunst“ i Urtegaarden (nu Ridebanen). Fra denne Tid stammer Slottets yngre Brønd, **ABSALONS** kaldet, tæt ved Køkkenet. Byens Borgere færdedes frit paa Borgens Enemærker, indtil **FREDERIK DEN ANDEN** begrænsede Adgangen. Der er fundet Brudstykker af Fliser derfra; Ornamentet staar hvidligt mod rød Bund, og i den firkantede Ramme læses paa plattysk: Alle dinc

Slotspladsen set imod Børsen og Knippelsbro. (Akvarel af C. W. Eckersberg 1806). Christian IV's Anlæg af den lange Bro over til det nye Christianshavn, Knippelsbro, førte naturligt med sig, at der ogsaa blev bygget langs den opfyldte Dæmning, som førte ned til selve Broen. Her byggede Kongen i Aarene 1619 til 1631 Børsen, og i Tilslutning hertil lod Rentemester Henrik Müller siden opføre det Komplex, der til vore Dage var kendt under Navn af: De seks Søstre. Til højre for Børsen den i 1786 opførte Nationalbank.

heeft sijnen tijt – alt har sin Tid. Men det gamle Slots var endnu langt fra ude.

Paa den anden Side Graven stod kun faa Huse, deriblandt et med et spirkronet Trappetaarn lige overfor Boldhusgade: Toldboden, den senere Kancellibygning, som laa ved Havnens Indsejling (Huset ses paa flere ældre Prospekter); mod Syd – Vandet gik op mod nuværende Tøjhusgade – laa Kongens og Dronningens Stalde. Ved 1550 anlagde CHRISTIAN DEN TREDJE sit Tøjhus, hvor godt hundrede Aar senere Det kgl. Bibliotek rejste sig; paa Prospektet af 1587 (Se Side 29) ses det mellem Provianthus og Bryghus. Kongen viste Vejen for privat Byggeri ved at tillade Borgerne at anlægge Ladested og Bradebænk, d.v.s. Tjæringsplads for Skibe „paa den Holm norden op til vort Slots Vold“; her bredte Godtfolks Huse sig.

I Kongehusets Fester var Slottet det naturlige Centrum. Ved FREDERIK DEN ANDENS Kroning for en gloende Drage, fyldt med Raketter, ham i Møde fra Porten; over dens Krop holdt Kongen sit Indtog som en anden SKT. JØRGEN. Ved CHRISTIAN DEN FJERDES Daab forlystedes Gæsterne ved et pragtfuldt Fyrværkeri, der gjorde megen Lykke; i Dagene derefter opførtes der Skuespil i Slotsgaarden, hvor alt var samlet,

„hvad der fandtes i Danmark af fornemt, rigt og dygtigt, en broget, kostelig Krans af Graaskæg med Guldkæder, skønne Kvindeskikkelser, Strudsfjer og lærde Kalotter“ (TROELS-LUND). Kendt er Fortællingen om, hvordan den gamle Søhelt PETER SKRAM blev Fyr og Flamme, da Filistrene i Skuespillet ikke vilde vige for Hebræerne; de gamle Kampinstinkter vaagnede, og han var nær selv sprunget over Skranken for at slaa løs paa Filistrene. Opførelsen endte i vild Forvirring. Da Daabsbarnet fra den Lejlighed var blevet myndigt, indledte et mægtigt Fyrværkeri „med usigelig Knagen og Bragen“ hans Regering ved Kroningsfesten 1596.

Prospektet af 1587 viser længst til venstre paa Slotsholmen to Vindmøller, nogle Bindingsværksbygninger med Tøjhuset forrest og nedenfor Slottet den kgl. Stald og Slagterhuset (her laa den kgl. Svinesti). En Anlægsbro angiver Overfartsstedet til Amager. Til højre ses Porthuset, Kancelli- og Toldbodbygningen paa Slotspladsen. Af Grundplanen fra o. 1600 fremgaar det, at Bremerholm var landfast med Byen, mens en langstrakt Holm udfor nuværende Farvergade og to Skarnholme stadig eksisterede; snart udvidedes de ved Opfyldning med det Materiale, hvorefter de havde Navn, og voksede efterhaanden sammen med Slotsholmen, en Be-

tegnelse, der bliver officiel fra 1650. I CHRISTIAN DEN FJERDES første Tid havde Øen følgende Omfang sammenholdt med Nutiden: Fra Højbro gik Strandlinjen over Slotskirkens Plads Syd for Thorvaldsens Museum, derfra zigzagformet tværs over Ridebanen mod Syd til Tøjhusgade, dannede saa en lang Halvø mod SV mod Frederiksholms Kanal og bøjede tilbage mod Holmens Bro, kaldet Nybro. „Dette kgl. Slot er med et meget skjønt anseligt Taarn opsæt, ziret og med Kobber betækket og med 3 forgyldte Kroner den ene over den anden, med fin halvslaget Guld beprydet“, saadan skildrer Samtiden det nye Blaataarn; Navnet betyder sikkert det *store* Taarn, thi Tagets Farve var ikke blaa. Højden var ca. 53 Meter. Spiret kappedes med Kirke-taarnene om Førstepladsen i Byens Silhouet, de hvide Murflader dannede Kontrast til de irgrønne og røde Tage. Det krogede og kringlede traadte frem i alle Detaljer; med Blaataarn som Centrum løb Huslængerne, høje og lave, lange og korte, rundt om Slots-gaarden og stødte sammen i skæve Vinkler; Grundplanen var en uregelmæssig Femkant, Facaderne præsenterede Vinduer af alle Former og Størrelser i forskellig Højde, Trappetaarne, Karnapper, Svalegange, Hemmeligheder, Broer og Løngange forøgede den maleriske Virkning. Andre Sansindtryk kom til: Slotsgraven stank, og fra Burene med Ulve, Bjørne, Kameler og Marekatte, der holdtes til Hoffets Fornøjelse, steg mærkelige Lyde og Lugte. Riddersalen (eller Dansesalen) var „omdraget med spansk forgyldt trykt Læder paa blaa Bund udi Engle, Dyr, Fugle og Løvværk beprydet, og Loftet udi Panelværk og Tavl giort“. Ved Siden laa Raadstuen, hvor CHRISTIAN DEN FJERDE mødtes med sine Raadgivere under en mægtig Baldakin.

1598–15 anlagde CHRISTIAN DEN FJERDE sit berømte Søarsenal, hvis to Sidebygninger, *Tøjhuset* og *Proviantgaarden*, kendes af enhver. Det dannede en Gaard, hvor Skibe, som skulde udrustes, kunde ligge ubemærket: „saaledes kan Kongen af Danmark udruste en Flaade, uden at nogen har Anelse derom“. Omtrent samtidigt styrkedes Holmens Forsvar ved to Runddele eller Skanser; en af dem laa paa Marmorbroens Plads. Endnu et Led i Befæstningen var Løngangen, Kongens private, overdækkede og murede Kørevej fra Slot til Stad; omtrent paa dens Sted blev Stormbroen placeret. Københavns Vartegn, Leda med Svanen, holdt Vagt uden for Indsejlingen til den nye Havn; Tøjhuset blev 163 Meter langt, 24 Meter bredt, opført af Munkesten; den store Sal gaar gennem hele Bygningens Længde med tre Lofter ovenpaa. I Trappetaarnet lod Kongen indrette et Studieværelse, hvorfra han inspicerede sit store Værk, og fra den flade Tagryg havde man fortrinligt Udsyn over Amager. Proviantgaarden fik samme Længde, men blev kun 17 Meter bred; her var Flaadens Forraadskammer med Bagerovn og Grynmølle. Forbindelse med Tøjhuset etableredes først under FREDERIK DEN TREDJE, skønt Bygningen ses paa VAN WIJCKS kendte Stik fra 1611, gengivet Side 44; i enkelte Henseender viser det

Byen ikke blot, som den var, men ogsaa som den skulde være. Orlogshavnens Areal blev godt en halv Hektar; ud mod Stranden laa Galejhuset, hvis solide Hvelvinger genfindes i Det kgl. Biblioteks Magasiner; Fortøjningsringene ses endnu i Loftet der som ude i Bibliotekshaven. 1604 blev Tøjhuset taget i Brug til Opbevaring af Krigsmateriel. Den store Sal rummede Rustninger og Haandvaaben, Klinger og Bøsser, købt og samlet mange Steder fra. Det imponerende *Bryghus*, der som en mægtig strandet Hval indtager den dominerende Plads ved Udløbet af Frederiksholms Kanal, var oprindeligt den anden murede Skanse, som siden forhøjedes og fik Tag; 1619 blev her Bryggers, senere militært Depot. Fra et Søbatteri foran Tøjhusets Sydgavl øvede CHRISTIAN DEN FJERDE sig ikke sjældent i at prøve Skytset – en saadan Eksercits og Røgen derfra ses paa Stikket t. v. Overhovedet var Søarsenalet Kongens Stolthed, som han gerne fremviste for celebre Gæster. Blandt de Sorger, der ramte ham paa de gamle Dage, var ogsaa Branden 1647, der tilintetgjorde Tøjhusets øverste Del, hvorved mangen pragtfuld Rustning gik til Grunde. Dets Genrejsning blev præget af de fattige Tider omkring Svenskekrigene.

I Maj 1619 afsluttedes den første Kontrakt om *Børsen* med Stenhuggerne L. STEENWINKEL og H. ROLLEFINCK, og de følgende Aar rejstes Huset med det ejendommelige Dragespir efter grundige Opfyldnings- og Udgravningsarbejder, hvorved det kgl. Brændeoplæg, Vedhaven, der ses midt for paa VAN WIJCKS Stik, forsvandt. Kongen knyttede nu ogsaa Storhandelen til Slotsholmen, hvor Centralstyrelsen i Forvejen fandtes – et Udtryk for Tidens Opfattelse af deres indbyrdes Samhør. Langs begge Børsens Langsider lagde Skibene til; Børsgraven, nu Slotsholmsgade, tilkastedes først 1868–69, samme Aar, Orlogshavnen forsvandt. Omkring Børsens Boder rørte der sig snart et nyt, fremmed Liv baade ude og inde; det første Storstadspræg, med udenlandsk Tale og Varer fra fjerne Egne, lagde sig over Slotsholmen. Amagerbro, senere kaldet *Knippelsbro*, efter Raadmand HANS KNIP, førte „over Dybet og den stridige Strøm“ til Christianshavn, til hvilken By Beboerne omkring Slottet regnedes, og som fik sit ferske Vand gennem Blyrender, der fra Søerne førtes over Slotsholmen. Før Broens Anlæggelse var der kun Færgefart fra et Sted, som kaldtes „Kivenæs“, man sagde efter Folks Trætte og Kiv om at komme først i Baadene; Knippelsbro beholdt sin første Skikkelse helt til 1869. I sit sidste tunge Leveaar saa CHRISTIAN DEN FJERDE sig nødsaget til at sælge Børsen til Borgmesteren paa Christianshavn, og samtidig overgik Grunden bag ved til Rentemester HENRIK MÜLLER. Her rejste sig Komplekset siden kaldt „de seks Søstre“, en „meget anselig stor og berømmelig Bygning med Pakhuse, foruden paa samme Rad og Plads andre skønne store anselige murede Købmands-Huse med Kælder under, og hver sit tilhørende Pakhus ud til Kanalen eller Havnen; som bag samme herlige Huse er bygget, at man med Skibe og Pramme kan der anlægge og

En Sprøjteprøve ved Københavns gamle Slot i Aaret 1693. (Samtidigt Stik). Foruden at fortælle om de dattede Brand-sprøjters Kapacitet giver Billedet – trods de store Fortegninger – en god Forestilling om det middelalderligt-gammeldags Slot som det eksisterede indtil Frederik IV's partielle Ombygning. Man bemærker bl. a. Blaataarn med det høje Spir og Riddersalsfløjen med de gotiske Gavle.

dennem udlosse og igen tillade“. Den maleriske Husrække med de sidestillede Gadedøre og smukke Gavle huskes endnu af ældre Københavnerne; den fik Lov til at blive liggende, til Privatbanken byggedes kort efter 1900.

Just som de fattige Tider henimod Slutningen af CHRISTIAN DEN FJERDES Regering satte ind, oplevede Slotsholmen i *det store Bilager* 1634 sin pragtfuldeste Fest. Den udvalgte Prins' Bryllup straaledede i Renæssancens kraftige Farver og stod i Overdaadighedens Tegn. Slotsholmens bedste Borgerhuse reserveredes Gæster fra alle Lande, Broerne istandsattes, alle Slags Haandværkere havde travlt, fra Guldsmede og Perlestikkere til Blytækkere. I Dansesalen opførtes den første Hofballet i Danmark, i hvis Forberedelser Kongen tog ivrig Del, og hvortil KAREL V. MANDER d. y. udkastede Dekorationer. Den frygtelige Drage dukkede ogsaa op her sammen med andre vilde Dyr. Balletten varede med Kor- og Solosang i to Timer og gled derefter over i almindelig Selskabsdans, mens Kongen begav sig til Skænkebordet. Der blev drukket fantastisk. Rundt om paa Slottets Trapper stod Fade og Kummer, hvor Deltagerne „kunde blive deres overflødige Fugtighed kvit paa bekvem Maade“; paa Slotspladsen opførtes „Tragedien om Dyderne og Lasterne“, som endte med et mageløst Fyrværkeri. Ingen maatte vide, hvor slet det i Virkeligheden stod til med Rigernes Finanser. De officielle Udgifter beløb sig til op mod tyve Millioner Kroner.

Den mest bevægede Juleaften, Københavnerne har oplevet, var Slotsholmen lige i Skudlinjen. Det var 1658, da Svenskerne laa for Byens Volde. Over Isen paa Kallebodstrand forsøgte de at angribe fra Amager, mens Stormklokkerne klemte, og Trommerne gik.

Spøgelsesagtigt lyste det hvide Slot foran den mørklagte By – saa smældede Granaterne fra Batterier ved Løngangen, Bryghuset og fra de danske Vagtskibe i Kalleboderne. Ogsaa i selve Stormnatten blussede Baverne op, Ilden kastede sit røde Skær ud over Isen, og Slottets gamle Mure gav Genskin paa Voldens Sne, hvor travle Skikkelser som mørke Prikker bevægede sig omkring Kong FREDERIK paa den hvide Hest. Han vilde dø i sin Rede. Løngangen og Bryghuset var Kystlinjens yderste Fløje, men en voldsom Ild fra Tøjhusets Bastioner drev ogsaa her Fjenden tilbage. Besætningen bestod af Adelen og dens Tjenere, Hoffolk, to Studenterkompagnier og en Del af HANS SCHACKS Regiment. Blandt de tapre Studenter var OLE BORCH.

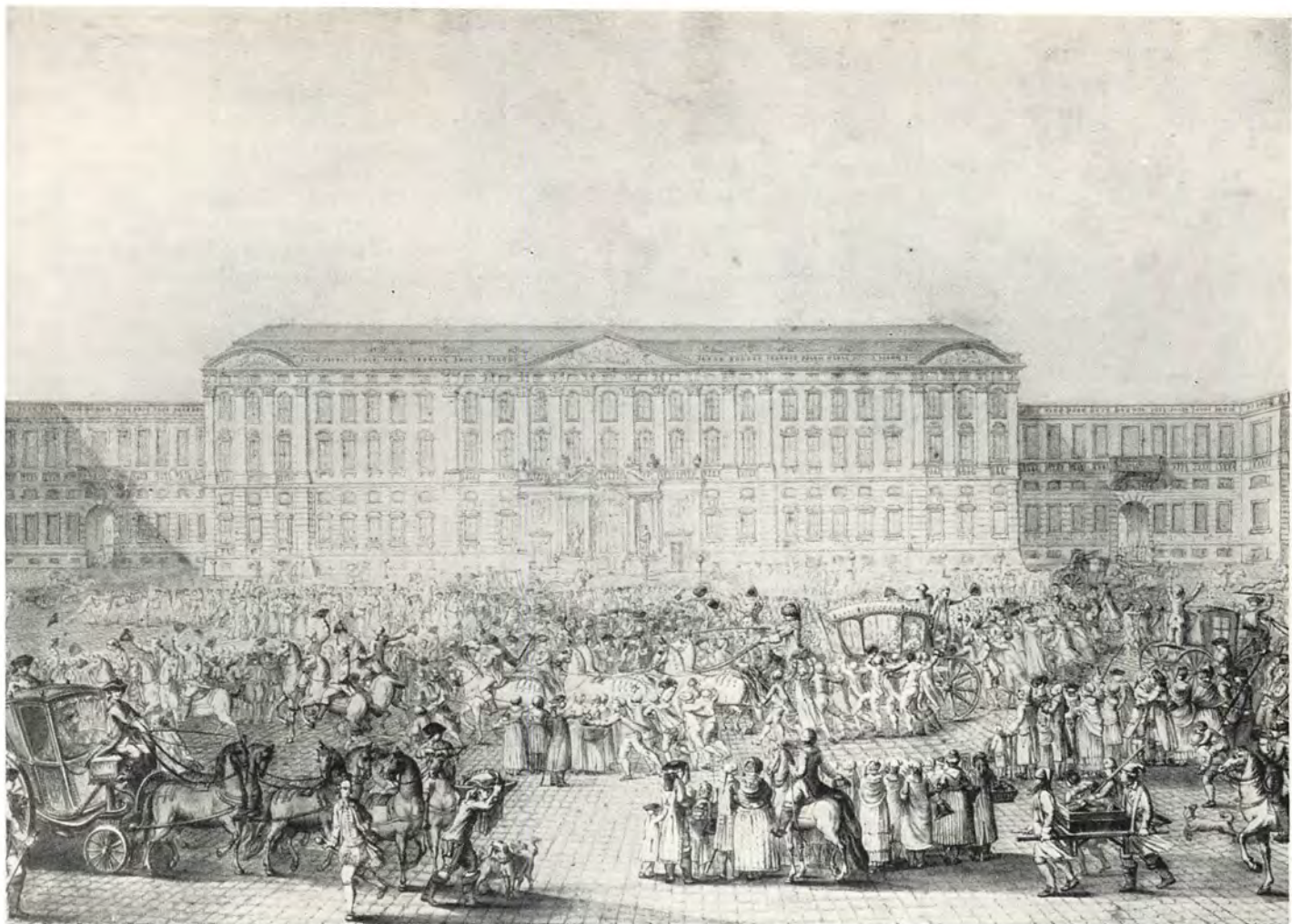
Begivenhederne omkring Enevældens Indførelse er som bekendt i høj Grad knyttet til Slotsholmen. HEINRICH HANSENS Maleri paa Frederiksborg illustrerer levende det kendte Replikskifte paa Broen over Slotsgraven, da OTTO KRAG truer HANS NANSEN med Fængslet i Blaataarn, mens denne peger paa Frue Kirke, hvis Klokker stadig kunde kalde Borgerne under Vaaben. Der herskede fjendtlig Stemning mellem Samfundsklasserne. I Raadstuen foran Slottet æskede Præster og Borgere Rigsraadets Svar paa Forslaget om Arverigets Indførelse, og i Drabantsalen overrakte Biskop SVANE de to Stænders Opfordring til FREDERIK DEN TREDJE. De spændende Dage fandt en foreløbig Afslutning i Arvehyldningen 18. Okt. 1660, som kendes fra W. HEIMBACHS Maleri paa Rosenborg. I en fejende flot Bue snor den røde Løber sig ud af Slotsporten op foran Børsen, hvor Tronen staar; med barok Patos ses „den gyldne Sol frembryde gennem den kulsorte Sky“ for at give

Kongeparret Relief. Lyst for, mørkt bag. Det tohundredaarige Enevoldsstyre var begyndt. Et anonymt Maleri, ligeledes paa Rosenborg, viser Begivenheden set fra Holmens Bro og giver Begreb om Tilskuernes levende Deltagelse. Holmens Kirke og Børsen ligger nu som dengang som talende Led i Gadebilledet – vor Bys skønneste – men Husene i Baggrunden t. h. er forlængst veget for FREDERIK DEN FJERDES Kancellibygning og de store Gaarde i Slotsholmsgade. Der boede bl. a. HANS SCHACK, CHRISTOFFER GABEL, SOPHIE AMALIE MOTH og senere ANNA SOPHIE REVENTLOW – alle i passende Nærhed af Slottet. Forrest ses HENRIK MÜLLERS Boldhus med Værelser for Logerende og Ret til Udskænkning af Vin og Øl; Slotsholmen havde dengang i Modsætning til nu flere Gæstgivergaarde. Vi standser et Øjeblik ved Københavns første Teater, der 1663–66 laa tæt op ad Ringgraven, foran den nuværende Slotskirke. „Skauborgen“ (af Holl. Schouwburg, Teater) lededes af en forgældet hollandsk Købmand A. J. WOLF, der vandt Kongens Øre for, at Residensen maatte have sit Skuespilhus, omend kun af Træ. Treus tyske Trup, der ogsaa gav Forestillinger paa selve Slottet, og en hollandsk Bande spillede her et Repertoire, som strakte sig fra Bearbejdelser af SHAKESPEARES „Kong Lear“, MARLOWES „Faust“ og spansk Dramatik til rene Udstyrsstykker med pragtfulde Kostumer (Historien om Jerusalems Ødelæggelse). Økonomiske Vanskeligheder voldte Teatrets Nedrivning; det blev blot en Episode. Men hvad vi aldrig glemmer, er den Virkelighedens og Trofasthedens Tragedie, der paa samme Tid og længe efter udspillede sig tæt ved, i Blaataarn, LEONORA CHRISTINAS Fængsel i henved 22 Aar. Kammeret i næstøverste Etage var syv Skridt langt, seks bredt, ni Alen højt, med et lille Gittervindue øverst oppe; „derudi staar tvende Senge, et Bord og to Stole. Det var nys kalket, hvilket gav en stor Stank – ellers var Gulvet saa tykt med Skarn, at jeg mente, det var af Ler, der det dog er lagt med Mursten“. Da hun kom i August 1663, da man „henrettede“ Afbildningen af hendes Mand, og da hun omsider i Maj 1685 med Manér gik ud, var Slotspladsen fyldt med nysgerrige. I Jammersmindet har hun skildret en Række Mennesketyper af højst forskellig Valør, der gjorde Tjeneste i Taarnet; er det end forlængst sunket i Grus, vil de dog bestandig fare op og ned ad Vindeltrappen og fylde vor Fantasi med deres Byssladder, Medynk og Spot. Vi hører Tonerne fra Riddersalen, hvor Dronning SOPHIE AMALIE dansede Ballet. Fangen hørte dem ogsaa og glemte ikke at notere, naar det gik hendes Fjender ilde.

Paa HEIMBACHS Arvehyldingsbillede anes i Baggrunden t. h. CHRISITAN DEN FJERDES Orlogshavn. Mellem Proviandgaarden og Tøjhuset ses en lav Bindingsværksbygning med Kvistgavle, og her rejstes 1665–73, ved A. MATHIESEN, FREDERIK DEN TREDIES Bibliotek, efter sit Brug ogsaa kaldet *ars, lex, mars* – øverst Kunstskammer, i Midten Bøger, nederst fra gammel Tid forbeholdt Artilleriet. Den store Bogsal eksisterede til 1906, sidst

malet i hvidt og Guld; fra Kunstskammeret ovenpaa – en sælsom Blanding af kuriøse Sager og store Værdier – var det, den tidligere Tugthusfange NIELS HEIDENREICH en Majaften 1802 stjal Guldhornene, for som han sagde, ved deres Hjælp at „gøre Guld“. Evigt bortsvandt Helligdommen; i Stedet fik vi OEHLENSCHLÄGERS Digt. Da det blev skrevet og gjorde sin Skaber til „virkelig Digter“, vidste imidlertid endnu ingen, hvor Hornene var blevet af; Digtets Slutningsord er blot en Formodning, der desværre slog til. En Løngang forbandt Biblioteket med Slottet; ad denne førtes GRIFFENFELD som Fange fra Drabantsalen til et Kabinet bag Bogsalen, inden han samme Aften – 11. Marts 1676 – gennem Orlogshavnen roedes til Kastellet. Den store Statsmands Løbebane – og dermed hans Tilknnytning til Slotsholmen – endte i samme Hus, hvor den begyndte; i Kongens Bibliotek. 1922 rejstes CARL MARTIN-HANSENS Statue af ham bag Biblioteksbygningen, der efter 1909 blev omdannet til Brug for Rigsarkivet.

Efter 1660 fik flere af de nye Kollegier til Huse i den gamle Rentekammerbygning foran Slotsporten, men trods Udvidelsen slog den ikke mere til for to Rigers vældige civile Administration. Med *Staldmestergaarden* (1703–05, V. F. v. PLATEN) og *den røde Bygning* (Kancellibygningen; 1716–21, J. C. ERNST) som Fløje i Tøjhusgades vest-østlige Akse – begges Sidefacader laa i Flugt med Bibliotekets Forside – skabte FREDERIK DEN FJERDE Betingelserne for Slotsholmens Hovedfærdselsaare den Dag i Dag. Der var dannet en fast og klar Byggelinje, som blev af Betydning for Christiansborgs Placering, altsaa vinkelret paa Længdeaksen i CHRISTIAN DEN FJERDES Bygninger, der gaar Nord-Syd. Den nye Vest-Øst-Akse var naturlig, fordi Slotsholmen, der jo oprindeligt laa helt uden for Byen, nu efterhaanden, især ved Frederiksholmskvarterets Anlæggelse, indkapsledes i Hovedstaden. Kancellibygningen laa fortræffeligt, gennem en ny Løngang direkte forbundet med Slottet. Kontorerne er fordelt paa begge Sider af Korridoren, som efter Barokkens Skik deler Hovedfløjens Førstesal; bevarede Loftsmalerier vidner om den Skønhed, hvormed dette Rigsstyrelsens Hjertekammer udstyredes af Tidens bedste Kunstnere; ogsaa den halvrunde Kolossalfronton over Indgangen taler Barokkens massive Sprog. Indtil 1924, da THORVALD JØRGENSENS Ministerialbygning blev indviet, var den røde Bygning det eneste selvstændige Hus for Centralstyrelsen, der fra første Færd var indrettet til dette Brug. 1924 havde Kontorstyret dog længst bredt sig til SCHACKS, LERCHES og STORMS Gaarde i Slotsholmsgade; de bærer Præg af Rokokoens Pragt, f. Eks. Forsvarsministerens Sal i LERCHES Gaard. Mellem Proviandgaarden og Biblioteket indføjedes et nyt Hus for det kgl. Gehejmearkiv (1715–20, v. PLATEN), der siden har holdt sin nære Forbindelse med Administrationen. Gennem Arkivet var der Adgang til den store Bogsal. Først 1910 flyttede Kultur-, d. v. s. Kirke- og Undervisningsministe-

I Aaret 1745 stod det første Christiansborg færdigt, Rokkoslottet, der havde kostet lige saa meget at opføre, som alt Sjællands Hartkorn var værd i Handel og Vandel. Tre Enevoldskonger residerede paa Slottet, inden det brændte, Bygherren, den pietistiske, men pragt-syge Christian VI, den fordrukne Frederik V og den sindssyge Christian VII. Billedet viser Slottet set mod Slotspladsen d. 17. Jan. 1772. Christian VII og Arveprinsen hyldes paa Køreturen Dagen efter, at Struensee var styrtet. (Tegning af C. F. Stanley, Frederiksborg).

riet fra det Württembergske Palæ (LERCHES Gaard) til Staldmestergaarden i Tøjhusgade-Aksens vestlige Ende.

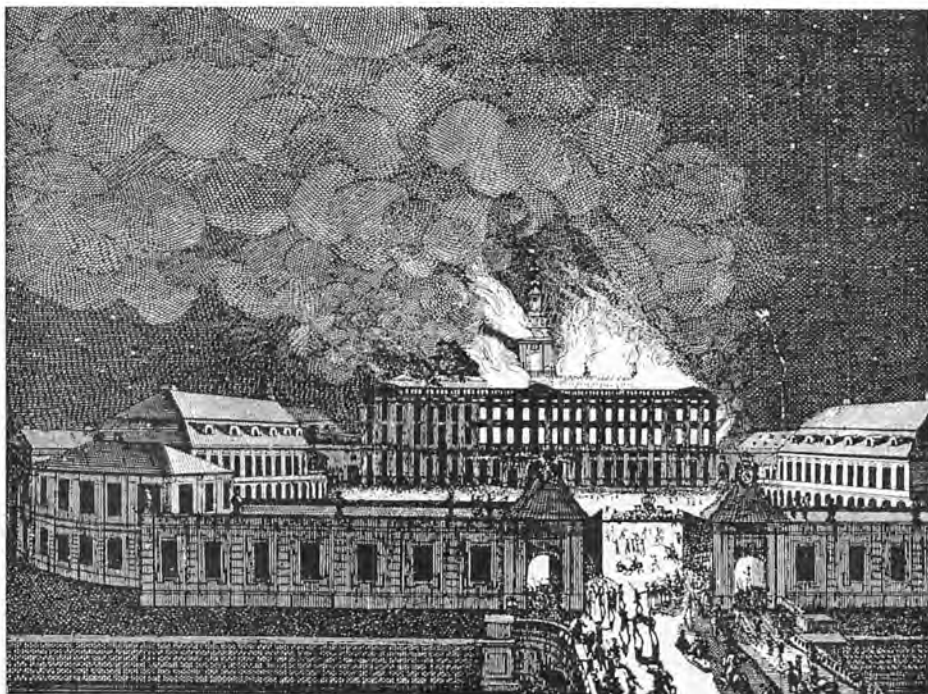
Der var lappet meget paa det gamle Slot i Tidens Løb. CHRISTIAN DEN FEMTE havde Planer om at bygge et nyt, som bedre opfyldte Enevældens Krav til en Kongebolig, men først FREDERIK DEN FJERDE lod det ombygge i flere Tempi. Blaataarn blev til Porttaarn, samtlige Fløje reguleredes og forhøjedes, og den stinkende Grav forsvandt. Resultatet blev ensformigt – det gamle Slots maleriske Uorden og barske Humør var erstattet med en korrekt og kedelig Anretning. Den fik kun Lov at eksistere i fire Aar, 1727–31. Dronning SOPHIE MAGDALENE, der ikke vilde bære ANNA SOPHIES Krone, vilde heller ikke bo i hendes Slot. *Christiansborgs* Bygningshistorie kom til at strække sig over hele CHRISTIAN DEN SJETTES Tid. Det hvilede paa over 9000 Pæle; Hovedbygningen, saa høj som Rundetaarn, toges i Brug 1740, men endnu i mange Aar arbejdede Haandværkerne derinde. Da en Del kom til Skade, maatte der indrettes et lille Hospital ved Byggepladsen. Slottets fire store Navne er Tyskeren General HÄUSSER, den franske Billedhugger LE CLERC og de danske Arkitekter EIGTVED og THURA.

Som Edderkoppen i sit Spind sad Kongen i sin Residens, gennem Løngangene forbundet henholdsvis med den jordiske Administration – den røde Bygning – og med den evige i Slotskirken, der udstyredes med overlæst, forgyldt Marmorpragt. Fra nu af vendte Slottet Ryggen mod Byen; Facaden laa ud mod det storslaaede Ridebaneanlæg, som er bevaret i sin Helhed, et Mesterstykke af Komposition, paa en Gang fast og spændstigt, symmetrisk og dog afvekslende. Der er en smuk Kontrast mellem de lave Stalde og de rummelige Ridehuse; de krumme Stalde danner hver for sig en elliptisk Bue indad, og den ydre Runding er en Periferi, der usynligt mødes med sin Genbo i Ridebanens Midtakse. Harmonien fuldendes i EIGTVEDS yndefulde Rokkopavilloner, mellem hvilke de rustne Stabler til den forgyldte Gitterport endnu ses. Ogsaa det gamle Slot havde haft sin Ridebane, hvorfra „Trompetergangen“ førte til Løngangen ved Stormbroen; de private Huse paa Slotsholmens Nordside forsvandt nu tillige med den kgl. Lysthav. Opgaven var at skabe en Forgaard, der ganske vist skulde tjene underordnede Formaal, Staldplads og Funktionærboliger, men

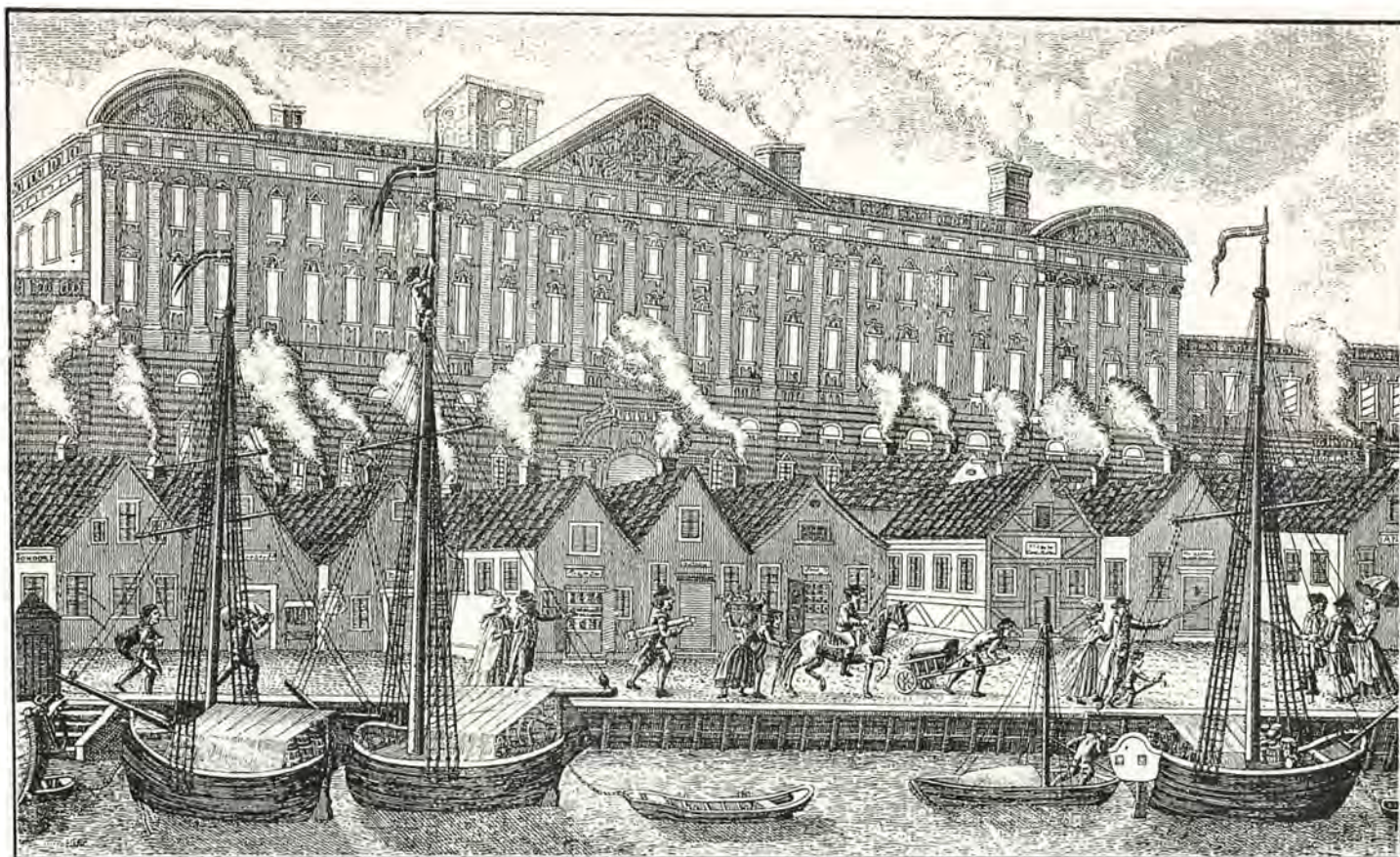
Øverst: Christiansborg Slots Brand 1794, set fra Slotspladsen. (Tegning af C. F. Stanley. Efter Før og Nu). Nederst: Branden set fra Frederiksholms Kanal. (Stik af Lahde. Efter Før og Nu).

Skønt man nærede ubegrænset Tillid til Byens Brandvæsen og forøvrigt mente, at „Slottet var en Salamander, der kunde leve i Ilden“, viste noget andet sig alligevel at være Tilfældet. I Virkeligheden havde Slottet Christiansborg lige siden Opførelsen svævet i uafbrudt Brandfare paa Grund af den utilstrækkelige Isolation af Bygningsens talrige Kakkelovnsrør, som tilmed af Sparsommelighedshensyn ikke blev rensset tit nok, og som saa godt som hver Vinter havde været i Brand! I de sidste Dage af Februar Maaned 1794 havde man hørt en „Brølen og Buldren“ uden at kunne forklare sig, hvorfra den kom, men midt om Eftermiddagen den 26. brød Ilden pludselig igennem og lod sig ikke kue. Manglende Brandmure og den knastørre Bjælkeskov, som Tagkonstruktionen dannede, bevirkede, at Ødelæggelsen blev fuldkommen. Trods et heltemodigt Redningsarbejde brændte Bygningen ned til Grunden med Undtagelse af Ridebaneanlægget, og i det hele var det et Held, at ikke ogsaa Byen kom i Brand. Ilden havde flere Gange fat i Hjørnehuset ved Vandkunsten og Raadhusstræde.

samtidig danne Pragtslottets værdige Ramme. CHRISTIAN DEN SJETTE, der fulgte Opførelsen med minutiøs Aarvaagenhed, gik endnu videre og projekterede at flytte Vesterport hen for Enden af Ny Vestergade, saa at Slottets Midtakse forlænget ud over Marmorbroen kunne danne en pompøs Adgang til Residensstaden. Det blev ikke til noget, men den vældige Karré med Taarn mod Ridebanen imponerede Københavnerne. Jernlænker holdt Menigmand paa Afstand, og overalt i Slottets Nærhed gjaldt Parolen: Hatten i Haanden, naar Kongen residerede dør. Han gav egenhændig Betegnelser til hvert Rum i Kongeetagen (25

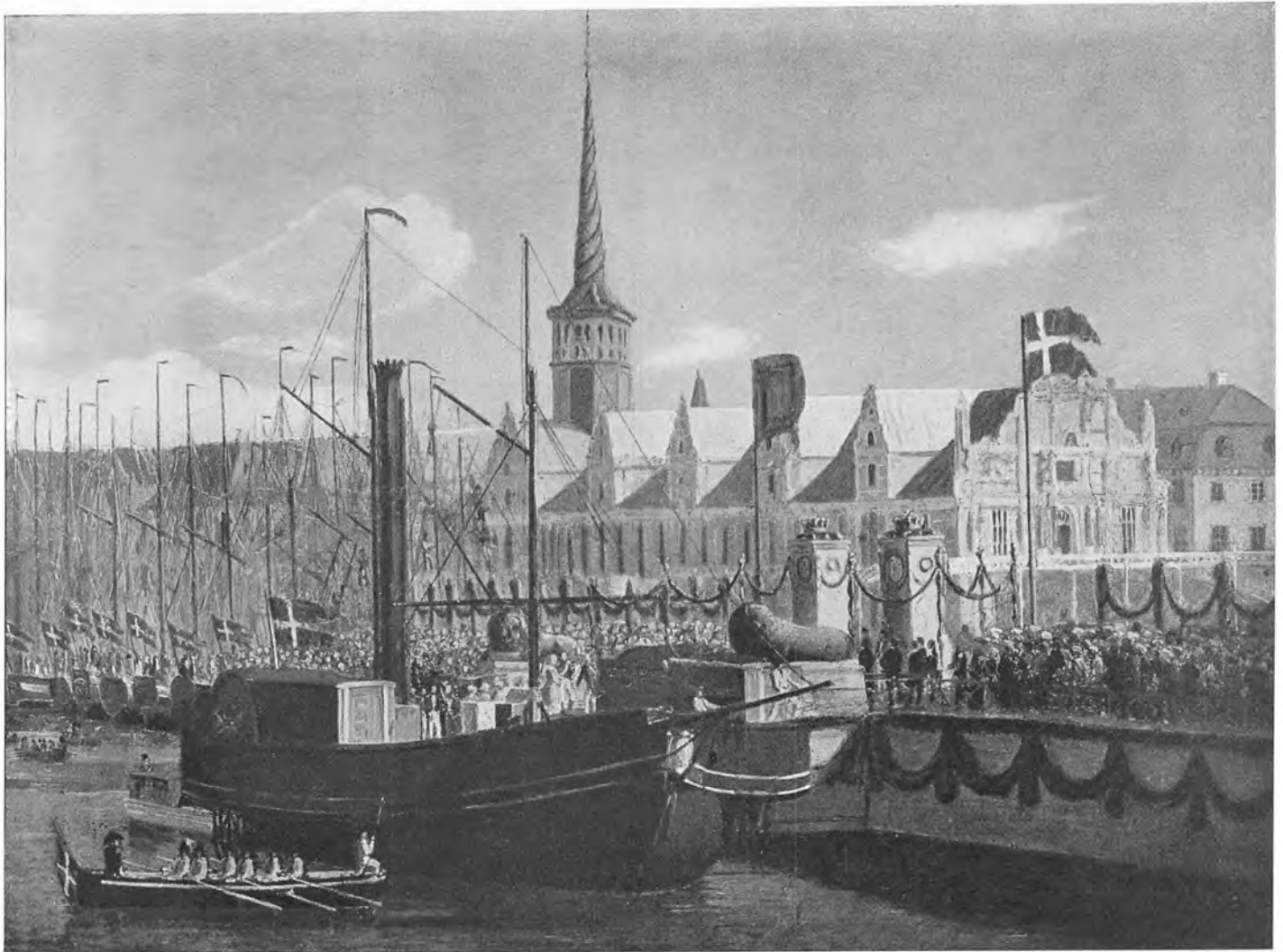
Fag); her levede CHRISTIAN DEN SJETTE og SOPHIE MAGDALENE deres forgyldte Eneboerliv. Sammesteds var Højesteret, ovenpaa Kronprinsens Gemakker, i Stueetagen holdt Hoffets Damer og Herrer til og i Mezzaninerne oppe og nede Kammertjenere og Frøkener. Kongefløjen havde ialt 319 Værelser. Det røg i de fleste, naar der fyredes, og mange Penge anvendtes paa aarlige Reparationer; i Forvejen kostede Slottet som bekendt lige saa meget at bygge, som alt Jordegods paa Sjælland var værd. Først 1766 blev Riddersalen færdig; den gik gennem tre Etager med ni Fag mod Ridebanen og virkede overvældende ved store Forhold og

„Frederiks Koloni“ paa Slotspladsen. (Samtidigt Stik). Kun godt et Aarstid efter at Christiansborg var brændt, fløj Funkerne fra det brændende København ind over Ruinens røgsværtede Mure, og efter den store Bybrand i Juni 1795 kom det ødelagte Slot til Nytte som Tilflugtssted for et stort Antal brandlidte. Paa selve Slotspladsen blev der endda opført en hel lille By med Gader og Stræder, der trods sit interimistiske Præg blev staaende til Sommeren 1800.

rige Farver. Dens bedste Pryd var Maleren ABILDGAARDS fædrelandske Motiver, der knap blev færdige, før Slottet brændte og de med. Salene og Kabinetterne med gyldne Rokoko-Ornamenter paa hvid Grund, Taffelmaskinerne paa de blanke Gulve er forlængst forsvundet; vi kan nu kun fornemme Interiørkunstens Væsen i *Ridehusets* svungne Kongestol og i *Hofteatrets* Forsal, hvis statelige Paneler er en Rest fra det kgl. Rustkammer over Søndre Stald. Et ambulante Teater eksisterede allerede i Riddersalen fra FREDERIK DEN TREDJES Tid – her optraadte Grønnegadeteatrets Studenterskuespillere ved Nytaar 1723, og ved Taflet tillodes det efter fransk Mønster dets Grundlægger, MONTAIGU, at opvarte bag Monarkens Stol. Der kendes kun en Grundplan af CHRISTIAN DEN SYVENDES Hofteater (aabnet 1767), men vi ved, at det stod med blaa, hvide og gyldne Farver, oplyst af fem Lysekroner; joniske Søjler bar Loftet, Prosceniet var perlefarvet og inddelt i Felter med forgyldte Lister. Et Løvehoved af Træ fra Kongens buede Loge er alt, hvad der er tilbage af det intime Interiør, der har mindet om Hofteatrene paa Drottningholm og Gripsholm, og som 1842 maatte vige for CHRISTIAN DEN OTTENDES Tilskuersal i bastant Empire, men Scenen og Garderoberne staaer stadig i oprindelig Skikkelse som Ramme omkring Teatermuseet, der aabnedes i Hofteatret 1922.

FREDERIK DEN TREDIE og CHRISTIAN DEN FEMTE døde paa Københavns Slot, alene FREDERIK DEN FEMTE paa Christiansborg. Hans Efterfølger, den unge CHRISTIAN DEN SYVENDE, vakte snart Opmærksomhed paa lidet smigrende Maade; under Hujen fulgte Gadedrengene ham hjem fra Støvlet-Kathrines Bolig paa Vandkunsten, og under Højmessen kunde man over Portalen til Holmens Kanal se Kongen sammen med en sort og en hvid Dreng kaste „ud paa Slotspladsen Brænde, Ildtænger, Skuffer, Bøger, Papirer, var endog paa Veien at udkaste sin Hund Gourmand og den sorte. Dronningen red imedens paa Ridebanen, thi ingen kommer i Kirke“. Ved Kroningen var Ridebanen smykket i antik Stil omkring „Gratiernes Fontæne“ af HARSORFF, og her sloges „det gemene Folk“ om Penge og om en nystegt Stud. Salvingen fandt Sted i Slotskirken; man bemærkede Kongens underlige Adfærd, han sad ikke stille et Øjeblik, hørte ikke paa Prædiken og legede med Scepteret, saa det øverste faldt af. Snart optraadte han mellem sine franske Aktører paa Hofteatret for Hofkredsen, „hvor Etatsraaderne var de sidste“, og ENEVOLD BRANDT var Lystighedens Anfører, medens CAROLINE MATHILDE og STRUENSEE dansede. „Paa Torsdag den 16. Jan. bliver paa det Kgl. Hofteater holdet *Bal Masqué paré en Domino* for alle 9 Classer af Rangen,“ hed det lakonisk i Adresseavisen

Ankomsten af det nyformælede Par, Kronprins Frederik (VII) og Kronprinsesse Mariane af Mecklenburg-Strelitz den 22. Juni 1841. Parret, der havde gjort Rejsen over Østersøen med Linjeskibet „Christian VIII“, blev fra Rheden sejlet ind til Slotsholmen paa et Dampskib. Folk betragtede det som et lykkeligt Varsel, at to Storke lige inden Landgangen kredsede omkring Christiansborg. Bemærk, hvorledes Kanalen endnu dengang gjorde Tjeneste som Havn, og Bankbygningen, opført 1786, ved Siden af Børsen. (Efter Før og Nu).

1772 som Varsel om skæbnesvangre Begivenheder. Efter intim Middag og Aftenté i Dronningens Værelser ved Slotskirken drog man indpakket i Lammeskindspelse gennem de uendelige, kolde og sparsomt belyste Korridorer over til Hofteatret, hvor Dansen alt var begyndt. Da de sidste Toner var døet hen og Vokskerterne brændt ned, mødtes de sammensvorne, og da Byen vaagnede, vidste alle, at der om Natten var sket noget afgørende paa Slottet. Ved 7-Tiden saas Dronningen køre bort i rasende Fart under stærk Bevogtning, og i Formiddagens Løb viste CHRISTIAN DEN SYVENDE sig med Enkedronningen og Arveprinsen paa Altanen, hilst af Jubel. Et bevæget Døgn i Danmarkshistorien var til Ende.

Den stolte Enevoldsborg fik kun en Levetid paa godt halvhundrede Aar, men oplevede i dem adskilligt: at se STØVLET-KATHRINE præsidere i Officersuniform ved Kongens natlige Orgier, høre CAROLINE MATHILDES fortrolige Hvisken med STRUENSEE og se hendes Søn gennemføre sit Statskup 1784. Kabinetministeren havde to Logementer paa Slottet, et over Zahlkam-

merporten (ved Rigsdagsgaarden) og et – mere privat – under Dronningens Gemakker i Kirkeløngangen. Intet af hans Værelser eksisterer mere. Paa Hofteatrets ydre Balkon minder en Plade om „den ulykkelige Dag“ 26. Febr. 1794, da Ild lagde Slottet øde. Den kom fra et Ovnør i højre Fløj mod Ridebanen og forplantede sig med forfærdende Kraft. Det flammende Taarns Fald sent paa Aftenen blev Brandens Højdepunkt, overværet af forstenede Tusinder, mens Holmens Folk gjorde alt for at redde Værdierne. Omkring 70 Menneskeliv gik tabt. Aaret efter brændte ogsaa en stor Del af Byen, og den mægtige Slotskælder blev Tilflugt for fattige Husvilde; midt foran den sodede Kæmperuin rejstes FREDERIKS Koloni, en Barakby paa 83 murede Smaahuse med otte Gader, som fik Navn efter de kongelige. Ved Siden af Børsen havde Kurantbanken faaet eget Hus 1786, tegnet af HARSdorff. Det stod til 1870. Ilden havde sparet Ridebanebygningerne, mens Slotskirken med et skrækindjagende Dommedagsbillede gik tabt. Hofteatret brugtes nu til Lokale for Det kgl. Teaters Danseskole, her lærte bl. a.

Det eneste eksisterende Fotografi af Frederik VII paa Christiansborgs Balkon, hyldet af Folkemængden paa Slotspladsen.

Det var mod Christiansborg, Folketoget stiledede hin 21. Marts 1848 for at overrække den af Borgerrepræsentationen vedtagne Adresse om at give Landet en fri Forfatning, saaledes at man ikke blev nødt til „at gribe til Fortvivlelsens Selvhjælp“. Som bekendt fandt man saa god og velvillig en Modtagelse hos Majestæten, som tænkes kunde, og i de følgende Aar saa man Gang paa Gang saa det ene, saa det andet Hyldesttog paa Vej til Slottet, hvor Kongen beredvilligt holdt Taler fra den ene eller den anden Balkon. Frederik Folkekærs Handlemaade i det bevægede Aar 1848 havde for stedse skaffet ham Folkets og ikke mindst Københavnernes Yndest, og det tiltrods for at den foragtede tidligere Figurantinde Louise Rasmussen længst var flyttet ind paa Christiansborg.

Det er imidlertid et Spørgsmaal, om hun ikke havde den største Andel i, at Kongen underskrev 5. Juni-Grundloven. Det var i det mindste den kendte Hofmand, Generalmajor Holtens „urokkelige Tro“, og givet er det, at Kongen saa sent som den 3. Juni i et Statsraadsmøde paa Frederiksborg ytrede Betæneligheder ved at underskrive. Bardenfleth, den Minister, der stod Kongen nærmest, var imod flere Paragraffer, og Finansminister Spønneck skal paa selve Dagen have erklæret, at han med Glæde vilde kaste sig fra Vinduet ned i Slotsgaarden, hvis det kunde fri Kongen fra at underskrive. Men det samlede Ministerium gik ind for Stadfæstelsen, og da Frederik VII ikke vilde bryde sit givne Ord, føjede han sig efter Statsraadets Henstilling og skrev under. Det skete paa Christiansborg.

den unge Skuespiller ADAM OEHELENSCHLÄGER at danse Menuet, og fra 1801 fremførte CASORTI og PRICE deres Pantomimer. Mens Slottet laa som Ruin, stod Maskeraderne paa Hofteatret i Flor, og Lægen, Geheimeraad OLUF LUNDT BANG – HERMAN BANGS Farfar – mindedes fra sin Ungdom RAHBES „dramatiske Planteskole“ over Buegangen (Løngangen):

„Til Frederiksberg jeg vandrede tit
og Bänkerevuen passerte,
i Løngangene var en hyppig Gæst
og der med de smaae converserte –

dem RAHBEK lærte at græde, at lee,
og hvad de saa meer kunde magte;
det var dog i al Uskyldighed,
forbuden Frugt aldrig jeg smagte“.

Blandt dem, der i det 19. Aarhundredes første Aar tier traadte deres dramatiske Børnesko paa Hofteatret, var foruden H. C. ANDERSEN og PHISTER Balletbørnene LOUISE RASMUSSEN og HANNE PÄTGES, der hver for sig skulde skrive deres Navn i Fædrelandets Historie, og som her første Gang saa de Mænd – FREDERIK DEN SYVENDE og J. L. HEIBERG, der førte dem fremad og opad.

Opførelsen af det *andet Christiansborg* stod paa i et kvart Aarhundrede; C. F. HANSENS Slot, rejst over de gamle Mure, indviedes 1828 ved den senere FREDERIK DEN SYVENDES første Bryllup og blev i særlig Grad knyttet til denne Konge. Sandsten fra det forrige og fra det nedrevne Hirschholm brugtes igen, nyhugget paa Bagsiden; den klassiske Linjerenhed passede godt til Tidens jævne Kaar og stod smukt til Ridebanens Barok. Taarnfløjen erstattedes med en Kolonnade – 32 Søjler i fire Rækker – der aabnede fri Udsigt. Mod Slotspladsen indsattes senere som Fronton de olympiske Guder efter THORVALDSENS Udkast; og Mesterens Værker prydede det Indre sammen med Værker af BISSEN, FREUND og JERICHAU. Den kgl. Malerisamling fyldte efterhaanden 26 Værelser; en Snes Aar rummede Nordfløjens Stueetage Oldnordisk Museum (nu Nationalmuseets danske Afdeling). 1838 besluttede FREDERIK DEN SJETTE at skænke den kgl. Vogngaard Sydvest for Slotskirken til *Thorvaldsens Museum*. Hvor nu Plænen foran Museet ligger, var i det 18. Aarh. et System af Stald- og Remisehuse, som led stor Skade ved Slotsbranden; af Resterne skabte C. F. HANSEN en Vogngaard, der grundigt omkalfatredes af M. G. BINDESBØLL, Museets Bygmester. Det rejstes ved offentlig Indsam-

Den grundlovgivende Forsamling paa Christiansborg. (Maleri af Constantin Hansen, Frederiksborgmuseet). Billedets Forgrundsfignere er fra venstre: H. N. Clausen, L. N. Hvidt, J. F. Schouw, P. D. Bruun, A. F. Krieger, C. G. Andræ, C. C. Hall (staaende ved Stolen), A. W. Moltke, D. G. Monrad, Tscherning, Orla Lehmann og Carl Ploug. Mellem de sidste siddende N. F. S. Grundtvig. Billedet er uhistorisk i den Forstand, at Maleren som Tilhørere har anbragt forskellige af sine Bekendte, som ikke overværede Aabningsmødet.

ling, i Gaarden bisattes THORVALDSEN, og i Sept. 1848 indviedes Museet – Slotsholmens verdensberømte Seværdighed – uden større Højtidelighed. Murens stærke Farver og de dagligdags Skikkelser paa JØRGEN SONNES Frise faldt i Begyndelsen Folk for Brystet, men Museets Skatte blev hurtigt kendt og elsket af Menigmand.

Fyrreerne stod i Skandinavismens Tegn. Studentermødet ved Skt. Hanstide 1845 mindedes længe; Deltagerne samledes i det knapt færdige Thorvaldsens Museum og drog til det prægtigt smykkede Ridehus, hvor Sangenes og Talernes Tal var overvældende; i blomstrende Ord opfordrede ORLA LEHMANN Studenterne til Nordisk Fostbroderskab og fremmanede – med Hentydning til Stedets daglige Brug – Boldhuseden fra Versailles, der fik verdenshistorisk Betydning. Mange unge Norske og Svenske indfriede Løfterne ved at deltage i Treaarskrigen. Aaret 1848 gjorde Kongeborgen til Centrum i Folkets politiske Liv. Allerede Begyndelsen var folkelig: ved FREDERIK DEN SYVENDES Tronbestigelse i Januar flyttede hans mangeaarige Veninde Jomfru LOUISE RASMUSSEN, ind paa Slottet for i kommende Aar at residere ved hans Side som Lensgrevinde Danner, og 21. Marts – mens Folketogets Tusinder ventede foran Slottet – lød de kendte Kongeord, hvis

Slutning citeredes saaledes: „Hvis De, mine Herrer, vil have samme Tillid til Deres Konge, som jeg har til mit Folk, saa vil jeg være Dem en tro Leder til Ære og Frihed.“ 23. Okt. aabnede *den grundlovgivende Rigsforsamling* sine Møder i Højesterets Sal i søndre Fløjs Stueetage, hvis klassiske Udstyr kendes fra CONSTANTIN HANSENS store Maleri paa Frederiksborg. Dens Virksomhed afsluttedes med, at FREDERIK DEN SYVENDE underskrev Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1849. Slottet var hans københavnske Residens, og paa hans blaa Brevpapir stod det afbildet ved Siden af ham selv. 30. Jan. 1850 traadte den første Rigsdag sammen, Folketinget i samme Sal som Grundlovens Fædre, Landstinget ud mod Slotspladsen. I disse Omgivelser gennemførtes den ulykkelige Novemberforfatning, der førte til Krigen 1864, og her foregik første Del af den store Forfatningskamp mellem Højre og Venstre.

Da Tropperne vendte hjem fra Treaarskrigen, var Ridehuset efter AUGUST BOURNONVILLES Arrangement omdannet til Valhal med Kæmpernes Maaltid paa Langbænkene under Tempeltag af Skjolde og Sværd; i 18 Dage holdtes der for de forskellige Regimenter 13 Banketter, nogle overværet af Kongen, som troned i Højsædet. Kolossal Jubel hilste ham ogsaa, naar han

Christiansborg Slots Brand, set fra Ridebanen. (Træsnit i Ill. Tidende 1884–85 efter Tegning af Knud Gamborg). Trods Brandmure og Jerndøre var ogsaa det andet Christiansborg en brandfarlig Bygning med talrige bræddeklædte Hulrum og Kanaler, Omstændigheder, der var Bygningstilsynet bekendt, men man var paa Grund af de store Omkostninger vejet tilbage fra at gennemføre de nødvendige Sikkerhedsforanstaltninger! Den 3. Oktober 1884 indtraf Katastrofen, og efter tre Timer var Situationen, som Billedet viser.

paa Grundlovsdagen fra Kolonnaden tilraabte Folket et: „Tak, Børn, og hils jeres Koner og Børn fra mig!“

Absolut uheldigt var Svenskeren GRANBERGS Forsøg paa at stige op i Ballon fra Ridebanen 1857; han blev hængende paa Hofteatrets Tag, hvad der gav Anledning til det kendte Mundheld: „Den gaar inte, Granberg!“ 1873 afsløredes Bissens Rytterstatue af FREDERIK Folkekær; hans Enke havde Komitéen, hvis Formand var CARL PLOUG, anvist Plads i et Vindue over Kongeporten – bag Statuen. Symbolsk vender nu Folketingets Ruder ud mod FREDERIK DEN SYVENDE, mens CHRISTIAN DEN NIENDE siden 1927 holder Vagt paa Ridebanen foran Landstinget.

Heller ikke det andet Christiansborg fik en Levetid paa mere end cirka halvthundrede Aar. Sammesteds – og ved samme Klokkeslet om Eftermiddagen – som 1794 brød Ilden løs fra et overophedet Rør den 3. Okt. 1884, faa Dage før Rigsdagens ordinære Sammentræden. I Nattens Løb stod alle tre Fløje i Flamme – Brandvæsenet og de frivillige magtede kun at beskytte Geheimearkivet, Biblioteket, C. F. HANSENS Slotskirke og Thorvaldsens Museum, ligesom Ridebanefløjene og

saa denne Gang blev sparet. 50 russiske Matrosser deltog tappert i Redningsarbejdet; som Akrobater i Pyramide tog de en mægtig Prismelysekrone ned, mens civile søgte at redde Kunstværkerne. Det lykkedes at bringe den kgl. Malerisamling i Sikkerhed. CHRISTIAN DEN NIENDE deltog personlig i Bjergningen af JERICHAUS Marmorgruppe Herkules og Hebe, mens flere af BISSENS Arbejder gik til Grunde sammen med Ordenskapitlets Arkiv. To Soldater omkom, mange saaredes; selv i Helsingør og paa Møn kunde Ildskæret ses. En 17-aarig Tømrelærling THORVALD JØRGENSEN sad den Aften i Teknisk Skole paa Grønttorvet og saa Ruderne lige overfor i Rømersgade rødme. Da han kort efter med sine Kammerater stod ved Baalet, var det hans første Tanke at blive saa dygtig, at han engang kunde faa Arbejde hos den, der skulde bygge Slottet op. Han vidste ikke, at han selv var Manden. Megen Forargelse vakte og ofte citeret blev N. J. LARSENS Ord i „Morgenbladet“: „Paa denne Tomt rejser sig intet Christiansborg for tredje Gang“. Udtalelsen tillagdes Venstreføreren CHRISTEN BERG og forøgede den politiske Uro, som havde sin Andel i, at det trak ud med

Øverst: „Stemmeretskvinder“ samles i Demonstrationstog paa Ridebanen (Fot. 1913, By-museet). Nederst: En Arbejdsløsheds-Demonstration staaende paa Rigsdagstrappen. (Fot. ca. 1918, Damgaard).

Som Regeringens Sæde og Rigets politiske Centrum har Christiansborg ogsaa i nyere Tid været Maalet for talrige Demonstrationstog. Af udpræget fredelig Art var Kvindernes Tog i 1913, paa et Tidspunkt, da Aarsagen til Demonstrationen, Kvindernes Valgret, allerede var under Forberedelse. Men ogsaa forrige Verdenskrig medførte urolige Tilstande i Hovedstaden, navnlig efter at Arbejdsløshedens Spøgelse for Alvor havde vist sig, og det kom i 1918 til ligefremme Optøjer, under hvilke Syndikalisternes bekendte Storm paa Børsen fandt Sted. Fra en senere Lejlighed vil man huske, hvorledes nuværende Folketingsmand Aksel Larsen under en kommunistisk Demonstration holdt Agitationstaler fra en Robaad i Kanalen, uden at Politiet greb ind. Og Syvende Frederik har fra sin Sokkel skuet over et oprørt Menneskehav og blafrende røde Faner, et Syn, som han dog næppe har været demokratisk nok til at kunne goutere.

Genopførelsen. Først paa 40-Aarsdagen for sin Tronbestigelse kunde CHRISTIAN DEN NIENDE underskrive Loven om Genrejsningen, fire Aar senere – 15. November 1907 – nedlagde FREDERIK DEN OTTENDE med den samme Sølvkurske, CHRISTIAN DEN SJETTE havde brugt, Grundstenen til THORVALD JØRGENSENS Slot, der 1918 indviedes af CHRISTIAN DEN TIENDE. Grundstenen – med Indskriften *rex, lex, ius* – var taget fra Absalonsborgens Ruiner, Kalken, den blev muret med, fra senere Lag. De tre Statsmagter havde sideordnet faaet Hjem paa det tredje Christiansborg, skabt uden Forbillede som et „Raadhus i Rigsformat“.

Tidligere optog Rigsdagen kun Stueetagen og et Stykke af Mezzaninen, nu hele Sydfløjen og den halve Hovedfløj. At den tilmed har sit eget Trykkeri i samme Hus, skal være enestaaende. Den eneste Rigsdagsmand, hvis Gerning spændte over et saa langt Aaremaal, at han havde haft Sæde i Folketinget paa begge Slotte,

var fhv. Konseilspræsident KLAUS BERNTSEN, der som Aldersformand indviede den nye Sal 28. Maj 1918.

Det granitklædte Slot virker tungt og pompøst i sin moderne Barok, men i Kongeporten og paa nordre Sidefacade træder C. F. HANSENS klassiske Linjer frem. Danske Sogne skænkede 7000 store Istidsblokke, hvis skurede eller glatte Overflade ses i Sokkelpartiet; over Stueetagens Vinduer løber Rækken af ANDERS BUNDEGAARDS karakterfulde Granitmasker af fremtrædende Mænd. Tilfældet har villet, at de største og mindste Skulpturer paa Slotsholmen blev skabt af den samme Kunstner: Billedhuggeren AXEL LOCHER udførte Taarnets otte symbolske Figurer, over 3 m høje, og de ypperlige Skuespillerstatuetter paa Teatermuseet skyldes ogsaa ham. De maaler omkring 30 cm.

1919 rykkede Højesteret ind, 1923 kom Udenrigsministeriet til, 1928 indviedes de pragtfulde kgl. Repræsentationslokaler. Det sorthvide Marmorgulv i Rid-

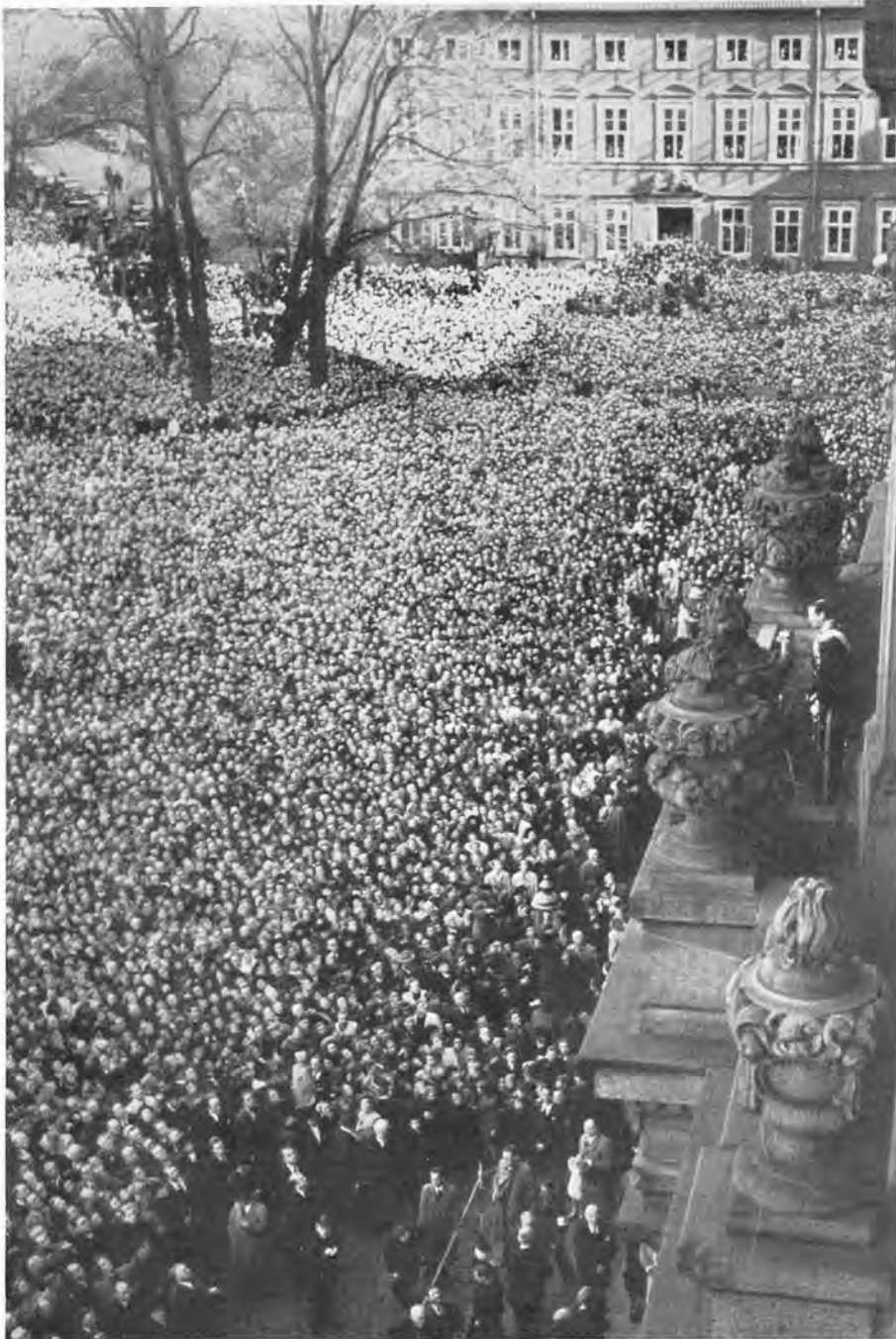

Kommunistisk Demonstration paa Christiansborg Slotsplads. (Fot. Damgaard).

dersalen stammer fra Det gamle kgl. Bibliotek, hvis Skatte efterhaanden fyldte hele ars-lex-mars-bygningen, og som blev udvidet hen mod Tøjhuset. 1793 var Adgangen til Biblioteket blevet offentlig, men Læsesalen var dengang kun aaben to Timer hver Dag. Endnu ind i 1860erne lagde smaa Baade til lige udenfor – den gamle Orlogshavn hed nu i daglig Tale „Venedig“. Da den som Følge af en ny Hærlov var udfyldt, byggedes paa Terrænet et Værksted for Geværfabrikation foran det tidligere Galejhus; en Smedje og Arbejdsskure indrammede Artillerigeneralens Have – det hele højst uharmonisk og skønhedsforladt. Ud mod Christiansgade laa nu den kgl. Vedhave. Arkitekten HANS HOLM arbejdede i mange Aar med Planer om en ny Biblioteksbygning. Først tænkte han sig Facaden ud mod Havnen, men foreslog senere at lade nederste Etage i det gamle Bibliotek gennembyrde, saa der blev let Adgang fra den nuværende Rigsdagsgaard. Heri laa Spiren til Bibliotekshaven. 1902–06 foregik Opførelsen af det nye Hus med Tværbygning mellem to Gaarde. Det indre Udstyr skyldtes kgl. Bygningsinspektør MAGDAHL-NIELSEN. I Løbet af en Sommermaaned foregik Overflytningen af en Million Bind ad en skinnebelagt Træbro over Tøjhuspladsens Roderi, hvor Ukrudtet skød frodigt frem endnu en halv Snes Aar. THORVALD JØRGENSEN og Havearkitekt J. P. ANDERSEN skabte Slotsholmens Haveanlæg – en fredfyldt Rosengård med Bassin og hvide

Bænke mellem velholdte Plæner, hvor de studerende trækker frisk Luft i Pauserne mellem Studietimerne. Synet af SØREN KIERKEGAARDS Statue maner dem til fortsat Flid, og unge Mødre lufter paa Solskinsdage deres stueblege Børn fra den indre By. Men den stadig intensivere Lastbiltrafik gennem Rigsdagsgaarden gør det vanskeligt at slippe helskindet ind i den idylliske Have, især naar man er faldet til Ro i sine stille Tanker paa Vejen over den lige saa stille Ridebane. Tøjhusgades larmende Færdsel gaar som et Jag gennem Sjæl og Krop. Den er vor Tids praktiske Bidrag til Slotsholmens Ansigt. Det omklamres af Millionbyens Fangarme.

Under Jorden taler Ruinerne deres tavse, lærerige Sprog om gamle Dages Forsvarskampe, og for dem, som om Morgenen den 5. Maj saa de hjelmklædte Frihedskæmpere slaa Lejr paa Ridebanen, bekræftedes paa forunderlig Vis Kontinuiteten. Til Christiansborg kom i de alvorlige Aprildage de første – lidet paaagtede – Bud om den tyske Besættelse af Landet; vi maatte opleve at se Rigsdagstrappen besat af fremmede Soldater, Marmorbroen afspærret med Maskingeværposter. Men vi saa ogsaa vor enestaende militære Samling, Tøjhusmuseet, vaagne igen og kalde Tusinder til sig med fængslende, rigt varierede Udstillinger; som Symbol paa den genvundne Frihed holder Istedløven Vagt udenfor. I store Øjeblikke samledes Folket foran Rigsborgen med de skiftende Navne; HEIMBACHS Maleri

Da Kong Frederik IX blev udraabt til Danmarks Konge den 21. April 1947, hyldedes han af saa overvældende en Folkemængde, som nogensinde har befolket Christiansborgs Slotsplads.

Anderledes var Stemningen, sidste Gang en Konge blev udraabt fra Christiansborg, Christian IX. Hans nærmeste Efterfølgere blev begge efter Tronskiftet hyldet paa Amalienborg.

Men da Frederik VII døde i 1863, stod endnu det andet Christiansborg, og Dagen efter at Budskabet om den folkekære Konges Død var naaet den dybt bekymrede Hovedstad, proklameredes Tronskiftet fra Christiansborgs Balkon ud mod Slotspladsen. Det var ikke netop Begejstring, der strømmede den nye Monark i Møde, og det siges, at der var dem, der haanlo, fordi han snublede, da han skulde træde ud paa Balkonen. Folkestemningen kom ogsaa aabenlyst til Orde i de Tilraab, som lød fra Mængden: „Frederik den Syvendes Minde leve!“, „Fædrelandet leve!“, „Grundlovsudkastet leve!“. Ogsaa Raabet om et Danmark til Ejderen lød fra Studenterne, som dengang gav Tonen an, og som var strømmet til fra Foreningen paa Gammelholm. Rygtet havde nemlig straks gaaet, at den nye Konge ikke vilde tiltræde det netop af Forgængerens knæsatte Forfatningsudkast, som knyttede Slesvig nærmere til Kongeriget. Og man frygtede, at han ikke vilde følge Frederik VII's nationale og folkelige Politik.

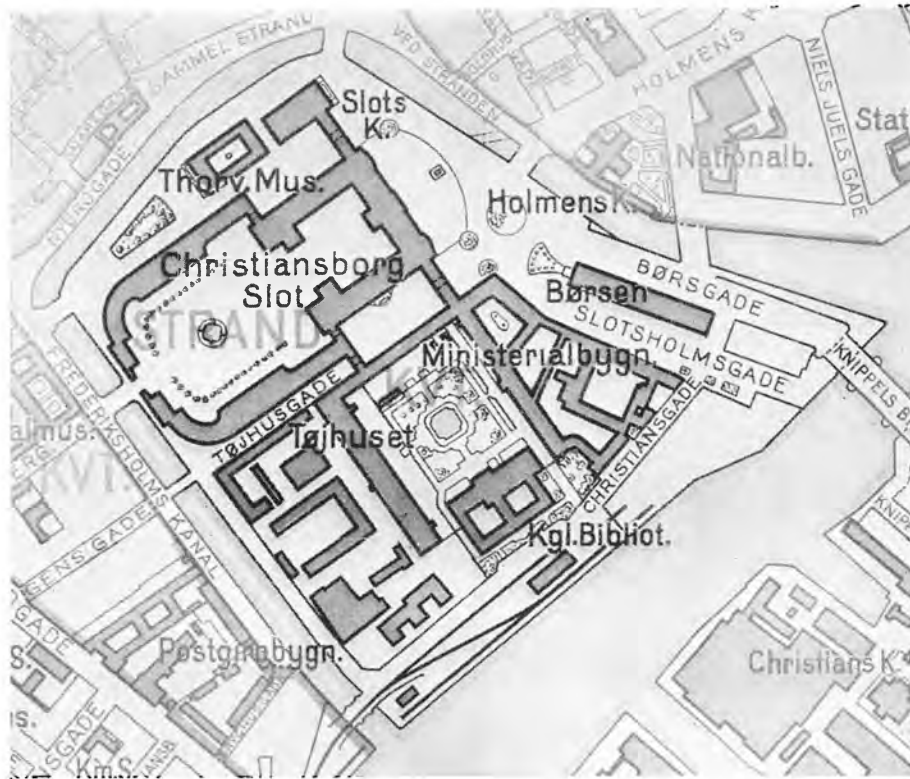
Christian IX var virkelig imod den nye Grundlov, men Folkestemningen var ham for stærk. Det blev endda forebragt ham, at hvis han nægtede at underskrive, kunde det faa uregnelige Følger. Og det kom til Tumulter ud for hans Bolig, det gule Palæ i Amaliegade. Men ogsaa Københavns Borgerrepræsentation vedtog enstemmigt en Henvendelse til ham om at underskrive. Dagen efter, den 18. November, gjorde han det, men lagde Ansvaret paa sine Ministres Skuldre.

De maatte bære det, Ansvaret for Novemberforfatningen, af hvis Vedtagelse Krigen det kommende Aar var en uundgaelig Følge.

minder os om Arveyldingen, C. F. STANLEYS Tegning paa Frederiksborg om den sindssyge Konges Triumftog i Guldkaret efter STRUENSEES Fald og CHR. BOGØS Maleri paa Christiansborg om Studenternes Fakkeltog ved CHRISTIAN DEN TIENDES 25-Aars Regerings-

jubilæum. De tre nordiske Konger staar paa Balkonen – siden stod Kong FREDERIK og Dronning INGRID der som vort nye Kongepar. Ogsaa den Aprildag mødtes Folk og Fyrste paa Slotsholmen i fælles Haab for Danmarks Fremtid.

BILLEDAFSNIT

Moderne Plan over Slotsholmen, 1:10000.
Efter Københavns Kommunes Kort udarbejdet af Stadsingeniørens Direktorat 1945.

Slotsholmens Grænser giver sig selv. Den svarer endnu til sit Navn, som den paa alle Sider er omgivet af Vand, nemlig paa de tre Sider af Kanalen og paa den fjerde af Haveløbet. Efter en Redegørelse for Slotsholmens Udvidelse gennem Tiderne og dens Bebyggelse følger det egentlige Billedafsnit, der først behandler selve Christiansborg med Thorvaldsens Museum, derefter Bebyggelsen mellem Frederiksholms Kanal og Slotsholmsgade samt sluttelig denne Gade, Børsgade og Christiansgade.

Slotsholmen set fra Syd. (Fot. 1934, Lufttaxa).

SLOTSHOLMENS VÆKST OG BEBYGGELSE

De bevarede Rester af det gamle Københavns Slot viser dettes Omfang, uregelmæssigt og ubetydeligt i Forhold til det Areal, som dækkes af Nutidens kompakte Christiansborg, der iøvrigt er af samme Udstrækning som de to Forgængere. Paa lignende Maade afviger vore Dages Slotsholm i Størrelse fra den lave Strandholm, hvor Absalon byggede sin Borg ved Havn. Men Slotsholmen fik i Hovedtrækkene sit nuværende Omfang under Hovedstadens anden Grundlægger, Kong Christian den Fjerde, og de senere Landvindinger er kun smaa i Forhold til dem, der blev skabt i hans Tid.

Slotsholmens oprindelige Afgrænsning kendes fra Grundundersøgelser og gamle Kort. Den var en trekantformet Ø, med Borgen placeret omkring sit højeste Punkt, kun en Alen over dagligt Vande. Slotsholmen beholdt denne Udstrækning igennem hele Middelalderen. Borgen sank i Grus og rejstes igen, én Gang, to Gange, den blev til det mærkeligt irregulære Kompleks, som de gamle Billeder viser, en Krans af Bygninger, vidt forskellige i Højde og Drøjde, og opført i flere Stilarter. De ligesom klyngede sig til Voldstedet indenfor Graven, med Karnapper og Hemmeligheder ragende ud over den solide Kampestenssokkel, som rejste sig ret op af Vandet.

Der har vel allerede i den ældre Tid staaet andre Huse paa Slotsholmen end selve Borgen. Stalde og andre Udenoms-

bygninger var sikkert alle af Bindingsværk, som det 80 Alen lange Tøjhus, Christian III lod opføre i 1550, og hvormed han indledede den Udvikling, som i de følgende Aarhundreder skulde præge Slotsholmen. Dette første Tøjhus laa omtrent paa samme Sted som Frederik III's Biblioteks- og Kunst-kammerbygning, det nuværende Rigsarkiv, og man kan saaledes sige, at allerede da fastlagdes Retningen af Tøjhusgade. Det var imidlertid ogsaa Christian III, der viste Vej for den senere private Bebyggelse paa Holmen, i Slottets umiddelbare Naboskab, idet han tillod Borgerne at anlægge „et Ladested og Bradebænk, paa den Holm Norden op til Vort Slots Vold“. Hermed stiftedes dog ikke nogen ny Tilstand, Kongebrevet bekræftede som saa mange andre kun en allerede forhaandenværende, eftersom Omraadet allerede forlængst var inddæmmet og taget i Brug paa den Maade, som nu nød formelig Stadfæstelse. Om egentlig Bebyggelse blev der derimod først Tale, da Christian IV havde anlagt sin Orlogshavn Syd for Slottet.

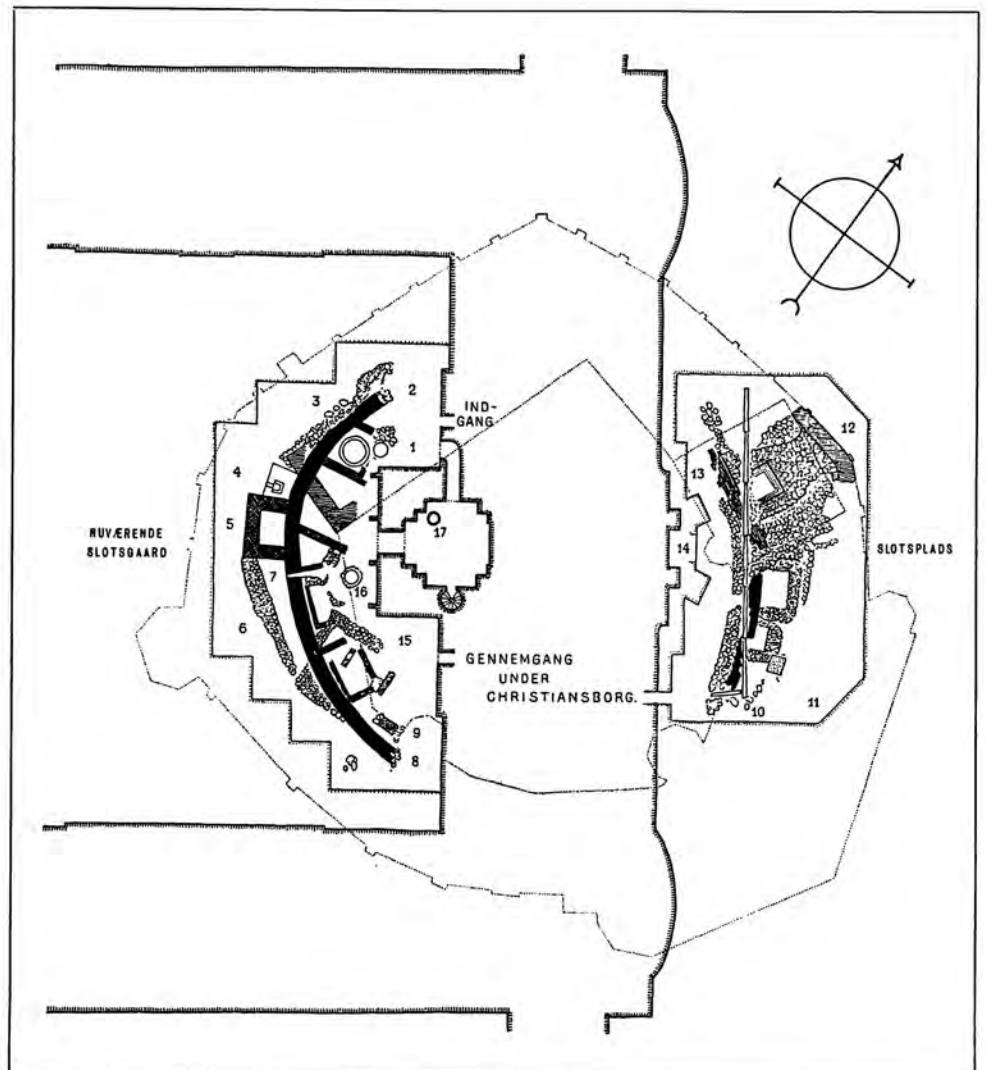
Det skete i Aarene fra 1598 og til 1615, og for det nye Anlæg maatte de ældre Bygninger Syd for Slottet vige, Christian III's Tøjhus saavel som de Provianthuse, Frederik II havde ladet bygge, ligesom der blev foretaget Opfyldninger langt ud i Kallebodstrand med „Jord, Grus og Møg“. Selvom Anlægget

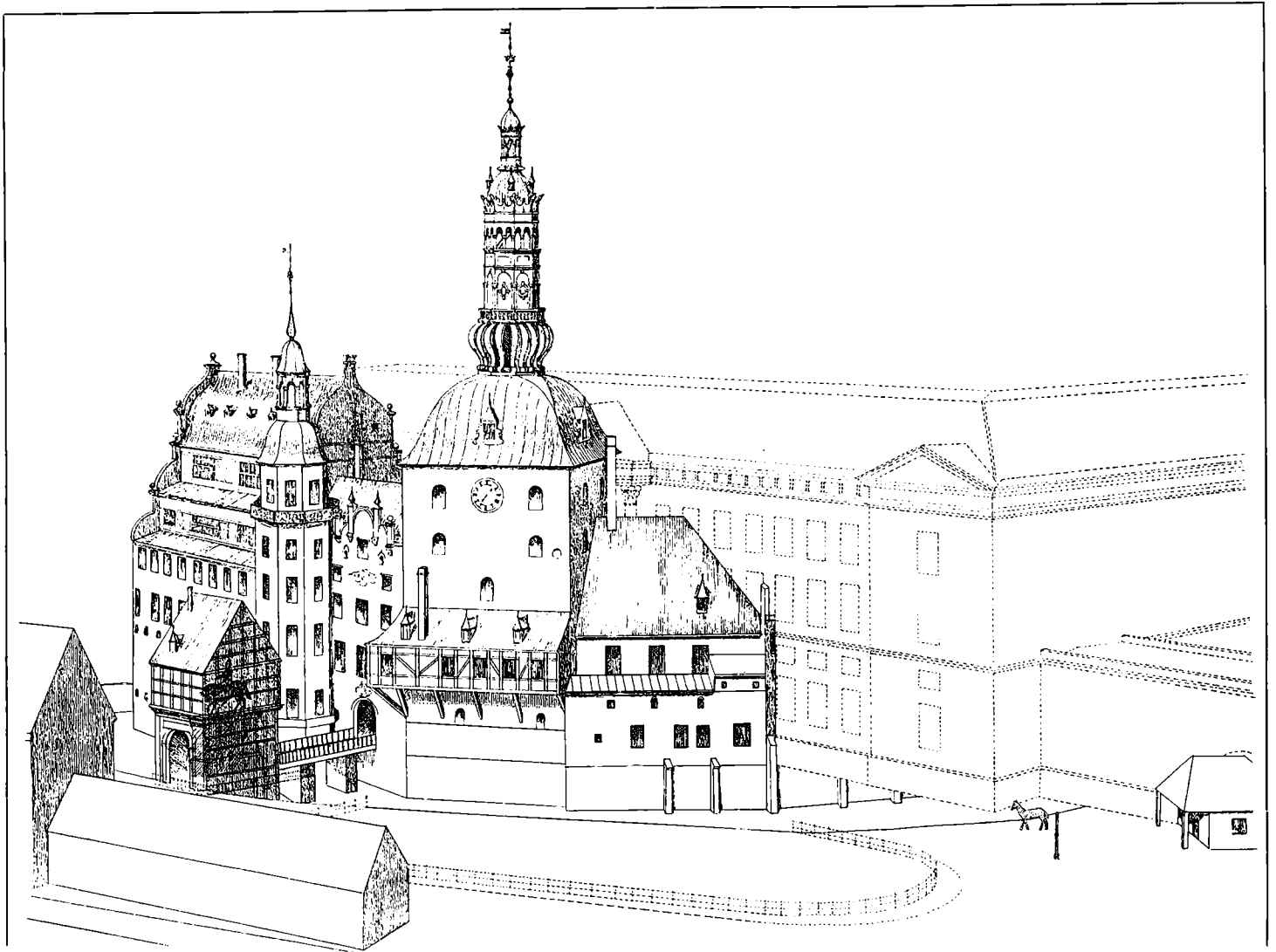

ikke blev fuldført helt efter Planerne med tre lige høje Bygninger mod Nord, Øst og Vest, og en lavere Sydfløj, vakte det almindelig Beundring i Datiden, ogsaa udover Landets Grænser, især paa Grund af det udgravede Havnebassin. Som Værn for Søarsenalet og Slotsholmen i det hele taget blev der mod Vest opført murede Befæstningsværker, to Runddele eller Bastioner, forbundet med Spærremure. Den ene af de førstnævnte, „den murede Runddel bag Tøjhuset“, der kun daarligt svarede til sit Navn, forsaavidt som den var anlagt i en skæv Firkant, blev dog 1616 forsynet med et Tag og 1619 „forordineret“ til et „Bryggers“. Det er Bryghuset, hvis velkendte Profil nok er Resultatet af senere Tidens Ombygninger, men hvis Grundplan fremdeles er skæv som et Minde om Bygningens første Tilværelse som muret Bastion. Søarsenalet, det første af Christian IV's store Foretagender til Hovedstadens Udvidelse, blev hurtigt efterfulgt af flere. Til de mest betydende hørte Anlægget af Christianshavn, der blev paabegyndt i 1617, og som trak Opførelsen af den nye Amagerbro, den senere Knippelsbro, med sig, samt i Forbindelse hermed Anlægget af den Dæmning, hvor Børsen blev bygget i Aarene op til 1631. Ogsaa mod Nord, ind mod den gamle By, blev Slotsholmen øget i de samme Aaringer, men her paa privat Initiativ og efter Christian IV's eget Udsagn i Konkurrence med hans egen Virksomhed. Opfyldningen her tog især Fart, efter at Kongen i Aarene 1614-19 havde bygget Løngangen, den lukkede Forbindel-

Billedet herover (Fot. Nationalmuseet) viser de udgravede Ruiner af Københavns gamle Slot, som de kom for Dagen ved Forarbejderne til Opførelsen af det nye Christiansborg og stadig findes bevaret i det underjordiske Museum under Slottet. Fotografiet svarer til venstre Halvdel af Planen, som gengives her til højre. Til den højre Del af Planen svarer Billedet paa næste Side. De punkterede Linjer viser Omridset af Slottet i dets Skikkelse inden Frederik IV's Ombygning, tildels identisk med Afgrænsningen af det middelalderlige Slot, og det vil ses, at Absalons Anlæg havde en forholdsvis mindre Udstrækning. Ringmuren omkring den første Borg er vist med Sort (2, 7, 8). Iøvrigt betyder Tallene: 1. Bagets. 3. Fundament af yngre Ringmur, der har baaret en Del af Riddersalsfløjen. 4. „Hemmelighed“. 5. Vagttaarn. 6. Fundamenter til en Ringmur fra Tiden efter 1369. 9. Kældermur under Kirkefløjen, 11. Voldrester efter Lybækkernes Ødelæggelser 1369. 12. Blaataarn med Rest af yngre Ringmur. 13. Væltet Mur, som kan være Rester af Palatiet, Hovedbygningen paa Absalons Borg. 14. Fundamenter til Hovedportalen til Christian IV's Slot. 16. Absalons Brønd. 17. Gammel Træbrønd. (Efter Chr. Axel Jensen: Ruinerne under Christiansborg).

Københavns gamle Slot placeret i Forhold til Christiansborg. (Efter C. Chr. Andersen: Kjøbenhavns Slot).

sesbro fra Slotsholmen til Byen. Kongens Virksomhed synes at have virket stimulerende paa Borgernes Foretagsomhed. Som Opfyldningen udfør den søndre Del af Slotsholmen fortrinsvis var udført ved Hjælp af Dagrenovationen, saa havde man ogsaa paa den Maade fyldt op rundt omkring de Holme, som Christian III i sin Tid havde skænket Byen, og det i saa stort Omfang, at den Holm, hvor Bradebænken var blevet anlagt, efterhaanden havde faaet Betegnelsen: Skarnholmen. Den var med Aarene blevet antagelig udvidet i Omfang, ja, landfast med Slotsholmen og nu ogsaa bebygget, hvilket ingen havde haft noget at indvende imod. Før Borgerne vilde tilegne sig Arealet helt henimod Løngangen. Saa følte Christian IV sig gaaet for nær. Han har givet Luft for sine Følelser i et af de for ham saa karakteristiske Breve:

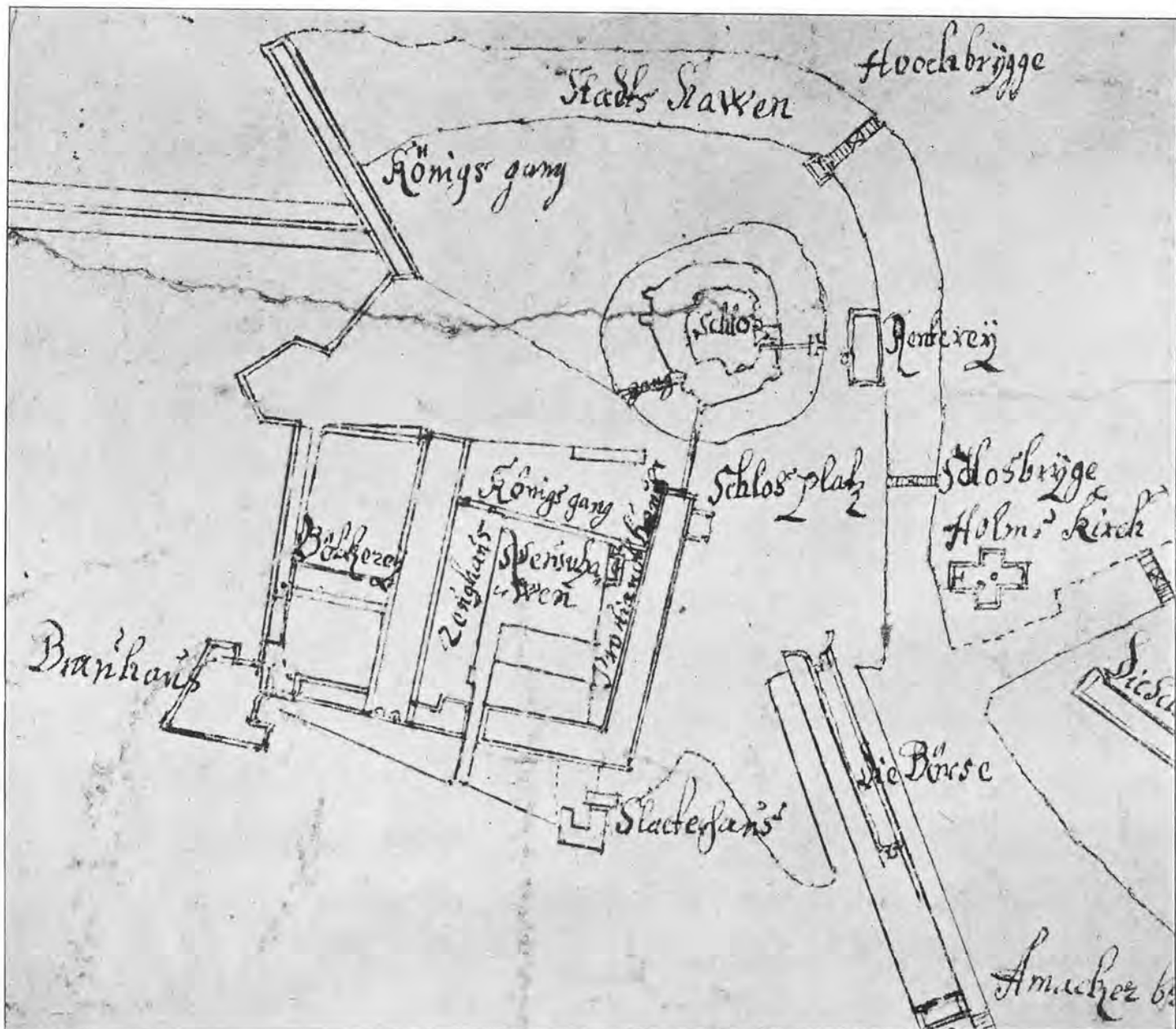
„Thi skulde Borgmester og Raad tilegne sig det til, som ved Skarnagerne (-køerne) fyldt er, saa kom dem Tøjhuset, med al den Cirkumferens, til paa den ene Side, og paa den anden Side fra Huset, som Baade staar i, indtil Amager Bro, som altsammen er fyldt ud af Skarnagerne af Byen. Med ded Fylden, der er sket bag ved Stalden, hvorfra de nyligen maatte vige, haver ded den Beskaffenhed, at dentid de gode Herrer en Part fik Lyst at bygge deres Huse paa Skarnholmen, som Byen given er af de fremfarne Konger til at sætte deres Baade og hænge deres Fisker-Redskab paa, da skulde de ensteds hen med ded, som der tages udaf Havnen, hvorfor de lagde

det der (o: ved Løngangen) i den Agt og Mening, at de vilde have kontinueret deres Bygning indtil Løngangen og dermed forhindre Bygningen paa Christianshavn. . .“.

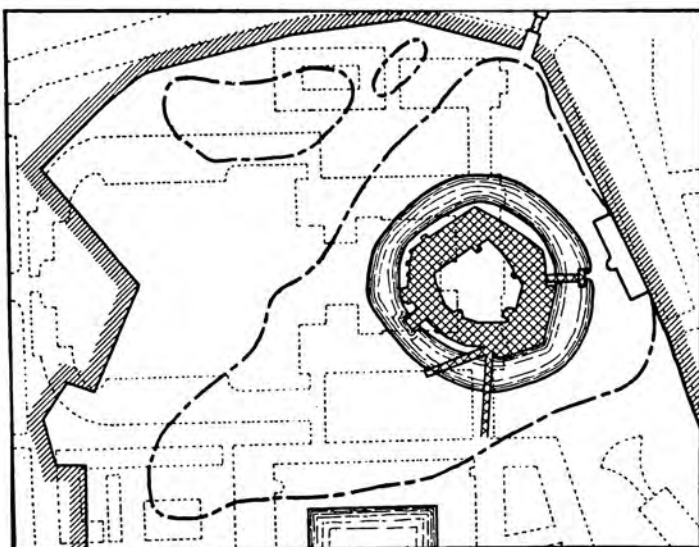
Selvom Christian IV ogsaa ved anden Lejlighed udtalte sig mod „dette Fylder bag Stalden“, afhændede han selv, som forøvrigt ogsaa hans Efterfølger, adskillige Grunde paa „Skarnholmen“, hvilket Navn det iøvrigt højtidelig blev forbudt at bruge i Aaret 1650. Det private Byggeri var en Kendsgerning, som ikke lod sig rokke, her fandtes endda „mange skønne, anselige, sirlige, store og kostelige Bygninger, som en Part Herresæder lig er“.

Paa lignende Maade gik det „bag Børsen“, hvor Christian IV ligeledes afhændede Grunde til Private, og hvor siden blandt andre Henrik Müller lod opføre sin bekendte Nybørs, de oprindelig syv, men siden de seks Søstre.

Otto Heiders Kort fra omtrent 1648 viser Slotsholmen i det Omfang, den havde faaet under Christian IV, hvad de tre Sider angaar stort set med samme Afgrænsning som nu. Den fjerde Side, Vestsiden med dens murede Befæstning, skulde efter det Tidspunkt kun faa kort Bestandighed. Svenskerne satte et Hovedangreb ind her under Stormen, saa nær ved at naa et heldigt Resultat, at man efter Fredsslutningen fandt det formaalstjenligt at sikre sig paa bedre Maade. Det førte til Anlægget af „det nye Værk bag Slottet“, Frederiksholmskvarteret (se Bind 2, Side 241) værnnet af den nye Vester-

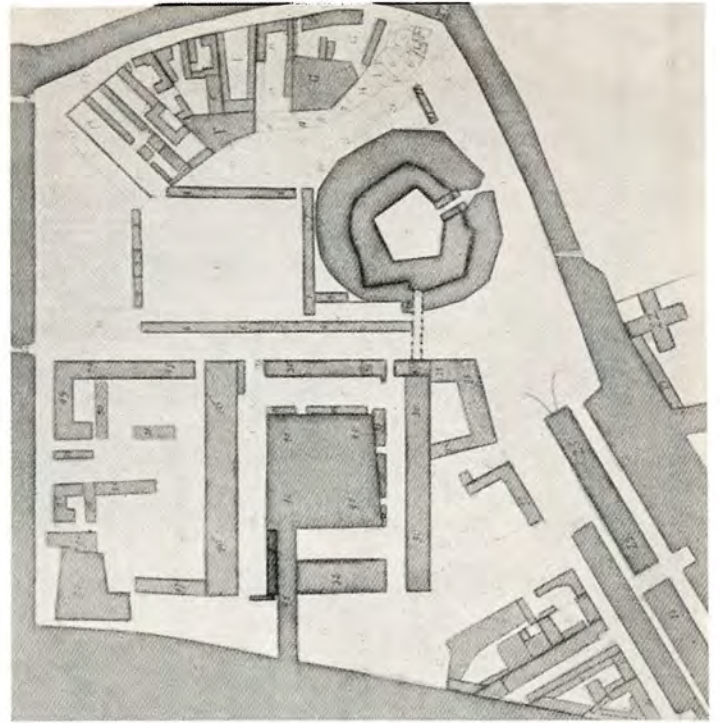
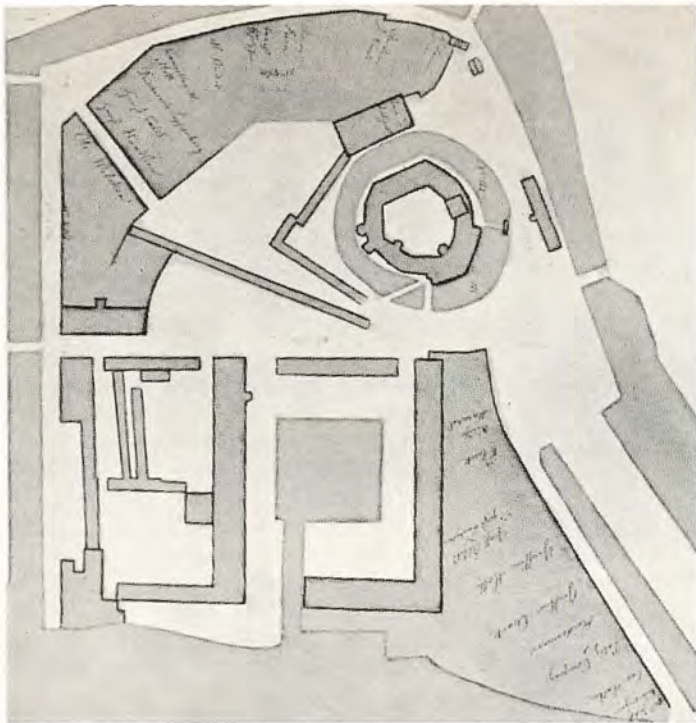
Herover: Et Udsnit af Otto Heiders Opmaalingsplan af København ca. 1648 (Efter Før og Nu), som viser Slotsholmen i det Omfang, den havde faaet under Christian IV. Herunder: Slotsholmens oprindelige Kystlinje og det gamle Slot indtegnet paa moderne Plan. (Efter Fra Bispetid til Borgertid).

vold. Den gamle, umoderne Befæstning forsvandt, og den nye Frederiksholms Kanal blev gravet. Over den blev der ført to Broer, Prinsens Bro længst mod Syd og Stormbroen, i Stedet for Løngangen. Denne var næppe til at brække fra hinanden, saa solidt var den bygget, og „havde den saadan Grund af store Kampesten, at det var at undre“. Men heller ikke Cementgulvet var sunket med en Sten, „i hvor ofte Kongl. Majestæt derover med store Vogne og Heste havde faret, og hvor haardt der over kunde været rumlet, synderlig af de store Stykker (Kanoner), som der inde laa paa Gulvet og saa idelig fyrede udi Stormens Tid“.

En tredie Bro, Rødebro eller Nybro, blev bygget noget senere og stod til 1726, men iøvrigt fandtes naturligvis stadig de to ældre Broer, Højbro, anlagt allerede i Middelalderen, og Holmens Bro. De havde faaet større Betydning, efter at Slotsholmen ikke mere var et afsondret Omraade, hvor kun de kom, der havde Ærinde paa Slottet. Takket være den nye Knippelsbro gik Trafikken til Amager jo over Holmen, og de skrøbelige Broer maatte idelig istandsættes.

De første Enevoldskonger lod sig endnu nøje med det gamle Københavns Slot. So altväterisch gebauet, havde man ellers kaldt det allerede i Christian IV's unge Dage. Han havde

dog pyntet op paa det med Blaataarns høje kronede Spir, knejsende over Taarnets tunge Murmasse, over det hele brogede Bygningsværk med de hundrede Udvækster, Smaataarne og Svalegange, vælske Kvistgavle og gotiske Kamtakker, saa haabløst gammeldags i den nyere Tid, som tilstræbte Regularité og Egalité.

Tilfældighedens Præg beherskede i det hele Bebyggelsen paa Holmen, de private Huse saavel som Slottets Økonomibygninger, alt laa strøet omkring uden nogen fast Plan. Under Christian V opstod for første Gang Tanken om en gennemgribende Omlægning af Slotsholmens Bebyggelse, en Regulering, der ikke alene paatænkte den private Bebyggelse Nord for Slottet fjernet, men ogsaa selve Slottet erstattet med en kolossal Nybygning. Det var i Virkeligheden den første Plan til Christiansborg, som Bygmester Lambert v. Haven hermed fremsatte, uden den kom andetsteds end paa Papiret. Stort længere kom heller ikke den svenske Arkitekt Tessins Projekt til et nyt Kongeslot paa et helt nyt Sted, nemlig hvor det nedbrændte Sofie Amalienborg havde ligget.

I Frederik IV's Tid maatte det gamle uregelmæssige Staldkompleks vige for et mere velordnet, og den nye Staldmestergaard blev opført paa Hjørnet ud mod Frederiksholms Kanal med den lange Sidefløj langs nuværende Tøjhusgade. Ogsaa Slottet selv skiftede Udseende i denne Konges Tid. Helt revet ned blev det ikke, fordi han vilde „beholde noget af den gamle Rede, hvori han og hans Forfædre vare oplækkede“. Men det var en radikal Ombygning, han lod J. C. Ernst foretage, og ikke nogen heldig Ombygning, hverken hvad angik Varetagelsen af Soliditetens eller Æstetikens Krav. De gamle Mure truede med at skride ud, og det var saaledes ikke udelukkende af Pragtlyst, at Sønnen, Christian VI byggede sit ødselt udstyrede Rokokoslot, det første Christiansborg.

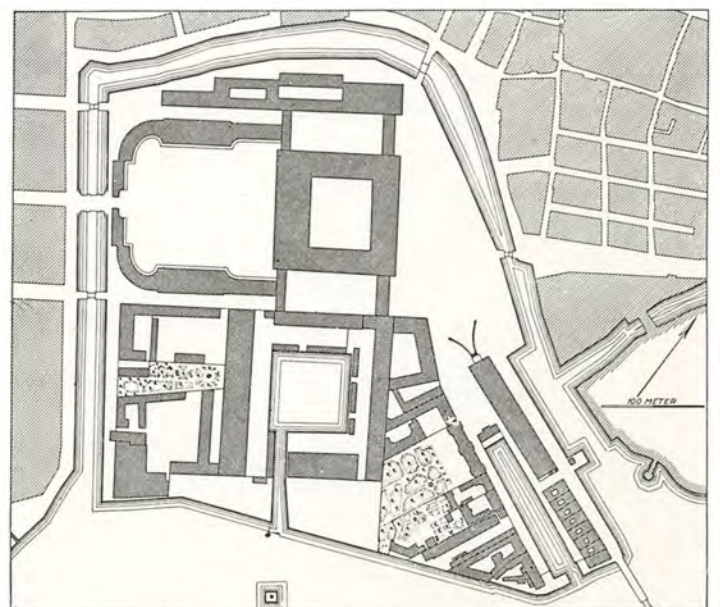
Det var Frederik IV, der lod Kollegiebygningen opføre og dermed indledte en ny Æra, forsaavidt som Centraladministrationen hermed begyndte at fortrænge Slotsholmens private Bebyggelse. Ogsaa Naboejendommen fik fra samme Konges Tid en vis Tilknytning til Statsstyrelsen, idet han købte den

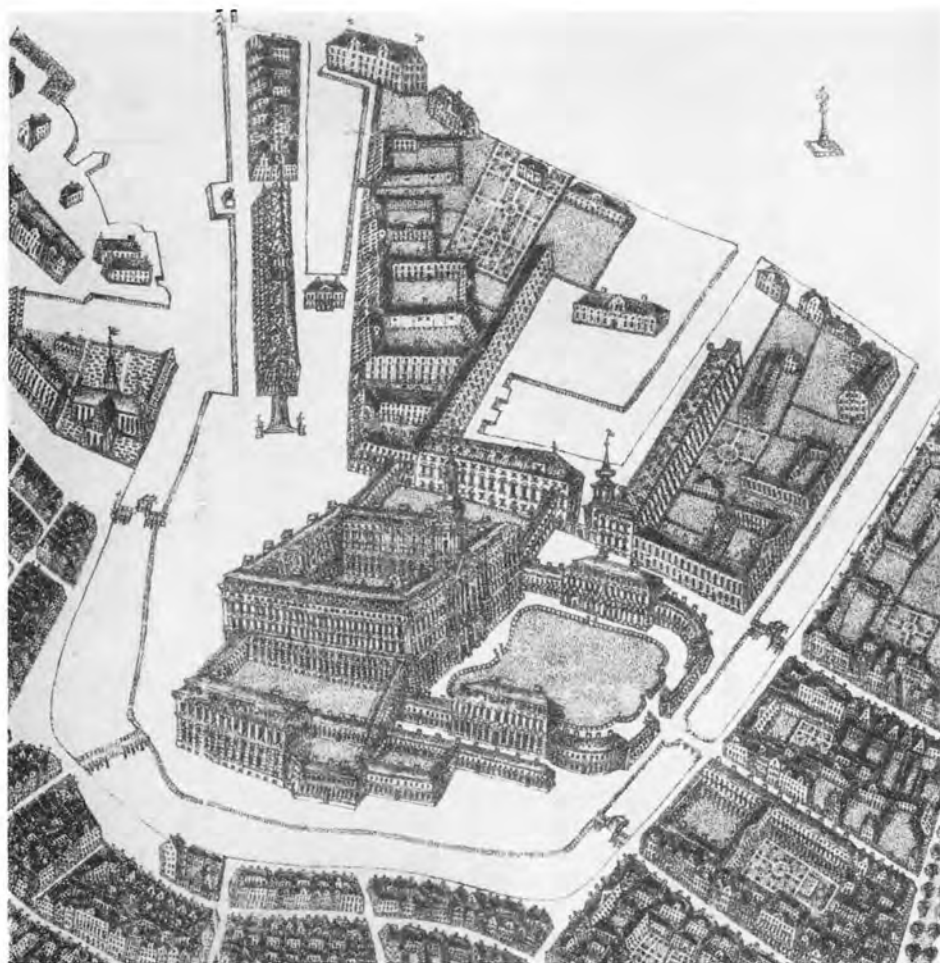
Øverst ses Planer af Slotsholmen fra ca. 1680 og 1729, henholdsvis til venstre og til højre. (Begge Tegninger i Nationalmuseet). Herunder: Slotsholmen 1757. (Tegning i Stadsingeniørens Direktorat efter Geddes Kvarterplaner).

Tegningen fra 1680 stemmer i mange Træk overens med Planen øverst paa foregaaende Side, men er mere udførlig og viser saaledes det af Christian IV opførte Staldanlæg (til venstre for selve Slottet). Derimod er den private Bebyggelse kun angivet ved Skravering og paaskrevne Ejernavnne. Den ses detaillereet paa Planen fra 1729, paa hvilken man tillige ser Frederik IV's firkantede Staldgaard, hans Staldmestergaard og Kollegiebygning. Det vil ligeledes bemærkes, at den gamle Kancellibygning (paa den ældre Plan til højre for Slottet) er forsvundet, og at selve Slottets Omrids er ændret som Følge af Ombygningen under Frederik IV.

Planen fra 1757 viser Slotsholmen efter Opførelsen af det første Christiansborg, hvis regelmæssige Kompleks er traadt i Stedet for baade det ældre Slot med dets Staldgaard og den private Bebyggelse Nord paa Holmen.

Man vil paa samtlige afbildede Planer kunne bemærke Bryghusets skæve Facon, der hidrører fra, at det fra første Færd var bygget som en muret Skanse eller Bastion.

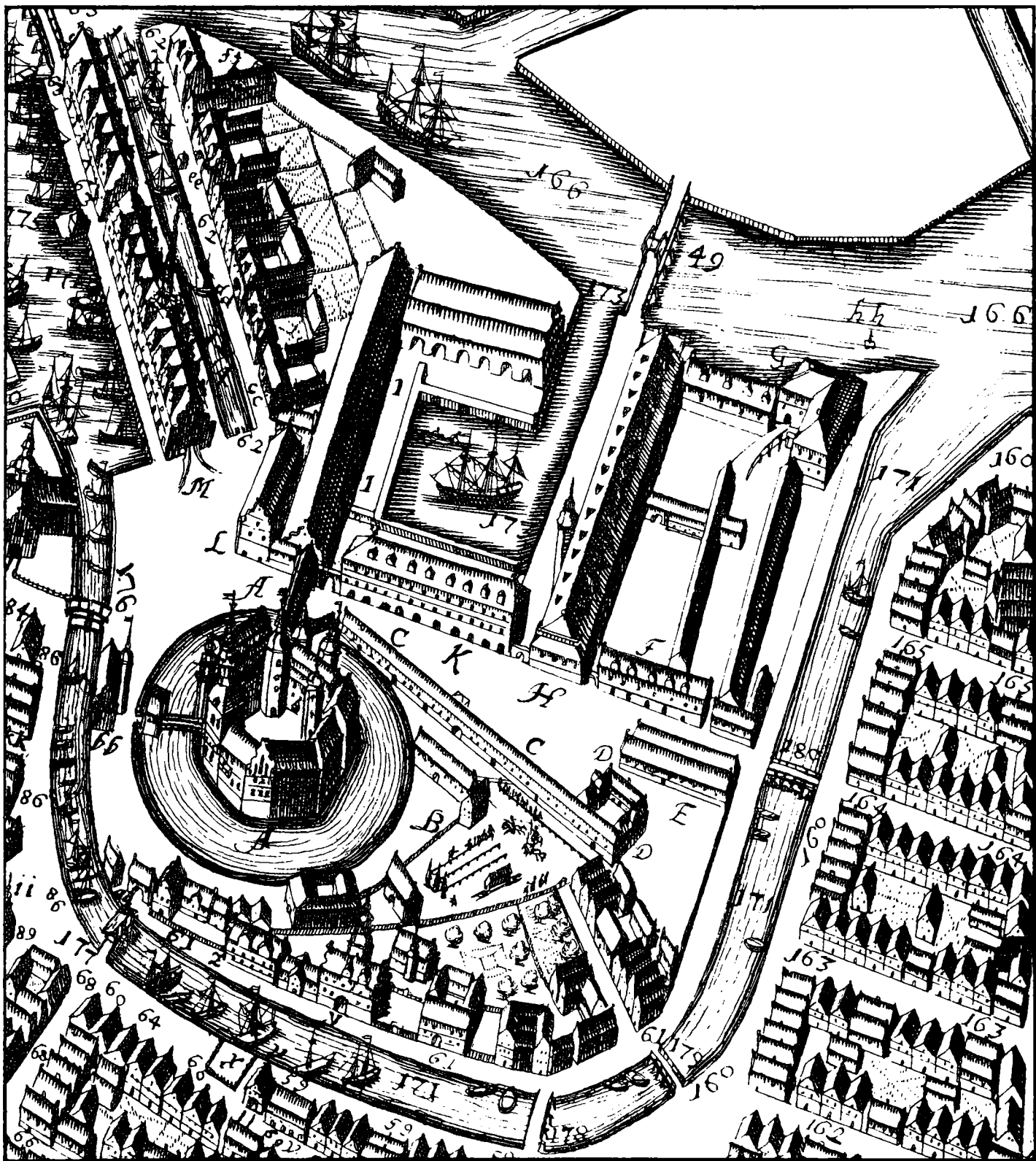

Det her gengivne Udsnit af et Perspektivkort fra 1757 (Det kgl. Bibliotek) svarer til Planen nederst forrige Side, ligesom Resens Kort paa næste Side er fra omtrent samme Tid som den Plan, der paa forrige Side gengives øverst til venstre. Herunder vises endelig det samme Vue i moderne Flyveroptagelse. (Fot. 1935). Iøvrigt behøver de tre Luftbilleders Forskelle og Lighedspunkter næppe at fremhæves. Som Oplysning til Resens Kort skal her gives følgende Signaturforklaringer: A. Slottet. B. Ridebanen. C. Christian IV's lange Staldbygning. D. Staldmestergaard. E. Ridehus. F. Prinsesse Stald. G. Bryghuset. H. Tøjhuset. I. Proviantgaarden. K. Frederik III's Bibliotek og Kunstammerbygning. L. Henrik Müllers Boldhus. M. Børsen. y. Kansler Peder Reedtz' Hus. z. Overjægmester Vincens Hahns Hus, tidl. Islandsk Kompagni. bb. Kancellibygning. cc. Rigsmarskal Körbitz' Hus. dd. Statholder Gabels Hus. ee. Feltherre, Grev Schacks Hus. ff. Saltkompagniet. hh. Vartegnet. 61. Gaden Slotsholmen. 62. Bag Børsen. 63. Nybørs. 173. Proviantkanal (Tøjhushavn). 174. Børsgrav. 175. Børsbroen. 176. Holmens Bro. 177. Højbro. 178. Røde- eller Nybro. 179. Stormbro. 180. Prinsens Bro.

Det maa noteres, at det vandomflydte Omraade i Billedets højre Hjørne, hvorfra en Bro (49) fører over til Tøjhuskomplekset, er et projekteret Anlæg, som ikke kom til Udførelse.

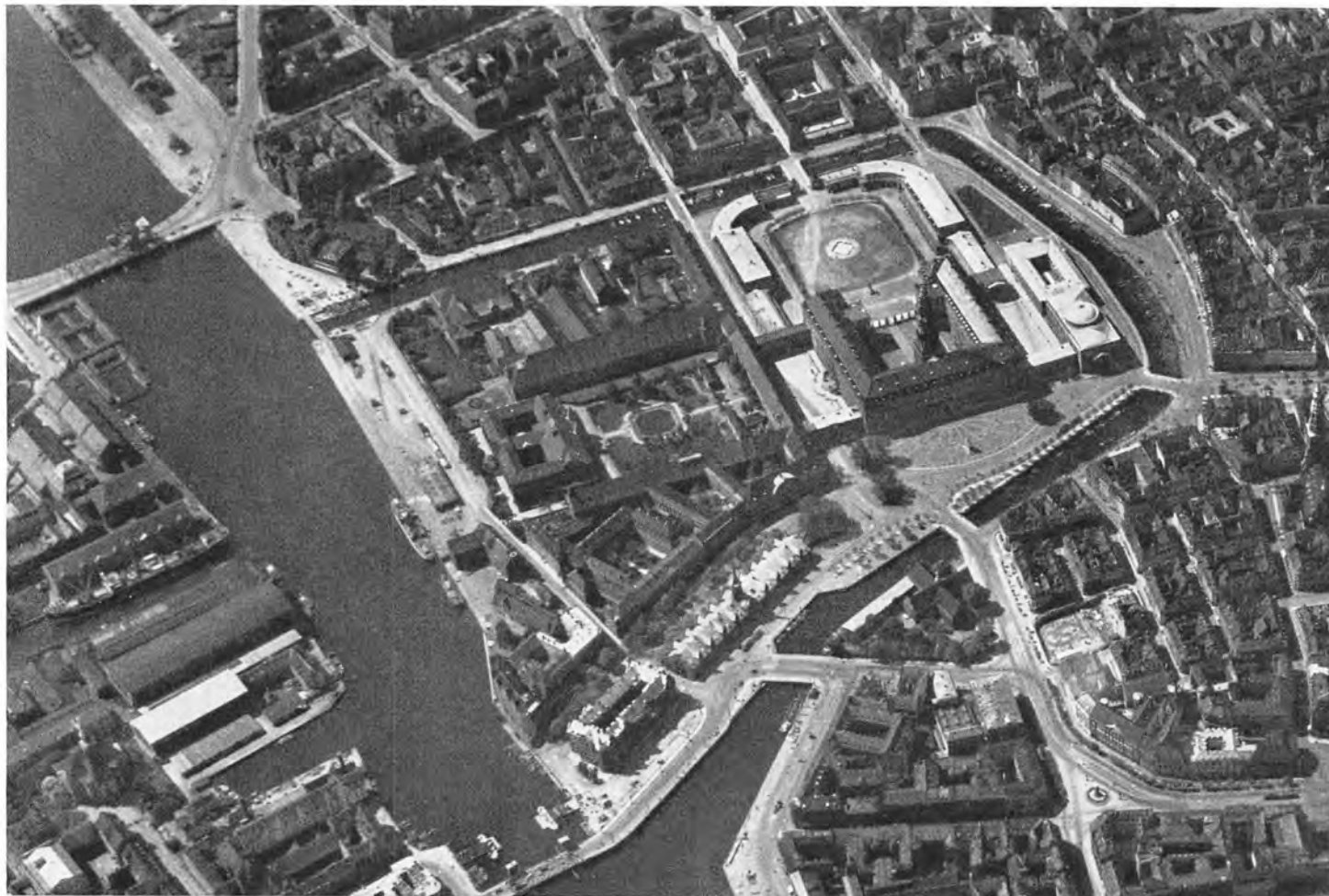

Udsnit af Resens Perspektivkort over København 1674. (Efter Før og Nu).

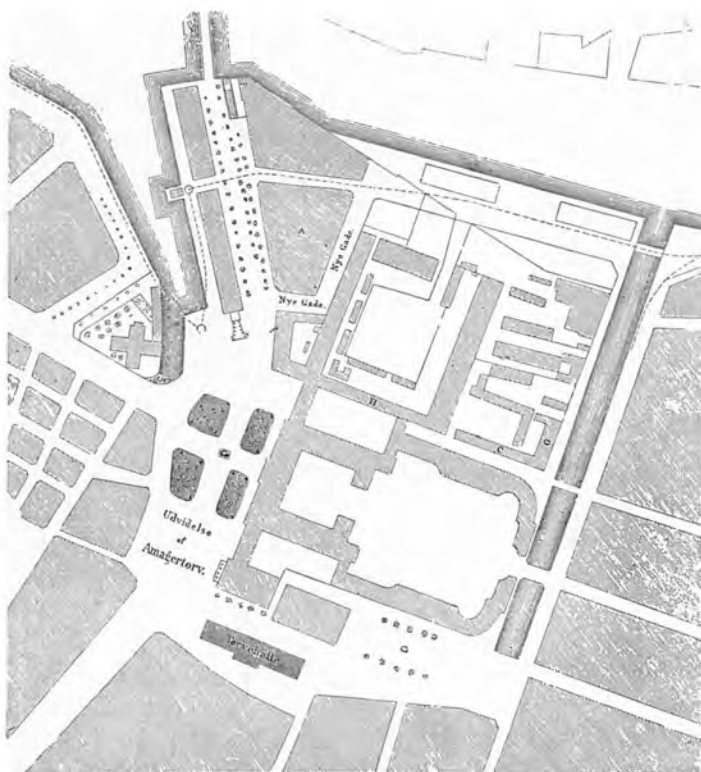
og lod den bebo af sine Elskerinder. Men den private Bebyggelse Nord paa Holmen forsvandt helt ved Anlægget af det første Christiansborg. Kun enkelte af Husene fik Galgenfrist som Oplagsrum og Bolig for Generalbygmesteren og Byggeriets Tilsynshavende.

Man har Indtrykket af, at det gamle Københavns Slot blev genopført relativt hurtigt efter Middelalderens Ødelæggelser. Slet saa rask gik det ikke med Christiansborgs Genopbygning efter Brandene 1794 og 1884. Baade da det 19. og da det 20. Aarhundrede oprandt, laa der en kæm-

pemæssig Ruin paa Slotsholmen. Ruinerne af det første Christiansborg spillede en vis Rolle som Tilflugtssted for de nødstedte efter den store Bybrand 1795, ja, den 4 Etager høje Garderstald husede ikke mindre end 300 fattige Familier lige til 1803, og i nogle Aar efter Branden var tilmed selve Slotspladsen bebygget! Ganske vist intermistisk med primitive Bindingsværksmaahuse, der skulde nedrives, naarsomhelst Myndighederne forlangte det. Anlægget var ellers regulært nok med Gader og Gadenavne: Christiansgade, Frederiksgade, Augustagade etc., ialt 83

Herover: Luftbillede af Slotsholmen set fra Nordøst. (Fot. 1935, Dansk Lufttaxa). Herunder: Plan af Meldahl til Regulering af Slotsholmen og dens Omgivelser. (Efter III. Tidende 1871-72). Efter Meldahls overraskende Projekt skulde Kanalen mellem Stormbroen og Holmens Bro tilkastes for at give Plads, dels til en Udvidelse af Amagertorv, dels til et nyt Fisketorv med tilhørende Torvehalle. Et Anlæg var tænkt placeret foran Christiansborg.

Boliger hovedsagelig i Smaakøbmænds og Haandværkeres Besiddelse. „Med Rørelse ser man en lille Købstad rejse sig paa Slotspladsen,“ skrev Lægen Tode, „... de røde Tage og de vajende Vimpler af Skibene og bag dem de store Stenmasser, Christiansborg har efterladt sig, giver det hele en vis Lighed med en lille Søhavn i Norge og gør det til en Sjældenhed, som er værd at rejse til Hovedstaden for“. Denne Turistattraktion blev dog, trods alle Bønner fra Beboerne, nedrevet Aar 1800.

C. F. Hansens Christiansborg, der optog nøjagtigt samme Plads som Forgængeren, stod færdigt 1828, men iøvrigt skete der i den første Halvdel af det 19. Aarhundrede ikke større Omvæltninger paa Slotsholmen. Dog maa man huske Opførelsen af Thorvaldsens Museum, og siden kunde det efter Frembruddet af den nye Tid ikke fejle, at Holmen som Byen i det hele taget maatte i Støbeskeen. Det var endda nær ved, at en saa moderne Foreteelse som Jernbanen var kommet til at ændre dens Omgivelser. Meldahl foreslog nemlig o. 1860 at indrette Prinsens Palæ som Banegaard med Sporene placeret paa den opfyldte Frederiksholms Kanal! Han havde i det hele et godt Øje til de urentable Kanaler, og andre med ham, saaledes Havnekaptajn Grove. Men hvad der nu kan forekomme endnu mere overraskende er, at baade han og Grove tænkte sig større Dele af Slotsholmen frigivet til privat Bebyggelse, Meldahl nemlig det Omraade, der laa mellem Børsen og Proviandgården, Grove foruden dette tillige hele Arealet mellem Tøjhuset og Frederiksholms Kanal, samt Materialgården paa den anden Side denne. Begge anslog, at der ved Salget vilde indkomme flere hundrede Tusind Rigsdaler, Grove mente rundt regnet en Mil-

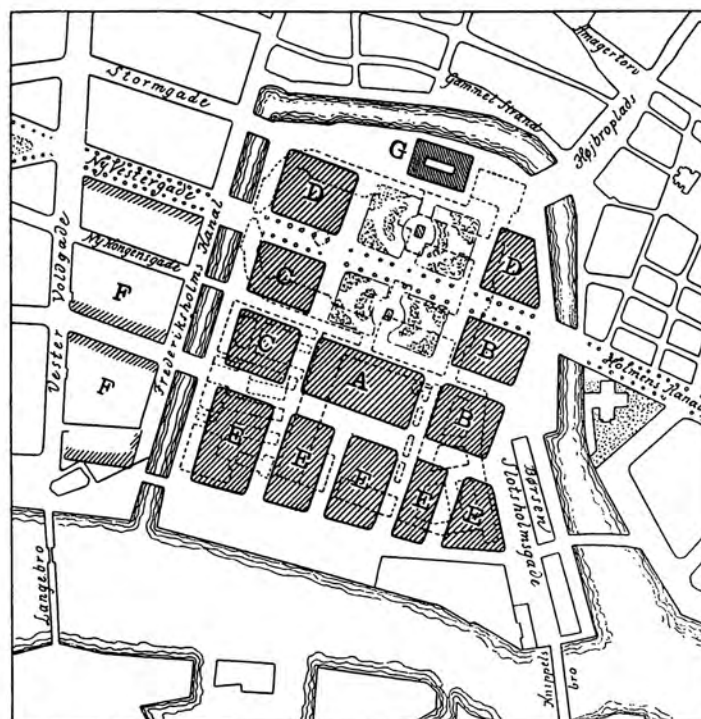

lion, hvilket Beløb Kammerherren syntes passende kunde anvendes til Opførelse af et nyt kongeligt Bibliotek, da dettes Bygning efter Anlægget af den nye Geværfabrik havde faaet en yderligere brandfarlig Beliggenhed.

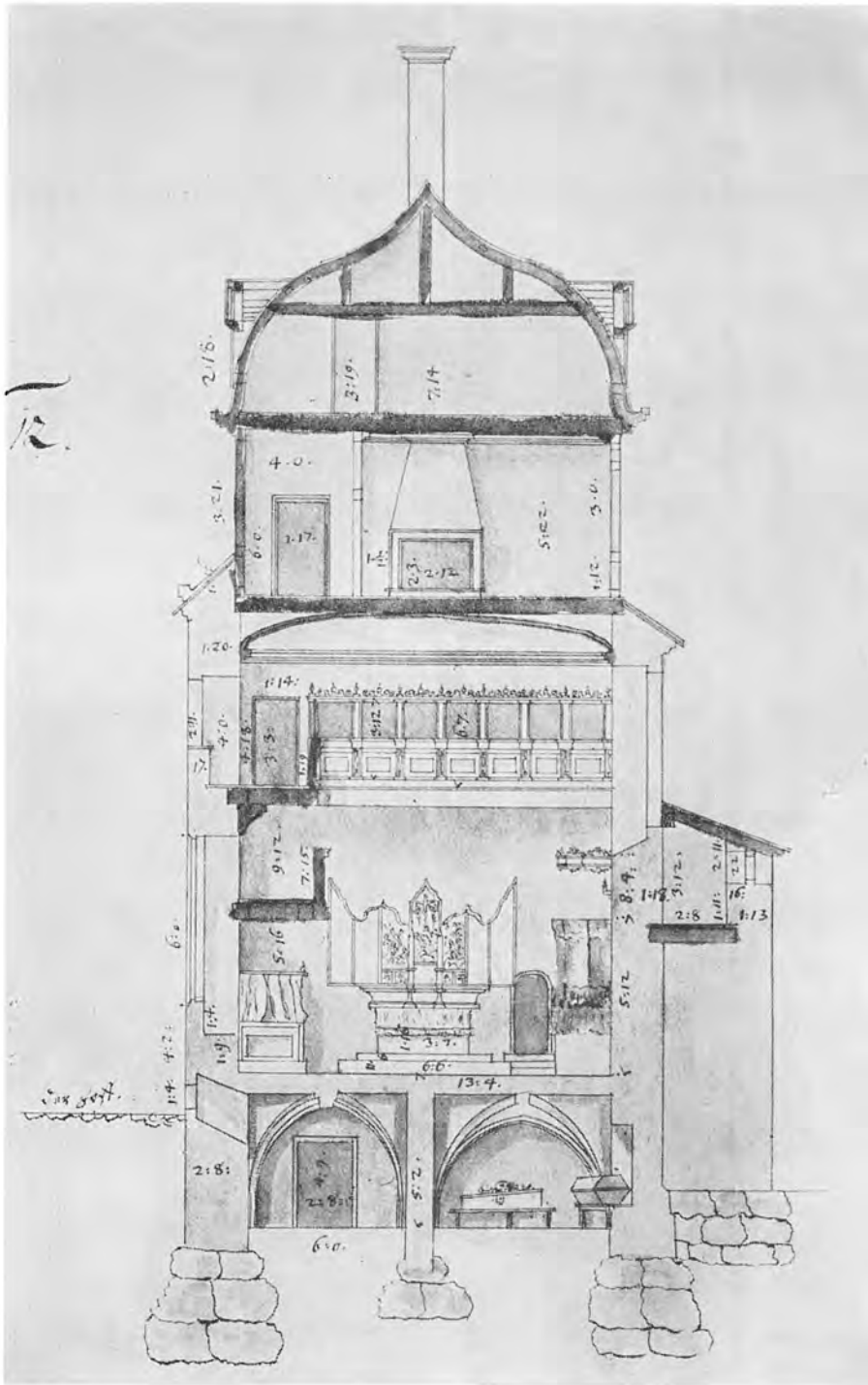
Man havde ellers rost Rustmester Christensen for Opførelsen af Geværfabrikken i 1867-68, efter at Tøjhushaven var tilkastet. Hele Omraadet tilhørte endnu dengang Militæret, et lukket Land, endda helt ud til Havneløbet. Først 1869 blev Christiansgade anlagt samtidig med Havnens Uddybning og delvise Opfyldning, saaledes at der udfør Tøjhuskompleksets Grund opstod en ret betydelig Kajplads. Christiansgade stødte mod Øst til Slotsholmsgade, en ret ny Foreteelse, anlagt samtidig med Opførelsen af den nye Knippelsbro 1868-69. Gaden laa paa den tilkastede Børsgrav, oprindelig et vigtigt Led i Havnen, men sidst en stinkende Pøl, hvor kun enkelte Smaaskuder lagde ind. Gennem Christiansgade blev den længe drøftede Havnebane endelig anlagt og ført videre ad den nye Bro over til Havnegade. Børsgade, der før havde taget al Trafikken til Amager, endte nu blindt ud mod Havnen. Det blev ikke til noget med Opfyldningen af Frederiksholms Kanal, men baade Højbro og Holmens Bro blev fornyet i 1879-89, mens Stormbroen var blevet ombygget 1851-52.

Vort Aarhundrede har set Fuldførelsen af det tredje Christiansborg, Thorvald Jørgensens, og af det kgl. Biblioteks nye Bygning. Der er ogsaa bygget nye Administrationsbygninger paa Slotsholmen, og den Knippelsbro, som byggedes 1906-07, blev allerede i 1935-37 afløst af den nuværende. Og det var paa samme Tidspunkt, at Banebroen forsvandt for den nye Børsbro.

Herover: Luftbillede af Slotsholmen set fra Sydvest. (Fot. 1939, Novico). Herunder: Plan til Bebyggelse af Slotsholmen og Omraadet mellem Frederiksholms Kanal og Vester Voldgade. (Efter Architekten, Bd. 6). Drøftelserne om et nyt, tredje Christiansborg fremkaldte ikke blot forskellige Projekter, men ogsaa den afbildede Plan, fremsat i Folketinget af dettes første socialdemokratiske Medlemmer. De vilde radikalt rydde hele Arealet, opføre nye Bygninger for Rigsdag (A), Bibliotek (CC), Ministerier (BB) og offentlige Samlinger (DD) samt sælge Resten til privat Bebyggelse (E-E, FF).

Gamle Malerier og Stik, Opmaalinger fra Aar 1707, og nyere efter disse udførte Modeller giver en levende Forestilling om det gamle Københavns Slot, som det tog sig ud mod Slutningen af dets Levealder. Ved Hjælp af dette Materiale kan man forestille sig Bygning efter Bygning rejst over de bevarede Fundamenter i Kælderen under det nye Christiansborg. Det maa dog bemærkes, at de allerfleste af det senere Slots Fundamenter forsvandt, da Christian IV byggede det første Christiansborg.

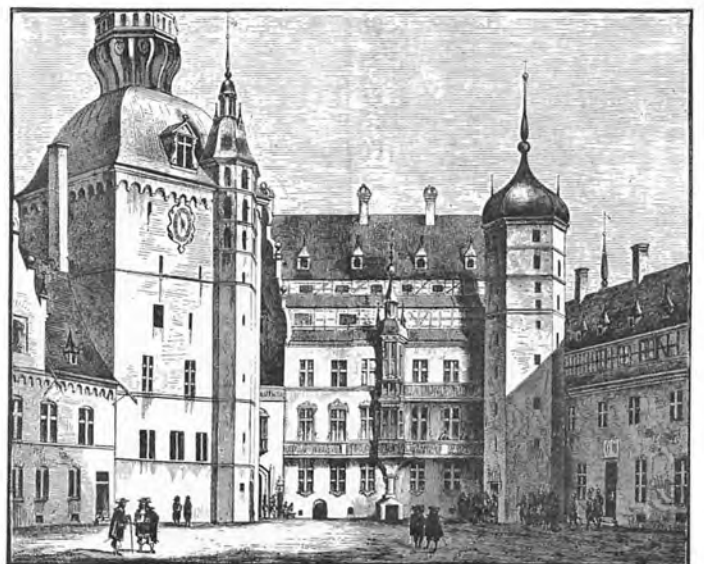
Billedet til venstre stammer fra den nævnte Opmaaling og gengiver et Tværsnit af den saakaldte Kirkefløj (Rigsarkivet), altsaa i Begyndelsen af Frederik IV's Regeringstid. Det Slot, som han lod ombygge, var Resultat af en gennem to-tre Aarhundreder fortsat Byggevirksomhed, udøvet fra dengang Roskildebispens Peder Lodehat genrejste Slottet, som de 47 lübeckiske Stenhuggere havde ødelagt til Grunden, og indtil Christian V lod Lambert v. Haven ombygge et Porthus. Slægtled efter Slægtled havde sat sit Præg paa det efterhaanden mangfoldige Bygningsværk. Maaske gik Blaataarn i sine ældste Bestanddele tilbage til Peder Lodehats Tid og maaske ogsaa Dele af Riddersalsfløjen, det største af Slottets Huse, der dog i sin kendte Skikkelse med de takkede gotiske Gavle stammede fra Byggearbejder foretaget enten under Christoffer af Bayern eller Christiern I.

Det Københavns Slot, som Billedet viser, var dog især præget af Byggevirksomheden under Christian III. Han pyntede ikke blot op paa Blaataarn med et spidst Tag kronet af en forgyldt Fortunafigur, men han fornyede eller ombyggede næsten hele Slottets Sydside, der herved i overvejende Grad fik Renæssancens Stilpræg.

Borggaarden paa Københavns Slot set imod Blaataarn og Kongefløjen. (Rekonstruktionstegning af R. Mejborg. Efter Ill. Tidende 1860-61).

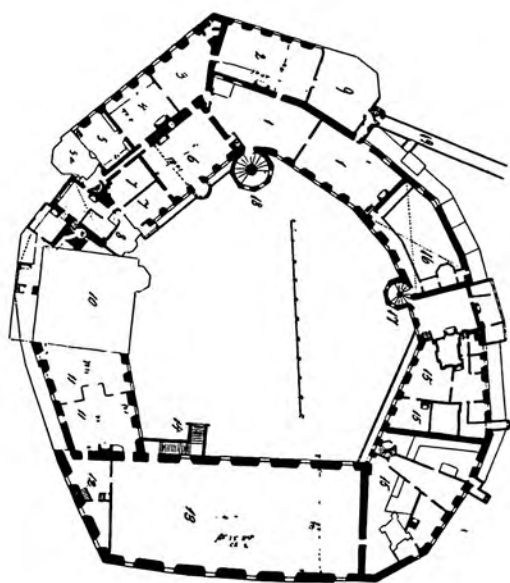
Det var i Aarene 1552-56, Christian III fornyede Kongefløjen med de vælske svungne Gavle og hele mærkelige Tagkonstruktion, et udpræget Renæssancefænomen. Samme Byggemode prægede ogsaa de andre Huse, Kongen lod forny eller ombyggede, den tilstødende Drabantsalsfløj og atter i Tilslutning til denne Kirkefløjen. Den sentgotiske Altertavle, Christiern II lod opstille, et fornemt Antwerpenerarbejde, er den Dag i Dag bevaret og i Brug, men i Viborg Søndre-sogns Kirke. Frederik IV skænkede den dertil i 1728.

Ud mod Graven fremtraadte Kongefløjen tung og fæstningsagtig, men mod Gaardsiden var den forsynet med en smuk Karnap og udvendige Gallerier. Den rummede de kongelige Herskabers Værelser, og Opgangen var i det manglekantede Trappetaarn til højre paa Billedet, Drabanttaarnet, der ogsaa førte op til Drabantsalsfløjen, opkaldt efter et hvælvet Rum i Stuetagen, efter Riddersalen Slottets største.

Model fra ca. 1700 af Københavns Slot, her set fra Byen. (Nationalmuseet). Herunder: Plan af Slottets 1. Sal 1707. (Efter C. Chr. Andersen: Københavns Slot).

1. Drabantsalen. 2-3. Kongens Forgemaker. 4. Audiensgemakket. 5. Kongens Kammer. 5a. Taarnkammeret. 6. Dronningens Forgemaak. 7. Dronningens eget Gemak. 8. Dronningens Smykkekammer. 9. Drejerkammeret. 10. Blaataarn. 11. Raadstuen. 12. Trompeterstolen. 13. Riddersalen. 14. Trappe til Riddersalen. 15. Køkkenfløjen. 16. Kirken. 17. Kirketaarnet. 18. Drabanttaarnet. 19. Løngang til Stalden.

Model af Københavns Slot, set fra Syd. (Frederiksborgmuseet).

Husene i Forgrunden med de takkede Gavle er Køkkenfløjen, der stammede fra Middelalderen. Derefter følger Kirkefløjen med Kirketaarnet ind mod Gaarden, samt Drabantsalsfløjen. Bemærk, hvorledes disse Bygninger er opført indenfor de gamle Ringmure, hvis Skyttegange tilmed er bevaret.

I Baggrunden ses fra venstre Kongefløjen med Drabanttaarnet og mellem denne Fløj og Blaataarn Portbygningen, hvis rundbuede Gavl røber dens Herkomst fra Christian III's Tid og samtidig synes at være et Vidnesbyrd om den kunstneriske Forbindelse mellem Reformationskongens Hof og Hertugernes i Sachsen, Luthers Hjemstavn. Blaataarn ses i den Skikkelse, det fik i Christian IV's Tid, efter at være blevet øget med seks Alen og paabygget det høje Spir med de tre Kroner. Gennem det slanke Trappetaarn steg man op til Taarnets fem Stokværk. Leonore Christines Fængsel var i det tredie, syv Skridt langt og seks Skridt bredt, med et enkelt højsiddende Vindue, en Alen i Firkant, forsynet med Jernstænger og et Gitterværk saa tæt, at „ikke en liden Finger kunde stikkes i Hullerne“. Kongedatteren tilbragte næsten 22 Aar i dette usle Hul, i umiddelbar Nærhed af de gyldne Sale, hvor hun havde færdedes i sin Ungdom.

Mellem Blaataarn og Riddersalsfløjen, længst til venstre i Billedet, ses Raadstuefløjen, i hvis første Etage Herredagen blev holdt i en Sal, der var „med fint rødt Engelsk omdraget og omkringsat med Kontrafejer og andre Kunststykker“.

Det ældste Billede fra 1698 af Københavns gamle Slot viser dette set fra Højbro med – fra højre – Riddersalsfløjen, Raadstuefløjen, Blaataarn og det polygone Taarn udfør Hjørnet af Kongefløjen. Man ser endvidere Porthuset ved Broen over Voldgraven, Børsen og den gamle Kancellibygning. Til højre – udfør Riddersalsfløjens gotiske Gavlf – skimtes Træhesten det dengang uundværlige Tilbehør til Slotsvagtens. (Maleri i Bymuseet).

Herunder: Udsigt over Højbro mod Slotspladsen med C. F. Hansens Christiansborg og Slotskirken længst til højre. (Maleri 1870 af Heinrich Hansen, Københavns Raadhus).

Ved Middelalderens Udløb var Højbro den eneste Forbindelse mellem Slotsholmen og Byen. Baade af Hensyn til Borgens Forsvar og fordi den førte tværs over Havneløbet, var den indrettet som Vindebro, nævnt som saadan i Stadsretten 1443. Men Broen omtales allerede tidligere, og det er den, Sagnet gør til Skueplads for Rigs-

raaden Oluf Akselsen Thotts uhøviske Behandling af Cæcilie, Kong Erik af Pommerns Frille. Han lod hendes Karm vælte, klappede hende selv paa Bagen og sendte Hilsen med til Kongen, at hun til sidst vilde skille ham ved Riget!

Mere vidnefast er Beretningen om det Drab, der i 1502 fandt Sted paa Højbro. Rigets højeste Embedsmand, Poul Laxmand, mødte her to Adelsmænd, der dolkede ham og kastede ham over Rækværket i Havnen: Du hedder Lax – Vis nu, at Du kan svømme!

Christiansborg med Slotskirken, set fra Højbroplads. (Fot. 1949, København Før og Nu). Mens den første Slotskirke gik til Grunde ved Branden 1794, reddedes C. F. Hansens, da hans Christians-

borg brændte i 1884. Kirken var naturligvis fint afstemt med det klassiske Slot, men Samspillet mellem den og Thorvald Jørgensens Værk er nu saa som saa, og Virkningen ikke netop harmonisk.

Slotspladsen, set fra Højbroplads. (Træsnit i Illustr. Tid. 1878-79).

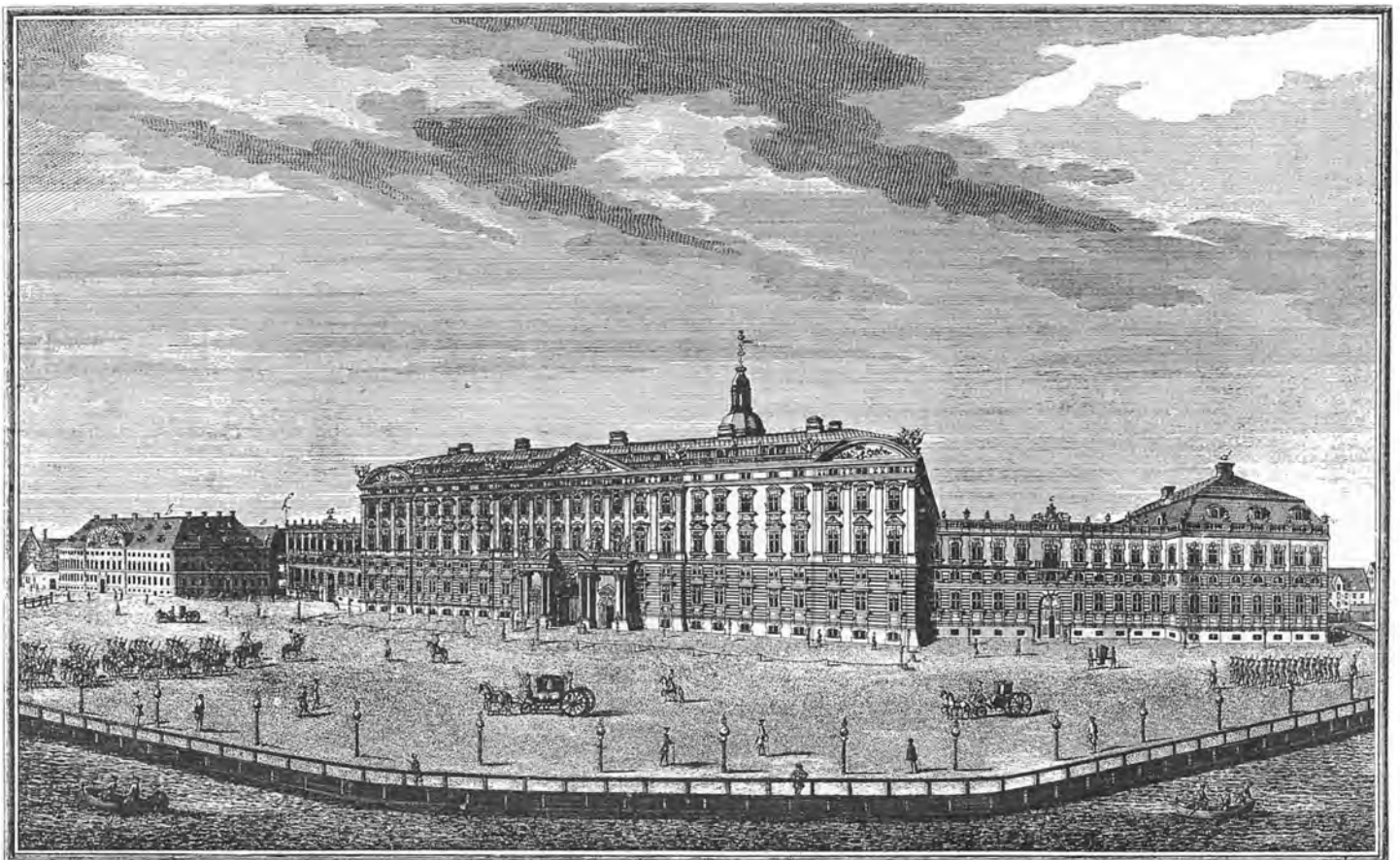
Endnu mod Slutningen af det 19. Aarhundrede var Højbro en Klapbro og noget vanskelig at befære paa Grund af Stigningen, og da Skibstrafikken i Kanalen efterhaanden var blevet ubetydelig, ombyggedes da Broen 1878-79 til en Buebro med en Spændvidde paa 20 Meter og udført af Støbejern. Samtidig fik Broen ogsaa en anden Retning end den gamle.

Øverst ses Slotspladsen med det af Frederik IV i 1720erne ombyggede Københavns Slot (Maleri af J. J. Bruun, Rosenborg. Efter Før og Nu), nederst omtrent det samme Perspektiv blot en Snes Aar senere med det første Christiansborg. (Stik i Danske Vitruvius. Efter Før og Nu). Begge Billeder viser til venstre den af Frederik IV

opførte Kollegiebygning, det øverste tillige Naboejendommen. Det ombyggede Slot var et mærkeligt Resultat af Forsøget paa at omstøbe det gamle irregulære Bygningsværk efter Tidens Krav om Regularitet. Æstetisk tiltalende var Resultatet ikke med det bevarede Blaataarn klemt inde mellem de nu lighed høje Fløje.

Christiansborgs Facade mod Slotspladsen. (Fot. 1949, København Før og Nu). Vore Dages Christiansborg kan forekomme mere i Slægt med baade Københavns gamle Slot og med det første Christiansborg end med det andet. (Se Billedet herunder). Taarnet og det trekroneede Spir minder om det ældste Slot og den Thorvald

Jørgensenske Barokornamentik er trods alle Forskelle mindre væsensforskellig fra Rokokoslottets end fra C. F. Hansens strengt klassiske Ro. Men baade det første, det andet og det tredie Christiansborg har i alt væsentlig samme Udstrækning og hviler tildels paa den i 1732 paabegyndte Pilotering, 9225 Egepæle, tre til 24 Alen lange.

Udsigt fra Nikolaj Taarn mod Slotspladsen og Christiansborg o. 1860. (Fot. Bymuseet).

Fuldførelsen af det første Christiansborg blev højtideligholdt i November 1740, C. F. Hansens Christiansborg indviedes i 1828 efter en Byggeperiode paa henvend 25 Aar, og endda var Slottet ikke færdigindrettet, ja, blev det egentlig aldrig! Grundstenen til det nuværende Slot blev nedlagt 1907 og Bygningen taget i Brug 1918-28. Som bekendt var det oprindelig Meningen, at det nye Slot skulde tjene som Sæde for saavel den udøvende, som den lovgivende og den dømmende Myndighed. Men da det kom til Stykket, foretrak Christian X at blive boende paa Amalienborg.

Udsigt fra Holmens Kirkes Spir over Holmens Bro mod Slotspladsen med Christiansborg Slots Ruin og Slotskirken. (Fot. ca. 1905, Bymuseet). Naar man ser, hvor velbevaret Murene af C. F. Hansens Slot stod efter Branden, kan man undre sig over, at man ikke lod det nye Slot beholde de nyklassiske Facader. Men det maa erindres,

at allerede før C. F. Hansen døde i 1845, stod han ret isoleret blandt danske Arkitekter, der følte hans førende Stilling som en Hæmsko, og siden var han desto mindre estimeret, ja, Julius Lange hævdede, han „mindre kunde betegnes som Kunstner end som Embedsarkitekt“. Først vort Aarhundrede har givet ham hans Ry igen.

Frederik VII's Rytterstatue foran det andet Christiansborg. (Fot. 1880, Bymuseet). Med fuld Ret blev Rytterbilledet Frederik Folkekær opstillet foran det Slot, der ved hans Medvirkning fra Enevældskongens Sæde blev Folkestyrets Borg. Statuen, der skyldes H. V. Bissen, men som alle sine Lige mødte Samtidens Kritik, blev afsløret i 1873. Bemærk i Nicherne til højre for Porten to af de Kolossalstatuer, der nu staar i Sankt Jørgens Gaard.

Det første Christiansborgs Hovedportal mod Slotspladsen. (Tegning af Bradt. Efter Bruun: København) Det havde kostet rundt regnet $2\frac{3}{4}$ Million Rigsdaler at bygge det første Christiansborg, en Sum, der svarede omtrent til den datidige Værdi af alt Sjællands Hartkorn! Slottet var ødselt udstyret baade ude og inde. Man synes, at Pragten passede daarligt til Byggherrens og hans Gemalindes pietistiske Indstilling. Men i den Henseende traadte de nærmeste Efterfølgere ikke netop i de fædrene Fodspor.

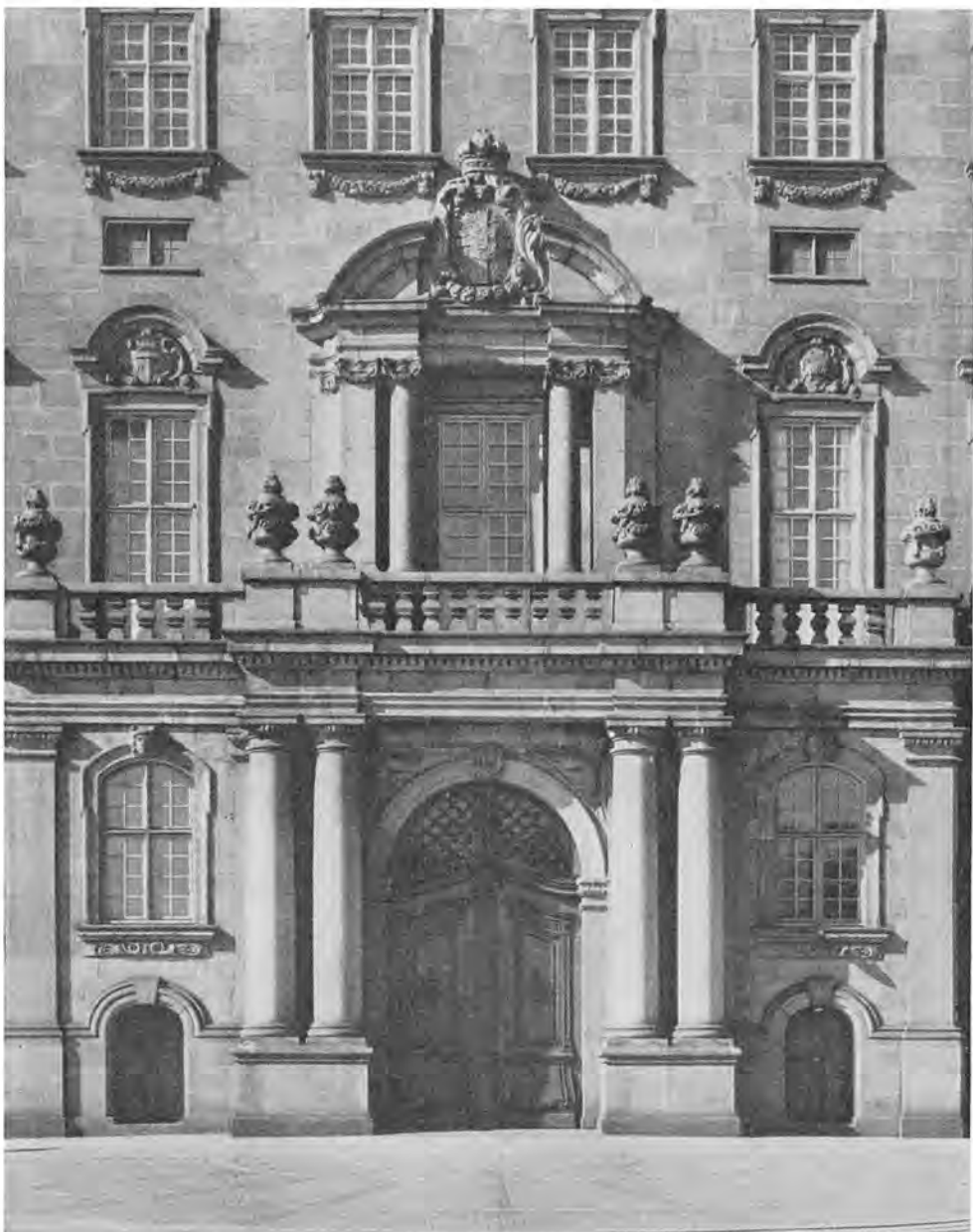
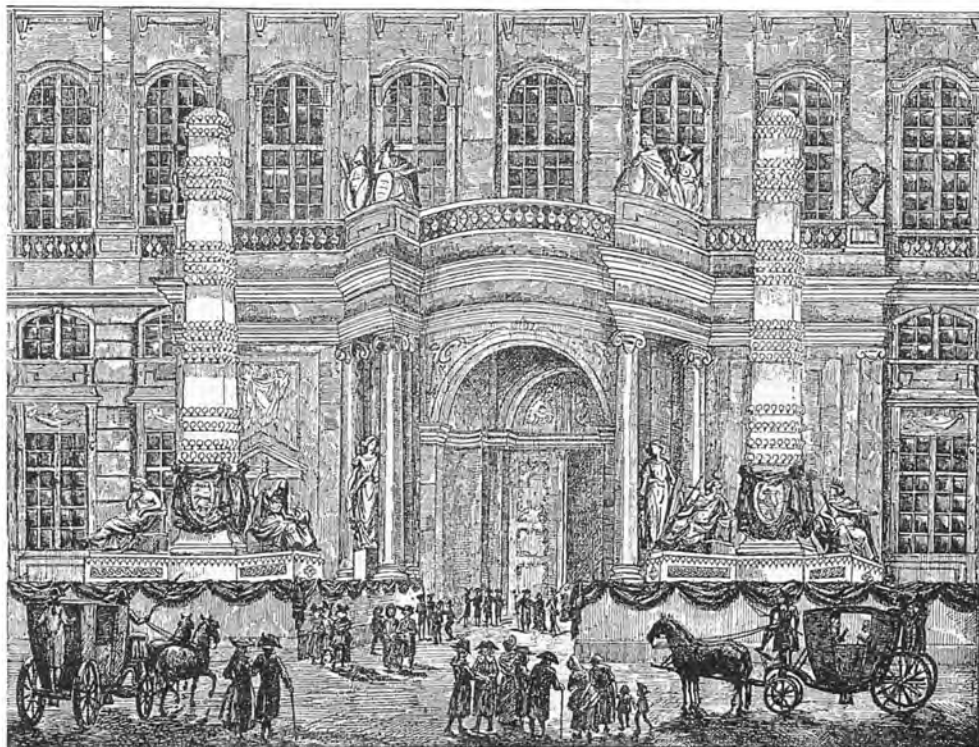
Christiansborgs Hovedportal mod Slotspladsen. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Vedligeholdelsen af det første Christiansborg hvilede som en tung Byrde paa Statskassen, og Slottet kom derved til at staa som et Symbol paa Kongehusets Ødselhed. Det skulde ikke stemme Borgerskabet mere velvilligt, at dette Christiansborg var saa godt som utilgængeligt for almindelige Mennesker. Jernkæder holdt Folk i ærbødig Afstand, der stod Vagt ved alle Adgange, og ved Porten holdt Livgardere til Hest, ja, det sagdes at være Skik, man holdt Hatten i Haanden, naar man passerede Slotspladsen, mens Kongen var paa Slottet.

I diametral Modsetning hertil staa Suhms Fortælling om, hvordan Gadedrenge flokkedes om Christian VII, naar han om Morgenen kom ravende hjem til Slottet, og ikke nok med det, de løb i Vejen for ham og hindrede ham i at komme ind, mens de raabte: Kommer Du nu fra Din Hore, Christian?

Det andet Christiansborg var fra Begyndelsen af næppe omgivet med samme Nimbus som det første, og den Dag kom, da selve Byens Øvrighed indfandt sig paa Slottet som Nationens Repræsentanter, anraabende Majestæten om ikke at drive Folket til Fortvivlelsens Selvhjælp! Til Gengæld for sit velvillige Svar fik Frederik VII i de kommende Aar tit og ofte Lejlighed til at slaa jovialt ud med Haanden, naar han modtog Folkets Hyldest paa Balkonen over Porten.

Det tredie Christiansborg blev ikke Kongebolig, men som Sæde for Landets lovgivende Forsamling har det set mange Demonstrationstog svinge ind paa Slotspladsen. Der er holdt adskillige politiske Brandtaler foran den nuværende pompøse Barokportal, brugt Ord, som de henfarne Majestæter ikke vilde troet mulige at fremsætte paa dette Sted, selvom de havde hørt dem med deres egne Øren. Men loyale Hundretusinder hyldede Frederik IX, da han i 1947 blev udraabt til Konge fra Balkonen over Portalen.

Herover: Det første Christiansborg set fra Frederiksholms Kanal. (Etik i Danske Vitruvius). Til venstre: Kolonnaden mellem Sidefløjene paa det andet Christiansborg. (Tegning 1835 af F. G. Hetsch).

Det gælder alle tre Slotsanlæg, det første, andet og tredje Christiansborg, at de virker mest imponerende, naar de betragtes med Ridebaneanlægget som Forgrund. Mens baade C. F. Hansen og Thorvald Jørgensen synes at have taget specielt Hensyn til dette Prospekt, idet begges Anlæg var trefløjede, den førstes med Sidefløjene forbundet ved en meget smuk Søjlekolonnade, den andens med en helt aaben Gaard, kun værnet af et Jerngitter, saa var det første Christiansborg en lukket Karré med fire lighed høje Fløje, en Anlægsform, der allerede ved Opførelsen var gaaet af Mode ude i Europa. Bygmesteren er da heller ikke et af dansk Arkitekturhistories store Navne, men E. D. Häusser, der projekterede Slotsanlægget efter Wienerforbilleder, fik Assistance af baade Nikolaj Eigtved og Laurids Thura, og det kunde i Længden ikke fejle, at disse yngre Folk mere og mere tog Tøten, specielt da Eigtved i Modsætning til Häusser var fransk paavirket, og Christian VI netop yndede den mere maedeholdne franske Rokoko fremfor den overlæssede tyske. Efter Eigtveds Tegning blev saavel Hovedtrapperne som Slotskirken opført og til Häussers store Ærgrelse ligeledes den monumentale Vestindkørsel med Marmorbroen og Pavillonerne. Häussers Projekt til de Stalde og Vognremiser, der laa, hvor nu Thorvaldsens Museum er, blev ligeledes kasseret til Fordel for Eigtveds og Thuras Planer.

Herover: Christiansborg set fra et Vindue i Frederiksholms Kanal. (Fot. 1949, København Før og Nu). Herunder: Det samme Parti 1880 med C. F. Hansens Christiansborg og Slotskirke i Baggrunden. (Fot. Bymuseet. Efter Før og Nu).

Christiansborg. Facade mod Prins Jørgens Gaard. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Som f. Eks. Billedet paa Side 176 viser, blev Murene af C. F. Hansens Slot staaende i deres fulde Højde efter Branden 1884, og Forholdet var et lignende efter Slotsbranden i 1794. Ved Genopførelsen gik det ogsaa i begge Tilfælde saaledes, at de respektive Bygmestre satte deres eget Præg paa Nybygningerne og udslettede Forgængerens. Thorvald Jørgensen dog ikke saa fuldstændigt som C. F. Hansen. I Prins Jørgens Gaard kan man endnu faa et Indtryk af den Soberhed, de enkle Linjer, der prægede det nyklassiske Slot. Her er den lyse Sandsten og forskellige Detailler fra dette bragt i Anvendelse, saaledes Portalen, hvorover den latinske Inskription om Slottets første Genopførelse, øget med en Oplysning om den anden under Christian X. Her er opstillet de fire Broncefigurer, som først prydede Facaden mod Slotspladsen – se igen Side 176 – Herkules, Minerva, Æskulap og Nemesis, den første af Thorvaldsen, de andre udarbejdet paa Grundlag af hans Skitser ved H. V. Bissen.

Prins Jørgens Gaard set imod Indgangen til Højesteret. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Ogsaa dette Parti med den pompøse dobbelte Søjleportal ved Højesterets Trappe er bevaret fra C. F. Hansens Christiansborg. Dog var det oprindeligt saaledes, at den „Løngang“, hvor Indgangen findes, lukkede helt for Prins Jørgens Gaard, hvortil der var Passage gennem en aaben Arkade. Men i C. F. Hansens Slot laa Højesteret iøvrigt ikke i Nordfløjen ved Skt. Jørgens Gaard, derimod i Sidefløjen ud mod Kavalergaarden, den nuværende Rigsdagsgaard.

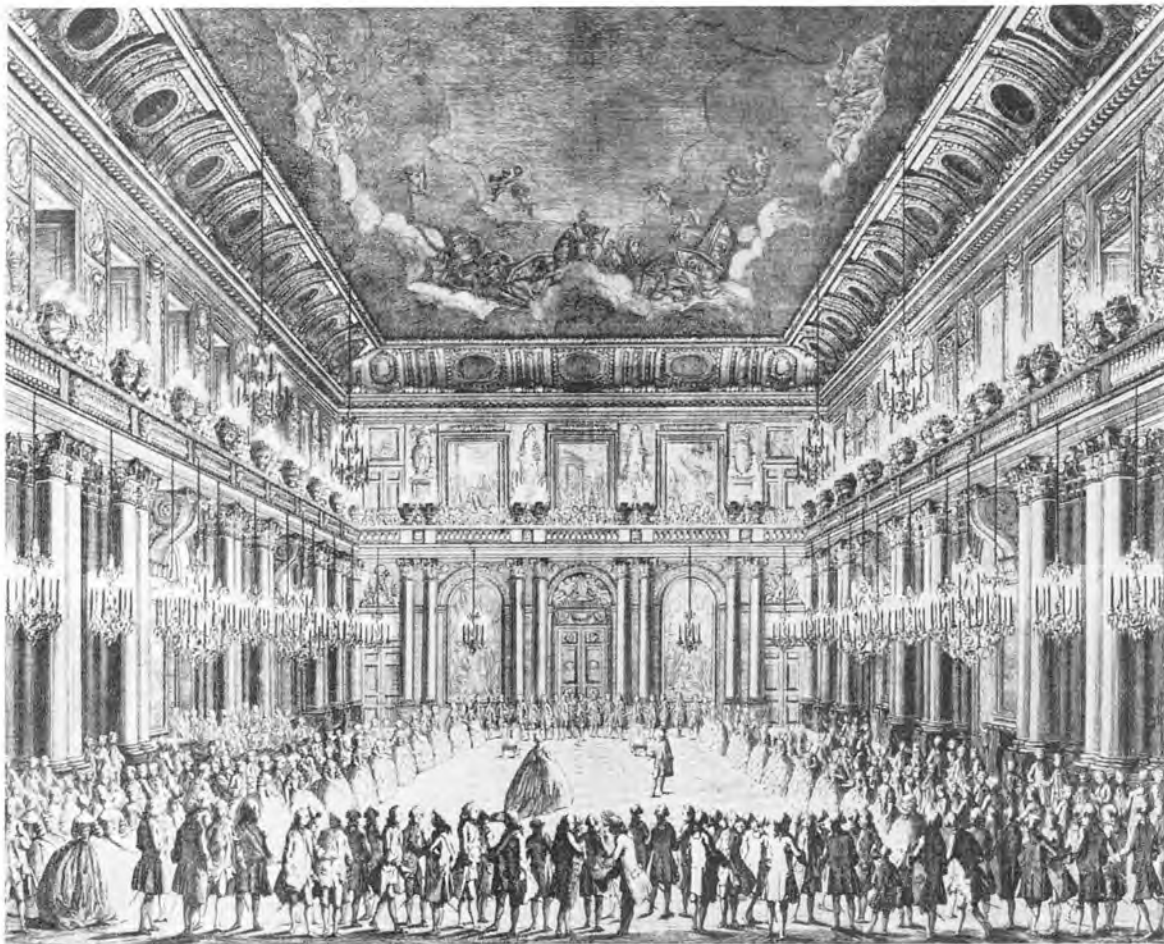
Christiansborg. Søndre Sidefløjs Facade med Opgang til Rigsdagen. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Det nye Christiansborgs massive Virkning understreges yderligere ved de anvendte Byggematerialer. Ydermurene er med Undtagelse af Facaden mod Prins Jørgens Gaard overalt beklædt med Granit, Stueetagens med Kvadre, raat tilhuggede Kampesten, oversendt fra 7-800 af Landets Sogne, og som Slutsten er der over hvert af Stuens Vinduer anbragt et udhugget Portrætbillede af en kendt dansk Personlighed fra ældre og nyere Tid. Billedhuggeren A. Bundgaard har staaet for Udførelsen af disse saavel som af de Herreds- og Byvaabener, der kroner Vinduerne paa Førstesalen, og af Rigsvaabenet over Hovedportalen mod Slotspladsen. Ham skyldes ogsaa de fire Atlanter, de Kolossalfigurer, som bærer Konsollen over Rigsdagstrappen, og hvis forvredne Stillinger har affødt saa mange Vittigheder.

Interiør fra Teatermuseet, set mod Hofteatrets gamle Scene. (Fot. Teatermuseet).

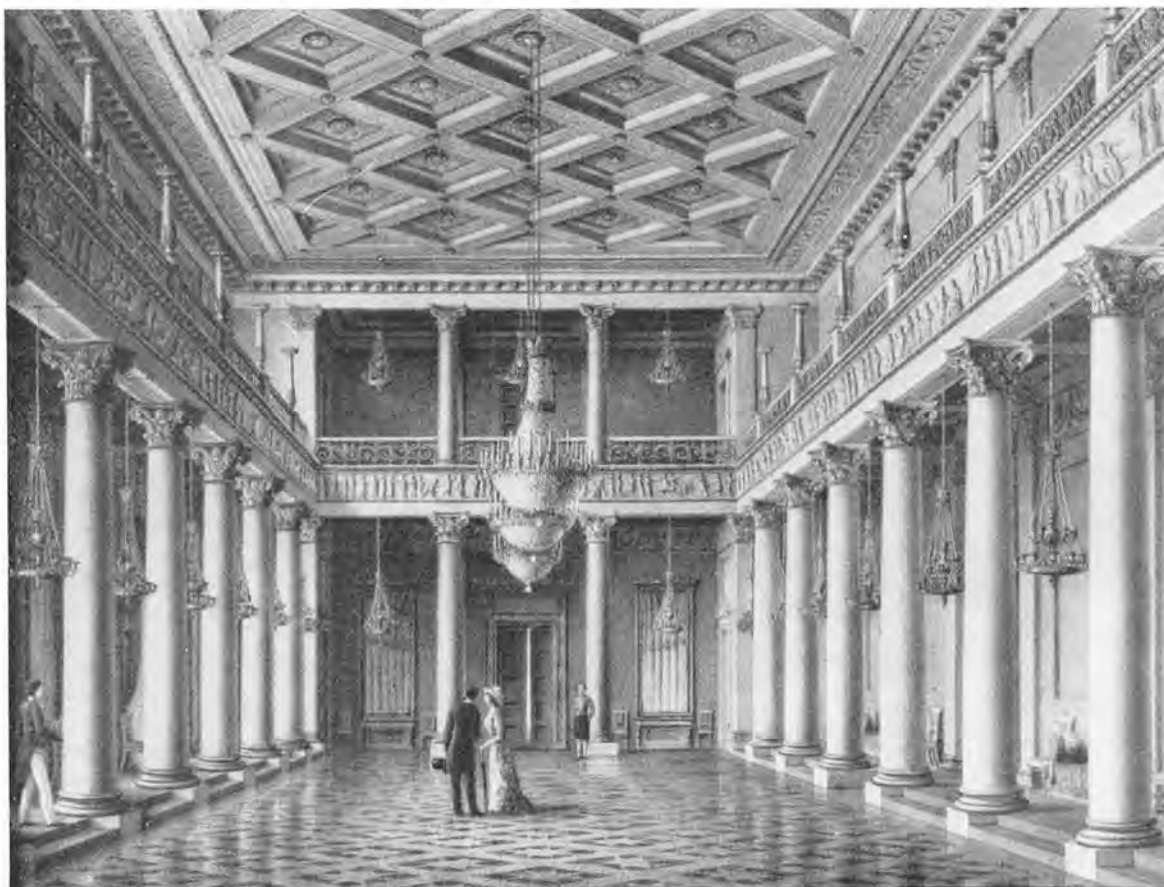
Det første Hofteater blev indrettet af Jardin i 1766, men fik sin nuværende Skikkelse i Empirestil ved en Ombygning i 1842. De to Syvtaller i Kongerækken har særlig været knyttet til det. Christian VII var meget teaterinteressert og agerte endda to Gange offentlig for alle Folk, fortæller Suhm. Frederik Folkekær traadte Dansen her med sin Grevinde, da hans Protegé, Folketeatrets Stifter, Kammerraad Lange, i Vinteren 1856 drev Teatret som Maskeradelokale. Det blev fra 1922 overladt den i 1911 stiftede Teaterhistorisk Forening og indrettet som Museum.

Der eksisterer kun enkelte Interiørbilleder fra det første Christiansborg. Det her gengivne (Stik af Bradt efter Tegning af Jardin) viser det Bal, som i Anledning af Christian VII's og Caroline Mathildes Formæling den 8. November 1766 blev afholdt i Riddersalen, færdigindrettet netop i samme Anledning. Mens det før var Thura og Eigtved, der havde staaet for Rummenes Indretning og Udstyrelse, var denne Sal udført af den franske Arkitekt Jardin og følgelig præget af den opdukkende Ny-Klassicisme med et omløbende Galleri, baaret af 44 forgyldte korinthiske Søjler. Loftsmaleriet var af Mandelberg og paa Væggene fandtes Malerier af Abildgaard, Pilo, Als og flere.

Hvidt og Guld, ægte Forgyldning, har været Hovedindtrykket af Interiøerne paa det første Christiansborg. Rokokoens elegante Ornamentik var anvendt overalt, og næsten alle Lofter gipsede med lette Rocailledekorationer. De før saa moderne Loftsmalerier fandtes

bogstavelig ingen Steder, derimod et stort Antal Væg- og Dørstykker, fortrinsvis udført af førende franske Kunstnere, deriblandt Boucher og van Loo. Men den fromme Konge havde ved Bestillingen betinget sig, at man skulde „alle Nullitäten sorgfältig vermeiden“.

Trods det Klassicismen allerede havde sat sit Præg paa Jardins Riddersal, var den dog meget afvigende fra C. F. Hansens tilsvarende Lokale, som det ses paa dette Billede. (Akvarel af C. V. Nielsen, Frederiksborgmuseet). Ganske vist var det ogsaa her korinthiske Søjler, dog kun 16 i Tallet, som bar det omløbende Galleri, smykket med H. V. Bissens Frise: Ceres og Bacchustoget, men alligevel er Helhedsindtrykkene af de to Riddersale helt forskellige. Men virker C. F. Hansens Arkitektur mere renfærdig, mere afklaret, saa var Materialerne, som toges i Anvendelse paa det første Christiansborg, af mere ægte Kaliber. Der var Søjlerne virkelig af Marmor.

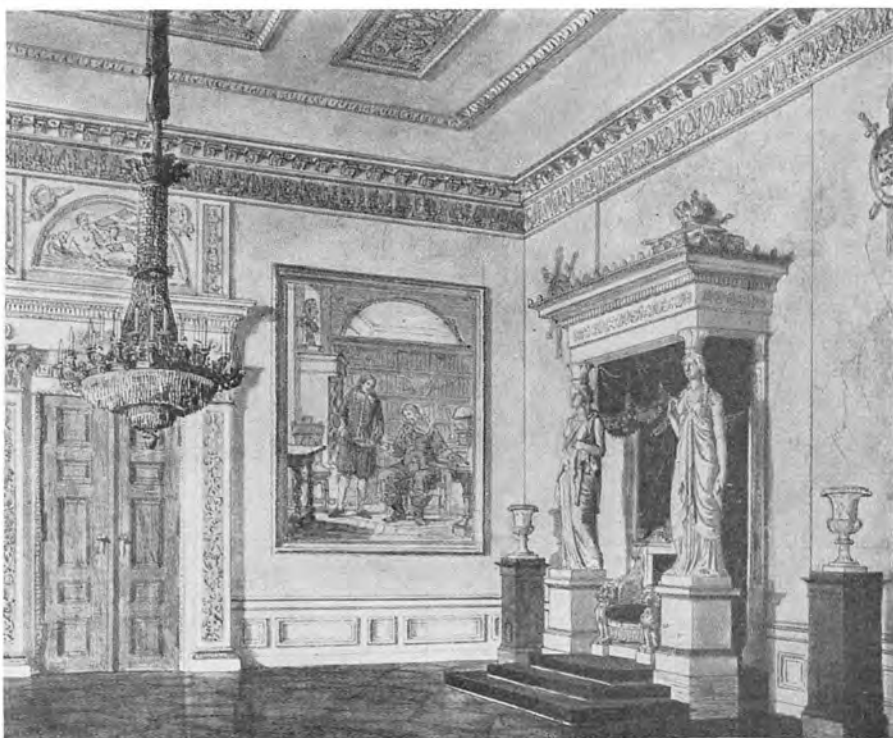
Riddersalen paa Christiansborg (Fot. 1935, Elfelt) hører til den lange Række kongelige Repræsentationslokaler, der blev indrettet paa det nye Slot, hvor de optager henved Halvdelen af Midterfløjen og næsten hele Nordfløjen ud mod Skt. Jørgens Gaard. Salens Udsmykning er en Blanding af Gammelt og Nyt. Gulvet

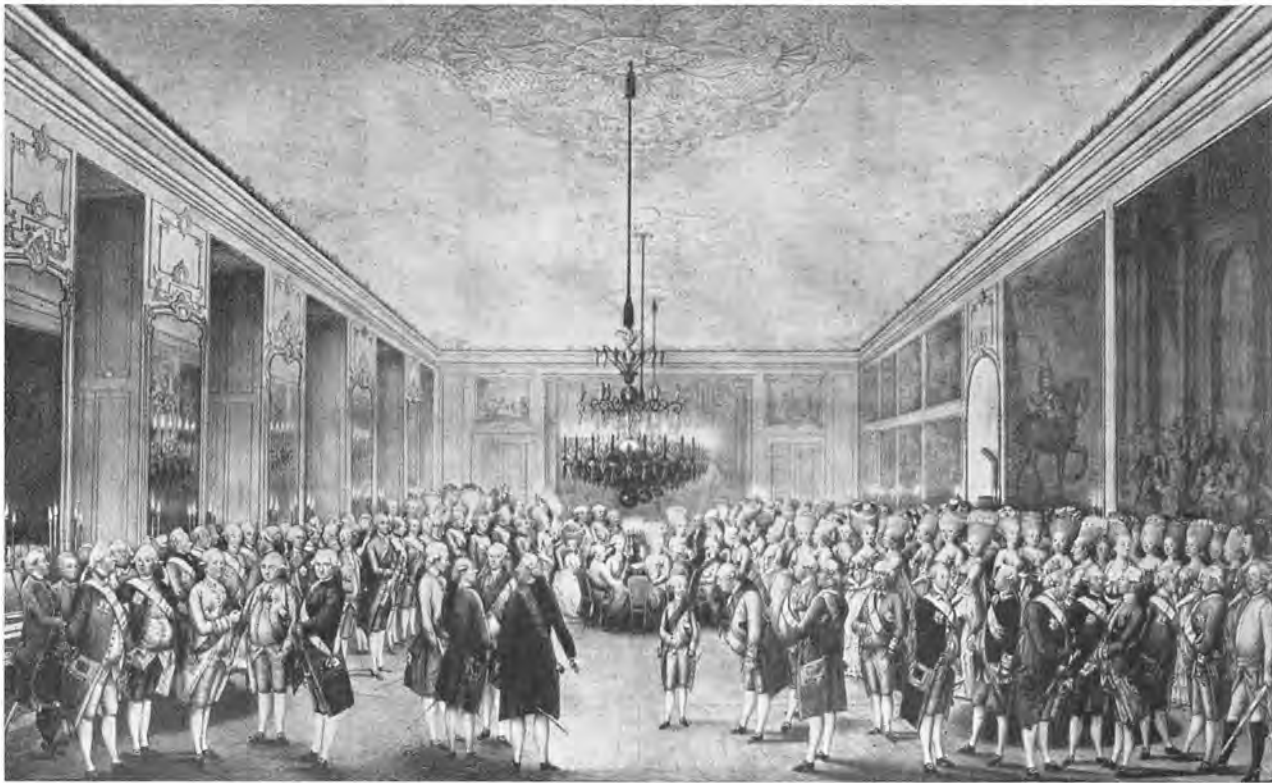
er lagt med sorthvide Fliser, som stammer fra det gamle kgl. Bibliotek, og paa Væggene hænger Gobeliner med Fremstillinger fra Skaanske Krig. De blev oprindelig vævet til Riddersalen paa Rosenborg. Men i Stukloftets Felter findes Malerier af Kræsten Iversen, og de store Prismekroner er tegnet af Slottets Bygmester.

Tronsalen paa C. F. Hansens Christiansborg. (Farvelagt Tegning af F. C. Lund, Frederiksborgmuseet).

Den kongelige Trone var hvidlakeret og forgyldt med den røde Fløjsbaldakin baaret af to Figurer af Thorvaldsen, symboliserende Almuen og de højere Stænder. Væg billedet var som de andre i Lokalet af Eckersberg.

Som allerede nævnt var Udsmykningen paa det andet Christiansborg ikke af samme gedigne Kvalitet som paa det første, og naturligvis gjorde den ændrede Smag sig stærkt gældende. Interiørene var i det store og hele holdt i Klassicismens afdæmpede Farver, blandt hvilke især Graat gjorde sig gældende. Modsat det første Christiansborgs var Udsmykningen af national Herkomst, men de anvendte Kunstnere ikke alle af lige høj Kvalitet, og selv en Maler som Eckersberg var ikke netop bedst, naar han beskæftigede sig med historiske eller allegoriske Emner.

Appartementssalen paa det første Christiansborg. (Tegning af W. Haffner 1781, Rosenborg).

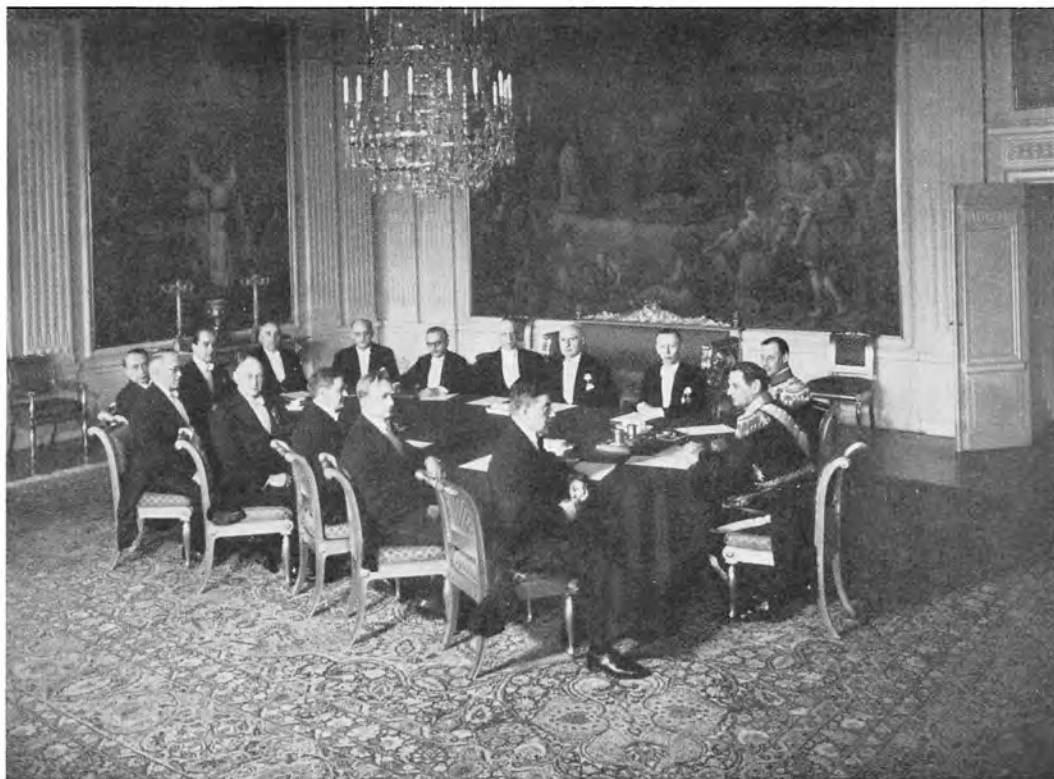
Trappeinteriør fra det andet Christiansborg under en Hoffest. (Træsnit i Ill. Tidende 1883-84).

Da Riddersalen først blev færdig 1766, maatte det saakaldte Kongens Galleri eller Appartementssalen i Slottets første Aar fungere som Residensens egentlige Festsal. Det var da ogsaa et Rum af betydelig Størrelse, 65 Alen langt, omtrent som Raadhushallen, men skønt opført efter storslaaede udenlandske Forbilleder og beregnet til dels at kunne tjene som en repræsentativ „Spaseresal“, dels som Kunstgalleri med ophængte Malerier og udstillede Skulpturer, blev det aldrig færdiggjort efter den oprindelige Plan. Appartementssalen dannede imidlertid Rammen om Hoffets glade Liv under Frederik V og Christian VII, og her holdtes store Tafler, Baller og Koncerter. Paa Billedet herover, fra 1781, der fremstiller et Aftenselskab i Salen, ses Kronprins Frederik staaende alene i Midten, mens Christian VII og Enkedronning Juliane Marie er placeret ved Bordet.

Som allerede foran fortalt, var det første Christiansborg efter Christian VI's Tid langtfra nogen „afspærret Helligdom“. Naar de kongelige Herskaber ved festlige Lejligheder holdt Taffel i Riddersalen, havde Publikum fri Adgang til Gallerierne, der løb omkring Rummet, og kunde derfra betragte hele Herligheden.

Mens samtlige Gæster ved Hoffet paa det gamle Christiansborg glimrede i straalende Farver, var disse ved Festerne paa det andet Christiansborg forbeholdt Officererne og de tilstedeværende Damer. Den sorte Livkjole havde afløst Farvepragten fra Pudderpartykernes Tid.

Det første Statsraadmøde efter Frederik IX's Tronbestigelse. Til højre for Kongen ses Arveprins Knud og til venstre foran Bordet daværende Statsminister Knud Kristensen. Nu holdes Statsraadet atter paa Christiansborg, efter at Forhandlingerne siden det andet Slots Brand havde været henlagt til Amalienborg. Statsraadsværelset er udsmykket med 5 Malerier af J. Lund, forestillende de forskellige Religionsdyrkelser gennem Tiderne. De hang op-riindeligt i Frederik VI's Kavalergemak.

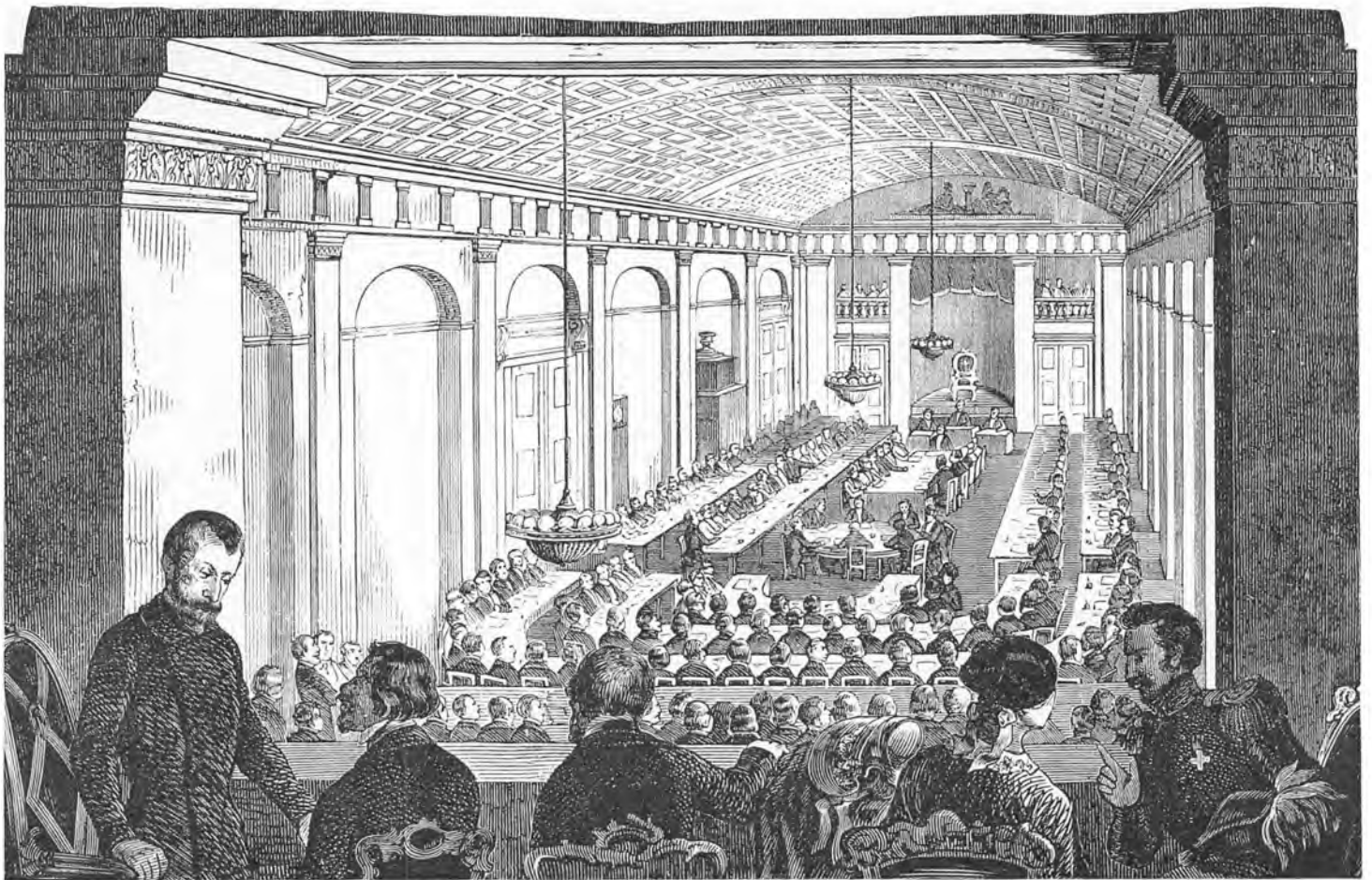
Aftenselskab paa Christiansborg. (Fot. Nordisk Pressefoto).

Kongen giver stadig Selskaber paa Christiansborg, og Fanemarchen lyder endnu med Trommer og Piber, naar de kongelige Herskabers Biler kører ud fra Prins Jørgens Gaard. Men Begivenheden vækker iøvrigt ikke større Opsigt. Slotspladsen er i den sene Aftentime kun præget af den almindelige sparsomme Trafik.

Det er lang Tid siden, at de kongelige Tafler var en yndet Folkefornøjelse, og det loyale Borgerskab glædede sig over at kunne iagttage Majestæterne under Spisningen og Dansen. Branden 1794 satte Bom for den Overdaadighed, der udfoldedes paa det første Christiansborg, og siden bevirkede de daarlige Tider, at Sjette Frederiks Tafler paa Amalienborg blev præget af Tarvelighed. Amalienborg var ligeledes Skuepladsen for Taflerne under Christian VIII, med Undtagelse af det, som holdtes den Dag, Kongen havde aabnet Højesteret. Da var der altid forskrevet Vildsvinehoveder fra Lauenborg, og man drak den ældgamle Rhinskvin fra Kælderen under Rosenborg. Men iøvrigt var dette Taffel saa trøttende, at mange, som havde Ret til at komme, udeblev.

Skikken blev opgivet, da Kongens Stilling som Overdommer forsvandt som Følge af Grundloven 1849, men ellers holdt Frederik VII ogsaa store Tafler paa Slottet, navnlig ved Besøg af fremmede Fyrster, og Traditionen blev fortsat under Christian IX, ja, forsaavidt atter i vore Dage.

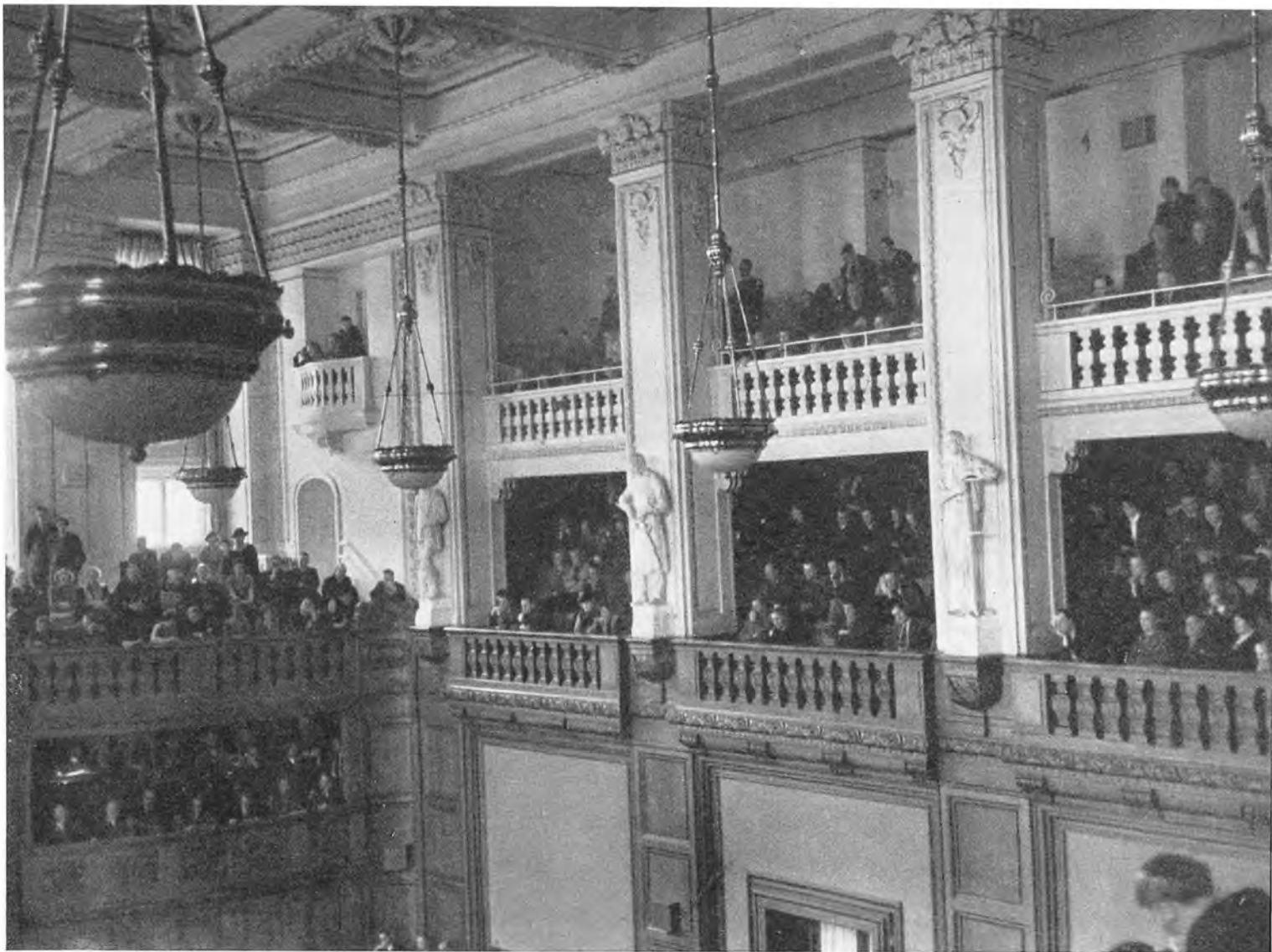
Folketingssalen, set fra en Tilhørerloge. (Træsnit ca. 1888). Som Christiansborg havde været Sæde for den grundlovgivende Forsamling, hvis Virksomhed førte til Grundloven af 5. Juni 1849, blev Slottet ogsaa Sæde for Rigsdagen i dens skiftende Former. Folketinget fik Lokale i samme Sal, som Rigsforsamlingen havde benyttet (Sammenlign foran Side 154), og som oprindelig var indrettet for Højesteret. Den laa i Sydfløjens Stueetage, mens Landstingsalen var i Hovedfløjens Stueetage ud mod Slotspladsen.

„Billedet er taget fra Tilhørerpladsen i Salens Baggrund, hvor et Numerparket for Landstingsmedlemmerne, et Parket for de privilegerede Medlemmer af Samfundet (aaenbart det paa Billedet gengivne) og et Parterre for den store Mængde give Plads for 3 à 400 Tilhørere af det stærke Kjøen, medens ovenover denne amfiteatraliske Tribune tre Loger staae til Damernes Raadighed.“ Logerne i Salens modsatte Ende, over Tronstolen og Præsidiets Plads var reserveret Hfspersonalet, Kongehuset og Diplomatiets.

Interiør fra Folketingssalen. (Fot. 1945, Nordisk Pressefoto).

Ved Christiansborgs Brand i 1884 blev Rigsdagen installeret i det gamle Operahus i Fredericiagade (Se Bind 4, Side 292-293), og her forblev den, indtil den i Maj Maaned 1918 tog sine nye Lokaler paa det tredje Christiansborg i Brug. Da var det 12 Aar siden, Rigsdagen havde vedtaget Loven om Christiansborgs Genopførelse. Tidligere var det paa Grund af de politiske Stridigheder ikke lykkedes at faa Sagen gennemført, skønt Regeringen straks efter Branden havde truffet Forberedelser til en Genopbygning af Slottet, der dog i første Omgang kun var tænkt indrettet som Kongebolig og Sæde for Højesteret.

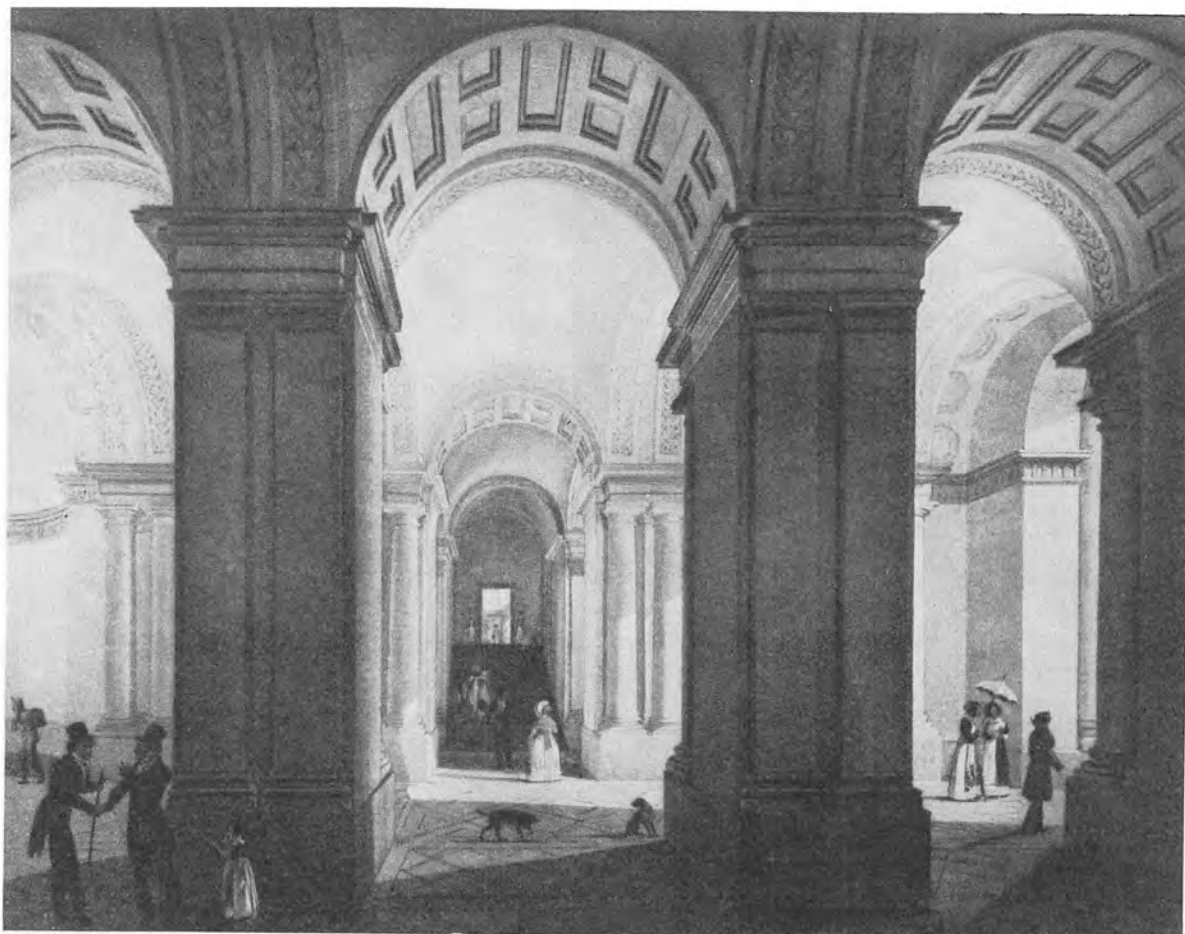

Herover: Tilhøregalleriet i Folketingssalen. (Fot. Nordisk Pressefoto). Til højre: Udenfor Landstinget. (Tegning i Punch 1879).

Folketingssalen strækker sig gennem tre af Slottets Etager og øverst oppe findes Pladser for de cirka halvfjerde Hundrede Tilhørere, der repræsenterer Offentligheden i Forhold til Tinget, hvis Forhandlinger dog som bekendt udgives i Trykken. Almindeligt forholder de ikke altid lige mange Tilhørere sig i Ro, men i senere Aar er det dog ved enkelte Lejligheder kommet til Demonstrationer, saaledes under Forhandlingerne om Atlantpagten. Det gengivne Billede er forøvrigt optaget under disse.

Rigsdagens Virksomhed har fra gammel Tid givet Anledning til Kommentarer i Vittighedspressen. Billedet fra Punch har som Underskrift: Hvorfor mon de har lagt Bark udenfor Landstingets Vinduer? Det er sikkert fordi, de føler sig syge derinde. Svaret har Hentydning til den paa det Tidspunkt optrækkende Strid om Landstinget, men Barken var lagt for at hindre Gadestøjen, der hævdedes at virke forstyrrende under Tingets Forhandlinger. Meldahl tog Hensyn til dette Forhold, da han i 1871 fremsatte sit føromtalte Forslag til Omregulering af Slots- holmen og dens Omgivelser. Meldahl tænkte sig Frederik VII's Statue „som Centrum for en større Beplantning midt for Slottets Hovedbygning. Ved Busketternes Hjørner tænkes opstillet Statuer og Buster af vor Tids fremragende Mænd. Det hele kunde saaledes med Billedhuggerarbejdernes Hjælp blive en Fremstilling af et Stykke Danmarkshistorie, der vil kunne virke belærende og forædlende paa unge og gamle“.

Parti af Portpassagen gennem C. F. Hansens Christiansborg med et Kig op ad „Kongens Trappe“. (Maleri 1829 af H. D. C. Martens). Kongens Trappe førte op til Kongens Gemakker og de store Festlokaler, og ovenfor den stod, som ogsaa det nederste Billede viser, Hestgardere paa Vagt.

Galleri ovenfor Kongetrappen paa C. F. Hansens Christiansborg. Sammenlign det øverste Billede. (Tegning ca. 1835 af F. G. Hetsch). Som det øverste Billede bevidner, var det andet Christiansborg ikke afspærret paa samme Maade som det første. Men ogsaa til dette var der snart blevet fri Adgang i betydelig Grad. Werlauff fortæller i sine Erindringer, hvordan ikke blot Buegangene benyttedes til at spadsere i ved Vintertide, og da var der tit næsten ligesaa mange Folk som om Sommeren i Kongens Have: „Men selve Slottet benyttes ogsaa til Spadseretoure; om Aftenen kunde man nemlig uden videre Ulempe gaae frem og tilbage i de varme og oplyste Gange og stundom kvæge sig ved Madlugten fra Køkkenerne, man kunde endogsaa gaae igjennem Værelser, som ikke vare aflaaede, og jeg har selv flere Gange gaaet ind ad en af Slotsportene, enten til Ridebanen eller til Slotspladsen, og gjennem mange labyrintiske Gange og Omveie kommen ud gjennem Garderkasernen, som før Branden laa i Flugt med Thorvaldsens Museum“.

Herover, til venstre: Udsigt gennem Løngangen ind i Prins Jørgens Gaard med Vognremisen og Slotskirken til venstre. (Maleri 1830 af Constantin Hansen, Bymuseet). Til højre: Udsigt fra Zahlkammerporten mod Slotspladsen og Holmens Kirke. (Akvarel 1809 af C. W. Eckersberg).

Før Thorvaldsens Museum blev opført i Stedet for den kongelige

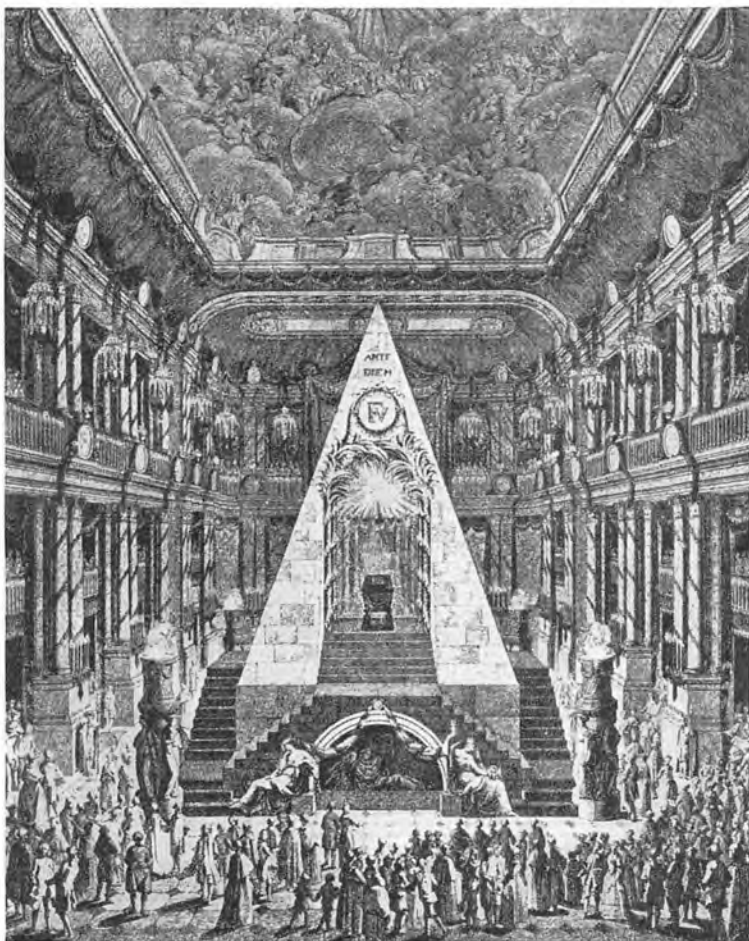
Vognremise, var Prins Jørgens Gaard ogsaa mod Vest lukket af en Løngang, der i sin Oprindelse gik tilbage til det første Christiansborg. Zahlkammerporten, der fører fra den tidligere Kavalergaard, nu Rigsdagsgaarden, ud til Slotspladsen, har Navn af Forløberen for den nuværende Finanshovedkasse, oprettet 1680, og efter Opførelsen af det første Christiansborg installeret i Hovedfløjens Stueetage.

Thorvaldsens Museum og Slotskirken set fra Gaden langs nordre Ridebanefløj. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Som allerede ovenfor bemærket blev en Del af den Løngang, der lukkede Prins Jørgens Gaard mod Vest, nedrevet, dengang Thorvaldsens Museum blev bygget.

Billedet her er altsaa en moderne Pendant til Billedet øverst til venstre.

Interiør fra Slotskirken paa det første Christiansborg med Frederik V's Katafalk. (Stik 1766 af F. L. Bradt). Se Teksten under Billedet.

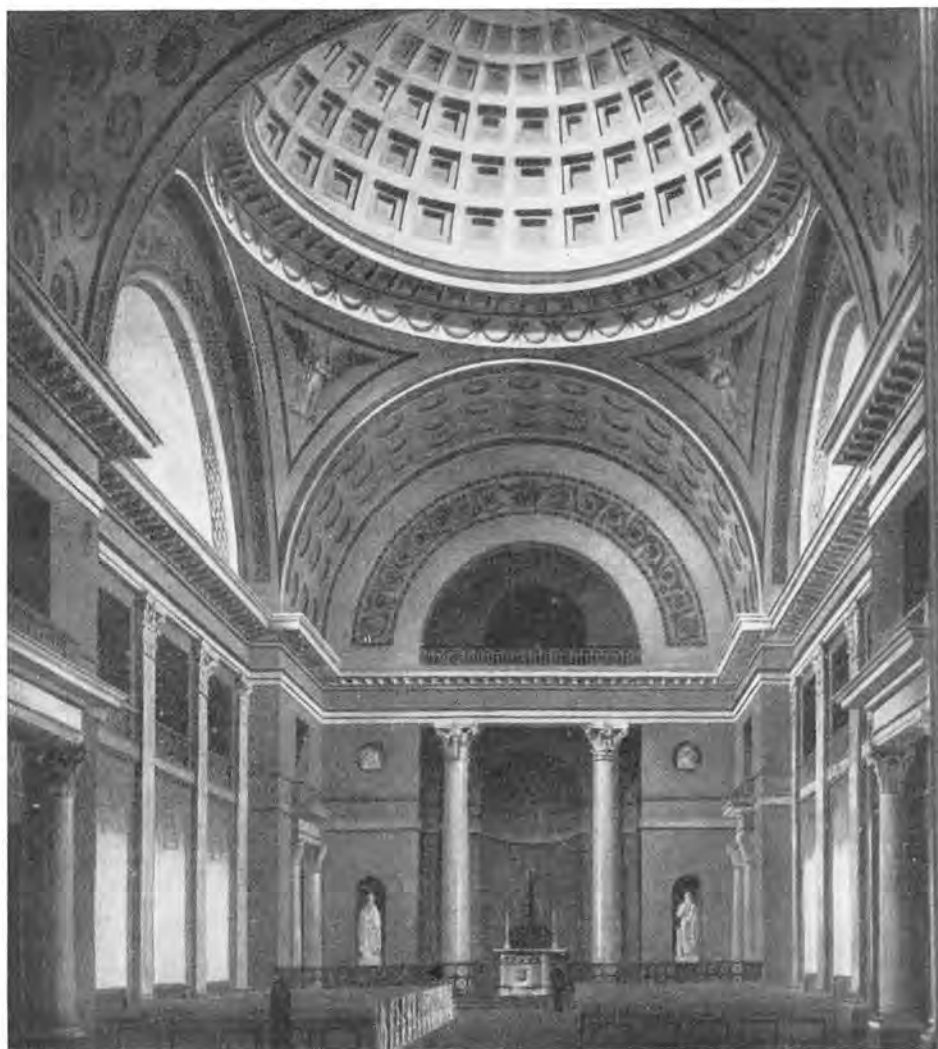
Billederne paa den næste Side viser Højesteret i dens Tilknytning til Christiansborg paa tre forskellige Tidspunkter. Herredagen, som i ældre Tid var Landets højeste dømmende Myndighed, blev ganske vist ikke altid holdt i Hovedstaden, men naar dette var Tilfældet, benyttede man „Raadstuen paa Slottet“ (Sammenlign foran Side 171). Det var her, Christian IV sad i Forsædet under de Domsforhandlinger, som førte til Kendelsen over Christoffer Rosenkrantz, den, Folkesagnet har udsmykket med dramatiske Enkeltheder, som ikke er helt i Overensstemmelse med Virkeligheden. Ogsaa efter Enevældens Indførelse benyttede den nye Højesteret det samme Lokale, hvor Mødetiden under Christian V blev fastsat til Kl. 6 om Morgenen, og Assessorerne fik fra 1688 særegne Dragter, de fornemste røde Fløjstalarer med violet Underfoer, de øvrige Talarer af rødt Damask. I sine første Regeringsaar førte Christian V hyppigt Forsædet, men siden slappedes hans Tjenstvrigthed, og han mødte nu kun for en Forms Skyld op ved det aarlige Aabningsmøde, en Tradition, som de følgende Enevoldskonger opretholdt. Paa Christian VI's Slot indrettedes Højesteretssalen i Stueetagen, Kongens Etage, og her overværede Majestæterne Aabningen fra Tronen, der var opstillet for Enden af Salen. Jehova med sine Engle var malet paa Himlen. Efter Branden 1794 fik Domstolen en Tid Lokaler i Prinsens Palæ.

Fra 1864 til 1884 havde Højesteret Lokale paa samme Sted som nu, i Slottets Nordfløj mod Prins Jørgens Gaard, og her tog Domstolen i 1919 atter sine nyindrettede Lokaler i Brug.

Interiør af Christiansborg Slotskirke. (Maleri 1829 af H. D. C. Martens, Bymuseet).

Da det ved Branden i 84 lykkedes at redde Slotskirken, staa den uforandret, som C. F. Hansen indrettede den efter de klassicistiske Regler, meget afvigende fra Forgængeren. Denne var pragtfuldt udstyret med et omkringløbende Galleri, baaret af hvide Marmorsøjler paa Postamenter af norsk Marmor, og i Loftet med dets forgyldte Stukprydelser var indfattet Henrik Krocks Dommedagsbillede, oprindeligt malet til det gamle Københavns Slot. Christian VII blev mod al Sædvane kronet i dette Kirkerum, hvor Katafalken med hans Faders Kiste havde staaet, som Billedet herover viser. Ogsaa de senere Konger har her staaet paa *castrum doloris*.

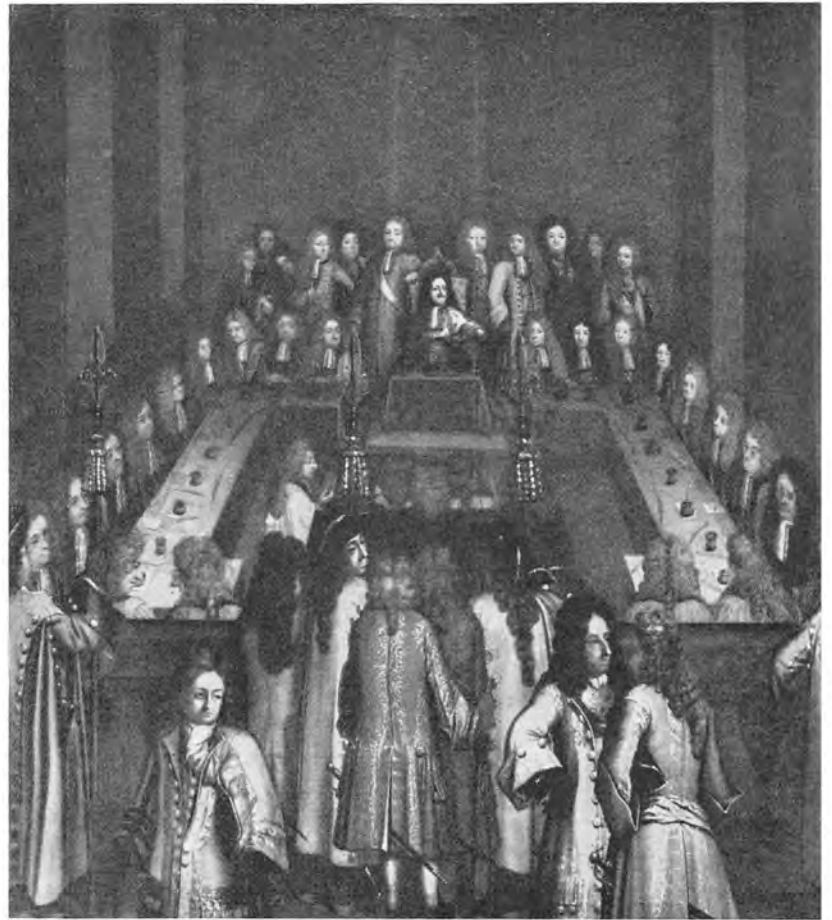
Den nuværende Slotskirke blev indviet i 1826. C. F. Hansens Forbillede var en Kuppelkirke i Rom, som allerede Harsdorff i sin Tid havde interesseret sig for, og som han delvis havde benyttet som Mønster for sit Gravkapel ved Roskilde Domkirke.

Den gamle Iov. Den gamle Duk.
 Der Danmarks gamle Ede og Værdi.
 Hver mag, huer land. Gaa tal til rett.
 Hvert har lig rett. Herr oc Kneet.

Thi all Domb ſhal vær lig den Bidd
 Gior Kunst. Thi gannil er der forvildt
 Sigs Christian Danſke Dukk og Wabul
 Stadſetter her de Høſti Cronc.

Herover: Christian IV sidder i Rette. Interiøret er Raadstuen paa det gamle Københavns Slot. (Efter Titelbillede til Udgave af Jyske Lov 1642). Til højre: Christian V præsiderer i Højesteret (Samme Lokale; Maleri paa Rosenborg). Herunder: Højesteretsalens Domssal. (Fot. Nordisk Pressefoto).

Til venstre: Interiør fra Thorvaldsens Museum. Herunder: Hovedfeltet i Frisen paa Museets Ydermure. (Begge Fot. Nordisk Pressefoto).

Der gik adskillige Forhandlinger forud for Opførelsen af det Museum, som skulde rumme en af vore faa Verdensberømteders Værker, og Situationen kunde til Tider minde om lignende Begivenheder i vore Dage. Thorvaldsen havde lovet at efterlade sine Værker og Samlinger til sin Fødeby under Forudsætning af, at der skaffedes dem en passende Bygning, men de ad Frivillighedens Vej indkomne Bidrag var ikke store nok til Planens Gennemførelse, og Magistraten stillede sig heller ikke altfor rundhaandet. Skønt Sagen traadte ind i en ny Fase, da Frederik VI i sit sidste Leveaar skænkede den saakaldte Vognskurbygning til Indretning af Museet, og Mesteren selv erklærede sig tilfreds hermed, blev der fra anden Side rejst Indvendinger mod denne Løsning, som dog alligevel blev den endelige. Ligesaa vel som det blev Bindsbøll, der kom til at bygge Huset, til Trods for, at heller ikke hans Projekt havde vakt ubetinget Bifald.

Egentlig er det mærkeligt, at et af Hovedstadens mest særprægede og arkitektonisk set mest værdifulde Bygningsværker er skabt under saa bundne Forudsætninger, som en Ombygning af et allerede forhaandenværende Hus maa frembyde. Hvad der ogsaa sætter et særligt Præg paa Bindsbølls Museum, er Dekoreringen ude og inde, hvert Rum saaledes udstyret paa sin Maade. „Det bliver Bindsbølls Museum og ikke mit,“ sagde Thorvaldsen halvt skinsyg. Hvad angaar den ydre Udsmykning, saa havde han frabedt sig „alle udvortes arkitektoniske Dekorationer og Zirater“.

Men Bindsbøll ønskede, at Museet skulde skille sig ud fra Slottets store graa Masse, og vistnok var det ham, der først fik Ideen til Sonnes berømte Frise med Fremstillingen af Thorvaldsens Modtagelse paa Toldboden ved Hjemkomsten i 1838 og Transporten af hans Værker fra Fregatten „Rota“ til Museet.

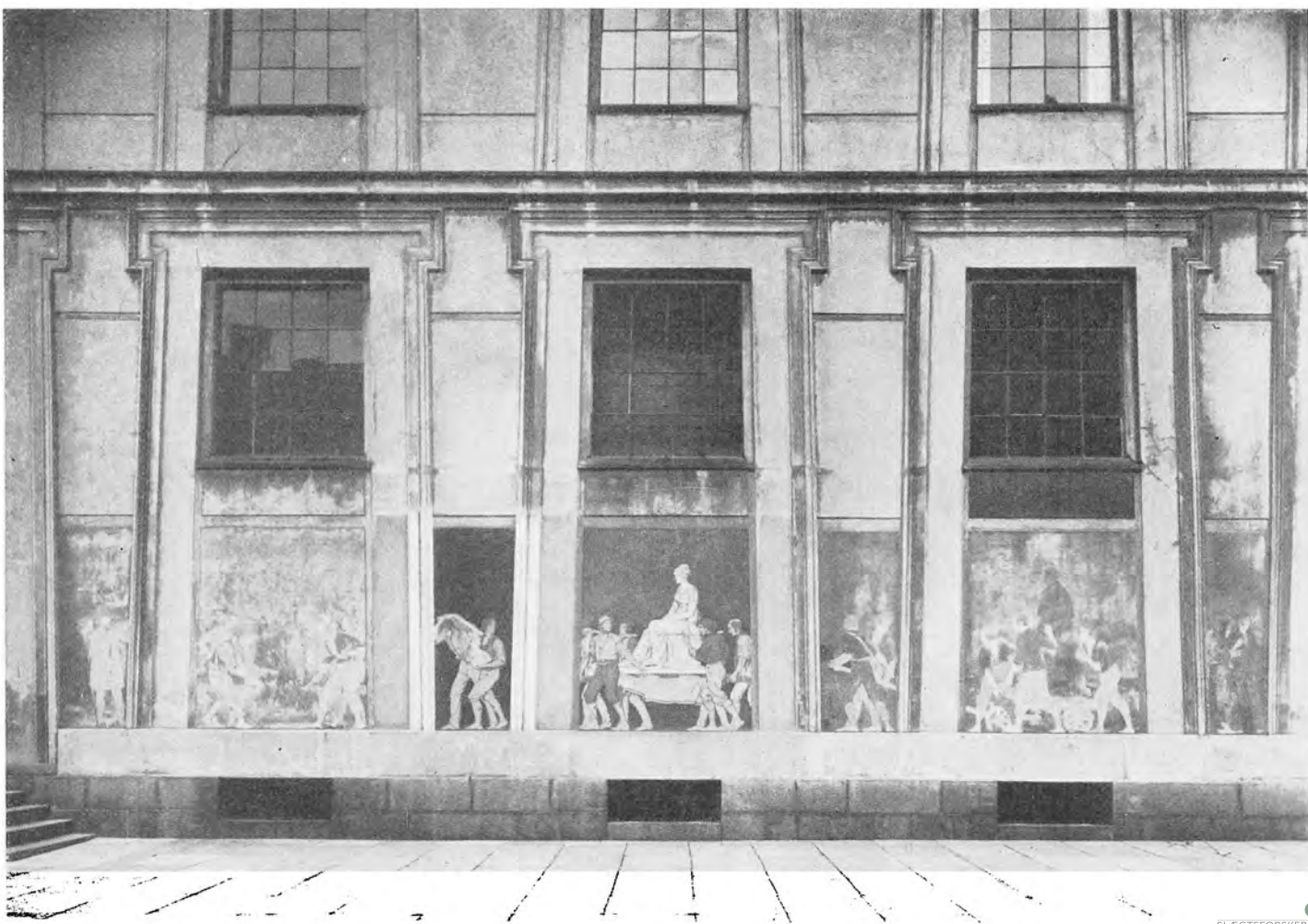

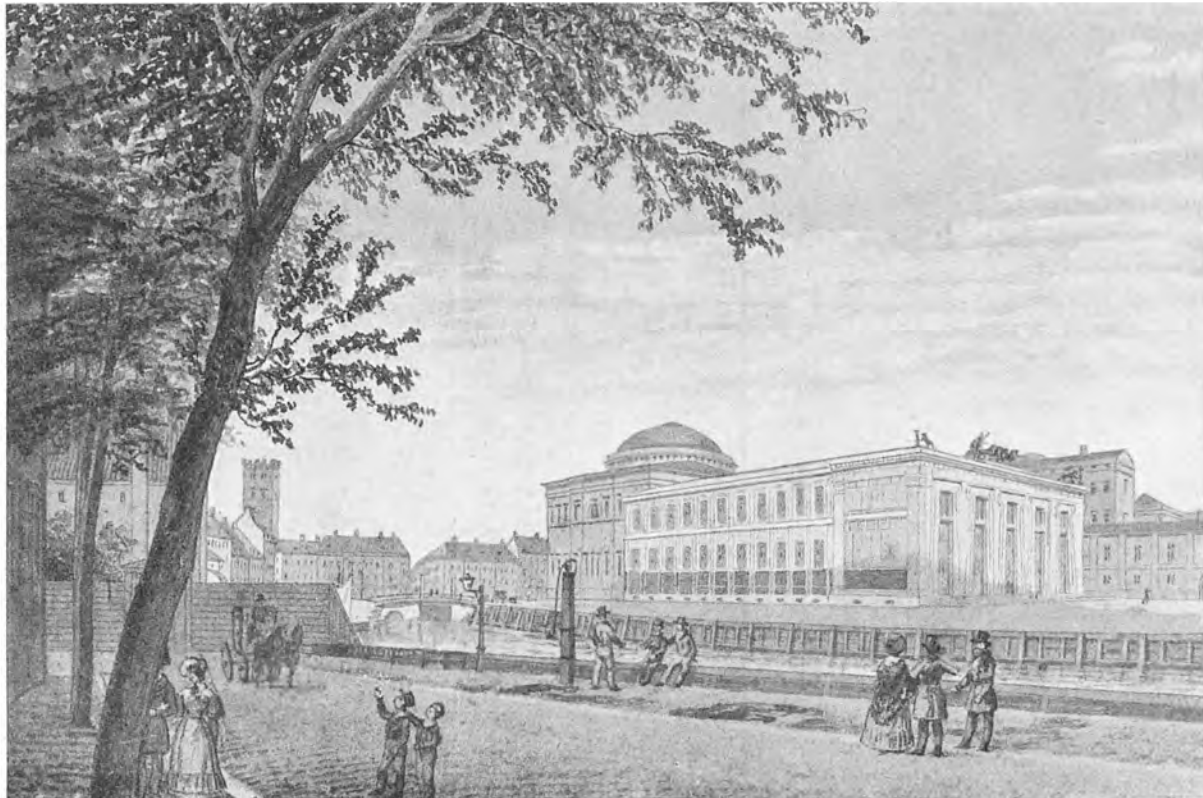
Herover: Gaarden i Thorvaldsens Museum, set imod Øst. Herunder: Udsnit af Sonnes Frise paa Sydsiden af Museet. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu).

Museet blev tillige et Mausoleum, idet Thorvaldsen fandt sin Grav i Gaarden, hvor der oprindeligt havde været projekteret en Fontæne. Mens de malede Dekorationer paa Murene mod Gaarden fra første Færd vandt almindelig Paaskønnelse, gjaldt noget andet

Billedfrisen paa Museets Ydervægge. Baade læge og lærde opponerede imod den, de sidste vel især, fordi de fandt Anvendelsen af de stærke Farver i Strid med Empirens Væsen. Udsat for Vejr og Vind er Frisen nu halvvejs udslettet, og forskellige Forsøg, der gennem Tiderne er gjort paa at rekonstruere den, har ikke ført til større Resultater. Sidst har Maleren Axel Salto restaureret enkelte af Felterne paa Sydsiden. Det nederste Billede viser Forskellen.

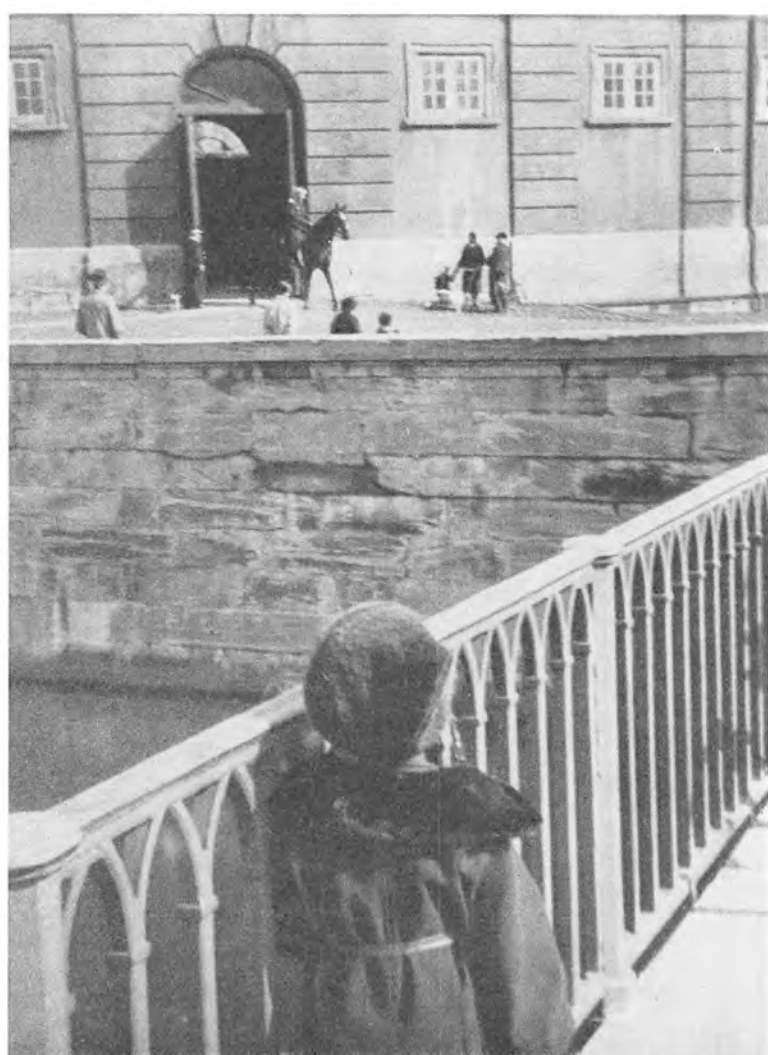
Herover: Udsigt fra Nybrogade mod Thorvaldsens Museum og Christiansborg. (Fot. 1949, København Før og Nu). Til venstre: Samme Motiv efter Tegn. af H. G. F. Holm. (Efter Før og Nu). Det blev Opførelsen af Thorvaldsens Museum og Anlægget af den lille Beplantning foran Bygningen, som gav Stødet til, at man ogsaa regulerede den anden Side af Kanalen, hvor Nybrogade indtil da endte blindt ved Plankeværk, som her stod vinkelret paa Kanalen.

Herover: Frederiksholms Kanal set fra Nord med Stormbroen, Marmorbroen og Prinsens Bro. (Maleri 1794 af C. A. Lorentzen, Frederiksborgmuseet). Til højre: Samme Parti i vore Dage. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Efter Anlægget af det nye Frederiksholms Kvarter afløste Stormbroen den tidligere Løngang, men den var saa daarligt bygget, at den allerede maatte fornys i 1682, samtidig med, at Prinsens Bro, ogsaa kaldt Ridehusbroen, blev opført. Siden, i Forbindelse med Eigtveds Opførelse af Ridebaneanlægget, blev Marmorbroen bygget midt imellem de to Broer. Sin sidste Skikkelse skylder Stormbroen Martin Nyrop, dog at den i 1900 udførte Bro blev gjort bredere 1936-37.

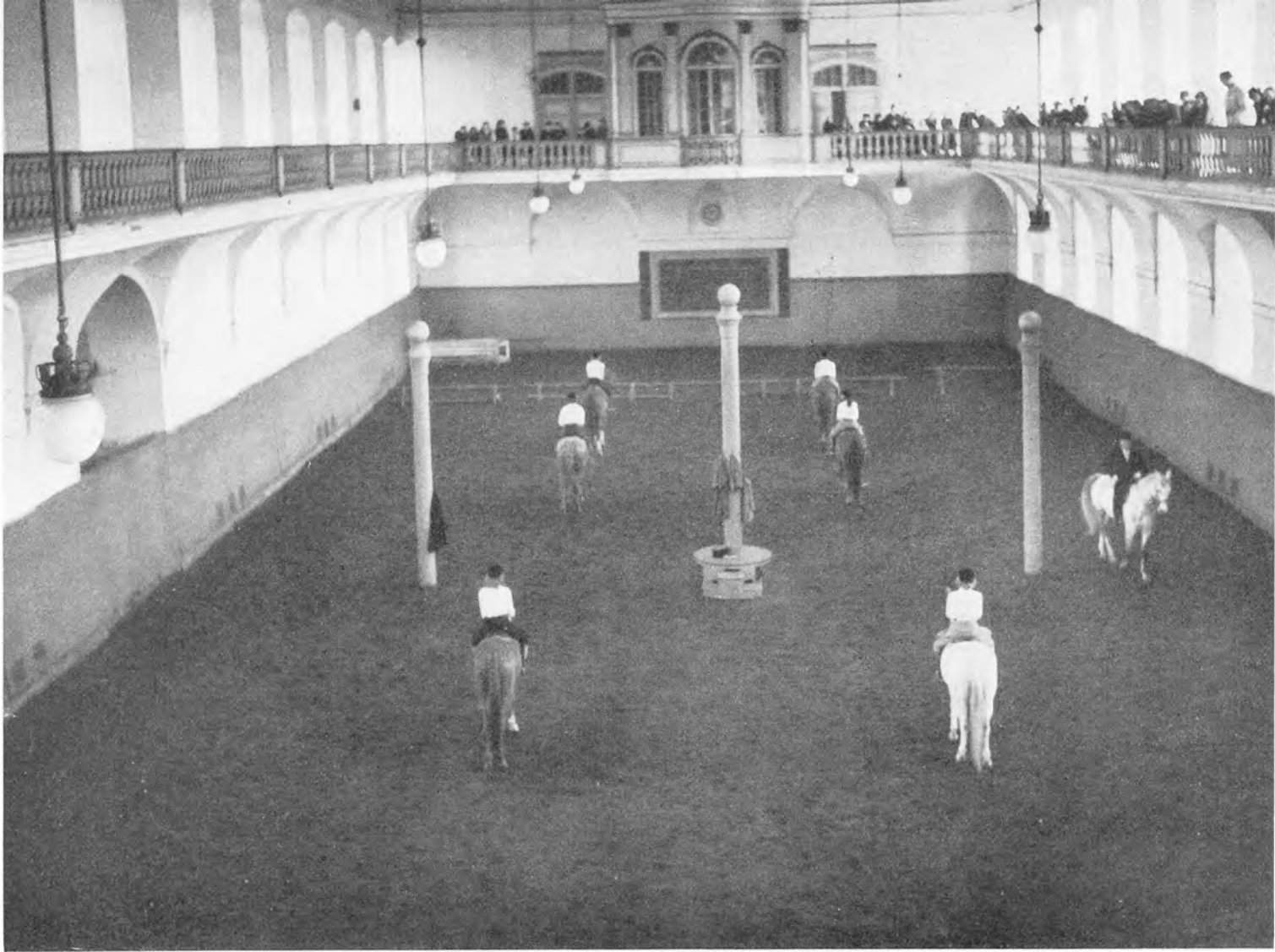

Herover: Parti af Frederiksholms Kanal med en Del af Ridebaneanlægget og Staldmestergaarden paa Hjørnet af Tøjhusgade (Fot. 1949, København Før og Nu). Til venstre: Christian X rider ud fra Stalden paa Christiansborg. (Fot. 1940, Lebech).

Det var et ganske betydeligt Hestehold, som i ældre Tid knyttedes til Kongehuset. I Christiansborgs Staldanlæg var der ialt Plads til 365 Heste, idet Staldene i den sydlige Ridebanevej kunde rumme 124, dem i den nordlige – hvor Ridehuset optog en Del af Pladsen – 90, mens der endelig i Garderstalden – hvor nu Thorvaldsens Museum ligger – var Plads til 60 og i Kronprinsens Stald til 91. Navnlig i den søndre Stald var Dyrene „uforligneligen vel logerte“, som det hedder i Danske Atlas, for her stod – og staa – der 76 norske Marmor søjler mellem Spiltovene, og af samme Materiale var tillige baade Krybberne og Væggene over dem. Det var Eigtved, som havde Ansvaret for denne Flothed. Häusser havde ogsaa her kun villet anvende Træ, som i de øvrige Stalde.

I vor, Bilernes Tidsalder, er dette store Hestehold naturligvis længst en saga blott, og det er efterhaanden et sjældent Syn at se de røde Kuske røre de blankbrune Oldenborgere paa en Køretur gennem Byen. Man oplever heller ikke mere at se Landets Konge paa sit Morgenridt stævne ind over Marmorbroen for at gøre det sædvanlige Ophold i Ridestalden, inden han fortsatte til Amalienborg. Billedet her er taget netop paa den Aprilmorgen i 1940, da Christian X genoptog sine daglige Rideture gennem den af Tyskerne besatte Hovedstad.

Herover: Interiør fra Ridehuset paa Christiansborg. (Fot. 1949, København Før og Nu). Til højre: Interiør fra de kongelige Stalde. (Maleri af Erik Henningsen). Det er en i ældre Tid hyppigt forefaldende Scene, Maleren har vist, med de nysgerrige Børn, som forcerer Kongens Stalde, halvbage skævende til den værdige kongelige Kusk i sin røde Frakke. Allerede Werlauff fortæller, hvordan „de kongelige Stalde med deres prægtige Heste og den sunde Staldluft hyppigen befæredes af Børn“. Kongens Stalde hørte ogsaa senere med til Byens Seværdigheder, og man vidste i Frederik VII's Tid nøje Besked med, hvor de forskellige Heste stod, det hvidfødte Stod, de isabellafarvede, de røde og de sorte.

Ogsaa Ridehuset blev efter Opførelsen prist for dets Skønhed, og fordi „dets Lige i Storhed knap nogetsteds fandtes“, efter hvad Pontoppidan sagde. Omkring Midten af det 19. Aarhundrede kom Ridehuset imidlertid til at spille en særlig Rolle som Skueplads for Fester og talrige politiske Møder. Carstensen fik brudt Isen ved at opnaa Christian VIII's Tilladelse til at holde Nyt-aarsfester her i 1841 og 42, for Abonnenterne paa hans to muntre Ugeblade, Figaro og Portefeullen. H. C. Lumbye spillede med sit Orkester i Skæret fra flere tusinde Voksls. Her holdt man de tidligste nordiske Studentermøder, adskillige Sangerfester og Fester for Tropperne, som vendte hjem fra Treaarskrigen.

I vore Dage, da Ridekunsten har oplevet noget af en Renaissance, kan man jævnligt se et større eller mindre Antal, oftest ungdommelige Ryttere voltigere i Ridehuset.

Herover: Frederiksholms Kanal med det saakaldte Havremagasin og Christian IV's Bryghus. (Fot. 1949, København Før og Nu). Til venstre: Bryghuset set mod Christianshavn. (Akvarel fra det 18. Aarhundrede i Kobberstiksamlingen). Det saakaldte Christian IV's Bryghus bærer sit Navn med Rette, som det i 1619 blev indrettet som „Bryggers“. Men Hensigten med dets Opførelse faa Aar tidligere var en helt anden. Det blev nemlig bygget som en muret Skanse eller Bastion, et Led i Christian IV's Befæstning paa Slotsholmen.

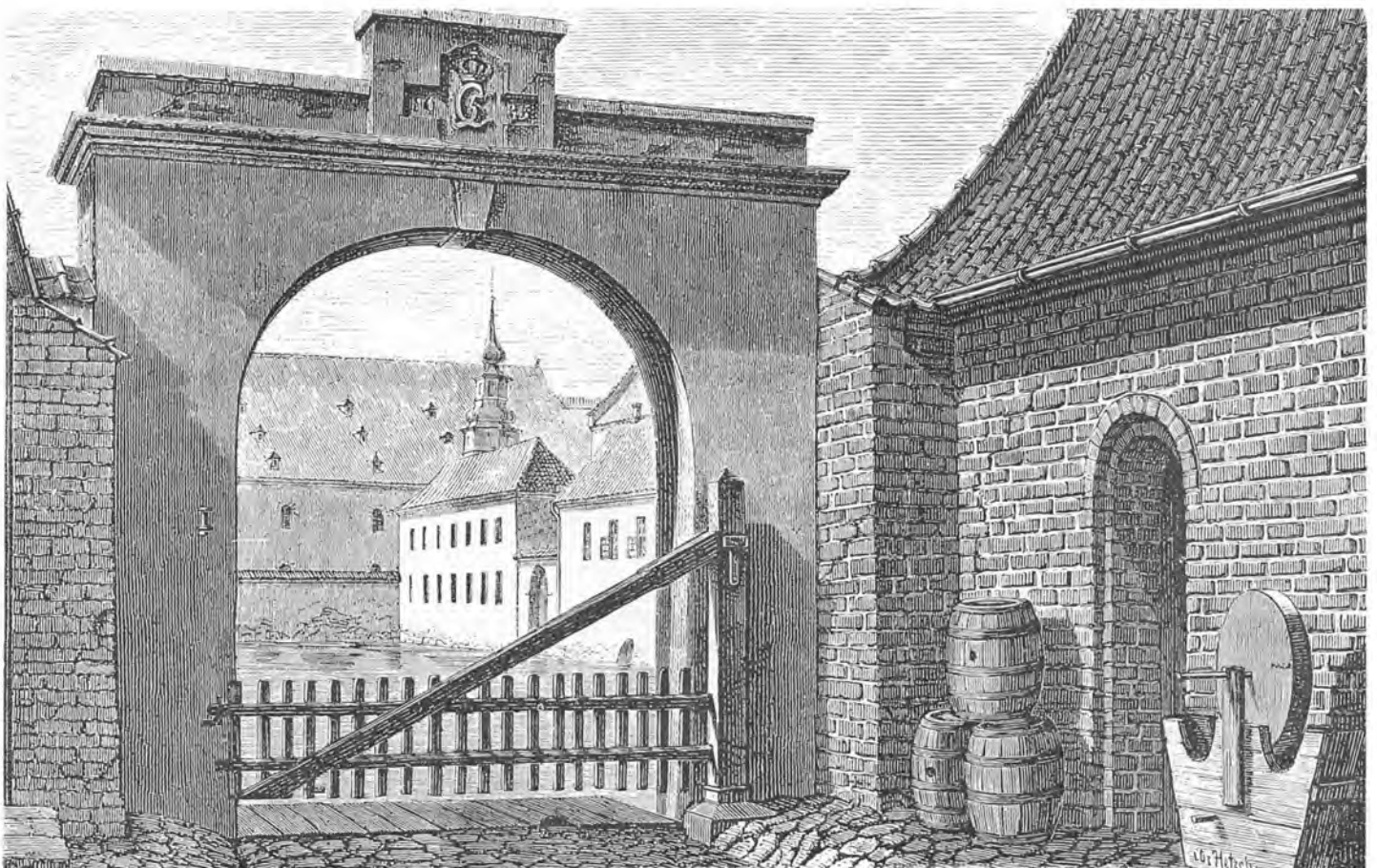
Bryghusets Sydgavl.
 (Fot. 1949, København Før og Nu).
 Herunder til højre:
 Bryghuset set fra Syd.
 (Akvarel fra det 18.
 Aarhundrede i Kob-
 berstiksamlingen).
 Bryghusets mærkeligt
 firkantede Facon med
 de ualmindeligt bre-
 de Gavle har sin Op-
 rindelse i dets første
 Funktion som Basti-
 on, om hvilken ogsaa
 dets skæve Grund-
 plan er et Vidnes-
 byrd. Efter en Brand
 1767 blev Bryggeri-
 virksomheden forlagt
 til den anden Side
 Frederiksholms Ka-
 nal og siden har Byg-
 ningen gjort Tjene-
 ste som Magasin.

Til venstre: Proviantgaardens sydøstlige Hjørne med Løngangen mellem Proviant-
huset og Bageribygningen eller Galejhuset.
(Tegning 1856 af Hans Holm, Bymuseet).
Herunder: Tøjhuset og Artilleriets Admini-
strationsbygninger set fra en af Proviant-
gaardens Vandporte. (Træsnit efter Tegning
af Chr. Hetsch i Ill. Tidende 1861-62).

Christian IV's Tøjhushavn eksisterede til
endnu langt ned i det 19. Aarhundrede. An-
lægget blev paabegyndt i 1598, da den hid-
kaldte jyske Bygmester Bernt Petersen, som
havde staaet for Opførelsen af Kæmpe-
taarnet paa Koldinghus, gik i Gang med
at afmærke det store Bygningskompleks i
den aabne Strand og paabegyndte Opførel-
sen af det 163 Meter lange Tøjhus. Endnu
mens dette stod under Bygning, lagdes i 1602
Grunden til Proviantgaarden, og i den Peri-
ode var man gaaet i Gang med at udgrave
det firkantede Havnebassin, der dækkede et
Areal paa et Par Tønder Land, og hvorfra
en Kanal paa henved 125 Meters Længde
førte ud til Havneløbet. 1604 begyndte man
endelig paa „det sønderste Hus“, den saa-
kaldte Galejbygning, hvis ene Gavl stødte
op til Proviantgaarden, mens den anden
grænsede ud til den omtalte Kanal. Paa den
anden Side af denne kom det samtidig op-
førte Svovlhus til at ligge. Men Anlæggets
projekterede Nordfløj, over mod Slottet, blev
foreløbig ikke bygget. Her laa fremdeles
Frederik II's Bindingsværks Tøjhus tillige
med andre Bygninger.

Herover: Proviantgaarden, set under Løngangen til Galejbygningen mod Gehejmearkivet i Baggrunden og til venstre Proviantforvalterens Bolig, Kontor og Stald. (Træsnit i Ill. Tidende 1861-62 efter Tegning af Chr. Hetsch). Til venstre: Samme Parti 1949, (Fot. København Før og Nu).

Proviantgaarden blev bygget med Flaadens Forsyning for Øje og nød den kongelige Bygherres fulde Bevaagenhed. Tit var hans første Gang om Morgenen derned, som det blandt andet fremgaar af hans Breve. Han har flere Gange skildret to Scener af den Familiestrid, som formørkede de sidste tyve Aar af hans Liv, og de foregik begge paa Vej til og i Proviantgaarden.

Den ene Gang fulgtes han med Kirsten Munk, sin, som han siden paastod utro, Ægtefælle, hvis Opræden var begyndt at forurolige hendes Moder, Ellen Marsvin. „Hvi Tusind Pokker græder din Moder saa?“ spurgte Kongen og fik et undvigende Svar. „Var dig, hvad du gør,“ sagde han saa med kongelig Majestæt. „Vi saa endnu aldrig nogen, som ded gik vel i Livet, som med Vilje gjorde sine Forældre imod.“

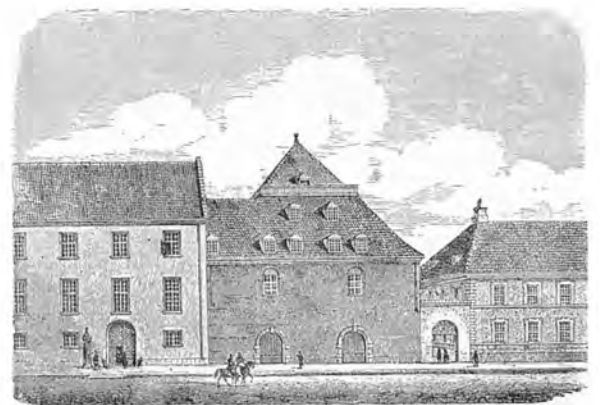
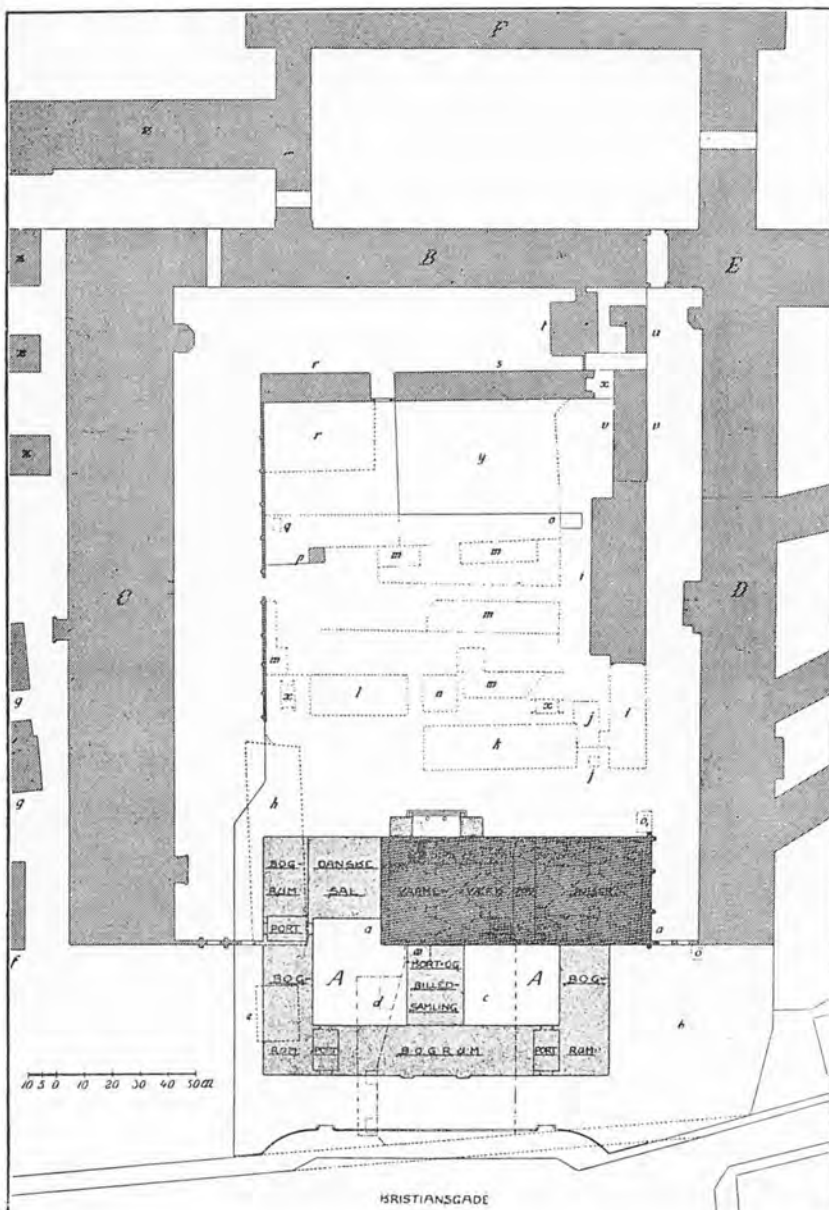
Anden Gang var paa et senere Tidspunkt: „Der jeg en Morgen tidlig for Dag vilde gaa neder ad Slottet henad Proviantgaarden, da blev Vi (!) et Kvindfolk var, som var klædt paa Adels“. „Hvad Tusind Pokker gør Du her saa tidlig,“ udbrød Kongen, da han havde genkendt Svigermoderen, som derpaa fulgte ham i Proviantgaarden „af en Vinkel ind i en anden“, og endelig foreslog ham at tage Vibeke Kruse, som Fru Kirsten netop havde jaget bort, i sin Tjeneste, vel nok fordi hun mente, at Kongen havde et godt Øje til hende.

Parti bag Rigsarkivet set mod den tidligere Vagtbygning og Proviantgaarden. (Fot. 1949, København Før og Nu). Omraadet mellem Biblioteksbygningen (Rigsarkivet), Proviantgaarden og Tøjhuset var tidligere helt ud til Havnen et lukket Omraade, behørigt vogtet af militære Vagtposter. I Stedet for to ældre Vagtbygninger, der vistnok begge stammede fra Christian IV's Tid, blev der 1769 bygget en ny Corps-de-Garde. De projekterede Omkostninger var 931 Rigsdaler. Bygningen, der nu benyttes som Gartnerbolig, har en Overgang i nyere Tid været indrettet til Teatermuseum.

Mens det øverste Billede (Træsnit i Ill. Tid. 1861-62) viser Tøjhusets Gavlv og tilstødende Nabhuse ud mod Tøjhusgade, som Forholdene var inden Ombygningen af Tøjhusets Facade, giver Planen til venstre (Efter Før og Nu) en Oversigt over Tøjhusanlægget, som det fremtraadte, da Det kgl. Biblioteks nye Bygning var opført og Størstedelen af de Værkstedbygninger, der i Slutningen af det 19. Aarhundrede var bygget paa det tilkastede Havnebassins Plads, atter forsvundet.

A. A. Bibliotekets nye Bygning. B. Rigsarkivet. C. Lange Tøjhus. D. Provianthuset. E. Det tidl. Gehejmearkiv. F. Christiansborg. a. a. Galejbygningen, senere Seletøjsmagasin. b. Kongens Vedhave. c. Artillerigeneralens Have. d. Haveplads bag Vagten. e. Tøjhusvagten. f. Kontorbygning. g. g. Vognskure. h. Værkstedbygning, opf. under Christian VII. i. i. Geværfabrik, senere Kanonværksted. j. j. Kedelhus og Dampskorsten. k. Geværfabrik og Smedie. l. Smedie. m. m. m. m. Forskellige Skure. n. Styrkeprøvehus for Geværfabrikken. o. Geværfabrikkens Skydehus. p. Markørhus. q. Skydeskive. r. r. Artillerigeneralens Kontor med Have. s. Artilleriets Hovedkasse, Modellsamling og Bibliotek. t. Gamle Tøjhusvagt. u. Portnerbolig. v. v. Gamle Proviantforvalterbolig med Have. x. x. x. x. Nødtørftuse. g. Artillerigeneralens Have. z. z. z. Kgl. Stalde.

Øverst: Tøjhusets Gavl mod Christiansgade. (Træsnit i Ill. Tidende 1868-69). Billedet viser Tøjhuset i den Skikkelse, det havde faaet ved Professor Nebelongs „Restauring“ i 1862. Det nuværende Eksterior stammer fra 1921. Nederst: Port mellem ydre og indre Tøjhusgaard. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Tøjhuset er kun bygget i to Stokværk, der hver for sig rummer et eneste Rum, nederst den hvælvede Kanonhal og herover Europas længste Sal. Men under det høje, stejle Tag findes flere Loftse, og Bygningen var oprindelig forsynet med et Utal af Tagkviste, ligesom der langs Tagrygningen var anbragt et Udsigtsgalleri i hele Tagets Længde.

Tøjhuset, der ogsaa gjorde Tjeneste som Ammunitionsfabrik, brændte 1647 som Følge af uforsigtig Omgang med en Granat. Det var vel ogsaa her, de Fyrværkerikarduser blev fremstillet, som det siges, Christian IV fortrinsvis lod anvende gamle Pergamentsbreve og Haandskrifter til.

Frederik III lod Bygningen genopføre i dens gamle Skikkelse og bedrede Pladsforholdene ved at lade nederste Etage i sin nye Biblioteksbygning indrette som et Felttøjhus.

Efter at der i 1742-46 var blevet opført et særligt Søjhus paa Orlogsværftet, blev Tøjhuset efterhaanden mere og mere Centrum for hele Landartilleriets tekniske Virksomhed og dette nødvendiggjorde Opførelsen af en Række Værkstedbygninger. Men først efter Midten af det 19. Aarhundrede undergik hele Tøjhuskomplekset en gennemgribende Forandring.

De i Aarene efter 1869 udførte Regulerings- og Opfyldningsarbejder mellem Knippels- og Langebro, fremkaldte Ønsket om et nyt Gadeanlæg, den senere Christiansgade ud for Tøjhusets Grund. Til Gengæld reguleredes Pladsen foran Tøjhuset, et Jerngitter blev opsat, og - Christian IV's efterhaanden overflødige Havnebassin tilkastet. Paa en Del af den opfyldte Grund blev der bygget en ny Geværfabrik! Allerede 1866 var der paabegyndt Geværfabrikation i en Bygning ved Proviantgaarden, og nu startedes Fabrikationen af Hærens ny Remingtongeværer, Model 69. Men Fabrikanlægget, der blev drevet ved Dampkraft, var naturligvis et alt for brandfarligt Naboskab, baade for Det kgl. Bibliotek, for Rigsarkivet og for Generalstaben, der nogle Aar i Forvejen var flyttet ind paa Proviantgaarden, og inden en Snes Aar var gaaet, blev det vedtaget at forlægge Geværfabrikationen til Amager.

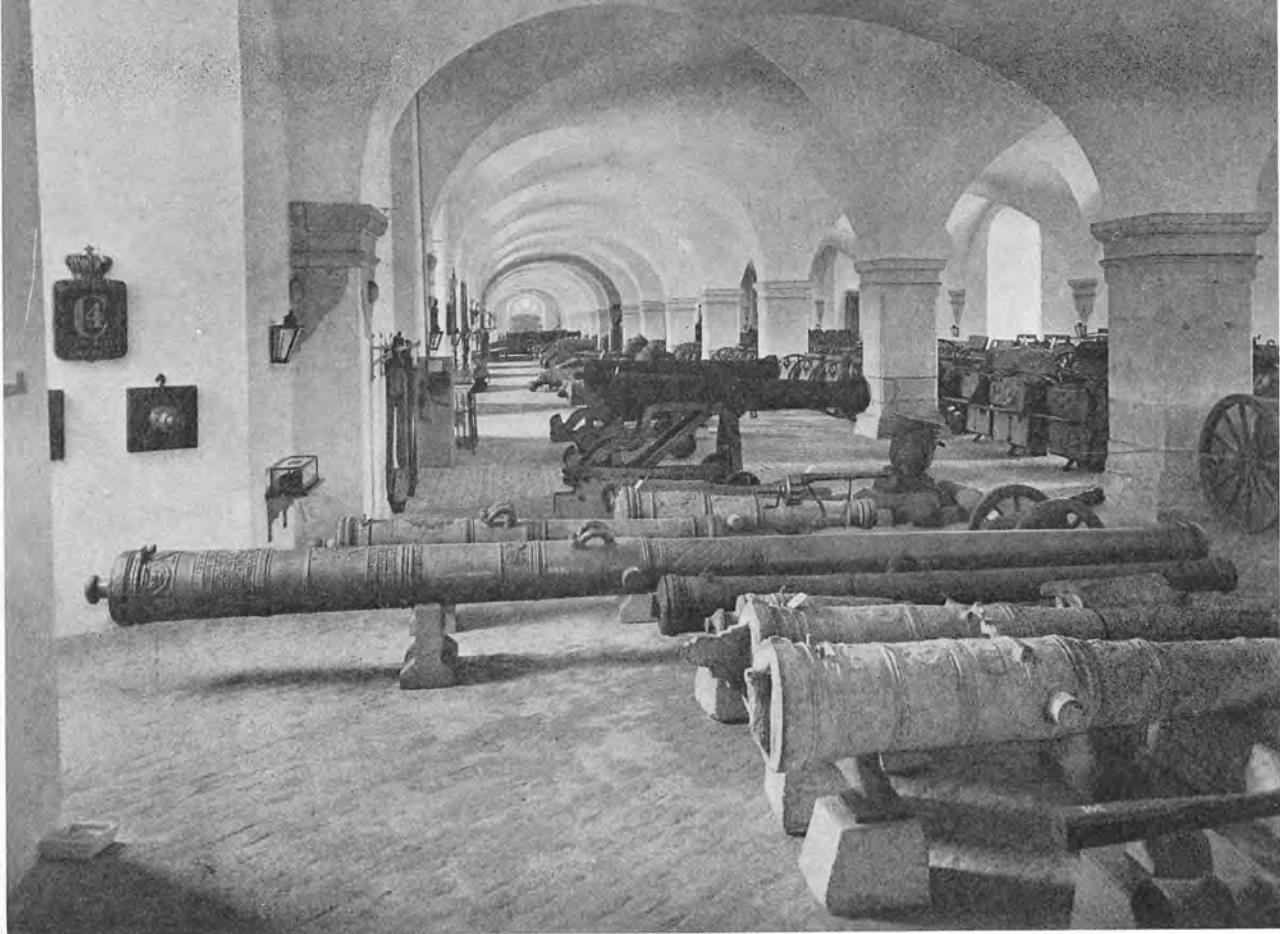

Interiører fra Tøjhuset. Herover, til venstre: Christian IV's „romerske Vægt“, ved Hjælp af hvilken en enkelt Mand kunde veje de sværeste Kanoner. (Efter Før og Nu). Til højre: Interiør fra Geværnsalen. Herunder: Kanonhallen, set fra Edskapellet, hvor Sol-

daterne i ældre Tid svor Faneeden. Her ses opstillet nogle af de „historiske“ Kanoner, mens den lange Hal henimod Sydgavlen er fyldt med Bagladekanoner, af mest moderne Type, da Billedet blev tegnet. (Træsnit i Ill. Tidende 1877-78).

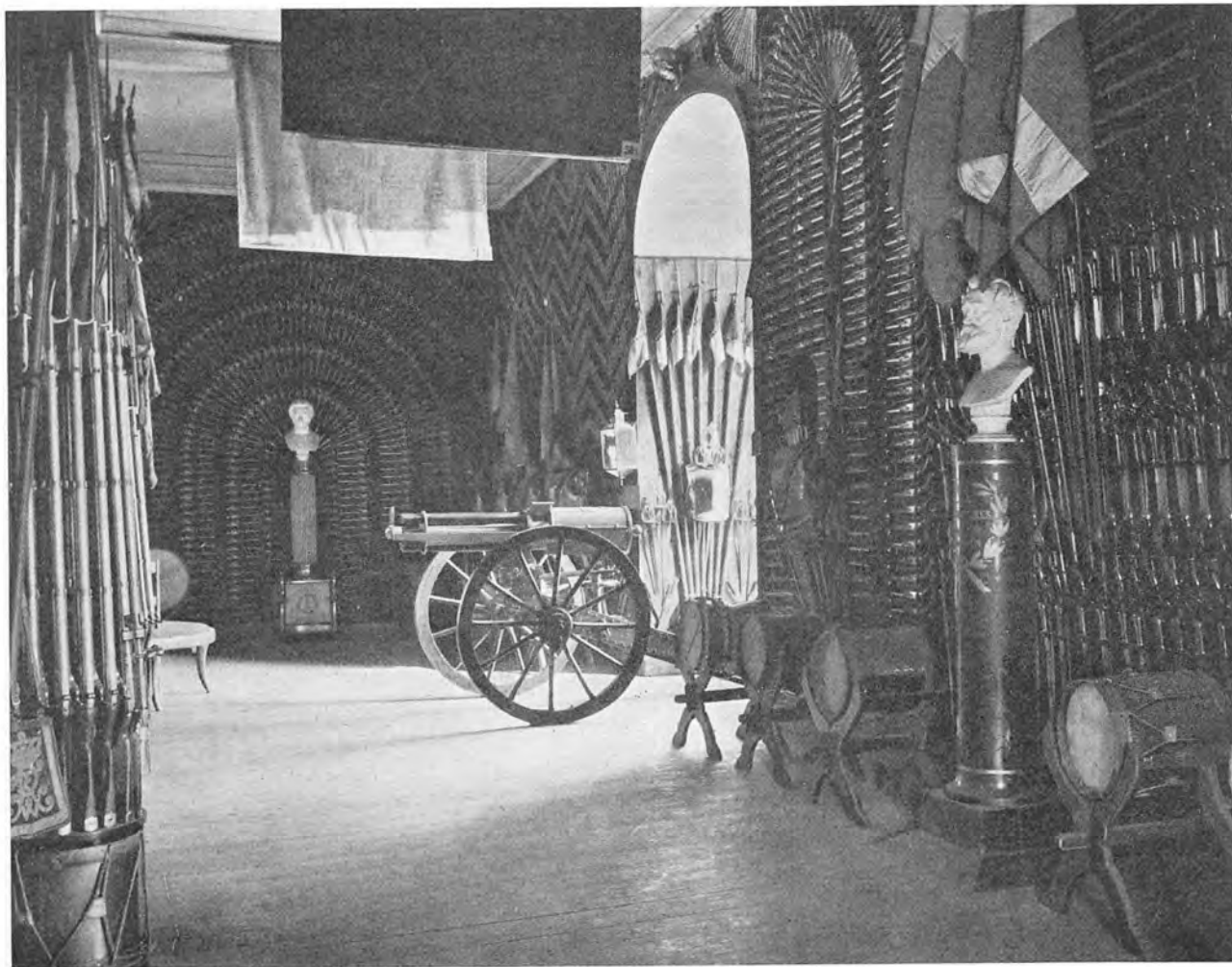
Kanonhallen med „den historiske Vaabensamling“. (Fot. 1926. Efter Før og Nu). Man bemærker, den i 1558 støbte Kanon: Stærke Samson, der senere fik Øgenavnet: Lange Maren. Den benyttedes som Straffeinstrument, idet Soldaterne red den som Bønderne Træhesten. Allerforrest skimtes en af de ældste Kanoner fra Dronning Margrethes Tid, o. 1380.

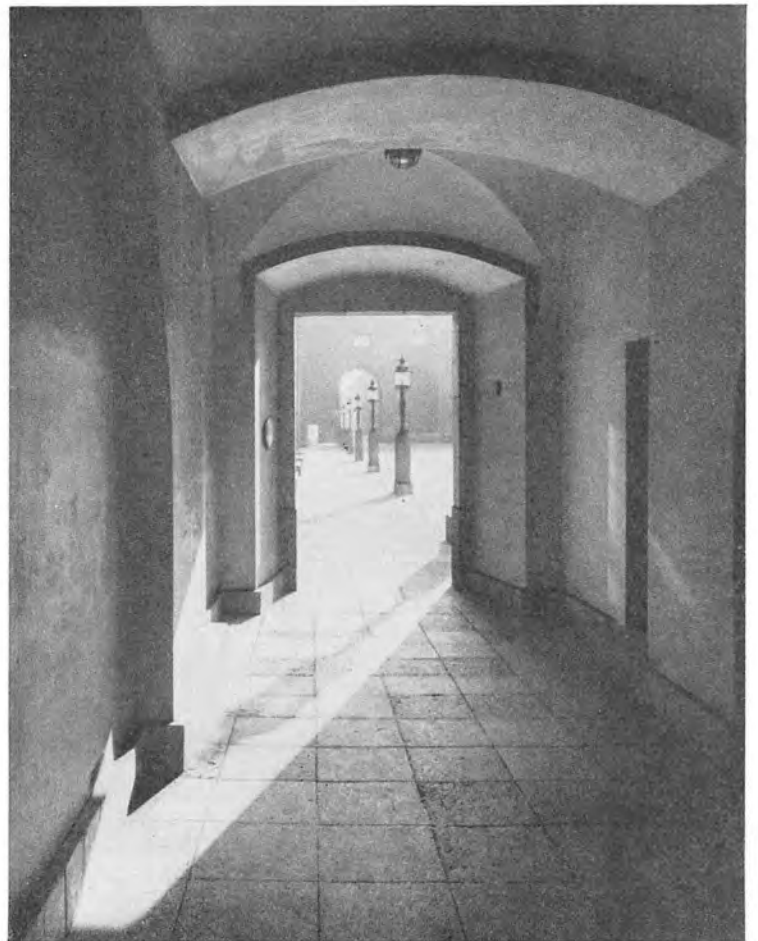
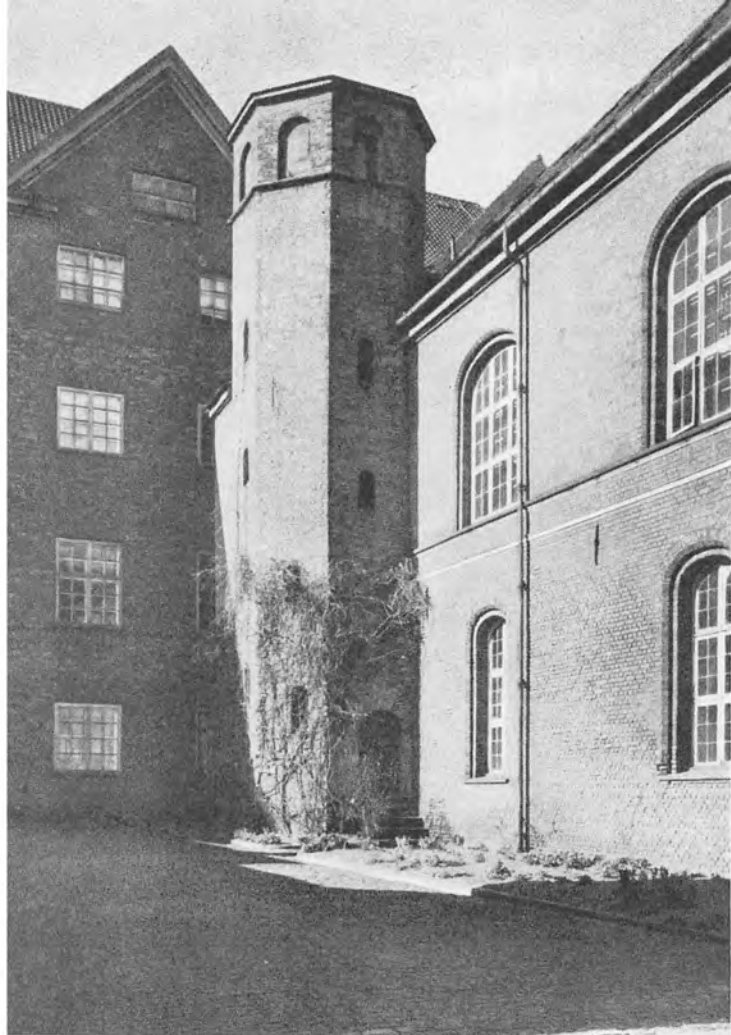

Tøjhusmuseet blev oprettet i 1928 ved Sammenlægning af forskellige militære og private Samlinger, først og fremmest: Den historiske Vaabensamling, der var blevet stiftet 1838. Museet rummer en

meget omfattende Repræsentation af alle Arter Vaaben og Munderingsgenstande samt Faner og Standarter. Hærens Depoter af gangbare Vaaben er efterhaanden fjernet fra Bygningen.

Interiør fra Rustkammersalen i Tøjhuset med de af Rustmester Georg Christensen skabte Vaabendekorationer (Efter Før og Nu). Christensen var en Mand med Interesse for Tøjhusets Samlinger og et stort Dekorations-talent, men uden mindste Sans for Vaabnernes historiske Værdi. De Opstillinger, han skabte i 70'erne, maatte i vore Dage forsvinde til Fordel for mere museumsagtige Arrangementer.

Herover til venstre: Trappetaarn i Hjørnet mellem Proviantgaarden til højre, og Rigsarkivet. Til højre: Passage fra Slotspladsen til Rigsdagsgaarden, set imod sidstnævnte. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu).

Løngange, lukkede Forbindelsespasser mellem forskellige Bygninger, er i Forbindelse med Christiansborg et gammelkendt Begreb. Og forøvrigt stod allerede det gamle Københavns Slot ved én Løngang i Forbindelse med Proviantgaarden og ved en anden med Staldene. Der var ogsaa Løngange mellem Proviantgaard og

Galejhus, saavel som mellem Tøjhus og Biblioteksbygning, og mellem denne og Proviantgaarden, de sidste siden erstattet af Gehejmearkivet og Bibliotekets Tilbygning. Løngangene i sig selv var imidlertid ikke blot Passager. Langs Korridorerne laa der adskillige Lokaler, anvendt paa forskellig Maade. Løngangen til Kancellibygningen husede en Tid det kgl. Galleri, Forløber for Kunstmuseet, og her logerede ogsaa en Overgang Landets mægtigste Mand, Gehejmekabinetminister Struensee. Men han havde ogsaa en Lejlighed under Dronningens Gemakker, hvortil førte en „forborgen“ Trappe!

Passage fra Rigsdagsgaarden til Tøjhusgade set imod denne. (Fot. 1949, København Før og Nu).

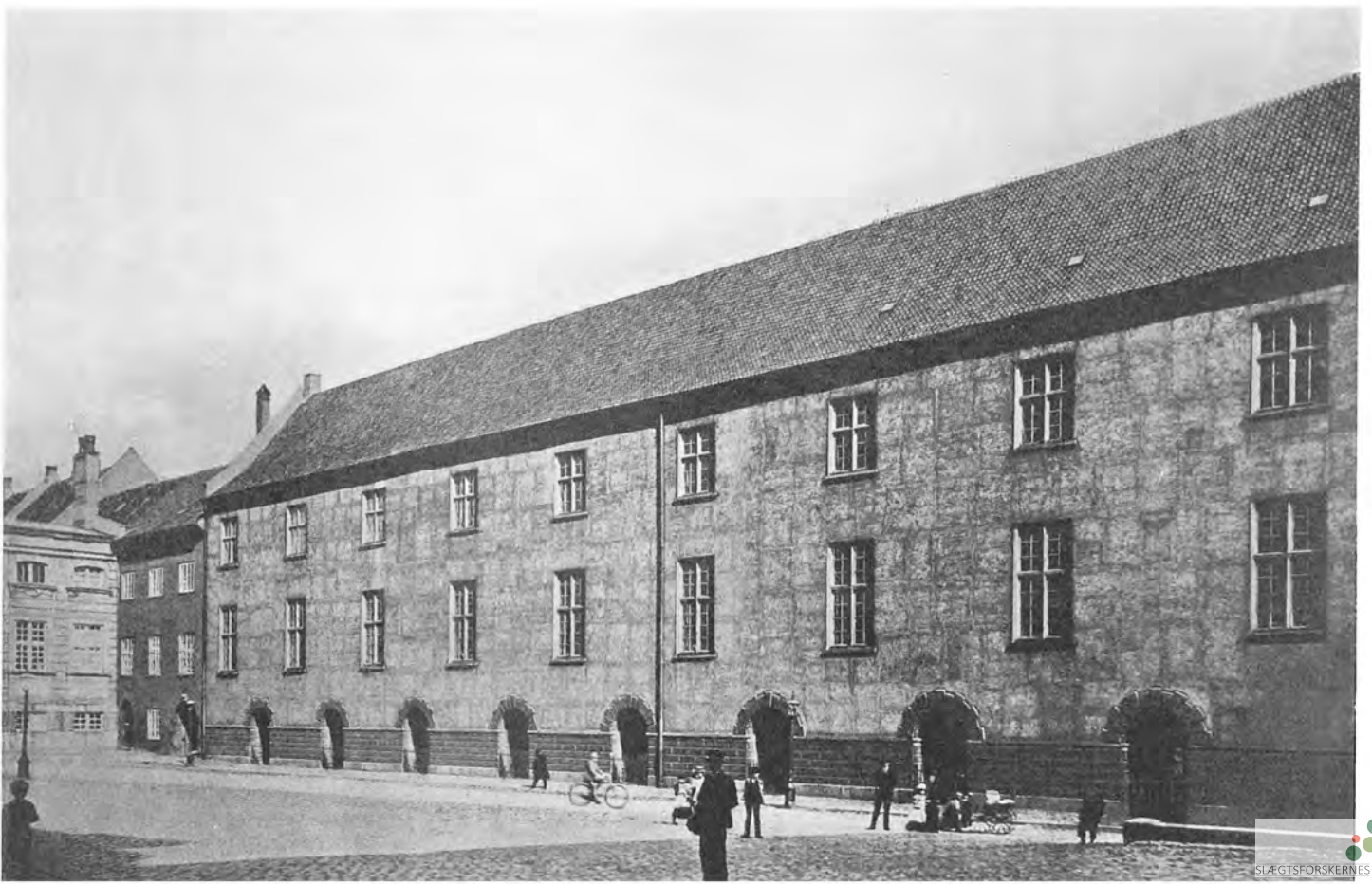
Løngangen, der lukker Rigsdagsgaarden imod Vest, støder til den ene Side til Slotets Sydføj og til den anden mod Biblioteksbygningen og Rigsarkivet. Mellem den og Tøjhuset ligger det Anneks til Frederik III's Biblioteksbygning, som man fejlagtigt kalder den Harsdorffske Tilbygning, men som rettere burde hedde den Zuberke, fordi den blev opført 1781 under Ledelse af den kgl. Bygningsinspektør C. J. Zuber. Bygningens Facade ses paa det lille Billede foran Side 202.

Herover: Rigsdagsgaarden med Rigsarkivet. (Fot. 1949, København Før og Nu). Herunder: Samme Parti før Ombygningen 1909-12. (Ældre Fotografi. Efter Før og Nu).

Det blev Frederik III, som fuldførte sin Faders Tøjhuskompleks ved Opførelsen af den fjerde Længe, Nordfløjen. Men den blev næppe anvendt helt efter Christian IV's Hovede. Kun Stueetagen blev indrettet til Tøjhus, mens den lærde Konge tog første Etage i Brug til sit Bibliotek og andet til sit saakaldte Kunstkammer, som andre slige i Datiden, en forvirret Blanding af Kunstsager og

alskens mærkværdige Rariteter. Men Frederik III naaede ikke at se Huset taget i Brug. Skønt Opførelsen blev paabegyndt 1665, kunde Biblioteket først flytte ind 1672-73 og Kunstkammeret i 1680. Som omtalt paa Siden overfor blev Biblioteket i 1781 forsynet med en højst nødvendig Tilbygning, og allerede tidligere havde den Løngang, som forbandt Bygningen med Proviandtgaarden maatte vige Pladsen for Gehejmearkivets nye Bygning, opført 1715-21. Men efter Opførelsen af det nye kgl. Bibliotek, har Rigsarkivet overtaget hele den gamle Biblioteksbygning.

Det kgl. Biblioteks Hovedsal i den gamle Bygning, set mod Øst fra Udlaanskontoret. (Fot. 1906, Det kgl. Bibliotek).

De to Billeder paa denne Side repræsenterer kun Før og Nu i den Forstand, at de begge viser det kgl. Biblioteks Læsesal, men Billedet herover, da denne var i den nuværende Rigsarkivets Bygning, og Billedet herunder Læsesalen i den nye Biblioteksbygning.

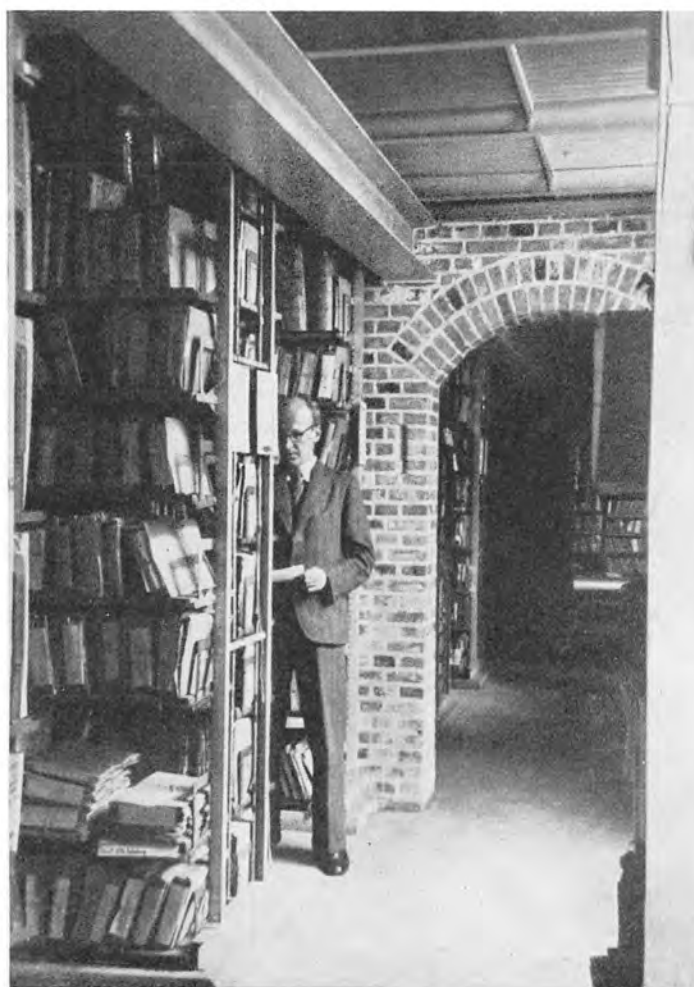

Læsesalen i Det kgl. Bibliotek. (Fot. 1949, København Før og Nu).
 Det kgl. Biblioteks Bogbestand øgedes hurtigt, i det 18. Aarhundrede navnlig ved Erhvervelsen af store private Bogsamlinger som Thotts og Suhms. Trods Udvidelsen i 1780erne blev Pladsen efterhaanden alt for indskrænket, og det hjalp ikke, at Biblioteket 1827 fik Raadighed over det nedlagte Kunstskammer og i 1861 over Tøjhuslokalerne i Stuen. Tilmed truedes Biblioteket, der til alt Held var blevet skaanet for Ødelæggelser under de to Slotsbrande, nu af Brandfaren fra Tøjhusets ny Geværfabrik, der ganske vist blev nedlagt i 1887. En nedsat Kommission havde dengang allerede i en Aarrække arbejdet med Planer for Bibliotekets Flytning, og Overbibliotekar Bruun foreslaet det lagt, hvor siden Raadhuset blev bygget. Men nu udpegede Ministeriet det Sted, som efter lange Forhandlinger blev det endelige, Tøjhusgaarden, paa Galejbygnings Plads.

Gehejmearkivet blev i 1889 forenet med det langt større Kongerigets Arkiv og overtog efter Det kgl. Biblioteks Flytning dets gamle Bygning, der blev ombygget, ude og navnlig inde, hvor den smukke Sal fra Frederik III's Tid blev omdannet til moderne Arkivmagasiner (Herunder til højre) og til en stor Læsesal (Til højre, Fot. 1949, København Før og Nu).

Arkivets ældste Sager, herimellem den berømte Kong Valdemars Jordebog, gemmes under det gamle Gehejmearkivs Hvælvinger i Egeskabe fra Christian IV's Tid. (Herunder til venstre. Fot. Nordisk Pressefoto). Til højre: Interiør fra Magasinerne. (Fot. Lebech).

Bibliotekshaven, som herover ses mod Hjørnet mellem Rigsarkiv og Proviantgaard, blev indrettet efter Planer af Thorvald Jørgensen og Magdahl Nielsen, efter at Tøjhusgaarden en Aarrække havde ligget hen i en sørgelig Uorden med forfaldne Skure og Rester af gamle Haver. Slotsholmens Haveanlæg, som det officielle Navn

lyder, blev Hovedstadens mest intime og et af dens skønneste Anlæg, hvis lavvandede Bassin trods alt leder Tanken hen mod Christian IV's Orlogshavn. Som en Sammenligning med Billedet herunder vil vise, er Bassinet endnu omgivet af nogle af de gamle Bygninger og Mure. (Fot. 1949, København Før og Nu).

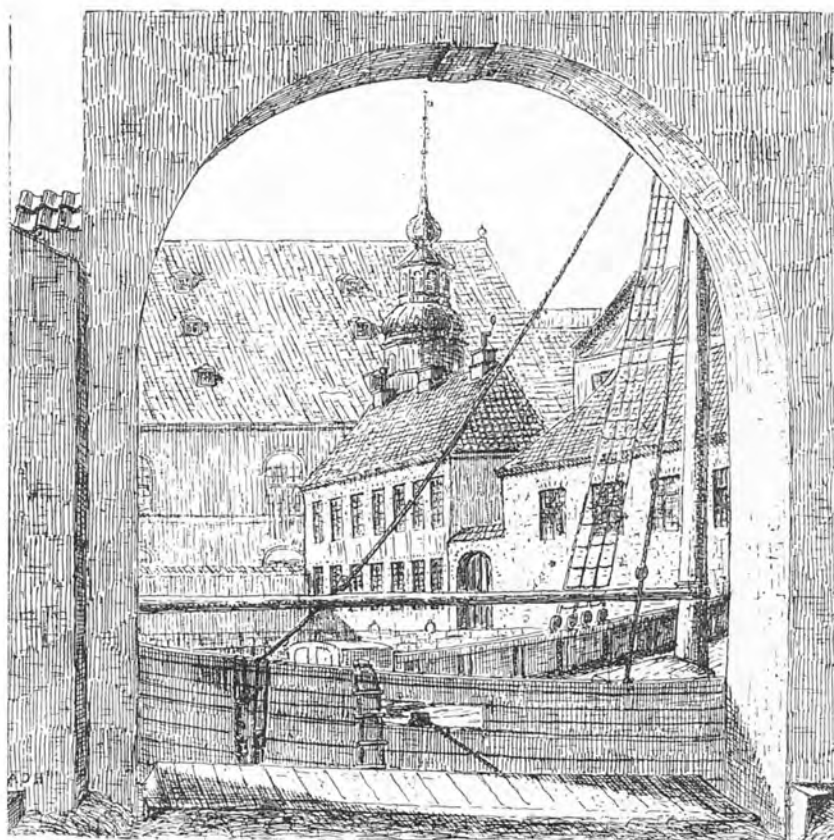

Et Hjørne af den gamle Tøjhushavn. (Træsnit i Ill. Tidende 1861-62). I Baggrunden til venstre den gamle Biblioteksbygning og Gehejmearkivets Bygning, nu begge indgaaet i Rigsarkivet, der ogsaa har beslaglagt en Del af Proviantgaarden, som ses til højre ligeledes i Baggrunden. Ud til Bassinet forskellige ældre Administrationsbygninger.

Det kgl. Biblioteks nye Bygning (Herover: Fot. 1949, København Før og Nu), stod færdig 1906, opført efter Tegning af Hans J. Holm, der havde været henvist til at benytte Fundamenter og Mure af den gamle Galejbygning. Nogle af dens hvælvede Kælderrum blev

bevaret og anvendes som Magasiner og Fyrrum. I Muren, der omgiver Bibliotekshaven, kan en enkelt Fortøjningsring endnu minde om den Tid, da Tøjhushavnen eksisterede. (Herunder til højre. Efter Før og Nu). (Herunder til venstre Fot. 1940, Lebech).

Slotsholmsgade med „den røde Bygning“ set imod Christiansborg. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Paa den Plads, hvor nu Kancellibygningen eller den røde Bygning ligger, byggede den kendte Rentemester Henrik Müller i 1647-48 „et meget kosteligt muret Hus med skønne Gemakker og derhos et meget herligt Boldhus, hvis Lige udi Bygning og Overdel med Skabelon og Maling man næppe ved af dets Lige at berømme og

sige, med en skøn og hvalt Kælder under, hvor adskillige Slags Drik der til Købs indlægges kan“. Paa Grund af Henrik Müllers økonomiske Vanheld maatte han siden skille sig ved disse Ejendomme, der sluttelig havnede i Kongens Besiddelse og paa Grunden lod Frederik IV J. C. Ernst opføre den store Kancellibygning. Den byggedes til Erstatning for en ældre mellem Holmens og Højbro, en tidligere Toldbod, som Christian IV i 1622 havde ladet indrette.

En Del af den saakaldte Grønbeckske, af den Schackske og af den Lercheske Gaard (Maleri ca. 1750 af Rach og Eegberg, Nationalmuseet). I Midten: Parti fra Slotspladsen med „den røde Bygning“ til højre, Nationalbanken til venstre og Udsigt til den senere Slotsholmsgade med Lerches Gaard og Anne Sofie Reventlows Gaard.

Det var fornemme Folk, som opslog deres Bopæl paa Omraadet mellem Børsen og Proviandgaarden. Paa Hjørnet af de nuværende Gader Slotsholmsgade og Christiansgade laa Københavns Kommandants, Felt-herren Greve Hans Schacks Gaard, en renaissancepræget Bygning med udsvejfet Gavl, spirkrønet Trappe-taarn og Sandstensportal, den sidste den Dag i Dag en Erindring om fordums Herlighed. Forsaaavidt peger det første Minde om Gaarden hen mod dens senere Skæbne. Det er nemlig et Notat om, at det nyoprettede Krigskollegiums første Møde 1660 blev holdt i Felt-herrens Gaard. Men der gik dog næsten tre Hundrede Aar, inden den ombyggede Ejendom blev overtaget af Staten. Det skete 1927. Gaarden huser nu blandt andre Statsinstitutioner Grønlands Styrelse.

Nabo til Schacks Gaard mod Nord ligger den langt større Ejendom, som med lige Ret kan kaldes det Würtembergerske Palæ eller Lerches Gaard. Det første Navn har den efter Christian VI's Protegé Carl Christian Erdmann, Prins af Würtemberg-Oels. Kongen købte Gaarden til ham – den havde tidligere været ejet af Sofie Amalie Moth, Christian V's Elskerinde – og lod den ombygge som et anseligt Palæ. Det var i Aarene 1741–44, men allerede 1747 forlod Prinsen Landet, og General Christian Lerche købte Palæet, som gik i Arv i hans Slægt gennem de følgende halvhundrede Aar, indtil Staten i 1805 blev Ejer, og tog Ejendommen i Brug for Statsstyrelsen. Ved den Lejlighed paabyggedes en Etage.

Slotsholmsgade set imod Slotspladsen og Christiansborg. (Træsnit i Ill. Tidende 1883–84).

De fornemme gamle Ejendomme bag Børsen laa saa fredeligt ud mod den stille ubefærdede Gade langs Børs-graven, indtil Christian IV's Knippelsbro sidst i 1860erne endelig fik sin Afløser, længere mod Syd, og det blev den nye Slotsholmsgade, som nu skulde tage Trafikken til Christianshavn og Amager.

Indenrigsministeriets Sal, oprindelig Rentekammerets Kollegiesal i den røde Bygning, (Fot. 1927, Elfelt), hører til de bedst bevarede af Bygningens oprindelige Interiører. Loftsmaleriet – en Allegori paa Guds Forsyn – er malet af Henrik Krock, af hvem der stadig findes flere lignende, deriblandt i det tidligere særlig smukt udstyrede Gehejmekonseillets Konferenceværelse. Her var Væggene smykket med haandmalede Tapeter, og der var anbragt en Tron-

himmel over Kongens Stol. Det menes, at Bygningens hvælvede Kælderrum gaar tilbage til det gamle Boldhus. De benyttedes under Carl Gustavs Belejring til svenske Fanger.

Ogsaa Stueetagen har Hvælvinger. Gaarden mellem den røde Bygnings tre Fløje lukkes af Proviantgaarden, som nu delvis benyttes af Rigsarkivet, til hvilket der er direkte Adgang fra Ministerialbygningen.

Loftsmaleri i Socialministeriets Departementchefs kontor. (Efter Danske Slotte og Herregaarde).

Som det ses paa det gamle Billede af Frederik IV's Slot (Se Side 174) var Gaarden, nu Slots-holmsgade 6, en statelig Borgergaard, bygget i 1600erne af islandsk Købmand Knud Petersen Storm. Tidligere havde Ejendommen haft saa fornemme Besiddere som Rentemester Christoffer Gabel, Frederik III's højre Haand, og Storkansleren, Grev Frederik Ahlefeldt. Men den skulde siden komme til at huse en vorde Dronning. Frederik IV erhvervede nemlig Gaarden og lod den indrette for sin Mætresse Grevinde Schindelen. Det var dog først hendes Efterfølger i Majestædens Yndest, og i Gaarden, Anne Sofie Reventlow, som blev ophøjet til Tronen ved Kongens Side. Fra hendes Tid stammer blandt andet det gengivne Loftsmaleri, som ogsaa skyldes Henrik Krock.

Ved Frederik IV's Død maatte Anne Sofie ikke alene forlade Kongeslottet, men ogsaa „det gamle Palads“ bag Børsen, der nu indgik som Led i Centraladministrationens Komplekser.

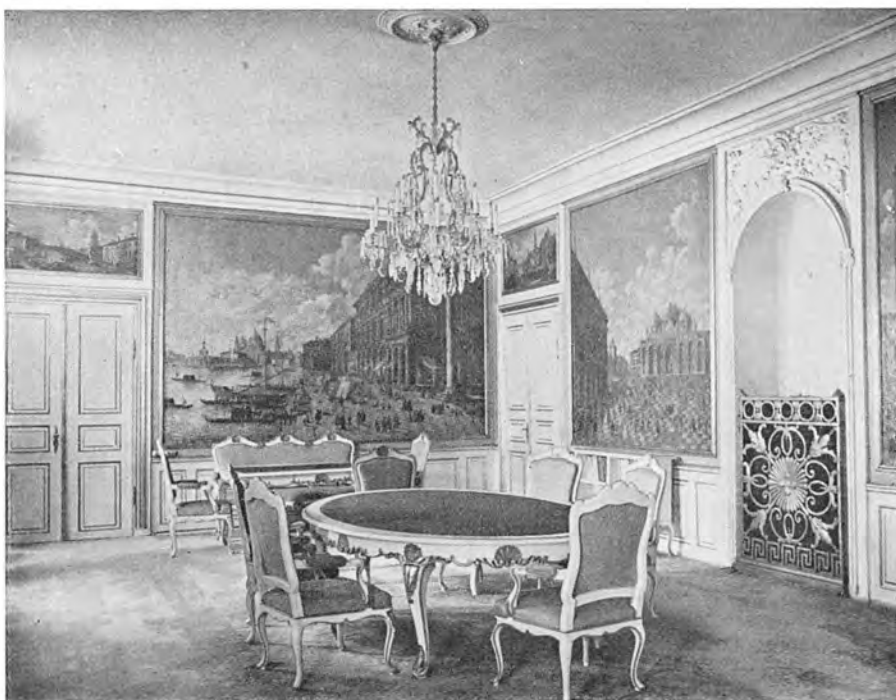

Forsvarsministerens Kontor (Fot. 1927, Efter Før og Nu) er det bedst bevarede Interiør fra Lerches Gaard og var dennes Spisesal. Udsmykningen med de indfældede Malerier af den italienske Maler Jacobo Fabris stammer dog næppe fra Palæets allerførste Tid, men snarest fra Aarene omkring 1750, da Lercherne havde overtaget Ejendommen. Forsvundet er Paradegemakket, Sovekammeret med den hertugelige Himmelseng mellem fire korinthiske Søjler med forgyldte Kapitæler. Blandt de fornemme Beboere af

Palæet i den Periode, Lercherne lejede det ud, kan nævnes den franske General Louis de Saint-Aubain, som blev indkaldt her til Landet for at reorganisere Hæren. Ogsaa Minister Henrik Stampe har haft Bolig i Lerches Gaard. Staten købte den i 1805 for at skaffe Husly til nogle af de Institutioner, der var blevet hjemløse ved Slotsbranden i 1794 og Bybranden i 1795, blandt andet Admiralitetet, hvis Bygning i Størrestræde var lagt i Aske. Palæet rummer nu flere forskellige Ministerier.

Samme Interiør som ovenfor i dets nuværende Skikkelse. (Efter Danske Slotte og Herregaarde).

Det blev efterhaanden Statsadministrationen omtrent umuligt at faa Plads, og i Aarene 1923-24 byggede kgl. Bygningsinspektør Thorvald Jørgensen den nye Bygning bag Lerches Gaard, i samme Stil som denne, saaledes at det før vinkelformede Kompleks nu blev firfløjet og indeslutter en lukket Grønnegaard. De store Linde i denne er de sidste Rester af den herskabelige Have, som engang strakte sig bag det fornemme Adelspalæ.

Børsen, set fra Havnegade. (Fot. ca. 1910, Hude).
 Børsen, næst Rundetaarn den mest særprægede af Christian IV's Bygninger, har trods en haardhændet Restaurering ikke mistet sit livlige, farveglade Udseende. Men den har unægtelig tabt meget ved, at Omgivelserne ændredes. Den burde fremdeles ligge, som

det ses paa Billedet, ud mod den smalle Kajgade, hvor Skibene lægger til. Men Gadens Udvidelse og ikke mindre Anlægget af den nye Bro til Gammelholm har helt taget dette Syn fra den, ligesom Privatbankens prangende Bygning med de samme grønne og røde Farver som Børsen har forfladiget Indtrykket af denne.

Udsigt omtrent fra Hjørnet af nuværende Christiansgade i Retning mod Christiansborg og Børsen. Til højre i Billedet Børsgraven. (Tegning ca. 1850 af H. G. F. Holm)
 I ældre Tid laa Børsen tilmed paa begge Sider omgivet af Vand, idet Børsgraven strakte sig langs Halvdelen af dens vestre Side. For Enden af Kanalen laa Slotsholmens Hovedvagt.

Til højre: Børsen set fra Slotspladsen. (Fot. 1949, København Før og Nu). Herunder: Børsen og Nationalbanken set fra Slotspladsen. (Litografi ca. 1850, efter Før og Nu).

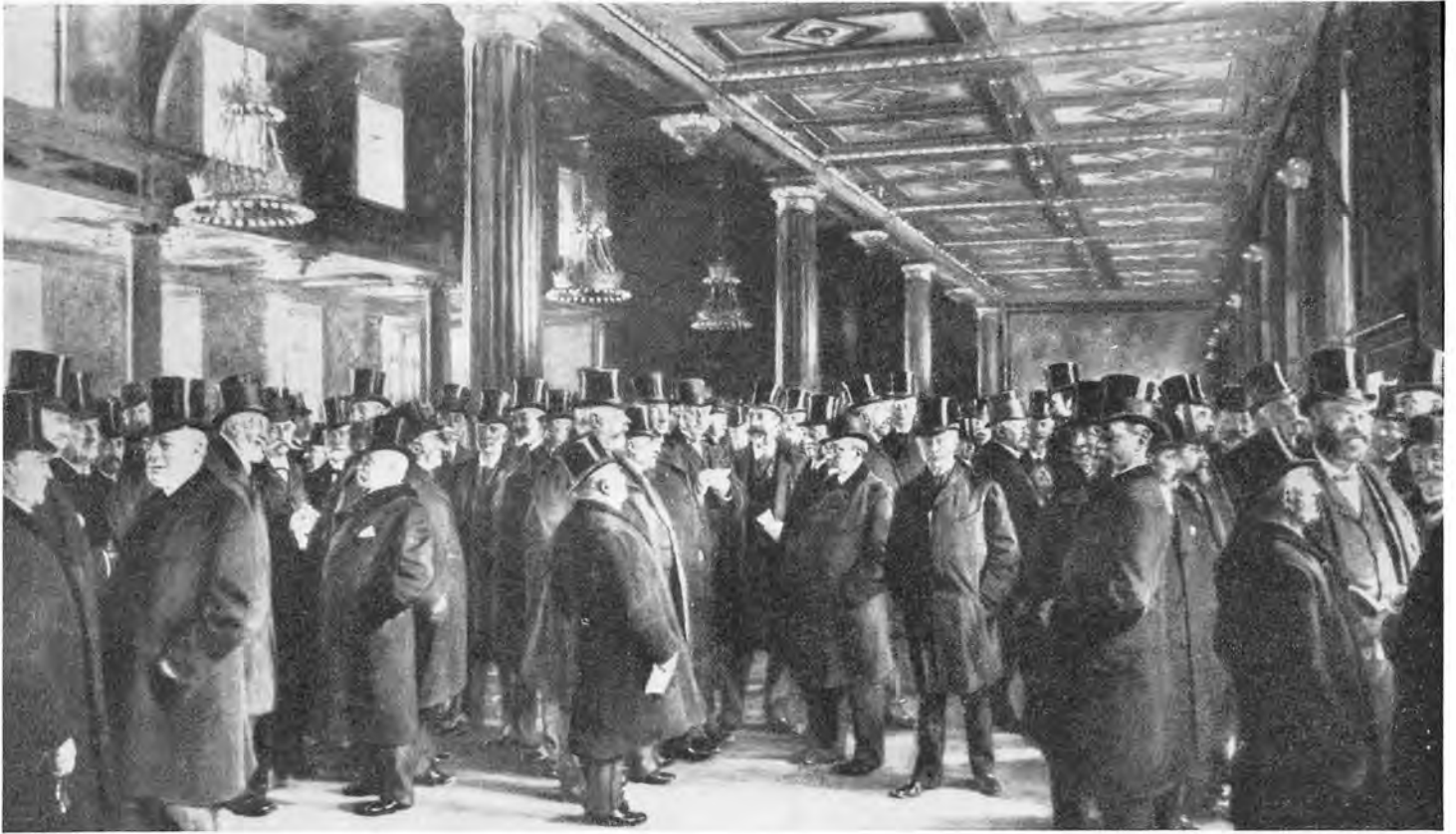
Børsen, der fra første Færd skulde tjene Hovedstadens Handelsliv, blev opført af Christian IV i den af ham saa yndede nederlandske Renæssancestil med de røde Mure overdaadigt smykket af udhugne Sandstensbaand. Den stod under Bygning i 1620erne og var færdig 1631. Arkitekten var Laurids Steenwinkel og efter hans Død Broderen Hans. Men Bygningen havde først afvalmede Gavle og ingen Kviste. Disse saavel som Spiret med de sammensnoede Lindorme kom først til under Byggearbejdet. Mod Slotsholmsgade er Kvistene endda moderne Tilføjelser, med Undtagelse af den midterste under Spiret.

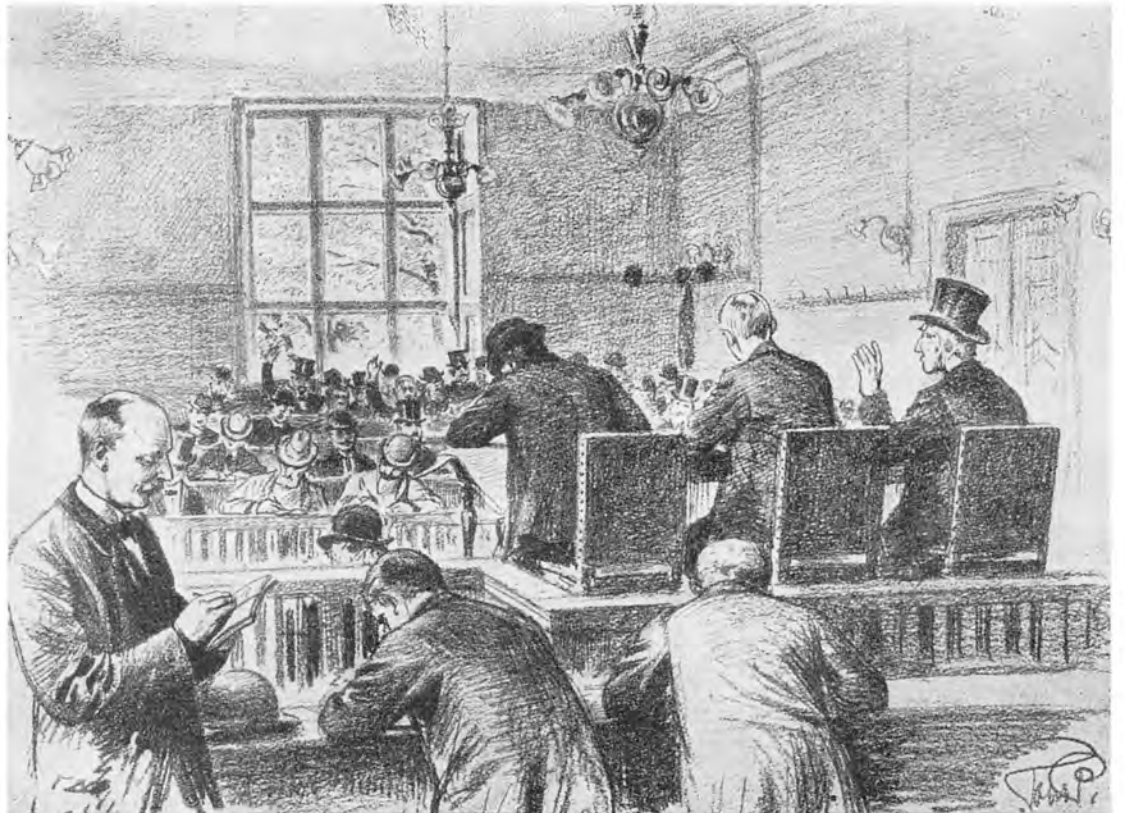
Herover: Den østlige Børsrampe 1827. (Maleri af Martinus Rørbye. Efter Før og Nu). Til venstre: Børssalen 1816. (Tegning i Nationalmuseet). Det var Meningen, at Børsen skulde tjene som Udsalgssted for Varer, der førtes til Byen pr. Skib, og derfor fik den Beliggenhed mellem de to Bolværker. Stueetagen var indrettet til Pakrum og Boder for de grovere Varer, mens Førstetagens store Rum var forbeholdt Detailhandelen med dens Butikker, indrettet langs med to Gange i hele Bygnings Længde. Dette Forhold bestod til ned i det 19. Aarhundrede og afspejler sig ogsaa paa Rørbyes Billede. Det var dengang Publikum af alle Stænder, der besøgte Børsen for at gøre deres Indkøb.

P. S. Krøyers Billede af Børsalen fra 1895, siden 1928 ophængt i selve Lokalet, gengiver en Række af Datidens kendte Børsherrer, deriblandt Tietgen, staaende alene i Billedets højre Halvdel. Der er een Overensstemmelse mellem dette Billede og det ældre gengivet nederst forrige Side: de høje Hatte. I Børsens „dunkle Haller vandrede de tavse mørke Skikkelser af en meget bevægelig Verden – Kjøbmændene – alle med Hatten fast paa Hovedet“, hedder det i en Rejsebeskrivelse fra Begyndelsen af det 19. Aarhundrede. Foruden Detailhandelen blev der fra Bygningens første Dage drevet egentlig Børshandel, ogsaa i den Periode, Børsen paa Grund af

Statens Pengeød var afhændet til Borgmester Jakob Madsen, fra hvis Enke den tilbageerhvervedes af Kongen. Siden var Kurantbanken Ejer og havde Lokaler paa selve Børsen for i 1785 at flytte til den ved Siden af opførte Bygning. Da Banken blev ophævet ved Bankerotten 1813, overtoges Børsen atter af Staten, som derpaa 1857 afhændede den til Grosserersocietetet. Det allerede i 1680erne nævnte Forsamlingslokale blev nyindrettet i 1807–10, men først efter 1857 forsvandt Butikkerne paa første Sal til Fordel for den store Børssal, og hele Bygningens Indre omkalfatredes med H. C. Stilling som Arkitekt.

Kursnoteringssalen i 1897. (Tegning af Tom Petersen i Ill. Tidende 1897–98). Grosserersocietetets Overtagelse af Børsbygningen skete for at indrette den til Børs i moderne Forstand, dels som Varebørs og dels som Fondsbørs. Den nye Børssal skulde egentlig have været indviet i December Maaned 1857, men netop omkring den Tid naaede den kendte store Krise Hamborg, og da vor Forretningsverden den Gang endnu stod i stærkt Afhængighedsforhold til denne By, fik Societetet fuldt op at gøre med i Forbindelse med Regeringen og Bankerne at afbøde Krisens værste Følger. „Det store Krak“ lykkedes det at afværge, men ikke mindre end 42 københavnske Firmaer faldede i Løbet af December Maaned.

Billedet herover viser den nye Havnebanebro, anlagt i 1880. Banen var fra den gamle Banegaard (ved Axeltorv) ført over Vesterbrogade ved Frihedsstøtten og forgrenede sig ved Kallebodstrand i eet

Spor til det nye Kvægtorv og et andet, der førte gennem Christiansgade. (Træsnit i Ill. Tid. 1879–80). Herunder ses en Del af Broen med De seks Søstre i Baggrunden. (Træsnit i Ill. Tid. 1881–82).

De seks Søstre, som her er set fra Havnegade (Fot. ca. 1900), skulde efter Sagnet være opført af Hans Knip, efter hvem Knippelsbro har Navn, og som havde bygget et Hus til hver af sine Døtre! Men det passer ikke. Det var Rentemester Henrik Müller, som 1645

byggede de oprindelig syv Huse, hvoraf det ene nedreves 1868. Med deres Beliggenhed mellem de to Kanaler frembød de gode Forhold for mere velsituerede Næringsdrivende. Nybørs kaldte man i Almindelighed baade Husene og Gaden.

Privatbankens Bygning (Fot. 1949, København Før og Nu) blev opført 1900-01, i Virkningen saa anmassende og saa ødelæggende for Indtrykket af Børsen, at man næppe forstaar, hvordan Arkitekten Axel Berg kunde udtale, at han bevidst havde søgt „at undgaa en Stilretning, der var beslægtet med Børsarkitekturen, og et altfor regelmæssigt Anlæg og dominerende Taarnpartier, som efter hans Anskuelse kun vilde bidrage til at knuge Børsen“. Hensigten synes saaledes at være den bedste i afgjort Modsetning til Resultatet!

Parti af Slotsholmen set fra Asiatisk Kompagnis Plads paa Christianshavn (Fot. 1949, København Før og Nu).

Man ser fra venstre bag den nye Knippelsbro Pakhusene ved Christiansgade, Privatbankens dominerende Bygning, Børsen, Christiansborg med Slotskirken og Huse i Havnegade. Havnebanebroen, der tidligere førte over Kanalen fra Gaden mellem Børsen og Privat-

banken til Havnegade, omtrent hvor det hvide Dampskib ligger, er forsvundet, og i Stedet for er der etableret Forbindelse mellem den indre By og Børgade ved den nye Børsbro anlagt som Led i den nye Hovedfærdselsaare fra Christianshavn og Havnen til Østerbro. Det var Anlægget af denne Trafiklinie, som efterhaanden medførte de store Saneringer baade Nord og Syd for Strøget.

Eckersberg har staaet paa omtrent samme Sted som Fotografen, der tog ovenstaaende Billede, da han i 1832 tegnede det her givne Prospekt af Slotsholmen. Han har dog haft sit Stade lidt længere inde paa Asiatisk Plads, saa Bygninger og Buske til venstre skjuler Udsigten mod de seks Søstre. Men Børsen ses og C. F. Hansens Christiansborg, samt Holmens Kirke. Bag den Byens andre Taarne og foran en Del af Bebyggelsen paa Gammelholm. (Kobberstiksamlingen).

En hyggelig gammeldags Stemning behersker dette Billede af Knippelsbro Nr. 2, set fra Christianshavn engang i goerne (Fot. Tryde). I det sindige Tempo, som var hin Tids og fjernt fra vore Dages Jag, bevæger Hestekøretøjerne sig over Broen. Baghusene, der hører til Nybørs, har ikke samme ens Præg som Facadehusene ud mod

Børs-gaden. Ved den ses Masterne af de Finlappeskibe, der havde været til stor Gêne for Trafikken, dengang Knippelsbro laa paa sin gamle Plads. De lod deres Ladninger ligge helt ud paa Fortovet, mens deres Bovspryd endda ragede helt udover Gaden. Man havde i 1843 gjort Gaden 12 Alen bredere ved at rykke Bolværket ud.

Omtrent samme Parti som ovenfor 1949. (Fot. København Før og Nu). Privatbankens Opførelse blev ikke hilst med Glæde fra alle Sider. Man beklagede, at den interessante Nybørs maatte forsvinde, og mente, det vilde blive vanskeligt for den nye Bygning i Børsens umiddelbare Nærhed at skaffe sig Autoritet og vokse sig ind i den almindelige Bevidsthed som et naturligt Led i Byen, en Antagelse, der i nogen Grad har slaet til.

Øverst: Udsigt fra Brogade mod Slotsholmen med den ældste Knippelsbro. (Fot. ca. 1860, Hendriksen). I Midten: Omtrent samme Parti 1890. (Fot., Bymuseet). Nederst: Samme Motiv som Billedet ovenover 1949. (Fot. København Før og Nu).

Paa det øverste Billede ser man Indløbet til den dengang endnu ikke tilkastede Børsgrav. Paa Billedet i Midten er den derimod forsvundet og Slotsholmsgade anlagt fra den anden Knippelsbro, som blev bygget 1868-69. Det røde nygotiske Pakhus, som Billedet viser til venstre for Broen, blev bygget 1869 af Rud. Chr. Puggaard med J. D. Herholdt som Arkitekt. Bag det skimter man Gavlene paa de graa Pakhuse, som hidrørte fra det gamle Sukkerhus „Phønix“, der havde ligget her siden i det 17. Aarhundrede. Som det moderne Billede viser, er dette Pakhus afløst af et nyt ud mod Havnen, opført omkring 1910 og hvis Kvistgavle har taget Mønster efter dem paa den ældre Bygning. Samtlige Pakhuse og Pladser er nu i Sukkerfabrikkernes Eje. Det nye Billede viser endelig Privatbankens Bygning, og at Knippelsbro atter er flyttet til sin oprindelige Plads, saa Slotsholmsgade nu ender blindt ud mod Havnen, men dog fortsættes i Kajgaden, der løber ind under den nuværende Knippelsbro.

Herover: Slotsholmsgade med Børsen, Christiansborg og den røde Bygning. (Fot. 1949, København Før og Nu).

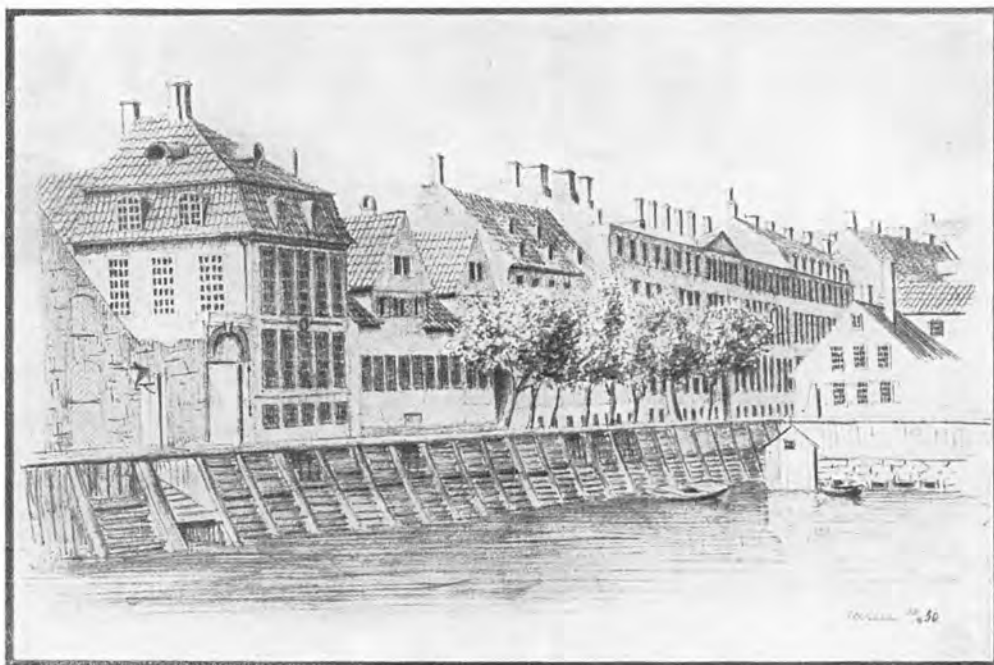
Allerede da Grosscrersocietetet overtog Børsen, trængte den haardt til at restaureres, men man nøjedes foreløbig med de nødvendige Reparationer. Efter Anlægget af Slotsholmsgade var den stærkt

forsømt Sydfacade imidlertid blevet Hovedfacaden, og saa var en Restaurering uundgaaelig. Desværre blev den gennemført paa en ret haardhændet Maade, blandt andet saaledes, at man belagde de gamle Mursten med glatte Skalsten, ganske vist fordi man frygtede, at Murværket ikke kunde taale, man tog de gamle Sten ud.

Nybørs' Beliggenhed ved Børsgraven, der her ses efter Fotografi fra 1860erne, havde ikke været den mindste Anledning til, at man i Datiden udtalte sig i saa høje Toner om Henrik Müllers Foretagende: „en meget kostelig, anselig, stor og berømmelig Bygning med Pakhuse, foruden paa samme Rad og Plads andre skønne, store, anselige, murede Købmandshuse med Kælder under, og hver sit tilhørende Pakhus ud til Kanalen eller Havnen, som bag samme herlige Huse er bygget, at man med Skibe og Pramme kan der anlægge og dennem udlosse og igen indlade.“

Øverst: Husrækken bag Børsen med Børsgraven. (Tegning 1850 af J. Prahm, F. Hendriksen).

I Midten: Det forreste Gaardsrum i Grønbechs Gaard, til venstre Forhuset ud mod Bag Børsen (Slotsholmsgade). Tegning ca. 1855 af H. G. F. Holm).

Nederst: Christiansgade set fra Nord. (Fot. 1895, F. Hendriksen).

Paa det øverste Billede ser man længst til venstre det 1780 opførte kvadratiske Hus med Mansardtag, som Grosse-
 rer Fr. Th. Adolph erhvervede i 1847 sammen med det tilhørende store Areal og Pakhusene paa dette. Adolph havde fra 1842 været Ejer af Schacks Gaard, der paa Billedet ses efter Gaarden med de to Kvistgavle, som hans Enke købte i 1858. Det var den saakaldte Grønbechske Gaard, fra hvilken Midterbilledet viser et Gaardinteriør. Gaarden blev ødelagt ved Anlægget af Christiansgade, og kun en Stump af Mellembygningen staar endnu tilbage i Gaarden i Christiansgade. Man ser den midt i nederste Billede og tillige paa Billedet overfor. Ved de foretagne Opfyldninger i Havnen fik J. D. S. Adolph rigelig Erstatning for det Areal, han maatte afstaa til Gadeanlægget. Han byggede i 1876 det fæstningsagtigt forlorne Pakhus paa Hjørnet af Christiansgade og Havnepladsen, og hans Søn lod opføre en større Hjørneejendom i Stedet for det lille kvadratiske Hus i 1896. Til højre Hjørnet af den ombyggede Schack'ske Gaard og bag denne en Del af den nye Ministerialbygning. Se ogsaa Billedet overfor.

Gaardparti fra den Grønbechske Gaard (Gammelt Fotografi), der var en interessant Repræsentant for Københavns ældre Bebyggelse. Ikke alene havde Forhuset Interesse som et af de relativt sjældne Barokhuse med to Kvistgavle – det stammede antagelig fra Tiden omkring Aar 1700 – men navnlig var den her og paa Siden overfor afbildede Sidefløj med den smukt udskaaarne Svalegang et Levn fra Tiden tilbage i det 17. Aarhundrede, maaske fra den allerførste Bebyggelse „bag Børsen“. Svalen var af akkurat samme Type som den tilsvarende i Didrik Boye Bartskærs Gaard paa Hjørnet af Gothersgade og Store Regnegade, opført ca. 1675. Af mere prominente Ejere nævnes Admiral Rosenpalm paa den første store Ildebrands Tid, men ellers var det en velmeriteret Købmandsgaard, hvor man, saa godt det lod sig gøre, havde søgt at følge med Tiden.

Christiansgade set mod Slotsholmsgade. (Fot. 1949, København Før og Nu). Bindingsværkshuset midt i Billedet er i Dag de sørgelige Rester af den Grønbechske Gaard. Huset har ogsaa mod Baggaarden staaet pynteligt med Mønster i Murværket. Bag det ligger Ejendommen paa Hjørnet af Slotsholmsgade, som Grosserer Adolph lod opføre i Stedet for den lille kvadratiske Hjørnebygning, og bag denne Ejendom ses igen Privatbanken.

Billedet af den nyanlagte Christiansgade maa sammenlignes med ældre Planer, for at man kan faa den rette Forestilling om, hvor stor Landvindingen var ved Opfyldningen af Havneløbet. Iøvrigt

ses fra venstre en Stump af Bryghuset, Tøjhusets Bygninger med Professor Nebelongs rædsomme, nu atter fjernede Kransekagedumyking, Galejbygningen, Proviantgaarden og Adolphs Pakhus.

Tøjhusets ydre Gaard mod Christiansgade med Istedløven. Bag Figuren en Fløj af Det kgl. Bibliotek. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Istedløven blev udført af H. V. Bissen til Mindesmærket paa Flensborg Kirkegaard over de i Treaarskrigen faldne danske Soldater. Men efter 64 lod Prøjserne den slæbe til Tyskland, hvor den var henstillet i en Kasernegaard i Lichterfelde. Generalen for de amerikanske Besættelsestropper skænkede imidlertid Løvefiguren til Kong Christian X, der ved den højtidelige Modtagelse udtalte Ønsket om, at den atter vilde kunne finde Plads paa Flensborg Kirkegaard. Muligvis vil den dog være i bedre Behold foran Tøjhusets Gavl.

Det nederste Fotografi viser Tøjhuskomplekset inden Ombygningen af Galejhuset, mens selve Tøjhuset har faaet den Nebelongske Udsmykning. Herover ser man det samme Parti fotograferet i

vore Dage. Det er nu Biblioteksbygningen, der dominerer Slots-
holmen set under denne Synsvinkel. Til venstre det gamle Bryg-
hus. (Fot. 1949, København Før og Nu).

Herover: Theophilus Hansens Projekt fra 1886 til Bebyggelse af Slotsholmen, set fra Christianshavn. Til højre for Slottet ses den paatænkte Rigsdagsbygning i Christiansgade. Nederst henholdsvis

til venstre og højre Martin Nyrops og A. Clemmensens Projekter til Genopførelse af Christiansborg fra Konkurrencen 1905. De to Arkitekter fik tillige med Thorvald Jørgensen tilkendt Førstepremier.

Spaadommen: Paa denne Plads rejses intet tredje Christiansborg, der virkelig blev fremsat, men fejlagtigt tillagt Venstres Fører Christen Berg i et Venstreblad, holdt i Længden ikke Stik. Men der maatte et Systemskifte til, inden det blev Alvor med Genopførelsen. Og det var i ethvert Tilfælde et Held, at man ikke realiserede det Projekt, som Regeringen straks efter Slotsbranden lod udarbejde af den danskfødte Theophilus Hansen, Wiener-Bygmesteren, der ellers efter sin Virksomhed i Donaubyen paa Forhaand maatte anses for at være skikket til at bygge det nye Christiansborg og intet hellere vilde end sætte sig et varigt arkitektonisk Minde ogsaa i sin Fødeby.

Billedet herover viser, hvorledes Slotsholmen vilde have taget sig ud set fra den anden Side Havneløbet, hvis hans Projekt fra 1886 var blevet ført ud i Virkeligheden. Paa den Maade vilde baade saa karakteristiske gamle Bygninger som det lange Tøjhus, den gamle Biblioteksbygning og Bryghuset være helt forsvundet og Proviantgaarden kun bevaret i ombygget Tilstand som Led i den Administrationsbygning, der ses til venstre for Børsen. Men heri var Hansen i god Overensstemmelse med en Kommission, nedsat 1879 for at udtale sig om nye Bygninger til Rigsdagen og de offentlige Samlinger, der var installeret paa C. F. Hansens Christiansborg. Trods det denne Kommission blandt sine Medlemmer talte A. D. Jørgensen og J. J. Worsaae, havde den helt set bort fra alle historiske Hensyn og villet rasere hele Slotsholmsomraadet Syd for Christiansborg, ja, om det saa var Prinsens Palæ, skulde ogsaa det være gaet med i Løbet!

Theophilus Hansen var ogsaa paa den Maade i Overensstemmelse med Kommissionen, som denne havde udtalt sig for Opførelsen af et særligt Rigsdagshus. Men den Tanke vandt ikke udelt Bifald, og endnu mens han arbejdede med Spørgsmaalet, blev det undersøgt, hvorvidt Christiansborg, selve Slottet, ved en Genopførelse kunde afgive Plads for Rigsdagen. Og en Lov, der blev vedtaget 1887, foreskrev en Konkurrence om Tilvejebringelse af Tegninger til Genopførelsen af et Christiansborg, der fremdeles skulde rumme saavel Rigsdagen og Højesteret som Kongebolig og kongelige Repræsentationslokaler.

Som Resultat af den udskrevne Konkurrence fremkom 23 Skitseprojekter, af hvilke syv prisbelønnedes. Blandt Arkitekterne var H. C. Aaberg, F. T. E. Blichfeldt, Martin Borch, Albert Jensen og F. Meldahl. Ved den endelige Konkurrence fik Albert Jensen og Meldahl Førstepremien, Martin Borch anden, men et Lovforslag om at lade disse udarbejde endelige Planer kunde ikke fremmes paa Rigsdagen.

Her var Sagen i de følgende Aar stadig Genstand for Drøftelser, under hvilke der fra socialdemokratisk Side i 1895 blev fremsat den foran, Side 169, gengivne Plan til en helt ny Bebyggelse af Slotsholmen uden noget Christiansborg. Socialdemokraternes vidtgaaende Projekt vandt dog ikke Gehør, men først efter at de politiske Forhold i 1901 havde undergaaet en Ændring, lykkedes det 1903 at gennemføre Loven om Slottets Genrejsning, og i de udskrevne Konkurrencer sejrede sluttelig Thorvald Jørgensen – dog ikke uden at have været udsat for en Del Modstand.

KØBENHAVNS HAVNS HISTORIE

Af BENT BERGSØE

Forudsætningen for Tilblivelsen og Udviklingen af vor Hovedstad er den Kendsgerning, at der her i det oprindelig 1,3 km brede Sund mellem Øerne, Sjælland og Amager fandtes en fortrinlig, naturlig Havn med god Ankerbund. I dette dækkede Farvand laa der flere lave Holme med dybere Sejløb imellem, saaledes at der her temmelig let kunde sættes Bolværker, bygges Broer og ved Opfyldning af lavvandede Arealer tilvejebringes Landdannelser med nem Adgang til Søen. Om de øvrige Forudsætninger for Byens Opvækst, om Sildefiskeri i Øresund og Færgefarten til Skaane, og om Borgbyggeri, fortælles andetsteds i dette Værk.

Paa Absalons Tid og i Aarhundredet derefter krævedes ikke store Bekvemmeligheder i en Havn. En Vanddybde paa 2–4 m var tilstrækkelig, der maatte være god Ankerplads, og en jævn Strandbred, der tillod Ind- og Udskibning af Gods og Folk samt Lejlighed til Ophaling af Skibe i Vintertiden.

Formodentlig fandtes allerede paa Absalons Tid ved Gammel Strand en Bro til Losning og Ladning, Ladbroyen. Den nævnes første Gang i 1275, den var opført af Sten og paa Broen var opført et Hus, som kaldtes Endebod, og hvor Toldafgifter blev betalt. Paa ERIK AF POMMERNs Tid kaldes Huset ligefrem Toldbod. Ved Havnen oprettedes i 1281 en Vejerbod ud for Hyskenstræde, hvis Navn iøvrigt viser hen til et af Byens to offentlige Nødtørftshuse, de saakaldte „Mag“, der maa have været anbragt paa eller ved Ladbroyen eller Skibbroyen, som den ogsaa kaldtes.

Til Havnen knyttedes senere Navnet „Gamlebod“, der rimeligvis hentyder til de Træboder, som i Byens ældste Periode har staaet ved Stranden, en interimistisk Bebyggelse, kun brugt af Købmændene i Markedstiden.

Gamlebodehavn var altsaa Havnens Centrum, men Skibe kunde ogsaa finde Læ bag en anden af Holmene, Bremerholm, – senere Gammelholm – eller søge Ankerplads paa Reden udenfor den egentlige Havn paa Revshaledybet, hvis man ikke benyttede den saakaldte Grønnegaardshavn, en naturlig Havn omtrent hvor nu Christianskirken ligger. Navnet paa Hovedindsej-

lingen til Havnen nordfra – „Revshaledybet“ – er først nævnt 1257. Løbet havde en Dybde paa 10 m, hvor det stødte til Kongedybet, og 6–7 m paa det Sted, hvor Knippelsbro senere byggedes.

Som Stadsretten af 1294 fortæller, var Havnen – hvilket vil sige Gamlebodehavn – afspærret med Bomme anbragt i Gennemsejlingsløbene. Disse Bomme skulde aabnes og lukkes sammen med Byportene, naar Vagtklokken lød.

I Middelalderen var Havnen delt af Højbro, hvis Beliggenhed var, som den er den Dag i Dag. Navnet Højbro kendes fra 1433, og Broen var, som endnu i det 19. Aarhundrede, en Vindebro.

Øst for Højbro laa Færgebroen, omtalt første Gang i 1390; herfra foregik Færgningen til Amager og Revshalen. Mellem Byen og Bremerholm laa „Dybet“, der indtil Reformationstiden dannede Indsejlingen til Gamlebodehavn.

Middelalderen igennem vedblev Gamlebodehavn at være Havnens centrale Afsnit. Vandarealet mellem Slotsholmen og Byen var dog dengang langt bredere end nu. Læderstræde, Kompagnistræde og Farvergade var dengang „Strandgader“ med Bolværker, af hvilke der er paavist Rester. Først efterhaanden blev der opfyldt længere ud i Stranden, og nye Bolværker blev sat for de nye Strandgader.

I de første Aarhundreder af Havnens Historie var der kun Tale om forholdsvis faa Udvidelser af det ældste Havneomraade. Gang paa Gang blev Udviklingen standset af krigeriske Konflikter eller Brande. En Ulykke for Havnens Dybdeforhold var den Vandmølle, som omkring Aar 1400 blev lagt ved Stranden. Mølleslusen blev nemlig ofte pakket med Fyld og Slam, som ved Slusens Aabning skyllede ud i Havnen tæt ved Ladbroyen, saaledes at denne efterhaanden blev uanvendelig til Losning og Ladning. Samtidig blev Skibene mere dybtgaaende, hvad der medførte Nødvendighed for Oprensning eller Uddybning.

For Københavns Vedkommende kan man i Byens første Aarhundreder ikke tale om nogen egentlig national, dansk Handel, idet Søkøbmændene fra de hanseatiske

Det hosføjede Udsnit af H. H. Engqvists for Daells Varehus udarbejdede Model af København omkring Aar 1500 viser Hovedstadens middelalderlige Havn, den Naturhavn mellem de lave Holme og Sjællandskysten, som var Forudsætningen for Københavns Anlæg og Vækst. Man ser Borgen paa den senere Slots-holm og bag denne de to Smaaholme, der siden blev til Skarnholmene, samt i Forgrunden den senere Bremerholm. Mellem Holmene og Byen ligger den oprindelige Havn, delt af Højbro, som danner Forbindelsen til Slotsholmen, og med Udsejling gennem Dybet mellem Bremerholm og Byen.

Til Sammenligning med denne beskedne naturlige Havn vises paa modstaaende Side et Luftfotografi af Hovedstadens nuværende vidstrakte Havneanlæg fra Frihavnen til Sydhavnen. Frihavnen ses til højre i Billedet og overfor den Trekroner og Revshale-øen. Bag denne Flaadens Leje og mellem dette og Byen den gamle Indsejling til Havnen, Bomløbet, der fra Christian IV's Tid dannede Havnens Grænse imod Nord.

Byer, navnlig Danzig og Lübeck og senere Hamburg havde hele Handelen i deres Haand. Udenfor Markedstiderne opholdt der sig til Stadighed udenlandske (mest tyske) Købmænd i Byen, de saakaldte „Gæster“ eller „Liggere“; de havde Ret til at oprette Boder ved Havnen og sad paa Grund af deres Forbindelse med den mægtige hanseatiske Bysammenslutning inde med et reelt Monopol paa Fordelingen af udenlandske Forbrugsvarer til Byens og dens Oplands Befolkning.

Først ved Aar 1500, da Hansaens Magt var brudt, spirede en national Handel frem, og Byens egne Købmænd begyndte at sende Skibe i Langfart. Man handlede navnlig paa Norge, Island og Færøerne, men i Midten af det 16. Aarhundrede knyttedes tillige Skibsfartsforbindelser med Skotland, Portugal, Spanien og Frankrig. Ogsaa med de nederlandske Købmænd havde Landet stærke Forbindelser.

De Skibe, som i Middelalderen besøgte Havn, var foruden Sildebaade og Færgebaade smaa enmastede Fartøjer paa højst en Snes Læster, (ca. 40 Tons Dødvægt) men henimod Middelalderens Slutning blev dog ogsaa tremastede Kraveller eller Kogger hyppige Gæster.

Det handelsmæssige Opsving i Byen i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede mærkedes ogsaa i Havnen. CHRISTIAN III skænkede saaledes Byen en Ladeplads og en

Bradebænk (Ophalingsbedding) paa Skarnholmen, ligesom han stillede den naturlige Havn, Grønnegaards Havn, paa Amagersiden til Raadighed for Vinterliggere.

En bevidst af Staten udformet Plan for Udviklingen af Byen og Havnen opstaar dog først under CHRISTIAN IV's Regering. I det lange Tidsrum, hvori denne Konge regerede, sprængtes den gamle, snævre og kun utilstrækkeligt dybe Middelalderhavn fuldstændigt. Store Havneværker blev bragt til Udførelse og Havnens Grænser flyttedes mod Nord. Toldboden blev fra Bremerholm, hvor den igennem lange Tider havde haft Sæde, indrettet paa den nuværende Toldbods Plads og Nord herfor opførtes Skt. Annæ Skanse til Beskyttelse for Byen og Havnen, det senere Kastel.

Den gamle Skik at spærre Havnen med Bomme bibeholdtes, idet der overfor Toldboden paa Revshalegrunden opførtes et Blokhús paa nogle sænkede Skibe og en Estakaderække, hvorimellem en jernbeslaet Bom blev anbragt. Paa en gammel Plan over Havnen fra en halv Snes Aar efter CHRISTIAN IV's Død har en Tegner aabenbart i Glæde over den godt udtænkte Beskyttelse, tværs over det smalle Indløb skrevet: „Her maae alle Schibe passere.“ Ved Opfyldningsarbejder Øst for Slotsholmen skabtes Plads til Tøjhuset og parallelt hermed Provianthuset, der begge opførtes kort

Luftfoto af Københavns Havn set fra Nord. (Fot. 1939, Dansk Lufttaxa).

før og efter Aar 1600. Mellem disse store Bygninger udgravedes Tøjhushavnen med en Vanddybde paa 4,4 m. Hele Anlægget blev af Samtiden anset for et enestaaende Værk. Navnlig beundrede man, at Krigsflaaden her kunde udrustes i al Ubemærkethed. Paa den saakaldte „Havfrugrund“ ud for Indsejlingen til Tøjhushavnen rejstes det bekendte „Vartegn“ til Advarsel for Skibene. Vartegnet var bygget paa et firkantet Fundament midt i Strømmen og bar en Stensøjle, hvorpaa var anbragt en Stenskulptur forestillende Leda med Svanen. THURA siger i „Danske Vitruvius“, at CHRISTIAN IV tog denne Figur fra det erobrede Kalmar og forklarer, at den „bestaar i et Fruentimmer, som ganske nøgen i naturlig Størrelse forestilles staaende paa en høj, rund Støtte og havende hos sig en Svane, der stikker sit Næb ind i hendes Mund, altsammen af Steen, net og zirlig ud huggen“. Monumentet stod i henvend to Hundrede Aar og blev først fjernet i 1795, da det af Hensyn til Besejlingen var nødvendigt at grave en Del af Havfrugrunden bort. Manglende Pietetsfølelse i Datiden medførte, at Figuren samtidig gik til Grunde. Det fortælles, at en københavnsk Muremester købte Figuren af Havnevæsenet og opsatte

den i sin Have, hvorfra den imidlertid senere forsvandt. De ovenfor nævnte Anlæg havde alle et i hvert Fald overvejende militært Formaal, men ogsaa til Bedste for den fredelige Handel og Skibsfart blev der truffet vidtgaende Foranstaltninger.

Paa Slotsholmens Østside byggedes saaledes i 1620-erne Børsen som et Samlingssted for Handelsstanden, men det er værd at lægge Mærke til, at Børsens Kældere samtidig indrettedes saaledes, at de kunde tjene som Lagerplads for Købmændenes Varer. Paa begge Bygningens Langsider udgravedes tillige Kanaler, saaledes at Godset kunde sejles direkte fra og til Lagerrummene. En Forfatter fra ældre Tid fremhæver „den skønne Lejlighed, at Købmændenes Skibe kan ligge tæt ved begge Sider af de under Børsen anlagte og med stærke Hvælvinger forsynede Pakhuse og Kældere og uden nogen Besværlighed der baade indlade og udlosse deres Ladninger.“

Det Værk fra denne Periode, som skulde faa den varigste og største Betydning for Byens Erhvervsliv for al Eftertid, var dog Anlægget af Christianshavn paa Revshalegrunden og de tilgrænsende Fladvande i Aarene efter 1617. Ganske vist var det Kongens Hensigt paa

Planen, som bringes paa denne og den modstaaende Side, er udarbejdet af Københavns Havnevæsen og viser Havnens Vækst fra 1611 til 1928. Kystlinjen førstnævnte Aar er indtegnet paa et Kort fra det sidstnævnte. I 1611 havde Christian IV endnu ikke paa-begyndt Udvidelsen mod Nord, saalidt som anlagt Christianshavn. Alene det første af hans Havneanlæg, Tøjhus havnen, ses paa Planen.

Amager „en Befæstning at lade forfærdige, vor Skibsflaade, Tøjhus, Slottet og den gamle By, som største Magt paaliggende er, til Defension og Forsikring“, men i lige saa høj Grad var det en selvstændig Købstad i Konkurrence med den gamle Hovedstad, en moderne Handelsby, hvor Handel og Haandværk kunde faa de bedst mulige Vilkaar. Grundene indrettedes efter samme Princip som i Amsterdams og Hamburgs gamle Kanal-kvarterer, saaledes at de stødte op baade til Gade og Kanalkaj, og Ejendommen paa den Maade havde Forbindelse baade landværts og søværts. I Christianshavns Privilegier af 1643 fik Lodsejerne Eneret paa „alene at nyde alle de Havner, de enten allerede gravet eller herefter for deres Fortov paa deres egen Bekostning gravendes vorder, med al hvis Profit, de deraf kunde have.“ Af disse gamle private Bolværksrettigheder bestaar paa det gamle Christianshavn endnu ikke saa faa. Fra Tid til anden overgaar Bolværkerne

dog til Havnevæsenet, fordi det som oftest nu ikke kan betale sig at være Bolværksejer. Omkostningerne ved Vedligeholdelsen kan være byrdefulde, og Indtægterne af Bolværket er som Regel minimale, da Kanalernes ringe Vanddybde kun tillader Anløb af smaa Fartøjer.

Fra CHRISTIAN IV's Tid stammer ogsaa den første Broforbindelse over Havnen fra Sjælland til Amager nemlig Knippelsbro fra 1620, om hvilken der andetsteds fortælles.

Trafik- og handelsmæssigt begyndte der i CHRISTIAN IV's Regeringstid trods ulykkelige Krigsforetagender en Udvikling i gunstig Retning. I denne Forbindelse maa nævnes, at Kongen tog Initiativet til Dannelsen af en Række store Handelskompagnier, saaledes som Samtiden kendte dem i Holland og England, nemlig et islandsk, et ostindisk og et Østersøkompagni af hvilke det første fik Eneret paa al Handel i Nordatlanten. Et Plus var det ogsaa, at København blev

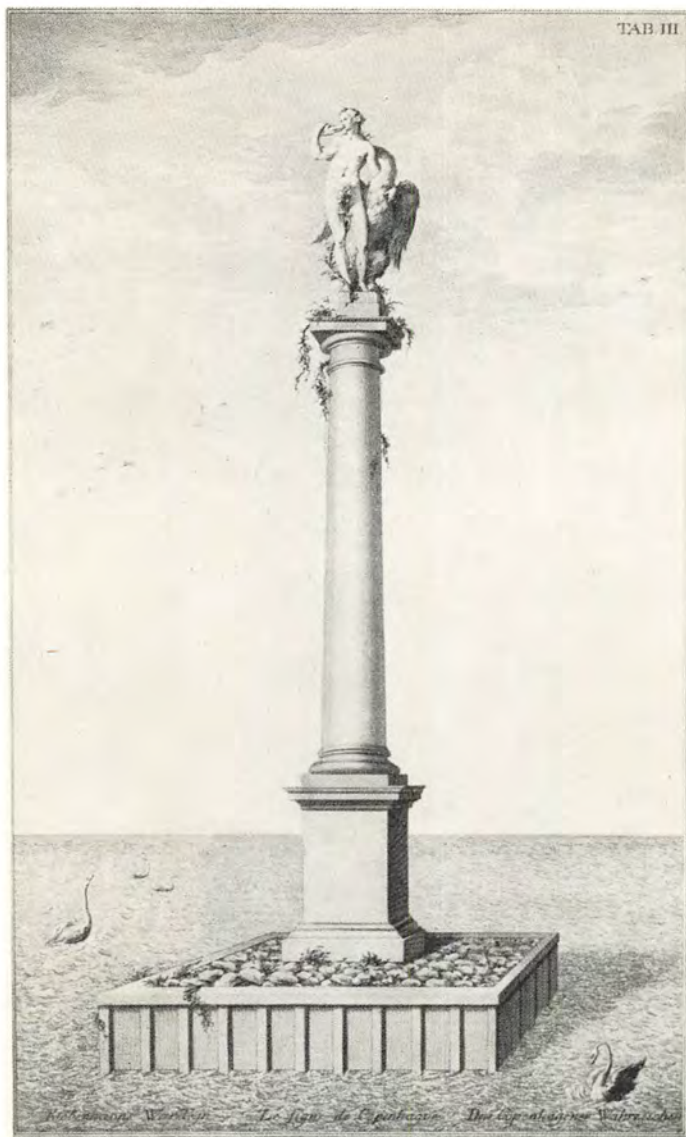
Paa denne højre Halvdel af Planen fæstner man sig især ved Frihavnsanlæggene og Revshaleøen, anlagt mod Slutningen af det 19. Aarhundrede, samt Opfyldningerne paa Christianshavn og udfor Amalienborg fra det 16.-17. Venstre Halvdel af Planen viser det ældre Christianshavn, samt de betydelige Landvindinger ved Islands Brygge og udfor Kalvebodstrand: Godsbanegaarden og Sydhavnen.

Genstand for en større Invasion af fremmede Købmænd, der paa Grund af de usikre Forhold sydpaa fandt det raadeligt at benytte det dengang neutrale Danmark som Basis for deres Handel. Af Toldregnskaberne ser vi, at Stadens Handelsflaade var 88 Skibe i 1635, og at Havnen 1615 blev anløbet af 1327 fremmede Skibe.

Da CHRISTIAN IV døde i 1648, var der skabt en Havn, hvis Omraade i det væsentlige skulde forblive uændret lige til Slutningen af forrige Aarhundrede, da Havnen for anden Gang i sin lange Historie sprængte sine Rammer.

Under FREDERIK III foretoges ingen større Forandringer til Havnens Bedste. Byggevirksomheden kom i hvert Fald kun i ringe Omfang Havnen til Gode. Svenskekrigene og de dermed følgende finansielle Vanskeligheder har utvivlsomt været medvirkende hertil. I 1654 anskaffedes den første Muddermaskine

til Kanalernes Rensning og Uddybning. Den blev drevet med Hestegang og kaldtes derfor „Muddermøllen“. Nogen egentlig Uddybning i Havnens haarde Bund har den næppe kunnet foretage, men den har været anvendelig til Oprensning af Skarn og Dynd. At Oprensningsarbejder var paakrævet, kan man faa et Indtryk af, naar man hører at Knippelsbro indtil 1671 var det Sted, hvorfra Natmanden udkastede Stadens „Urenlighed“. Men ogsaa paa mange andre Maader forurenedes og tilfyldtes Havneløb og Anløbspladser. Kort efter FREDERIK III's Død beskrives Tilstanden saaledes: „Stadens gamle Havn eller Revier befindes at være af Urenlighed saa slet forfyldt, at store Skibe er derved længe siden betaget den skønne Belejlighed, som de tilforn har haft baade udi Ladning og Losning, da Revieren var ren og udi sin Esse, hvor de fra Slotsholms Bro (Højbro) og langs til og udenfor Bommen udi anselig Mængde har kunnet ligge Staden

Københavns Vartegn: Leda med Svanen, opstillet i Christian IV's Tid. Sammenlign Teksten Side 233. (Stik i Danske Vitruvius).

til mærkelig Gavn, Sirat og Renommé, hvorimod nu fast intet andet end smaa Skuder og Fartøj, ja næppe- lig en Pram med sin fulde Last fra Bommen ind til Vejerhuset saaledes ved lavt Vand kan indflyde“.

Dette var jo en alvorlig Klage og den gentog sig fra Aarhundrede til Aarhundrede. Faktisk var Tilmud- ringen af Havnen lige op til Midten af forrige Aarhun- drede, da Byens Renovationsforhold ordnedes paa mo- derne Vis, det Havneproblem, som det voldte mest Hovedbrud og størst Bekostning at løse. Man havde tid- ligt haft Øje for Faren. I 1682 blev det forbudt at ud- kaste Ballast i Havnen, men der var jo andre Kilder til Forurening. De af Træ opførte ofte ret primitive Bol- værker blev med Tiden utætte, saaledes at Jordfylden bagved kunde trænge ud. En anden Aarsag havde sin Rod i det slette Renovationssystem. Kloaker og Ren- destene havde ofte deres Udløb i Bassinerne, men navnlig bidrog den Skik, at Borgerne bestrøede deres Gulve, Fortove og Trapper med fint hvidt Sand i høj Grad til Vanddybdens Forringelse. Dels tilførtes

Sandet søværts og dels bevirkede Regnskyl og Spild, at en stor Del af Sandet vendte tilbage til Havnen. Adskillige Kommissioner nedsattes for at komme Ondet til Livs, Opmudringsmaskiner anskaffedes, og Bøde- straffe anordnedes, men trods stort Besvær og mange Omkostninger kæmpede man ofte forgæves. At alle Foretagender, som havde til Hensigt at komme dette for Borgerskabet saa store Onde, til Livs, blev fulgt med Interesse og Spænding, ses blandt andet af en Indberetning fra Admiralitetet, da en ny Mudder- maskine eller Bagge var blevet prøvekørt i 1686: „Den fra Danzig komne Bagger har i vor Hosværelse gjort sin Prøve. Vi holder det for en lykkelig Stund, paa hvilken slig en Invention er optænkt udi Danmark at indkomme. Den har udi et Kvarter opbagget en Pram paa 6 Læster fuld (ca. 12.000 kg), saa at man tør ej drage Sorg for dens fremdeles Operation, mens mere for hvor man faar Folk og Pramme til Grundenes Bortførelse og Losning, saa vel som Plads til deres Oplag skal kunne bekomme. Og er den Anno 83 fra Holland hidkomne Muddermølle efter vores Tykke aldeles intet i ringeste Maade med denne Bagger at ligne, idet hin hveranden Time maatte staa stille for at flikkes og repareres, da denne af slig Kraft og Stærk- hed er inventeret og bygt, at man fast ingen Reparation for den behøver“.

Under FREDERIK III og CHRISTIAN V fortsattes Fæst- ningsbyggeriet. Nord for CHRISTIAN IV's Anlæg ved Toldboden opførtes en fuldstændig Fæstning – Kastel- let – og Christianshavns Vold forlængedes baade mod Syd og Nord.

I 1680 paabegyndtes Anlægget af Flaadehavnen paa Revshalegrunden samt Orlogsværftet. En Beskrivelse af de sømilitære Anlæg ved København falder udenfor Rammen af nærværende Fremstilling, som i det væsent- ligste har Københavns Handelshavn til Genstand.

I 1671 paabegyndtes Udgravningen af Nyhavns Ka- nal. Grundejerne maatte selv sætte Bolværk for deres Pladser, efter at Udgravningen var foretaget af Soldater og afsluttet i 1673. I Slutningen af Aarhundredet an- lagdes Frederiksholms Kanal. I denne Periode byggedes tillige flere af Havnens Broer, saaledes i 1682 Storm- broen, som imidlertid efter Bygningen fandtes at være „saa falskelig muret og forarbejdet, at den hel udygtig er og ganske af Grunden vil optages, fordi Kalken ikke har været ret tilberedt“. Noget senere opførtes Prin- sensbro for Enden af Prinsensgade (nu Ny Kongens- gade), men dens Overbygning blev lige saa hurtig brøst- fældig som Stormbroens, saa der i 1695 klages over, at ingen af dem kan passeres af Vogne uden Livsfare.

Langebro, der blev bygget omkring 1690, var fra først af forbeholdt Militæret (se Bind 4, Side 159).

Med Havnens Vedligeholdelse stod det kun slet til. Om Havnens Tilmudring er der talt ovenfor, men heller ikke Bolværkerne holdtes vedlige af deres Ejere.

Pligten indskærpedes i forskellige Forordninger af 1682, af 1744 og 1768, og da det synes at have voldt

Dette primitive Maeri, som findes paa Gisselfeld, viser i Forgrunden den i 1735-39 paa Christianshavn anlagte Dok samt Bebyggelsen ud mod den senere Wilders Plads. I Baggrunden ses Christianshavns forlængede Vold ud til den nye Del af Orlogsværftet, Nyholm, (øverst i Billedets venstre Side). Iøvrigt stod det blanke Vand endnu indenfor Voldlinjen. Alene den saakaldte Motzmanns Plads, det senere Christiansholm, ligger som en Ø med lave Bygninger. Bemærk her foran Muddermaskinen.

Vanskelighed for Havnemesteren at faa Dækning for sine Udlæg, bestemtes, at „Bekostningen skal hæfte paa Stedet og Grunden ligesom andre offentlige Skatter og Udgifter og paa samme Maade i Mangel af godvillig Betaling ved Eksekution inddrives“. I Henhold til disse gamle Forordninger har Havnevæsenet endnu i Dag Myndighed til at gennemtvinge en nødvendig Reparation overfor en modvillig Bolværksejer.

Til Fremskaffelse af nøjagtig Kundskab om Broers og Bolværkers Tilstand blev der nedsat en Bro- og Bolværkskommission, som med Hjælp i en Forordning af 1756 hvert Aar „efter Michaeli“ skulde foretage en Besigtigelse. Kommissionen skulde oprindeligt bestaa af „Stadsbygmesteren, begge Havnemestrene, Mester-Smeden paa Holmen samt Holmens Mester-Pælebukker“ foruden af forskellige af Magistraten udpegede Haandværksmestre. I Dag foretages Besigtigelsen af Stadsbygmesteren, Havnebygmesteren samt en Smedemester, en Murermester og en Tømremester udmeldt af Magistraten.

Efter Aar 1700 begyndte Udnyttelsen af de Muligheder, som Christianshavnsiden frembød, efter at et stort lavvandet Areal ved Anlægget af den ny Vold var kommet indenfor Bygrænsen. Christiansholms Opfyldning blev paabegyndt af Kaptajn MOTZMANN og den rige Købmand og Skibsbygger ANDREAS BJØRN opfyldte de senere Wilders, Krøyers og Grønlandske Handels Pladser. Det vestindisk-guineiske Kompagni foretog ligeledes Opfyldninger og skabte en Havn Syd for Knippelsbrogade, hvorved den senere „Holms Plads“ blev til. Pladsen fik siden Navn efter Firmaet „Jacob Holm & Sønner“ og ejes i Dag af Burmeister & Wain.

Et andet christianshavnsk Anlæg skyldes det betydeligste af vore oversøiske Handelskompagnier, Det Ostindiske, senere Det Asiatiske Kompagni. I Perio-

dens Begyndelse købte Kompagniet flere Ejendomme ud mod Havneløbet, Pakhuse byggedes og 2 stilfulde Bygninger ud mod Strandgade opførtes, tilmed udstyredes de for Symmetriens Skyld ens ud mod Gaden, skønt det ene kun skulde benyttes som Pakhus. Pladsen ejes nu af „De forenede Handels- og Oplagspladser“.

Man havde i lange Tider savnet en Tørdok for Bygning og Reparation navnlig af Flaadens Fartøjer, og der var da ogsaa blevet gjort forgæves Forsøg paa at fremstille en Dok paa Gammelholm. I 1730erne købtes en af de private Grunde ved Asiatisk Plads, og her stod Havnens første Tørdok færdig i 1739. Vanskelighederne var store, thi der fandtes Kviksand i Grunden og Kildevæld, hvorfor man var henvist til at bygge hele Værket af Tømmer. THURA skriver herom: „Hvo der i og ved Arbejdet har haft Lejlighed til at se den uendelige Mængde Tømmer, som dertil blev anvendt og den kunstige og fornuftige Forbinding af Tømmerværket, han maa billig tilstaa, at dette er i sit Slags det kunstigste og kostbareste Værk, som Danmark nogensinde har set og bragt til Veje“. Under Kanonsalut i Kongehusets og store Menneskemassers Nærværelse aabnedes Sluserne og Portene, og det første i Dokken byggede Marinefartøj løb ud. Ved Dokken fandtes iøvrigt en Pavillon, som var opført, for at „Hans kgl. Majestæt, naar noget mærkværdigt forefalder i Dokken at udføres, sig der efter Behag kan opholde og være Tilskuer“. Først i 1918 nedlagdes Dokken som utidssvarende, og et Bolværk ud imod Havnen sattes i Stedet.

Paa Sjællandssiden skete der ogsaa Forandringer i den nævnte Periode. Fra Toldboden til Skt. Annæ Plads foretoges Opfyldninger efter 1706, og der indrettedes Tømmerpladser for Handelen, men da det fornemme Amalienborg Kvarter var anlagt, fandt man Oplagene for brandfarlige, og nye Opfyldninger til Tømmeret

Indsejlingen til Havnen i 1860erne. (Efter Før og Nu). Det var Christian IV, som flyttede Toldboden til dens nuværende Plads, men den Toldbodbygning, som ses paa Billedet, stammede fra Christian VI's Tid. Ogsaa de lave Vagtbygninger til højre i Billedet var fra det 18. Aarhundrede. Helt ned til vor Tid var det dette Indtryk, som mødte enhver Rejsende, der ankom søværts til Byen.

blev udført ved Langebro. For Enden af Skt. Annæ Plads fyldtes der ligeledes op i det sumpede Terræn. Her rejstes det ældre Søkvæsthus, som nu danner Kærnen i D.F.D.S.s Administrationsbygning.

Under CHRISTIAN VI fremkom Holmens kendte Chef Greve DANNESKIOLD-SAMSØE med et storslaaet Projekt, som gik ud paa at drage hele den gennemgaaende Østersøtrafik gennem Havnen ved at grave en 7,5 Meter dyb og 31 Meter bred Rende gennem Havnen og Kalvebodstrand og samtidig spærre Farvandet mellem Amager og Saltholm. Planen godkendtes af Kongen i 1740, men maatte af finansielle Grunde skrinlægges.

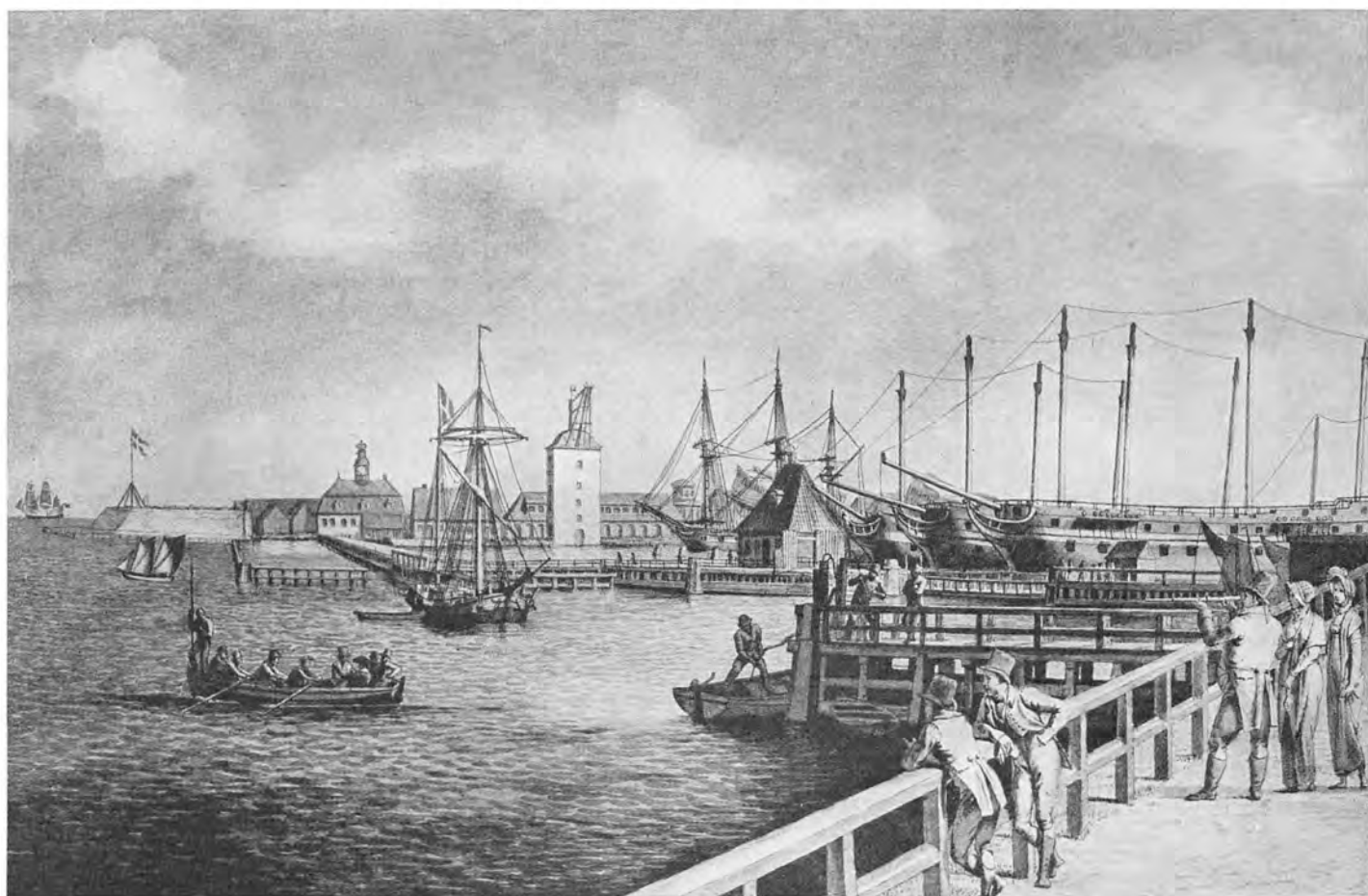
I den sidste Halvdel af det 18. Aarhundrede indtræffer den „florissante Handelsperiode“. Havnen blev dog lige saa lidt som i den forrige Hundredearsperiode udvidet over noget større Omraade. De tilstedeværende Havnegrunde udnyttedes derimod mere intensivt ved Anlæg af Fabriksvirksomheder og Pakhuse. Havneløbet kunde nu besejles med Skibe paa op til 6 Meters Vanddybde, og Losning og Ladning udførtes saaledes, at mindre Skibe laa ved Bolværk, mens større Skibe benyttede Duc d'Alber nedrammet paa Kanten af Sejlløbet.

Som nævnt oplevede Byen fra ca. 1750–1800 sit hidtil største Opsving. Under de daværende europæiske Storkrige holdt Danmark sig neutralt, og den københavnske Handelsstand fik hermed en enestaaende Chance. Under Ledelse af Datidens dygtige Statsmænd førtes en klog Handelspolitik, og København blev en Transitplads af international Betydning. Danske Skibe for med Tømmer og Fisk fra Norge til Holland, Frankrig og Portugal, førte herfra Vin og Salt til København, hvorfra Varerne atter fordeltes til Østersølandene. Englænderne fortrængte i denne Tid Hollænderne fra Østersøhandelen, men fra omkring 1780 var baade Nederlandene, England og Frankrig indviklet i Krige og Handelsudviklingen tog rigtig fart. Den danske Skibsfart besørgede en stor Del af Fragtfarten mellem de ikke-krigsførende Magter, forsynede de krigsførende med Flæsk, Smør, Korn og Træ og passede de krigs-

førende Magters egen Handel. Handelskompagnerne oplevede en storartet Tid. Kolonialvarer fra forskellige, navnlig franske Kolonier, førtes over Dansk Vestindien til København, der blev Nordeuropas store Transit-havn. Navnlig kinesiske og ostindiske Varer fandt en Stapelplads her, og „Det Asiatiske Kompagni“, der allerede havde blomstret i Midten af Aarhundredet, samlede store Rigdomme. I Aaret 1783 var saaledes Værdien af asiatiske Varer, der førtes til danske Havne, mere end dobbelt saa stor som Værdien af alt, der blev ført til Danmark fra fremmede europæiske Lande. Om Periodens Storhed vidner endnu de gamle Pakhuse mellem Toldboden og Skt. Annæ Plads.

Nordligst ligger det saakaldte Toldbodens Pakhus, nu Kieler Pakhus. Syd herfor kommer det af HARS DORFF i 1780–81 byggede Vestindisk Handels Pakhus, bekendt fordi det rummer det Værelse, hvorfra Kong FREDERIK VI fulgte Slaget paa Reden. Derefter kommer Etatsraad DE CONINCK'S Pakhus (nu Gule Pakhus). Navnet minder om det store Firma DE CONINCK & REIERSEN, der alene i 1782 købte 56 Skibe i fremmede Havne og lod dem gaa i Fragtfart. Det følgende Pakhus havde Navn efter Etatsraad BRUUN men kaldes nu Blaa Pakhus. Nærmest Skt. Annæ Plads finder vi endelig de mægtige Kornørringsmagasiner opførte af „Det Østersøiske Kompagni“.

Alle Forhaabninger om fortsatte gyldne Tider slog dog fejl, da Danmark efter 1800 blev inddraget i de europæiske Krige. Den stolte Handelsflaade, som befor Verdenshavene, blev efterhaanden opbragt af engelske Kapere, og i 1807 mistede vi tilmed hele vor Orlogsflaade. Norge gik tabt ved Freden i 1814, og Statsbankerotten kvalte samtidig enhver Evne til atter at skabe Storhandel. Hele Begyndelsen af det 19. Aarhundrede er derfor ogsaa for Københavns Havn en Stilstandsperiode. Først i 30erne og 40erne begynder Opgangen atter at sætte ind, Dampskibsfarten vokser i Betydning, og fra Midten af Aarhundredet fulgte nu Havneudvidelserne Slag i Slag. Trearskrigen var lykkelig afsluttet, og med den paafølgende Opblomstring

Udsigt fra Toldboden mod Nyholm og Bomløbet. (Tegning 1804 af C. W. Eckersberg, Bymuseet). Fra venstre ses i Billedets Baggrund Flagbatteriet Sixtus, Nyholms Hovedvagt og Nyholms Kran. Umiddelbart foran denne Bombroen med Vagtbygningen, som ogsaa er vist paa Billedet forrige Side. Bag Broen aftaklede Orlogsmænd i Flaadens Leje.

af Forretningslivet stilledes der stadig større og større Krav til Havnen. Skibsfarten tiltog og tillige Anvendelsen af større og mere dybgaende Skibe, der fordrede mere Bolværksplads, større Dybde og nye Oplagspladser. I 1857 havde der saaledes i flere Uger ligget 60 à 80 Skibe paa Strømmen og ventet paa Plads i Nyhavn. Ofte maatte Skibene vente 6–11 Dage, inden de kunde komme til Bolværk. Fra 53 af Byens Handlende var der klaget over, at der manglede Oplagspladser for grove Varer, navnlig Tømmer, Kul o. lign., og ogsaa for den voksende industrielle Udvikling manglede man Arealer, det var saaledes ikke muligt at skaffe Omraader, hvor Skibsbyggerier kunde anlægges. Havnen ejede ikke en privat Dok, og de danske Skibe maatte søge til andre Havne for Reparation. Antallet af indgaaede Skibe var steget stærkt, i 1798 indkom der 5406 og i 1857 11.535 Skibe.

I Aaret 1862 forelagdes derfor Indenrigsministeriet en samlet Havneplan, som udførtes i Aarene 1865–80. Planens Grundtanke var dels Tilvejebringelsen af fornødne Vanddybder saavel af Yderhavnen som af Inderhavnen samt Etablering af nye Landdannelser ved Oplægning af den indvundne Fyldmasse.

I den nævnte 15 Aars Periode udførtes da Havnearbejder, der betydeligt forandrede Havnens Udseende og

forøgede dens Effektivitet. Yderhavnen uddybedes til 6,9 Meter, og Sejlløbet gennem den gamle Havn fra Toldbodbommen sydefter til 6,2 Meter, ligesom Kanalernes Vanddybde forøgedes. Herved udvandt ca. 1,8 Mill. Kubikmeter Fyld, der anvendtes til Landdannelser paa den sydlige Del af Revshaleøen; paa Gammelholm indvandt nyt Land, ligesom der fandt Opfyldning Sted af CHRISTIAN IV's Tøjhushavn og forskellige Arealer mellem Knippelsbro og Langebro. I Kalvebod Strand Syd for Langebro paa Sjællandssiden opstod et 20 ha stort Landareal med et Tømmergravsbassin.

Desuden udførtes overalt i Havneområdet adskillige mindre Bolværks-, Uddybnings- og Reguleringsarbejder.

Udviklingen viste sig imidlertid at ile forud for selv disse meget gennemgribende Arbejder, og en ny Havneplan vedtoges i 1882. Nye Uddybningsarbejder udførtes, hvorved Revshaleøens Landareal kunde fuldføres og ved det daværende Kalkbrænderifort byggedes de 2 Redhavne.

Men inden Aarhundredet var til Ende, blev endnu en storstilet Indsats gjort til Byens og Havnens Bedste, idet der for første Gang i Skandinavien byggedes en Frihavn.

Tanken om en Frihavn havde flere Gange tidligere været fremme i Forbindelse med Ordningen af Fri-

lagerspørgsmaalet. I 1847 gav Staten saaledes Koncession paa et Frihavnsanlæg ved Gammelholm, en Plan som Trearskrigen bragte til at strande. Der fremkom endvidere Forslag om en Frihavn paa Amager, hvorved hele Øen skulde gøres til toldfrit Omraade, men efter aarclange Forhandlinger og sejge Kampe blev Resultatet, at man bestemte sig for Anlægget af Frihavnen Nord for Kastelspynten delvis paa de Grunde, der tilhørte det daværende Blindeinstitut.

Naar der kom Fart i Planlægningen, var en af Aarsagerne utvivlsomt Frygten for, at den i 1888 paabegyndte Kieler-Kanal, naar Nord- og Østersøen kom i direkte Forbindelse med hindanden, skulde lede en stor Del af Trafikken udenom Københavns Havn. Ved den valgte Placering af den nye Frihavn kunde der skabes bekvem Adgangsplads ved dybt Vand og gode Forbindelser med det eksisterende Jernbanenet.

Arbejdet paabegyndtes i 1891 og blev afsluttet 3^{1/2} Aar derefter. Der var oprindeligt 3 Bassiner, et stort 2-delt Sydbassin, et Mellembassin og et Nordbassin, alle udførtes de paa stor Vanddybde. Som Erstatning for den gamle af Byens Borgere saa stærkt yndede Langeliniepromenade langs Kastellets Volde udførtes den forhøjede Langeliniepromenade, og man bestræbte sig for ved Anlægget af Lystbaadehavnen og de dertil hørende Haveanlæg at skabe smukke og tiltalende Omgivelser.

Ifølge Frihavnsloven af 31. Marts 1891 udgør Frihavnsanlægget en Del af Københavns Havn. Havnevæsenet har for egen Regning udført Havneanlægget med Bolværker, Kajer og Veje, mens Driften ved Koncessionen af 27. April 1892 overlodes i 80 Aar til Københavns Frihavns-Aktieselskab. Det fornødne Kapitalgrundlag for det nye Selskab tilvejebragtes af en af de ivrigste Forkæmpere for Frihavnstanken, Direktør i Landmandsbanken ISAK GLÜCKSTADT. Københavns Havnevæsen er nu Ejer af Majoriteten af Aktiekapitalen, 4 Mill. Kr., og som Vederlag for den ved Frihavns Bygning investerede Kapital ca. 21 Mill. Kr. er Havnevæsenet lodtagen i Frihavnselskabets Overskud efter visse i Loven nærmere angivne Regler. Selskabet har selv maattet bygge Pakhuse og Kraner og anlægge Spor samt bekoste disses og Havnens Vedligeholdelse. Det oprindelige Frihavnsanlæg er siden 1894 udvidet 2 Gange. Første Gang under første Verdenskrig, med Udførelsen af Kronløbsbassinet, som tillige forsynedes med Lagerskure, ligesom der ved Opfyldning tilvejebragtes et 9 Hektar stort Landomraade.

Den anden Udvidelse foretoges i 1920, hvor et større Landareal blev opfyldt for at imødekomme den store Efterspørgsel fra Handelens og Industriens Side om flere Arealer i Frihavnen. Efter disse Udvidelser findes der Kajer i Frihavnen med en samlet Længde af 5,7 Kilometer, og Vandarealerne andrager 34,2 Hektar.

Københavns Frihavn har siden Grundlæggelsen været til stor Hjælp for dansk Erhvervsliv. Toldhavnen tiltrængte ved Aarhundredets Slutning en omfattende

Udvidelse, hvis København ikke skulde blive sejlet agterud som Søkøbstad. Og samtidig fik Transithandelen nye Muligheder for at gøre sig gældende i Østersøomraadet ved Etablering af en Havn, der i told- og vareafgiftsmæssig Henseende var Udland.

Vigtigt var det ogsaa, at der i Frihavnen blev bygget Pakhuse i et Omfang, som ikke før var set i København. Der er nu Pakhusplads med et samlet Gulvareal af over 200.000 Kvadratmeter omfattende baade Stykgodspakhuse, Fryserum og Siloer med Sugere for Lagring af Korn. Udenfor Frihavnen findes private Pakhuse ved Kaj med en Gulvflade paa ca. 100.000 m².

Efter at de første Aars Vanskeligheder var overvundne, blev Frihavnen godt modtaget af Erhvervslivet. Flere Hundrede Firmaer – heraf mange betydelige: Det østasiatiske Kompagni og D. F. D. S., A/S Nordisk Fjerfabrik og A/S Nordisk Kaffekompagni – har indenfor Frihavnsgritteret grundlagt egne Virksomheder eller Filialer, der beskæftiger sig med saavel Lagring som Ind- og Udførsel og i et vist Omfang ogsaa med Fabrikation.

I Frihavnen varetages foruden Transitopgaverne tillige største Delen af Stykgodsimporten fra de oversøiske Lande.

To Verdenskrige i den forløbne Del af indeværende Aarhundrede og de dermed følgende Restriktioner i det frie internationale Handelssamkvem har naturligvis taget stærkt paa Transitmulighederne, men alligevel har Frihavnen med sine tekniske Hjælpemidler til Godsets Indladning, Udlosning og Oplagring kunnet holde sin Stilling som en moderne Havn.

Forlader vi nu Frihavnen og betragter de Udvidelser, der har fundet Sted indenfor det udstrakte Toldhavnsomraade, lægger vi længst mod Nord Mærke til Lystbaadehavnen i Svanemøllebugten. Ved Frihavns oprindelige Anlæg byggedes den lille Lystbaadehavn ved Langelinie, Havnens første Lystbaadehavn. Men meget snart maatte der skaffes Plads til det stigende Antal Lystbaade ved Skudehavnen. Nord for Frihavnen byggedes i 1937 endelig Svanemøllehavnen med Pladser til ca. 410 Lystbaade. Ogsaa i Sydhavnen har der været stigende Behov for Pladser til Lystbaade. Disse er nu samlet i Fiskerhavnen Syd for den nedenfor omtalte Slusedæmning i Kalveboderne. Ialt findes der i hele Havnen Pladser til ca. 1120 Lystbaade. Baadejerne er her som andetsteds organiseret i Klubber, som har lejet Ophalings- og Klubarealer ved Havnen til særlig lav Takst. Ved Svanemøllehavnen, i den gamle Lystbaadehavn samt i Sydhavnen findes endvidere Klubbygninger for de største Roklubber. Ogsaa disse Foreninger lejer Arealer hos Havnevæsenet paa særlig gunstige Betingelser.

Syd for Svanemøllehavnen ligger den krumme Kalkbrænderihavn, som har gennemgaaet en Udvikling i flere Tempi. Ved Udførelsen af det oprindelige Frihavnsanlæg foretog Havnevæsenet en Opfyldning af Vandarealet fra den daværende Kystlinie, som laa om-

Bomløbet set fra Orlogsværftet mod Langelinje. (Maleri ca. 1820 af Chr. Blache).

Mens Søndre Toldbods Areal ikke er øget, blev Nordre Toldbod allerede i Halvfjerdserne udvidet. (Se Side 264). Paa samme Tid opstod det lille Anlæg, der ligger mellem Toldbodgitteret og det oprindelige Langelinje, hvor Mindesmærket over Iver Huitfeldt blev opstillet i 1886.

trent i Linie med Strandboulevarden, ligesom et Par Smaahavne maatte tilfyldes. 1893 paabegyndtes Anlægget af den ny „Kalkbrænderihavn“. Den fik Indsejling fra Øst, men ved Frihavns Udvidelse under den første Verdenskrig blev Indsejlingen forlagt mod Nord, og Havnen gennemgik samtidig en gennemgribende Udvidelse, fortsat i de følgende Aar. Kalkbrænderihavnen benyttes i det væsentlige til Indførsel af Tømmer, Kul og Koks samt forskellige Bygningsmaterialer.

Nord for Frihavnen er der i Aarene efter den første Verdenskrig paabegyndt betydelige Udvidelser af Toldhavnens nordlige Afsnit. I Aarene 1919–20, da man ventede et større Opsving i Godsomsætningen, paabegyndtes 10 Meter Bassinet, anlagt med fremtidige Udvidelser af Frihavnen for Øje, og samtidig opfyldtes Arealer Syd og Nord for den saakaldte Skudehavn, der tjener som Basis for Baadebyggere, Baadeklubber og Fiskere m. v.

Ved Skudehavnens Nordside ligger den saakaldte Benzinø, som, efter at den i ca. 25 Aar har tjent som Importhavn for Benzin og Petroleum, nu staar foran sin Sløjfning, idet de derværende Benzintankanlæg er eller ventes at blive overført til Prøvestenshavnen paa Amagers Østkyst.

Umiddelbart Øst for den gamle Del af Frihavnen langs den forhøjede Langeliniepromenade anlagdes samtidig med det oprindelige Frihavnsanlæg den ca. 1000 Meter lange Langeliniekaj. Vanddybden er her betydelig, 9,1 Meter, og Kajen er i 1934 ombygget og udvidet i Bredden. Langeliniekajen er Anlægspladsen for de udenlandske Orlogsskibe under disses officielle Besøg i København, og i Aarene mellem de 2 Verdenskrige anvendtes Langelinie endvidere hvert Aar af de store udenlandske Passagerbaade, der foretog Rundrejser til de skandinaviske og Østersøens større

Havnebyer. Efter den nu afsluttede Krig har Langelinie paa Grund af sin store Vanddybde været taget i Brug til Losning af Kul fra de store amerikanske under Krigen byggede Kulskibe, da disse paa Grund af deres Dybgaende ikke med fuld Ladning kunde løbe ind til Havnens almindelige Kulpladser.

Ved Nordre Toldbods lille Baadehavn findes siden 1868 Havneadministrationens Kontorbygning, som i 1940 forhøjedes med 2 Etager og sammesteds – i en i 1880 opført Bygning – har Københavns Karantænevæsen haft til Huse, indtil denne gamle Institution i 1943 flyttede ud i den paa Marmorkajen opførte nye Lods- og Karantænebygning. Det første primitive Karantæneanlæg indrettedes i 1710 Nord for Toldbodbommen ved Bygningen af en Bro for Skibene. Paa Broens Midte forhindrede en Afspærring personlig Berøring mellem Søens Folk og Borgerne. Naar der skulde ydes Betaling for leverede Varer, passerede Pengene et Vandbad for at undgaa Smitteoverførsel. Senere Karantænehuse opførtes paa Amager samt ved Prøvestensfortet og ved det gamle Kalkbrænderi paa Østerbro. Ca. 1780 byggedes „Consignen paa lange Linie“ bestaaende af 2 Træhuse, nemlig det egentlige Karantænehus, som laa paa det Sted, hvor nu Langeliniekiosken (det tidligere camera obscura) er placeret samt en Anmeldelsesstation paa Anlægsbroen, som laa omtrent paa „Den lille Havfrue“s Plads. Kolerapatienter befordredes pr. Baad herfra ad Kastelsgraven til Kolera-Lazarettet, som endnu ligger ved Smedelinien (Grønningen Nr. 2). I 1805 flyttedes Etablisementet til en Plads lidt nærmere Toldboden, og først fra 1880 indtil 1943 kom Karantænevirkomheden til at foregaa fra den nævnte paa Nordre Toldbod opførte Bygning.

Om Opfyldningerne paa Revshaleøen er der tidligere talt. Her har B. & W. siden ca. 1870 opbygget den

største Skibsværftsvirksomhed i Skandinavien. Selskabet raader over 2 Flydedokker, hvoraf den ene kan modtage Skibe med en Tonnage paa op til 11.000 Tons.

Paa den nordligste Del af Revshaleøen ligger Havnens Bunkerkulstation. Bunkring af Brændselolie for oliefyrede Skibe foregaar paa Redmolen umiddelbart Nord for Langelinemolens Spids. Ved Redmolen findes tillige større Olielagre i Tanke for Indlandets Forsyning med disse Varer.

Som det vil ses, er Havnen siden Slutningen af det forrige Aarhundrede udvidet ogsaa Nord for Toldbod-bommen, der lige siden CHRISTIAN IV's Dage havde dannet Havnens Nordgrænse. Kastellet er indkapslet af Frihavsanlæggene og Østbanegaarden, og de idylliske gamle Villaer ved Strandboulevarden med Udsigt udover Sundet er blevet opslugt af nyere Boligkvarterer paa begge Sider af Boulevarden, ligesom der paa de udstrakte Opfyldninger Øst herfor er blevet Plads til Kystbanedæmningen, Østbanegadeejendommene og dybe Havnearealer med Kajer og Kraner.

Vender vi os nu mod Inderhavnen – den gamle Havn – vil man se, at der her kun har fundet faa synlige Ændringer Sted.

Toldboden er med sine gamle Pakhuse fra Slutningen af det 18. Aarhundrede og sine Frilager- og Pakhusbygninger fra senere Perioder stadig Hovedcentret for Importen af Stykgods fra Udlandet. Som nævnt i det foregaaende flyttede CHRISTIAN IV Toldboden ud paa sit nuværende Sted. En ældre Toldbod fandtes i det 13. Aarhundrede paa Slotsholmen i et Taarn, bygget ud i Vandet, hvorfra den i 1619 flyttedes over paa den anden Side af Farvandet nær det Sted, hvor Holmens Kirkes Korfløj nu ligger lige op til Bremerholm. Sin nuværende Placering fik Toldboden i 1620'erne. Her opførtes i Tidens Løb store Bygværker, bl. a. i 1875 den nuværende Toldkammerbygning ud mod Amaliegade og i 1894 den store femfløjede Frilagerbygning.

Af de i Inderhavnen stedfundne Moderniseringsarbejder er Kvæsthusbroens Omdannelse til en moderne Anlægsplads for Passager- og Stykgodsbaade den mest iøjnefaldende. Som et Led i Bestræbelserne for i Midten af forrige Aarhundrede at skaffe Plads til den øgede Trafik blev den saakaldte „Dampskibsbro“ anlagt for Enden af Skt. Annæ Plads i 1848–50. Paa Grund af sin Beliggenhed ved det gamle Søkvæsthus fik denne Bro senere Navnet Kvæsthusbroen. Det viste sig imidlertid, at Pladsmangelen stadig gjorde sig gældende, og man maatte efterhaanden udvide Broen flere Gange. I Aarene 1877–78 blev Træbroen til en Mole, idet den omgaves med Bolværksindfatninger og jordfyldtes, samtidig med at dens Længde forøgedes med 400 Fod, ligesom Bredden udvidedes til det dobbelte. I Aarene før 1913 foretoges atter en mindre Udvidelse til en Bredder af 28 Meter.

Ved Dampskibsbroen fik det overvejende Antal af Dampskibe med fast Anlæg deres Kajplads, herunder ogsaa Sunddamperne. Da D. F. D. S. og Dampskibs-

selskabet paa Bornholm af 1866 blev dannet, fik ogsaa disse Selskabers Baade Anlæg her, men fra 1912 har Kvæsthusbroen været til udelukkende Benyttelse for Det Forenedes Skibe.

Kvæsthusbroen er velkendt af Offentligheden som Knudepunktet for Københavns søværts Indlandsgods-Omsætning samt for Passagertrafikken til og fra de danske Købstæder med Det Forenedes Rutebaade.

Kvæsthusbroens sidste Udvidelse faldt i 1938–39, idet Pieren da udvidedes til 46 Meters Bredder. For at saavel Passagerer som Varer, der skal beføres med Skibene, kan være i Læ, blev der desuden af Havnevæsenet opført et 300 Meter langt og 18 Meter bredt Perrontag med indbyggede Lagerrum. Kvæsthusbroen er herefter en af Havnens mest moderne Kajer med gode Pladsforhold og Installationer til Betjening af den omfattende Stykgodsomsætning, som ind- og udskibes her.

Af andre større Arbejder i Inderhavnen maa omtales Brobyggeriet. Med den stigende Vækst i Amagers Bebyggelse og den mangedoblede kørende Trafik har det været nødvendigt flere Gange at etablere nye Broforbindelser.

Knippelsbro ombyggedes saaledes baade i 1867 og i Aarene 1906–08. Til Trods herfor blev det i 1930'erne paa Grund af Forøgelsen af Trafikintensiteten, baade den landværts og den søværts gaaende, nødvendigt at skride til Udførelsen af en tredje Bro, som afvikler Trafikken baade hurtigt og sikkert. Den toges i Brug i 1937.

Indtil Aarhundredskiftet var Langebro en meget beskeden og smal Træbro med et lille Klapfag paa Midten. I 1901 afløstes denne Bro af Svingbroen med de 2 Sejlaabninger. Den Langebro, som vi kender i Dag, er bygget i 1929–30 som en midlertidig Broforbindelse, men nu er Opførelsen af en ny permanent Langebro i Lighed med Knippelsbro under Forberedelse. Her som andetsteds har Krigen lagt dette Arbejde Hindringer i Vejen.

Ogsaa andet Brobyggeri har fundet Sted i Inderhavnen. Her skal blot nævnes de to bevægelige Broer Nyhavnsbroen og Frederiksholmskanalbroen.

De gamle Pladser og Havne paa Christianshavns-siden er kun i ringe Grad berørt af de nye Tidens Trang til Modernisering og Effektivisering. I de lavvandede Kanaler finder der kun liden Besejling Sted, men til Gengæld er de store gamle Pakhuse ud mod Havneløbet stadig i Drift, og Industrivirksomheder som f. Eks. B. & W.'s Maskinfabrik Syd for Knippelsbro og de danske Sukkerfabrikkers Raffinaderi paa den tidligere Applebyes Plads lige Nord for Langebro er groet op siden Slutningen af forrige Aarhundrede. Christianshavns Kanaler og smukke gamle Købmandsgaarde bevarer Erindringen om Havnens og Byens Liv i svundne Aarhundreder, og endnu har ingen tænkt paa at inddrage dette Omraade, der som Havn betragtet sover sin Tornerosesøvn, til et moderne effektivt virkende Havneafsnit.

I 1890 endte Københavns Havn mod Syd ved Langebro, naar bortses fra den krumme Gasværkshavn, der anvendtes til Forsyning af Byens Gasværk med Kul. Sydhavnen er i Tiden herefter groet op af de lavvandede Arealer i Farvandet mellem Sjælland og Amager. Ligesom Tilfældet var i den nordlige Del af Havnen, er Vandarealerne efterhaanden blevet udfyldt med Byfyld – Materialer fra Husudgravninger og Dagrenovation – samt Fyldmængder fra de stedfundne Uddybningsarbejder, og i Begyndelsen af Perioden sattes der først Bolværker langs Kalvebod Brygge og noget senere langs Islands Brygge. Det naturlige ret ringe Sejlløb mellem Sjælland og Amager uddybedes efterhaanden, saaledes at der nu langs Kajerne findes ca. 7 Meter Vanddybde.

I Aarene under og efter den første Verdenskrig fremkom der fra Industriens Side stærke Krav om Havneudvidelser, som blev imødekommet med Udførelsen af en Serie Opfyldnings- og Kajsætningsarbejder navnlig paa Sjællandssiden. Her foretoges saaledes en Udvidelse af Enghave Brygge, hvorpaa H. C. Ørstedsværket byggedes i 1920. I de samme Aar opfyldtes Teglhølen med B. & W.'s store cirkelrunde Støbehal, og Syd herfor udgravedes og kajsattes en ny Havn, Teglværkshavnen.

I de allersidste Aar er som Beskæftigelsesarbejde med Støtte fra Staten opfyldt et 8 Hektar stort Vandareal umiddelbart Nord for den nedenfor omtalte Slusedæmning, et Areal, der nu staar foran sin Kajsætning, og som derefter vil kunne tjene som Basis for Industrivirksomheder med Tilknytning til Havnen. Sluttelig skal nævnes, at der ved Sydhavnens sydlige Begrænsning i 1903 opførtes en $2\frac{1}{4}$ km lang Spærredæmning mellem Sjælland og Amager. Denne forsynedes med en Sluse for Smaaskibsfarten (der er kun 3,7 Meter Vand i Kalveboderne, Syd for Havnegrænsen), og man skabte paa denne Maade roligere Vandforhold i Havnen. Før i Tiden var der ofte stærk Strøm og Dønning igennem Hovedsejlløbet, idet Vandet, navnlig ved sydlige Vinde presseses op gennem Havnen fra Kalveboderne. Ved enkelte Lejligheder er der maalt en Forskel i Vandstanden paa Amagers Sydspids og ved Trekroner paa 2 Meter. For Friskningen af Havnens Vand er der sørget ved Hjælp af regulerbare Gennemstrømningsaabninger i Dæmningen.

Sydhavnen er blevet Københavns Industrihavn, og Størstedelen af den Godsmængde, som omsættes i denne Del af Havnen, er bestemt til Byens Industrieforetagender. Ved Kalvebod Brygge, Enghave Brygge med H. C. Ørstedsværket samt ved Frederikskajen i Teglværkshavnen og langs Islands Brygge er der etableret Kulpladsarealer med et betydeligt Antal Kraner. Importen af Jern er koncentreret dels ved Indsejlingen til Gl. Frederiksholms Havn, dels i Teglværkshavnen.

Der er desuden Pladser for Import af Grus, Sten og Bygningsmaterialer i det hele taget, ligesom der hist og her navnlig ved Islands Brygge finder Stykgodsimport Sted.

Sydhavnen er beliggende tæt ved det store Fabrikskvarter, der i de sidste 25 Aar har rejst sig mellem Godsbaneterrænet og Havnen, men ogsaa paa selve Havnearealerne er store Industrivirksomheder dukket op. Af offentlige Værker er saaledes tidligere nævnt Byens store Elektricitetsværk H. C. Ørstedsværket paa Enghave Brygge. Paa Islands Brygge-Siden findes Dansk Sojakagefabrik, hvorfra under normale Forhold bl. a. finder en stor Fordelingstrafik Sted af Foderkager til danske Provinshavne samt ved Teglværkshavnen Ford Motor Kompagnis store Samlevirksomhed.

Sydhavnen har tillige rummet en ældre Fiskerihavn anlagt i Begyndelsen af Aarhundredet ved Enghave Brygge. Da Beliggenheden midt i det intensivt udnyttede Havneomraade efterhaanden blev utidssvarende, anlagde Havnevæsenet under sidste Krig en ny kombineret Fiskeri- og Lystbaadehavn Syd for Slusedæmningen paa Sjællandssiden, med Pladser til saavel Fiskernes Skure som til Ophaling af Lystbaadene.

Delvis udenfor Havnens Sydgrænse har Staten som Beskæftigelsesarbejde under Krigen ladet udføre et vældigt Inddæmningsarbejde langs Amagers Vestside, hvorved Amagers Areal er blevet udvidet med ca. $\frac{1}{3}$. Omraadet holdes tørlagt ved Anlæg af 2 store Pumpestationer og tænkes foreløbig i et vist Omfang anvendt til Overflytning af Militærets Skydebaner paa Amager Fælled. Samtidig er det stærkt bugtede Sejlløb gennem Kalveboderne blevet rettet ud til Gavn for Smaaskibsfarten.

Havnens Udvikling i de sidste 50 Aar har, som vi har set, omfattet saavel Land- og Vandarealerne Nord for den gamle Havn som de sumpede og uudnyttede Omraader Syd for Langebro i Kalveboderne. Men i Aarene før den sidste Krig blev tillige Begyndelsen til en Østhavn gjort, idet Havnevæsenet i 1934 paabegyndte Opførelsen af en Havn for Import af brandfarlige Vædsker i Tilslutning til det nedlagte Fort Prøvestenen.

Ved Opfyldning er der her tilvejebragt et ca. 100.000 Kvadratmeter stort Areal, hvorpaa de forskellige Oliefirmaer har opført Tanke med en samlet Kapacitet paa ca. 70.000 Tons til Opbevaring af de brandfarlige Olier. I Bassinet, som ligger faa Hundrede Meter fra Øresunds vigtigste Sejlløb „Kongedybet“, er der 9,1 Meter Vanddybde. Oliehavnen er med en ca. 700 Meter lang Bro og Dæmning forbundet med Amagers Østkyst. Stedet er ideelt beliggende ogsaa set fra et brandmæssigt Synspunkt, idet der her er flere Kilometers Afstand til den nærmeste Boligbebyggelse, og det er da ogsaa Meningen efterhaanden at koncentrere hele Storbyens Import af de paagældende Varer her. Efter den sidste Krigs Afslutning stiller det sig som sandsynligt, at Prøvestenshavnen vil undergaa endog meget betydelige Udvidelser med Henblik paa den øgede Anvendelse af Olieprodukter som Brændstof i Industrien og til Boligerne.

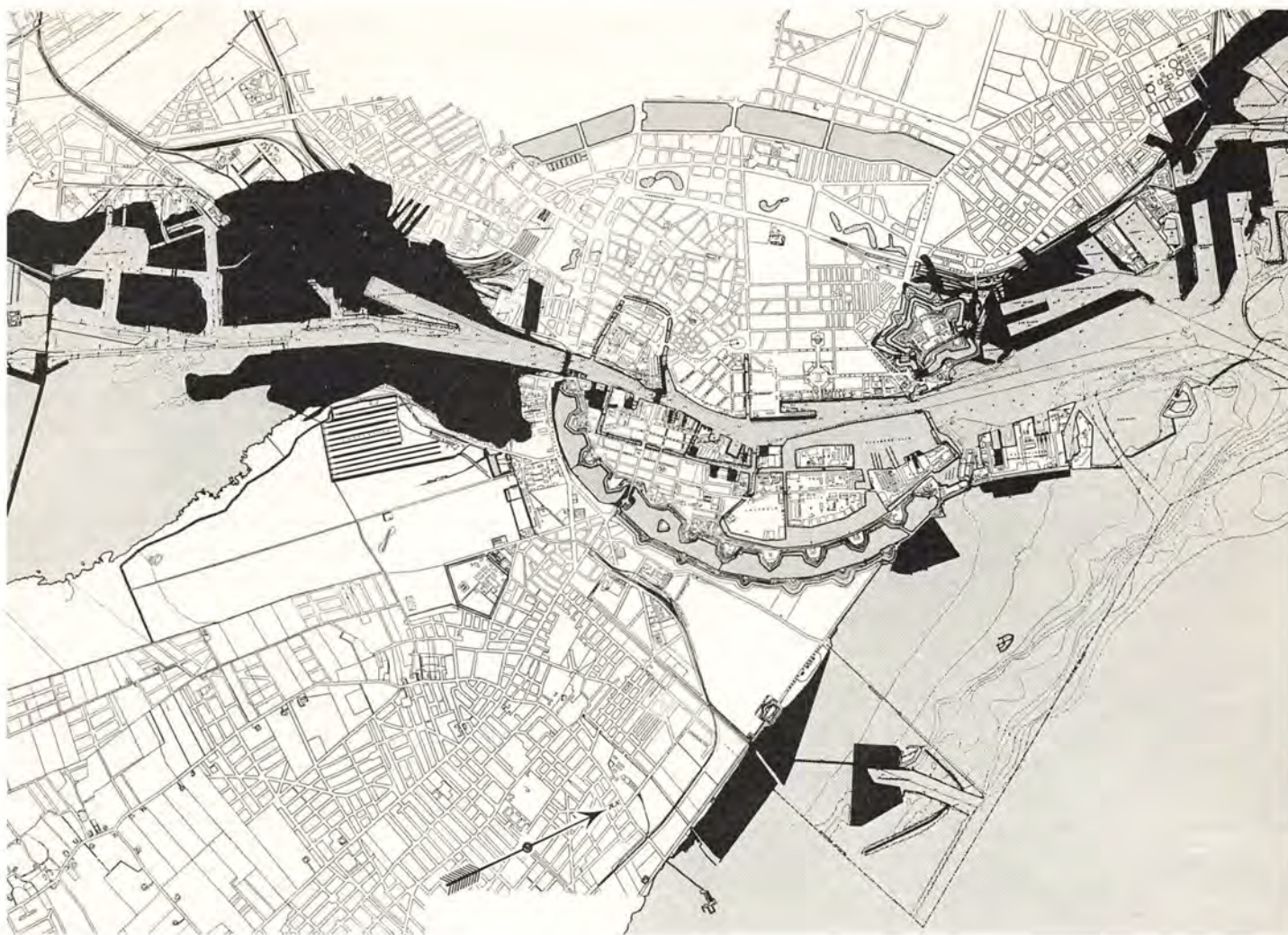
Vanddybdeforholdene er i det foregaaende lejlighedsvis blevet omtalt. I det følgende gives i korte

Træk en historisk Oversigt over disse for en Havn saa vigtige Forhold. Vanddybderne i Københavns Havn er fra Naturens Haand ikke store. Vi kan ganske vist i Havnens ældste Historie kun delvis efterspore Dybdeforholdene. Men da man har en stærk Formodning om, at egentlige Uddybningsmaskiner med tilstrækkelig Kraft til at arbejde i haard Bund ikke eksisterede, før Dampmaskinen kom i almindelig Brug, kan vi dog af de ældste Korts Dybdeangivelser slutte en hel Del om de naturlige Dybdeforhold. Det ældste Dybdekort over Havnen findes i Søkortarkivet og er dateret 1794 paa et Tidspunkt, hvor Handelen endnu blomstrede, og hvor der i Aarene forud havde været foretaget store Opmudringer. Dybderne paa dette Kort angiver et 200 Fod bredt Sejlløb fra Toldbodbommen til noget Syd for Nyhavn, farbart for Skibe med indtil 20 Fods Dybgaende. Syd herfor var der midt i Havneløbet indtil Knippelsbro 18 Fod Vand. Større Skibe lossede ved en Række Duc d'Alber anbragt langs dette Sejlløb. Bolværkerne paa Byens Side var nemlig kun sat paa 4–5 Fod Vand med 10 Fod i nogen Afstand fra Bolværket, saaledes at kun Pramme og Smaafartøjer kunde gaa direkte til Bolværk. Bolværkerne paa de fleste større Handelspladser paa Christianshavn var ifølge Kortet sat paa 10 Fods Dybde, og herfra skraaned Bundens jævnt ud mod 18 Fods Kurven, som laa i en Afstand af 50–80 Fod fra disse Bolværker. Noget sydligere i Farvandet imellem Knippelsbro og Langebro var Dybden 14 Fod bortset fra Havfrugrunden, som laa paa 3–4 Fod Vand, og endelig var der i det 1¼ Mil lange smalle og bugtede Sejlløb fra Langebro gennem hele Kalvebodstrand ud til Køge Bugt kun 6–8 Fods Vanddybde. Disse beskedne Dybdeforhold ændredes ikke væsentligt i de første halvhundrede Aar af det 19. Aarhundrede. De daarlige Tider havde sat ind, og man maatte være tilfreds, naar man blot ved periodiske Opmudringer var i Stand til at hindre en Forringelse af Vanddybden. For at raade Bod paa de efterhaanden alt for ringe Dybder gaves der i 1859 Grosserer A. W. ANDERSEN Koncession paa en af den engelske Ingeniør MURRAY udarbejdet Plan om Udvildelse af Havnen mod Syd med et 20 Fod dybt og 120 Fod bredt Løb gennem Kalvebodløbet til Køge Bugt. Planen kom dog aldrig til Udførelse, og det blev først ved Havneplanen af 1862, at en rationel Indsats i Bestræbelserne for at skaffe tilstrækkelig Vanddybde til den øgede Trafik blev gjort. Efter denne Plan etableredes 22 Fod Vand i en Del af Yderhavnen samt indtil 18 Fod ved de projekterede Havneanlæg paa Revshalegrunden. Endvidere skabtes et 200 Fod bredt og 20 Fod dybt Sejlløb fra Toldbodbommen helt ned til Langebro, hvorved bl. a. Havfrugrunden helt forsvandt. Alle offentlige Bolværker fik 16–20 Fod Vand, og endelig uddybedes fra Langebro indtil Gasværket et 20 Fod dybt Løb. I 1880erne blev der uddybet til 22–24 Fod fra Yderhavnen indtil Knippelsbro. Siden da er Vanddybderne stadig blevet forøgede, Bassiner

paa 28–32 Fod Vand er skabt i Frihavnen, ved Lange-liniekajen samt i 10 Meter Bassinet, saaledes at Dybdeforholdene nu anses for at være fuldtud paa Højde med den københavnske Søtrafiks Krav.

Efter Omtalen af de sidste 50 Aars mægtige Strøm af Havneudvidelsesarbejder, hvorved Havneområdet er blevet 3-doblet, maa det nævnes, at København ikke blot erhvervsgeografisk er heldigt stillet. Ogsaa i havnebygningsmæssig Henseende har vor Havn store Fortrin fra Naturens Haand. Havneudvidelserne skabes saaledes almindeligvis i dækket Farvand uden Anvendelse af kostbare Bølgebrydere. Tidevandet er kun svagt mærkbart (ca. 7 Centimeter), og Bunden bestaar i Almindelighed af Ler og Grus – blød Bund findes sjældent; altsammen Forhold som bevirker, at Havneværkerne kan udføres billigt i Forhold til de meget store Udgifter, saadanne Arbejder almindeligvis kræver. Sand, Grus og Singels kan bekvemt hentes ude i Sundet paa Havbunden og tilføres Arbejdspladserne, hvad der bevirker ret billige Betonkonstruktioner, og Opfyldning af de kajsatte Arealer tilvejebringes som oftest ved Sandpumperskibe, som skyller Sandet ind over Opfyldningsområdet ved lange Rørledninger. I Omraader, som først senere skal kajsættes, kan Opfyldning tilvejebringes ved Tilførsel af Byfyld. Denne tilkøres gratis, og Opfyldningen behøver herefter kun en vis Planering for at blive brugbar til Lager- eller Byggeplads. De nævnte gunstige Havnebygningsforhold har været medvirkende til, at man ikke i Havnen – bortset fra Frihavnsområdet – ser saa mange høje Pakhuse med tilhørende Krananlæg. I Stedet har man udvidet sig i Bredden med lange Kajstrækninger med billige enetages Skure eller aabne Oplagspladser, hvortil Losningen foregaar med Skibenes egne Grejer. Ofte sker Bortkørslen af Godset umiddelbart efter Oplosningen paa Kajen, en Fremgangsmaade, der baade er hurtig og økonomisk. Den samlede Længde af Kajerne i Havnen er derfor usædvanlig stor i Forhold til Kapaciteten, nemlig ca. 40 km, heraf ca. 10 km med en Vanddybde paa over 7,5 m.

Københavns Havns Styrelse er af en særegen Karakter. I Middelalderen laa hele Styrelsen i Kongens egne Hænder, og fra ham udgik stadig Forordninger, som paabød Bystyret Varetagelsen af Bolværkers og Broers Vedligeholdelse m. v. I 1692 overdrog den enevældige Konge Tilsynet med Havnen eller Kanalerne til en særlig Kommission paa 4 Medlemmer. Anledningen hertil var en Indberetning af Københavns Politimester CLAUS RASCH, hvori denne foredrog Kongen „Kanalernes og Bolværkernes slette Tilstand, Havnens Fordærvelse ved den hvide Sand, ved Afløb fra Husene i Kanalen og anden Forurening, hvilket alt udkrævede, at de lange hidtidige Deliberationer nu maatte brydes over tvært og en virkelig Begyndelse gøres“. Han foreslog til Leder den berømte OLE RØMER, der skulde vise, hvorledes Værket skulde udføres, MORTEN NIELSEN, der boede ved Kanalen, ikke var uvillig

Plan fra 1923 over Havnens Udvidelser i den seneste Tid, udarbejdet af Havnevæsenet. Med sort er vist de forskellige Landvindinger og Udbygninger af Havnen siden 1893. Sammenlign Planen foran Side 234-235.

og kunde skyde Penge til, om fornødent, og BERTEL STUVE, der var en myndig Mand og vellidt af Borger-skabet, mens han selv som Politimester skulde sætte Værket i Udførelse.

Kongen fulgte ganske hans Forslag, og de nævnte 4 Herrer fik Direktionen over Kanalerne og skulde over-veje og iværksætte Kanalernes Renselse og Bolvær-kerne's Reparation, mens Magistraten skulde aflevere dem Havnens Midler, baade dem, der var i Behold, og dem, der herefter kunde indkomme. Hvad Sø-Etatens Bolværker, Broer og Havne angaar, var Administra-tionen stadig henlagt under Admiralitetskollegiet.

Efter 1702 var Tid efter anden ogsaa Søofficerer blevet beordrede til at tage Sæde i Havnekommissi-sionen. I 1735 blev den foran nævnte Greve DANNE-SKIOLD-SAMSØE Formand heri.

I hans Tid udkom den før omtalte Hovedforordning af 1744 om Havnen og Kanalerne. Ved denne blev bl. a. foretaget en for Havnens Trafik og Fysiognomi betydningsfuld Fordeling af Skibenes Anlæg til Bolværkerne, idet de efter deres Ladningers Beskaffenhed fik anvist forskellige Pladser, saaledes i Nyhavn Skibe med Brænde, Brædder, Mur- og Tagsten; fra Højbro

til Holmens Bro Fartøjer med Fedevarer, Fisk, Tørv; herfra til Konsumtionskontoret Ladninger bestaaende af Fedevarer, Korn, Frugt, Potter, saltet Fisk m. m., herfra til Christianshavns Bro laa Finlapperskibene, hvilke sidste helt op til Aar 1900 benyttede samme Plads udenfor „de 6 Søstre“ ved Siden af Børsen.

Havnen var dog trods sin relative Selvstændighed kun at betragte som en Afdeling af Bystyret, men i 1742 udgik en kgl. Resolution, hvorved en ny selvstændig Institution underlagt Kronen blev dannet.

Det bestemtes nemlig, at Havnekommissionen skulde bestaa af Intendant de Marine, Holmens Chef, en af Hofbygmestrene og 2 af Holmens Ekvipagemestre, hvilke skulde forrette Havnemesters Tjeneste, altsaa forestaa den daglige Havnedrift. Havnekommissionen fik Ret til at kende og dømme i Sager angaaende Hav-nens og Kanalernes Istandsættelse efter Anordningerne. Denne Havnekommission ophævedes i 1812, og Hav-nens Styrelse overgik til Administrationen for Havne- og Opmudringsvæsenet, som var en ren statslig Insti-tution. Men fra 1816 lededes Havnen atter af en blandet statslig og kommunal Bestyrelse bestaaende af 7 Mand, nemlig Politimesteren som Formand, et Med-

lem af Magistraten, to valgt af Byens Raad, to Havnemestre til at forestaa den daglige Ledelse samt Stadsbygmesteren. Denne Ordning varede indtil Ikrafttrædelsen af Lov af 30. Decbr. 1858. Heri bestemtes, at Københavns Havnevæsen skulde bestaa af et Havneraad med blandet statslig og kommunal Repræsentation og en Havneforvaltning med en Stab af Havneembedsmænd. Havneraadet var blot raadgivende for Indenrigsministeriet (senere Ministeriet for offentlige Arbejder), hvem alle Afgørelser tilkom i Havnens Anliggender.

Havnens nugældende Forfatning findes i Lov af 29. April 1913, hvori det hedder, at „Københavns Handelshavn er en selvejende Institution, der ledes af en Havnebestyrelse“. Dette betyder, at den almindelige Myndighed i Havnens Anliggender med visse Undtagelser er overført til Havnens eget Styre, som nu er beslutende paa samme Maade som de parlamentariske Forsamlinger for Statens og Kommunernes Vedkommende.

Havnens Styreform er altsaa af offentlig Karakter, idet man dog gennem 6 af Erhvervene valgte Repræsentanter i Havnebestyrelsen er i nøje Føling med de Virksomheder og Institutioner, der benytter Havnen. Havneadministrationen forestaas af en af Ministeren for offentlige Arbejder udnævnt Havnedirektør. Havneadministrationen er yderligere inddelt i 3 Hovedafdelinger, et Sekretariat, ledet af en Kontorchef, Havnepolitiet med Havnekaptajnen som øverste Chef og Havnebygningsvæsenet, der ledes af Havnebygmesteren. Det samlede Administrationspersonale tæller ca. 175 ansatte, og til Havnen er tillige knyttet en Stab af faste Haandværkere og Arbejdere, ialt ca. 335.

Jævnsides med den skelsættende Ændring og Udvidelse af Havneomraaderne siden Slutningen af forrige Aarhundrede er der som venteligt sket en stærk Forøgelse af Havnetrafikken.

Et Blik paa Havnens Regnskaber i ældre og nyere Tid giver et tydeligt Billede af den Udvikling, der har fundet Sted inden for Københavns Havn. De Afgifter, som Havnen paalægger Skibsfarten af det Gods, der omsættes, androg saaledes i 1891 796.000 Kr., et Beløb, der i 1938 var steget til 3.650.000 Kr.

En anden Indtægtskilde for Havnen er Lejeafgiften af de til Havnen hørende Arealer. Denne androg i 1891 46.000 Kr. Siden da er som ovenfor nævnt store Landarealer over hele Havnen indvundet ved Opfyldning og er senere udlejet til Handels-, Industrieller Oplagringsvirksomheder, og i 1938 beløb den samlede Lejeindtægt sig til 1.207.000 Kr., heri ikke medregnet Lejeindtægten af Arealer, udlejet af Københavns Frihavns-Aktieselskab indenfor Frihavnsomraadet. Til samtlige de Havneudvidelser, der har fundet

Sted siden 1893, er der medgaaet Kapitalbeløb til en samlet Sum af ca. 100 Mill. Kr.

Til Trods for Krig og deraf følgende Formindskelse i Skibsfart og Godsomsætning foretoges der dog i Aarene 1939-45 større Opfyldnings- og Uddybningsarbejder. Et enkelt af disse - Opfyldningen af Sluseholmen - der udførtes som Beskæftigelsesarbejde med Statsstøtte, er nævnt i det foregaaende. Men Krigsaarene anvendtes tillige til en omfattende Undersøgelse af, paa hvilken Maade man skulde udvide og forbedre Havnen, naar det internationale Søhandelssamkvem efter Krigen atter kom i Gang.

Et af Københavns Havnebestyrelse nedsat Udvalg har afgivet en Betænkning herom i 1945. Af denne fremgaar, at Havnen indenfor et længere Tidsrum skønnes at kunne bestride Kravene som Trafikhavn, uden at det er nødvendigt at fremskaffe nye Havneomraader til dette Formaal, idet de eksisterende Havneanlæg og ganske særlig Frihavnen kan udnyttes paa mere intensiv Maade end hidtil. Frihavnets Kapacitet skal herefter søges forbedret ved Modernisering og Udvidelse af Pakhuse, Skure og Kraner m. v. Trods Materialeknaphed er de derhen hørende Arbejder allerede kommet i Gang og ventes fortsat i de nærmest kommende Aar. Derimod vil der ifølge Betænkningen være Behov for Industriomraader med Plads nær Kaj for Virksomheder med Tilknytning til Havnen, et Behov der vil kunne tilfredsstilles ved fortsat Opfyldning i Sydhavnen samt Anlæg af nye Havnebassiner Nord for 10 Meter Bassinet. Som et Fremtidsarbejde af umaadelig Betydning for Københavns Havn peges endelig paa Udførelsen af et Sejlløb for dybgaaende Skibe til Havnen sydfra, et Arbejde som dels vil kunne intensivere Benyttelsen af Sydhavnen, dels give Anledning til, at næsten ubegrænsede Arealer paa Sjællandssiden Syd for Slusedæmningen vil kunne opfyldes og nyttiggøres til Industribebyggelse.

Hvilke Udviklingsmuligheder Fremtiden indebærer for Københavns Havn, er det i Dag ikke let at spaa om. Havnens gunstige Beliggenhed ved Hovedindfaldsvejen til Østersøen skulde, efterhaanden som Restriktionerne falder bort, give Mulighed for Genoptagelse og Forøgelse af Transithandelen paa Østersøen, efter at de store tyske Havne ved Nordsøen og Østersøen i hvert Fald for en Aarrække er ude af Stand til i fuldt Omfang at virke som Fordelingshavne for Østersøomraadet. Men selv bortset herfra vil Havnen altid kunne yde Danmarks og specielt Hovedstadens og dens Oplands Industri værdifulde Tjenester som Indførselsbasis for Raastoffer og Udskibningshavn for danske Industriprodukter til Alverdens Lande.

ORLOGSVÆRFTETS HISTORIE

Af NIELS MAARE

Som den første af danske Monarker søgte Kong HANS at skabe en virkelig Orlogsmagt, en Statsflaade. Den skulde bruges i den Kamp med Lybækkerne, som brød ud i 1509, og Kongen lod bygge Skibe flere Steder i Landet, ogsaa i København. Man maa regne med, at det er Kong HANS, som har anlagt det første Orlogsværft paa Bremerholm.

Holmen, der blev landfast med Byen efter Opfyldningen af „Dybet“ o. 1536, blev senere delt af CHRISTIAN IV's nye Østervold, og kun den Del, som laa udenfor dennes Stadsgrav – Holmens Kanal – blev derefter benyttet som Orlogsværft. Det var ligeledes kun denne Del, der siden blev kaldt Bremerholm eller – efter Anlægget af Nyholm – Gammelholm.

Allerede i FREDERIK II's Tid blev den lange Reberbane opført paa Fladvandet Nord for Holmens Kyst. Rester af dens nordlige Endepavillon, Sejlhuset, bygget 1579 af HANS STENVINKEL DEN ÆLDRE, og af den tilstødende Del af Reberbanebygningen findes endnu paa Charlottenborgs Grund. (Se Bind 2, Side 158). Af de to samtidig opførte Smedier blev den ene senere indrettet til Tøjhus og Boldhus, den anden, Ankersmedien, blev 1619 ændret til Holmens Kirke. CHRISTIAN IV opførte en større Smedie. Ud mod Strømmen var anlagt Beddinger og Bradebænk med Kraner samt bygget Værksteder og Magasiner. WJCK's Prospekt af København viser Forholdene 1611. (Se Bind 2, Side 62).

De daarlige Finansforhold under FREDERIK III's sidste Regeringsaar – efter de ødelæggende Svenskekrige – tillod ikke den Udvidelse af Flaadehavn og Orlogsværft, som efterhaanden var blevet nødvendig. RESENS Perspektivkort fra 1674 (Se Bind 4, Side 36) røber de Planer, som man i CHRISTIAN V's første Aar havde med Hensyn til Hovedstadens og dermed Havnens Udvidelse. Man havde allerede dengang projekteret Anlægget af den forlængede Christianshavns Vold og i Forbindelse hermed Anlægget af et nyt Orlogsværft ligeoverfor Toldboden. Først efter Skaanske Krig blev denne Del af Generalplanen delvis realiseret, og i 1680erne indrettedes det første „Flaadens Leje“. I ældre Tid havde et saadant ikke eksisteret. Orlogsskibene laa dengang i den saakaldte Krabbeløkke Vig Nord for Bremerholm, en

Rest af det gamle „Dyb“ mellem Holmen og Byen, eller „paa Strømmen“ mellem denne og Revshalegrunden.

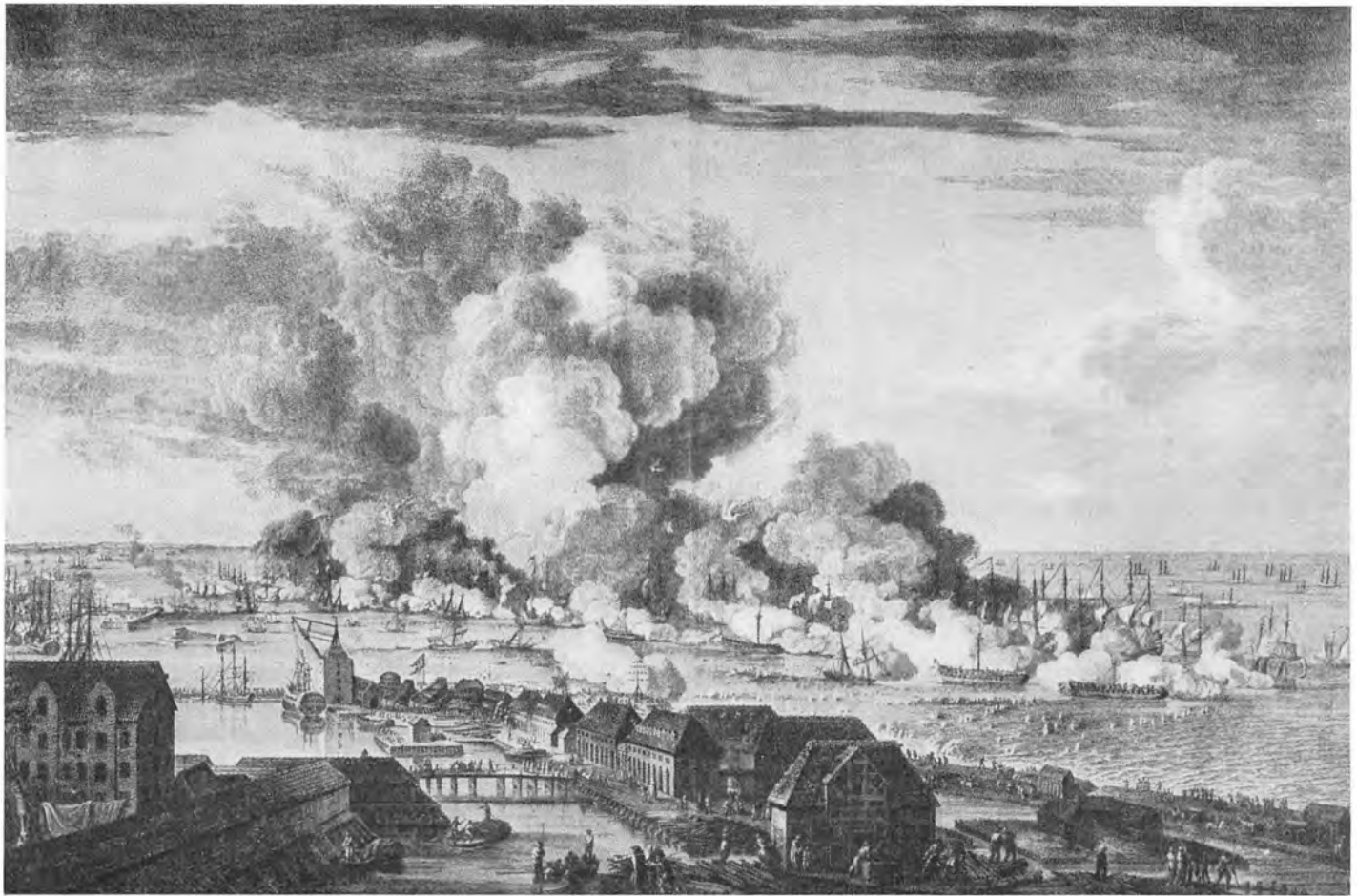
Nu valgte man et andet Dyb til Flaadens Placering, „Dybet paa Pladsen ved Toldboden“. Stedet blev udpeget af den gamle Rigens Admiral HENRIK BJELKE og Sejrherreren fra Køge Bugt, NIELS JUEL, Holmens Chef. CHRISTIAN V, der som Farfaderen helst vilde afgøre alle Detaljer, bifaldt Valget, og Ingeniøren GOTFRED HOFFMANS Tegning til „Bolværkerne (d. e. Bastionerne) og Forpælingen uden om Flaaden“ blev approberet i 1681. I Løbet af de følgende Aar indrettedes saa „Hukken“, som man, med det hollandske Ord for Hjørne: Hocken, kaldte det nye Flaadeleje. Indenfor den skævt firkantede Pæleindhegning – Pælene var sat saa tæt, at selv ikke Smaabaade kunde passere – laa Krigsskibene fortøjet i passende Afstand fra hinanden, og paa „Galleriet“, Træbroer langs Pælelukket, kunde Vagterne patruljere.

„Hukken“ var kun nødtørftigt beskyttet mod Søn ved „Neptuni Bastion“, anlagt med en sænket Orlogsmant til Fundament og i Overensstemmelse med Planen 1674. I 1685 paabegyndte man imidlertid at realisere et af Hovedpunkterne i denne, det saakaldte „nye Værk“, Forlængelsen af Christianshavns Vold mod Nord til dens nuværende Udstrækning, et Arbejde der fortsattes gennem de følgende Aar, indtil det betragtedes som fuldført i 1692 – der blev slaaet en Medalje i samme Anledning – trods det, at Voldanlægget endnu ved det svenske Angreb i 1700 hævdedes at være i en mangelfuld Tilstand.

Den nye Halvkredsvold dannede Rammen om Orlogsværftets Udvidelser i den følgende Tid, og 1690 approberede CHRISTIAN V, hvis Dagbogsnotater røber de forudgaaende Drøftelser, et Projekt til Anlægget af Nyholm, der som selve Voldlinjen og Hukken var tegnet af GOTFRED HOFFMANN.

Nyholm blev derpaa anlagt i de følgende Aar med Beddinger, Bradebænke, Bankestokke og andre Værftsindretninger, saa Skibsbyggeriet kunde begynde. Som den første Orlogsmant, der udgik fra det nye Værft, løb Linjeskibet „Dannebrog“ af Stabelen i 1692.

Anlægget af Nyholm er skelsættende i Orlogsværftets Historie. Hermed havde den Udvikling taget sin Begyn-

Slaget paa Rheden den 2. April 1801. (Stik af Clemens efter C. A. Lorentzens Maleri). Billedet har topografisk Interesse ved i Forgrunden at vise Pakhuse paa Christianshavn og bag disse midt i Billedet Orlogsværftet med Arsenalet, forbundet ved Christiansholm ved en Bro, Takkelagehusene paa Frederiksholm og bagest Nyholm med Kranen.

delse, som skulde føre til, at sluttelig alle de maritime Etablissementer blev samlet paa Christianshavnsiden af Havneløbet.

Foreløbig gik det langsomt. Først Admiral JUDICHÆR, der 1710 var blevet Holmens Chef, fremsatte i 1720 en detailleret Plan til en Flytning af Orlogsværftet, og nogle lidt senere Projekter viser Varianter af denne. (Sammenlign Bind 4, Side 37). Disse ret storstilede Planer, der omfattede en Udvidelse af Flaadelejet mod Syd og større Bygningsanlæg, herunder Opførelse af et helt Kvarter med Tjenesteboliger til Afløsning af Nyboder, blev dog ikke realiseret, inden JUDICHÆR i 1725 blev dømt fra sit Embede. Men under hans senere Efterfølger, Greve FREDERIK DANNESKIOLD-SAMSØE, genoptog man Planerne, der nu til Dels gennemførtes.

1740 fik Flaadens Leje sin nuværende Udstrækning. Hovedflaaden, de store Skibe, kunde ordnes i en Linie fra Bommens Vagt til Christiansholm, den i 1695 af Kaptajn MOTZMANN opfyldte Ø, som allerede i 1723 var blevet indkøbt til Flaadens Brug. Flydebroer, den senere saakaldte „Hønsbro“, blev lagt mellem Flaaden og Havnen og indrettedes saaledes, at de kunde hales til Side, naar Skibene hurtigt skulde ud.

Af andre Anlæg, der blev udført i DANNESKIOLD'S Tid, skal anføres den forbedrede Udsejling: Nytløb, der

blev indrettet 1734. Spanteloftsbygningen paa Nyholm blev opført 1742-43 og „Nyholms Hovedvagt“ 1744; herfra vajede Orlogsflaget, indtil det blev flyttet til Batteriet Sixtus, oprindeligt: „Christianus Sixtus“, den forbedrede Neptuni Bastion. Opfyldningen af „Ankerøen“ (Dokøen) blev paabegyndt 1741. Reguleringen af MOTZMANN'S Plads blev fuldført som omtalt under Navn af „Christiansholm“. Den bestod af to Øer forbundne ved en Bro; paa den yderste, det nuværende Christiansholm, havde Flaaden sine Kanoner og Kugler samt en Krudtmølle; paa den bagved liggende Ø, der dannedes ved Opfyldning o. 1740, stod det store arkitektonisk skønne „Arsenal“ under Opførelse fra 1742.

Trods sin resultatrige Virksomhed blev DANNESKIOLD-SAMSØE styrtet efter Tronskiftet 1746, men Efterfølgeren Admiral SUHM arbejdede videre, tildels efter de allerede lagte Planer. Den nye Mastekran paa Nyholm, projekteret allerede før DANNESKIOLD'S Fald, blev dog opført som en „indmuret Kran“ i Stedet for som en blot Tømmerkonstruktion. Bygmesteren var PHILIP DE LANGE, hvem ogsaa Tegningerne til Arsenalet og andre omtrent samtidige Bygninger skyldes, saavel som Tegninger til de Takkelagehuse, SUHM lod opføre paa „Frederiksholm“, dengang paa Grund af sin Form kaldt „Langøen“ og forbundet med Arsenaløen med en Flydebro.

Englændernes sidste Daad, hedder ovenstaaende Billede, et Stik af G. Haas. Det stammer fra 1807, da Erobrerne efter ved Byens Bombardement at have fremtvunget Kapitulationen, ikke blot bortførte hele den danske Flaade, men ogsaa ødelagde de Skibe, der var under Bygning paa Holmen. Man ser iøvrigt paa Billedet Nyholms Kran, samt Jardins Pavillon.

Hvem der er Mester for den 1753 opførte Mastekran paa Christiansholm, i alt væsentligt af samme Udseende som Nyholms Kran, vides ikke. Men den kendte franske Arkitekt NICOLAS-HENRI JARDIN tegnede Pavillonnen ved Nyholms Spantehus, opført til Afløsning af et ældre i 1760erne af LANGE. Den søjleprydede Pavillon var beregnet for de kongelige Herskaber, naar de ønskede at overvære en Stabelafløbning paa Værftet.

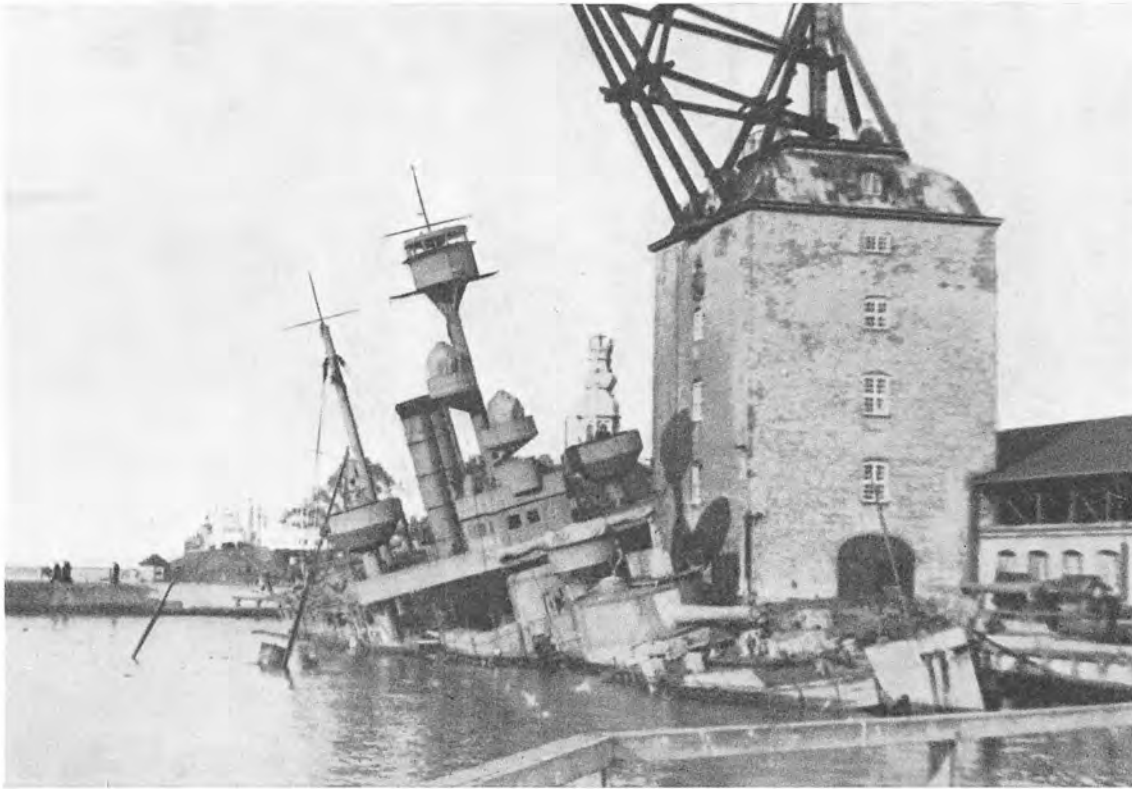
Det maa i Forbindelse med denne Omtale af Byggeriet paa Orlogsværftet nævnes, at der ligeledes i Løbet af det 18. Aarhundredes første Halvdel blev udført ret omfattende Byggearbejder paa Gammelholm. Ogsaa Marinens berømte Dok paa Christianshavn blev anlagt i denne Periode, nemlig i Aarene 1735-39.

Den i Forhold til Landets Størrelse imponerende Flaade, der var Resultatet af de to Værfters øgede Virksomhed, blev som bekendt ranet i 1807 af Englænderne, der end ikke veg tilbage fra at ødelægge de Orlogsfartøjer, som var paa Bedding eller i Dok. Slaget var knusende, selvom man straks tog fat paa at skabe en nødtørftig Erstatning i de mindre Kanonbaade. Fra denne Periode stammer de karakteristiske Kanonbaadskure paa Frederiksholm, der med deres bruntjærede Vægge og røde Tegltage er nogle af de Bygninger paa Orlogsværftet, som udenforstaaende bedst kender.

Saa lidt som selve Byen kunde Orlogsværftet forblive upaavirket af de nye Tider i det 19. Aarhundrede. Efterhaanden som Pladsen indenfor Hovedstadens Volde blev mere og mere trang, maatte den allerede 100 Aar før fremsatte Plan om „Sammendragning“ af Værfterne paa Christianshavn paany blive aktuel. Flere Kommissioner arbejdede med Spørgsmaalet og ved Lov af 1859 blev det endelig besluttet at frigive Gammelholm til civil Bebyggelse, mens samtlige maritime Etablissementer skulde samles paa Christianshavn. Sammendragningen var afsluttet i 1866.

Den nye Tid, Dampskibenes og de pansrede Fartøjers Fremkomst, nødvendiggjorde ligeledes Anlæg af ny Karakter. Allerede 1850 var der bygget et Maskinværksted paa Nyholm. 1863 blev der paa Dokøen opført et „Panserværksted“ med de fornødne Maskiner og Rullekraner, og 1865 paa Nyholm et „Jernskibsbygningsværksted“. Det var F. MELDAHL, den kendte Arkitekt og Byplanlægger, som stod for Omlægningen af Gammelholm. Det blev ogsaa ham, der kom til at lede det første nye Byggeri paa Orlogsværftet, som den officielle Betegnelse var blevet fra Aaret 1856. Det skortede ikke paa fantasifulde Forslag fra MELDAHLS Side, men de fuldførte Nybygninger fik en sober for ikke at sige ret pauver Karakter, opført som de er, af de efter-

Dette Billede viser et af vore nyere Krigsskibe, Krydseren „Peder Skram“ paa sin sædvanlige Plads, udfor Nyholms Kran, men staaende paa Havens Bund, fortsættelig sænket den 29. August 1943, da denne Skæbne efter Viceadmiral Vedels Ordre overgik samtlige den danske Flaades Enheder i Flaadelejet, og Orlogsværftet først efter en længere Skudveksling blev besat af Tyskerne. (Fot. Nordisk Pressefoto).

haanden smudsigtgule Mursten og med døde Skiffertage i Stedet for den mere livlige Tegl. Men de kom til at danne Forbillede for Byggeriet paa Holmen i de følgende Aartier. Heller ikke Værftets nye Mastekran blev saa malerisk som de gamle, af hvilke den paa Christiansholm forsvandt i 1860erne. Den nye Mastekran paa Dokøen blev opført 1868 af B. & W. som et kæmpe-mæssigt Treben, der med sin meget enkle Konstruktion er i Stand til at hæve 35 Tons.

I det hele medførte Nyordningen en væsentlig Udbygning af Orlogsværftet. Forbindelsen mellem Værftets Øer blev forbedret, der blev anlagt en fast Bro mellem Nyholm og Frederiksholm. Mellem denne og Arsenaløen blev bygget en Svingbro, idet Dokøen og Frederiksholm alt var forbundne med en saadan Bro. Der blev anlagt en Vej langs Bodenholfs Plads mellem Christianshavn og Arsenaløen, og der blev opført en Pælebro, Værftsbroen, fra Arsenalet til den nye Vej. 1866 blev Øen Christiansholm solgt til A/S „Christiansholms Fabrikker“.

1887 blev en Del af Quintus og Charlotte Amalies Bastion inddraget under Orlogsværftet til Brug for det passive Søminevæsen. Mellem Nyholm og Charlotte Amalie Bastion fører nu en Klapbro. Et Net af Spor letter Forbindelsen mellem de forskellige Anlæg. Mod Syd staar Orlogsværftet over Arsenaløen i Forbindelse med Christianshavn ved en Dæmning og mod Øst afsluttes Værftet dels af Kanalerne, dels af høje Plankeværker paa Quintus og Charlotte Amalies Bastioner. Udenom Værftet og indenfor Christianshavns Vold fører Refshalevejen fra Prinsessegade til Refshaleøen.

Paa Nyholm ved Sixtus blev 1908-09 opført Sø-

værnets Kaserne med Officerbygning. De 3 Beddinger, Syd for Mastekranen, hvor de fleste af de danske Krigsskibe var blevet bygget i de sidste Par hundrede Aar, blev nedlagt 1927.

Paa Frederiksholm blev 1892 bygget et Modelkammer, som huser en interessant historisk Samling af Skibsmodeller fra ældre til nyere Tid (den ældste Model er fra 1670), 1908 blev den senere udvidede Flaadestations Radiostation opført, og endelig 1916 blev det nye Maskinværksted bygget.

Paa den sydligste Holm, Arsenaløen, blev i 1916 opført et kemisk Laboratorium, og ud for Quinti Lynetten paa et opfyldt Areal anlagt Flyvebaadsstation med Værksteder og Hangarer.

Ved Søværnsloven af 1924 ophørte Orlogsværftet at bestaa i den Skikkelse, i hvilken det blev grundlagt af Kong HANS, udvidet af CHRISTIAN IV., reorganiseret under NIELS JUEL, yderligere udvidet under Kong CHRISTIAN VI og DANNESKIOLD-SAMSØE og sammendraget og forbedret efter Flytningen fra Gammelholm.

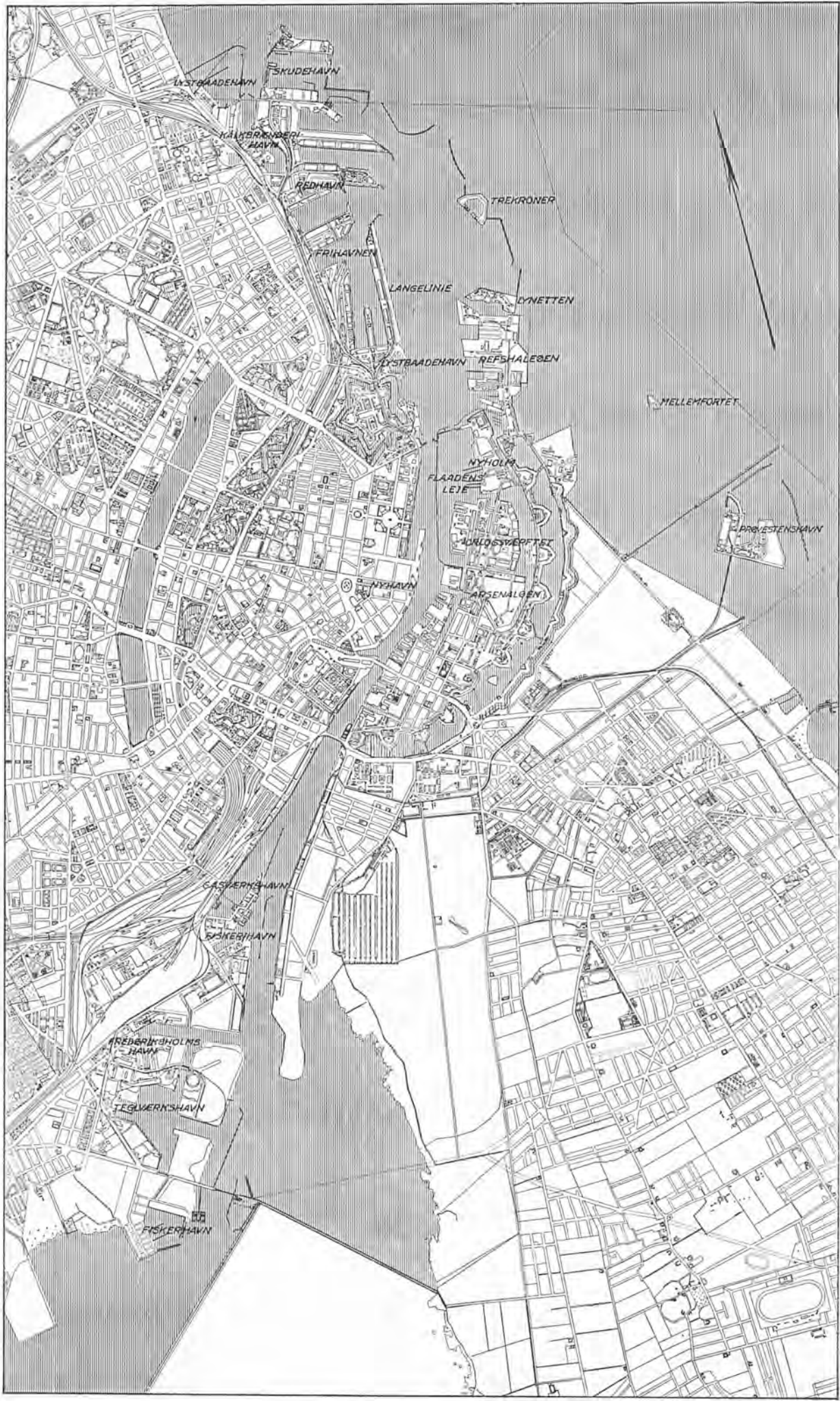
Værftet blev delt i to skarpt adskilte Dele, en militær Flaadestation og en civil: Orlogsværftet, under Ledelse af en civil Direktør.

Den gamle Betegnelse „Holmen“, der 1856 var blevet afløst af Navnet „Orlogsværftet“, for det samlede Areal, blev atter indført.

I 1939 blev en ny Søofficersskole opført paa Nyholm.

De for den danske Marine vemodige og beskæmmende Aar fra 1924 til 1943 afsluttedes med Viceadmiral A. H. VEDELS beslutsomme Daad den 29. August 1943, da den danske Marines mest ærefulde Traditioner blev hævdet paa den smukkeste Maade.

BILLEDAFSNIT

Oversigtskort
over Køben-
havns Havn,
1:40.000.
Efter Kom-
munens Kort
udarbejdet af
Stadsingeni-
ørens Direkto-
rat.

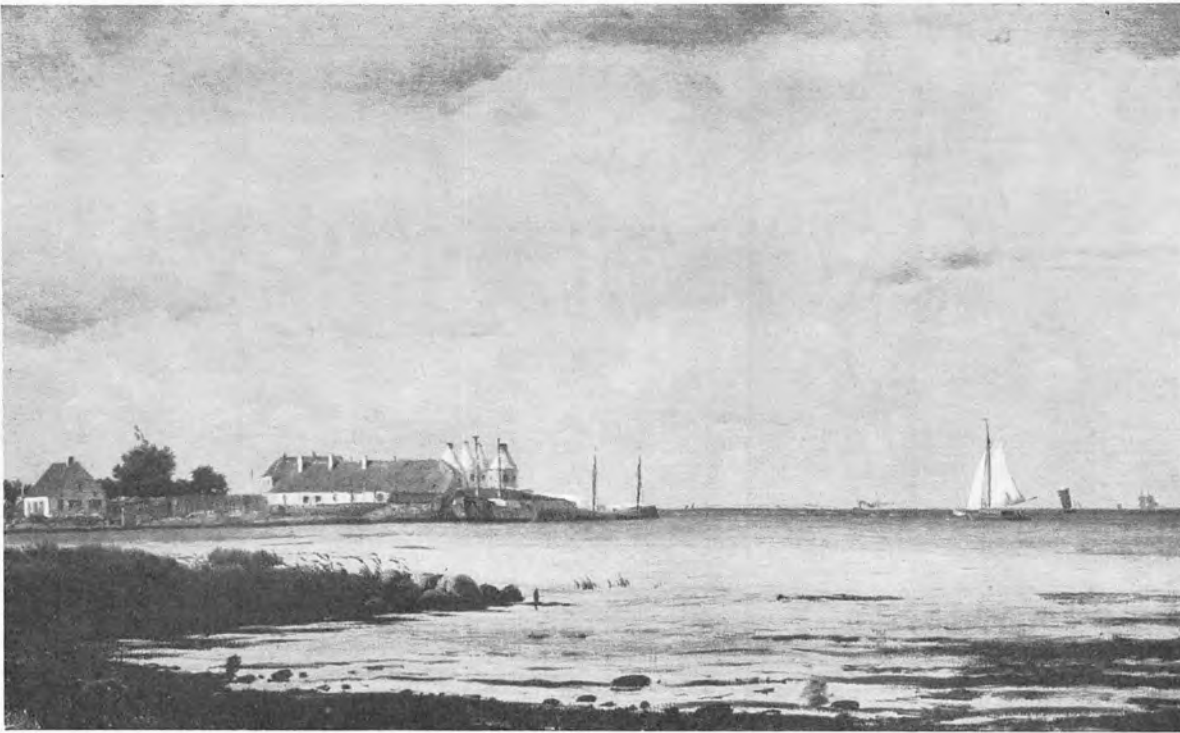

Indsejlingen til Københavns Inderhavn. (Fot. B. & W.).

HAVNEN

Det er et klassisk Motiv, ovenstaaende Fotografi viser, Indsejlingen til Hovedstadens Havn med Kaserneskipene, Hønsbroen og Bomløbet til venstre, samt til højre de store Pakhuse og i Baggrunden Vor Frelser og Christianskirkens Spir. Saaledes var Havnen Silhuet igennem henved to Aarhundreder. Men forhen var det ikke alene Fregatten „Jylland“, som rejste sine Master og Rær i Flaadens Leje. Og forhen begyndte Havnen virkelig her. Nu har man passeret Nordhavnen og Frihavnen rummelige Bassiner og lange Moler, de store Værfter paa Refshaleøen, inden man naar frem til Bomløbet, hvor Fjerde Christian i sin Tid

satte Havnen Grænse imod Nord. Det er gaaet med Havnen som med selve Byen. Som denne i Løbet af det sidste Aarhundrede fuldstændig har sprængt sine gamle Rammer og har mangedoblet sit Areal, er Havnen blevet udvidet baade mod Nord og Syd. Mellem Langebro, som indtil vore Dage var Havnen Sydgrænse, og til Bombroen er der $2\frac{1}{2}$ Kilometer, men fra den nye Fiskerihavn Syd for Dæmningen over Kalvebodssund og til den yderste Mole i Nordhavnen er der $9\frac{1}{2}$ Kilometer. Og mens den gamle Havns Bolværker i Længde maalte 12 Kilometer, raader Havnen nu over Kajer paa ialt ca. 40 Kilometer.

Gamle Kalkbrænderi, set fra Syd. (Maleri ca. 1850 af C. Eckardt).

De to Kalkbrænderier, der ned mod vort Aarhundrede, laa ved Øresundskysten Nord for København, blev begge oprettet i det 18. Aarhundrede. Det sydligste, det efter Oprettelsen af det nordligste saakaldte Gamle Kalkbrænderi, etableredes i Aaret 1729, men det laa først ved Langebro. Dets senere Plads var omtrent, hvor nu Stationen Nordhavn ligger.

Herunder: Havnen ved gamle Kalkbrænderi. (Maleri ca. 1870 af Vilh. Melbye. Efter Før og Nu).

Der staar massive Boligkarreer, hvor før Sundets Bølger mødte den lave Kyst Nord for København. Frihavnen og det nordlige Havneomraade i det hele taget er anlagt ved Opfyldninger ude i selve Øresund. Det vil saaledes være det naturligste at gøre Rede for Kysten – og Kystbebyggelsen i ældre Tid – i Forbindelse med Behandlingen af det paagældende Kvarter, Østerbro. Her er dog med nogle faa Billeder vist den tidligere saa idylliske Indsejling til

København, ligesom det her bør omtales, at der ogsaa før Anlægget af den moderne Havn laa nogle mere primitive Havneanlæg umiddelbart Nord for København, nemlig de to Kalkbrænderiers Havne. Men de smaa Bassiner mellem deres Moler er længst er fyldt op. Det er ovenfor nævnt, hvor Havnen ved Gammel Kalkbrænderi laa, og Havnen ved Ny Kalkbrænderi var, hvor nu Øresundsgade støder til Strandboulevarden. Paa Billedet herover bemærker man de karakteristiske Kalkovne ved det ældste Kalkbrænderi, og nederst ses selve dettes Havn med det ældre Trekroner i Baggrunden.

Indsejlingen til Havnen set fra Kysten udfor Strandpromenaden. (Maleri 1858 af P. C. Christensen, Bymuseet).

Maleren har haft sit Stæde lidt Nord for Fiskerhuset Lille Ejegod, nu Hjørnet af Classensgade og Strandboulevarden! Til venstre i Billedet ses Orlogsværftets Hovedvagt, samt den gamle Kran paa Nyholm. Foran og til højre for denne en Række Badehuse, der hørte til Militærets Badeanstalter, som dengang laa lidt Nord for Kastellet. Atter til højre for Badehusene ses Kastellets beplantede

Volde og her foran et mindre Skibsværft, som laa paa Østbaneterænet, omtrent udfor nuværende Classensgade. Strandboulevarden afløste Strandpromenaden, den smukke Spadserevej, som strakte sig Nord for Kastellet. Strandpromenaden, som paa nederste Billede vises udfor Rosenvænget, var lukket med en Bom for kørende Færdsel, saa de spadserende ugenert kunde nyde den landlige og idylliske Promenade. Mod Nord fortsatte Spadserevejen forbi de gamle Kalkværker til Strandridergaarden.

Strandpromenaden, set imod Kastellet. (Maleri af ubekendt, sign. T. V. C., Bymuseet).

Ogsaa før Anlægget af Frihavnen fortsattes Langelinje imod Nord, men dengang i Strandpromenaden som løb langs Sundet, til den ene Side med fri Udsigt over dette. Promenaden fortsatte over Kastellets Glacis langs Classens Vænge og Classens Have, og her opstod i sidste Halvdel af det 19. Aarhundrede den Villabebyggelse, af hvilken der endnu er Levn tilbage.

Paa denne og følgende Side er vist et Fugleperspektiv af Frihavnen, umiddelbart efter Anlægget af denne. (Tegning af Fr. Sedivý, Ill. Familie-Journal 1895).

Københavns Frihavn blev indviet i November 1894, efter at Oprettelsen var vedtaget tre Aar før. Tegningen viser Frihavnen, som den tog sig ud kort efter Indvielsen. Til venstre paa Billedet ovenfor ses Langeliniepavillonen og bagved Kastellet, i Midten Lystbaadehavnen og derefter Frihavnen. Den herregaardslignende Bygning for Enden af Bassinerne er Administrationsbygningen, tegnet af Arkitekt E. Schiødte, der ligeledes har staaet for den store Toldbygning med Taarnet ved den søndre Indgang. Professor Vilh. Dahlerup havde tegnet Gitteret, der omgiver Frihavnsområdet i

en Længde af 2,3 Kilometer. Det store Silopakhus paa Midtermolen (se Tegningens højre Halvdel), en af Byens mest imponerende Bygninger, skyldes ogsaa Dahlerup.

Man vil, ogsaa ved en Sammenligning med Billedet nederst næste Side, kunne iagttage, hvorledes Frihavnsområdet fra først af langt fra var bebygget i sin Helhed. Foruden de af Tegneren viste Bygninger var paa dette Tidspunkt dog mange under Opførelse. Den private Industri var ved at slaa sig ned i Frihavnen. Tegningen viser tillige, at de tilstødende Arealer paa Østerbro var sparsomt bebyggede. Man vil ogsaa paa Billedet forgæves lede efter Østbane-gaarden og Banen imod Nord. Begge Dele fandtes endnu ikke paa det Tidspunkt, Billedet blev tegnet.

Udsigt mod Ny Kalkbrænderihavn. (Tegning i Ill. Tidende 1884-85). Allerede før Anlægget af Frihavnen havde Hovedstaden faaet sin første Nordhavn. Den var anlagt omtrent paa den nuværendes Plads, mellem Gamle og Nye Kalkbrænderi, og beskyttet af en Mole, mod Øst udvidet til det saakaldte Kalkbrænderifort, i sin første Form, som Billedet viser, et efter vore Forestillinger ret primitivt Forsvarsanlæg.

Højre Halvdel af det paa forrige Side gengivne og omtalte Prospekt af Frihavnen fra 1895. Frihavnstanken var af gammel Oprindelse. Allerede under Struensee havde den været under Drøftelse, og Planerne resulterede i Opførelsen af et stort Frilagerpakhus, det saakaldte Kieler-Pakhus. (Smlgn. Side 268). Nu godt og vel et Hundrede Aar senere havde den voksende Dampskibstrafik øget Trangen til en Modernisering af Københavns Havn, men det, der gav Stødet til, at Frihavnstanken endelig blev ført ud i Virkeligheden, var Paabegyndelsen af Kielerkanalen i Aaret 1888. Det satte Skub i den allerede rejste Diskussion om Havnens Udvidelse, og trods det Frihavnsplanerne mødte Modstand hos Datidens største Finansmand herhjemme, selve Tietgen, der tilmed stod bag D. F. D. S.,

saa blev de nu realiseret. Anlægget af Frihavnen blev vedtaget ved Lov i 1891, og trods de meget omfattende Inddæmninger, der maatte foretages, kunde Kronprins Frederik (VIII) i November 1893 aabne Sluseværket og lade Vandet fylde den nye Havn. Den egentlige Indvielse fandt Sted den 8. November 1894, uden nogen Højtidelighed, fordi Czar Alexander netop var død. Man søgte at bøde herpaa ved siden at indbyde Repræsentanter for Verdenspressen til et Besøg i den nye Havn.

Havnen omfattede fra først af de tre „Bassiner“ mellem Langelinjekajen og Vestkajen samt Mellembassinet og en Del af Nordhavn, hvilken sidste skimtes længst til højre paa den her gengivne Halvdel af Prospektet.

Luftbillede af en Del af Frihavnen. (Fot. Det danske Luftfartselskab). Billedet, der tildels svarer til ovenstaaende Fugleperspektiv, viser, hvorledes Frihavnsomraadet og de tilgrænsende Arealer nu er bebygget. Samtiden betragtede saavel Anlægget i dets Helhed som de enkelte Bygninger og deres Arkitektur med stor Begejstring. Som allerede omtalt var det den ved offentligt Byggeri meget anvendte Professor og Etatsraad V. Dahlerup, der i vid Udstrækning havde Ansvar for Arkitekturen. Han har givet Tegning ikke blot til Toldgitrene – bag hvilke løsgaaende Blodhunde holdt Vagt om Natten – og, til forskellige mindre Vagthuse, men ogsaa til den elektriske Centralstation, til Pakhusene ved Langelinjekajen og fremfor alt til det store af Datiden højlig beundrede Silopakhus.

Øverst: Det nordlige Havneomraade set fra Reden. I Midten: Havneløbet set mod Reden. Nederst: Havneløbet mellem Kvæsthusbroen – til højre – og Langebro, set imod sidstnævnte. (Alle Fot. ca. 1935, Dansk Lufttaxa).

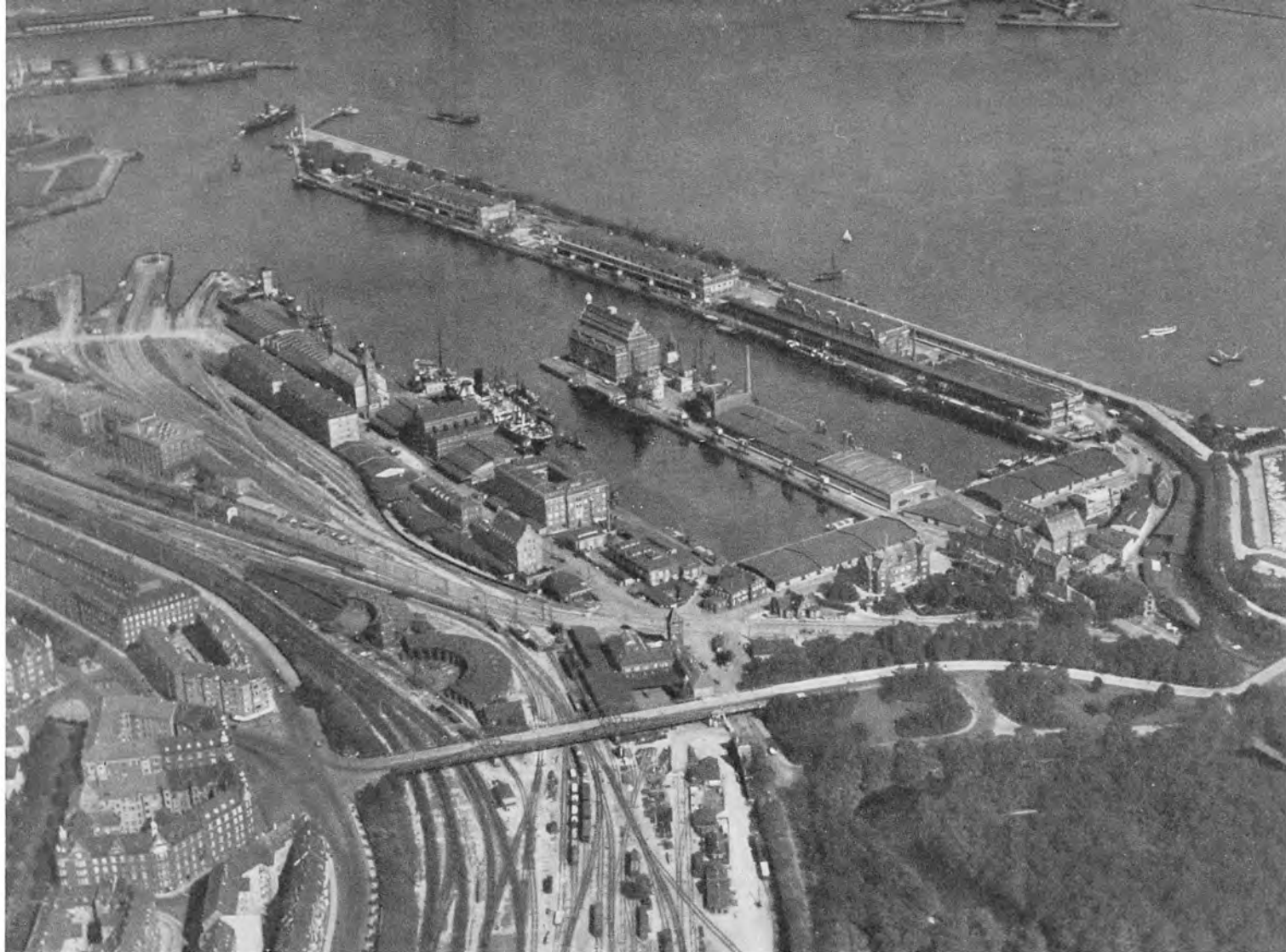

Luftbillederne paa denne Side viser den gamle Havn plus Udvidelserne mod Nord i deres nuværende Udstrækning, som de fik under forrige Verdenskrig, da Landets neutrale Stilling bevirkede, at Skibsfarten fik et betydeligt Opsving. Paa det øverste Billede ser man længst til højre den krumme Gasværkshavn, mens det mindre Bassin i Billedets Forgrund er den ældre Benzinhavn. Bag de omfattende Kajanlæg med Tankene ligger den rummelige Skudehavn, bag denne 10 Meter Bassinet og atter bag dette Kronløbsbassin. Bag dette ligger en Tremaster i den saakaldte Redhavn, og derefter følger det oprindelige Frihavnsanlæg med Nordhavn, Mellembassinet samt Søndre Frihavnsbassin med Vest- og Østbassinet paa hver sin Side af Silokajen, hvis Molehoved netop skimtes.

Det ældre Frihavnsanlæg genfindes paa Billedet i Midten øverst i venstre Hjørne. I Billedets venstre Side ses videre Lystbaadehavnen ved Langelinje, Toldbodhavnen, Kajanlæggene med de store Pakhuse fra denne ned forbi Larsens Plads samt den yderste Del af Kvæsthusbroen. I Billedets højre Halvdel forrest Flaadens Leje og Dele af Orlogsværftet samt i Baggrunden Revshaleøen og Lynetten.

Nederste Billede viser endelig Havneløbet mellem Kvæsthusbroen – til højre – og Langebro, øverst i Billedet. Til venstre ses allerforrest en Del af Orlogsværftet (Dokøen), derefter følger Christiansholm, der ved Trangraven skilles fra „Pladserne“ paa Christianshavn med deres forskellige Havnebassiner. I Billedets højre Side Nyhavn og Slotsholmskanalen.

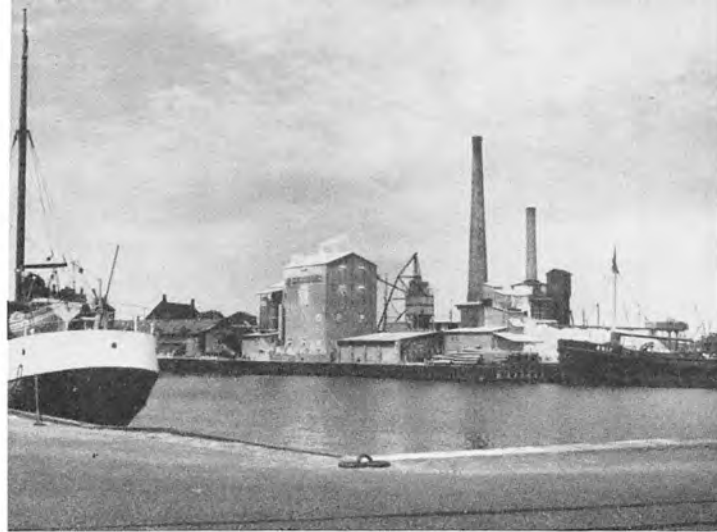

Flyverfoto af Frihavnen set fra Sydvest. (Fot. 1934, Dansk Lufttaxa). Man ser i Forgrunden fra venstre en Del af Kvarteret ved Østbanegade og Strandboulevarden, Østbanegaardens Terræn, Langelinjebroen og Kastellet. I Havnen ses, ligeledes fra venstre, Mellembassin

et, Malmøbaadens Færgelejer, samt indenfor Langelinjemolen Vest- og Østbassinene paa hver sin Side af Midterkajen med Silopakhuset og til venstre for dette Mellembassin. I Billedets øverste Hjørne Nordhavn og Kronløbsbassin.

Den svenske Amerikadampers „Gripsholm“ ankommer til Frihavnen. (Fot. 1948, Nordisk Pressefoto). Amerikabaadenes Afgang fra og Ankomst til Frihavnen har altid skabt denne en særlig Publicity, baade i den Periode de danske Oceanfarere var i Drift, 1880-1936, og siden, hvor Danske vel har været henvist til at passere Atlanten paa svenske eller polske Baade, men disse har dog anløbet Frihavnen.

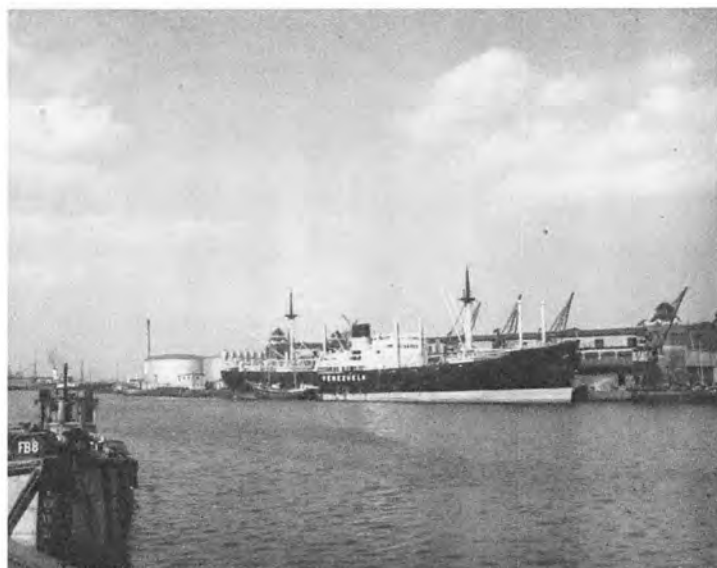

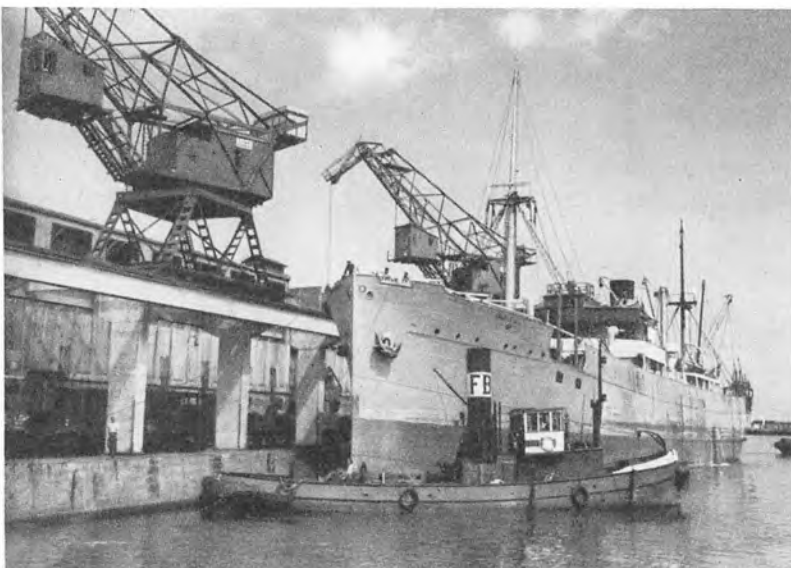
Kalkbrænderihavnen set fra Syd. (Fot. 1949, København Før og Nu). Som nævnt foran laa der inden den store Havneudvidelse imod Nord to mindre Havneanlæg, Gl. og Ny Kalkbrænderihavn, af hvilke den førstnævnte helt forsvandt ved Anlægget af Nordhavn, den anden ganske vist blev opfyldt, men erstattet med et nyt Havnebassin mere mod Øst og oprindelig med Indsejling fra dette Verdenshjørne, et Forhold, som imidlertid ændredes ved Frihavnsudvidelsen under forrige Verdenskrig, da nordre Mole blev skaaret igennem for at skaffe et nyt Indløb.

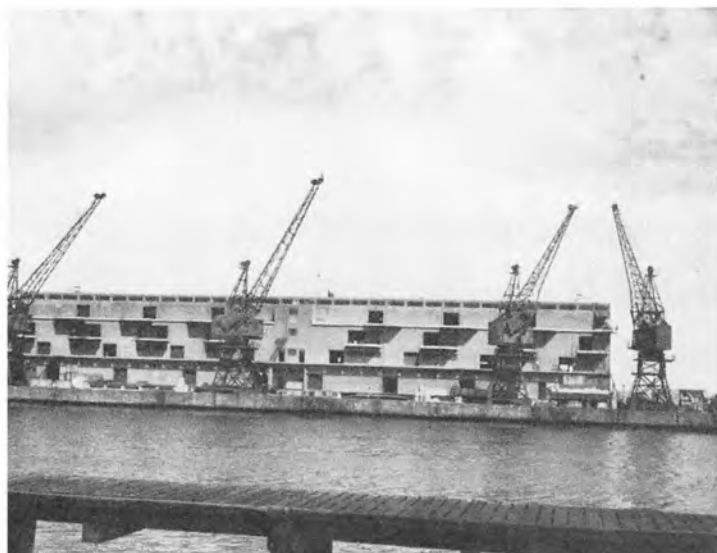
Indsejlingen til Frihavnen set fra Molen ved Redhavnen. (Fot. 1949, København Før og Nu). Fortidens mere primitive Havnebyggeri kendte ikke den Kunst at bygge de lange Moler og Bølgebrydere, der siden Anlægget af Frihavnen danner Havnens Grænse mod det aabne Sund og omslutter hvad man nu kalder Inderhavnen, men tidligere Inderreden, Farvandet i Læ af Revshaleøen og Trekroner ned til Toldbod-bommen. Molen til venstre ligger Nord for Nordhavn, længst til højre ser man det yderste Stykke af Langelinjemolen og i Midten, bag Bølgebryderne, skimter man Middelgrundsfortet.

Herover: Udsigt fra Frihavns Midtermole mod Nordre Redmole til venstre og Langelinjemolen til højre. Herunder: Pakhus 47 i Frihavnen. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu). Tilstrækkelig sikker Oplagring af brandfarlige Vædsker, Petroleum, Brændsels- og Dieselolier, samt Benzin er naturligvis i vore Dage et Spørgsmaal af største Betydning. Tankanlæggenes store cirkelrunde Beholdere sætter deres Præg paa det moderne Havnebillede. Tankanlægget paa Redmolen stammer fra Aarene 1915-17, Anlægget paa Langelinjemolen fra 1902.

Herover: Det danske Kul-kompagniet Losningsanlæg i Frihavnen. (Fot. Kbhvns. Foto Service). Herunder: Tankanlæg paa Nordre Redhavns-mole. (Fot. 1949, København Før og Nu). Det moderne Havnebillede karakteriseres af vor Tids Materialer, Jern og Beton. Ældre og nyere Kraner af forskellige Konstruktioner ses allevegne i Havnen. Kul-kompagniets Anlæg, udført 1897 af det dengang nystiftede Firma „Titan“, var for sin Tid et teknisk Vidunder, dengang det største af sin Art i Europa. Anlægget er i Hovedtrækkene bevaret, men siden er Kranerne afløst af mere tidssvarende.

Herover: Udsigt fra Frihavnens Vestkaj mod Midtermolen med det store Silopakhus. Herunder: Udsigt fra Frihavnens Midtermole mod Vestkajen. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu). Sammenligner man de Pakhuse, som er afbildet paa denne Side, med det nye Nr. 47, gengivet nederst forrige, er Forskellen iøjne-faldende nok. De Havnebygninger, som stammer fra Frihavnens Anlæg og dens første Tid er naturligvis i Overensstemmelse med den da gængse Smag bygget i bestemte Stilarter.

Indeni Bygningerne var imidlertid den moderne Teknik overalt bragt i Anvendelse. I det 11 Etager høje Silopakhus var der installeret Elevatorer, Ventilatorer og Spredere, saaledes at det opmagasinerede Korn kunde behandles efter alle Kunstens Regler. Ogsaa Pakhusene paa Østmolen, ved Langelinjekajen, var moderne indrettet, opført som de var af Jernbeton, fuldstændig brandsikre, og udstyret med Kraner – „et af de betydeligste Kran-Anlæg med elektrisk Kraft i hele Verden“.

Billederne paa denne og følgende Side viser det bevarede Stykke af det gamle Langelinje i tidligere og nuværende Tilstand. Billedet herover (Fot. ca. 1940, Sv. Türck) bør sammenlignes med Akvarellen nederst paa Siden, malet længe før Molen omkring Lystbaadehavnen spærrede Udsigten imod Nord, der forøvrigt er totalt ændret ved Frihavnsanlægget.

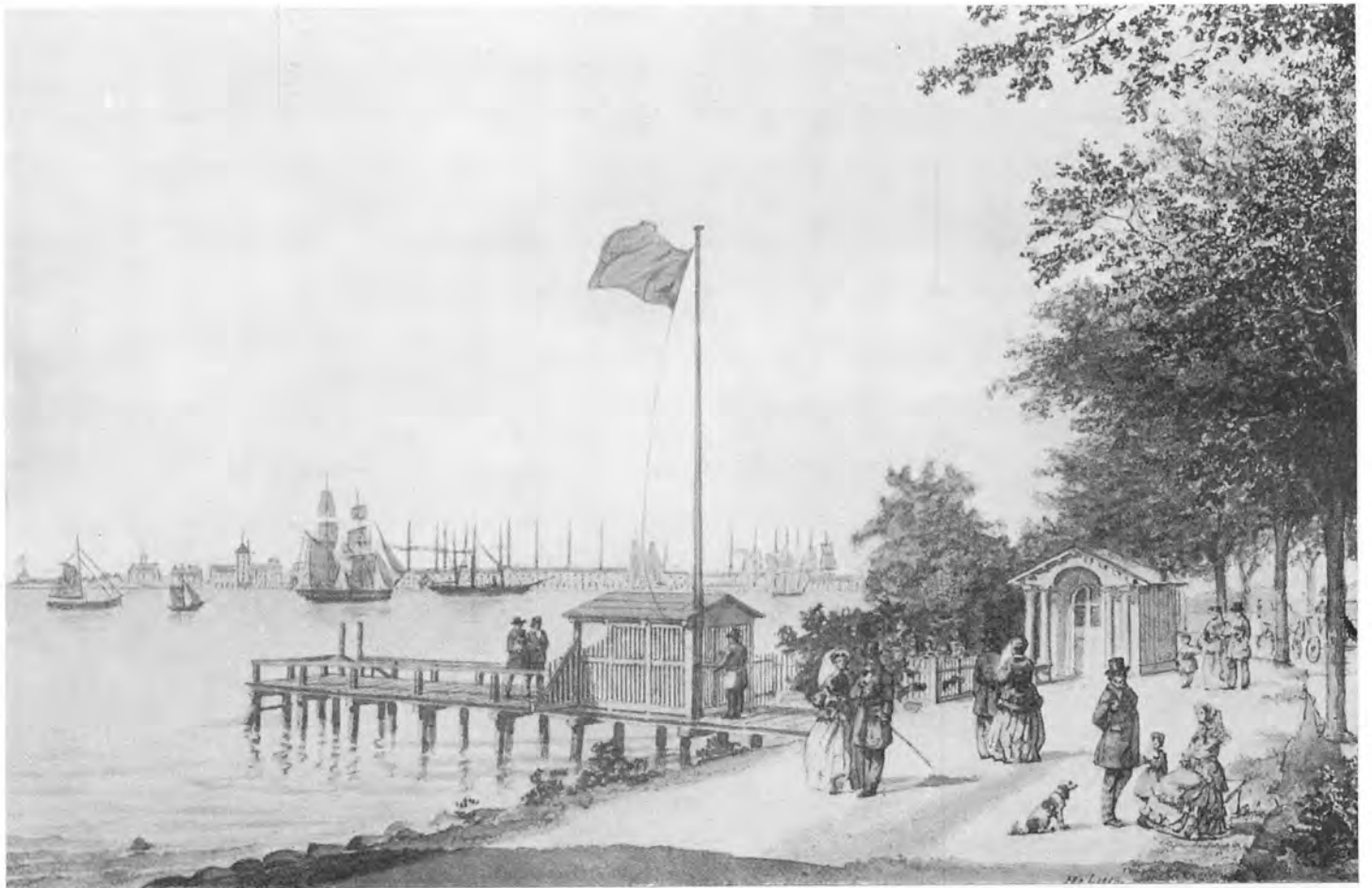
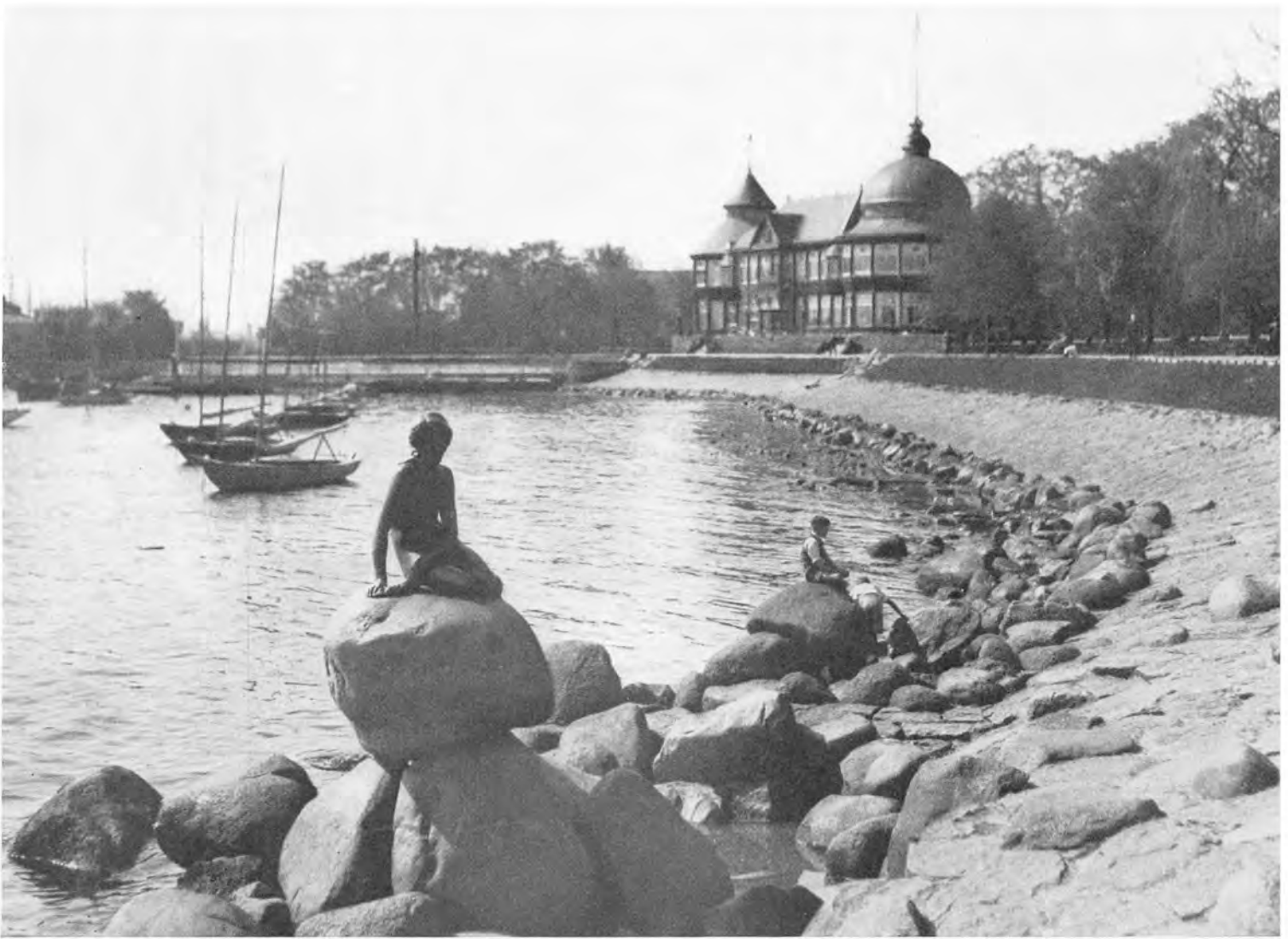
Ogsaa de to Billeder paa modstaaende Side gengiver omtrent samme Motiv. Nederst det gamle Karantænehus (Tegning ca. 1835

af H. G. F. Holm, Bymuseet. Efter Før og Nu), der laa paa selve Langelinje omtrent udfor den senere Yachtpavillon, men flyttedes til sin nuværende Plads i Forbindelse med Udvidelserne af Nordre Toldbodplads og blev opført efter Tegning af Vilhelm Dahlerup. Pavillonen stammede i sin sidste Skikkelse fra 1902 og rummede Lokaler for Kgl. dansk Yachtklub samt en Restauration. I 1913 opstilledes den trods al Rynken paa Næsen verdensberømte lille Havfrue, udført af Billedhuggeren Edvard Eriksen.

Udsigt fra Langelinje mod Havnen ved Gamle Kalkbrænderi. (Akvarel ca. 1850 af H. G. F. Holm, Bymuseet).

Det gamle Langelinje var et Led i Kastellet's Udenværker, den saakaldte Contrescarpe, en relativt smal Dæmning, som skilte Voldgraven fra Sundet, og som allerede nævnt fortsattes i Strandpromenaden. Billedet her viser Udsigten over den Pynt, som opstod, hvor Langelinje drejede brat mod Vest, hvilket Forhold imidlertid ændredes ved Anlægget af Lystbaadehavnen. Sammenlign Billedet ovenover.

Herover: Indgangen til Langelinje 1870. (Træsnit i Ill. Tidende 1869–70. Efter Før og Nu). Herunder: Udsigt fra Langelinje over Nordre Toldbodplads og Reden. (Efter Ill. Tidende 1879–80). Som Led i Befæstningsværkerne var Langelinje naturligvis i ældre Tid afspærret fra Omverdenen, men allerede tidligt i det 19. Aarhundrede havde Offentligheden dog faaet Adgang til at promenerere ad Dæmningen, og det vakte almindelig Modstand, da der sidst i 1870erne for første Gang blev gjort Attak paa denne Københavnerens Yndlingspromenade. Det var Toldboden, som skulde

udvides, og Nordre Toldbodplads fik ved den Lejlighed sit nuværende Omfang. Der hørtes „mangent et Suk og mange Klager over vore Dages Mangel paa Sans for det Skjønne og om den moderne Materialisme“.

Men der var ogsaa dem, der hævdede, at selvom man mistede „den frie og friske Udsigt fra Fædrenes Tid“, saa vandt Spadsereaturen ad Langelinje snarest ved Etableringen af det lille Anlæg mellem det ny Gitter omkring Toldbodpladsen og den ældre Promenade. Her opstilledes i 1886 Mindesmærket over Iver Huitfeldt.

Herover: Gefionsspringvandet set fra Syd. (Fot. 1946, København Før og Nu, ved Falk).

Billedet er forsaavidt en Pendant til det overforstaaende, idet Springvandsgruppen er opstillet ved Indgangen til Langelinje fra Grønningen og omtrent paa samme Sted, hvor før Spærremuren med Porten var. Men Forholdene her blev iøvrigt helt omkalfatrede ved Anlægget af Frihavnen. Det Vejanlæg, som satte denne i Forbindelse med Toldboden, blev brutalt skaaret ind gennem Kastellet Volde, og Adgangsvejen til Langelinje maatte ledes op over to Via-

dukter, hvoraf den ene, som stod i Forbindelse med Bredgade, var indrettet for saavel kørende og ridende som gaaende, mens den anden, udfør Amaliegade, kun var for spadserende. Naturligvis maatte de omfattende Indgreb vække adskilligt Mishag, og værst var det en Overgang, at Hoffet syntes at ville sætte sig imod Planerne, fordi man mente, de vilde skæmme den i 1885-87 byggede engelske Kirke. Det lykkedes dog at overbevise Kong Christian IX om det modsatte, skønt han, som han selv sagde, var en gammel Mand, der helst vilde, at alt blev ved det gamle.

Flyverfoto af Adgangsvejene til Langelinje med den engelske Kirke, Gefionsspringvandet og Nordre Toldbod længst til højre. (Fot. 1935).

Anders Bundgaards Springvandsgruppe blev opstillet ved Indgangen til Langelinje i Aaret 1908. Ingeniør Holger Hammerich, en af Hovedmændene for Frihavnsanlægget, hævder at have projekteret den lille Bakke netop med Opstilling af Gruppen for Øje. Han gør i det hele Krav paa at have været den, som først fremsatte Planerne om den udvidede Langelinje, Ny Langelinje, Promenaden, fortsat henover Kajskurene paa den nye lange Mole. Men Meldahl har ogsaa villet tiltage sig Æren for det smukke Anlæg.

Øverst: Langelinje set mod Yacht-Pavillonen. (Fot. ca. 1940, Sv. Türck). I Midten: Omtrent samme Motiv efter Fotografi fra Aarene før 1900.

„Hver større By har sine fashionable Spadseresteder“, skrev Illustreret Tidende i 1866, „Boulevarderne i Paris, Hyde Park i London, Dampskibsbroen i Svendborg – alle tre Steder skylder deres Navnkundighed den samme Lyst til at sees og see. . . Her i København have vi det solrige „Provence“ paa Kongens Nytorv mellem Bredgade og Store Kongensgade, vi have „den dipomatiske Løbebane“ ad Sanct Annæ Plads, Kjærlighedsstien og Langelinje“. Langelinje var som omtalt et Led i Kastellet's Befæstningsanlæg, og den første Yacht-Pavillon blev opført i Pinnebergs Bastion for Dansk Lystsejlad's-Forening efter Tegning af Vilhelm Dahlerup. Foreningen havde en Tid lang forud arbejdet for at opnaa Tilladelse til at bygge her paa Militærets Enemærker. Men ellers var ogsaa „Civilbefolkningen“ imod ethvert Indgreb i den saa elskede Promenade. Faa Aar i Forvejen havde man protesteret mod den Udvidelse af Nordre Toldbodplads, som tog en Del af den frie Udsigt mod Sundet, den som dog allerede atter et Par Aar tilbage var blevet beskaaret ved de nye Anlæg paa Revshaleøen. Og galt blev det naturligvis igen, da Anlægget af Frihavnen fuldstændig omkalfatrede den gamle Promenade til Ukendelighed. Men man fik dog den nye lange Mole som Erstatning og den er naturligvis for vore Dages Københavnerne ligesaa uundværlig som det gamle Langelinje for Fortidens.

Man har endnu heller ikke rigtig vænnet sig til Tabet af vor Tids Yacht-Pavillon, der hørte til de Bygninger i Hovedstaden, som blev ødelagt ved Schalburgtage, nemlig i 1944. Den var opført 1902 efter Tegning af Fritz Koch.

I Januar paa Langelinje. (Træsnit i Ill. Tidende 1868-69). „Langelinje er den gentileste af alle vore Promenader“, hed det i 1860erne, „der kjøre de kongelige med deres røde Lakaier og Jægere bagpaa; der promenerer man sig en Tour tilhest, naar man enten har baade Hest og Tegn eller leier en Hest og rider ind sammen med en anden Herre, der heller ikke har Tegn“.

Rytteren paa Billedet med den høje Hat var dog sikkert i Besiddelse af begge Dele. Det er Kong Christian IX. Man maa mindes hans Sønsøn og Efterfølger paa Tronen og dennes sidste skæbnesvangre Ridt. Det var jo paa Langelinje, Christian X styrtede med Hesten i Efteraaret 1942.

Dansk Amerikadamper staar Havnen ud forbi Lange-
linjemolen. (Fot. ca. 1915).

Maatte Københavnerne ved Anlægget af Frihavnen
begræde Tabet af deres gamle idylliske Langelinje,
saa fik de Erstatning i den nye Promenade anlagt
ovenpaa Pakhusene ved Kajen og endende i den
krumme Mole med Fyrtaarnet.

Selvom den ikke ligger saa frit som ved Anlægge-
lsen, har man herude endnu Fornemmelsen af at
staa ved Havnens Ende.

Herover: Svenske Krigsskibe ved Langelinjekajen.
(Fot. 1926, Bymuseet). Til højre: Paa Langelinjekajen
ved et amerikansk Krigsskib. (Fot. 1925, Bymuseet).

Langelinje med Udsigt mod Gamle
Kalkbrænderihavn. (Maleri 1849 af
Zeuthen, Øregaard).

Uniformer har som bekendt altid
øvet en særlig Tiltrækning paa Med-
lemmer af det svage Køn. For Hun-
drede Aar siden fandt Ammen lige-
saa stort Behag i Skildvagtens Selskab
som Cyklepigerne i de amerikanske
Matrosers. Fremmede Orlogsskibes
Ophold ved Langelinje skabte Begre-
bet „Langelinjepiger“, en ikke netop
smigrende Betegnelse.

Billedet her viser det samme Perspektiv
som Billedet nederst paa Side 262 og
minder som dette om, at Langelinje
i sin Oprindelse var militært Om-
raade.

Toldbodbygningerne set fra Syd, et af de ældste Billeder af Bygningen, der 1735 afløste Christian IV's. (Maleri 1754, Bymuseet).

Udsigt fra Toldboden mod Byen med Orlogsværftets Savmølle paa den anden Side „det røde Hav“. (Maleri 1754, Bymuseet).

Flyverbillede med Toldboden i Forgrunden og i Baggrunden Udsigt over Langelinje og Frihavnen. (Fot. Det danske Luftfartselskab).

Det var Christian IV, som i Forbindelse med sin Udvidelse af Havnen i 1627 flyttede Københavns Toldbod til den Plads, som den siden har beholdt. Dens Omraade var oprindeligt af ret beskedent Omfang og laa længe som en Ø, inddæmmet i Stranden. (Se f. Eks. Kortet i Bind 3, Side 22).

Adgangen var en Dæmning i Søen af samme Karakter som Langelinje, men dette Forhold ændredes i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede ved Anlægget af de nye Tømmerpladser, der strakte sig fra (nuværende) Skt. Annæ Plads og til „det røde Hav“, et lille firkantet Havnebassin, der skar sig ind mellem Tømmerpladsen og Toldbodpladsen. Toldboden fik sin første Udvidelse 1779, da der blev bygget et stort Frilager-Pakhus, det saakaldte Kieler-Pakhus. Det var, hvad der kom ud af en Plan om Anlæg af en Frihavn ved Toldboden, fremsat nogle Aar før, men ikke realiseret paa Grund af Struensees Stilling til den. Det blev bygget Syd for „det røde Hav“, der samtidig blev opfyldt. Senere er Toldbodens Omraade blevet meget forøget, idet de store Pakhuse, som i den „florissante Tid“ byggedes, hvor Tømmerpladserne havde været, et efter et er blevet inddraget under det, tillige med den private og kommunale Bebyggelse, der laa mellem Omraadet og Amaliegade. De gamle Toldbodbygninger fra Christian VI's Tid blev 1894 afløst af den store Frilagerbygning. (Se i det hele om disse Forhold Bind 3, Side 316 ff.).

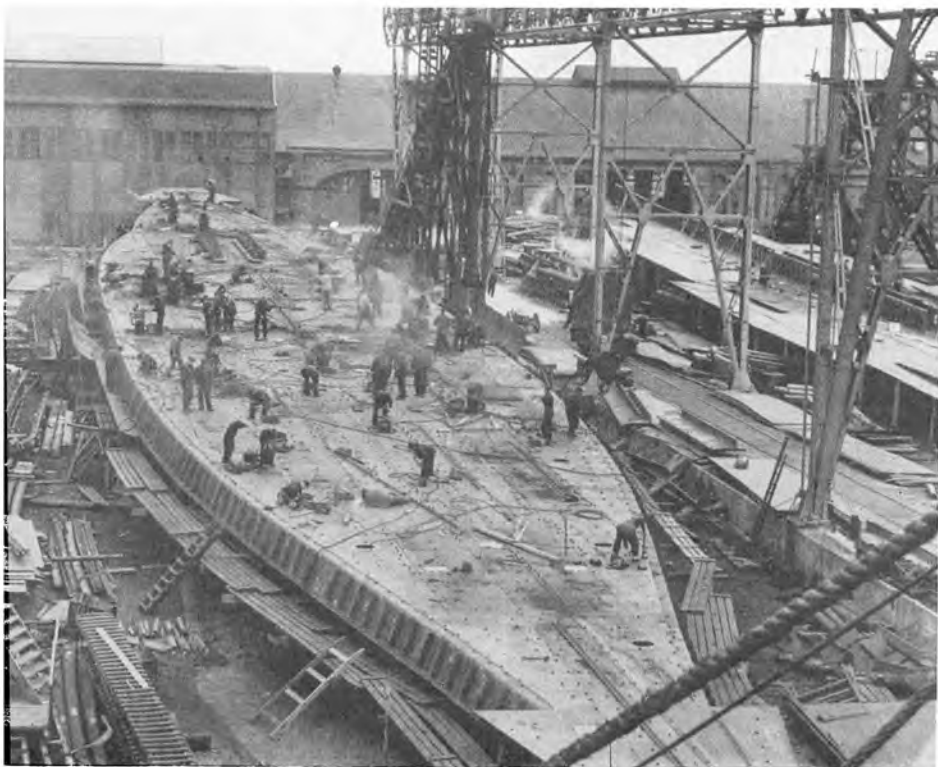
Herover: Udsigt fra Langelinje mod Orlogsværftet (til højre) og Revshaleøen. (Fot. 1949, København Før og Nu). Herunder: Udsigt over Reden og mod Trekroner, Lynetten og Nyholm fra „Meyers Toldbod-Pavillon“. (Akvarel i Privateje. Efter Før og Nu). Pavillonen var en Forløber for Esplanaden og laa længere ude mod Sundet umiddelbart Syd for den nuværende Indgang til Nordre

Toldbod. Paa det gamle Billede ses yderst til venstre Trekroner og til højre derfor Lynetten. Der var dengang aabent Vand mellem sidstnævnte og Nyholm. Her ligger nu Revshaleøen med Burmeister & Wains Skibsbyggerier, hvis store Krananlæg med deres Netværk af Staal og Jern staar i stærk Kontrast til Nyholms gamle murede Kran med dens enkle Linjevirkning.

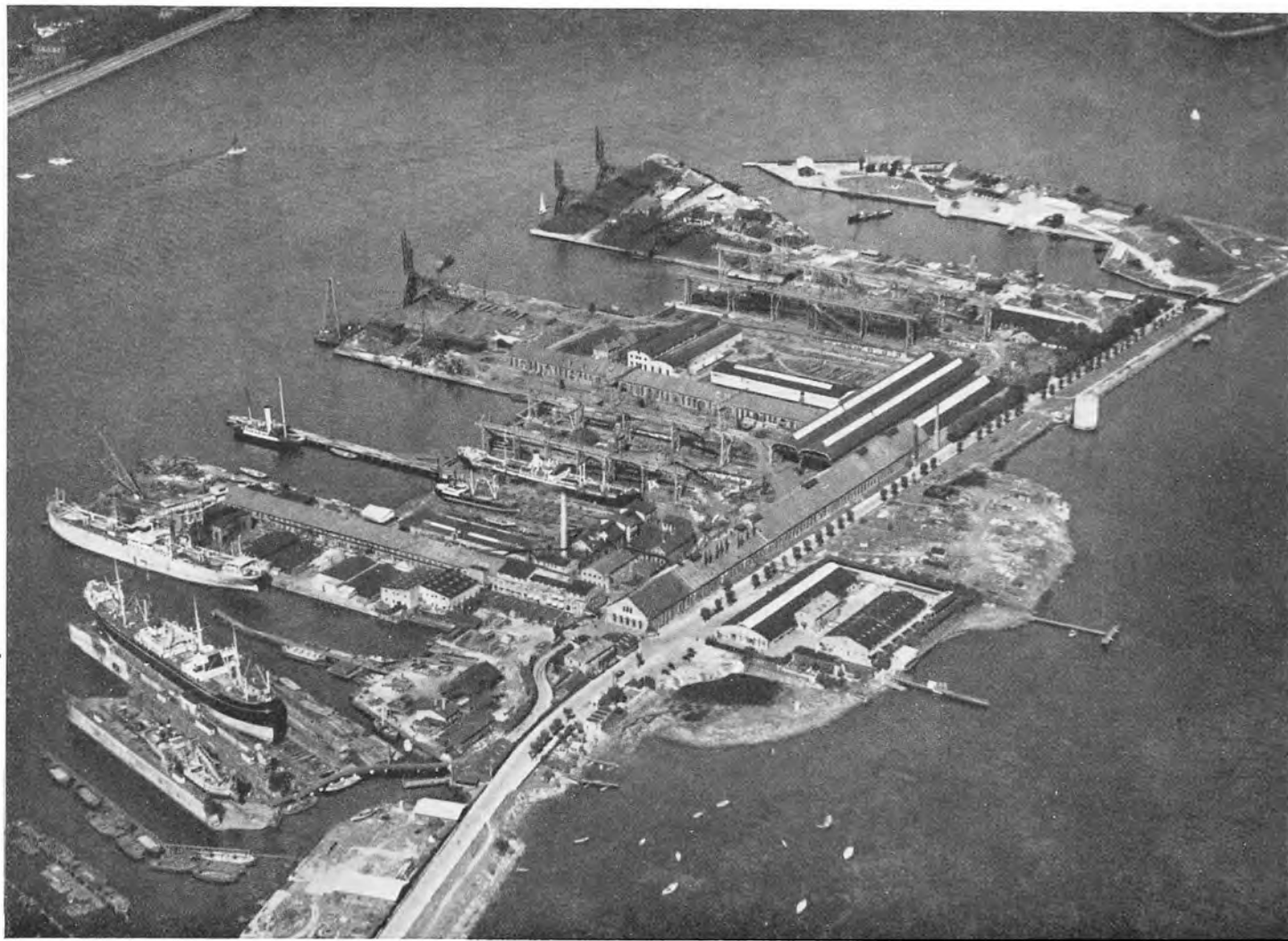
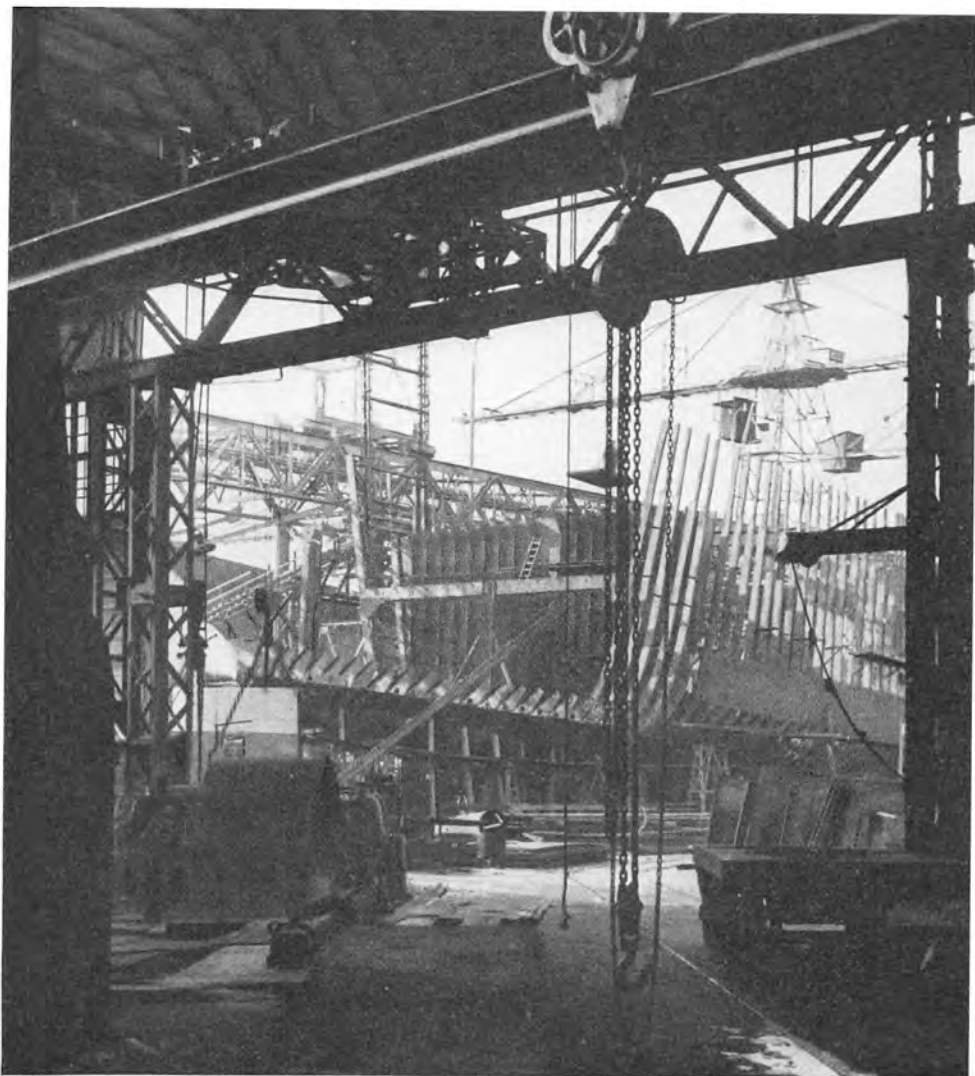
Burmeister & Wains Skibsværft paa Revshaleøen. Øverst: Det rumænske Dieselmotor-Passagerskib „Basarabia“ løber af Stabelen 1938. (Fot. Nordisk Pressefoto). I Midten: Fragtbaaden „Fernplant“ under Arbejde. (Fot. B. & W.). Nederst: Den første Stabelafløbning paa Revshaleøen, 12. April 1873. (Træsnit i Ill. Tidende 1873-74). Billedet nederst forrige Side har allerede givet et Indtryk af, hvorledes Havns Silhuet er ændret i Løbet af de sidste Menneskealdrer. Nord for Nyholm strækker sig nu Revshaleøen med de udstrakte Værftsanlæg, en vildsom Skov af Kraner og andre Staalkonstruktioner. Skønt Anlægget i dets første Skikkelse ikke tog sig slet saa imponerende ud, vakte det dog allerede dengang almindelig Beundring. Det var i 1872, at B. & W., med hvis hurtigt voksende Virksomhed Pladsen paa Christianshavn længst var blevet for trang, overtog en betydelig Del af den ved Hjælp af Opmudring fra Havnen anlagte Revshaleø, Garderiget, som man ogsaa kaldte den efter Havnedirektor Garde, der havde sin store Andel i Opfyldningen. Omraadet, Land- og Vandareal, var paa 15 Tønder, og det nye Skibsværft byggedes efter Etatsraad Wains egne Planer; tre lave Fabriksbygninger omsluttede de nødvendige Beddinger og andre Anlæg „i Henseende til teknisk Elegance af den fuldkomneste Art“. Hovedbygningen var et eneste stort Rum, en Arbejdshal mere end halvtredie Hundrede Meter lang, og udstyret med et betydeligt Antal Ovne og Esser. Man vil baade paa Billedet i Midten paa denne Side og Luftbilledet nederst næste Side kunne se, hvorledes det trefløjede Anlæg stadig indrammer en stor Del af Virksomheden paa Revshaleøen. Det lykkedes at bringe de første Skibe til Afløbning allerede i 1873. Det, som først søsattes, hed „Christian IX“, beregnet til Fragtfart paa større Distancer, mens det næste, „Christiania“, skulde løbe mellem Danmarks og Norges Hovedstæder.

Burmeister & Wains Skibsværft paa Revshaleøen.

Til venstre: Udsigt gennem Port i Pladeværkstedet til Pladsen med Skib under Arbejde. (Fot. B. & W.). Herunder: Luftbillede set fra Syd. (Fot. ca. 1940). Længst mod Nord Lynetten. Det var for D. F. D. S., at de første Skibe blev bygget paa Revshaleøen, og det var følgelig Tietgen, som i 1873 holdt Indvielses-talen og til Slut sagde, at selvom den Landvinding, som Revshaleøen udgjorde, kun var en lille Forøgelse af Rigets Areal, saa var det nye Anlæg af saa stor Betydning, at det maatte kunne opveje Tabet af den tidligere saa frie Udsigt over Sundet fra Toldboden og Langelinje.

Anlægget blev den forventede Sukces, og et stort Antal Skibe er siden løbet af Stabelen paa Revshaleøen. Skibe af mange Typer og bestemt for mange Lande, for Rusland saaledes Krydseren „Bojarin“ og Kejseryachten „Standart“, der ikke mindst bidrog til at sprede Værftets Ry. Men af størst Betydning for den internationale Skibsfart var det dog, at B. & W. først fremstillede Motorskibe, af hvilke det berømte „Selandia“ stod ud paa sin Prøvetur i Februar 1912 og vakte berettiget Opsigt i hele den skibsfartinteresserede Verden.

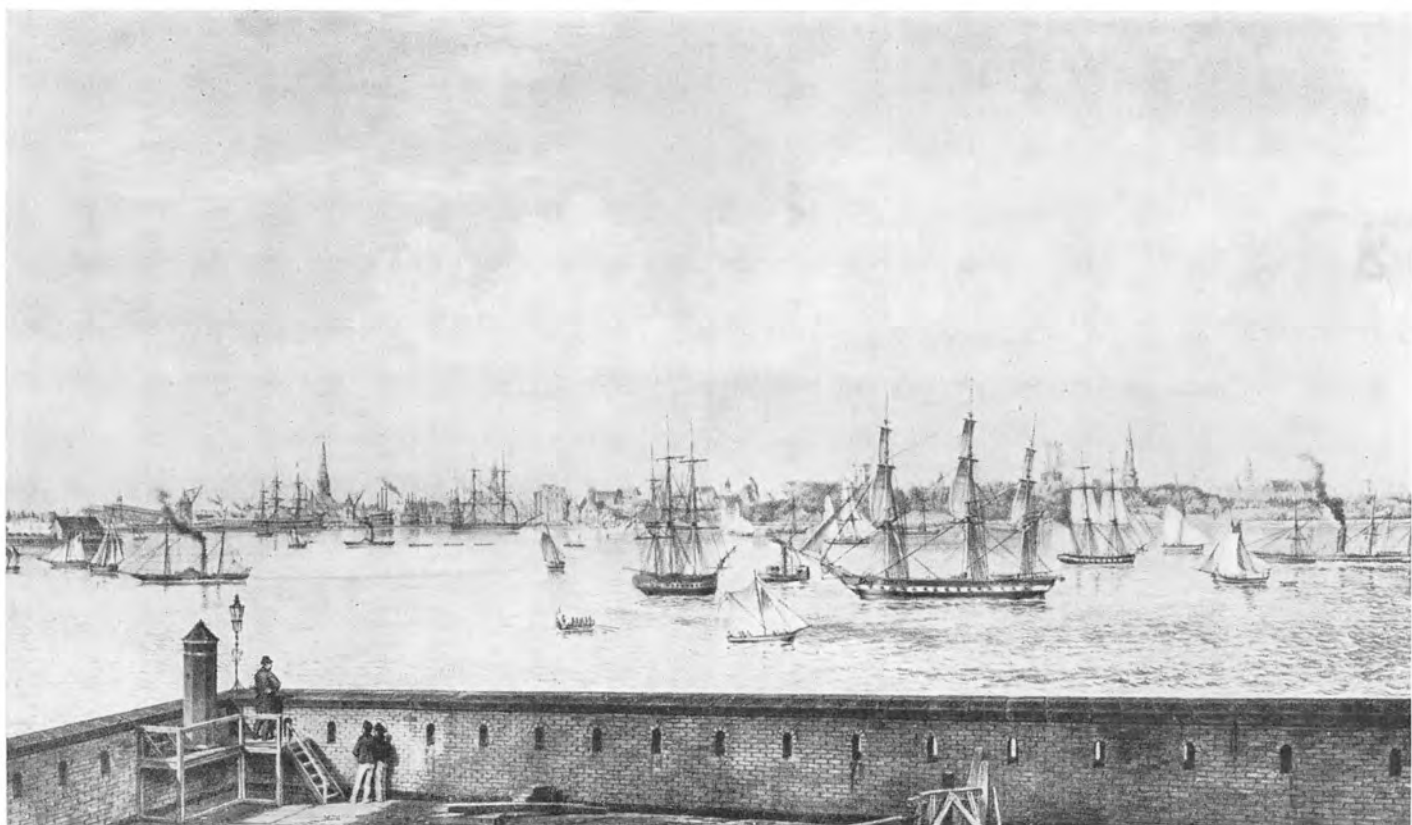

Herover: Havneløbet set fra Kvæsthusbroen mod Bomløbet. (Maleri ca. 1820 af W. Petersen). Herunder: Udsigt fra Trekroner mod Københavns Red. (Tegning af I. C. Bruun, Det kgl. Bibliotek).

I ældre Tid har de store Pakhuse domineret Indsejlingen til

Hovedstadens Havn i langt højere Grad, end det nu er Tilfældet. Det ældste af dem, længst ud mod Toldboden, „Det kgl. Oplags-Hus“ eller det saakaldte Kieler-Pakhus blev, som allerede foran nævnt opført 1779 for offentlig Regning. Arkitekten var Harsdorff, ogsaa Mester for det Aaret efter byggede „Vestindisk Pakhus“.

Billedet herover, der er malet af H. Buntzen og findes paa det Classenske Fideikommis' Kontor, angives at forestille Ny Toldbodgade, set fra Syd med Muren langs Fideikommis'ets Have til venstre og det saakaldte „Gule Pakhus“ til højre. Muren i Baggrunden skulde altsaa være den, der lukkede for Ny Toldbodgade imod Nord. (Sammenlign Bind 3, Side 317).

Med denne Stedfæstelse stemmer det imidlertid ikke, at der paa Billedet ses et Pakhus til venstre for Toldbodgade, et Pakhus, der nærmere synes identisk med det nævnte „Gule Pakhus“, saaledes at Billedet snarere skulde antages set fra Amaliegade imod Knækket i Ny Toldbodgade. Huset til højre skulde saa være en eller anden Bygning paa det Classenske Fideikommis' Grund.

Hvordan det nu forholder sig, saa giver Billedet en god Forestilling om Havnens Bagland i ældre Tid med lange Spærremure og Pakhuse. Det saakaldte „Gule Pakhus“ blev bygget omtrent samtidig med de

allerede omtalte af Handelshuset de Coninck og Reiersen, og fra samme Tid stammer ogsaa det sidste Pakhus ned mod Larsens Plads, det, som kaldes det „blaa Pakhus“, bygget af Grønlandske Handel i den Periode, dette Selskab havde sin Plads her, men siden overtaget af Handelshuset Duntzfelt og af dette i 1832 overdraget til Almindeligt Hospital.

„Gule Pakhus“ saavel som Vestindisk Pakhus er længst overtaget af Toldvæsenet, det sidstnævnte i 1849, det første i 1808. „Gule Pakhus“ blev ogsaa kaldt „Suhrs Pakhus“, efter Ejeren fra 1845 Agent Th. Suhr, mens man ikke ved, hvorfra Navnene „gule“ og „blaa“ stammer.

Om Ny Toldbodgades første Anlæg og den særlige Udvikling, som bl. a. medførte, at Gaden en Tid lang var spærret for almindelig Færdsel, ja, blev benyttet som Oplagsplads for forskellige private Firmaer, fortælles nærmere Bind 3, Side 316.

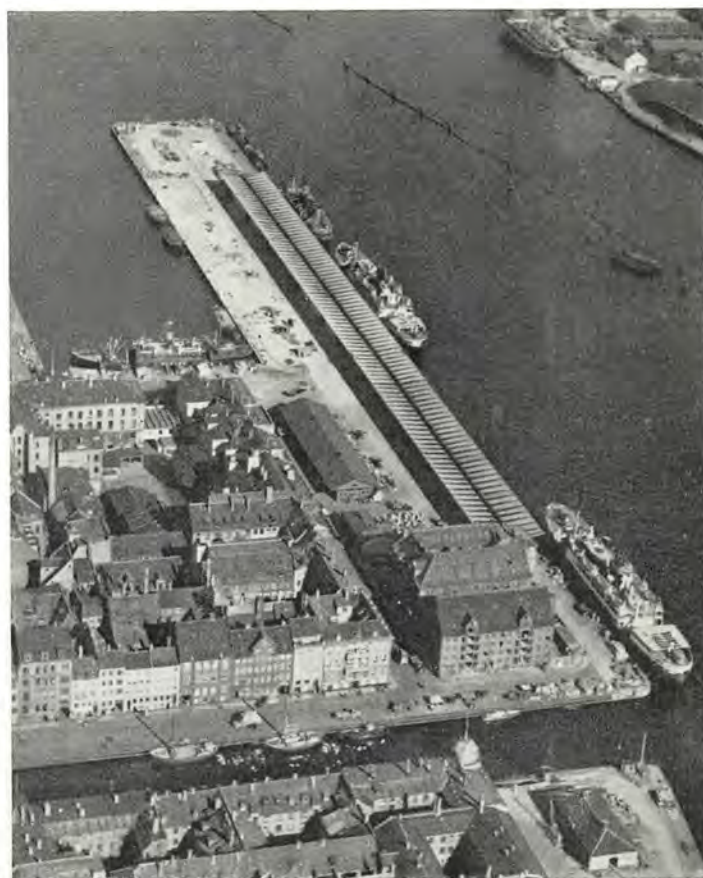
De to Billeder paa denne Side supplerer hinanden, idet det øverste viser Kvæsthusbroen, set fra Nord med Christianshavn til venstre (Tegning 1861 af Chr. Blache, Bymuseet), og det nederste, et omtrent samtidigt Fotografi, gengiver Broen set fra Syd (Bymuseet).

Herover: Kvæsthusbroen set fra Nord. (Træsnit i Ill. Tidende 1877-78). Herunder: Flyverbilleder af Broen set fra Syd, henholdsvis under og efter sidste Udvidelse 1939. (Fot. Dansk Lufttaxa). For godt og vel hundrede Aar siden kunde ingen ane, hvilket Op-sving Dampskibstrafikken snart vilde tage. Indtil 1843 var det endnu forbudt Dampskibe med Ild under Kedlerne at gaa indenfor

Toldbodbommen! De maatte opankre paa Reden og lade Pas-sagerer og Fragt transportere i Land ved Færgebaade. Men takket være især H. P. Prior kom der snart Gang i den danske Damp-skibssejlad, og Dampskibene fik Anlægsplads ved den første Kvæsthusbro, bygget i 1848-50. Broen er stadig Centrum i den inden-landske Dampskibstrafik, men har stadig maattet udvides.

Herover: Nyhavn, Byens Side, set fra Havnen med Gammelholm i Forgrunden. (Maleri ca. 1840 af ukendt, Bymuseet). Herunder: Udsigt fra Nyhavn over Gammelholm mod Christianshavn og Knippelsbro. (Maleri 1869 af Rasmussen Eilersen, Bymuseet).

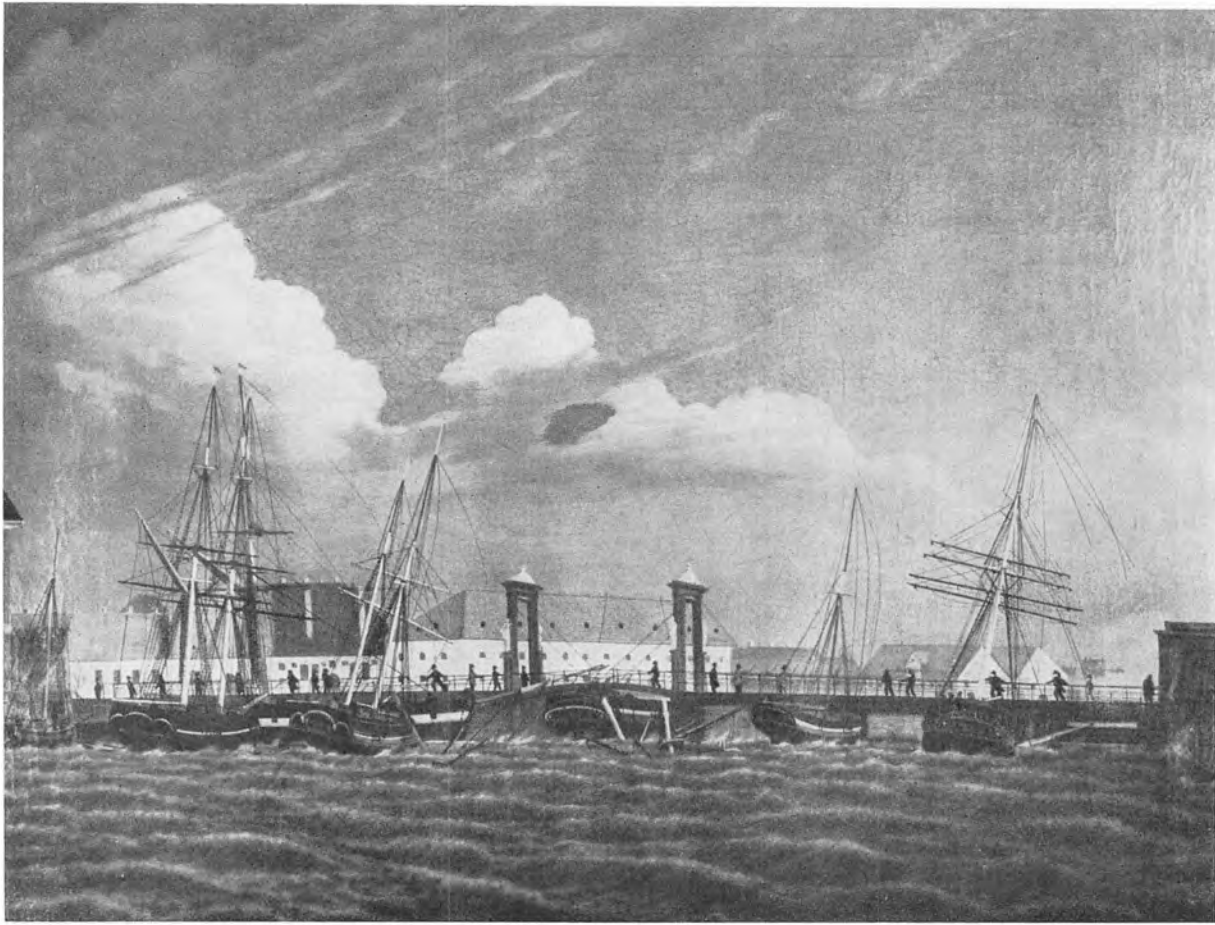

Herover: Udsigt mod Gammelholm med Malmøbaadenes og Bornholmerdampernes Anlægsplads. (Fot. 1949, København Før og Nu).
 Herunder: Samme Udsigt i 1860erne. (Fot. Bymuseet).
 Indtil 1858 laa Gammelholm som en afspærret Enklave i Hoved-

staden, en Del af Orlogsværftet. Se herom Bind 2, Side 169 ff.
 Paa Billedet herunder ser man Værftets Svømmeflaader udfor den saakaldte Smalø og Udgangen til Nyhavn ved Frossenborg Vagt. Denne kan ogsaa ses paa Billedet øverst forrige Side.

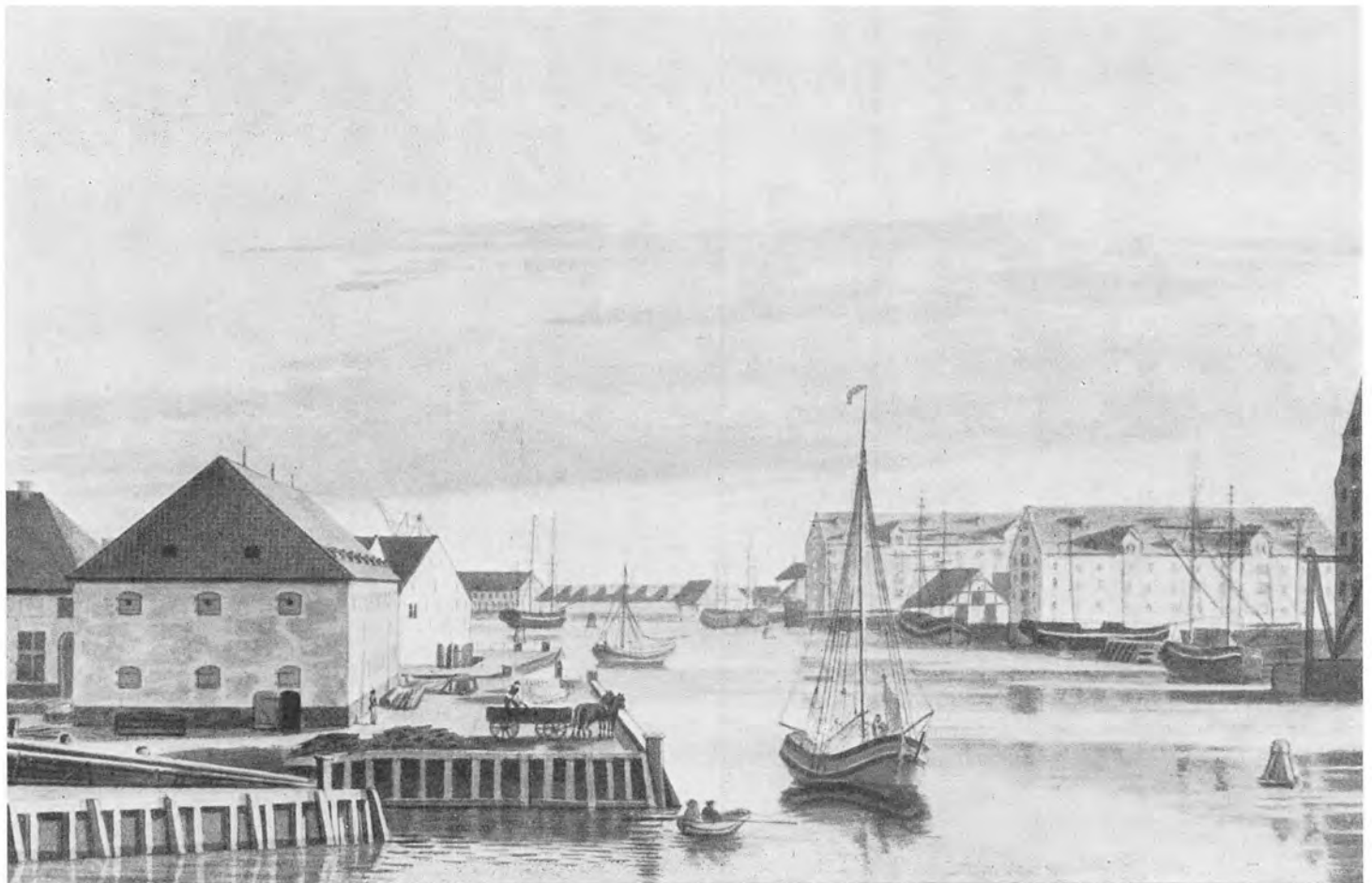

Knippelsbro efter Orkanen i 1830. (Maleri af Jacob Petersen i Bymuseet). Billedet viser ikke blot de paa Broen strandede Sejlskibe, men ogsaa Udsigten mod den Tids Gammelholm med de karakteristiske lave og hvidkalkede Bygninger.

Herunder: Havneprospekt med Gammelholm til venstre og Christianshavn til højre. (Tegn. 1837 af A. Tidemand, Bymuseet). Broforbindelsen over Havneløbet har været et Problem siden Christian IV's

Anlæg af Christianshavn og Knippelsbro. Selvom Broen fra først af var indrettet som Klappbro, delte den allerede dengang Havnen i to Dele. Om Knippelsbro og Langebro se Bind 4, Side 41 ff. og Side 169 ff.

Herover: Inderhavnen mellem Knippelsbro og Nyhavn, set fra Børstaarnet mod „Pladserne“ paa Christianshavn og med den i 1830 anlagte Havnebane i Forgrunden. (Fot. ca. 1895, Bymuseet;

smlgn. foran Side 220). Herunder: Tildels samme Parti i vore Dage, set fra Christiansborg med Børsbroen som Led i den nye Færdselsaare fra Havnen til Østerbro. (Fot. 1936, Nordisk Pressefoto).

Øverst: Sidste Skib forlader Gammel-Dok paa Christianshavn i Maj 1918 (Fot. Bymuseet), efter at Dokken som anlagt i 1735-39 havde gjort Tjeneste i henved 200 Aar. Det var ogsaa i Maj Maaned, at det første Skib, Orlogsmanden „Christianus Quintus“ dengang lagde ind i Dokken. (Se Bind 4, Side 18). Nederst: De plankeklædte Sider og Bunden af Gammel Dok, med Bundventilen, som det ikke lykkedes for Englænderne at finde i 1807, hvorfor Dokken undgik Ødelæggelse. (Fot. 1918, Bymuseet).

Øverst: Grønlandske Handels Plads. (Maleri 1845 af Vilh. Kyhn). Til højre: Fra Grønlandske Handels Plads. Bemærk den ret primitive Kran. (Gouache 1810 af N. I. Bredal, Bymuseet).
 Havneanlæggene paa Christianshavnsiden fik deres særlige Præg ved de saakaldte Pladser, som er nærmere beskrevet i Bind 4, Side 139 ff.

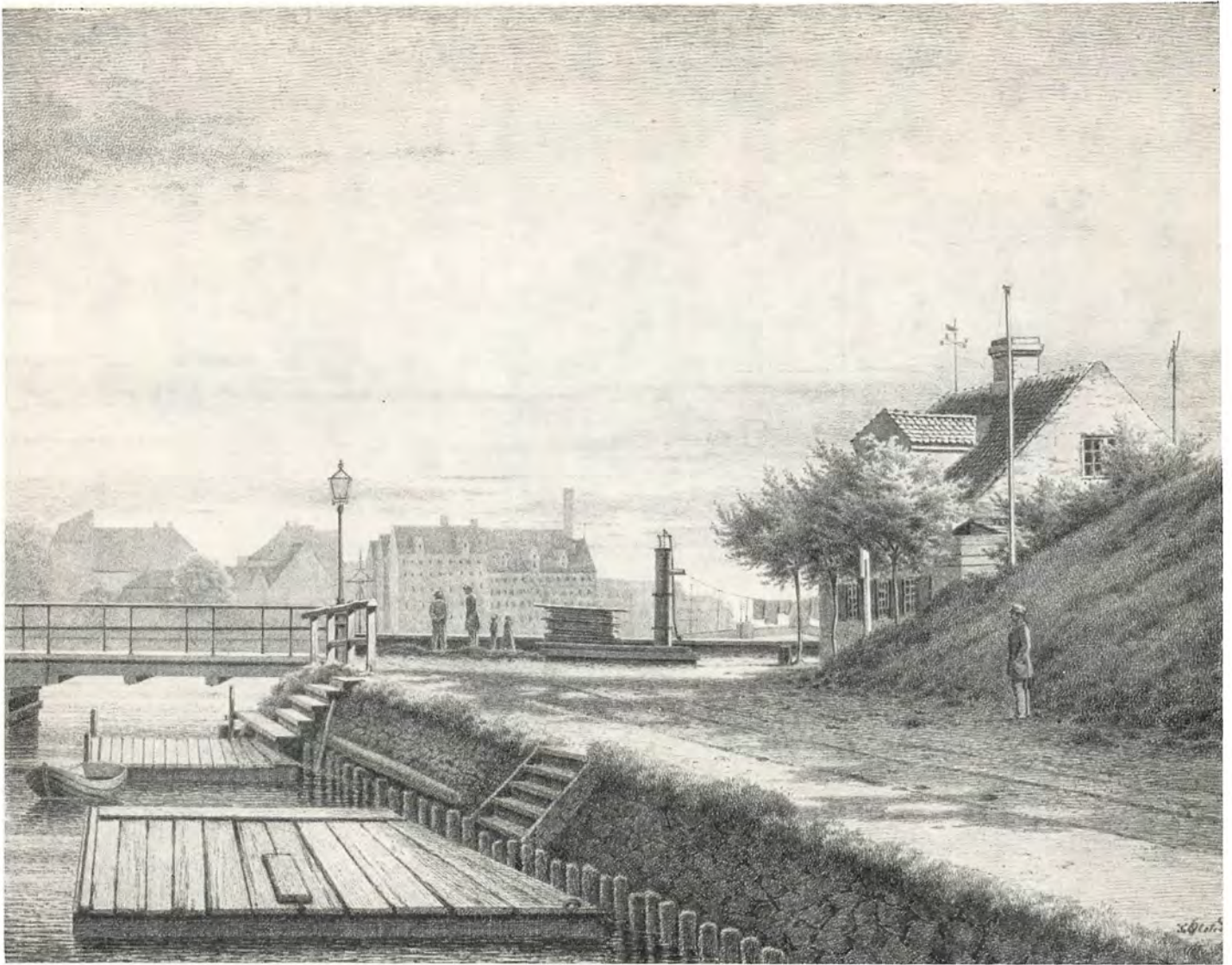

Herover: Langebro set mod Christianshavn med Kongens Bryghus, samt „Blaataarn“ til venstre og „Dronehuset“ til højre. (Tegning 1808 af C. W. Eckersberg. Efter Før og Nu). I Midten: Rysenstens Badeanstalt set fra Havnen. (Fot. ca. 1866). Nederst: Udsigt over Rysensten Badeanstalt med Hovedbygningen til venstre mod Langebro og Christianshavn. (Radering 1832, Bymuseet).

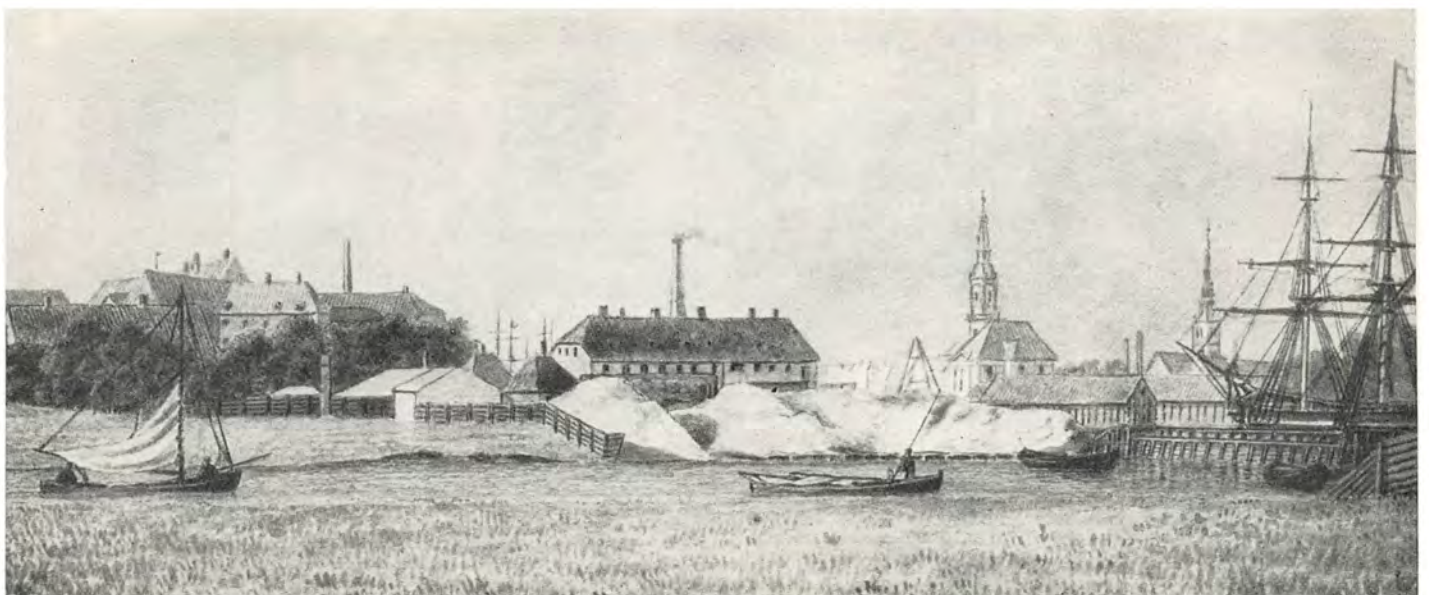
Selve Langebro vil findes behandlet i Bind 4, men for at supplere det der gengivne Billedmateriale hidsættes her nogle Partier, navnlig fra Broens Omgivelser. Druknehuset og Blaataarn tjente begge bedrøvelige Formaal. Det førstnævnte var som Navnet siger Københavns la Morgue, i Aarene 1810–54 under Opsigt af Madam Simonsen, der oppebar 25 Rigsdaler om Aaret. Blaataarn gjorde Tjeneste som Ting- og Arresthus for Københavns Amt og tillige som Fængsel for Statens Funktionærer, herunder Skuespillerne ved det kgl. Teater, hvisaarsag Bygningen har opnaaet en vis herostratisk Berømmelse. Da Tinghuset paa Blegdamsvejen blev opført i 1850, købte Kancelliraad Wolff Bygningen, foran hvilken han lod opføre en 4-Etages Bygning med „Lejligheder for Familier af Embedsklassen“. Sammenlign Bind 2, Side 256.

Rysenstens Søbadeanstalt var anlagt 1825, med Navn efter Bastionen, udfør hvilken den laa. (Sammenlign Bind 4, Side 216). Anstalten var et dengang virkeligt tidssvarende Etablissement med Badekamre og Flaader, Herrer og Damer naturligvis strengt adskilt. Den bestod her indtil 1893, da den i Anledning af Boulevardens Anlæg flyttedes til Amagersiden. (Se de næstfølgende Sider).

Prospekt af Langebro – til venstre – Bomhuset og Volden til højre, med Pakhuse ved Havneløbet og Børsgraven i Baggrunden. (Tegning 1869 af P. Ølsted, Bymuseet). Herunder: Prospekt, der i Baggrunden viser det gamle Kongens Bryghus ved Vester Voldgade, Hovedbygningen af Rystenstens Badeanstalt samt Christians og Vor Frelser Kirker paa Christianshavn og i Forgrunden en Del af Tømmergraven, bag hvilken ses store Oplag af Sand og Grus. (Akvarel fra 1880erne af I. C. G. Møller).

En Sydhavn havde København forsaavidt allerede fra det 18. Aarhundrede, nemlig den Tømmerhavn, som i 1755 blev anlagt i Kalvebodstrand og bestod her, indtil den i Forbindelse med Voldsløjningen blev fyldt og erstattet med et større firkantet Bassin lidt mere imod Vest. (Sammenlign iøvrigt med f. Eks. Planen i Bind 4, Side 206). Den nye Tømmerhavn forsvandt allerede inden Udløbet af det 19. Aarhundrede og erstattedes med en ny, lidt længere mod Syd, som imidlertid blev fyldt omkring 1930.

Hunt'ske Kraner udfor Vestre Gasværk. (Fot. ca. 1893, Bymuseet).

Herunder: Udsigt over Kalvebodstrand fra Christianshavns Vold, som ses i Forgrunden. Foran denne fører Vejen fra Langebro, dengang umiddelbart i Forlængelse af Langebrogade til den saakaldte Kigkurv eller Kikkenkurv, et Led i Befæstningen, der laa omtrent, hvor Banesporene nu svinger fra Langebro ind paa Islands Brygge. Forrest til højre den efter Anlægget af Vester Boulevard til Amager-siden flyttede Rysensten Badeanstalt, og over denne øverst til

højre Dampskibe og en enkelt Fuldrigger i den 1895-97 anlagte Gasværkshavn, fra hvilken der herover bringes et Billede, men som iøvrigt blev opfyldt ved Anlægget af Godsbanegaarden og derfor vil findes behandlet under Vesterbro. Længst ude i Horisonten midt i Billedet Skorstenene paa Frederiksholms Teglværk. De ovenfor afbildede Kraner var det første mekaniske Kullosnings-anlæg udført 1893 efter amerikansk Forbillede.

Ovenstaaende Billede med Udsigten fra Christianskirkens Spir over Kalvebodstrand (Ældre Fot., Havnevæsenet) viser Tilstanden fra dengang Hovedstadens Havneomraade ikke gik længere mod Syd end til Langebro. Det maa dog bemærkes, at man dengang stod umiddelbart foran Anlægget af den ældre Havn ved Vestre Gasværk, hvis Skorstene ses omtrent midt i Billedet. Umiddelbart foran dem Rysenstens Badeanstalt og til højre herfor den gamle Gryn-

mølle. Estakaderne, den nedbukkede Pælerække, der i ældre Tid markerede Havnens Grænse, ses udfor Rysensten og foran denne den gamle Langebro samt i Forgrunden Tranøen, hvor nu Sukkerfabrikkerne ligger. Billedet herunder (Fot. ca. 1910, De danske Sukkerfabrikker) gengiver en Del af samme Udsigt, men Kalvebodbrygge er nu anlagt med moderne Kraner. Midt i Billedet Langebro fra 1903 og foran denne Rysenstens Badeanstalt.

Udsigt fra Bomhuset ved Langebro. (Maleri ca. 1849 af P. C. Skovgaard, Bymuseet). Man ser til venstre i Billedet Bomhuset, til højre Hovedbygningen ved Rysenstens Badeanstalt og foran denne Rækværket paa Langebro. I Baggrunden den aabne Kalvebodstrand. Sammenlign Billedet øverst paa næste Side.

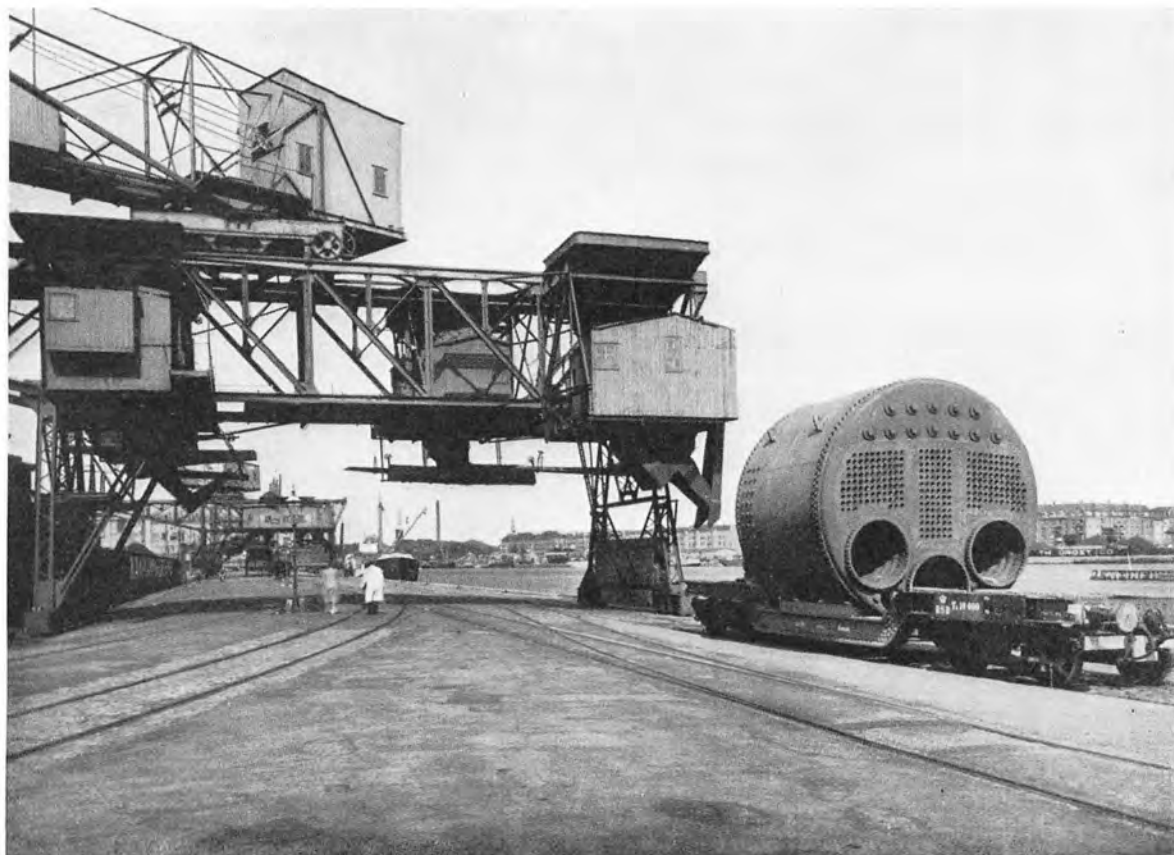
Under Anlægget af Godsbanegaarden. (Tegning 1898 af A. Rolstad, Bymuseet). Man ser i Baggrunden Taarnene paa Vor Frue og Hovedbrandstationen samt Kirkerne paa Christianshavn. Herunder: Perspekt af Kalvebod Brygge (til venstre) set mod Bryghuset, Langebro (midt i Billedet), Christianshavn og Geværfabrikken paa Amager (længst til højre). (Tegn. 1904, af J. L. Ridter, Bymuseet).

Udsigt fra Langebro mod Sydhavnen. (Fot. ca. 1940, Nordisk Pressefoto). Omtr. samme Motiv som Billedet overfor. Bemærk Ørstedværket.

Kalvebod Brygge set mod Christianshavn og Islands Brygge. (Fot. 1949, København Før og Nu). Sammenlign Billedet overfor, tegnet paa et Tidspunkt, da Kalvebod Brygge var anlagt, men endnu ikke Islands Brygge. Man genfinder fra dette Billede Spirene paa Christians og Vor Frelsers Kirker, mens Husrækken paa Islands Brygge nu skjuler Geværfabrikken.

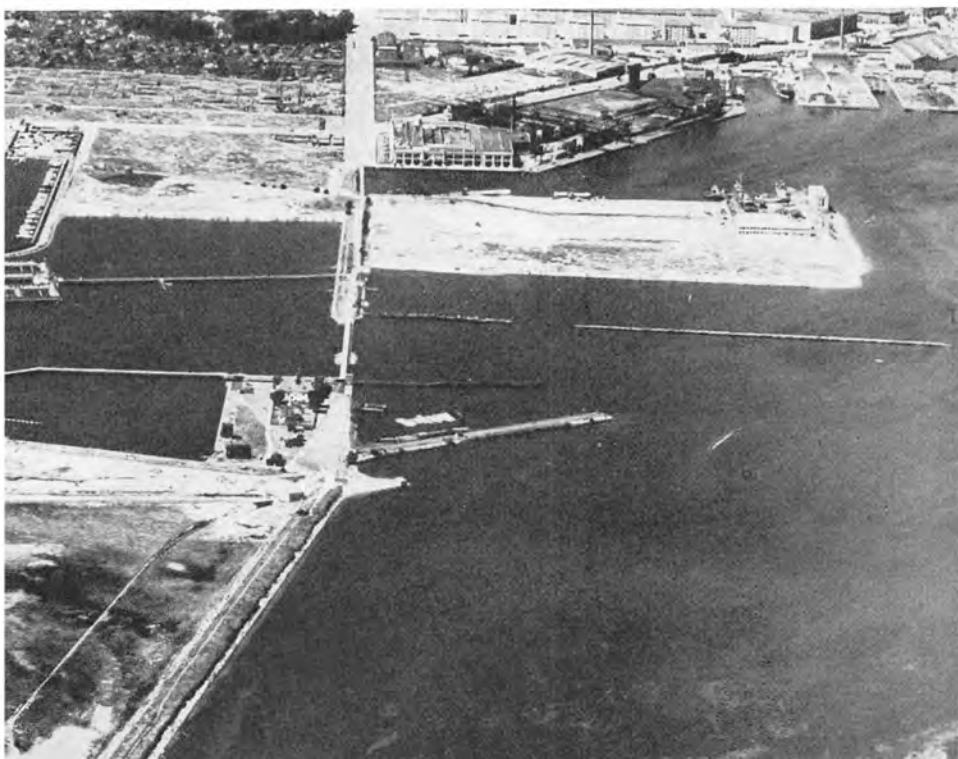

Flyverfotos fra Sydhavnen. Øverst: Havneløbet set fra Nordøst med i Baggrunden fra venstre Enghave Brygge, Fiskerihavnen og Gasværkshavnen, i Forgrunden Islands Brygge. (Fot. 1929, Lufttaxa). I Midten: I Baggrunden Islands Brygge, i Forgrunden fra venstre: Ørstedværket, Enghave Brygge, Frederiksholms Havn og Teglhølmolen. Nederst: Dæmningen over Kalvebodstrand med Omgivelser. I Baggrunden til venstre Lystbaade- og Fiskerihavnen, til højre Teglværkshavnen. I Forgrunden til venstre: en Del af den nye store Opfyldning ved Amagers Vestkyst. (Fot. 1946, Nowico).

Det er allerede foran omtalt, hvorledes det første Havneanlæg Syd for Langebro var Tømmerhavnen, etableret saa tidligt som i 1755, men omtrent samtidig med Sløjfningen af Vester vold erstattet med den firkantede Tømmergrav, som Billedet nederst næste Side viser. Denne Tømmerhavn fik imidlertid ingen lang Levetid, idet den blev opfyldt allerede en halv Snes Aar efter, 1895-97, samtidig med den ældre Gasværkshavn, anlagt 1873-76 og beregnet paa at skulle benyttes som Kulhavn. Det opfyldte Terræn blev brugt til Anlæg af den nye Godsbanegaard, og Statsbanerne anlagde i Stedet for den nuværende Gasværkshavn med den lange Kalvebod Brygge. Der var imidlertid ogsaa Brug for en ny Tømmerhavn, ligesom Fiskerne ikke længere havde Plads til deres Baade og Garn, hvorfor der blev udført en kombineret Fiskeri- og Tømmerhavn Syd for Gasværkshavnen. Den ganske ureglementerede Bebyggelse omkring denne Havn, Hytter og Skure, der oprindeligt afgav Tilholdssted for Bærmen af Vesterbros Befolkning, fremkaldte Navnet: Djævløen.

Fiskerihavnen støder op til Enghave Brygge, hvis nordlige Del blev anlagt 1906-07, men som siden er udvidet mod Syd, navnlig i Anledning af Anlægget og Udvidelser af Ørstedsværket. Frederiksholms Havn mellem Enghave Brygge og Teglhølmolen har Navn efter Frederiksholms Teglværk og Kalkværker, og er som Teglværkshavnen Syd for Teglhølmolen tildels baseret paa de dybe Ler- og Kalkgrave i Stranden, som var et Resultat af Fabrikens Virksomhed. Anlægget er sket efter forskellige Overenskomster med Kommunen og Havnevæsenet, hovedsagelig i de to første Aartier af dette Aarhundrede.

Teglhølmolen er anlagt 1918 paa Havnevæsenets Initiativ, efter at den hurtige Beslaglæggelse af de omtalte store Opfyldninger i Sydhavnen havde vist, at der fremdeles var Brug for nye Industriarealer.

I den nyeste Tid er der ogsaa etableret Havneanlæg Syd for Slusedæmningen tværs over Kalvebodstrand. Anlægget af denne Dæmning omtales paa Side 292.

Det er et ret enestaaende Tilfælde, naar man til den moderne Luftoptagelse øverst paa denne Side (Fot. 1937, Dansk Lufttaxa) kan bringe en 50 Aar ældre Pendant, taget fra en Ballon i Opstigning over Tivoli i Aaret 1888 (Bymuseet).

Motivet er en Del af Havneløbet umiddelbart Syd for Langebro med tilstødende Landarealer. De faste Punkter er Rudolph Berghs Hospital og Geværfabrikken paa Amager, henholdsvis nederst og

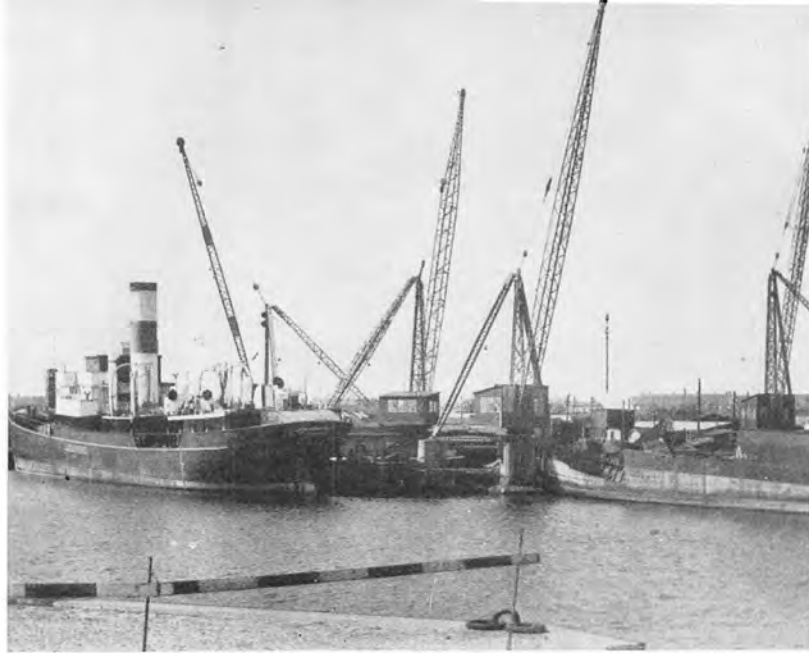
i Midten til venstre paa begge Billeder. Hvor det gamle Billede har den flere Gange omtalte firkantede Tømmergrav med dens ubegygede Omgivelser, viser det nye Politigaarden og Kvarteret omkring denne, samt længst til højre Hovedposthuset og en Del af Godsbanegaarden. Bernstorffsgade er identisk med den gamle Tømmergravsvej. Islands Brygge-Kvarteret er rejst paa opfyldt Terræn, og Geværfabrikken saaledes trukket ind i Landet.

Paa Tegholmen, der her er set med Forbindelsesbroen til Industrikvarteret omkring Frederiksholms Havn i Forgrunden (Fot. 1949, København Før og Nu), ligger Burmeister & Wains store cirkelrunde Støberihal, bygget i 1920'erne. Sammenlign Luftbilledet Side 288.

Det er Kranerne, der præger Nutidens Havnebillede, Kraner med meget forskellig Silhuet rejser sig mod Himlen overalt langs Kajerne. Billedet her (Fot. 1949, København Før og Nu) viser Ophugningskraner placeret paa Nordsiden af den gamle Fiskerihavn. Paa Billedet til venstre ses en Beddingskran og herunder en Svingkran.

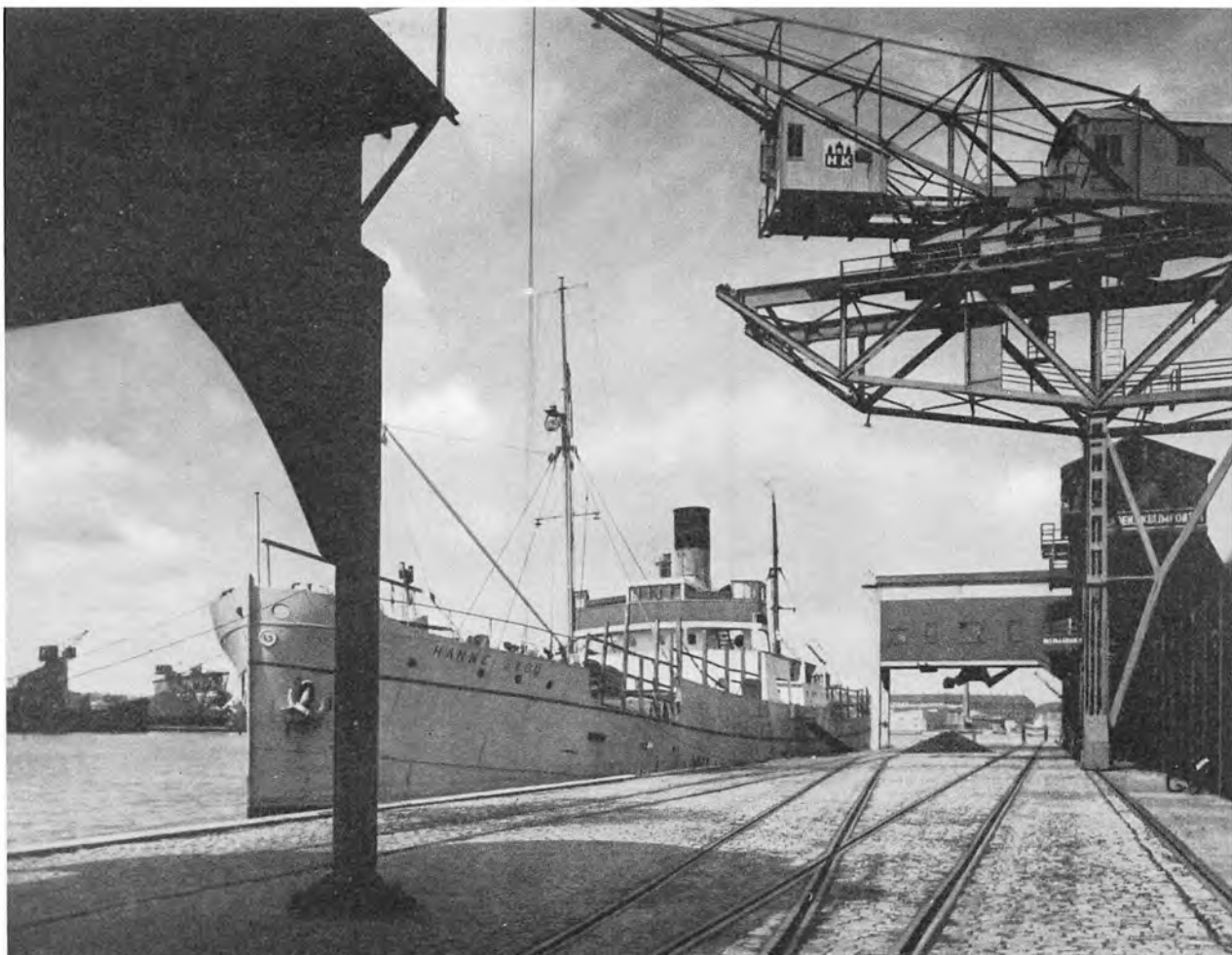
Nogle af de mest storstilede Kullosningsanlæg i Havnen er udført paa Enghave Brygge delvis i Tilslutning til Ørstedværket (Herover). Billedet herunder viser Teglværkshavnen set fra Slusedæmningen tværs over Kalvebodstrand. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu).

Med til de moderne Kullosningsanlæg hører de store karakteristiske Træsiloer, som de f. Eks. ligger ved Enghave Brygge (Herover). – Det nyeste Anlæg i Havnen er den kombinerede Lystbaade- og Fiskerhavn Syd for Slusedæmningen. Her er nu Havnens yderste Grænse mod Syd. (Begge Fot. 1949, København Før og Nu).

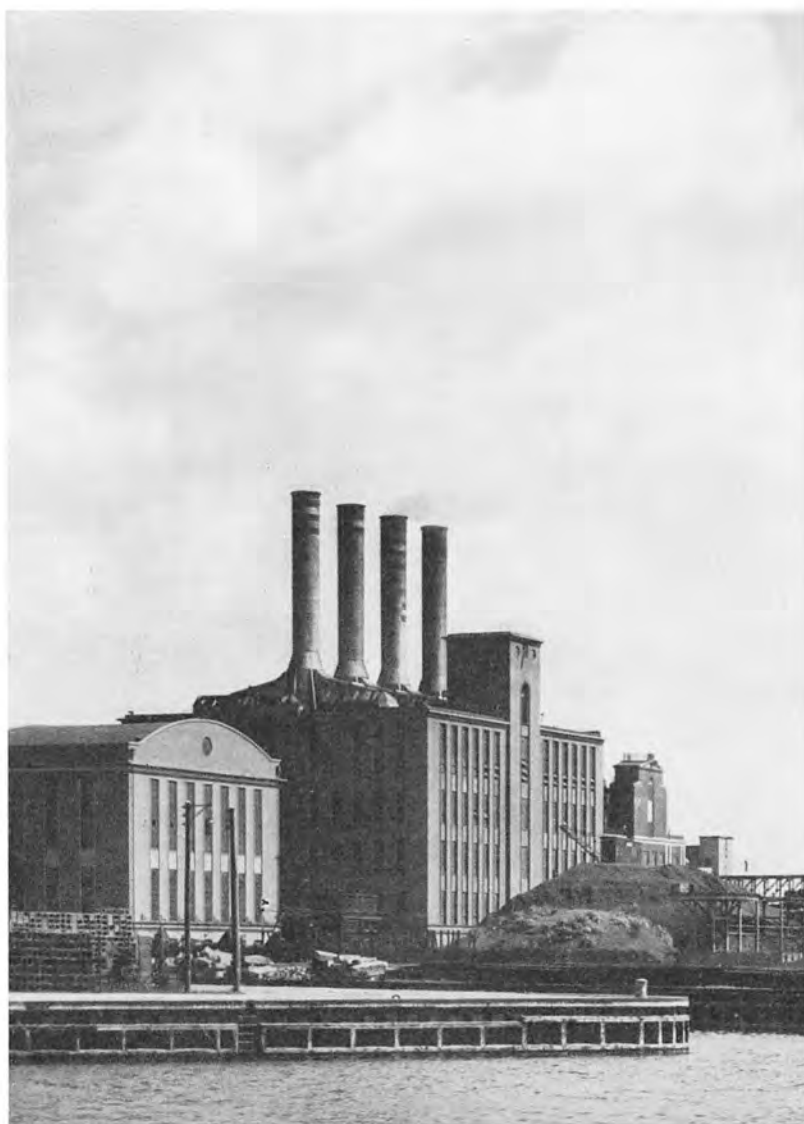
Tegholmen er endnu ikke udbygget med Kajer paa alle Sider, men ved de anlagte Bolværker findes der flere store Kullosningsanlæg. (Fot. 1949, København Før og Nu). Billedet her er fra Sydkajen.

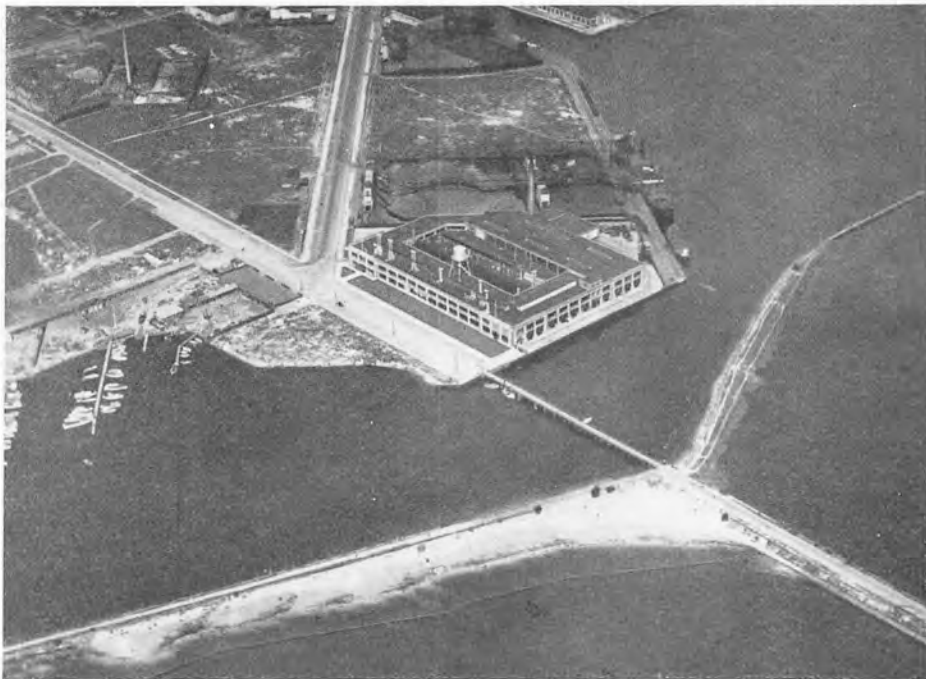

Siden 1920 – 100-Aaret for H. C. Ørsteds Opdagelse af Elektromagnetismen – indgaar de fire høje Skorstene paa det efter ham opkaldte Elektricitetsværk som et særdeles iøjnefaldende Træk i Havnens Billede. Man se f. Eks. Billedet foran Side 287.

Værket, der her er set fra Tegholmen (Fot. 1949, København Før og Nu), blev projekteret allerede i 1915, kom i Drift med den første Turbine den 18. Februar 1920 og den første Sektion var fuldt udbygget med tre Turbiner i Løbet af 1922. Siden er det saavel som det tilhørende Kullosningsanlæg gentagne Gange blevet udvidet. I Bygningen, som ses til venstre paa Billedet, er installeret den største Dieselmotor, som B. & W. har bygget, og som hidtil ogsaa er Verdens største Dieselmotor.

H. C. Ørstedværket ligger paa Enghave Brygge, hvis nordlige Del stammer fra Aarene 1906–07, anlagt i Tilslutning til Pladsen Syd for Fiskerihavnen, men siden udvidet ved forskellige Lejligheder. Det gælder om dette Landvindingsomraade, at det ligesom Sydhavnens andre af samme Art delvis er forsynet med Kajer, nemlig ud mod Havneløbet, hvor de store Kullosningsanlæg er etableret, mens Opfyldningen henimod Indsejlingen til Frederiksholms Havn endnu ikke er afsluttet. Sammenlign Flyverbilledet Side 288.

Øverst: Luftbillede af Slusedæmningen i Kalvebodstrand, set mod Sydhavnen med Fords Fabrikker. (Fot. 1934, Dansk Lufttaxa). I Midten: Luftbillede af en Del af samme Motiv som ovenfor med nyere Opfyldninger. (Fot. 1949, Dansk Lufttaxa). Nederst: Dæmningen set fra Slusestationen imod Frederiksholms Fabrikker. (Fot. ca. 1906. Efter Før og Nu).

Ved Lov af 3. April 1900 blev der givet Havnevæsenet Adkomst til at foretage en Afspærring af Kalvebodstrand, samt i Forbindelse hermed at lade opfylde en Del af Fladvandet udfor Amagerkysten. Loven blev udstedt i Anledning af de forestaaende Arbejder i Sydhavnen, fordi det havde vist sig, at de allerede skete store Uddybninger af Havneløbet havde medført en betænkkelig Stigning af Strømmen i Havnen. Sommetider kunde denne saa at sige ikke besejles, og f. Eks. havde ved Lejlighed Sejladsen gennem Knippelsbro været standset en hel Uge paa Grund af en voldsom Søndenstrøm.

Der blev nu fra Pynten ved Frederiksholm og over til Amagerkysten anlagt en halvtredie Kilometer lang Dæmning, forsynet med en Sluse for Gennemsejling og Friskning af Vandet i Havnen, og samtidig projekteret omfattende Opfyldninger paa begge Sider af det uddybede Havneløb. Et Resultat i første Omgang var Landvindingen ved Islands Brygge, egentlig beregnet til Udnyttelse af Industrien, idet Udviklingen dog medførte, at der her blev etableret et nyt Boligkvarter. Opfyldningerne er siden fortsat paa Amager og paa Sjællandssiden, hvor den egentlige Sydhavn er anlagt indenfor Slusedæmningen. Men som allerede omtalt, og som det fremgaar af Billederne paa denne Side, er de sidste Havneanlæg foretaget paa den anden Side Dæmningen. Og endelig har man ligeledes Syd for denne etableret det meget store Landvindingsarbejde, hvis Resultat vil blive Tørlægningen af et 2700 Hektar stort Areal udfor Amagers Vestkyst. Hermed realiseres, omend ikke helt i samme Form, endelig de i Projekter af 1857 og 1872 fremsatte Tanker.

Luftbillede af Flaadens Leje og Orlogsværftet set fra Syd.

ORLOGSVÆRFTET

Det danske Orlogsværfts Historie var i det meste af den 500-aarige Periode, den spænder over, præget af, at Værftets Virksomhed blev udøvet to forskellige Steder i Byen.

Ogsaa den Omstændighed, at Christian IV med Anlægget af Skipperboderne og den Østervold, som delte Holmen tværs over, beskar det oprindelige Orlogsværft paa Bremerholm, maatte virke med til, at Pladsen her med Tiden blev for indskrænket. (Sammenlign Bind 2, Side 169 ff.).

Man savner nærmere Redegørelse for de Overvejelser, der blev foretaget i Christian V's første Regeringsaar, men som det fremgaar af Resens Perspektivkort fra 1674 (Se Bind 4, Side 36) maa de have omfattet Forlængelsen af Christianshavns Vold imod Nord og i Ly heraf Anlæggelsen af et nyt Orlogsværft samt af nye Boligkvarterer i Tilslutning til det ældre Christianshavn.

Denne projekterede Bydel blev imidlertid aldrig realiseret, trods det man drøftede Sagen flere Gange i Løbet af det 18. Aarhundrede. Heller ikke Flaadeleje og Orlogsværft blev udført i den først planlagte Form, men Resultatet blev forsaavidt noget i samme Retning, som Flaadelejet „Hukken“ og det nye Værft, Nyholm, etableredes i 1680erne. Heller ikke senere Projekter blev helt ført ud i Virkeligheden, skønt Enden blev, at Orlogsværftet efterhaanden beslaglagde hele det lavvandede Areal indenfor den forlængede Christianshavns Vold og saaledes kom til at optage en forholdsvis stor Del ikke blot af det udvidede Christianshavn, men af hele

det gamle København indenfor Voldene, idet det tillige omfattede det oprindelige Værft, nu kaldt Gammelholm.

Værftets eller Værfternes Beliggenhed paa hver sin Side af Havneløbet var imidlertid gennem Tiderne til adskillig Gene, og en Sammendragning paa Christianshavns-Siden gennem Aaringer under Drøftelse, før den blev foretaget o. 1860. Luftbilledet herover viser Flaadens Leje samt den Del af Orlogsværftet, der rummer de betydeligste historiske Anlæg.

Selve Flaadelejet indrammes foruden af Bombroen og den dertil stødende Hønsbro af en Række saakaldte Duc d'Alber, nedrammede Pæleknipper, der mod Syd støder op til Christiansholm, tidligere en Del af Værftet. Christiansholm ses nederst midt i Billedet og til højre herfor skimtes Arsenalet paa Arsenaløen. Midt i Flaadelejet ligger Ankerøen eller Dokøen. Den sidste Betegnelse hidrører fra den paa Nordenden indrettede Dok, mens den søndre Del er benyttet til Kuloplag. Dokøen er ved en Bro forbundet med Frederiksholm. Henholdsvis Nord og Syd for Broen ses Nordre og Søndre Magasin og bag disse adskillige Bygninger fra Perioden efter „Værfternes Sammendragning“, bl. a. den saakaldte „Store Smedje“. Nord for Frederiksholm følger saa Nyholm med forskellige Værksteder og ud mod Bombroen den gamle Kran, Hovedvagten og Søværnets Kaserne. Saavel paa Frederiksholm som paa Nyholm ses nogle af de sammenbyggede Skure, der er saa karakteristiske for Byggelsen paa Værftet.

Øverst henholdsvis til venstre og til højre: Toldboden set imod Bombroen og fra Nyholm. (Tegninger af H. G. F. Holm, ca. 1830, Bymuseet). I Midten: Udsigt fra Toldboden imod Nyholm med Hovedvagten og Kranen. (Maleri ca. 1860 af Carl Ludvig Petersen, Bymuseet). Nederst: Udsigt fra Nyholm mod Toldboden. (Maleri ca. 1850, Privateje).

Det var kun en smal Passage, der var levnet den ind- og udgaaende Trafik til Københavns Havn og er det fremdeles. Selvom Bømløbet er blevet noget udvidet, indgaar Broerne fra Toldboden og fra Nyholm stadig som væsentlige Led af Havnebilledet. Noget andet er, at de forskellige Bygninger i deres Nabolag har undergaaet betydelige Ændringer, især paa Toldboden, hvor det nye Havnekontor og den store Frilagerbygning har afløst de mere uanselige ældre Bygninger, og hvad angaar Nyholm med Batteriet Sixtus, i sin Tid anlagt for sammen med Kastellet at kunne forsvare Indsejlingen, „hvor alle Skibe skulle passere“, saa har den, ligesom Pendanten, forlængst udspillet sin forsvarsmæssige Rolle.

Herover: Bombroen med Bomløbet, set fra Toldboden mod Nyholm. (Ældre Fotografi). Navnet Bombroen er ældgammelt og har sin Oprindelse tilbage i den Tid, da Toldboden laa inde i Byen, og Løbet om Natten blev spærret med Bomme.

Udsigt fra Søndre Toldbodplads mod Bomløbet. I Horisonten Trekroner, Lynetten og en Del af Revshaleøen. (Fot. ca. 1860, Bymuseet).

Betegnelsen Bombroen blev opretholdt, ogsaa efter at Afspærringen kun foretoges i Krigstider. Det vil dog sige, at helt ned i vore Dage etableredes der af Hensyn til Værftsarbejderne daglig to Spærringer, idet der blev udlagt Flydebroer en halv Time henholdsvis Morgen og Aften, før og efter Arbejdstidens Ophør. Fra 1924 etableredes imidlertid Forbindelse med en Motorfærge, og Bomløbet udvidedes samtidig fra 40 til 62 Meters Bredde.

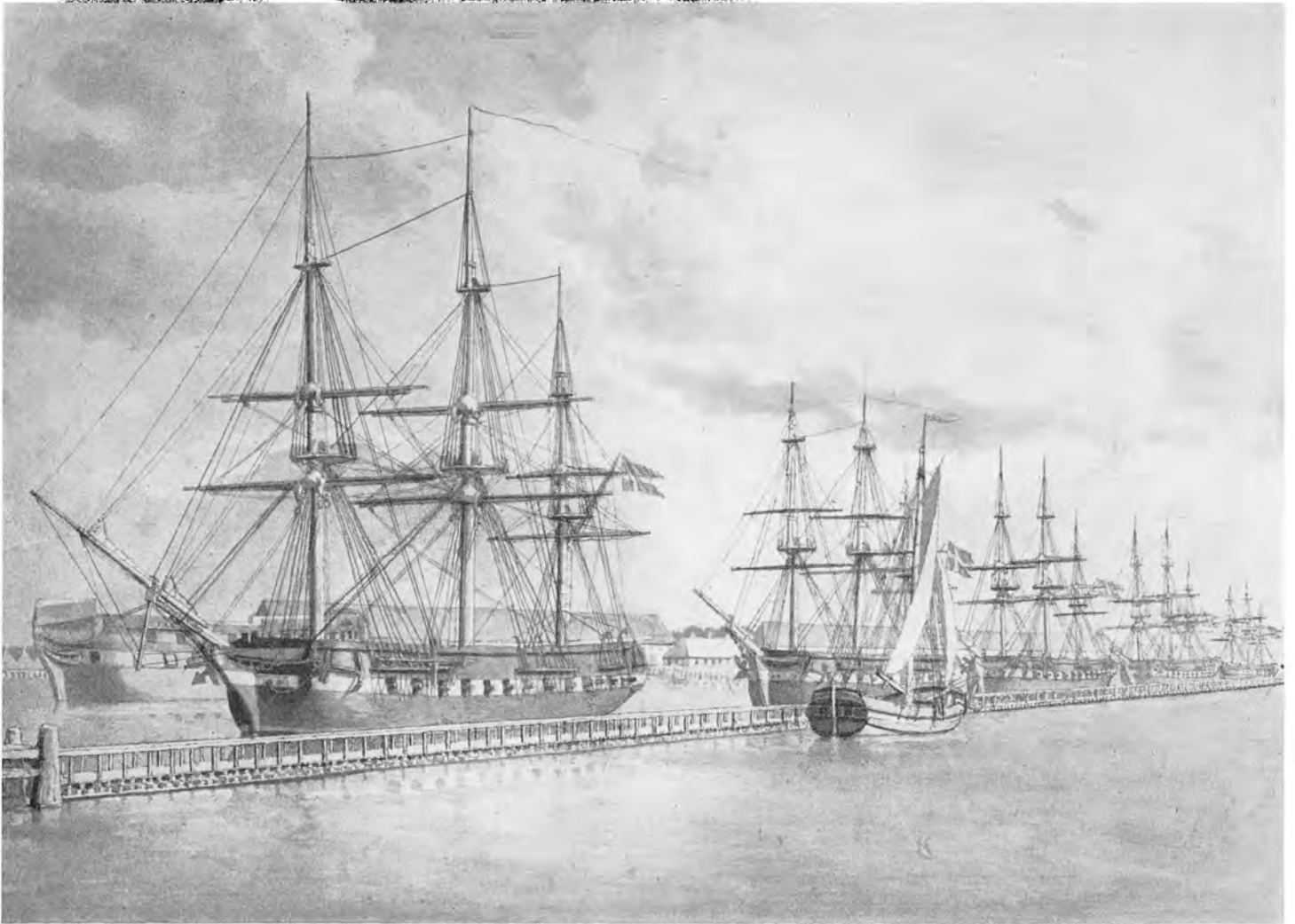

Flaadens Leje set mod Christianshavn og Gammelholm med Artilleriskibet „Niels Juel“ fortøjet ved Kaj paa Nyholm. (Fot. 1937, Nordisk Pressefoto).

Paa Orlogsværftet er Krigsskibe af mange Typer gennem Aarene blevet til, ligefra Linjeskibet „Dannebrog“ søsattes som det allerførste i 1692 og indtil Nutiden. Men det maa jo indrømmes, at de danske Træskibe i det 17.-18. Aarhundrede var mere frygtet paa

Havene end vore Dages pansrede Orlogsmænd. Billedet viser „Niels Juel“ parat til at afgaa for i fredeligt Formaal at vise de danske Farver under den internationale Flaaderevy ved Spithead i 1937. Men der kom dog den Dag, den 29. August 1943, da Skibskanonerne virkelig skød med skarpt, selvom det overmægtige tyske Luftvaaben snart tvang det alderstegne Panserskib til at overgive sig. Det var løbet af Stabelen paa Nyholm i 1918.

Herover: Krigsskibe fortojet ved Hønsbroen. (Tegning 1849, af C. W. Eckersberg, Bymuseet). Til højre: Gallionsfigur fra Fregatten „Niels Juel“ anbragt paa Nordre Magasins Gavl paa Orlogsværftet. (Fot. Elfelt).

Flaadens Leje har stadig samme Udstrækning som ved Omlægelsen i 1740erne. Men dengang fyldte Orlogsskibene mere, fortojet som de stolte Skuder laa i en ubrudt Række langs Hønsbroen, oprindelig paa tværs af denne, som det fremgaar baade af Billedet paa næstfølgende Side og af Planen Side 302.

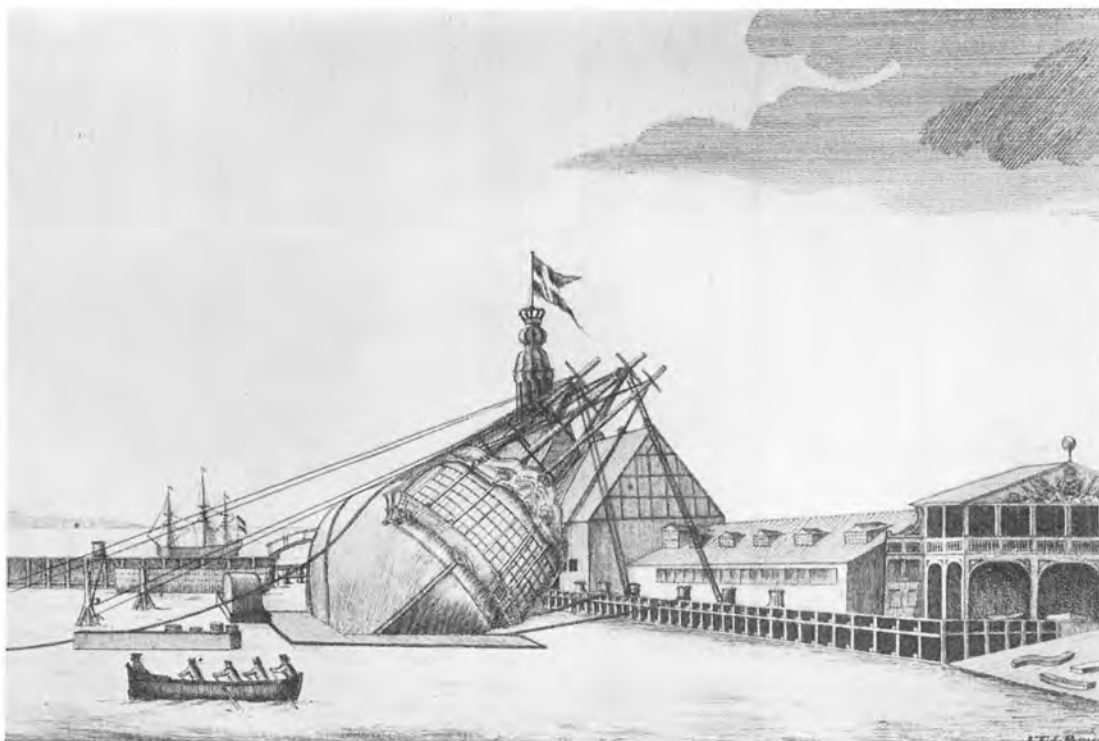
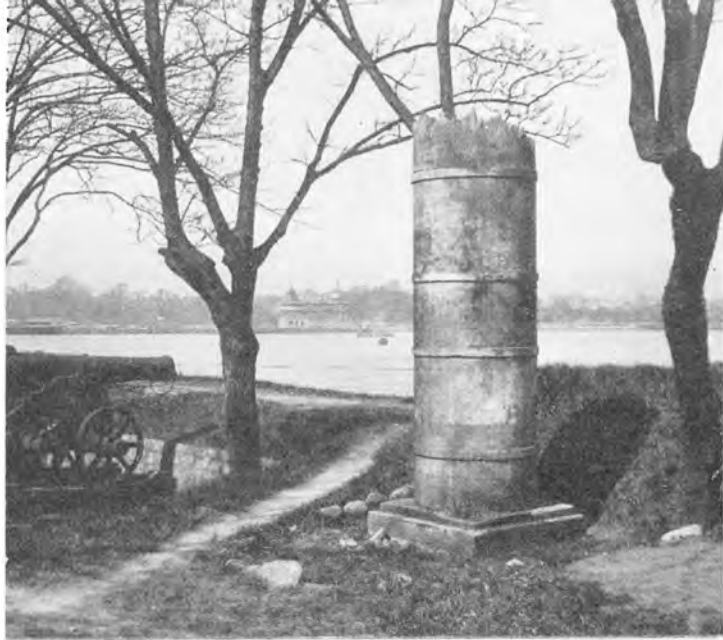
Det er et betydeligt Antal Fartøjer, der i de svundne Aarhundreder er løbet af Stabelen paa Nyholm, det egentlige Værft. Man kender Tallet paa søsatte Linjeskibe, Datidens største Flaadeenheder, i forskellige Perioder. Fra 1692 til 1709 blev der bygget ialt 19, hvorefter Byggeriet under den store nordiske Krig gik saa godt som helt i Staa. Siden da Knud Benstrup var Fabriksmester, byggedes der 1727–39 efter hans Tegning 15, og Henrik Gerner, der var hans Efterfølger i Embedet 1772–87, var Mester for ialt 18. I 1807 bortførte Englænderne 17 Linjeskibe og 16 Fregatter, foruden 35 mindre Krigsfartøjer og 92 Førselsskibe.

Som bekendt var dette Begyndelsen til, at Danmark mistede sin Stilling som Søkrigsmagt. Skønt man straks søgte at bedre Situationen ved at bygge et større Antal saakaldte Kanonbaade, der gjorde Fjenden adskillig Skade. Flaadeplanen efter Krigen omfattede kun 6 Linjeskibe og 8 Fregatter foruden mindre Fartøjer, men op mod dette Tal naaede man først i Begyndelsen af 40erne. 1844 løb det første Krigsdampskib, Hjuldamperen „Gejser“, af Stabelen. 1851 byggedes det første Skrueskib. Det andet, fra 1855, var Skruefregatten „Niels Juel“ og 1860 søsattes Skruefregatten „Jylland“.

Af „Niels Juel“ er kun Gallionsfiguren tilbage, mens den flere Gange dødsdømte „Jylland“ nu atter trues med Ophugning. Sørgeligt nok, hvis økonomiske Hensyn ikke tillader at bevare dette Minde fra Sejren ved Helgoland.

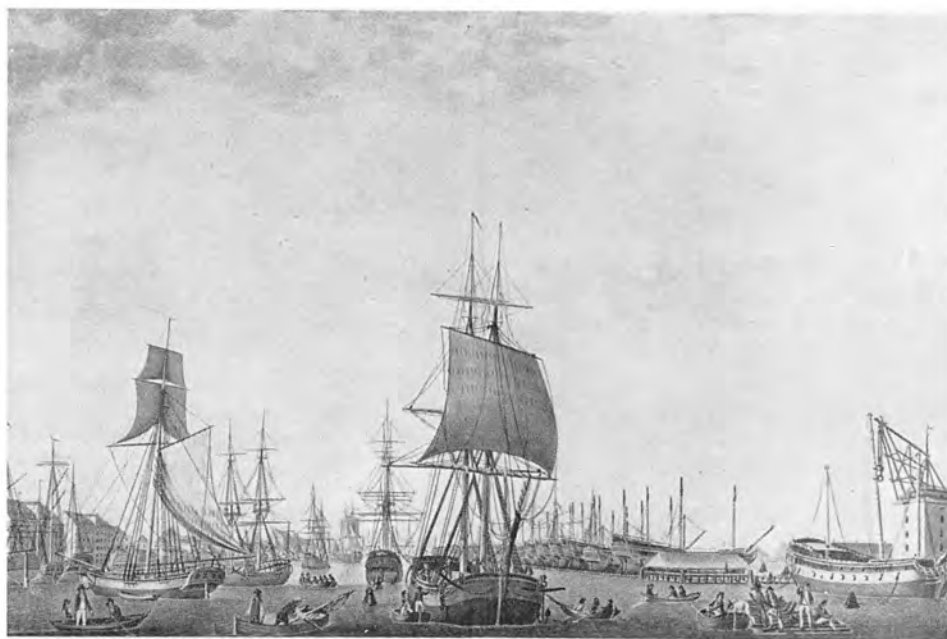

Øverst, til venstre: Batteriet Sixtus med Salutkanonerne og Mindestenen over Kaptajn Schrödersee set imod Lange-linje. (Fot. ca. 1910, Bymuseet); til højre: Hovedvagten og Kranen paa Nyholm. (Fot. ca. 1910, Hude). I Midten, til venstre: Spanteloftsbygningen paa Nyholm med Kranen – til venstre – og Kasernen – til højre – i Baggrunden; til højre: Portarkaderne mellem Arsenalets Fløje. (Begge Fot. ca. 1910, Bymuseet). Nederst: Fregatten „Christiansborg“ under Kølhaling ved Nyholms Brædebænk. (Træsnit i Danske Atlas).

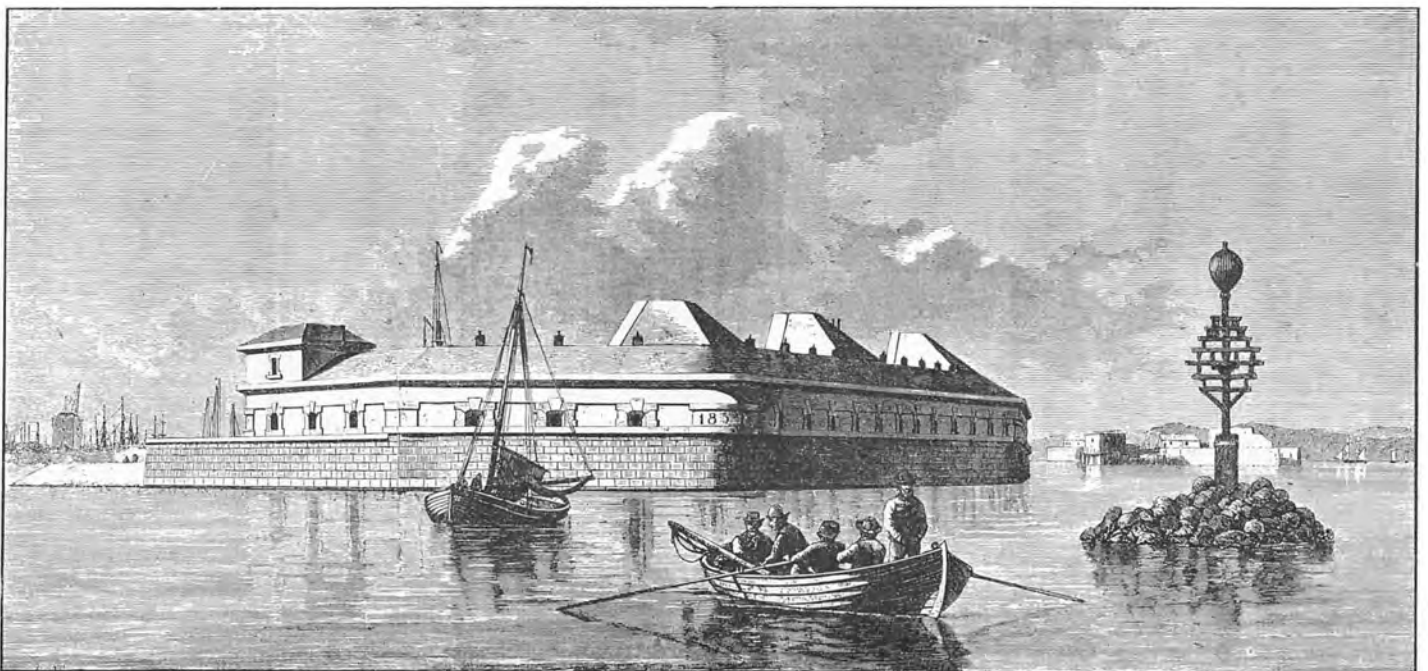
Øverst: Udsigt over Orlogsværftet og Flaadens Leje fra Tuteins Pakhus. (Fot. ca. 1865, Bymuseet). I Forgrunden ses Wilders Plads og bagved Kranen paa Christiansholm og Søarsenalet. Til venstre for Kranen Badanstalten Venedig og bag denne Nyholms Kran samt Magasinbygningerne paa Frederiksholm. I Midten: Havnen med Pakhusene ved Toldboden til venstre samt til højre Flaadens Leje og Kranen paa Christiansholm. (Tegning 1796, Det kgl. Bibliotek). Nederst: Parti fra Nyholm med Jardins Pavillon, „Planbygningen“ bag Kranen, selve denne og Hovedvagten. (Tegning ca. 1830 af C. F. Christensen, Bymuseet).

PROSPECT AF DET STYKKE AF HAVNEN VED KØBENHAVN FRA CHRISTIANS HOLM TIL BOMMENS VÆGT.

Orlogsværftet er stadig et lukket Land, hvis Bygninger og Omraade de færreste kender af Selvsyn, udover hvad der lader sig iagttage fra Havnen eller Vejen til Revshaleøen. De fleste af de ældre Bygninger stammer som foran Side 248 f. omtalt fra det 18. Aarhundrede, Bygninger, der som Arsenalet, Magasin- og Spanteloftsbygningerne, mere virker ved deres enkle og rolige Linjer end ved arkitektonisk Udsmykning. Undtagelser danner dog Arsenalets Forbindelsesbygninger og Hovedvagten, begge bevaret, mens det næsten fornemste Bygværk paa Værftet, Jardins Pavillon, blev nedrevet i 1875. Ogsaa Kranen paa Christiansholm er, som allerede nævnt, forsvundet, og Bygningen bag Nyholms Kran ændret paa lidet flatterende Maade. Værftet, i fuld Virksomhed indtil vore Dage, er naturligvis ogsaa præget af den senere Udvikling, men hverken Værkstedbygningerne fra Tiden efter 1850 eller Søværnets Kaserne, opført 1908-09, har videre arkitektonisk Værdi. Den helt nye Tid har ogsaa sat sit Præg paa Holmen med Opførelsen af den nye Søofficerskole i 1939. Frembyder vore Dages Orlogsværft, Holmen, som det officielle Navn siden 1925 lyder, et nok saa broget Billede som Fortidens, saa er der nuomstunder mere tomt i Flaadens Leje end dengang, da de „stækkede der i Havnen laa – de Havets stolte Svaner“. Man forstaar Udtrykket bedre, naar man betragter Billedet i Midten med de aftaklede Orlogskuder fortojet ved Hønsbroen.

Prøvestenen. Øverst: Det ældste Fort ca. 1750. (Maleri af Rach og Eegberg, Nationalmuseet). I Midten: Prøvestenen med Benzinhavnen. (Fot. 1939, Dansk Lufttaxa). Nederst: Prøvestenen og Mellemfortet (til højre; Træsnit efter Tegning af Carl Neumann i Ill. Tidende 1862-63. Efter Før og Nu).

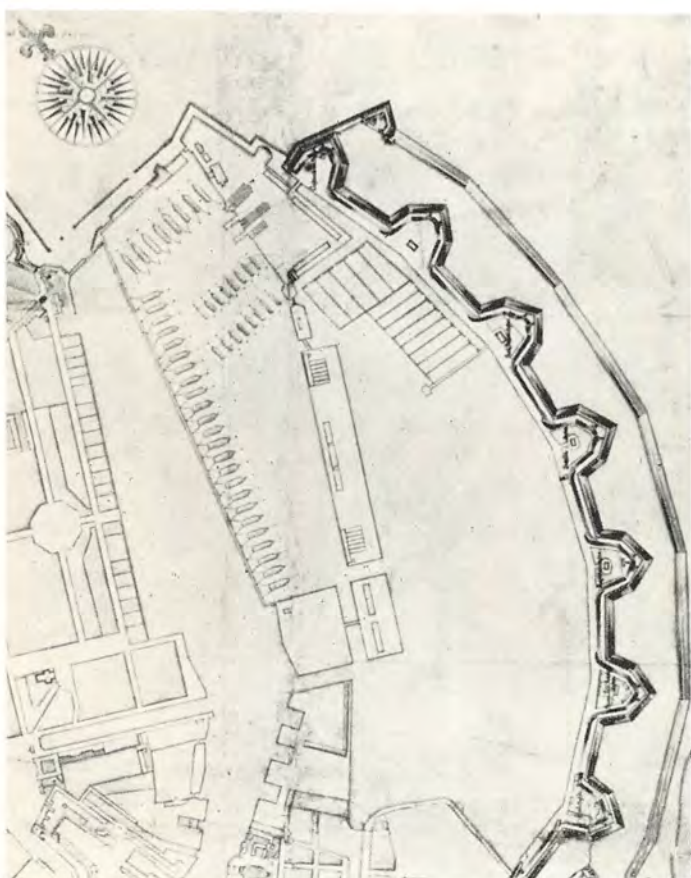
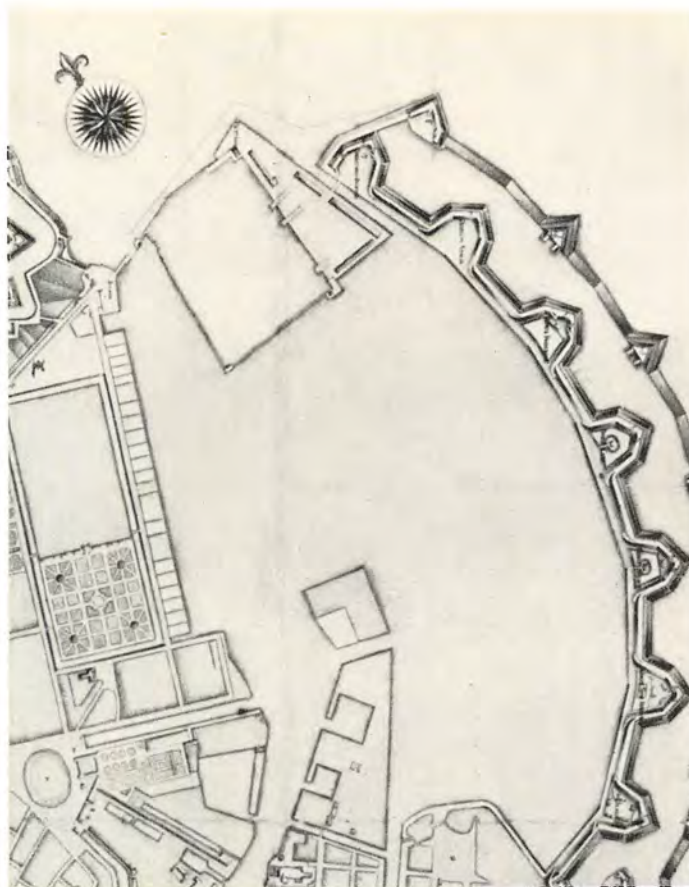
Man havde anset Hovedstaden og dens Havn tilstrækkelig sikret mod Angreb fra Sø siden ved Kastellet og Batterierne paa Nyholm i Forbindelse med Christianshavns Vold. Men Bombardementet i Aaret 1700 havde vist Nødvendigheden af et fremskudt Forsvar. Et saadant blev nogle Aar senere etableret netop, hvor udlagte Stykpramme under Bombardementet havde hindret den fjendtlige Flaade i at beskyde Byen fra nærmere Hold. Det var Holmens daværende Chef, Schoutbynacht Judichær, som projekterede Anlægget af de to første Søforter „Trekroner“ og „Prøvestenen“, begge opkaldt efter sænkede Orlogsmænd. For man havde anvendt samme primitive Metode, som da Christian IV i 1624 lod sætte nogle Skibe paa Grund for at oprette de to „Bolværker“ eller Blokhuse, som dengang skulde spærre Adgangen til Havnen. Fortet „Prøvestenen“ dannedes dog ogsaa paa Basis af den nogle Aar før udførte, men kasserede Flydedok, og det fik en længere Levetid end „Trekroner“, som blev sløjft allerede i 1731. „Prøvestenen“ bestod til 1767 og genopstod forsaavidt i 1802, da man som Følge af de ved Slaget paa Reden indhøstede Erfaringer paany grundsatte tre Linjeskibe paa dette Sted. Dette nye Batteri demoleredes 1828, men 1859-63 anlagde man det nuværende kassematterede Fort, der bestod som saadant indtil 1922 og nu indgaar som et Led af den i 1934 anlagte og siden flere Gange udvidede Benzinhavn.

Øverst: Københavns Inderred med Trekroner. (Maleri 1902 af H. Lübbers). I Midten: Trekroners Havn. (Træsnit i Ill. Tidende 1860-61). Nederst: Landgangsbroen paa Trekroner. (Fot. 1934, By-museet).

„Trekroner“ gennemgik en lignende Skæbne som „Prøvestenen“, men blev i første Omgang nedlagt før dette, allerede 1731. De gamle Skibsskrog raadnede hurtigt, og det nyttede ikke, at man sænkede andre. Man var dog stadig sysselsat med Tanken om at genoprette det tabte. Danneskiold-Samsøe fremsatte i den Tid, han var Holmens Chef, et Forslag om Anlæg af ikke mindre end 9 Lynetter, men alt hvad der kom ud af det, var Anlægget af en lille Del af det Fort, som stadig bærer Navnet. „Lynetten“ blev anlagt i 1767, samme Aar som „Prøvestenen“ forsvandt. Nye vidtløftige Planer førte i Slutningen af det 18. Aarhundrede alene til Anlæg af „Trekroner“ paa dets nuværende Plads, nogle faa Hundrede Alen fra den gamle, men Fortet var ikke færdigbygget før 1828! Alligevel synes dets Tilstedeværelse i 1807 at have hindret Englænderne i at lade ogsaa deres Flaade bombardere Byen.

Overvejelserne fortsattes, navnlig kom der Skub i dem, hver Gang man drøftede, hvor man skulde gøre af Opmudringen fra Havnen, men tilsidt indsaa man, at Søbefæstningen ikke kun var et Bispørgsmaal. I Aarene 1859-63 byggedes et nyt „Prøvestenen“ – se Siden overfor – samt det saakaldte „Mellemført“, og 1865-67 forstærkedes det nu gammeldags „Trekroner“. Siden blev Forterne ved flere Lejligheder moderniseret og forstærket. Kalkbrænderifortet blev anlagt 1880-82 som et aabent Jordværk (Sammenlign foran Side 256), og det længere ude liggende „Middelgrunden“ blev færdigt i 1895. Efter Loven af 1909 byggedes andre fremskudte Forter, men 1922 blev bl. a. „Mellemført“, „Prøvestenen“ og Kalkbrænderifortet nedlagt som Befæstningsanlæg. „Trekroner“ blev omdannet til Projektørstation og „Lynetten“ til Kommandostation for de opretholdte Søforters Forsvar.

Orlogsværftets Vækst. De gengivne Planer – Udsnit af ældre Københavnskort – viser Holmens Udvikling gennem Tiderne. Paa Planen fra 1692 øverst til venstre ses „Hukken“ i dens ældste Skikkelse inden Nyholms Anlæg, mens Kortet fra 1744 til højre viser saavel Nyholm som Christiansholm. Planen fra 1757 nederst til venstre har Flaadens Leje i dets endelige Skikkelse samt Frederiksholm og Arsenaløen i deres oprindelige. (Alle tre Planer

findes i Ingeniørkorpsets hist. Tegningsarkiv). Kortet nederst til højre gengiver endelig det udbyggede Værft 1884. Paa dette Kort ses Gammelholm omdannet til Boligkvarter. Projekter til Orlogsværftet fra det 17. og 18. Aarhundrede er gengivet Bind 4, Side 36-37, mens Planen over Havnen, der er gengivet foran Side 252, viser Værftet i dets nuværende Skikkelse. Om Gammelholm se iøvrigt Bind 2, Side 62 f. og 169 ff.

INDHOLD

	Side
Københavns almindelige Historie	9
<i>Af</i> GUNNAR OLSEN	
Den økonomiske Udvikling.....	27
<i>Af</i> ALBERT OLSEN	
Byens Udvikling og Vækst	41
<i>Af</i> PETER BREDSORFF	
Borgerhuse i København.....	59
<i>Af</i> H. H. ENGQVIST	
Byens Liv paa Gader og Torve.....	85
<i>Af</i> JAN NEIENDAM	
Byens kommunale Styre	99
<i>Af</i> AXEL LINVALD	
Parker og Haver.....	117
<i>Af</i> C. TH. SØRENSEN	
Fortidsfund i Hovedstadens Jord.....	127
<i>Af</i> PETER LINDE	
Slotsholmen	139
<i>Af</i> JAN NEIENDAM	
Billedafsnit.....	159
<i>Ved</i> MOGENS LEBECH	
Slotsholmens Vækst og Bebyggelse	161
Københavns Havns Historie.....	231
<i>Af</i> BENT BERGSØE	
Orlogsværftets Historie.....	247
<i>Af</i> NIELS MAARE	
Billedafsnit.....	251
<i>Ved</i> MOGENS LEBECH	
Havnen	253
Orlogsværftet	293

TILFØJELSER OG RETTELSER

Side 40, Billedunderskrift: Enkelthed, læs: Enkelhed.

Side 54-55, Billedunderskrifter, tilføj: Geodætisk Institut, Eneret.

Side 146, Sp. 1, L. 24 f. n.: 1598-15, læs: 1598-1615.

Side 178, L. 2 f. o.: Etik, læs: Stik.

Side 182, Midten, Sp. 2, L. 1 f. n.: Nullitäten, læs: Nudditäten.

Side 199, L. 4 f. o.: Herunder til højre, læs: Til højre.

Side 201, L. 5 f. o.: venstre, læs: højre.

Side 206, Midten, Sp. 1, L. 1 f. o.: ventre, læs: venstre.

Side 207, Sp. 1, L. 2 f. n.: andet, læs: anden.

Side 254, Midten, Sp. 2, L. 4 f. o.: er længst er fyldt op,
læs: er længst fyldt op.